శ్రీరామాయనమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

బాలకాండము.

చెదలువాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయఁబడిన ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ

సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారిచే

పరిష్కరింపఁబడి ప్రతిమాయుతముగ

ఆదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడియె.

౧౮౮౮, సం॥

శ్రీః

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్య పదవాక్య ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రాణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు పరంపరాప్రాప్త షడ్దర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సింహాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయ సాంఖ్య త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమార్గ ప్రవర్తక సర్వతంత్ర స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ కర్ణాటక సింహాసన ప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధిరాజగురు భూమండలాచార్య ఋష్యశృంగ పురవరాధీశ్వర తుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాదపద్మారాధక శ్రీమన్ నృసింహభారతీస్వామి గురు కరకమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృసింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,

అఖిలాపద్గ్రహ నిగ్రహానుగ్రహ సమగ్రబలేన శ్రీమతాంనుగ్రహేణ విజయతేతరా మయం.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటీకావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధానపోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజ శ్రీమహారాజా సాహేబు

మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్ఫక్ ఖదరదాన్ కరంపమాణ

యమొగలీషాన్ మీర్జా రాజా దీ హానరేబిల్ హిజ్ హైనస్స్

మన్నెసుల్తాన్ బహమూర్, కె,సి,ఐ,ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళీ విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రు (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసహాయముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

పోషకులు.

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

౧ శ్రీరంగస్థలం శ్రీపరాశరభట్టారైన శ్రీమాన్ మహామహోపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ అయ్యంగాలుఁగారు.

౨ దీ, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావు పంతులుగారు. సి-ఐ-ఇ.

౩ దివాన్‌బహదరు పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు స్మాల్ కాస్ కోర్టుజడ్జిగారు-

౪ సి, జి, కుప్పుసామి అయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, మద్రాసు ప్రెసిడెన్సీమ్యాజిస్ట్రేట్ గారు.

౫ పెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజష్ట్రారాఫ్ బుక్సుగారు.

౬ చివుకుల, రామయ్యగారు-మద్రాసు టౌన్-తహశ్శీలుదారులుఁగారు.

౭ చివుకుల సుబ్బయ్యశాస్త్రులుగారు, విజయనగరం మునసఫ్ గారు.

౮ రాజా-దివాన్‌రేబిల్, టి, రామరావుగారు, హైకోర్టువకీలుగారు.

౯ సి, వి, సుందరంశాస్త్రులుగారు, బి, ఎ, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.

౧౦ రాయబహదూర్- వి అనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.

౧౧ తల్లాప్రగడ, సుబ్బారావుగారు- బి, ఎ, బి.ఎల్, హైకోర్టువకీలుగారు.

౧౨ శ్రీరాజా, కావలి - వేంకటకృష్ణసీతారామయ్యగారు జమీందారు ఆఫ్ తిన్ననూరు.

౧౩ శ్రీరాజా, కావలి- వేంకటచిన్నసీతారామయ్యగారు, జమీందారు ఆఫ్ చిన్నపేట

౧౪ సాహుకారు, అంబా[illegible]గారు.

౧౫ మాడభూషి, విద్వాన్ వేంకటాచార్యులుగారు.

౧౬ వి, కే, రంగాచార్యులుగారు.

౧౭ మండపాటి రామకృష్ణయ్యపంతులుగారు.

౧౮ నాగరాజు వీరరాఘవరావుగారు-నెల్లూరు రంగ[illegible]నాయకులపేట.

౧౯ అద్దంకి, శ్రీరామపంతులుగారు, బి, ఎ, గవర్నమెంటు సెక్రెటేరియట్ ఆఫీస్ క్లర్కుగారు.

౨౦ జి, సుబ్బరామయ్యగారు, [illegible]

౨౧ జక్కరాజు, లక్ష్మీనారాయణప్పగారు. నందంపేట, పుంగనూరు.

౨౨ కున్నత్తూరు, రంగాచార్యులుగారు.

౨౩ నేలటూరు, వెంకటలింగాచార్యులు అయ్యంగారు, పవార్ సబ్ శ్రోత్రియ దారులు రంగనాయకులపేట. నెల్లూరు.

౨౪ విశ్వనాథయ్యర్ గారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోర్టువకీలుగారు.

౨౫ జద్దుపూర్ణయ్యగారు, సబ్‌రిజిస్ట్రార్, ఆఫ్ గుంటూరు.

౨౬ ధూళిపాటి సుబ్బరాయలు అయ్యగారు ధూళిపాటి కృష్ణయ్యగారి అన్నకుమారులు.

౨౭ కోగిర, సుందరరామయ్యగారు. సూపరింటెండింగ్ ఇంజనీయర్ ఆఫీస్.

౨౮ కుంటవరం, సుందరయ్యగారు.

౨౯ చిన్నపాకం సుందరాచార్యులుగారు.

౩౦ నాయుడూరు, శ్రీవేంకటేశ్వరాచార్యులుగారు. కోర్టుమేనేజరుగారు. ఊక్కటి

౩౧ శ్రీపాలవంశ, పురశేఖరపండితులుగారు.

౩౨ రామచంద్రరావుగారు - అంబూరుపేటముఠాదారులుగారు, ఆమూరివద్దయుత్తిప
ట్టుజిల్లా చిత్తూరు.
౩౩ నాగేశ్వరశాస్త్రులువారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరుగారు. పుంగనూరు.
౩౪ బావాల శ్రీనివాసయ్యగారు. తాలూకాకచ్చేరి గుమస్తా, వావిల్పాడు-

మహారాజరాజశ్రీ

౩౫ కొల్లా వెంకటకన్నయ్యసెట్టిగారు.
౩౬ సాహుకార్, కృష్ణదాస్ బాలముకుందదాసుగారు-
౩౭ సాహుకారు చతుర్భుజదాసు కుశాల్ దాసుగారు-
౩౮ పి, వి, కృష్ణస్వామిసెట్టిగారు, బి, ఎ, అకౌంటెన్టు జనరల్ ఆఫీస్-
౩౯ సమ్మర్తి, రంగయ్యసెట్టిగారు, బి-ఎ, ప్రొఫసర్ క్రిస్టియన్ కాలేజ్.
౪౦ పి. కృష్ణస్వామిసెట్టిగారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ హైకోర్టువకీలుగారు.
౪౧ అజ్జిపమ్ము శివప్పగారు, ప్రొప్రైటర్, ఎమ్ప్రెస్ ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్-
౪౨ తెల్లనాకుల మల్లయ్యసెట్టిగారు-
౪౩ విడవలపాటి, సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారు-
౪౪ నాగం, అప్పలరాజువారు-
౪౫ శిరంకోటిలింగంగారు-
౪౬ సూరంపల్లి, రెడ్డిగారు-
౪౭ తాటికొండ, నంబెరుమాళ్ సెట్టిగారు, బి, ఎ
౪౮ పిట్టి, త్యాగరాయసెట్టివారు. బి, ఎ,
౪౯ గొనుగుంట్ల, నారాయణవారు-
౫౦ కామిసెట్టి, చిన్నకొండయ్యసెట్టివారు-
౫౧ శ్రీరంగం, మనవాళయ్యవారు- బళ్లారి సబ్జడ్జివారు-
౫౨ మాంబళం, సుందరరామాంజుల నాయుడువారు - తంజావూరి రామానాయని
సత్రముయజమానులు-
౫౩ మిన్నె రంగయ్యనాయుడువారు, హైకోర్టువకీల్ వారు-
౫౪ బి, బాలయ్యనాయుడువారు, హైకోర్టు-
౫౫ వంకాయల కుప్పయ్యసెట్టివారు, (రు-
౫౬ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు, ధనకోటిమొదల్యారిగారు- మేల్పాక్కం, జమీందారుగా
౫౭ బండ్ల రామస్వామినాయుడువారు- బళ్లారి డిస్ట్రిక్టుమునసఫ్ వారు-
౫౮ శివంగళ, కృష్ణస్వామినాయుడుగారు, రెయిల్వేకంపెని-కంట్రాక్టర్ రేణుగుంట.
౫౯ అల్లస్తూరు, నారాయణసెట్టిగారు.
౬౦ పుదుచ్చేరి తిరువేంగడస్వామిపిళ్లగారు. ఆటర్నీగారు.
౬౧ మన్నారుపేట, రామస్వామినాయుడుగారు.
౬౨ యస్, రామస్వామిమొదలారిగారు- హైకోర్టువకీల్ గారు-
౬౩ యస్, గోపాలస్వామిమొదలారిగారు- మిరాదారుగారు, సేలం-
౬౪ ది, హానరేబిల్ శ్రీరాజా గొడె నారాయణ గజపతిరాయనింగారు, విశాఖపట్నం-
౬౫ నరహరి- రాజామణిసెట్టిగారు, కర్నూలు-
౬౬ గ్రంధే, రామయ్యసెట్టివారు-

—(*)చందాదారులు(*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

౬౭ సి.వి.సుందరరామశాస్త్రులువారు.
౬౮ కోపల్లె, కృష్ణరావువారు.
౬౯ ముట్లూరు ఆదినారాయణయ్యగారు.
౭౦ ఆముంచెర్ల, సూరయ్యగారు.
౭౧ కామలి, మాడభూషి సుబ్రహ్మణ్యయ్యవారు.
౭౨ కొప్పరపు, రంగరావుగారు.
౭౩ పువ్వాడ, సూర్యనారాయణరావుగారు
౭౪ విడుగు, సుబ్బరామయ్యగారు.
౭౫ పదకల్, కేశవరావుగారు.
౭౬ మాధవరం రామకృష్ణయ్యగారు.
౭౭ వసంగురుస్వామయ్యగారు.
౭౮ దేవల్ల, రామస్వామయ్యగారు.
౭౯ బయ్యారు, త్యాగరాయశాస్త్రులువారు.
౮౦ పి., లక్ష్మణరావుగారు.
౮౧ ఆ., పరశురామయ్యగారు.
౮౨ ధూళిపాటి, కృష్ణయ్యగారు
౮౩ క., సీతారామయ్యవారు.
౮౪ టి., వెంకట[illegible]య్యవారు
౮౫ పలుగు, వెంకట్రామయ్యవారు
౮౬ ధూళిపాటి సుబ్బరామయ్యవారు.
౮౭ పేర[illegible], శ్రీనివాసాచార్యులువారు
౮౮ పంచాంగము, శ్రీ[illegible]చార్యులువారు.
౮౯ దిగవల్లి, [illegible]రావువారు
౯౦ [illegible], వెంకట్రామయ్యవారు,
౯౧ [illegible], సుబ్బరామయ్యవారు.
౯౨ [illegible], రాఘవయ్యవారు.
౯౩ కోమూరు, వెంకటకృష్ణయ్యవారు
౯౪ మ, బుచ్చయ్యపంతులువారు
౯౫ [illegible] రావువారు.
౯౬ వెలుమూరి, సుబ్బయ్యవారు.
౯౭ ముంచికల్లు, వెంకటప్పయ్యగారు
౯౮ [illegible] వెంకట్రావువారు.
౯౯ [illegible] రావువారు.

మహారాజరాజశ్రీ.

౧౦౦ వరహాభట్ల, జగన్నాథరావువారు.
౧౦౧ కోట, వెంకటకృష్ణయ్యవారు.
౧౦౨ పి., అనంతాచార్యులవారు.
౧౦౩ మాంబట్టు, లక్ష్మీనరసయ్యవారు.
౧౦౪ [illegible], సుబ్రహ్మణ్యయ్యవారు.
౧౦౫ [illegible] రామయ్యవారు.
౧౦౬ గుండ్లపూడి, రామకృష్ణయ్యవారు.
౧౦౭ [illegible], సుబ్బరావువారు.
౧౦౮ ముంగమూరు, నరసింహ పంతులు వారు
౧౦౯ [illegible] రామస్వామయ్యవారు
౧౧౦ [illegible], వెంకటాచలపంతులువారు.
౧౧౧ వెన్నలగంటి, హనుమంతరావువారు
౧౧౨ బ్రహ్మసముద్రం, శేషగిరిరావువారు
౧౧౩ కామలి, పట్టాభిరామరావువారు.
౧౧౪ [illegible], [illegible]స్వామయ్యవారు
౧౧౫ [illegible] రామయ్యవారు.
౧౧౬ [illegible], కృష్ణయ్యవారు.
౧౧౭ [illegible] వెంకట సుబ్బారావువారు.
౧౧౮ భోగిరాజు, రామచంద్రరావువారు.
౧౧౯ గుడిపాటి, వెంకట్రావువారు
౧౨౦ [illegible] రామకృష్ణయ్యవారు.
౧౨౧ [illegible] రామలింగయ్యవారు.
౧౨౨ తిమ్మావఝుల కామేశ్వర శాస్త్రులు.
౧౨౩ దొడ్డి, యోగప్పవారు.
౧౨౪ [illegible] గోపాలకృష్ణమ్మవారు.
౧౨౫ [illegible] రామస్వామయ్యవారు.
౧౨౬ పూండ్ల శేషయ్యవారు.
౧౨౭ [illegible], సుబ్బరాయలువారు.
౧౨౮ [illegible]ప్పయ్యపంతులువారు.
౧౨౯ [illegible] రావువారు.
౧౩౦ [illegible], శేషయ్యవారు.
౧౩౧ [illegible] దేవప్పవారు.
౧౩౨ [illegible]వారు.

మహారాజరాజశ్రీ-

౧౩౩ బుర్రా శంకరశాస్త్రులువారు.
౧౩౪ గాదె, బలరామదాస్ గారు-
౧౩౫ జంగంకోట, శ్రీనివాసరావువారు-
౧౩౬ గుండు, గురుస్వామయ్యవారు
౧౩౭ గుర్రబాడ, శ్రీరామమూర్తివారు.
౧౩౮ బ్రహ్మాండం, రామయ్యవారు-
౧౩౯ తూ-వీరాస్వామయ్యవారు-
౧౪౦ పిడుగంటి, లక్ష్మీనారాయణయ్యవారు
౧౪౧ నెడామూరు, వీరరాఘవాచార్యులు-
౧౪౨ కూనపరాజు, శేషాద్రిరావువారు.
౧౪౩ రోజుకుటీ, తిరుమలరావువారు-
౧౪౪ కొవ్వూరు, లక్ష్మీనర్సింహులు వారు-
౧౪౫ కృత్తివెంటి, కృష్ణమూర్తి వారు-
౧౪౬ సరస్వతుల, సుబ్రహ్మణ్యంవారు-
౧౪౭ వేంకటవరం, వరదాచార్యులు వారు-
౧౪౮ నాళేరి రామానుజాచార్యులువారు
౧౪౯ అద్దేపల్లి-గురుస్వామయ్యవారు-
౧౫౦ పొటుపల్లి, వెంకటప్పారావువారు-
౧౫౧ కోట, సూర్యనారాయణయ్యవారు-
౧౫౨ వసంతవాడ. రామలింగయ్యవారు-
౧౫౩ కొత్వాల-గోపాలరావువారు.
౧౫౪ అక్కిరాజు-వెంకట్రావువారు
౧౫౫ మంగళంపల్లి వెంకట్రావువారు
౧౫౬ తేనాల, వెంకట్రావువారు
౧౫౭ శివరాజు-రంగయ్యవారు
౧౫౮ కానుగోలు. నాగేశ్వరరావువారు-
౧౫౯ వానమామల నరసింహాచార్యులువారు-
౧౬౦ మోక్షా. వెంకటాద్రిశాస్త్రులువారు
౧౬౧ కరణం వెంకట్రావువారు-
౧౬౨ శ్రీపూసపాటి. వెంకటపతిరాజవారు-
౧౬౩ అప్పంచెర్ల శేషాచార్యులువారు-
౧౬౪ వళ్ళంపల్లి, కృష్ణమాచార్యులువారు
౧౬౫ రాళ్లపాటి, పోతురాజు కోటయ్యవారు-

మహారాజరాజశ్రీ-

౧౬౬ అచ్చిబాకం, సామయ్యవారు-
౧౬౭ ఆర్. పద్మనాభరావువారు-
౧౬౮ పూండి, వెంకటవరదాచార్యులువారు-
౧౬౯ ధర్మవరపు, వెంకోబరావుగారు-
౧౭౦ రాయబహదూర్-కే-నరసింహాచార్యులుగారు-
౧౭౧ యమ్, సుబ్రహ్మణ్యయ్యర్ వారు-
౧౭౨ వి-గోపాలాచార్యులువారు.
౧౭౩ ఉప్పలపాడు. వెంకయ్యవారు-
౧౭౪ వేలామూరు, రంగాచార్యులు వారు-
౧౭౫ గోపవరపు, కృష్ణయ్యవారు-
౧౭౬ కట్టు, నారాయణయ్యవారు-
౧౭౭ యమ్, పార్థసారథిఅయ్యంగారు.
౧౭౮ వి-సామయ్యవారు.
౧౭౯ కరణం. వెంకోబరావువారు-
౧౮౦ లక్ష్మణశర్మగారు-
౧౮౧ కే-రామానుజాచార్యులువారు.
౧౮౨ మ-విశ్వనాథశాస్త్రులుగారు-
౧౮౩ తిరుమలనల్లాన్ చక్రవర్తి, శ్రీనివాస వెంకట్రాఘవచక్రవర్తి గారు-
౧౮౪ గ్రంథిలింగయ్యవారు- ఉదయగిరం
౧౮౫ పూసలపాటి నరసిమ్మన్నవారు, భీమునిపట్నం.
౧౮౬ పంగులూరు మునుస్వామిసెట్టివారు
౧౮౭ మండి శ్రీనరాయణదప్పసెట్టివారు-
౧౮౮ కె.సెట్టి, వెంకట్రామసెట్టివారు-
౧౮౯ కరాలపాటి, రామానుజయ్యవారు
౧౯౦ గిర్రె, కృష్ణస్వామిశెట్టివారు-
౧౯౧ చింతమళ్లూరు, నంబెరుమాళ్ల సెట్టివారు-
౧౯౨ గ్రంథి, సుబ్బయ్యసెట్టివారు-
౧౯౩ వంకాయలకృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
౧౯౪ ఇ-ఘానమూర్తివారు
౧౯౫ మున్నలూరు, నరసింహులుసెట్టివారు

మహారాజరాజశ్రీ.

౧౯౬ భువనగిరి, చెన్నకేశవులుసెట్టివారు.
౧౯౭ సత్రసాల, వెంకటకృష్ణమసెట్టివారు.
౧౯౮ నాగులకొండ, శ్రీరాములువారు.
౧౯౯ కమ్మశీల, అబ్బుసెట్టివారు.
౨౦౦ మాఘం. వెంకట్రామానుజసెట్టివారు.
౨౦౧ లింగంసెట్టి, వెంకటకృష్ణమ సెట్టివారు.
౨౦౨ వేమూరు వెంకటకృష్ణమసెట్టివారు.
౨౦౩ ఉప్పడిసెట్టిగురవప్పసెట్టిగారు.
౨౦౪ యం, వెంకట్రామయ్యగారు.
౨౦౫ కామిశెట్టి, శేషయ్యగారు.
౨౦౬ పాలూరు, రాజంశెట్టిగారు.
౨౦౭ మన్నారు, వెంకట్రామస్వామి శెట్టిగారు.
౨౦౮ చల్లా, గురుస్వామిశెట్టిగారు.
౨౦౯ చుంచూరు, పురుషోత్తమశెట్టిగారు.
౨౧౦ పోకూరు, తిరువెంగడత్తాశెట్టిగారు.
౨౧౧ పంగులూరు, గురునాథంశెట్టిగారు.
౨౧౨ గంధపాటి, చెంగల్రాయశెట్టిగారు.
౨౧౩ కలవల, తిరువెంగడత్తాశెట్టిగారు.
౨౧౪ రత్నలింగులాలాగారు.
౨౧౫ సి, సాంబశివశెట్టిగారు.
౨౧౬ ఎన్-సుబ్బయ్యశెట్టిగారు,
౨౧౭ జి, విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.
౨౧౮ మద్దిఅప్పయ్యగారు,

మహారాజరాజశ్రీ.

౨౧౯ లింగిరి, ధాన్యంశెట్టిగారు,
౨౨౦ కోటానమ్మాళ్వారయ్యగారు
౨౨౧ టి, రామలింగుగారు.
౨౨౨ మాధవరాజగారు,
౨౨౩ టి, రామయ్యశెట్టిగారు.
౨౨౪ కాకాడి, కృష్ణయ్యగారు.
౨౨౫ రాజాశ్రీరంగ భూపాలదాశేరావుగారు,
౨౨౬ కందినాయనిజవ్వాజి, రామప్పనాయనంగారు కంగొంది జమీందారు.
౨౨౭ కుప్పాలకృష్ణస్వామినాయుడుగారు.
౨౨౮ ముప్పాళ్ళసుబ్బారెడ్డిగారు.
౨౨౯ బి-వాసుదేవనాయుడుగారు
౨౩౦ కొటిబోయిన, ధాన్యంపిళ్లెగారు.
౨౩౧ నీలిజగన్నాయకులు నాయుడుగారు.
౨౩౨ కావనూరుమంత్రాల, పద్మనాథరెడ్డిగారు.
౨౩౩ రేపాకుల వరదరాజులసెట్టిగారు.
౨౩౪ పైదాపేట, అప్పాసామిసెట్టిగారు.
౨౩౫ పమ్మి, చిన్నసామిసెట్టిగారు.
౨౩౬ గోనుగుంట, నారాయణస్వామిసెట్టిగారు.
౨౩౭ యం, సీతారామయ్యనాయుడుగారు.

మహారాజరాజశ్రీ

౨౩౮ ఆర్, నాదముని సెట్టిగారు.
౨౩౯ వ, తిరువేంగడస్వామినాయుడుగారు.
౨౪౦ వీరాశి, వెంగళ్వారాయ సెట్టిగారు.
౨౪౧ మైలాపూరు, ధనకోట మొదలారిగారు.
౨౪౨ పాళయంకోట, సుబ్బరాయ మొదలారిగారు.
౨౪౩ వల్లై, షణ్ముఖసుందర మొదల్యారిగారు.
౨౪౪ అనంతయ్యనాయుడుగారు.
౨౪౫ పి, గోవిందరాజులు నాయుడుగారు.
౨౪౬ పెందు, రామస్వామినాయుడుగారు.
౨౪౭ నరహరినమ్మయ్య సెట్టిగారు.
౨౪౮ చిట్టత్తూరు, కుప్పరావునాయుడుగారు.
౨౪౯ కుప్పసామి సెట్టిగారు.
౨౫౦ కుమారస్వామినాయుడుగారు
౨౫౧ వి, గోవిందనాయుడుగారు.
౨౫౨ మాంబలం, తిరువేంగడస్వామి నాయుడుగారు.
౨౫౩ బండ్ల, కృష్ణయ్యనాయుడుగారు.
౨౫౪ గడ్డిపాటి, కోటప్పనాయుడు అండునక్ గారు.
౨౫౫ ఇసకపల్లి, చిన్నయ్యనాయుడుగారు.

మహారాజరాజశ్రీ

౨౫౬ అ, రామానుజయ్యగారు.
౨౫౭ ఏ, సి, పార్థసారథినాయుడుగారు.
౨౫౮ ముద్దం, కేశవులునాయుడుగారు.
౨౫౯ మద్దేరి, వరదరాజులునాయుడుగారు.
౨౬౦ పెందుగద్దెల, గోవిందరాజులునాయుడుగారు.
౨౬౧ కు, రామస్వామినాయుడుగారు.
౨౬౨ నిశ్చింత, ఎంబారయ్యగారు.
౨౬౩ యమ్, రామాంజులనాయుడుగారు.
౨౬౪ బంగారు శేషమనాయనివారు జమీందారు.
౨౬౫ తిరువేంగడస్వామి నాయుడుగారు.
౨౬౬ టి, గోవిందరాజులునాయుడుగారు.
౨౬౭ టి, ఎళ్, రంగయ్య నాయుడుగారు.
౨౬౮ జమ్మి, కుప్పుసామినాయుడుగారు.
౨౬౯ ముద్దుకృష్ణపిళ్లగారు.
౨౭౦ చిన్నికృష్ణమనాయుడుగారు.
౨౭౧ కరణం, హరివెంకటాద్రియ్యగారు.
౨౭౨ సోమేశ్వరశరవాడిగారు.

మహారాజరాజశ్రీ-

౨౭౩ తెలంగాణబజార్ శిరస్తేదార్, లక్ష్మణరావుగారు.
౨౭౪ పత్తితీర్థం. సుబ్బరావుగారు.
౨౭౫ పింగళిగణపతిరావుగారు.
౨౭౬ కొక్కొండ, వెంకటరత్నం పంతులుగారు
౨౭౭ ధరణికోటనరసయ్యగారు.
౨౭౮ ఘడియారంరామయ్యగారు.
౨౭౯ సంబరాజు శేషగిరిరావుగారు
౨౮౦ టి యస్.నరసింగరావుగారు
౨౮౧ యస్,విజయరాఘవాచార్యులుగారు.
౨౮౨ హెచ్ , వెంకటసుబ్బయ్యగారు.
౨౮౩ వీరవల్లి,నాదమునిఅయ్యంగారుగారు.
౨౮౪ పెద్దినాయుడిపాలెం సీతారామయ్యగారు.
౨౮౫ కర్వదిరాఘవయ్యగారు.
౨౮౬ అన్నంగా నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్యగారు.
౨౮౭ మా,రామబ్రహ్మంగారు.
౨౮౮ టి,నారాయణరావుగారు.
౨౮౯ సి,రంగనాథరావుగారు.

మహారాజరాజశ్రీ-

౨౯౦ కామరాజు గడ్డ సుబ్బరామయ్యగారు.
౨౯౧ ఆ,రామకృష్ణనాయుడుగారు
౨౯౨ సి,కృష్ణస్వామినాయుడు గారు.
౨౯౩ రాజగోపాలనాయుడుగారు
౨౯౪ యస్, శ్రీనివాసులనాయుడు గారు.
౨౯౫ సుబ్బశింగుఠాకరు గారు.
౨౯౬ శ్రీనివాస వెంకట్రంగయ్యగారు.
౨౯౭ వి,వెంకట్రావుగారు- ప్రఫెసర్ ఆఫ్ మోరల్స్ మహారాజాస్ కాలేజీ విజయనగరం.
౨౯౮ మోచర్ల,రాఘవయ్యగారు
౨౯౯ ధారాపురం కొండలుసెట్టిగారు.
౩౦౦ శొత్తునూరు,కళ్యాణసుందర శాస్త్రులు.
౩౦౧ చిరివెళ్ల,గుర్వరాజు గారు,బోరెవాళ్లపల్లెగ్రామకరణం.
౩౦౨ వెలవతి భాస్కరప్పగారు , బొమ్మయ్యగారిపల్లెకరణం,
౩౦౩ బెంగుళూరు,పుట్టాసాని.
౩౦౪ బళ్లారి,రంగాసాని.

శ్రీరామచంద్ర శ్శ్రితపారిజాతః,సమస్తకల్యాణ గుణాభిరామః
సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరంమంగళమాతనోతు.

శ్రీః

బాలకాండవిషయానుక్రమణికా.

సర్గసంఖ్య. విషయములు.

సర్గసంఖ్య, విషయములు.

సర్గసంఖ్య.	విషయములు.
	రస్సునవిసర్జించుట
	గంగానది, యేడుప్రవాహంబులయి, యందొకటి భగీరథునివెంబడించుట
	జహ్నువనురాజర్షి, గంగానది, తనయాగశాలను ముంపఁగాఁగోపించి, గంగయంతయుమ్రింగి, భగీరథప్రసాదితుండై, మఱలవిసర్జించుట
	గంగ సగరసుతుల భస్మరాశిపైఁబ్రవహింపఁగా, వారలు, స్వర్గంబునొందుట
౪౪	బ్రహ్మదేవుండు భగీరథునియొద్దకువచ్చి, గంగకు, భాగీరథియనునామంబిడుట
	బ్రహ్మదేవునియోగంబున, భగీరథుండు, ప్రపితామహులకు, సలిలదానంబుసేయుట
	గంగావతరణకథాశ్రవణమాహాత్మ్యము
౪౫	విశ్వామిత్రాదులు, గంగానదిని దాఁటి, విశాలానగరికింబోవుట
	రాముండు, విశ్వామిత్రుని విశాలానగరరాజవృత్తాంతంబునడుగుట
	దేవతలును దేవేంద్రుండును అమృతంబుఁద్రావి యసురుల నందఱనుజయించి, త్రైలోక్యసామ్రాజ్యంబు నధిగమించుట
౪౬	దితి, తనకొడుకులందఱుఁ జచ్చిన పిమ్మటఁ, గశ్యపానుగ్రహంబున గర్భిణియయి, విశాలాసమీపంబున వేయిసంవత్సరంబులు, నియమంబున నుండుట
	ఇంద్రుండు, రంధ్రాన్వేషియయి, కాచియుండి, దితి యపరిశుద్ధయయియుండు సమయంబున, నాభిద్వారంబుఁజొచ్చి, గర్భమును సప్తవిధంబుల ఛేదించి, మఱల నాభిదనూఁడించుట
౪౭	ఇంద్రుండు, తనచేఁ ఛేదింపఁబడిన, దితిగర్భము తునకలు, సప్తవాయుస్కంధంబులయ్యెడునని, దితికి, వరంబొసంగుట

సర్గసంఖ్య,	విషయములు.
౬౯	దశరథుండుమిథిలకుంబోవుట
,,	దశరథ జనకమహారాజులసమాగమము
౭౦	వసిష్ఠుండు, ఇక్ష్వాకువంశక్రమంబునభివర్ణించుట
౭౧	వసిష్ఠుండు, రామునకు, సీతనిమ్మని, జనకమహారాజునడుగుట
,,	జనకమహారాజుతనవంశమునభివర్ణించుట
	జనకుండు,సీతను, రామునకొసంగెదనని, ప్రతిజ్ఞ సేయుట
౭౨	విశ్వామిత్రుండు, భరత శత్రుఘ్నులకుఁగుశధ్వజ పుత్రికలనిమ్మనిజనకునడుగుట
,,	రామాదులను గోదానాదులఁ గావించుట
౭౩	సీతారామాదుల వివాహము
౭౪	దశరథుండు, పుత్రులతోఁగూడ,అయోధ్యకుంబోవుచుండఁగా,మార్గమధ్యంబున, పరశురాముండువచ్చుట
౭౫	పరశురామగర్వాలాపములు
౭౬	శ్రీరాముండు, పరశురాముని గర్వంబునడంచుట
౭౭	దశరథుండు,పుత్రులతోఁగూడ నయోధ్యం జేరుట
	శ్రీసీతారాముల, పరస్పర స్నేహాభివర్ణనము.

ఇట్లు,బాలకాండ విషయానుక్రమణిక

ముగిసినది.

శ్రీరామాయణవైభవం.

౧ శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంగృణన్
ముక్తింప్రాప్నోతి మనుజః కింపున ర్బుద్ధిపూర్వకమ్.

౨ రాశబ్దో చ్చారణాదేవ పాతకా దేహపఞ్జరాత్
నిర్యాన్త్యాయాన్తి పాపాని మహతాం దర్శనాత్మనః.

౩ రాశబ్దో చ్చారణేజాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
మకార శ్రవణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి.

౪ రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుమ్
యావజ్జీవం జప న్మర్త్యో జీవన్ముక్తో నసంశయః.

౫ రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వర్షశతైరపి
అశక్యం విస్తరా ద్వక్తుం సంక్షేపా ద్వచ్మి సాంప్రతమ్.

౬ రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా.
భక్త్యన్తేతు ప్రయుంజానో బ్రహ్మభూయాయ కల్పతే.

ఇత్యుమాసంహితాయాం శ్రీరామాయణవైభవంసమాప్తం.

బాలకాణ్డస్థ శ్లోకసర్గాదీనాం పారాయణ శ్రవణాదిఫలం.

ఉమాసంహితాయాం.

౧ తపస్స్వాధ్యాయ నిరతమితి శ్లోకస్యవై శ్రుతేః
తపసాంసిద్ధి మాప్నోతి స్వాధ్యాయస్యచ మానవః.
౨ శ్రుత్వాసంక్షేపకం కావ్యం ప్రత్యహం శ్రావయేతవా
పఠేద్వా ప్రత్యహం మర్త్యో బ్రహ్మభూయాయకల్పతే.
౩ పతన్త్విజఇతి ప్రోక్త శ్లోకస్య పఠనాత్సదా
సర్వజ్ఞత్వ మవాప్నోతి నాత్రకార్యావిచారణా.
౪ మాసిమాదప్ర తిష్ఠాంత్వ మితిశ్లోకస్య వైశ్రుతేః
వాగ్మినాంప్రవరోమర్త్యో లోకేభూత్వా చరిష్యతి.

బ్రహ్మాణ్డపురాణే.

౫ తస్మాదిదం బాలకాణ్డం పాఠ్యమాదరతఃపురా
కృత్స్నశాస్త్రేషు నిపుణో భవిష్యతి నసంశయః.
౬ వక్తాసభాసు సర్వత్ర భవిష్యతిచ వల్లభః
అయోధ్యా వర్ణనంశ్రుత్వా ముచ్యేత సకలాఘతః.
౭ మహాభూత సముత్థానం యేశృణ్వంతి మహీతలే
తేషాం భూతాదిసంభూతా నాస్తిపీడా కదాచన.
౮ నృపాంగనానాం రాజ్ఞాతు పాయసస్య ప్రభేదనమ్
శృణోతి యాస్త్రీ పుత్రంసా లభతే నచిరాదిహ.
౯ రామాదీనాం చతుర్ణాంతు ప్రసూతిం యశ్శృణోతిహి
సపుత్రపౌత్రైస్సంయుక్త స్థిత్వారామపదం వ్రజేత్.

౧౦ ఋషేః పూజాం సమాకర్ణ్య ఋణాన్ముక్తో భవేన్నరః
తాటకాఖ్యాన మాకర్ణ్య పాపం తరతి మానవః.

౧౧ తాటకావధ మాకర్ణ్య హ్యవిద్యానాశ మాప్నుయాత్
సహత్వా రాక్షసాన్సర్వా నితిశ్లోకాది వర్తినః.

౧౨ శ్రవణేన సకారస్య దూరతోయాన్తి పాతకమ్
శైలేంద్రో హిమవాన్నామ ధాతూనామాకరో మహాన్.

౧౩ ఇత్యుపక్రమ్య గంగాయా వైభవస్య శ్రుతేనరః
విముక్త భవబంధస్తు గంగాసాయుజ్య మాప్నుయాత్.

౧౪ సగర స్యాశ్వమేధస్య శ్రుత్వా విధి మనుత్తమం
బ్రహ్మహత్యాది పాపేభ్యో ముక్తాస్స్యు శ్శ్రద్ధయానరాః.

౧౫ సగత్వా నగరంరాజా ఇత్యుపక్రమ్య శృణ్వతః
పితర స్స్వర్గ మాయాంతి నిరయస్థా అనూదకాః.

౧౬ శ్రుత్వా రుద్రస్య చరితం రుద్రలోకం గమిష్యతి
కుమారసంభవం భక్త్యా యశ్శృణోతి నరోత్తమః.

౧౭ భక్తశ్చయః కార్తికేయే కాకుత్స్థ భువి మానవః
ఆయుష్మాన్పుత్రపౌత్రైశ్చ స్కందసాలోక్యతాంవ్రజేత్.

౧౮ శాపముక్తిశ్చ భార్యాయా శ్శ్రుతాచే ద్గౌతమస్యహ
నరఃపాపా ద్విముచ్యేత నారీవాప్యభిచారణాత్.

౧౯ ఇమాకుమారా విత్యాది జనకేన సుభాషితమ్
హరేస్తవం సమాకర్ణ్య ముచ్యతే సర్వబంధనాత్.

౨౦ విశ్వామిత్రస్తు ధర్మాత్మే త్యత్రాద్యక్షరసంశ్రవాత్
నష్టపాపో విదోషస్స న్సోమలోకే మహీయతే.

౨౧ ప్రపామధ్యే త్యుపక్రమ్య జానక్యా మంగళోత్సవమ్
శ్రుత్వావివాహసమయే భర్తా దీర్ఘాయురాప్నుయాత్.

౨౨ రామ దాశరథే వీర వీర్యం తే శ్రూయతేఽద్భుతమ్
ఇత్యాది శ్రవణాత్పుంసాం బ్రహ్మతేజోఽభివర్ధతే.

౨౩ కాణ్డాన్తం శ్రావయేద్వాపి శృణుయాద్వా నరర్షభః
ఉపేత్య భార్యాం హృద్యాం చ రమతే ప్రీతిపూర్వకమ్.

ఇతి బాలకాణ్డఫలశ్రుతిః.

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

౧ శృణు దేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్
సర్వకామప్రదం నౄణాం హనూమత్ స్తోత్రముత్తమమ్.

౨ తప్తకాంచనసంకాశం నానారత్నవిభూషితమ్
ఉద్యద్బాలార్కవదనం త్రినేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.

౩ మౌంజీకౌపీనసంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టంకశైలేంద్రధారిణమ్.

౪ శిఖానిక్షిప్తవాలాగ్రం మేరుశైలాగ్రసంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్.

౫ హనూమన్తం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమసన్నిభమ్.

౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాఞ్జనేయం నమామ్యహమ్
పఞ్చాక్షర స్థితం దేవం నీలనీరద సన్నిభమ్.

౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాన్తం నమామ్యహమ్
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలఙ్కార భూషితమ్.

౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకమ్
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిద్రాభం సురార్చితమ్.

౯ సున్దరం సాబ్జనయనం త్రినేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవర్ణ సముజ్జ్వలమ్.

౧౦ నమామి జనతావన్ద్యం లఙ్కాప్రాసాదభఞ్జనమ్
అతసీపుష్ప సఙ్కాశం దశవర్ణాత్మకం విభుమ్.

౧౧ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకమ్
ద్వాదశాక్షర మన్త్రస్య నాయకం కున్తధారిణమ్.

౧౨ అఙ్కుశఞ్చ దధానఞ్చ కపివీరం నమామ్యహమ్
త్రయోదశాక్షరయుతం సీతాదుఃఖ నివారణమ్.

౧౩ పీతవర్ణం లసత్కాయం భజే సుగ్రీవ మన్త్రిణమ్
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవర్ణం చతుర్భుజమ్.

౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటఙ్కం నమామ్యహమ్
సురాసుర గణైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహమ్.

౧౫ ఏవంధ్యాయేన్నరోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.

౧౬ అష్టమ్యాంవాచతుర్దశ్యాం మర్కవారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.

౧౭ అర్కమూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయేత్తత్ర విద్వాంసో రక్తవస్త్రేణ వేష్టయేత్.
౧౮ బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్పశ్చా త్తత్ప్రీత్యై సర్వకామదామ్
యః కరోతి నరో భక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
౧౯ నశస్త్ర భయమాప్నోతి భయంవాప్యన్త రిక్షజమ్
అక్షాదిరాక్షస హరందశకణ్ఠదర్ప
నిర్మూలనం రఘువరాంఘ్రిసరోజభక్తమ్
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకంతం
వాయోస్సుతం గలిత భానుమహం నమామి.
౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమన్ నిజ దృష్టిపాతైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానామ్
మే దేహి దేహి మహతీం వసుధాంశ్రియంచ.
౨౧ ఆపద్భ్యోరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బన్ధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వా న్మోహనం కురు భూభుజామ్.
౨౩ విద్వేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సఞ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాక్షాసురాన్తక
ఏవం స్తుత్వా హనూమన్తం నరశ్శ్రద్ధాసమన్వితః.
౨౫ పుత్రపౌత్రాదిసహితో సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యుమాసంహితాయాం ఆంజనేయ
స్తోత్రం సమ్పూర్ణం.

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్రామాయణ పారాయణారంభక్రమః.

సద్గురు సకాశాల్లబ్ధోపదేశో వక్ష్యమాణరీత్యా శ్రీరామాయణ పారాయణంకుర్యాత్ - దేశకాలౌసంకీర్త్య ;—

అస్యశ్రీరామాయణమహామంత్రస్య; వాల్మీకిర్భగవాన్ ఋషిః; అనుష్టుప్ఛందః; శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రోదేవతా; రాం బీజం; శ్రీం శక్తిః; మం కీలకం; మమశ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థే పారాయణజపేవినియోగః; రాం అంగుష్ఠాభ్యాన్నమః; రీంతర్జనీభ్యాం స్వాహా; రూం మధ్యమాభ్యాంవషట్; రైం అనామికాభ్యాం హుం; రౌం కనిష్ఠికాభ్యాంవౌషట్; రః కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్; రాంహృదయాయనమః; రీం శిరసేస్వాహా; రూం శిఖాయై వషట్; రైం కవచాయహుం; రౌం నేత్రత్రయాయవౌషట్; రః అస్త్రాయ ఫట్; లోకత్రయేణ దిగ్బంధః.

ధ్యానం.

కాలాంభోధర కాంతికాంత మనిశం వీరాసనా ధ్యాసినం,
ముద్రాంజ్ఞానమయీందధాన మపరంహస్తాంబుజం జానుని;
సీతాంపార్శ్వగతాంసరోరుహకరాంవిద్యున్నిభాంరాఘవం,
పశ్యంతం మకుటాంగదాదివివిధాకల్పోజ్జ్వలాంగం భజే.

అథమానసికపూజా.

లం పృథివ్యాత్మనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేగంధం సమర్పయామి - హాం ఆకాశాత్మనేశ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే పుష్పంసమ

ర్పయామి - యం వాయ్వాత్మనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే ధూపమాఘ్రాపయామి - రం అగ్న్యాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే దీపందర్శయామి - వం అమృతాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే అమృతోపహారం సమర్పయామి - సం సర్వాత్మనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే సర్వోపచార పూజా స్సమర్పయామి - ఇతిమానసికపూజా.

మూలమంత్రః.

ధర్మాత్మా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథి ర్యది
పౌరుషే చాప్రతిద్వంద్వ శ్శరైనం జహి రావణిమ్.

ఇతి, యథాశక్తిజపిత్వా, శ్రీరామాయణపారాయణంకుర్యాత్. అనంతరం, పునః, ధ్యానం, మానసికపూజాం, హృదయాదిన్యాసంచ కుర్యాత్ - లోకత్రయేణదిగ్విమోకః.

గుహ్యాతిగుహ్య గోప్తాత్వం గృహాణాస్మత్కృతం జపమ్
సిద్ధిర్భవతు మేదేవ త్వత్ప్రసాదా ద్రఘూద్వహ.

ఇతిపారాయణం శ్రీరామచంద్రాయ సమర్పయేత్.

శ్రీరామచంద్రార్పణమస్తు.

శ్రీ గురుభ్యోనమః

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేధసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకి ప్రార్థన.

కూజంతం రామ రామేతి మధురం మధురాక్షరమ్
ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకేర్మునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృణ్వన్రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్.

ఆంజనేయ ప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశమక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందేఽనిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాంవరిష్ఠమ్
వాతాత్మజంవానరయూథముఖ్యంశ్రీరామదూతంశిరసానమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసాదాసీత్సాక్షాద్రామాయణాత్మనా.
శ్రీమద్బ్రహ్మతదేవబీజ మమలం యస్యాఙ్కుర శ్చిన్మయః
కాండైస్సప్తభిరన్వితోఽతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకైస్సువిలసచ్ఛాఖాశతైఃపంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్స్వస్తరుః.
యఃకర్ణాంజలిసంపుటై రహరహ స్సమ్యక్పిబత్యాదరా
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు.
జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యన్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమాన్విష్ణోఃపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంభూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

మూలం, తపస్స్వాధ్యాయ నిరతం తపస్వీ వాగ్విదాం వరమ్
నారదం పరిపప్రచ్ఛ వాల్మీకి ర్ముని పుంగవమ్.

అవతరణిక.—చతుర్ముఖాంశసంభూతులును సర్వజ్ఞులునగు వాల్మీకిమహాముని, "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరేజనాః, సయత్ప్రమాణంకురుతేలోక స్తదనువర్తతే" (ఎద్దాని శ్రేష్ఠుఁడాచరించునో, దానినేయితరజనులునాచరింతురు ; ఆశ్రేష్ఠుఁ డెద్దానిఁబ్రమాణముగాఁజేయునో, దానిలోకమంతయు ననుసరించును.) అనున్యాయంబున, లోకులందఱును గురూపగమనపూర్వకముగఁ దాపత్రయవిముక్తినొందుదురుగాకయని యనుగ్రహించి, తాముపరమజ్ఞానులైనప్పటికిని, బరమదయాళువులుగావున, నారదముఖమునఁ, దాపత్రయవిమోచనంబును బరమప్రాప్యంబునగు బ్రహ్మస్వరూపమును దెలిసికొని,యప్పరమార్థంబందఱకును దెల్లంబగునట్లు, రామాయణాఖ్యమహాకావ్యరూపమునఁ బ్రచురింపఁ దలంచినవారై, యయ్యాది నిర్విఘ్నంబుగఁ బరిసమాప్తినొందుటకొఱకు, గురూపదిష్టవస్తుస్మరణేష్టదేవతానమస్కారలక్షణమంగళమును శ్లోకరూపముగా నాచరించుచున్నవారు.

టీక ॥ తపస్వీ=కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాది నిత్య నైమిత్తిక వ్రతానుష్ఠానముగల; వాల్మీకిః=వాల్మీకియనుమహర్షి; తపస్స్వాధ్యాయనిరతం,తపః= (తపఆలోచనేఅను ధాతువునఁబుట్టినది) జ్ఞానమందును,స్వాధ్యాయ=వేదములయందును, నిరతం=మిక్కిలియాసక్తుఁడును;లేక, తపః=బ్రహ్మప్రతిపాదకమగు, స్వాధ్యాయ=వేదములయందు,అనఁగా,వేదాంతములయందు, నిరతం; లేక, తపః=చాంద్రాయణాది నిత్యనైమిత్తిక వ్రతానుష్ఠానమందును,స్వాధ్యాయ=అర్థావబోధపర్యంత వేదాధ్యయనమందును,నిరతం; వాగ్విదాం, వాక్=బ్రహ్మమును, విదాం=ఎఱింగినవారిలోపల, వరం=శ్రేష్ఠుఁడును, లేక, వాక్=శబ్దప్రతిపాదకమగు వ్యాకరణము, ఇదియితరాంగములకుపలక్షణము;షడంగములనెఱింగినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును; లేక, వాక్=అష్టాదశవిద్యలు; వాటినెఱింగినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును;లేక,వాక్=వివక్షితమగుదాని బయలుపలుపసమర్థమగువాక్యము; దానిఁదెలిసినవారిలోశ్రేష్ఠుఁడును; మునిపుంగవం,ముని=మననశీలురయందు, అనఁగా, బ్రహ్మానుసంధానముసేయువారలయందు, పుంగవం=శ్రేష్ఠుఁడును; అగు; నారదం=నారదమహామునిని;పరిపప్రచ్ఛ=(వక్ష్యమాణప్రశ్నమును)విశేషించి (ఏలాగడిగినట్టైన వారికిఁగృపఁపుట్టునోఆలాగు) అడిగెను.

విశేషార్థములు—తపస్వీ=శ్రేష్ఠమైనతపస్సుగలవాఁడు; "తపః" అనుదానికైన, మత్వర్థీయమైన వినిప్రత్యయమురాఁగా, "తపస్వి" అనిరూపమైనది. "భూమనిందాప్రశంసాసునిత్యయోగేతిశాయనే, సంసర్గేఽస్తివివక్షాయాం భవంతిమతుబాదయః" అనియుండుటవలనమత్వర్థీయమునకు భూమాదులర్థములు. ఇచ్చటప్రాశస్త్యమర్థము. తపస్సుజ్ఞానసాధనమని వేదము చెప్పుచున్నది.అట్టితపస్సేసాధనచతుష్టయసంపత్తి. అదియే వేదాంతశాస్త్రాధికారిలక్షణము. అదికలవారిలోనుత్తముఁడనియర్థము. వాల్మీకిః=వల్మీకమందు, అనఁగా, పుట్టయందుఁ,బుట్టినపురుషుఁడు.బ్రహ్మా

కైవర్తము "అథాబ్రవీన్మహాతేజా బ్రహ్మాలోకపితామహః। వల్మీకప్రభవో యస్మాత్తస్మాద్వాల్మీకిరిత్యసౌ" (మహాతేజుండును లోకపితామహుండునగు బ్రహ్మ "యీ ఋక్షుఁడు, వల్మీకమందుఁ బుట్టినవాఁడగుటవలన, వాల్మీకియని చెప్పఁబడు" నని పలికెను) అని వాల్మీకిశబ్దార్థమును జెప్పుచున్నది. "ఋక్షో భూద్భార్గవ స్తస్మాద్వాల్మీకిర్యో౽భిధీయతే" (అతనివలన (అనఁగా, ఆ ప్రచేతసునివలన) వాల్మీకియని ప్రసిద్ధుఁడైన భార్గవుఁడగు ఋక్షుఁడు పుట్టెను) అను విష్ణుపురాణవచనము, వాల్మీకి, ఋక్షుఁడను నామాంతరము కలవాఁ డనియు, భృగువంశమునందుఁ బుట్టిన ప్రచేతసునకుఁ గుమారుఁడనియుఁ, దెల్పుచున్నది. "చక్రే ప్రచేతసః పుత్రః" అనువచనము దీనికుపష్టంభక మగుచున్నది. ఇందువలన, వాల్మీకి, భృగువంశోత్పన్నుఁడైన ప్రచేతసునకు జనించి, ఋక్షుఁడను నామముగలిగి యుండెననియు, నటువెనుక స్థాణువువలెఁ గదలక మెదలక నిశ్చలదేహుఁడై తపముసేయుచుండ, నతని చుట్టును వల్మీకము మొలిచిన, నంతనా వల్మీకగర్భమునుండి తపస్సు చేయుటంబట్టి "వాల్మీకి" యను పౌరుషనామంబునఁ బ్రసిద్ధుఁడయ్యెననియుఁ, దెలియవచ్చుచున్నది. ఇట్లు ఋక్షాదినామములున్నను, వాల్మీకి యను పౌరుషనామంబున నిర్దేశించుటంబట్టి, శమాదిసంపత్తియుఁ దపఃప్రాచుర్యమును, సూచితమగుచున్నది. "తపస్వీ, వాల్మీకిః" అనునీశబ్దములచేత వాల్మీకియందు వేదాంతశాస్త్రాధికారిలక్షణము సూచింపఁబడినది. "తపస్స్వాధ్యాయ నిరతం, వాగ్విదాంవరం, మునిపుంగవం, నారదం" అనునవి నారదునియందు గురులక్షణమును సూచింపుచున్నవి. "సాధనచతుష్టయ సంపన్నుఁడగువాఁడు, బ్రహ్మస్వరూపమును దెలిసికొనుటకు, సమిత్పాణియై, శ్రోత్రియుఁడును బ్రహ్మనిష్ఠుఁడునగు గురువును, బొందవలయు" నని వేదమందుండుటంబట్టి, "గురువు" అనఁగా, శ్రోత్రియత్వమును బ్రహ్మనిష్ఠత్వమును గలవాఁడు. "శ్రోత్రియశ్ఛందోఽధీతే" అనునను శాసనమువలన, శ్రోత్రియుఁ డనఁగా,

వేదవేదార్థములు దెలిసినవాఁడని యర్థము. అట్టిశ్రోత్రియ శబ్దార్థమును, "తపస్స్వాధ్యాయనిరతం" అనుశబ్దముచెప్పుచున్నది. బ్రహ్మనిష్ఠ శబ్దార్థమును, "వాగ్విదాం వరం, మునిపుంగవం" అనునవి, చెప్పుచున్నవి, "గుశబ్ద స్త్వంధ కారస్స్యాద్రుశబ్ద స్తన్నిరోధకః, అంధకార నిరోధిత్వా ద్గురురిత్యభిధీయతే" ("గుః" అనఁగా, అంధకారము; "రుః"అనఁగా, దానినిరోధించువాఁడు; అంధకారమునుబోఁగొట్టుటవలన "గురుః"అనిచెప్పఁబడుచున్నాఁడు) అనఁగా నజ్ఞానమును బోఁగొట్టువాఁడనియర్థము; ప్రకాశమునుగలుగఁజేయక చీఁకటిని బోఁగొట్టుటశక్యముగానట్లు, జ్ఞానమును గలుగఁజేయక యజ్ఞానమునుబోఁగొట్టుట శక్యముకాదుకావున,అజ్ఞానమునుబోఁగొట్టి జ్ఞానమునిచ్చువాఁడనిగురుశబ్దార్థము. "గాయన్నారాయణకథాంసదాపాపభయాపహాం,నారదోనాశయన్నేతిన్నృణామజ్ఞానజంతమః"(పాపభయంబులఁబోఁగొట్టునారాయణకథనెల్లప్పుడునుబాడుచు, మనుష్యుల యజ్ఞానజన్యమగునంధకారమునునశింపఁజేయుచు, నారదుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు) అనునారదీయమరీతిని;నరసంబంధినారం- అనఁగానజ్ఞానము,దానిం,దః (ద్యతి,దోఅవఖండనే) ఖండించువాఁడు కాఁగా,నారదుఁడనిచెప్పఁబడును; అనఁగానజ్ఞానమునుబోఁగొట్టువాఁడనియర్థము. లేక; "నరతీతినరఃప్రోక్తః పరమాత్మాసనాతనః" (ప్రపంచమునందు సృష్టిస్థితిలయములనయించువాఁడు నరుఁడనఁబడును (నరతీతినరః,న్యానయే,అనుధాతువునఁబుట్టినది) అట్టినరుఁడే సనాతనుఁడగు పరమాత్మ)అనుప్రమాణమునుబట్టి'నారం' (నరసంబధి)అనఁగాపరమాత్మవిషయకమగుజ్ఞానము,దాని,దః (దదాతి,దుదాఞ్‌దానే)ఇచ్చువాఁడు,పరమాత్మ విషయకమగు జ్ఞానమునిచ్చువాఁడని యర్థము; అనఁగా, నజ్ఞానమునుబోఁగొట్టి జ్ఞానమునిచ్చువాఁడని, నారద శబ్దార్థ మేర్పడుచున్నది. కావున,"నారదం"అనుశబ్దముచేతగురుశబ్దార్థముచెప్పఁబడినది "పరిపప్రచ్ఛ" అనిపరిపూర్వకమగుప్రచ్ఛధాతువునుబ్రయోగించు

టవలన "తద్విద్ధిప్రణిపాతేనపరిప్రశ్నేనసేవయా" అనుశాస్త్రముఁబట్టిశాస్త్రోక్తవిధానముననేప్రశ్నించిరని తెలియఁజేయఁబడుచున్నది. ఇట్లు, ఈశ్లోకమున, శిష్యలక్షణమును, గురులక్షణమును, శాస్త్రోక్తగురూపగమనరీతియును, సూచింపఁబడినవి.- "శ్లోకేచ ప్రతిసాహస్రం ప్రథమే ప్రథమేక్రమాత్ । గాయత్ర్యక్షరమేకైకం స్థాపయామాస వై మునిః" (ప్రతిశ్లోకసహస్రమునకును, మొదటిశ్లోకమందు మొట్టమొదట, వాల్మీకిమహాముని, యొక్కొక గాయత్ర్యక్షరమునుగూర్చెను) అనియుండునట్లు, ఇచ్చట, గాయత్రీప్రథమాక్షరమగు తకారముగూర్పఁబడినది.

వాల్మీకిమహాముని, తపోవిశేషముచేతనిష్కల్మషుఁడై, వేదాంతపరమార్థము దెలిసికొనఁగోరి, మహాశ్రోత్రియుఁడును బ్రహ్మనిష్ఠాగ్రగణ్యుఁడునగు నారదమహామునిని, భక్తితోనిట్లని, యడిగెను; అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—తపస్వీ;వాల్మీకిః; స్వాధ్యాయనిరతం, స్వాధ్యాయ= అర్థజ్ఞానపర్యంత వేదాధ్యయనమందు, నిరతం = మిక్కిలి యాసక్తుఁడును; వాగ్విదాం; వరం; మునిపుంగవం; నారదం; తపః= (తప ఆలోచనే అనుధాతువునఁబుట్టినది) బ్రహ్మమును; పరిపప్రచ్ఛ.

వాల్మీకి మహాముని నారదుల వారిని బ్రహ్మమెట్టిదనియడిగెనని తాత్పర్యము. (శేషము-పై.)

కోన్వస్మింత్సాంప్రతం లోకే గుణవాన్కశ్చ వీర్యవాన్
ధర్మజ్ఞశ్చకృతజ్ఞశ్చ సత్యవాక్యోదృఢవ్రతః. ౨.

అ ॥ ఆప్రశ్నమునేవివరించుచున్నారు.—

టీక ॥ అస్మిన్ లోకే=ఈభూలోకమందు; సాంప్రతం=ఇప్పుడు; గుణవాన్=ప్రశస్తములైనగుణములుకలవాఁడు; కోను = ఎవ్వఁడు? ("నుఃపృచ్ఛాయాంవికల్పేచ" అనియమరము.) వీర్యవాంశ్చ=వీర్యవంతుఁడును, దేనిచేఁదనకుక్షతికలుగకుండఁబురుషుఁడు పరులజయించునో అది వీర్యమనిచెప్పఁబడును, అట్టి శక్తికలవాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? (చకారంబుక్త సముచ్చాయకము, "గుణవంతుఁడును వీర్యవంతుఁడు

నగువాఁడెవ్వఁడు?" అనుసముచ్చి తార్థమునుగలిగించుచున్నది. ఇట్లు త్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది.) ధర్మజ్ఞశ్చ, ధర్మ=సామాన్యవిశేషరూపంబగునలౌకికశ్రేయస్సాధనమును, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? (ఇచ్చట, చకారం బనుక్తసముచ్చాయకను, "అధర్మమునుగూడఁదెలిసినవాఁ" డనునర్థమునిచ్చుచున్నది. "కః" అనునదియధ్యాహృతము. "కః" అనియొకమాటుప్రయోగమేచాలియున్నను, ఆదరాతిశయమునఁ బలుమఱుఁబ్రయుక్తమైనది. ఈశబ్దములేనిస్థలములయందంతట నిట్లేయధ్యాహృతమగును.) కృతజ్ఞశ్చ, కృత=ఇతరులచేఁదనకుఁజేయఁబడినస్వల్పమగునుపకారమును; జ్ఞః=అధికముగాఁదెలిసికొనువాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? సత్యవాక్యః, సత్య=అతిప్రయాసకాలములయందైన సన్నృతశూన్యమగు, వాక్యః=పలుకుగలవాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు? దృఢవ్రతః, దృఢ=ఫలపర్యంతము విడువఁబడని, వ్రతః=సంకల్పముగలవాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు.

విశేషార్థము.— లోకాంతరమందు, నారాయణాదులుండుట, ప్రసిద్ధముగుటవలనఁ, దెలిసినదికాఁబట్టి, యడుగవలసినదిలేదని "భూలోకమందు" అనిచెప్పఁబడినది- కాలాంతరమందు, నరసింహాద్యవతారములు, ప్రసిద్ధములు కాఁబట్టి, యవియు, జిజ్ఞాసావిషయములు కావుకావున, "ఇప్పుడు" అనిచెప్పఁబడినది- చకారములు ప్రయోగించుటవలని, గుణవత్త్వాదివిశేషణ సముదాయవిశిష్టత్వముసూచితమగుచున్నది- ఒకచకార ప్రయోగముననే అట్టిసముచ్చయము సిద్ధించుచున్నను, మాటిమాటికిఁబ్రయోగించుట, ఉక్తవిశేషణసముదాయ విశిష్టునందలి యాదరాతిశయమునుసూచించుచున్నది. "గుణవాన్" ఇత్యాది విశేషణములువేదోక్తమహాపురుషలక్షణమును జెప్పుచున్నవి.

చారిత్రేణచ కోయుక్తః సర్వభూతేషు కోహితః
విద్వాన్కః కస్సమర్థశ్చ కశ్చైకప్రియదర్శనః॥ 3.

టీక ॥ చారిత్రేణ = కులక్రమాగతాచారముతో (చరిత్రం అనఁగా, కులక్రమాగతాచారము; చరిత్రమేవచారిత్రంస్వార్థేణ్, చరిత్రమేచారిత్రమని నైనది.) యుక్తశ్చ=కూడియుండువాఁడును; కః= ఎవ్వఁడు? సర్వభూతేషు=సమస్త ప్రాణులవిషయమై, అనఁగా, సాపరాధులవిషయమైగాని యనపరాధులవిషయమైగాని, యనియర్థము; హితః=హితమును జేయువాఁడు (హితశబ్దముపైని, తత్కరోతీతిణిచ్, పచాద్యచ్, ణిలోపము, రాఁగా, సీయర్థమును కలిగినది); కః=ఎవ్వఁడు? విద్వాన్=తెలిసికొనఁదగినవాని నన్నిటిని దెలిసి కొనినవాఁడు; కః=ఎవ్వఁడు? సమర్థశ్చ=ఇతరులకు నిర్వహింప నశక్యమగు కార్యమును నిర్వహించువాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు? ఏకప్రియదర్శనశ్చ, ఏక = ఒకటే రీతిగ నుండునట్టి, ప్రియ=సంతోషజనకమగు, దర్శనశ్చ= చూడఁబడుటకలవాఁడును, అనఁగా, "క్షణేక్షణే యన్నవతాముపైతితదేవరూపంరమణీయతాయాః" (ప్రతిక్షణమును ఏదినూతనమగుచుండునో; అదియెరమణీయతకుస్వరూపము)అని చెప్పఁబడినట్లు, ఎల్లప్పుడును జూడఁబడుచుండినప్పటికిని క్రొత్తగాఁ జూడఁబడువానియట్లు, విస్మయమును గలుగఁజేయువాఁడునని యర్థము; లేక, ఏక=సరిలేని, ప్రియ= సంతోషజనకమగు, దర్శనశ్చ= చూడఁబడుటకలవాఁడును; కః=ఎవ్వఁడు?

తాత్పర్యము సులభము.

ఆత్మవాన్కోజితక్రోధో ద్యుతిమాన్కోనసూయకః
కస్య బిభ్యతి దేవాశ్చ జాతరోషస్య సంయుగే. ౪

టీక ॥ ఆత్మవాన్=ధైర్యము కలవాఁడు ("ఆత్మాజీవేధృతౌదేహేస్వభావేపరమాత్మని" అనియమరము); కః= ఎవ్వఁడు? జితక్రోధః; జిత=జయింపఁబడిన, క్రోధః= కోపముకలవాఁడును, క్రోధశబ్దము కామాద్యుపలక్షకము, వశీకృతమైన యరిషడ్వర్గముకలవాఁడని యర్థము; కః= ఎవ్వఁడు? ద్యుతిమాన్= ప్రశస్తమైన కాంతికలవాఁడు; కః=

ఎవ్వఁడు? అనసూయకః= గుణములయందు దోషారోపణము "అసూయ" అని చెప్పఁబడును ("అసూయాతు దోషారోపో గుణేష్వపి" అని యమరము) అది లేనివాఁడు; కః= ఎవ్వఁడు? జాతరోషస్య, జాత=పుట్టిన, రోషస్య= రోషముగల, అనఁగా, రుష్టుఁడైన; కస్య=ఎవ్వనికి; సంయుగే = యుద్ధమునందు; దేవాశ్చ = (చకారమసురాది సముచ్చయార్థము) దేవాసురాదులును; బిభ్యతి=భీతిల్లుదురు? లేక; జాతరోషస్య, కస్య, సంయుగే, దేవాశ్చ=(చకారమప్యర్థకము) మిత్త్రులైన దేవతలును, బిభ్యతి; (కోపము వచ్చినపుడు మిత్త్రులకుఁగూడ భయము పుట్టఁగా శత్త్రువులకు భయము పుట్టుట చెప్పవలసినది లేదని యభిప్రాయము.) అని యడిగెనని, "పరిపప్రచ్ఛ" అను క్రియతో సంబంధము.

ఏతదిచ్ఛామ్యహం శ్రోతుం పరం కౌతూహలం హి మే
మహర్షే త్వం సమర్థోఽసి జ్ఞాతుమేవంవిధం నరమ్. ౫

టీక: ఏతత్ = ఇట్టి గుణములుగల మనుష్యరూపమైన వస్తువును; అహం= నేను; శ్రోతుం= వినుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాను. మే= నాయొక్క; కౌతూహలం = హర్షము; పరం హి= అధికముగదా. మహర్షే, మహాత్=పూజ్యుఁడైన, ఋషే = జ్ఞానపారంగతుఁడా; అనఁగా, జ్ఞానపారంగతులలో నుత్తముఁడా; త్వం= నీవు; ఏవంవిధం=ఇట్టిగుణములుగల; నరం=మనుష్యుని; జ్ఞాతుం=ఎఱుంగుటకు; సమర్థః=నేర్పరివి; అసి = అగుచున్నావు.

తాత్పర్యము.— ఋషతి ఋషిః ("ఋష గతౌ" అను ధాతువునుండి పుట్టినది) జ్ఞానము యొక్క పారమును పొందుచున్నవాఁడు కాఁగా, "ఋషి" అని చెప్పఁబడును. ఇట్టి గుణములుగల పురుషునిఁ దెలిసికొనఁగోరి తాము చెప్పఁగా వినవలెనని యడిగెను గాని యాక్షేపింపలేదు (అని "శ్రోతుం" అను పదము సూచింపుచున్నది) "తామనుగ్రహించి చెప్పినట్టైన వినఁగోరెదను, అవశ్యముగాఁ జెప్పవలయునని నిర్బంధింపఁ

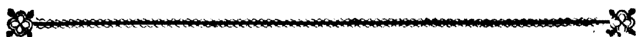
జాలను" (అని "ఇచ్ఛామి" అనుదానిచేఁ దెల్పఁబడుచున్నది) "దీనియందు నాకుఁ జాలఁ గుతూహలమున్నదని యింగితాకారములచేఁ దమకును దెలియవచ్చియే యున్నది" (అని "హి" అనుశబ్దము తెల్పుచున్నది.) మీరు జ్ఞానవంతులలో నుత్తములు కాఁబట్టి, యిట్టిలోకోత్తరుండగు మనుష్యు నెఱుంగుటకు, మీకన్నమఱి యెవ్వరును సమర్థులు లేనందున, మీరాకను ఇంతవఱకుఁ బ్రతీక్షించుచుంటిని (అనియుత్తరార్ధముచే సూచితమగుచున్నది.)

తాత్పర్యము సులభము.

శ్రుత్వా చైతత్త్రిలోకజ్ఞో వాల్మీకేర్నారదో వచః
శ్రూయతామితిచామంత్ర్య ప్రహృష్టో వాక్యమబ్రవీత్. ౬

టీక ॥ త్రిలోకజ్ఞః, త్రిలోక=మూఁడులోకములను, జ్ఞః=ఎఱింగినట్టి, లేక, త్రిలోక=భూర్భువస్సువః అనెడు మూఁడులోకములుగల బ్రహ్మాండమును, జ్ఞః; లేక, త్రిలోక=బద్ధముక్తనిత్యులనెడు త్రివిధజనులను, జ్ఞః; ("లోకస్తు భువనే జనే" అని యమరము.) నారదః=నారదమహాముని; ఏతత్=ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన; వాల్మీకేః=వాల్మీకిమహామునియొక్క; వచః=వాక్యమును; శ్రుత్వాచ=వినియు; శ్రూయతాం=వినఁబడుఁగాక; ఇతి=అని; ఆమంత్ర్యచ=పిలిచియు; అనఁగా, వాల్మీకినిఅభిముఖునిఁగాఁజేసికొని; ప్రహృష్టః=సంతసించినవాఁడై; వాక్యం=(వక్ష్యమాణమగు)మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

లోకములనన్నింటిని ఎఱింగియున్న నారదమహర్షి, వాల్మీకిమహామునియొక్క ప్రశ్నమును విని, "ఇదిగో! వినవలసినది" అని వారిని అభిముఖీకరించుకొని, "ఈ వాల్మీకి, సమస్తగుణసంపన్నుఁడైన, మనుష్యునిఁ దెలిసికొనఁగోరెను, ఈగుణములు సార్వభౌమసామాన్యునియందు దొరకొనవు- సమస్త జగద్రక్షణార్థము మనుష్య రూపమున నవతరించిన సాక్షాన్నారాయణమూర్తి యొకఁడే యిట్టి గుణములు కలిగినవాఁడు, కావున, భగవద్గుణ కీర్తనము ఘటిల్లె" నని సంతోషించి, ఇట్లని,

ప్రత్యుత్తరమును జెప్పెను- అని తాత్పర్యము.

బహవో దుర్లభాశ్చైవ యేత్వయా కీర్తితాగుణాః
మునేవక్ష్యామ్యహం బుద్ధ్వా తైర్యుక్తశ్శ్రూయతాన్నరః॥ ౭.

టీక ॥ బహవః= విపులములును, లేక, అనంతములును; దుర్లభాశ్చైవ=సాధారణులకెంతమాత్రమును బొందఁగూడనివియును, అగు; యేగుణాః = యేవీర్యాదిగుణములు; త్వయా=నీచేత; కీర్తితాః= వర్ణింపఁబడినవో; మునే=ఓవాల్మీకిమహామునీ! తైః=ఆగుణములతోఁ; యుక్తః= కూడియున్న; నరః=మనుష్యుఁడు; శ్రూయతాం = వినఁబడుగాక; అహం=నేను; బుద్ధ్వా= తెలిసికొని; వక్ష్యామి = చెప్పెదను.

విశేషార్థము.— ఇప్పుడు వాల్మీకిచేనడుగంబడినగుణములుకొద్దిగానే తెలియవచ్చుచున్నను, అవి, అనంత కల్యాణ గుణము లేపురుషుని యందుండునో, వానియందే యుండుటంబట్టి, "బహవః" అనుశబ్దము చేసి దేశింపఁబడినవి.

ఓవాల్మీకిమహామునీ, నీవడిగిన గుణములు అనంతములు, సాధారణులయందుదొరకొనవు. అట్టిగుణములతోఁగూడిన మహాపురుషునినిశ్చయించి చెప్పెదను, సావధానముగావినుము; అని తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకువంశప్రభవో రామోనామ జనైశ్శ్రుతః
నియతాత్మా మహావీర్యో ద్యుతిమాన్ధృతిమాన్వశీ ౮.

టీక ॥ ఇక్ష్వాకువంశప్రభవః; ఇక్ష్వాకు= ఇక్ష్వాకు మహారాజుయొక్క, వంశ=కులము, ప్రభవ =ఉత్పత్తి స్థానముగాఁగల ; రామోనామ=రాముఁడుగదా! (అతఁడే మీరడిగిన గుణములతోఁగూడినవాఁడనుట.) సః (అధ్యాహృతము- ఇట్లుప్రశవిశేషణమందును అధ్యాహృతముగనుండును) —ఆ రాముఁడు; జనైః—లోకులచేత; శ్రుతః= గుణములచేత సాక్షాన్నారాయణుఁడనినిశ్చయింపఁబడినవాఁడు ("శ్రు

తం శాస్త్రావధృతయోః" అనియమరము), లేక, శ్రుతః = వినఁబడినవాఁడు; జనులందఱును దన్నెఱుంగునట్లుగుణసంపత్తి గలవాఁడని యభిప్రాయము. సః = ఆరాముఁడు; నియతాత్మా, నియత = నిశ్చితమగు, ఆత్మా = స్వభావముగలవాడు, నిర్వికారస్వరూపుఁడనుట. సః = ఆరాముఁడు; మహావీర్యః, మహత్ = అచింత్యమగు, వీర్యః = శక్తికలవాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; ద్యుతిమాన్ = ప్రశస్తమగుప్రకాశముగలవాఁడు, స్వయంప్రకాశస్వరూపుఁడనుట. సః = ఆరాముఁడు; ధృతిమాన్ = ప్రశస్తధైర్యముకలవాఁడు; లేక, ప్రశస్తమగు నానందముకలవాఁడు; నిరతిశయానందస్వరూపుఁడనుట. ("ధృతిస్తుతుష్టిస్సంతోషః" అని వైజయంతి) సః = ఆరాముఁడు; వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముకలవాఁడు; లేక, సమస్తప్రపంచమును దనవశములో నుంచికొనినవాఁడు; సర్వేశ్వరుఁ డనుట.

విశేషార్థము. — "రామో రమయతాంవరః" (రమింపఁజేయువారిలో రాముఁడు శ్రేష్ఠుఁడు) అనియుండుటంబట్టి, రమయతీతి రామః, రమింపఁజేయువాఁడని రామశబ్దార్థము, లేక, "రమంతే యోగినోనంతే సత్యానందేచిదాత్మని, ఇతి రామపదేనాసౌ పరంబ్రహ్మాభిధీయతే" (అనంతసచ్చిదానందాత్మకుఁడగువీనియందు యోగులురమింతురు. ఇట్లు రామశబ్దముచేఁబరబ్రహ్మ చెప్పఁబడుచున్నది.) అనునగస్త్యసంహితావచనమువలన, రమంతేఽస్మిన్నితి రామః, వీనియందు యోగులురమింతురనిగాని, రామశబ్దార్థము. "రాముఁడు గదా" అనిచెప్పుటంబట్టి "మీరును జిత్రకూటపర్వతమునందుండు నపుడు రామునింజూచియున్నా" రనిజ్ఞాపకపఱచడమైనది.

తాత్పర్యము సులభము.

బుద్ధిమాన్నీతిమాన్వాగ్మీ శ్రీమాన్ శత్రునిబర్హణః
విపులాంసో మహాబాహుః కంబుగ్రీవో మహాహనుః. ౯

టీక ॥ సః = ఆ రాముఁడు; బుద్ధిమాన్ = ప్రశస్తమైనబుద్ధికలవాఁడు; సర్వజ్ఞుఁడనుట. సః = ఆరాముఁడు; నీతిమాన్ = ప్రశస్తమగునీతికలవాఁడు, లేక, సృష్టిస్థితిలయరూపమర్యాదలుకలవాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; వాగ్మీ = సమస్తవిద్యలును దెలిసినవాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; శ్రీమాన్ = అఖండమైనయైశ్వర్యముకలవాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; శత్రునిబర్హణః, శత్రు = విరోధులను, నిబర్హణః = నశింపఁజేయువాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; విపులాంసః, విపుల = ఉన్నతములగు, అంసః = మూఁపులుకలవాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; మహాబాహుః, మహత్ = బలిసిన, బాహుః = భుజములుగలవాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; కంబుగ్రీవః, కంబు = శంఖమువంటి, గ్రీవః = కంఠముకలవాఁడు. సః = ఆ రాముఁడు; మహాహనుః, మహత్ = ఉన్నతములగు, హనుః = చెక్కిళ్లమీఁది భాగములు కలవాఁడు.

విశేషార్థము.—విపులాంసః = "కక్షః కుక్షిశ్చవక్షశ్చఘ్రాణస్కంధో లలాటికా, సర్వభూతేషునిర్దిష్టాఉన్నతాస్తుసుఖప్రదాః" (చంక, కడుపు, ఱొమ్ము, ముక్కు, మూఁపు, నొసలు, ఇవి, సమస్తప్రాణులయందును, ఉన్నతములైనట్టైన, సుఖప్రదములుగాఁ జెప్పఁబడినవి) అని సాముద్రికములోఁ జెప్పఁబడినట్లు; ఉన్నతములైన మూఁపులుగలవాఁడనుట-కంబుగ్రీవః = "కంబుగ్రీవశ్చ నృపతిలంబకర్ణోతిభూషణః" (శంఖమువంటికంఠముగలవాఁడు, రాజగును; వేలాడు చెవులు గలవాఁడు, పెక్కుభూషణములుగలిగియుండును.) అను సాముద్రిక వచనమునుబట్టి; శంఖమువలెనుండు కంఠముగలవాఁడనుట. మహాహనుః = "మాంసలే తుహనూ యస్యభవతస్త్రీఽపదున్నతే, సనరోమృష్టమశ్నాతియావదాయుస్సుఖాన్వితః" (ఎవ్వనియొక్క, చెక్కిళ్లమీఁది భాగములు, బలిసియుండుటచేఁ, గొంచెమున్నతములుగానుండునో; ఆమనుష్యుఁడు, జీవితకాలమంతయు, సుఖముగలిగి, మృష్టాన్నమునుభుజింపుచుండును) అనియుండునట్లు, ఉన్నతములైన హనువులుగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యముసులభము.

మహోరస్కో మహేష్వాసో గూఢజత్రు రరిందమః
ఆజానుబాహు స్సుశిరా స్సులలాట స్సువిక్రమః. ౧౦

టీక ॥ సః= ఆరాముఁడు; మహోరస్కః, మహత్ = విశాలముగు, ఉరస్కః=ఱొమ్ముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; మహేష్వాసః, మహత్ =గొప్పదగు, ఇష్వాసః= విల్లుగలవాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; గూఢజత్రుః, గూఢ=మాంసమగ్నములగుటవలననగుపడనట్టి, జత్రుః=మూఁపులసంధి యెముకలు కలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; అరిందమః, అరిం=కామక్రోధాదిశత్రువులను, లేక, పాపములను, దమః=పోఁగొట్టువాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; ఆజానుబాహుః, ఆజాను= మోఁకాళ్లవఱకు నిడుదలైన, బాహుః=భుజములుగలవాఁడు. సః= ఆరాముఁడు; సుశిరాః=మంచిలక్షణముతోఁగూడినశిరముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; సులలాటః=శుభలక్షణముగల నొసలుగలవాఁడు. సః= ఆరాముఁడు; సువిక్రమః = శోభన మగు పాదవిన్యాసముగల వాఁడు.

విశేషార్థము.— మహోరస్కః= "స్థిరంవిశాలంకఠినమున్నతమ్మాంసలంసమం, వక్షోయస్య మహీపాల స్తత్సమోవా భవేన్నరః" (దృఢమై, విశాలమై, కఠినమై, యున్నతమై, బలిసి, సమముగానుండుఱొమ్ము, ఎవ్వనికిఁగలదో; వాఁడు, రాజుగాని, రాజసముఁడుగాని, యగును.) ఇట్లుశాస్త్రోక్తవక్షోలక్షణముగలవాఁడనుట. 'మహేష్వాసః' ఈశబ్దముచే, "గొప్పధనువును ధరింపఁదగినంతదృఢమైన శరీరము గలవాఁడు" అనునర్థము సూచింపఁబడుచున్నది, కావునఁ, బ్రక్రమ భంగములేదు. గూఢజత్రుః= "విషమైర్జత్రుభిర్నిస్స్వాఅతిసూక్ష్మైశ్చమానవాః, ఉన్నతైర్భోగినో నిమ్నై ర్నిస్స్వాః పీనై ర్నరాధిపాః" (మూఁపులసంధియెముకలు "జత్రువు" లనంబడును) మనుజులు, ఎచ్చుతక్కువలు గలిగిగాని, యతిసూక్ష్మములుగఁగాని, యుండు, జత్రువులచే, దరిద్రులగుదురు; ఉన్న

తనములైన జత్రువులచే భోగులగు దురు; లోఁతుగానుండు జత్రువుల చే బీదవాండ్రగుదురు; బలిసిన జత్రువులచే, రాజులగుదురు.) అనునట్లు, మాంసాధిక్యము గలిగి బలిసియున్నందున, గూఢములగు, మూఁపులసంధియెముకలుగలవాఁడనుట. అరిందమః= కామక్రోధాదిశత్రువర్గమునుబోఁగొట్టువాఁడనియర్థము; కామక్రోధాదులులేక కర్మము గలుగదు, కర్మములేకశరీరపరిగ్రహముసంభవింపదు; కాఁబట్టి, ఈ శబ్దముచే,"ఇప్పుడు, రామునిచేనంగీకరింపఁబడినమనుష్యశరీరము, కర్మ మూలకము గాదు; లోకానుగ్రహార్థమైయంగీకరింపఁబడినది" అనిసూచితమగుచున్నది. ఆజానుబాహుః — "ఆజానులంబినౌబాహూ వృత్తపీనౌ మహేశ్వరః" (గుండ్రముగాబలిసి మోఁకాళ్లవఱకు వ్రేలాడునట్టి బాహువులుగలవాఁడు,సార్వభౌముఁడగును.) అనుసాముద్రికవచనమురీతిని; సార్వభౌమలక్షణముగలబాహువులుగలవాఁడనుట. సుశిరాః="సమవృత్తశిరాశ్చైవ ఛత్రాకార శిరాస్తథా,ఏకచ్ఛత్రాంమహీంభుక్తే-దీర్ఘమాయుశ్చజీవతి" (సమముగా గుండ్రమయియుండుశిరముగలవాఁడును, గొడుగువంటిశిరముగలవాఁడును, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముసేయును,దీర్ఘకాలముజీవించును.) అనురీతిని, శుభలక్షణముగల శిరముగలవాఁడనుట. సులలాటః— "అర్ధచంద్రనిభస్తుంగం లలాటం యస్య సప్రభుః" (అర్ధచంద్రాకారము గలిగి యున్నతమైన లలాట,మెవ్వనికిఁగలదో;వాఁడురాజగును.) అని చెప్పఁబడిన లలాట లక్షణముగల నొసలుగలవాఁడనుట.సువిక్రమః= "సింహర్షభగజవ్యాఘ్రగతయో మనుజామునే,సర్వత్రసుఖమేధంతే సర్వత్రజయినస్సదా" (సింహము వంటిగాని, వృషభమువంటిగాని, యేనుఁగువంటిగాని, బెబ్బులివంటిగాని,గమనముగలవారలు, సమస్తస్థలములయందును,ఎల్లప్పుడు,సుఖముగావృద్ధిఁబొందుచు, జయముగలిగి యుందురు.) అని జగద్వల్లభయందుండునట్లు, శుభలక్షణములు గలనడకగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ సమ స్సమవిభక్తాంగ స్స్నిగ్ధవర్ణః ప్రతాపవాన్
పీనవక్షా విశాలాక్షో లక్ష్మీవాన్ శుభలక్షణః. ౧౧

టీక ॥ సః = ఆరాముఁడు; సమః = అతిదీర్ఘమును అతిహ్రస్వమునుగాని దేహము గల వాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; సమవిభక్తాంగః, సమ=ఎచ్చుతక్కువలు లేని, విభక్త=విభజింపఁబడిన, అంగః= అవయవములుగలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; స్నిగ్ధవర్ణః, స్నిగ్ధ= స్నేహముగల, వర్ణః=రంగుగల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; ప్రతాపవాన్=ప్రశస్తమగు, పరాక్రమముగలవాఁడు, లేక, తేజస్సు కల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; పీనవక్షాః, పీన=బలిసిన, వక్షాః=ఱొమ్ముగలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు, విశాలాక్షః, విశాల=దీర్ఘములైన, అక్షః=నేత్రములు గలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; లక్ష్మీవాన్= ప్రశస్తమైన యవయవకాంతి గల వాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; శుభలక్షణః, శుభ=మంగళకరములగు, లక్షణః=సాముద్రికశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినలక్షణములుగలవాఁడు.

విశేషార్థము.—
సమః="షణ్ణవత్యంగుళోత్సేధస్సార్వభౌమో భవేన్నృపః" (తొంబదియాఱంగుళముల పొడవుగలరాజు సార్వభౌముఁడగును.) అనిజగద్వల్లభయందుఁ జెప్పఁబడినట్లు, ఎచ్చుతక్కువలు లేకతొంబది యాఱంగుళములపొడవు గలవాఁ డనుట. సమవిభక్తాంగః= "భ్రువౌనాసాపుటౌనేత్రేకర్ణావోష్ఠౌచ చూచుకే, కూర్పరౌమణిబంధౌచజానునీవృషణౌకటీ, కరౌపాదౌస్ఫిజౌయస్యసమాజ్ఞేయస్సభూపతిః" (కనుబొమలు, నాసికారంధ్రములు, కండ్లు, చెవులు, పెదవులు, చనుమొనలు, మోఁచేతులు, మనికట్లు, మోఁకాళ్లు, వృషణములు, కటిప్రదేశములు, హస్తములు, పాదములు, పిఱుఁదులు, ఇవి, యెవ్వనికి, సమములగునో; అతఁడు రాజుగాఁగలఁడు) అనుసాముద్రికమురీతిని, ఎచ్చుతక్కువలులేక, సమములై, విభక్తములైన, కనుబొమలు మొదలగు

నవయవములుగలవాఁ డనుట. స్నిగ్ధవర్ణః="చక్షుస్స్నేహేనసౌభాగ్యందంతస్నేహేనభోజనం, త్వచిస్నేహేనశయ్యాచ పాదస్నేహేనవాహనం" (స్నేహమనఁగా, మెఱుఁగుగలిగియుండుట. నేత్రములయందు స్నేహముండిన, సౌభాగ్యముగలుగును; దంతములయందు స్నేహముండిన, మంచిభోజనముగల్గును; చర్మమందు స్నేహముండినసుఖశయ్యగలుగును; పాదముల యందు, స్నేహముండిన, వాహనములు గలుగును)అనివరరుచి చెప్పినట్లు, నేత్రాద్యవయవములయందు, స్నేహముగలవాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ ధర్మజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ ప్రజానాంచ హితేరతః
యశస్వీజ్ఞానసంపన్న శ్శుచిర్వశ్యస్సమాధిమాన్. ౧౨

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు ; ధర్మజ్ఞః, ధర్మ=శరణాగత రక్షణాది ధర్మములను, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు ; సత్యసంధః, సత్య=యథార్థమైన, సంధః= ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడు (చకారము పాదపూరణార్థము. ("తుహిచస్మహవై పాద పూరణే" అని యమరము.) సః=ఆ రాముఁడు; ప్రజానాం = ప్రాణులకు; హితే=హితము సేయుటయందు; రతః= ఆసక్తుఁడు. సః = ఆరాముఁడు ; యశస్వీ=ప్రశస్తమగుకీర్తికలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; జ్ఞానసంపన్నః, జ్ఞాన=సర్వవిషయకజ్ఞానముతో, సంపన్నః = గూడినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు ; శుచిః=పరిశుద్ధుఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; వశ్యః=గురుజనులకు లోఁకువ యగువాఁడు, లేక , ఆశ్రితపరతంత్రుఁడు . సః=ఆ రాముఁడు; సమాధిమాన్= ఆశ్రితరక్షణచింత గలవాఁడు.

తాత్పర్యము సులభము

శ్లో ॥ ప్రజాపతి సమ శ్శ్రీమాన్ ధాతా రిపునిషూదనః
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్య పరిరక్షితా. ౧౩

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు ; ప్రజాపతిసమః, ప్రజాపతి = బ్రహ్మతో, సమః=సమానుఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; శ్రీమాన్=సర్వమునతిశయించినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు ; ధాతా=సమస్త ప్రపంచమునుబోషించు వాఁడు. సః = ఆరాముఁడు; రిపునిషూదనః, రిపు= శత్రువులను , నిషూదనః=నిరసించు వాఁడు. సః= ఆరాముఁడు ; జీవలోకస్య=ప్రాణివర్గమునకు; రక్షితా=పాలకుఁడు. సః = ఆరాముఁడు ; ధర్మస్య= తత్తద్వర్ణాశ్రమధర్మమునకు; పరిరక్షితా= విశేషించి రక్షకుఁడు.

విశేషార్థము.—"జీవలోకస్య రక్షితా" సార్వభౌమ మాత్రుఁడు , స్వజనములమాత్రము, రక్షించును, లేక, మనుష్యులనుమాత్రమురక్షించును. రాముఁడట్లుకాదు. ప్రాణివర్గమునంతయుఁ, బిపీలికాది బ్రహ్మపర్యంతము, రక్షించువాఁ డనుట. ప్రాణివర్గమునంతయురక్షించుపక్షమునఁ, బాపులనుగూడరక్షించునా ! అనిన; "ధర్మస్యపరిరక్షితా" ధర్మమునురక్షించుటవలనఁ బాపులనుగూడ రక్షించువాఁడే!ఎట్లనఁగా; ఏలాగు , చికిత్సకుఁడు , రోగికి, అప్పుడపకారిగానగుపడుచుండినను, రోగమును బోఁగొట్టుటచే, నుపకారియగునో; ఆలాగు, పాపులకు, శిక్షకుఁడగుటచే, నప్పటికిఁ గ్రూరుఁడుగానగుపడినప్పటికిని, అధర్మములోఁబడి,పాపములనాచరించుచు, నశించు చున్నవారి, నుద్ధరించుటంబట్టి, వారికే , విశేషించి రక్షకుఁడగును.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో ॥ రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్యచ రక్షితా
వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞో ధనుర్వేదేచ నిష్ఠితః. ౧౪

టీక ॥ సః=ఆరాముఁడు; స్వస్య=తనదగు ; ధర్మస్య=శరణాగత రక్షణరూప దమర్మమునకు , లేక, క్షత్రియ ధర్మమునకు; రక్షితా=రక్షకుఁడు , సః=ఆరాముఁడు. స్వజనస్యచ=ఆశ్రితబాంధవాదిస్వీయజనమునకును; రక్షితా=రక్షకుఁడు.సః=ఆరాముఁడు, వేదవే

దాంగతత్త్వజ్ఞః, వేద=ఋగ్యజుస్సామాథర్వణములనెడు చతుర్విధ వేదములయొక్కయు, వేదాంగ=శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్తజ్యోతిషకల్పము లనెడు షడ్విధ వేదాంగములయొక్కయు, తత్త్వ=సిద్ధాంతమును, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; ధనుర్వేదే చ = ధనుర్విద్యను దెల్పు నుపవేదమందును, (చకారమనుక్తసముచ్చాయకము, ఇతరోప వేదముల గ్రహింపుచున్నది.) ఆయుర్వేదమునందును, గాంధర్వవేదమునందును, అర్థశాస్త్రమునందును; నిష్ఠిత=నిష్ఠగలవాఁడు.

విశేషార్థము.—ధర్మప్రవర్తకమాత్రుఁడు "ధర్మోపదేశసమయే జనాస్సర్వేపి పండితాః, తదనుష్ఠానసమయే మునయోపి న పండితాః" (ధర్మోపదేశము సేయుటయందు సమస్త జనులును బండితులే; ఆ ధర్మమును అనుష్ఠించు కాలమందు ఋషులు సగా పండితులు కాఁజాలరు.) అని చెప్పఁబడినట్లు, పరులకు ధర్మోపదేశము సేయ సమర్థుఁడే కాని, తా ననుష్ఠింపఁడు. రాముఁడట్లు కాదు అని తెల్పుటకుఁగా "రక్షితాస్వస్య ధర్మస్య" అని చెప్పఁబడినది. లేక, "ధర్మ" మనఁగా, ధనువు. (స్వామ్యస్వభావసుకృతేష్వస్త్రీ ధర్మం తు కార్ముకే" అని బాణనిఘంటువు.) తనదగు ధనువును రక్షించుకొనువాఁడు, (ధర్మశబ్దము రథాద్యుపలక్షకము.) యుద్ధమునందు, భంగము లేకుండ, ధనువును, రథమును, సారథిని, గుఱ్ఱములను, ధ్వజకేతనములను, రక్షించుకొను సత్త్వయాతిరథ శ్రేష్ఠుఁడనుట. లేక, శివధనుర్భంగ పరశురామ పరాజయాదుల చేఁ దనదు శ్రీనారాయణావతారత్వరూపధర్మమును రక్షించువాఁడనుట. "స్వజనస్య చ రక్షితా" అని, జీవలోకరక్షణములోనే, స్వజనరక్షణమంతర్భూతమైనను, మఱలఁ జెప్పుట, స్వజనులయందలి రామునకుఁగల యాదరాతిశయమును సూచించుచున్నది. లేక, "దాస్యమైశ్వర్యభావేన జ్ఞాతీనాంచ కరోమ్యహం" (ఐశ్వర్యముగలిగినదను నహంకారముచేత, నేను, జ్ఞాతులకుసగా, దాస్యమును గలుగఁజేయుచు

న్నాను.) అని భగవంతునిచేఁ జెప్పఁబడినట్లు, బాంధవాదులఁ దిరస్కరించుట ప్రభువునకు సహజము, రామున కట్లు కాదు. "అత్యాసన్నం పరిత్యాజ్యమునే దఱ్త్తంతు నిష్ఫలం" (ఆశ్రితునిఁగాని బంధువును గాని విడిచి, మునీశ్వరు కివ్వఁబడిన దియు నిష్ఫలమగును.) అను శాస్త్రమురీతిని, ఆశ్రితబాంధవుల విశేషించి రక్షించు వాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞ స్స్మృతిమాన్ప్రతిభానవాన్
సర్వలోకప్రియ స్సాధు రదీనాత్మా విచక్షణః. ౧౫

టీక॥ సః=ఆ రాముఁడు; సర్వశాస్త్రార్థతత్త్వజ్ఞః, సర్వ=సమస్తములైన, శాస్త్ర=ముందుచెప్పఁబడిన వేదములు, వేదాంగములు, పిటికంటె వ్యతిరిక్తములగు, ధర్మశాస్త్రపురాణ మీమాంసా న్యాయ సాంఖ్య వైశేషిక యోగశాస్త్రములయొక్క, అర్థ=అభిప్రాయముయొక్క, తత్త్వ=సిద్ధాంతమును, జ్ఞః=ఎఱింగినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; స్మృతిమాన్=జ్ఞప్తికలవాఁడు, అనఁగా, తెలిసిన విషయమున కెంతమాత్రము మఱవు లేనివాఁడనుట. సః=ఆ రాముఁడు; ప్రతిభానవాన్=వ్యవహారమునందు, ఉత్తరోత్తర యుక్తిస్ఫూర్తి కలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; సర్వలోకప్రియః, సర్వ=సమస్తములైన, లోక=జనములకును, ప్రియః=ఇష్టుఁడు, లేక, సర్వ=సమస్తములైన, లోక=జనములు, ప్రియః=ఇష్టులుగాఁగలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; సాధుః=తనకపకారము చేసినవారికిని ఉపకారముసేయువాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; అదీనాత్మా, అదీన=అతిదుఃఖకాలమందైనను క్షోభమునొందనట్టి, ఆత్మా=మనస్సుకలవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; విచక్షణః=వినువారికి హృదయానందముగ నానావిధములగు మాటలాడువాఁడు, లేక, ఆయాకాలములయందుఁ జేయవలసిన వాటిని జేయుటయందుఁ జతురుఁడు.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ సర్వదాభిగత స్సద్భి స్సముద్ర ఇవ సింధుభిః
ఆర్య స్సర్వసమశ్చైవ సదైకప్రియదర్శనః. ౧౬

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; సద్భిః=సత్పురుషులచేత; సర్వదా=ఎల్లప్పుడు, అనఁగా, కాలత్రయమందును; సముద్రః=మున్నీరు; సింధుభిరివ = నదులచేతంబోలె; అభిగతః=పొందఁబడినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; ఆర్యః=పొందఁదగినవాఁడు, లేక, పూజ్యుఁడు; సఏవ=ఆ రాముఁడే; సర్వసమః, సర్వ=జాతి వర్ణాదితారతమ్యములులేక సమస్త భూతములయందును, సమః=వైషమ్యములేనివాఁడు. (చకారము పాదపూరణార్థము "తుహిచస్మహవైపాద పూరణే" అనియమరము) సః=ఆరాముఁడు; సదైకప్రియదర్శనః (ఇదిగోవిందరాజపాఠము.) సదా=ఎల్లప్పుడు, ఏక=ఒకచేరీతిగనుండు, ప్రియ=సంతోషజనకమగు, దర్శనః=చూడఁబడుటగలవాఁడు (దీనివిశేషార్థము, వాల్మీకిప్రశ్నశ్లోకములోవివరింపఁబడినది.) సదైవ (ఇదిమహేశ్వరతీర్థీయపాఠము) =ఎల్లప్పుడును (ఏవకారమప్యర్థకము,) ప్రియదర్శనః, ప్రియ=సంతోషజనకమగు, దర్శనః=చూడఁబడుటగలవాఁడు.

విశేషార్థము.—"సర్వదా" అనుటవలన, "ఏలాగునదులకు సముద్రునిసేవించుటయందుఁ, గాలనియమముక్కటి లేదో, ఆలాగు, భక్తులకు, రామునిసేవించుటయందుఁ, గాలనియమముక్కటి లేదు" అని చెప్పఁబడినది. "అభిగతః" అను శబ్దముచే, "సత్పురుషులకుఁ బరమప్రాప్యస్థానమీరాముఁ"డనిసూచితమైనది. "సముద్రః సింధుభిరివ" అనునుపమానముచే, "నదులకుసముద్రుఁడుతప్ప వేఱుగతిలేనట్లు, సత్పురుషులకు రాముఁడు తప్పగత్యంతరములేదు" అనిసూచింపఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ సచ సర్వగుణోపేతః కౌసల్యానందవర్ధనః
సముద్రఇవగాంభీర్యే ధైర్యేణహిమవానివ. ౧౭

టీక॥ సచ=ఆరాముఁడే(చకారమేవకారార్థకము.); సర్వగుణోపేతః, సర్వ=సమస్తములైనఅనఁగా, ఇప్పుడుచెప్పఁబడినవియుఁజెప్పఁబడనివియునైన, గుణ=గుణములతో, ఉపేతః=కూడికొనినవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; కౌసల్యానందవర్ధనః, కౌసల్యా=కోసలదేశపురాజుయొక్క పుత్రికయగు, కౌసల్యాదేవికి, ఆనంద=సంతోషమును, వర్ధనః=కుమారుఁడగుటంబట్టి, వృద్ధిఁబొందించువాఁడు. సః=ఆరాముఁడు, గాంభీర్యే=తనహృదయములోనుండుదానిబైటికిఁ దెలియకుండఁజేయుటయందు, సముద్రఇవ = సముద్రుని వంటివాఁడు, అనగా, సముద్రుఁడు తనలోపలనుండురత్నాదులనుబైటికిఁదెలియకుండఁ జేయుచుండునట్లు, హృదయమునందుండుదానిబైటికిదెలియకుండఁజేయువాఁడనుట. సః=ఆరాముఁడు; ధైర్యేణ=దుఃఖ కారణమున్నను దుఃఖము నొందకయుండుటచేత, హిమవానివ=హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడు, అనఁగా, "గిరయోవర్షధారాభిహన్యమానానవివ్యథుః, అభిభూయమానావ్యసనైర్యథాధోక్షజచేతసః" (ఏలాగు, నారాయణ భక్తులు, వ్యసనములచేఁ గొట్టుపడుచుండినను, దుఃఖింపరో; ఆలాగు, పర్వతములు, వర్ష ధారలచేఁ గొట్టు పడుచుండినను దుఃఖింపలేదు.) అనిచెప్పఁబడినట్లు వర్షము గురియుట, పిడుగులు పడుట మొదలగు దుఃఖము గలిగించు కారణము లున్నను, బర్వతములకు వ్యథకలుగదు; అట్టిపర్వతములనన్నింటికన్నను, హిమవంతుఁడు, పర్వతరాజుకావున, మిక్కిలిధైర్యశాలి; ధైర్యముచేనట్టి హిమవంతునితోసమానుఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ విష్ణునాసదృశోవీర్యే సోమవత్ప్రియదర్శనః
కాలాగ్నిసదృశః క్రోధే క్షమయాపృథివీసమః. ౧౮.

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; వీర్యే=పరాక్రమమునందు (దేనిచేఁదనకుక్షతి

కలుగ కుండఁబురుషుఁడు పరులజయించునో; అదివీర్యమనఁ బడును.) విష్ణునా=విష్ణుదేవునితో; సదృశః=సమానుఁడు; ఈరాముఁడే విష్ణువైనను, అవతారోపాధివలన, విష్ణువుకంటెభిన్నుఁడుకాఁబట్టి, "విష్ణువుతోసమానుఁ"డనిచెప్పఁ బడినది. లేక, "వీర్యవిషయమందు, విష్ణువగు తనతోనే సమానుఁడు, ఉపమానములేనివాఁ" డనియైనను జెప్పవచ్చును. సః=ఆరాముఁడు; సోమవత్=చంద్రుఁడువలె; ప్రియదర్శనః, ప్రియ=సుఖమునుబోఁగొట్టిసంతోషమును గలిగించునట్టి, దర్శనః=చూడఁ బడుట గలవాఁడు. సః=ఆరాముఁడు; క్రోధే=కోపమునందు; కాలాగ్నిసదృశః, కాల=ప్రళయకాలమందలి, అగ్ని=నిప్పుతో, సదృశః=సమానుఁడు. సః=ఆరాముఁడు; క్షమయా=ఓర్పుచే; పృథివీసమః, పృథివీ=భూమితో, సమః=సమానుఁడు, భూమి, తన్ను జనులు, త్రొక్కినను, త్రవ్వినను, ఏమిచేసినను, ఓర్చియుండునట్లు, తనకెంతయుపకారముచేసినను, అచేతనపదార్థమువలె మిన్నక యుండువాఁడనుట.

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ ధనదేన సమస్త్యాగే సత్యేధర్మ ఇవాపరః. ౧౮॥

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; త్యాగే=ఈవియందు; ధనదేన=కుబేరునితో; సమః=సమానుఁడు. ఇచ్చటధనద (ధనము నిచ్చువాఁడు) శబ్దప్రయోగముచేఁ గుబేరుని త్యాగవిశేషము సూచింపఁ బడినది. సః = ఆరాముఁడు, సత్యే=సత్య వచనమందు; అపరః=తనకన్న నితర మగు నుత్కృష్టవస్తువులేని, ధర్మ ఇవ=ధర్మదేవతవంటివాఁడు. (ఇదిగోవిందరాజమతము.) అపరః=రెండవదియైన; ధర్మఇవ=ధర్మదేవతయట్లున్నవాఁడు. (ఇదిమహేశ్వరతీర్థమతము.)

తాత్పర్యము సులభము.

శ్లో॥ తమేవంగుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమం. ౧౯

జ్యేష్ఠం శ్రేష్ఠగుణై ర్యుక్తం ప్రియం దశరథ స్సుతమ్
ప్రకృతీనాం హితై ర్యుక్తం ప్రకృతి ప్రియకామ్యయా. ౨౦
యౌవరాజ్యేన సంయోక్తు మైచ్ఛ త్ప్రీత్యా మహీపతిః.

అవతరణిక.— నారదులవారు, మొదట; "ఇక్ష్వాకువంశప్రభవః" అనుశబ్దముచే, రామావతారమును జెప్పిరి, "మహావీర్యః,శత్రునిబర్హణః" అనుశబ్దములచేఁ, దాటకామారీచవధపరశురామ పరాజయముల, సూచించిరి, "లక్ష్మీవాన్, శ్రీమాన్" అనుశబ్దములచే, సీతాపరిణయమును దెలియఁజేసిరి, "ధనుర్వేదేచనిష్ఠితః" అను వాక్యముచేఁగౌశికునివలనరామునకుఁగలిగిన సమస్తాస్త్రప్రాప్తిని దెలిపిరి. ఇట్లు బాలకాండకథనుజెప్పి, యిప్పుడయోధ్యాకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక॥ మహీపతిః,మహీ—భూమికి,పతిః—ప్రభువైన; దశరథః—దశరథమహారాజు; ఏవం గుణసంపన్నం, ఏవంగుణ — ఇప్పుడుచెప్పఁ బడిన గుణములతో, సంపన్నం = కూడుకొనినవాఁడును;సత్యపరాక్రమం, సత్య—వ్యర్థముకాని, పరాక్రమం = వీర్యముగలవాఁడును; జ్యేష్ఠం—తనకుమారులలోఁ బెద్దవాఁడును; శ్రేష్ఠగుణైః, శ్రేష్ఠ—ఉత్తమములైన, గుణైః—గుణములతో; యుక్తం — కూడియుండు వాఁడును; ప్రియం—తన దుప్రీతికిఁ బాత్రభూతుఁడును; సుతం=పుత్రుఁడును; ప్రకృతీనాం—ప్రజలకు;హితైః=సౌఖ్యముగలిగించుకార్యములతో; యుక్తం=కూడుకొనినవాఁడును; తం—ప్రసిద్ధుఁడునగు;రామం=రాముని; ప్రకృతిప్రియకామ్యయా, ప్రకృతి—ప్రజలకు;ప్రియకామ్యయా— ప్రీతిసేయునిచ్ఛచేతను;ప్రీత్యా = ప్రేమచేతను,యౌవరాజ్యేన = యువరాజుదొరతనముతో;సంయోక్తుం=కూర్చుటకు;ఐచ్ఛత్ —కోరెను.

దశరథ మహారాజు, ప్రజలకు హితముసేయఁదలంచి, సమస్తగుణసంపన్నుఁడై, యమోఘంబగు పరాక్రమముగలిగి వెలుంగుచు, నె

ల్లప్పుడును బ్రజలకు హితము సేయు చున్న ప్రియుండైన తన జ్యేష్ఠపుత్రుండగు రాముని యువరాజుగాఁ జేయఁగోరెను; అని తాత్పర్యము.

తస్యాభిషేకసంభారా న్దృష్ట్వా భార్యాథ కైకయీ. ౨౧
పూర్వం దత్త వరా దేవీ వరమేనమయాచత
వివాసనంచ రామస్య భరతస్యాభిషేచనమ్. ౨౨

టీక ॥ అథ=అటుపిమ్మట; తస్య=ఆరామునియొక్క; అభిషేకసంభారాన్, అభిషేక=రాజ్యాభిషేకముయొక్క, సంభారాన్=ఉపకరణములను; దృష్ట్వా=చూచి, (తెలిసికొనియనుట.); భార్యా=పత్నియు; దేవీ= రాణిగారునైన; పూర్వం= మునుపు; దత్తవరా, దత్త=ఇవ్వఁబడిన; వరా=వరములు కలది(గనుకనే) కైకయీ=కేకయరాజపుత్రి; ఏనం=ఈదశరథుని; రామస్య=రామునకు; వివాసనం=వనవాసము చేయించడమును; భరతస్య=భరతునకు; అభిషేచనంచ= రాజ్యాభిషేకము సేయించడమును; వరం=(ఈ)వరమును; అయాచత=యాచించెను.

దశరథుని రాణులలో నొకతెయగు కైకయి, రామాభిషేకమునకుగా నేర్పరిచిన యుపకరణములఁ దెలిసికొని, తనకు మున్ను దశరథుఁడు రెండు వరములిచ్చియున్నందున, "అందొక వరమునకు, రాముని రణ్యమునకుఁ బంపవలెను; రెండవ వరమునకు, భరతుని రాజ్యాభిషిక్తునిఁ గాఁ జేయవలె"నని దశరథుని యాచించెను; అని తాత్పర్యము.

స సత్య వచనాద్రాజా ధర్మపాశేన సంయతః
వివాసయామాస సుతం రామం దశరథః ప్రియమ్. ౨౩

టీక॥ రాజా=సర్వజనులనురంజిల్లఁజేయునట్టి; సః=ఆ,(పూర్వము రామునకు రాజ్యమిచ్చిన); దశరథః=దశరథమహారాజు; సత్యవచనాత్=సత్యవాక్యమువలన; ధర్మపాశేన; ధర్మ = ధర్మమనెడు,

పాశేన=త్రాటిచే; సంయతః=కట్టఁబడినవాఁడై; ప్రియం = ప్రేమార్హుఁడైన;సుతం= కుమారుఁడగు; రామం=రాముని;వివాసయామాస=అరణ్యమునకంపెను.

సమస్తజనులనుసంతోషింపఁజేయుచుండు నాదశరథమహారాజు, సత్యవాక్యుఁడు కావున, పూర్వము తానుగైకకిచ్చినవరద్వయమునం జేసి,ధర్మమునతిక్రమింపలేక, తనకుఁ బ్రియపుత్రుఁడైనను, రాముని, వనమునకుఁ బంపెను; అని తాత్పర్యము.

స జగామ వనం వీరః ప్రతిజ్ఞా మనుపాలయన్
పితుర్వచననిర్దేశా త్కైకేయ్యాః ప్రియకారణాత్. ౨౪

టీక ॥ వీరః = పరాక్రమశాలియగు; సః = ఆరాముఁడు; కైకేయ్యాః= కైకయొక్క;ప్రియకారణాత్ =ప్రీతిహేతువైన; పితుః= తండ్రియొక్క; వచననిర్దేశాత్, వచన= మాటయనెడు, నిర్దేశాత్ =ఆజ్ఞవలన;ప్రతిజ్ఞాం=తనయొక్క ప్రతిజ్ఞను;అనుపాలయన్ =రక్షింపుచు;వనం= అరణ్యమునుగూర్చి;జగామ= వెళ్లెను.

ఆరాముఁడు,అతిపరాక్రమశాలియైనను, కైకేయికి సంతోషముగలిగించుటకై, తండ్రిగారు మాటమాత్రముచెప్పినంతనె, తాను "తద్బ్రూహి వచనం దేవి రాజ్ఞో యదభికాంక్షితమ్, కరిష్యే ప్రతిజానే చ రామో ద్విర్నాభిభాషతే" (తల్లీ! రాజుగారికేదియిష్టమో; ఆమాటనుజెప్పుము; దానిఁ జేసెదను; ఆప్రకారము ప్రతిజ్ఞ చేయుచున్నాను; రాముఁడు రెండువిధములుగమాటలాడువాఁడుకాఁడు) అనికైకేయీసమ్ముఖమునఁ జేసిన ప్రతినను బాలింపుచు, వనముఁగూర్చి వెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

తంవ్రజంతం ప్రియోభ్రాతా లక్ష్మణో నుజగామహ
స్నేహా ద్వినయ సంపన్న స్సుమిత్రానంద వర్ధనః. ౨౫
భ్రాతరందయితో భ్రాతు స్సౌభ్రాత్ర మనుదర్శయన్.

టీక ॥ ప్రియః= రామునియందుసహజప్రీతిగలవాఁడును; భ్రాతా=రామునకనుజుఁడును; వినయసంపన్నః, వినయ = కైంకర్యముతో, సంపన్నః=కూడియుండువాఁడును; సుమిత్రానందవర్ధనః, సుమిత్రా = సుమిత్రాదేవికి, ఆనంద= సంతోషమును, వర్ధనః=వృద్ధిఁబొందించువాఁడును; భ్రాతుః = అగ్రజుఁడగు రామునకు; దయితః=ఇష్టుఁడును; అగు; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; సౌభ్రాత్రం = మంచితోఁడఁబుట్టువనమును; అనుదర్శయన్=చూపుచు; వ్రజంతం = అరణ్యమునకుఁబోవుచున్న; తం = ఆ; భ్రాతరం= అగ్రజుఁడగు రాముని; స్నేహాత్ = భక్తివలన; అనుజగామ= వెంబడించివెళ్లెను; హ=ఆశ్చర్యము ("హ విస్మయే విషాదేచ" అని బాణ నిఘంటువు).

ఆ రాముఁడరణ్యమునకు వెళ్లుచుండఁగా, నతని కిష్టుఁడును అనుజుఁడునగు సుమిత్రా పుత్రుఁడైనలక్ష్మణుఁడు, రామునియందు సహజ ప్రీతిగలవాఁడు కావున, నతనికిఁ గైంకర్యము సేయఁగోరి, మంచి తోఁడఁబుట్టువనమును జనులకుఁ దెలియఁజేయుచు, భక్తితో వెంబడించెను; అని తాత్పర్యము.

రామస్య దయితా భార్యా నిత్యం ప్రాణసమా హితా ।
జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితా ॥
సర్వలక్షణసంపన్నా నారీణా ముత్తమా వధూః । ౨౭
సీతాప్యనుగతా రామం శశినం రోహిణీ యథా ॥

టీక॥ రామస్య=రామునకు; దయితా=ఇష్టురాలును; భార్యా=పత్నియును; ప్రాణసమా, ప్రాణ=ప్రాణములతో, సమా=సమానురాలును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; హితా=హితము సేయునదియును; జనకస్య=జనకమహారాజుయొక్క; కులే=యజ్ఞగృహమునందు; జాతా=పుట్టినదియు; నిర్మితా=సుందోపసుంద మోహనార్థము దేవతలచే నిర్మింపఁబడిన; దేవమాయేవస్థితా ("స్థితా" అనునది

యధ్యాహృతము.) తిలోత్తమయట్లున్నదియు; లేక, నిర్మితా=అమృతమథనానంతరము రాక్షసమోహనార్థము తనచే నిర్మింపఁబడిన; దేవమాయేవస్థితా=విష్ణుదేవుని యొక్క మాయా మోహినీరూపము వలెనున్నదియు; సర్వలక్షణసంపన్నా, సర్వ=సమస్తములైన, లక్షణ=సాముద్రికమందుఁ జెప్పఁబడిన శుభలక్షణములతో, సంపన్నా=కూడినదియు; నారీణాం = స్త్రీలలోపల; ఉత్తమా=శ్రేష్ఠురాలును; వధూః = దశరథునికోడలునగు; సీతాపి=సీతాదేవియును; ("సీతా లాంగలపద్ధతిః." లాంగలపద్ధతిలోఁ బుట్టినది కాఁబట్టి. "సీత" యని పేరు కలిగినది.) శశినం=చంద్రునిః; రోహిణీయథా = రోహిణీదేవివలెః; అనుగతా=వెంబడించెను.

రామునకుఁ, బ్రియభార్యయుఁ బ్రాణసమానురాలును ఎల్లప్పుడు హితకారిణియునై, జనకకులమందుఁబుట్టితిలోత్తమవలెసర్వోత్తర సౌందర్యశాలినియై, సర్వలక్షణములునుగలిగియుత్తమవనితయై వెలింగెడుసీతాదేవియును, చందురునిరోహిణి వెంబడించునట్లు, రాముని, వెంబడించెను; అని తాత్పర్యము.

పౌరైరనుగతో దూరం పిత్రా దశరథేనచ. ౫౮

టీక ॥ సః=ఆ రాముఁడు; పౌరైః= అయోధ్యాపురవాసులగుజనులచేతను; పిత్రా=తండ్రియైన; దశరథేనచ=దశరథమహారాజుచేతను; దూరం=దవ్వు; అనుగతః=వెంబడింపఁబడెను.

"పునర్విశ్లేషభీరుత్వం పరమాభక్తిరుచ్యతే" (మఱలవియోగమునందుభయముగలుగుట "పరమభక్తి" యనిచెప్పఁబడుచున్నది.) అన్నట్టు, పరమభక్తివలన, బాలవృద్ధావిశేషముగ, సమస్తపౌరులును, దశరథుఁడును, దూరమువఱకు, రాముని వెంబడించిరి; అని తాత్పర్యము.

శృంగిబేరపురే సూతం గంగాకూలే వ్యసర్జయత్
గుహమాసాద్య ధర్మాత్మా నిషాదాధిపతిం ప్రియం. ౫౯
గుహేన సహితోరామో లక్ష్మణేనచ సీతయా.

టీక ॥ ధర్మాత్మా, ధర్మ = ఆశ్రిత రక్షణాది ధర్మములే; ఆత్మా = స్వభావముగాఁగల; రామః = రాముఁడు; గంగాకూలే, గంగా = గంగానదియొక్క, కూలే = తీరమందు; స్థితే (అధ్యాహృతము) = ఉండునట్టి; శృంగిబేరపురే = శృంగిబేరమను పట్టణమందు, స్థితం (అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి, నిషాదాధిపతిం, నిషాద = బోయవాండ్రకు, అధిపతిం = ప్రభువైన; ప్రియం = తనయందుఁబ్రీతిగల; గుహం = గుహునిని; ఆసాద్య = చేరి; గుహేన = గుహునితోను; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితోను; సీతయా చ = సీతాదేవితోను; సహితః = కూడుకొనినవాఁడై; సూతం = సారథియైనసుమంత్రునిని; వ్యసర్జయత్ = అయోధ్యకనిచెను.

ధర్మాత్ముఁడైన రాముఁడు, గంగాతీరమందున్న శృంగిబేరమనెడుపట్టణమందు బోయ వాండ్రకుఁ బ్రభువైనగుహునిఁజేరి, సీతాలక్ష్మణగుహులతోఁ గూడికొనినవాఁడై తనసారథియగు సుమంత్రు నయోధ్యకుఁబంపెను; అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—ధర్మాత్మా, ధర్మ = ఆశ్రితరక్షణాదిధర్మములే, ఆత్మా = స్వభావముగాఁగలరాముఁడు; గంగాకూలే; స్థితే; శృంగిబేరపురే; స్థితం; నిషాదాధిపతిం; ప్రియం; గుహం; ఆసాద్య; సూతం; వ్యసర్జయత్, సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; లక్ష్మణేన = లక్ష్మణునితోను; సీతయా చ = సీతతోను; సహ (అధ్యాహృతము) = కూడ; గుహేన = గుహునిచే; హేతః = పంపఁబడెను, అనగా, గంగానదినిదరింపఁజేయఁబడెననుట.

ధర్మాత్ముఁడైన రాముఁడు, గంగాతీరమందున్న శృంగిబేరమనెడు పట్టణమందు, బోయవాండ్రకుఁబ్రభువగు గుహునిఁజేరి, తనసారథియగుసుమంత్రుని నయోధ్యకుఁబంపెను. ఆగుహుఁడు, రాముని, సీతాలక్ష్మణులతోఁగూడ, గంగానదిని, దాఁటించెను; అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—శృంగిణాం, బేరాణి, యస్మిన్, తత్, శృంగిబేరం; జింకలుమొదలగుకొమ్ములుగల మృగములయొక్క, కృత్రిమశరీరములు అనఁగా వానివలెఁజేయఁబడి

న ప్రతిమలు, ఎచ్చటనుండునో, అది, "శృంగిబేరం" అనఁబడును - అనఁగా, తమవంటి ప్రతిమలను జూచి యవియు మృగములేయనుభ్రాంతి చే, వానివద్దకురాఁగా, జింకలు మొదలగుమృగములను బట్టుకొనవచ్చునని, నిర్మింపఁబడిన, మృగములవలెనుండు, ప్రతిమలుగలదియనుట. ఈశబ్దముచే, నాపట్టణమునందుండువారల సాధారణవృత్తి, జీవహింసయని, సూచితమగుచున్నది. గుహతీతి, గుహః("గుహూసంవరణే" అనుధాతువునఁబుట్టినది.) పరద్రవ్యాదులను, దాఁచువాఁడుకాఁగా, గుహుఁడనంబడును - అనఁగాఁబరులహింసించి ధనము మొదలగుపదార్థములఁజూఱగొని, వానినితరులకుఁ దెలియకుండ దాఁచువాఁడనుట.

గుహుఁడు, స్వవృత్తిచేతనుదన కులవృత్తిచేతను, అతినీచుఁడైనను, దనయందుఁబ్రేమగలిగి వర్తించిన మాత్రముననే, వానియందు, రాముఁడు, సీతాలక్ష్మణుల యందుంబలె, స్నేహమునుంచెను; అనుటచే, "ఆశ్రితుఁడెవ్వఁడైనను, ఆశ్రయణమాత్రిననే, రాముఁడు వానిరక్షించు"నని సూచితమగుచున్నది.

తేవనేన వనం గత్వా నదీ స్తీర్త్వా బహూదకాః. ३०
చిత్రకూట మనుప్రాప్య భరద్వాజస్య శాసనాత్
రమ్యమావసథం కృత్వా రమమాణా వనే త్రయః. ३౧
దేవగంధర్వ సంకాశా స్తత్ర తేన్యవస న్సుఖమ్

టీక ॥ తే=ఆసీతారామలక్ష్మణులు; వనేన=వనమునుండి (పంచమ్యర్థమందు, తృతీయ); వనం=వనమును; గత్వా=పోంది; బహూదకాః; బహు = అధికమగు, ఉదకాః=జలముగల; నదీః= నదులను; తీర్త్వా=దాఁటి; అను= అటువెనుక; భరద్వాజస్య= భరద్వాజమహర్షియొక్క; శాసనాత్ = ఆజ్ఞవలన; చిత్రకూటం= చిత్రకూటమనెడుపర్వతమును; ప్రాప్య=పొంది; రమ్యం=మనోహరమైన; ఆవసథం= పర్ణమయమగు గృహమును; కృత్వా=నిర్మించికొని; తే= ఆ, అనఁగా, నయోధ్యలో సమస్తసుఖములననుభవించిన; త్రయః= సీతారా

మలక్ష్మణులుముప్పురును; తత్ర= ఆచిత్రకూట పర్వతము నందుండెడి; వనే= వనమునందు; రమమాణాః=క్రీడింపుచు; దేవగంధర్వసంకాశాః, దేవ=దేవతలతోను;గంధర్వ = గంధర్వుల తోను, సంకాశాః=సమానులై;సుఖం=సుఖముగా;న్యవసన్=ఉండిరి.

ఆసీతారామలక్ష్మణులు, ఒక వనమునుండి మఱియొక వనముఁజేరుచు,గొప్ప గొప్పనదులు దాటుచు,భరద్వాజమహామునినిసందర్శించి,వారియాజ్ఞచేఁ,జిత్రకూటపర్వతమునకుఁబోయి, యందొక పర్ణశాల నిర్మించికొని, యయోధ్య లోసమస్త సుఖముల ననుభవించిన వారైనను, వారుముప్పురు, నాచిత్రకూటవనములో, దేవగంధర్వసమానులై, యెంత మాత్రమునుదుఃఖములేక,సుఖముగాఁ గ్రీడింపుచుండిరి;అనితాత్పర్యము.

అర్థాంతరములు.— తే=ఆ, అనఁగా,అయోధ్యలోసమస్తసుఖముల ననుభవింపుచుండిన; త్రయః=సీతారామలక్ష్మణులుముప్పురు; అవనేన=పరస్పరరక్షణముచే; వనం= అరణ్యమును; గత్వా = పొంది;బహూదకాః;నదీః;తీర్త్వా;అను;భరద్వాజస్య; శాసనాత్; చిత్రకూటం;ప్రాప్య;రమ్యం; ఆవసథం;కృత్వా;తత్ర;వనే; తే=ఆఅయోధ్యలో నుండు వారుగానే; రమమాణాః = క్రీడారసమనుభవింపుచు; (సీతారాములు,వనవిహారాదిక్రీడననుభవింపుచు; లక్ష్మణుఁడు, తత్సేవారసము ననుభవింపుచు, అనుట.) దేవగంధర్వసంకాశాః, దేవ=లక్ష్మీనారాయణులతోను,(దేవీచదేవశ్చ=దేవౌ, పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః)గంధర్వ = ఎల్లప్పుడుసామగానపరుఁడగుజీవన్ముక్తునితోను (గానం ధారయ తీతిగంధర్వః; గానమును,ధరింపుచుండును, అనఁగా చేయుచుండును, కావున, గంధర్వుఁ డనఁబడును) ; సంకాశాః = సమానులై,(సీతారాములు, లక్ష్మీనారాయణులతోను, లక్ష్మణుఁడుసామగాన పరుఁడగుజీవన్ముక్తునితోను సమానులై,యనుట.); సుఖం;న్యవసన్

ఆసీతారామలక్ష్మణులుముప్పురును,బరస్పరమురక్షించుకొనుచు,

అరణ్యమును బ్రవేశించి, నదులదాఁటుచు, భరద్వాజాజ్ఞవలనఁ జిత్రకూటపర్వతమునకుఁబోయి, యందొక పర్ణశాల నేర్పఱిచి కొని, తామయోధ్యలో నెట్లుసుఖముగా నుందురో, అట్లె, సుఖముగానుండిరి; సీతారాములు, ఆచిత్రకూటవనమందుఁ గ్రీడింపుచు, లక్ష్మీనారాయణులుంబలెఁబ్రకాశింపుచుండిరి. లక్ష్మణుండును, సాక్షాల్లక్ష్మీనారాయణరూపులగు, సీతారాముల సేవింపుచు, సామగానపరాయణుఁడగుజీవన్ముక్తునియట్లుసంతసంబునఁ బాదలుచుండెను; అనితాత్పర్యము.

తే; త్రయః; అవనేనసహ ("సహ" అనునదియధ్యాహృతము.) స్థలప్రదేశముతోఁగూడ; వనం = అరణ్యమును; గత్వా = పొంది (అనఁగా, స్థలప్రదేశమును, అరణ్యమును, బొంది, యనుట.); బహూదకాః; నదీః; అను; తీర్త్వా; భరద్వాజస్య; శాసనాత్; చిత్రకూటం; ప్రాప్య; రమ్యం; ఆవసథం; కృత్వా; తే = వనవాసులుగానే, అనఁగా, నాగరికులుగానుండి నూతనముగా వనవాసులైనవారి కుండునట్టి వైలక్షణ్యము లేక, యెప్పటికిని వనములోనే వాసముచేయుచుండు వారుగానే యనుట; తత్ర; వనే; రమమాణాః; దేవగంధర్వసంకాశాః; సుఖం; న్యవసన్,

ఆసీతారామలక్ష్మణులు, ముయ్వురును, స్థలప్రదేశములకును వనప్రదేశములకునుం బోవుచు, భరద్వాజాజ్ఞవలనఁ జిత్రకూటపర్వతమునకుఁబోయి, యందుఁ బర్ణశాలనిర్మించికొని, నగరములో సుఖముల ననుభవించిన వారమను భేదమెంతమాత్రములేక, వనవాసులెట్లుసంతోషముతోనుందురో, ఆలాగుసంతోషముగలవారై యాచిత్రకూటవనములో విహరింపుచు, దేవగంధర్వ సమానులై, సుఖముగానివసించిరి; అనితాత్పర్యము.

తే; త్రయః; దేవ నేన = క్రీడచే, ("దేవృ దేవనే" అనుధాతువునఁ బుట్టినది.) వనం = అరణ్యమును; గత్వా = ప్రవేశించి; (శేషము-పైని).

ఆసీతారామలక్ష్మణులు క్రీడించునట్లుసుఖముగానరణ్యముఁ బ్రవేశించి, నదులనుదాఁటుచు, భరద్వాజాజ్ఞవలనఁజిత్రకూట పర్వతమున

కుఁబోయి, యచ్చటఁ బర్ణశాల నిర్మించికొని, అవసమందుఁ గ్రీడింపుచు, దేవగంధర్వసమానులై, సుఖముగా నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

తే;త్రయః; దేవసేన=కాలినడకచే ("దేవృ దేవనే" అనుధాతువునఁబుట్టినది.) వనం=అరణ్యమును; గత్వా=ప్రవేశించి;(శేషము,పై.)

ఆసీతారామలక్ష్మణులు పాదసంచారముచేనరణ్యమును బ్రవేశించి. (శేషము,పై.); అని తాత్పర్యము,

విశేషార్థము.—భరద్వాజః=బిభర్తి,వాజః, "వాజః" అనఁగా,"ప్రజ" యనివేదమందుఁ జెప్పఁబడి యున్నది; ప్రజలభరించువాఁడు కాఁగా భరద్వాజుఁడనుట; లేక, "వాజః" అనఁగా "రేతస్సు" అనివేదమందుఁజెప్పఁబడియున్నది, రేతస్సును భరించినవాఁడు, నిత్యబ్రహ్మచారియనుట.

చిత్రకూటం గతే రామే పుత్రశోకాతుర స్తథా. ౩౨
రాజా దశరథ స్స్వర్గం జగామ విలపన్సుతమ్

టీక ॥ రామే=రాముఁడు; తథా(ఇదిగోవిందరాజపాఠము)= అట్లు,అనఁగా,ఉక్తప్రకారమున; చిత్రకూటం = చిత్రకూటపర్వతమునుగూర్చి;గతే=పోయిన వెనుక;పుత్రశోకాతురః,పుత్ర=కుమారునిగురించిన, శోక = దుఃఖముచే, ఆతురః=పీడింపఁబడిన; రాజా=ప్రభువైన; దశరథః=దశరథుఁడు;సుతం=కుమారునిఁగూర్చి; విలపన్=ఏడ్చుచు; స్వర్గం=దేవలోకమును; జగామ=పొందెను.

రామే,చిత్రకూటం; గతే; పుత్రశోకాతురః; తదా (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము) = అప్పుడు; రాజా;దశరథః;(శేషము.పై.)

రాముఁడుచిత్రకూటమునకువెళ్లినవెనుక,దశరథమహారాజు, పుత్రశోకముచేఁబీడితుఁడై, పుత్రునిఁగూర్చి యేడ్చుచు,మృతిఁబొందెను; అని తాత్పర్యము.

మృతేతు తస్మిన్ భరతో వసిష్ఠ ప్రముఖై ర్ద్విజైః। ౩౩
నియుజ్యమానో రాజ్యాయ నైచ్ఛద్రాజ్యం మహాబలః

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; దశరథే=దశరథమహారాజు; మృతే=మృతిఁబొందిన వెనుక; మహాబలః; మహత్=గొప్పదగు, బలః=శక్తిగల, అనఁగా, రాజ్యము సేయసమర్థుఁడైన; భరతస్తు=భరతుఁడును (తుకారమప్యర్థకము); వసిష్ఠప్రముఖైః; వసిష్ఠ=వసిష్ఠమహాముని; ప్రముఖైః= మొదలుగాఁగల; ద్విజైః=బ్రాహ్మణులచేత; రాజ్యాయ=రాజ్యము సేయుటకు; నియుజ్యమానః=నియోగింపఁబడినవాఁడైనను; రాజ్యం = దొరతనమును; నైచ్ఛత్=కోరలేదు.

దశరథుఁడుమృతిఁబొందినవెనుక, భరతుఁడు, రాజ్యము సేయసమర్థుఁడైనను, వసిష్ఠాదులుగూడఁదన్ను రాజ్యము సేయుమని నియోగించినను, రామునియందలి గౌరవముచే, రాజ్యమునకొప్పలేదు; అని తాత్పర్యము.

స జగామ వనం వీరో రామపాద ప్రసాదకః। ౩౪

టీక॥ వీరః=రాగద్వేషాదిజయముగల; సః=ఆభరతుఁడు; రామపాదప్రసాదకః; రామపాద=పూజ్యుఁడైన రాముని యొక్క, ("పూజ్యేతు పాదనామాంకః" అని యమరము.), ప్రసాదకః= ప్రసన్నుఁగాఁజేయువాఁడై; (అనఁగా, పూజ్యుఁడైన రాముని, ప్రసన్నునిగాఁజేయుటకనుట.) లేక, రామ=రామునియొక్క, పాద=చరణములయొక్క, ప్రసాదకః=ప్రసన్నములుగాఁజేయువాఁడై, (రామునిచరణములఁ బ్రసన్నములుగాఁజేయుటకనుట.) వనం=అరణ్యమును; జగామ=పొందెను.

రాగద్వేషాదులను జయించిన యాభరతుఁడు, రాముని ప్రసాదమునుగోరి, యరణ్యమునకు వెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

గత్వాతు సుమహాత్మానం రామంసత్య పరాక్రమమ్
అయాచ ద్భ్రాతరం రామ మార్యభావ పురస్కృతః. ౩౫

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=అభరతుఁడు;ఆర్యభావ పురస్కృతః, ఆర్యభావ=వినయముచే,పురస్కృతః=పూజింపఁబడినవాఁడై(వినయముగలిగియుండుటంబట్టి జనులచేఁ బూజింపఁబడినవాఁడై యనుట); లేక,పూజింపఁబడిన వినయముగలవాఁడై (విశేషణోత్తర పదకర్మధారయము, వినయముగలవాఁడై యనుట.);సుమహాత్మానం, సుమహాత్=మిక్కిలిపూజ్యమైన,ఆత్మానం=హృదయముగల వాఁడును;సత్యపరాక్రమం,సత్య=నిజమునందు,పరాక్రమం= దృఢవ్రతముగలిగినవాఁడును; అగు; రామం=రాముని;గత్వా=పొంది; (తుశబ్దము పాదపూరణార్థము); భ్రాతరం=తోడంబుట్టువగు; రామం=రాముని; అయాచత్ (తనయభీష్టమును)=ప్రార్థించెను.

సః;ఆర్యభావపురస్కృతః;సుమహాత్మానం; సత్యపరాక్రమం;రామం=సంతోషజనకుఁడును; భ్రాతరం= తోడంబుట్టువును; అగు; రామం=రాముని;గత్వా= పొంది;అయాచత్;

అభరతుఁడు, వినయముతోఁ గూడుకొనినవాఁడై, పూజ్యంబగు హృదయమును ఎడతెగనిసత్యవ్రతమునుగలతనభ్రాతయగు రామునిఁ జేరి,యిట్లని, ప్రార్థించెను; అని తాత్పర్యము.

త్వమేవరాజా ధర్మజ్ఞ ఇతి రామం వచోఽబ్రవీత్.

అ,అప్రార్థనము నేపివరింపు చున్నారు.

టీక ॥ సః=అభరతుఁడు;ధర్మజ్ఞః,ధర్మ= శ్రేష్ఠుఁడుండఁగాఁగనిష్ఠుఁడు రాజ్యార్హుఁడుకాఁడనుధర్మమును; జ్ఞః=ఎఱింగి యున్నట్టి; త్వమేవ=నీవే; రాజా=రాజవు;ఇతి=ఇట్లని; రామం=రామునిఁగూర్చి;వచః=వాక్యమును;అబ్రవీత్=పలికెను.

"నీవుసమస్త ధర్మములనెఱిం గినవాఁడవు, జ్యేష్ఠుఁడుండఁగాఁగ నిష్ఠుఁడురాజు గాఁగూడదనుధర్మ మునీకుం దెలిసియే యున్నది, కాఁ బట్టినీవేరాజు, నీవుతప్పమఱియెవ్వ రును, రాజు కాఁదగరు" అనిభర తుఁడు రామునితోఁ జెప్పెను; అని తాత్పర్యము.

రామోపిపరమోదారస్సుముఖస్సుమహాయశాః. ౩౬
నచైచ్ఛత్పితురాదేశాద్రాజ్యంరామో మహాబలః.

టీక॥ రామోపి=సమస్తజనుల నురంజిల్లఁజేయునట్టివాఁడైనను; పరమోదారోపి (అపిశబ్దమన్నివిశేషణములయందుననువర్తించును)= స్వసాయుజ్యముమొదలగు సర్వాభీష్టముల నిచ్చువాఁడైనను; సుముఖోపి=యాచకలాభముచేఁ, బ్రసన్నమగుముఖముగలవాఁడైనను; సుమహాయశాః, సుమహాత్=మిక్కిలి గొప్పదగు, యశాః= దానాతిశయమునఁగలిగిన, కీర్తిఁగలవాఁడైనను;;మహాబలః=ఒకబాణముచేసమస్తరాక్షసుల సంహరించునంతబలముగలవాఁడైనను, లేక, ఆశ్రితుల యభీష్టమునుబూర్ణముసేయసమర్థుఁడైనను; రామః=రాముఁడు; పితుః=తండ్రియొక్క; ఆదేశాత్= ఆజ్ఞవలన; రాజ్యం = దొరతనమును; నైచ్ఛత్=కోరలేదు, చకారముచే "పితృనియోగకాలానంతరము, కోరెను" అనిసూచితమగుచున్నది.

రాముఁడు, తాను, సమస్తజనులకుసంతోషమునేగలిగించువాఁడైనను, తనయొక్కసాయుజ్యముమొదలగుసమస్తాభీష్టముల నాశ్రితులకిచ్చువాఁడైనను, "యాచితోమోదమాదత్తేవాంఛితాదధికప్రదః, అనుస్మృత్యప్రియంబ్రూతే తస్మాత్కర్ణోఽధికోఽర్జున"(యాచింపఁబడినవాఁడైసంతోషమునొందును; కోరినదాని కన్నహెచ్చుగానిచ్చును; అనుసరించి ప్రియముగామాటలాడును; కాఁబట్టి, ఓఅర్జునుఁడా! కర్ణుఁడధికుఁడు.) అని భారతమునందున్నట్టుయాచనమాత్రముననే "యాచకులమనోరథమును బూర్ణముచేయునంతభాగ్యమునాకుఁ గలిగెనుగదా!" అనిసంతోషమునొందువాఁడైనను, "నహ్యర్థినఃకార్యవశాదుపేతాః కకుత్స్థవంశేవిము

ఖాః ప్రయాంతి" (కకుత్స్థవంశమునందుఁ, గార్యార్థులైవచ్చినయాచకులు, విముఖులై పోవరుగదా.) అనివిష్ణుపురాణమునందున్నట్లు, పురాణప్రసిద్ధమైన దానజనితమగు కీర్తిఁగలవాఁడైనను, ఆశ్రితాభీష్టములనెఱవేర్చుటకు సమర్థుఁడైనను, భరతుఁడెంత ప్రార్థించినను, దండ్రిపనుపునంజేసి, రాజ్యమునుగోరలేదు. అని తాత్పర్యము.

పాదుకే చాస్య రాజ్యాయ న్యాసందత్వా పునఃపునః. ౩౭
నివర్తయామాస తతో భరతం భరతాగ్రజః

టీక॥ చ=మఱియేమన్ననుః భరతాగ్రజః, భరత=భరతునకు, అగ్రజః=అన్నయగు రాముఁడు; రాజ్యాయ=రాజ్యము సేయుటకు; అస్య=ఈభరతునకు; పాదుకే=తన పావకోళ్లను; న్యాసం=ఇల్లడగా, దత్వా=ఇచ్చి; తతః=ఆవెనుక; పునఃపునః = మాటిమాటికిని; భరతం = భరతుని; నివర్తయామాస=మఱలించెను.

అయితే, రాముఁడు, రాజ్యము సేయుటకుఁ గాఁదన పాదుకలనుభరతునకుఁదానువచ్చునంతవఱకును దనకుఁ బ్రతినిధిగానుంచికొనుమని యిచ్చి, అటువెనుకనతనినయోధ్యకుఁ బొమ్మని నానావిధములగాబోధించిపంపెను; అని తాత్పర్యము.

సకామ మనవాప్యైవ రామపాదా వుపస్పృశన్. ౩౮
నందిగ్రామేఽకరో ద్రాజ్యం రామాగమన కాంక్షయా

టీక॥ సః=ఆభరతుఁడు; కామం=మనోరథమును; అనవాప్యైవ=పొందకనే; రామపాదౌ, రామ=రామునియొక్క, పాదౌ(పాదశబ్దము పాదుకోపలక్షకము.)= పావకోళ్లను; ఉపస్పృశన్=సేవించుచు; రామాగమన కాంక్షయా, రామ=రామునియొక్క, ఆగమన=వచ్చుటయందలి, కాంక్షయా=కోరికతో, రాజ్యం=రాజకార్యమును; నందిగ్రామే= అయోధ్యకుసమీపమందుండు నందిగ్రామ

మనెడు గ్రామమందు; అకరోత్ = చేసెను.

ఆభరతుఁడు, రామ కైంకర్యము సేయవలెనను తన మనోరథమును బొందకయే వెళ్లి, రామపాదుకలను సేవింపుచు, రాముఁడు లేని యయోధ్యలో నుండరోసి, నందిగ్రామమందు, రామాగమనమును గోరుచు, రాజ్యము చేసెను; అని తాత్పర్యము.

గతేతు భరతే శ్రీమాన్ సత్యసంధో జితేంద్రియః. ౩౯
రామస్తు పునరాలక్ష్య నాగరస్య జనస్యచ
తత్రాగమన మేకాగ్రో దండకాన్ప్రవివేశహ. ౪౦

టీక॥ భరతే=భరతుఁడు; గతేతు=పోఁగానే; శ్రీమాన్=భరతాగమనముచేఁగలిగిన ప్రతిజ్ఞాభంగభయము పోయినందున, ప్రశస్తకాంతి గలవాఁడును; సత్యసంధః, సత్య=భరతుఁడు నిర్బంధించినను, ఎంతమాత్రము చలింపని, సంధః=ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడును, జితేంద్రియః, జిత=జయింపఁబడిన, ఇంద్రియః=ఇంద్రియములు గలవాఁడును, అనఁగా, తల్లి, భరతుఁడు, వీరి ప్రార్థనలు వ్యాజముగా నున్నను, రాజ్యభోగమునందుఁ జాపలము లేనివాఁడును అగు; రామస్తు = తుకారము సముచ్చయార్థకము) రాముఁడును; నాగరస్య = పట్టణమందుఁగల; జనస్య చ= జనము యొక్కయు, భరతుని యొక్కయు (చకారము నుక్తసముచ్చాయకము, "భరతుని యొక్కయు" అని సూచించుచున్నది); తత్ర=ఆచిత్రకూట పర్వతమునందు; పునః=మఱల; ఆగమనం= వచ్చుటను; ఆలక్ష్య=ఊహించి; ఏకాగ్రః= తండ్రిపనుపును జేయుటయందు సావధానుఁడై; లేక, విరోధులగు రాక్షసులున్నందున సావధానుఁడై; దండకాన్ = దండకారణ్యమును; ప్రవివేశహ = ప్రవేశించెను. (హకారము పాదపూరణార్థము).

భరతుఁడు వెళ్లఁగానే, రాముఁడు, భరతుఁడు వచ్చినపుడు తనకుఁగలిగిన ప్రతిజ్ఞాభంగభయము పోవుటచే, సర్వాతిశాయియగు కాంతిగలిగినవాఁడై ప్రియానుజుఁడగు భరతుఁ

డెంతనిర్బంధించినను గొంచెమైనఁ దనస్థిరమైనప్రతినను జలింపనీయక, కౌసల్య, భరతుఁడు, వీరుచేసినప్రార్థనలు, రాజ్యాంగీకారమందవకాశమునకు వ్యాజముగానుంచినను, రాజ్య భోగములం దెంతమాత్రమును జాపలమునొందక, యాచిత్రకూటపర్వతమునందుఁ దానుండడమందఱకును దెలిసియున్నందున, అయోధ్యలోనుండుజనులుగాని, భరతుఁడుగానిమఱల నచ్చటికివత్తురని ఊహించి, పితృాజ్ఞాపరిపాలనమందు సావధానుఁడై, దండకావనమును బ్రవేశించెను. అని తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్యతు మహారణ్యం రామో రాజీవలోచనః
విరాధం రాక్షసం హత్వా శరభంగం దదర్శహ. ౪౧
సుతీక్ష్ణం చాప్యగస్త్యంచ అగస్త్య భ్రాతరం తథా

అ, ఇట్లు, అయోధ్యాకాండకథను జెప్పియిప్పుడరణ్యకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ రాజీవలోచనః, రాజీవ=కమలములవంటి, లోచనః=కండ్లుగల; రామః=రాముఁడు; మహారణ్యం= దండకారణ్యమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించుచునే; విరాధం=విరాధుఁడను; రాక్షసం=రక్కసుని; హత్వా=చంపి; శరభంగం = శరభంగమహామునిని; సుతీక్ష్ణంచాపి = సుతీక్ష్ణమహామునిని; అగస్త్యంచ=అగస్త్యమహాఋషిని; అగస్త్యభ్రాతరంతథా= అగస్త్యుని తమ్ముఁడగు సుదర్శనమహామునిని; దదర్శహ=చూచెను (హకారము పాదపూరణార్థము).

కమలములవంటి నేత్రములుగల రాముఁడు దండకారణ్యమును, బ్రవేశించుచునే, విరాధుఁడను రాక్షసునిఁ జంపి, శరభంగులవారిని, సుతీక్ష్ణమహామునిని, అగస్త్యమహాఋషిని, అగస్త్యభ్రాతయగు సుదర్శనమహామునిని, చూచెను. అని తాత్పర్యము.

అగస్త్య వచనాచ్చైవ జగ్రాహైంద్రం శరాసనమ్. ౪౨
ఖడ్గంచ పరమప్రీత స్తూణీచాక్షయ సాయకౌ

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)— రాముఁడు; అగస్త్యవచనాచ్చైవ, అగస్త్య = అగస్త్యమహామునియొక్క, వచనాచ్చైవ— వాక్యమువలననే; ఐంద్రం— ఇంద్రునిచేనివ్వఁబడిన; శరాసనం = విల్లును; ఖడ్గంచ—కత్తిని; అక్షయసాయకౌ, అక్షయ=నాశములేని, సాయకౌ= బాణములుగల, తూణౌచ= అమ్ములపొదులను; పరమప్రీతః, పరమ= అధికముగా, ప్రీతః=సంతసించినవాఁడై; జగ్రాహ=స్వీకరించెను.

అగస్త్యుఁడు, తనకింద్రునిచేనివ్వఁబడిన, విల్లు, కత్తి, యుద్ధములోనెంత ప్రయోగించినను దగ్గనిబాణములుగలయమ్ముల పొదులు రెండు, వీటిని బుచ్చుకొనుమని చెప్పఁగా, రాముఁడు, తనపరాక్రమమునకుఁదగిన యాయుధములు దొరకొనినందుకు సంతసించినవాఁడై, వానిఁ, బుచ్చుకొనెను. అని తాత్పర్యము.

వసతస్తస్య రామస్య వనే వనచరైస్సహ. ౪౩
ఋషయోఽభ్యాగమన్సర్వే వధాయాఽసురరక్షసామ్,

టీక ॥ వనే=శరభంగమహర్షియొక్క, తపోవనమునందు; తస్య= ఆ; రామస్య=రాముఁడు; వసతః= వాసముచేయుచుండఁగా; సర్వే= సమస్తులైన; ఋషయః=ఋషులు; వనచరైస్సహ = వానప్రస్థులగు, మునులతోఁగూడ; అసుర= అసురులయొక్కయు, రక్షసాం= రాక్షసులయొక్కయు; వధాయ—చంపుటను ప్రార్థించుటకొఱకు; అభ్యాగమన్ = (రామునిసమీపమునకు) వచ్చిరి.

ఆశరభంగమహామునియొక్క తపోవనమునందు రాముఁడు వాసముచేయుచుండఁగాఁ, జుట్టుప్రక్కలనుండుసమస్తఋషులును, అసురులను రాక్షసులను వధింపుమని ప్రార్థించుటకొఱకు, రామునిసమీపమునకువచ్చిరి; అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.—వనే=శరభంగునితపోవనమునందు; వనచరైస్సహ— వనమునందు వసించుచుండు మునులతోఁగూడ, వసతః= వాసముచేయుచున్న; తస్య = ఆ; రామ

స్య = రామునకు; సర్వే; ఋషయః; అసురరక్షసాం, అసు = ప్రాణముల ను, ర = గ్రహించునట్టి; రక్షసాం = రాక్షసులయొక్క; వధాయ = చం పుటకై; అభ్యాగమన్ = శరణాగ తులైరి.

శరభంగతపోవనమందువసవా సులతోఁగూడవసించుచుండునారా మునకు, దండకావనమందుండునట్టి సమస్తఋషులును, దమకుఁ బ్రాణ హింసకులగు రాక్షసులనుజంపించు టకై, శరణాగతులైరి; అని తాత్ప ర్యము.

స తేషాం ప్రతిశుశ్రావ రాక్షసానాం తథావనే. ౪౪

టీక ॥ సః = ఆరాముఁడు; రా క్షసానాం = రాక్షసులయొక్క; వ నే = నివాసమైన, దండకారణ్యమం దు; తేషాం = ఆ ఋషులయొక్క; తథా = ఆప్రార్థనను; ప్రతిశుశ్రా వ = అంగీకరించెను.

ఆరాముఁడు, రాక్షస నివాస భూతమైనదండకారణ్యమందు, ఋ షులెట్లుప్రార్థించినట్లు, అంగీ కరించెను; అని తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాతశ్చ రామేణ వధ స్సంయతి రక్షసామ్
ఋషీణా మగ్నికల్పానాం దండకారణ్య వాసినామ్. ౪౫

టీక ॥ రామేణ = రామునిచేత; అగ్నికల్పానాం, అగ్ని = నిప్పుతో, కల్పానాం = సమానులైన, దండకా రణ్యవాసినాం, దండకారణ్య = దం డకారణ్యమందు, వాసినాం = నివ సించునట్టి; ఋషీణాం = ఋషుల కొఱకు (చతుర్థ్యర్థమందుషష్ఠి); సంయతి = యుద్ధమందు; రక్ష సాం = రాక్షసులయొక్క; వధశ్చ = చంపుటయును; ప్రతిజ్ఞాతః = తప్పక చేసెదనని చెప్పఁబడెను.

అగ్నిహోత్రమువలెఁ బరిశుద్ధ స్వభావులై దండకారణ్యమందువా సము చేయుచుండు ఋషుల కొఱ కు, "యుద్ధమునందు రాక్షసులఁ ద ప్పకవధించెద"నని రాముఁడుప్రతిజ్ఞ చేసెను; అని తాత్పర్యము.

తేన తత్రైవ వసతా జనస్థాన నివాసినీ
విరూపితా శూర్పణఖా రాక్షసీ కామరూపిణీ. ४८

టీక॥ తత్రైవ=ఆదండకారణ్యమందే; వసతా = వసించుచున్న; తేన=ఆరామునిచేత; కామరూపిణీ, కామ=ఇచ్ఛాధీనమగు; రూపిణీ=ఆకారముగలదియు; జనస్థాననివాసినీ, జనస్థాన=జనస్థానమను పేరుగల దండకారణ్యముతోఁ జేరిన, యొక ప్రదేశమందు, నివాసినీ= వాసముచేయుచుండునదియునగు; శూర్పణఖా=శూర్పణఖయనెడు; రాక్షసీ= రాక్షసస్త్రీ; విరూపితా=వికృతమగురూపముగలదిగాఁ జేయఁబడెను.

విశేషార్థము.— శూర్పతుల్యానఖాః యస్యాః, సా శూర్పణఖా, యే స్త్రీకి, చేటలవంటి గోళ్లుగలవో; ఆ స్త్రీ "శూర్పణఖ" యనఁబడును. శూర్పణఖను, లక్ష్మణుఁడే, విరూపిణిగాఁ జేసినను; "రామస్య దక్షిణో బాహుః" అని, లక్ష్మణుఁడు రాముని యొక్క దక్షిణబాహువుగాఁ జెప్పఁబడినందువలనను; లక్ష్మణుఁడు రామాజ్ఞఁ బట్టియె అట్లు చేసినందువలనను "రామేణ విరూపితా" అని, రాముఁడే శూర్పణఖను విరూపిణిగాఁ జేసినట్లు, చెప్పఁబడినది.

రాముఁడు, దండకారణ్యములోనే వాసము సేయుచు, నాదండకారణ్యములో రావణుని సేనానివేశస్థానమగు జనస్థానమందు వాసము చేయుచుఁ గామరూపిణియైయున్న శూర్పణఖను రక్షసిని, ముక్కుఁ జెవులుఁ గోసి, విరూపిణిగాఁ జేసెను. అని తాత్పర్యము.

తతః శ్శూర్పణఖా వాక్యా దుద్యుక్తా న్సర్వరాక్షసాన్
ఖరం త్రిశిరసం చైవ దూషణం చైవ రాక్షసమ్. ४९
నిజఘాన రణే రామ స్తేషాం చైవ పదానుగాన్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; శూర్పణఖావాక్యాత్, శూర్పణఖా=శూర్పణఖయొక్క, వాక్యాత్ = మాటవలన; ఉద్యుక్తాన్ = యుద్ధము సేయుటకు, సన్నద్ధులైన; సర్వరాక్షసాన్, సర్వ = సమస్తులైన,

రాక్షసాన్ = రాక్షసులను; (ఎవ్వరి ననఁగా) ఖరం = ఖరుని; త్రిశిరసంచై వ = త్రిశిరసుని; దూషణం = దూషణుఁడను; రాక్షసంచైవ = రాక్షసుని; తేషాం = ఆఖరత్రిశిరోదూషణులయొక్క; పదానుగాంశ్చైవ = అనుచరులగువారిని; రణే = యుద్ధమునందు; రామః = రాముఁడు; నిజఘాన = చంపెను.

అర్థాంతరము.— తతః; శూర్పణఖా వాక్యాత్; ఉద్యుక్తాన్; ఖరం; త్రిశిరసంచైవ; దూషణం; రాక్షసంచైవ; తేషాం; పదానుగాంశ్చైవ; (ఇట్లు) సర్వరాక్షసాన్, సర్వ = సమస్తులైన, రాక్షసాన్ = రాక్షసులను, రణే; రామః; నిజఘాన.

శూర్పణఖ విరూపితయైనపిమ్మట, ఆశూర్పణఖయొక్క మాటవిని యుద్ధమునకువచ్చిన, ఖరుని, త్రిశిరుని, దూషణుని, వారిసైన్యములను, నిశ్శేషముగా, రాముఁడు యుద్ధమునందుఁజంపెను; అని తాత్పర్యము.

వనే తస్మిన్నివసతా జనస్థాన నివాసినామ్. ౪౭
రక్షసా న్నిహతా న్యాస న్సహస్రాణి చతుర్దశ

టీక ॥ తస్మిన్ = ఆ; వనే = దండకారణ్యమందు; నివసతా = వాసముచేయుచున్న; రామేణ (అధ్యాహృతము) = రామునిచేత; జనస్థాననివాసినాం, జనస్థాన = జనస్థానమందు, నివాసినాం = వసించుచున్న; రక్షసాం = రాక్షసులలో; చతుర్దశ = పదునాలుగు; సహస్రాణి = సహస్రములు. (ఆసంఖ్యగలరక్కసులనుట) నిహతాని = చంపఁబడినవి; ఆసన్ = అయినవి.

రాముఁడు, తానాదండకారణ్యములోనుండఁగా, జనస్థానమునందువాసముసేయువారలలోఁ, బదునాలుగు వేలరాక్షసులను, జంపెను; అనితాత్పర్యము.

తతోజ్ఞాతి వధం శ్రుత్వా రావణః క్రోధమూర్ఛితః. ౪౮
సహాయం వరయామాస మారీచన్నామ రాక్షసమ్

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; జ్ఞాతివధం, జ్ఞాతి = దాయాదులయొక్క, వధం = చావును; శ్రుత్వా = విని; రావణః = రావణుఁడు; క్రోధమూర్ఛి

తః, క్రోధ = కోపముచే, మూర్ఛితః=వ్యాపింపఁబడినవాఁడై; మారీచన్నామ=మారీచుఁడనెడు; రాక్షసం=రాక్షసుని; సహాయం = తనకుఁదోడైనవానిఁగా; వరయామాస=కోరెను.

రామునిచే ఖరాదులు చచ్చిన వెనుక, రావణుఁడు, తనదాయాదులగుఖరాదులమరణమునువిని, చాలఁగోపముగలవాఁడై; సీతనపహరించుటయందుఁ దనకుఁ దోడుగానుండుటకు, మారీచుఁడను రాక్షసునిఁ, గోరెను; అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— రావయతీతి, రావణః, "రుశబ్దే" అనుధాతువునఁబుట్టినది, ఈలోకము నంతయు, రోదనధ్వనిచే, శబ్దింపఁజేయువాఁడు, కాఁగా, రావణుఁడనంబడెను, లేక, 'విశ్రవసోవిశ్రవణరవణః' అను ప్రమాణముఁ బట్టి, విశ్రవసః అపత్యం పుమాన్, రావణః, విశ్రవసునకుఁ గుమారుఁడు, కాఁగా, రావణుఁడని చెప్పఁబడును.

వార్యమాణ స్సుబహుశో మారీచేన సరావణః. ౫౦
న విరోధో బలవతా క్షమో రావణ తేన తే

టీక॥ సః=ఆ, రావణః=రావణుఁడు, హేరావణ=ఓరావణుఁడా! తే=నీకు, బలవతా= ఖరాది రాక్షసులనుజంపుటచేఁ బ్రసిద్ధమైన, బలముగల; తేన=ఆరామునితో; విరోధః=పగ, నక్షమః= తగినది కాదు, ఇతి (అధ్యాహృతము) = ఇట్లని, సుబహుశః= పలుమాఱు, వార్యమాణః=అడ్డగింపఁబడినవాఁడు, అభూత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను.

ఆమారీచుఁడు "ఓరావణా! మహాబలవంతులైనఖరుఁడు మొదలగు పదునాలుగువేలరాక్షసులను జంపినట్టిబలవంతుఁడైనయారామునితో టిపగనీకుఁదగదు, సీతనుఅపహరింపవలదు" అని పలుమాఱురావణు నడ్డగించెను, అనితాత్పర్యము.

అనాదృత్యతు తద్వాక్యం రావణః కాలచోదితః. ౫౧
జగామ సహమారీచ స్తస్యాశ్రమ పదం తదా

టీక॥ రావణః = రావణుఁడు, కాలచోదితః, కాల=మృత్యువుచేత, చోదితః = ప్రేరింపఁబడినవాఁడై, తద్వాక్యం, తత్ =ఆమారీచుని యొక్క, వాక్యం=మాటను; అనాదృత్యైవ = ఆదరింపకయే; సహ మారీచః=మారీచునితోఁగూడుకొనినవాఁడై; తదా= అప్పుడు; తస్య=ఆరామునియొక్క; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమునుగూర్చి; జగామ=వెళ్లెను.

రావణుఁడు, తనకుమృత్యువు సమీపములోనున్నందున, నామారీచునిమాట నెంతమాత్ర మొప్పకొనక, ఆమారీచుని వెంటఁబెట్టుకొని, యప్పుడు రాముని యాశ్రమమునకు వెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

తేన మాయావినా దూర మపవాహ్య నృపాత్మజౌ. ౫౧
జహార భార్యాం రామస్య గృధ్రం హత్వా జటాయుషమ్

టీక ॥ సః=(అధ్యాహృతము) ఆరావణుఁడు; మాయావినా = మాయకాఁడగు; తేన=ఆమారీచునిచే; నృపాత్మజౌ= రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులను, దూరం= దూరముగా, అపవాహ్య=తొలఁగిపోవునట్లు చేయించి, జటాయుషం=జటాయువను, గృధ్రం= గద్దను, హత్వా=చంపి, రామస్య=రామునియొక్క, భార్యాం= పత్నియగుసీతాదేవిని, జహార= అపహరించెను.

విశేషార్థము.— "హత్వా" అను చోట, అపూర్వ కాలమందు క్త్వాప్రత్యయముగలిగినది. "ముఖం వ్యాదాయస్వపితి" (నోరు తెఱచుకొనినిద్రించుచున్నాఁడు) అని, నిద్ర వచ్చినవెనుక, నోరు తెఱవడమగుచున్నను, "నోరు తెఱచి నిద్రపోవుచున్నాఁ" డను వ్యవహారముండునట్లు, సీతనపహరించినవెనుక, జటాయువునుజంపడమైనను, "జటాయువునుజంపి సీతనపహరించె" ననిచెప్పఁబడినది.

మాయకాఁడైన మారీచుఁడుదన మాయచే రామలక్ష్మణులనుదూరముగొనిపోవఁగా, నారావణుఁడు రామునిభార్యయగు సీతాదేవినప

హరించి, యాసీతాదేవిని విడిపించుటకై, యుద్ధమునకు వచ్చిన జటాయువునుజంపెను; అని తాత్పర్యము.

గృధ్రంచ నిహతం దృష్ట్వా హృతాం శ్రుత్వాచ మైథిలీమ్. ५३
రాఘవ శ్శోకసంతప్తో విలలా పాకులేంద్రియః,

టీక ॥ నిహతం = చక్కఁగా కొట్టఁబడిన, గృధ్రం=గద్దను, దృష్ట్వాచ=చూచియును, మైథిలీం=మిథిలారాజపుత్రియగు సీతాదేవిని, హృతాం= అపహరింపఁబడినదానిఁగా, శ్రుత్వాచ=వినియును, రాఘవః=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడు; శోకసంతప్తః, శోక=దుఃఖముచే, సంతప్తః= మిక్కిలితపింపఁబడినవాఁడై; ఆకులేంద్రియః, ఆకుల=దుఃఖముచేఁ బరవశములైన, ఇంద్రియః= ఇంద్రియములుగలవాఁడై; విలలాప=ఏడ్చెను.

రాముఁడు, చచ్చుటకు, సిద్ధమైపడియున్న జటాయువునుజూచి, ఆజటాయువువలన రావణుఁడుసీతాదేవినపహరించిన సంగతిని విని, మిక్కిలిదుఃఖితుఁడై, ఇంద్రియములను వశములోనుంచలేక, ఏడ్వసాగెను; అని తాత్పర్యము.

తతస్తేనైవ శోకేన గృధ్రం దగ్ధ్వా జటాయుషమ్. ५४
మార్గమాణో వనే సీతాం రాక్షసం సందదర్శహ
కబంధన్నామరూపేణ వికృతం ఘోరదర్శనమ్. ५५

టీక ॥ తేన=ఆ; శోకేనైవ=దుఃఖముచేతనే; తతః=వ్యాపింపఁబడిన; సః (అధ్యాహృతము)= ఆ రాముఁడు; గృధ్రం=గద్దయైనను; జటాయుషం = జటాయువును; దగ్ధ్వా=దహించి; వనే= అరణ్యమందు; సీతాం=సీతాదేవిని; మార్గమాణః = వెదకుచు; రూపేణ=ఆకారముచే; వికృతం=వికారముగలవాఁడును; ఘోరదర్శనం, ఘోర=భయమునుబుట్టించు, దర్శనం=చూడఁబడుటగలవాఁడును; అగు; కబంధన్నామ=కబంధుఁడనెడు; రాక్షసం= రాక్షసుని; సందదర్శహ=

చూచెను.

అంత, రాముఁడు, అదుఃఖము తోనే, జటాయువు గద్దయైనను, దన తండ్రిగారికి మిత్రుఁడై తనకార్యమునకుఁగాయుద్ధముచేసి చచ్చినందున, నాజటాయువునకు, దహనసంస్కారముచేసి, అరణ్యమందు, సీతాదేవిని వెదకుచు, వికృతరూపుఁడైచూపరులకుభయముఁబుట్టించునట్టికబంధుఁడనురాక్షసునిఁ, జూచెను; అని తాత్పర్యము.

తన్నిహత్య మహాబాహు ర్దదాహ స్వర్గతశ్చసః

టీక ॥ మహాబాహుః, మహత్ = గొప్పబలము గలిగిన, బాహుః = చేతులుగల; సః (అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; తం=ఆకబంధుని; నిహత్య=చంపి; దదాహ=దహించెను. సచ= ఆకబంధుడును; స్వః= స్వర్గమును; గతః= పొందెను.

బలిష్ఠములైనబాహువులు గలయారాముఁడుకబంధునిఁజంపివానిని దహనక్రియతోసంస్కరించెను- ఆకబంధుఁడును, రామునిచేదహనసంస్కారమునుబొంది, స్వర్గమునకువెళ్లెను; అని తాత్పర్యము.

సచాస్య కథయామాస శబరీం ధర్మచారిణీమ్. ౫౬
శ్రమణీం ధర్మనిపుణా మభిగచ్ఛేతి రాఘవ

టీక ॥ సచ= స్వర్గమునకువెళ్లుచున్నయాకబంధుఁడును; అస్య= ఈరామునకు; రాఘవ=ఓరాముఁడా! ధర్మచారిణీం, ధర్మ=ధర్మములను, చారిణీం= ఆచరించుచున్నదియు; శ్రమణీం = సన్యాసాశ్రమమునుబొందియున్నదియు; ధర్మనిపుణాం, ధర్మ = ధర్మములయందు; నిపుణాం= సమర్థురాలును; అగు; శబరీం= శబరజాతిస్త్రీని గూర్చి; అభిగచ్ఛ=పొమ్ము; ఇతి= ఇట్లని, కథయామాస=చెప్పెను.

విశేషార్థము.— "చతుర్థమాశ్రమంప్రాప్తాశ్శ్రమణా నామతే స్మృతాః" (నాలవయాశ్రమమును బొందినవారలుశ్రమణులని చెప్పఁ

బడుదురు)అనియుండుటవలన,"శ్రమణః" అనఁగా, నాలవ యాశ్రమమును బొందినవాఁడు; స్త్రీ కావున "శ్రమణీ" అని చెప్పఁబడినది. "వృషాయాంవైశ్యతో జాతశ్శబరః పరికీర్తితః, మధూనివృక్షాదానీయ విక్రీణీ తే స్వవృత్తయే" (క్షత్రియస్త్రీయందు వైశ్యునివలనఁ బుట్టినవాఁడు శబరుఁడనంబడును; అతఁడు, తనజీవనముకొఱకు, వృక్షమునుండి తేనెనుదీసి, విక్రయించును) అను నారదీయవచనమురీతిని, క్షత్రియస్త్రీకిని వైశ్యపురుషునకును బుట్టిన స్త్రీ "శబరీ" యనంబడును.

ఆకబంధుఁడు, స్వర్గమునకుఁ బోవుచు, "ఓరాముఁడా! ధర్మసూక్ష్మముల నెఱింగి, సమస్తధర్మములనాచరించుచు, సన్న్యాసాశ్రమము నవలంబించియున్న, యొకశబరజాతిస్త్రీ, యున్నది; నీవాబిడవద్దకుఁ బొమ్ము; నిన్నుఁజాల సత్కరించును." అని రామునకుఁ జెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

సోఽభ్యగచ్ఛన్మహాతేజా శ్శబరీం శత్రుసూదనః. ౫౭

టీక॥ మహాతేజాః, మహాత్ = ప్రశస్తమగు, తేజాః = కాంతిగలవాఁడైనను; శత్రుసూదనః, శత్రు = రోధులను; సూదనః = బాధించువాఁడైనను; సః = ఆరాముఁడు; శబరీం = శబరజాతిస్త్రీనిగూర్చి; అభ్యగచ్ఛత్ = వెళ్లెను.

ఆరాముఁడు, తానుమహాతేజుండును సమస్తశత్రువులబాధించువాఁడునైనను, భక్తపరాధీనుఁడుగావున, నది నీచజాతిలోఁ బుట్టినదైనను, ఆశబర స్త్రీవద్దకుఁ బోయెను; అని తాత్పర్యము.

శబర్యా పూజిత స్సమ్య గ్రామో దశరథాత్మజః,

టీక॥ దశరథాత్మజః, దశరథ = దశరథ మహారాజునకు, ఆత్మజః = పుత్రుఁడైన; రామః = రాముఁడు; శబర్యా = శబరస్త్రీచేత; సమ్యక్ = చక్కఁగా; పూజితః = పూజింపఁబడెను.

విశేషార్థము. "దశరథాత్మజుఁడగు రాముఁడు చక్కఁగాఁబూజింపఁబడెను" అనుటచే, "అఱువదివేలసంవత్సరములు సంతానములేకయుండియటువెనుక మహాప్రయత్నమున సంతానమునుబొందినదశరథుఁడు తనప్రియపుత్త్రుఁడగు రామునకిచ్చుభోజనముకన్నను, శబరి(స్త్రీ), యిప్పుడు, వన్యాహారముచే నిచ్చిన యాతిథ్యము, రామున కెచ్చుగాఁబ్రీతినిగలిగించిన" దనిసూచితమగుచున్నది.

ఆశబరి(స్త్రీ), యాతిథ్యాదిపూజలచే, దశరథపుత్త్రుఁడగు రామునిఁ, జక్కఁగా, సత్కరించెను; అని తాత్పర్యము.

పంపాతీరే హనుమతా సంగతో వానరేణహ. ౫౮

అ, ఇట్లు, అరణ్యకాండకథను జెప్పియిఁకఁ గిష్కింధాకాండకథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; పంపాతీరే, పంపా=పంపయనెడుపద్మసరస్సుయొక్క, తీరే=గట్టునందు; హనుమతా=హనుమంతుఁడనెడు; వానరేణ=కోఁతితో; సంగతః=చేరెను; హ=సంతోషము.

విశేషార్థము.— హనుమాన్=ప్రశస్తములైన చెక్కిళ్లనుండి భాగములుగలవాఁడు; పూర్వము, హనుమంతుఁడుపుట్టుచునే, సూర్యునిఁజూచి, "యిదియొకఫలము, దీనిభక్షించెదను" అనితలంచి, యతనిపైకెగిరెను; ఇట్లు, సూర్యునివేఁడిమిని, యంతమాత్రము లెక్కింపక, మున్నూఱు యోజనముల వఱకుఁ, బైకిలంఘింపఁగాఁజూచి, యింద్రుఁడు, కోపించి, యాహనుమంతునిపై, వజ్రమును వేసెను; [illegible] హనువుచేఁగొట్టఁబడినవాఁడై, యొకప్రక్క [illegible] భాగము [illegible]బడఁగా, నప్పటినుండి వాఁడు హనుమాను[illegible]. [illegible], యాతనికి హనుమంతుఁడను పేరుగలిగెను. అది కిష్కింధాకాండములోఁ జెప్పఁబడియున్నది. [illegible]బముచే, మహాపరాక్రమశాలియని సూచింపఁబడుచున్నది. సీతనుబోఁగొట్టుకొని, యతిదుఃఖితుఁడై యరణ్యములోసంచరింపుచుండు, రామునకు, మహాపరాక్ర

మహాబలియగు హనుమంతుని స్నేహము ఘటిల్లెను; సంతోషము!" అని యీశ్లోకమందుఁ గవితాత్పర్యము.

రాముఁడు, విరహాజనులకుఁ జాలబాధగలిగించునట్టి పంపాతీరమందుఁజరింపుచు, లోకప్రసిద్ధమైనపరాక్రమముగల హనుమంతుఁ డను వానరునితోఁ జేరెను; సంతోషము! అని తాత్పర్యము.

హనుమద్వచనాచ్చైవ సుగ్రీవేణ సమాగతః,

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁడు; హనుమద్వచనాత్, హనుమత్ = హనుమంతుని యొక్క, వచనాత్ = మాటవలన; సుగ్రీవేణచైవ = సుగ్రీవునితోను గూడ; సమాగతః = చేరెను.

రామునకు, హనుమంతుని స్నేహమువలన, సుగ్రీవునితోఁ గూడ, స్నేహము, సమకూరెను; అని తాత్పర్యము.

సుగ్రీవాయచ తత్సర్వం శంసద్రామో మహాబలః. ౫౯
ఆదితస్తద్యథా వృత్తం సీతాయాశ్చ విశేషతః

టీక॥ మహాబలః, మహాత్ = గొప్పదగు, బలః = బలముగల; రామః = రాముఁడు; ఆదితః = తనపుట్టుక మొదలు; తత్ = ప్రసిద్ధమైన; సర్వం = సమస్తమైన దానిని; సుగ్రీవాయచ = సుగ్రీవునికొఱకును (చకారమువలన) హనుమంతునికొఱకును; శంసత్ = చెప్పెను, మహాబలః = గొప్పబలముగల; రామః = రాముఁడు; సీతాయాశ్చ = సీతాదేవియొక్కయు; తత్ = ఆవృత్తాంతమును; యథావృత్తం = నడిచినదినడిచినట్లు; విశేషతః = అధికముగా; సుగ్రీవాయచ = సుగ్రీవునికొఱకును(చకారమువలన) హనుమంతునికొఱకును; శంసత్ = చెప్పెను,

మహాబలుఁడైన రాముఁడు, జన్మము మొదలు, తనవృత్తాంతమంతయును, సుగ్రీవునకును హనుమంతునకును జెప్పి; మఱివిశేషముగా, సీతావృత్తాంతమును, నడిచినది నడిచినట్లు, వారలకుఁ దెలియఁజేసెను. అని తాత్పర్యము.

సుగ్రీవశ్చాపి తత్సర్వం శ్రుత్వా రామస్య వానరః. ౬౦
చకార సఖ్యం రామేణ ప్రీతశ్చైవాగ్నిసాక్షికం,

టీక ॥ వానరః= కోఁతియగు; సుగ్రీవశ్చాపి=సుగ్రీవుఁడును; రామస్య=రామునియొక్క; సర్వం=సమస్తమైన; తత్= ఆవృత్తాంతమును; శ్రుత్వా=విని; ప్రీతః=సంతోషించినవాఁడై; అగ్నిసాక్షికంచైవ, అగ్ని= అగ్నిహోత్రుఁడే, సాక్షికంచైవ= సాక్షిగాగలుగునట్లుగానే; రామేణ=రామునితో; సఖ్యం=మైత్రిని; చకార= చేసెను.

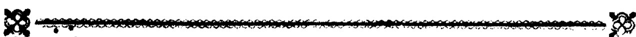
సుగ్రీవుఁడు రామవృత్తాంతమంతయునువిని, తనవలెనే దుఃఖితుఁడైన మహాబలునితోఁటి మైత్రిగలిగినదని సంతోషించి, యగ్నిహోత్రుని సాక్షిగా నుంచికొని, రామునితో మైత్రిగావించెను; అని తాత్పర్యము.

తతో వానరరాజేన వైరానుకథనం ప్రతి. ౬౧
రామాయావేదితం సర్వం ప్రణయాద్దుఃఖితేనచ

టీక॥ తతః=అటువెనుక; దుఃఖితేన=దుఃఖముగల; వానరరాజేన చ, వానర= కోఁతులకు, రాజేన చ= ప్రభువగుసుగ్రీవునిచేతను; వైరానుకథనంప్రతి, వైర=వాలితోఁటి విరోధముయొక్క, అనుకథనంప్రతి= ప్రశ్నమును గూర్చి; రామాయ= రామునికొఱకు; ప్రణయాత్=స్నేహమువలన; సర్వం=సమస్తమును; ఆవేదితం=చక్కఁగాఁజెప్పఁబడినది.

అంతట, పరమస్నేహితుఁడైన రాముఁడు సమీపమందుండుటచే, దుఃఖము బైటికుబ్బగాఁ దల్లడిల్లుచున్న సుగ్రీవునిఁజూచి, యారాముఁడు "నీకును వాలికిని విరోధమెట్లుకలిగె" నని యడిగెను; అందుకా సుగ్రీవుఁడు, స్నేహమువలన, రహస్యములను సగా దాఁపక, సమాచారమంతయు, రామునకుఁ జక్కఁగాఁ దెలియఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాతంచ రామేణ తదా వాలివధంప్రతి. ౬౨

టీక ॥ తదా=అప్పుడు; రామేణ=రామునిచేఁ; వాలివధంప్రతి, వాలి=వాలియొక్క, వధంప్రతి=చంపుటనుగుఱించి; ప్రతిజ్ఞాతం= ప్రతిన సేయుడము; బభూవ(అధ్యాహృతము=)అయినది.

తనకును వాలికిని విరోధము గలిగిన రీతిని సుగ్రీవుఁడు చెప్పిన వెనుక, రాముఁడు, "వాలిని దప్పక చంపెద" నని ప్రతిజ్ఞ చేసెను; అని తాత్పర్యము.

వాలినశ్చ బలం తత్ర కథయామాస వానరః,

టీక ॥ తత్ర=ఆ ఋశ్యమూకమందు; వానరః= కోఁతియగు సుగ్రీవుఁడు; రామస్య= (అధ్యాహృతము)=రామునకు; వాలినః=వాలియొక్క; బలం = వీర్యమును; కథయామాస=చెప్పెను.

ఆ ఋశ్యమూకమందు, సుగ్రీవుఁడు, అరుణోదయము మొదలు సూర్యోదయములోపల నాలుగు సముద్రములయందును అర్ఘ్యములు విడుచుట మొదలగు వాలియొక్క బలమునంతయు రామునకుఁ జెప్పెను; అని తాత్పర్యము.

సుగ్రీవ శ్శంకితశ్చాసీ న్నిత్యం వీర్యేణ రాఘవే. ౬౩

టీక ॥ సుగ్రీవశ్చ= సుగ్రీవుఁడును; రాఘవే=రాముని విషయమై; వీర్యేణ=పరాక్రమముచే; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; శంకితః=సందేహముగలవాఁడుగా; ఆసీత్ =ఆయెను.

సుగ్రీవుఁడు, రాముని జూచినది మొదలు కొని, "యితఁడు వాలిని జంపసమర్థుఁడో, కాఁడో" యని సందేహించుచుండెను; అని తాత్పర్యము.

రాఘవప్రత్యయార్థం తు దుందుభేః కాయ ముత్తమమ్
దర్శయామాస సుగ్రీవో మహాపర్వత సన్నిభమ్. ౬౪

టీక ॥ రాఘవప్రత్యయార్థం తు, రాఘవ= రామునియందు, ప్రత్యయార్థంతు= నమ్మకముకొఱకు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; దుందు

భేః=దుందుభియను రాక్షసునియొక్క; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; మహాపర్వతసన్నిభం, మహాపర్వత=గొప్పకొండతో, సన్నిభం = సమానమగు; కాయం=కళేబరమును; రామస్య (అధ్యాహృతము)= రామునకు; దర్శయామాస=చూపెను.

సుగ్రీవుఁడు, రామునియందుఁదనకునమ్మకముగలుగుటకై, పూర్వము వాలిచే దూరముగా విసరివైవఁబడిగొప్పకొండవలెనున్న దుందుభియనురాక్షసునియొక్క కళేబరమును, రామునకుఁజూపెను; అని తాత్పర్యము.

ఉత్స్మయిత్వా మహాబాహుః ప్రేక్ష్యచాస్థి మహాబలః।
పాదాంగుష్ఠేన చిక్షేప సంపూర్ణం దశయోజనమ్. ౬౫

టీక. మహాబాహుః, మహత్=గొప్పవగు, బాహూః=చేతులు గలవాఁడును; మహాబలః, మహత్=లెక్కింపరాని, బలః=వీర్యము గలవాఁడునగు; రామః(అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; ఉత్స్మయిత్వా= గంభీరముగాఁగొంచెము నవ్వి; అస్థిచ=ఎముకను; ప్రేక్ష్య=చూచి; పాదాంగుష్ఠేన, పాద=అడుగులోని, అంగుష్ఠేన= బొటనవ్రేలిచే; దశయోజనం= పదియోజనములదూరము; సంపూర్ణము=తక్కువలేకుండునట్లు; చిక్షేప=చిమ్మెను.

అంగుళ్యగ్రమాత్రమున రాక్షసాదిసమస్తలోకవిరోధుల వధించుటకు సమర్థములైన బాహువులును లెక్కింపరాని వీర్యమును గల రాముఁడు, "నావిషయమై జ్ఞానులును గా మోహమునొందెదరు; ఈయరణ్యములోని కోఁతి మోహమునొందుట కేమియాశ్చర్యము!" అనిగంభీరముగాఁ జిఱునవ్వునవ్వి, యస్థిమయమైపడియున్నయాదుందుభికళేబరమును జూచి, కొంచెమైనను దక్కువలేకుండఁ బది యోజనముల దూరములోఁబడునట్లు, దానిఁ, దన పాదాంగుష్ఠములోఁ, జిమ్మెను. అని తాత్పర్యము. ఇట్లు, మహేశ్వరతీర్థులవారు, వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

మహాబాహుః; మహాబలః; రామః; అస్థిచ; ప్రేక్ష్య; స్మయిత్వా; చిఱునవ్వునవ్వి; పాదాంగుష్ఠేన; దశ

యోజనం; సంపూర్ణం; ఉచ్చిక్షేప=ఎత్తి చిమ్మెను. ("ఉత్స్మయిత్వా" అనుచోటనుండు "ఉత్" అనునుపసర్గము "చిక్షేప" అనుదానితోఁ జేర్పఁబడెను.)

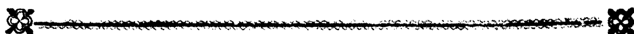
లెక్కింపరాని బలముగల వాఁడును ఆబలమునకుఁ దగినట్లు కార్యముసేయ సమర్థములైన బాహువులుగలవాఁడునగు రాముఁడు, అస్థిమయమైనయాదుందుభి కళేబరమునుజూచి, "ఇదియెంతమాత్రము" అనినవ్వి, కొంచెమైనను దక్కువ లేకుండఁ బదియోజనముల దూరము లోఁబడునట్లు, దానిఁ, దనపాదాంగుష్ఠముతో నెత్తిచిమ్మెను. అనితాత్పర్యము. ఇట్లుగోవిందరాజులవారు, వ్యాఖ్యానముచేసిరి.

బిభేదచ పునస్సాలాన్ సప్తైకేన మహేషుణా
గిరిం రసాతలంచైవ జనయన్ ప్రత్యయం తదా. ౬౬

టీక॥ తదా= అప్పుడు; పునశ్చ=మఱలను; రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; ప్రత్యయం=నమ్మకమును; జనయన్ = పుట్టించుచు; ఏకేన = ఒకటైన; మహేషుణా=గొప్పబాణముచేత; సప్త=ఏడింటని; సాలాన్ = మద్దిచెట్లను; గిరిం= సమీపమందుండు, కొండను; రసాతలంచైవ= రసాతలలోకమునుగూడ; బిభేద= భేదించెను.

అప్పుడారాముఁడు, దుందుభికళేబరమును జిమ్ముటచేత సుగ్రీవునకుఁ దనయందునమ్మకము గలుగకపోవుటనుజూచి యతనికిఁ దనయందునమ్మకమును బుట్టించుటకై, ఏడుమద్దిచెట్లను, ఆసమీపమందుండు కొండను, అధోలోకములలోనాఱవదియగు రసాతలలోకమును, ఒకబాణముచే భేదించెను; అనితాత్పర్యము.

తతః ప్రీతమనాశ్చైవ విశ్వస్తస్స మహాకపిః
కిష్కింధాం రామసహితో జగామచ గుహాం తదా. ౬౭

టీక ॥ తతః= అటుపిమ్మట; తేన= రాముని చేఁ జేయఁబడినయా సప్తసాలభేదనాదులచే; విశ్వస్తః= నమ్మికనును బొందినవాఁడును; ప్రీతమనాః, ప్రీత=సంతోషించిన, మనాః=మనసుగలవాఁడునైన; సః= ఆ; మహాకపిః= పెద్దకోఁతియగు సుగ్రీవుఁడు; తదా= అప్పుడు; రామసహితః, రామ= రామునితో; సహితః=కూడుకొనినవాఁడై; గుహాం= గుహావలెనుండునట్టి; కిష్కింధాం చ=కిష్కింధాపట్టణమును గూర్చియు; జగామ=వెళ్లెను.

సప్తసాలములను, సమీపపర్వతమును, రసాతలలోకమును, నొక బాణముచే భేదించిన వెనుక, సుగ్రీవుఁడు, రాముఁడు వాలినిజంపఁగలండని నమ్మినవాఁడై, తనకు శీఘ్రముగా రాజ్యము ప్రాప్తమగునని సంతోషించి, రాముని వెంటఁబెట్టుకొని, తనకు, రామునితోడులేక, యెంతమాత్రమును, జొరుటకశక్యమైన, కిష్కింధాపట్టణమును ప్రవేశించెను. అని తాత్పర్యము.

తతోఽగర్జ ద్ధరివర స్సుగ్రీవో హేమపింగళః,

టీక ॥ తతః=అటువెనుక; హరివరః, హరి = కోఁతులలోపల, వరః=శ్రేష్ఠుఁడును; హేమపింగళః, హేమ= బంగారువలె, పింగళః= గోరోచనవర్ణముగలవాఁడునగు; సుగ్రీవః=సుగ్రీవుఁడు; అగర్జత్ = సింహనాదముచేసెను.

కిష్కింధనుప్రవేశించుచునే, రామసాహాయ్యమునంజేసి, సంతోషాతిశయమున, బంగారువంటివన్నెగలిగి ప్రకాశించుచుఁ, దనకన్న నెక్కువవానరుఁడులేఁడనితలంచి, సింహనాదముచేసెను. అని తాత్పర్యము.

తేన నాదేన మహతా నిర్జగామ హరీశ్వరః. ౭౮

టీక ॥ మహతా= గొప్పదగు; తేన=ఆ; నాదేన= ధ్వనిచేత; హరీశ్వరః, హరి = కోఁతులకు, ఈశ్వరః=ప్రభువగువాలి; నిర్జగామ=వెలువెడలెను.

ఎప్పటి కన్నను విలక్షణముగా

నుండు సుగ్రీవునిసింహనాదమునువి ని,వాలి,గృహమునుండిబయలువెడ లివచ్చెను.అని తాత్పర్యము.

అనుమాన్య తదా తారాం సుగ్రీవేణ సమాగతః,

టీక ॥ తదా=బయలువెడలున ప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆ వాలి;తారాం = తనభార్యయగు తారను;అనుమాన్య= ఒప్పించి;సు గ్రీవేణ=సుగ్రీవునితో;సమాగతః= చేరెను.

ఇంటినుంచి బయలు వెడలు నప్పుడు, వాలి, "సుగ్రీవునకుబల వంతుఁడగు రాముఁడుసహాయుఁడు గానున్నాఁడని మనయంగదునివల నఁదెలియవచ్చుచున్నది, కాఁబట్టినీ విప్పుడు యుద్ధమునకుఁబోవలదు" అనియడ్డగించు తనభార్యయగు తా రను,"రాముఁడుపరమధార్మికుఁ డు,కాఁబట్టి, నన్నేమియుఁ జేయఁ డు" అని యొప్పించి, సుగ్రీవునితో యుద్ధము సేయ సాగెను- అని తా త్పర్యము.

నిజఘానచ తత్రైనం శరేణైకేన రాఘవః. ౬౯

టీక ॥ రాఘవశ్చ=రఘువంశ మునందుఁబుట్టినరాముఁడును; త త్ర = ఆయుద్ధభూమియందు; ఏ నం=ఈవాలిని; ఏకేన=ఒకటైన; శరేణ=బాణముచే;నిజఘాన=చం పెను.

అతిపూజ్యమగు రఘువంశము నందుఁబుట్టుటచే సకలధర్మసూ క్ష్మములనెఱింగినరాముఁడు, యు ద్ధభూమియందుఁజాల వరబలము గలిగి సుగ్రీవునితో యుద్ధముసేయు చున్న వాలిని, ఒకబాణముతోనే, చంపెను.అని తాత్పర్యము.

తతస్సుగ్రీవవచనా ద్ధత్వా వాలిన మాహవే
సుగ్రీవమేవ తద్రాజ్యే రాఘవః ప్రత్యపాదయత్. ౭౦

టీక॥ సుగ్రీవవచనాత్, సుగ్రీ వ=సుగ్రీవునియొక్క,వచనాత్ = మాటవలన;ఆహవే=యుద్ధమునం దు; వాలినం=వాలిని; హత్వా=

చంపి; తతః=అటుపిమ్మట; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడు; తద్రాజ్యే, తత్=ఆవాలియొక్క, రాజ్యే=దొరతనమందు; సుగ్రీవమేవ= సుగ్రీవునే; ప్రత్యపాదయత్=ప్రతిష్ఠించెను.

రాముఁడు సుగ్రీవుని ప్రార్థనప్రకారము, సుగ్రీవునితో యుద్ధముసేయుచుండునపుడు, వాలినిజంపి, యావెనుక, నావాలిరాజ్యమందు, సుగ్రీవునే, పట్టాభిషిక్తుఁజేసెను. అని తాత్పర్యము.

సచ సర్వాన్ సమానీయ వానరాన్ వానరర్షభః
దిశః ప్రస్థాపయామాస దిదృక్షు ర్జనకాత్మజామ్. ౭౧

టీక ॥ సః=ఆ; వానరర్షభశ్చ=సుగ్రీవుఁడును; జనకాత్మజాం, జనక=జనకమహారాజుయొక్క; ఆత్మజాం=పుత్రియగుసీతాదేవిని; దిదృక్షుః= చూడ నిచ్ఛగలవాఁడై; సర్వాన్ = సమస్తములైన; వానరాన్=కోఁతులను; సమానీయ=రప్పించి; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; ప్రస్థాపయామాస=పంపెను.

వానరప్రభువైన యాసుగ్రీవుఁడును, రామునకుఁ బ్రత్యుపకరింపఁదలంచినవాఁడై, సీతాదేవిని వెదకి చూచి వచ్చుటకుఁగా, సమస్తవానరులనురప్పించినాలుగుదిక్కులకును బంపెను. అని తాత్పర్యము.

తతో గృధ్రస్య వచనా త్సంపాతే ర్హనుమా న్బలీ
శతయోజనవిస్తీర్ణం పుప్లువే లవణార్ణవమ్. ౭౨

అ, ఇట్లుకిష్కింధాకాండకథనుజెప్పి యిఁకసుందరకాండ కథను జెప్పుచున్నారు.

టీక॥తతః=అటువెనుక; బలీ=ప్రశస్తమైనబలముగల; హనుమాన్=హనుమంతుఁడు; సంపాతేః=సంపాతియనెడు; గృధ్రస్య=గద్దయొక్క; వచనాత్ = మాటవలన; శతయోజనవిస్తీర్ణం, శతయోజన = నూఱుయోజనములచే, విస్తీర్ణం= వెడల్పుగల; లవణార్ణవం=ఉప్పుసముద్రమును; పుప్లువే=దాఁటెను.

విశేషార్థము.— "బలీ, హనుమాన్" అనుశబ్దములచే, జాంబవంతుండుత్సాహము కల్పింపఁగా హనుమంతునకప్రమేయమైనబలము గలుగుట, సూచితమైనది.

సుగ్రీవుఁడు వానరుల నాలుగు దిక్కులకును బంపినపిమ్మట, బలవంతుఁడగుహనుమంతుఁడు, సంపాతి యనెడుగద్దబోధించినప్రకారము, నూఱుయోజనముల వెడల్పుగలయుప్పుసముద్రమును, దాఁటెను. అని తాత్పర్యము.

తత్ర లంకాం సమాసాద్య పురీం రావణపాలితామ్
దదర్శ సీతాం ధ్యాయంతీ మశోకవనికాం గతామ్. ౭౩

టీక॥ సః=(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; రావణ పాలితాం, రావణ= రావణునిచే; పాలితాం = రక్షింపఁబడిన; లంకాం= లంకయనెడు; పురీం =పట్టణమును; సమాసాద్య=చేరి; తత్ర=ఆలంకాపురియందు; అశోకవనికాం=అశోకవనికయనెడు రావణునియంతఃపురోద్యానమును; గతాం=పొందినదియు; ధ్యాయంతీం=రామునే, స్మరింపుచున్నదియునగు; సీతాం=సీతాదేవిని; దదర్శ=చూచెను.

విశేషార్థము.— నవిద్యతే శోకః, యస్యాః, సా అశోకా, అశోకా చసావనికాచ; అశోకవనికా. దేనికి దుఃఖము లేదో, అనఁగా, ఎచ్చోనుండువారికి దుఃఖము లేదో; అది "అశోకా" అనఁబడును; అశోకయగువనిక కాఁగా; "అశోకవనికా" అని చెప్పఁబడుచున్నది. "వనికా" అనఁగా, చిన్నవనము; అనఁగా, "అంతఃపురములోనుండువనము", అనుట. లేక; అశోకానాం వనికా, "అశోకవృక్షములవనము" అనుట.

ఆహనుమంతుఁడు, సముద్రమును దాఁటి, రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచుండు, లంకాపురిఁ జేరి, యచ్చట, నశోకవనికయనెడు రావణునియంతఃపురోద్యానమున నెప్పుడును రామునే స్మరింపుచున్న సీతాదేవిని, జూచెను-అని తాత్పర్యము.

నివేదయిత్వాఽభిజ్ఞానం ప్రవృత్తించ నివేద్యచ
సమాశ్వాస్యచ వైదేహీం మర్దయామాస తోరణమ్. ౭౪

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; అభిజ్ఞానం= గుఱుతును; నివేదయిత్వా= సమర్పించి; ప్రవృత్తించ= వృత్తాంతమును; నివేద్యచ = విన్నవించియు; వైదేహీం= సీతాదేవిని; సమాశ్వాస్య చ=ఊఱడించియు; తోరణం= బహిర్ద్వారమును; మర్దయామాస= చూర్ణముచేసెను.

ఆహనుమంతుఁడు, రాముఁడు తనచేతికిచ్చిన యంగుళీయకమును, సీతాదేవికి, గుఱుతుగా సమర్పించి, సుగ్రీవునకును రామునకును సఖ్యము కలిగినది మొదలుగ వృత్తాంతమంతయును విన్నవించి, "రాముఁడుశీఘ్రముగా వచ్చును దుఃఖింపకు" మని యాబిడనూఱడించి; ఆయశోకవనబహిర్ద్వారమును, చూర్ణము చేసెను. అని తాత్పర్యము.

పంచసేనాగ్రగాన్ హత్వా సప్త మంత్రిసుతానపి
శూర మక్షంచ నిష్పిష్య గ్రహణం సముపాగమత్. ౭౫

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుఁడు; సేనాగ్రగాన్= సేనాపతులను; పంచ=ఐదుగురిని; మంత్రిసుతాన్, మంత్రి= మంత్రుల యొక్క; సుతాన్=కుమారులను; సప్తాపి=ఏడ్వురను; హత్వా=చంపి; శూరం=యుద్ధమునకు భయపడనివాఁడగు; అక్షంచ=అక్షుఁడను రావణుకుమారుని, నిష్పిష్య= ముద్దచేసి; గ్రహణం= బంధనమును; సముపాగమత్ =పొందెను.

ఆహనుమంతుఁడు, సేనాపతులనైదుగురను, మంత్రిపుత్రులనేడ్వురనుజంపి శూరుఁడగు నక్షకుమారునివధించివానిశరీరమును ముద్దగాఁజేసి, యింద్రజిత్తుచేఁబ్రయుక్తమైన బ్రహ్మాస్త్రమునకుఁ, గట్టువడెను. అని తాత్పర్యము.

అస్త్రేణోన్ముక్త మాత్మానం జ్ఞాత్వాపైతామహాద్వరాత్
మర్షయన్రాక్షసాన్వీరో యంత్రిణస్తాన్యదృచ్ఛయా. ౭౬

తతోదగ్ధ్వా పురీం లంకా మృతే సీతాంచ మైథిలీమ్
రామాయ ప్రియమాఖ్యాతుం పునరాయాన్మహాకపిః. ౭౭

టీక॥ వీరః=పరాక్రమశాలియగు; మహాకపిః = హనుమంతుఁడు; పైతామహాత్ = బ్రహ్మచేనివ్వఁబడిన; వరాత్ =వరమువలన; ఆత్మానం=తన్ను; అస్త్రేణ=బ్రహ్మాస్త్రముచే; ఉన్ముక్తం=విడువఁబడినవానిఁగా; జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని; యదృచ్ఛయా=మఱియొక కార్యమునందలియాపేక్షచే; యంత్రిణః=త్రాటిచేఁ దన్నుఁ గట్టి యీడ్చుచున్న; తాన్=ఆ; రాక్షసాన్=రాక్షసులను; మర్షయన్=క్షమించుచు; తతః=ఆకార్యమైన వెనుక; మైథిలీం=మిథిలారాజ పుత్రియగు; సీతాం చ=సీతాదేవిని (చకారముచే)విభీషణగృహమును; ఋతే=విడిచి; లంకాం=లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; దగ్ధ్వా=కాల్చి; రామాయ=రాముని కొఱకు; ప్రియం=సంతోషవార్తను; ఆఖ్యాతుం=చెప్పుటకు; పునః=మఱల; ఆయాత్ = వచ్చెను.

సురాసురులకు సగా ప్రవేశింపఁగూడని లంకాపురిని బ్రవేశించి సీతంగాంచుటచేఁబ్రసిద్ధమగుపరాక్రమముగలహనుమంతుఁడు, పూర్వముతనకుబ్రహ్మదేవుఁడిచ్చినవరముయొక్క మహిమవలన, తన్నుబ్రహ్మాస్త్రబంధము వదలిపోవుట నెఱింగి, తన్నుఁద్రాటిచేఁగట్టి యీడ్చుకొనిపోవుచున్నరాక్షసులను వధించుటకుసమర్థుఁడైనను, రావణునిఁజూడఁగోరి, వారినిమన్నించుచు, తానురావణునితోమాటలాడిన వెనుక, సీతాదేవియుండుప్రదేశమునువిభీషణగృహమునుమాత్రము విడిచి, లంకాపురినంతయుఁగాల్చి, రామునకీసంతోషవార్తను జెప్పుటకై, మఱల రాముని సమీపమునకు వెళ్లెను. అని తాత్పర్యము.

సోఽభిగమ్య మహాత్మానం కృత్వా రామం ప్రదక్షిణమ్
న్యవేదయ దమేయాత్మా దృష్టాసీతేతి తత్త్వతః. ౭౮

టీక॥ అమేయాత్మా, అమేయా=లెక్కింపరాని, ఆత్మా=బుద్ధిగల; సః=ఆహనుమంతుఁడు; మహాత్మానం, మహత్=గొప్పదగు, ఆత్మానం=ధైర్యముగల; రామం=రాముని; అభిగమ్య=పొంది; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; సీతా=సీతాదేవి; దృష్టా=చూడఁబడినది; ఇతి=ఇట్లని; తత్త్వతః=యథార్థముగా; న్యవేదయత్=విన్నవించెను.

విశేషార్థము.— "సీతాదృష్టా" (సీతాదేవిచూడఁబడెను) అని చెప్పఁదగియున్నను, అట్లు చెప్పక, "దృష్టాసీతా" (చూడఁబడినది సీతాదేవి) అనిని దేశించుట, "సీతా" అనియుచ్చరించినమాత్రముననే, పైమాట నుచ్చరించుటకు మునుపు, "సీతబ్రతికియున్నదో లేదో, చూడఁబడెనో లేదో" అని రామునకుఁదోఁచునమంగళశంకనునివారించుటకై, చేయఁబడినది.

అతి బుద్ధిశాలియగు హనుమంతుఁడు, సీతావియోగము గలిగినను ఎంత మాత్రమును దగ్గని ధైర్యము గల రాముని వద్దకుఁబోయి, యాతని వలగొని, "చూడఁబడెనుసీత" యని, యథార్థముగా విన్నవించెను. అని తాత్పర్యము.

తత స్సుగ్రీవసహితో గత్వా తీర మ్మహోదధేః
సముద్రం క్షోభయామాస శరై రాదిత్యసన్నిభైః. ౨౯

అ, ఇట్లు సుందరకాండ కథను జెప్పి యిప్పుడుయుద్ధకాండ కథను జెప్పుచున్నారు.

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సుగ్రీవసహితః, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునితో, సహితః=కూడుకొనినవాఁడై; మహోదధేః=సముద్రముయొక్క; తీరం=గట్టును; గత్వా=పొంది; ఆదిత్యసన్నిభైః, ఆదిత్య=సూర్యునితో, సన్నిభైః=సమానములైన; శరైః=బాణములచే; సముద్రం=సముద్రమును; క్షోభయామాస=కలఁతపడఁజేసెను.

హనుమంతుఁడు సీతావృత్తాంతమును జెప్పిన వెనుకనే, రాముఁడు,

సుగ్రీవుని వెంటఁబెట్టుకొని సముద్రతీరముఁజేరి, సముద్రుఁడుతనకువశము గాకుండుటఁజూచి కోపించి, సూర్యుని వలెఁ దీక్ష్ణములైన బాణములచే, నాసముద్రునిఁగలఁతపడఁజేసెను. అని తాత్పర్యము.

దర్శయామాస చాత్మానం సముద్ర స్సరితాం పతిః
సముద్రవచనాచ్చైవ నళం సేతు మకారయత్. ౮౦

టీక ॥ సరితాం= నదులకు; పతిః=ప్రభువైన; సముద్రశ్చ=సముద్రుఁడును; ఆత్మానం = తనరూపమును; రామాయ (అధ్యాహృతము)=రామునికొఱకు; దర్శయామాస=చూపెను. సః (అధ్యాహృతము)=ఆరాముఁడు; సముద్రవచనాచ్చైవ, సముద్ర = సముద్రుని యొక్క, వచనాచ్చైవ=మాటవలననే; నళం=నళుని; సేతుం=సేతువును; అకారయత్ = చేయించెను.

నదీ నాయకుఁ డగు సముద్రుఁడు, రామునికోపమునకు భయపడి, నిజరూపమును, రామునకుఁజూపెను; ఆ రాముఁడును, సముద్రునిమాట ప్రకారము, నళునిచే, సేతువు కట్టించెను. అని తాత్పర్యము.

తేన గత్వా పురీం లంకాం హత్వా రావణ మాహవే
రామ స్సీతా మనుప్రాప్య పరాం వ్రీడా ముపాగమత్. ౮౧

టీక॥ రామః= రాముఁడు; తేన= ఆసేతువుచే, లంకాం = లంకయనెడు; పురీం=పట్టణమును; గత్వా= పొంది; ఆహవే= యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; హత్వా=చంపి; సీతాం=సీతాదేవిని; ప్రాప్య= పొంది; అను=అటువెనుక; పరాం= అధికమైన; వ్రీడాం= సిగ్గును; ఉపాగమత్ =పొందెను.

రాముఁడా సేతు మార్గమున నేలంకాపురిఁజేరి, యుద్ధమునందు రావణు వధించి, సీతాదేవినిబొందియటువెనుక, " పరగృహములోఁ జాలఁగాలమువసించినభార్యనెట్లు పరిగ్రహింతు " ననియధికముగాసిగ్గుపడెను. అని తాత్పర్యము.

తా ముమవాచ తతో రామః పరుషం జనసంసది,

టీక ॥ తతః=అందువలన; రామః=రాముఁడు; తాం=ఆసీతాదేవినిగూర్చి; జనసంసది, జన=జనులయొక్క, సంసది = సభయందు; పరుషం=క్రూరమగుమాటను; ఉవాచ=పలికెను,

అందువలన రాముఁడు, మహాపాతివ్రత్యముతోఁ గూడి యున్న యాసీతాదేవితో, దేవతలువానరులురాక్షసులువినుచుండఁ, గ్రూరముగా మాటలాడెను. అని తాత్పర్యము.

అమృష్యమాణా సా సీతా వివేశ జ్వలనం సతీ. ౧౨

టీక ॥ సతీ = పతివ్రతయగు; సా=ఆ; సీతా= సీతాదేవి; అమృష్యమాణా=సహింపలేనిదై; జ్వలనం=అగ్నిహోత్రమును; వివేశ=చొచ్చెను.

ఆసీతాదేవి, పతివ్రతకావున, రాముఁడు, తనయందు దోషముదలంచుటకు సహింప లేక, యగ్నిహోత్రముఁ జొచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తతోఽగ్ని వచనాత్సీతాం జ్ఞాత్వా విగతకల్మషామ్
బభౌ రామ స్సంప్రహృష్టః పూజిత స్సర్వ దైవతైః. ౧౩

తతః = ఆపిమ్మట; రామః= రాముఁడు; అగ్ని వచనాత్; అగ్ని = అగ్నిహోత్రునియొక్క, వచనాత్=మాటవలన; సీతాం=సీతాదేవిని; విగతకల్మషాం, విగత=పొత్తిగాఁబోయిన, కల్మషాం=దోషముగలదానిఁగా, జ్ఞాత్వా=ఎఱిఁగి, సంప్రహృష్టః = సంతోషించినవాఁడును; సర్వదైవతైః=ఎల్లదేవతలచేతను; పూజితః=పూజిన్పఁబడినవాఁడునై, బభౌ=ప్రకాశించెను.

సీతాదేవియగ్నిప్రవేశముచేసిన వెనుక, రాముఁడగ్నిహోతృని మాటనుబట్టి, సీతాదేవిని కరణత్రయమందును ఎంతమాత్రము దోషగంధము లేని దానిఁగా నెఱింగి, "ప్రియురాలగు సీతాదేవి, పరిశుద్ధురాలై పరిగ్రహింపఁ దగి

యున్నదిగదా" యనిసంతోషించి, సమస్తదేవతలచేతను బూజింపఁబడినవాఁడై, ప్రకాశించెను. అని తాత్పర్యము.

కర్మణా తేన మహతా త్రైలోక్యం సచరాచరమ్
సదేవర్షిగణం తుష్టం రాఘవస్య మహాత్మనః. ౮౪

టీక॥ మహాత్మనః, మహత్ = అధికమగు, ఆత్మనః = ధైర్యముగల; రాఘవస్య = రామునియొక్క; మహతా = గొప్పదియగు; తేన = ఆ; కర్మణా = రావణవధరూపమగు, కార్యముచే; సచరాచరం = జంగమస్థావరములతోఁ గూడినవియు; సదేవర్షిగణం, దేవ = దేవతలయొక్కయు, ఋషి = ఋషులయొక్కయు, స + గణం = సమూహములతోఁగూడుకొనినవియునగు; త్రైలోక్యం = మూఁడులోకములును; తుష్టం = సంతోషించినవి.

విశేషార్థము.— స్థావరములగు వృక్షాదులయొక్క సంతోషము, చిగిరించుట మొదలగు వానిచేఁ దెలియ వచ్చుచున్నది- గనుకనే, "అతస్సంజ్ఞా భవన్త్యేతే" (ఈస్థావరములగు వృక్షాదుల సూక్ష్మములకు సంజ్ఞలు కలిగియున్నవి) అని విష్ణుపురాణమునందు, "స్థావరములు సగా, సంజ్ఞలచే, సంతోషాదిభావములను, సూచించుచున్నవి" అని, చెప్పఁబడియున్నది. ఆసంజ్ఞలు, చిగిరించుటమొదలగునవి.

మహాధైర్యశాలియగు రాముఁడు, దుర్జయుఁడును లోకకంటకుఁడునగు రావణునిఁ జంపుటచే, జంగమస్థావరాత్మకములైన మూఁడులోకములును, దేవతాఋషిసమూహసహితముగా సంతోషించినవి. అని తాత్పర్యము.

అభిషిచ్య చ లంకాయాం రాక్షసేంద్రం విభీషణమ్
కృతకృత్య స్తదా రామో విజ్వరః ప్రముమోద హ. ౮౫

టీక॥ రామః = రాముఁడు; రాక్షసేంద్రం, రాక్షస = రక్కసులకు, ఇంద్రం = ప్రభువగు; విభీషణం = విభీషణుని; లంకాయాం చ =

లంకయందును; అభిషిచ్య=అభిషేకించి; తదా = అప్పుడు; కృతకృత్యః, కృత=చేయఁబడిన, కృత్యః=ప్రతిజ్ఞారూప కార్యముగలవాఁడును; విజ్వరః, వి=పోయిన, జ్వరః=అంతస్తాపముగలవాఁడునై; ప్రమమోద= సంతసించెను; హ=ఆశ్చర్యము.

రాముఁడు, పూర్వముతనచేస ముద్రతీరమందు రాక్షసరాజుగానభిషిక్తుఁడైన విభీషణుని, మఱలలంకాపురియందును బ్రతిజ్ఞాప్రకారము, అభిషిక్తునిఁజేసికృతకృత్యుఁడైనందునఁ, "దనప్రతిజ్ఞనెఱవేఱునో, నెఱవేఱదో" అనెడితాపమించుకయులేక, సంతసించెను- రామునిసత్యవ్రతమత్యాశ్చర్యకరము ! అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.— రామః; రాక్షసేంద్రం; విభీషణం; లంకాయాంచ; అభిషిచ్య; తదా; కృతకృత్యః; విజ్వరః, వి=పక్షియగుజటాయువువిషయమై, జ్వరః=అంతస్తాపముగలవాఁడునై; ప్రమమోద; హ;

రాముఁడు, తనప్రతిజ్ఞాప్రకారము, విభీషణుని లంకాపురిలోరాక్షసరాజుగానభిషిక్తునిఁజేసి, కృతకృత్యుఁడై, తండ్రి, ఒకకొడుకుచనిపోయినపిమ్మట మఱియొకకొడుకునకు ఉత్సవకాలము వచ్చినప్పుడు సంతోషము నిండియున్నను చనిపోయిన కొడుకును దలంచుకొని దుఃఖము నొందునట్లు, రాజ్యాభిషేకమును బొందకయె చని పోయిన జటాయువునుదలంచుకొని దుఃఖించుచు, సంతసించెను. అని తాత్పర్యము.

దేవతాభ్యో వరంప్రాప్య సముత్థాప్యచ వానరాన్
అయోధ్యాం ప్రస్థితో రామః పుష్పకేణ సుహృద్వృతః. ౮౬

టీక॥ రామః=రాముఁడు; దేవతాభ్యః=వేల్పులవలన; వరం=వరమును; ప్రాప్య=పొంది; వానరాన్=కోఁతులను; సముత్థాప్యచ=లేపియు; సుహృద్వృతః, సుహృత్=స్నేహితులచే; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడై; పుష్పకేణ=పుష్పకమను విమానముచే; అయో

ధ్యాం=అయోధ్యనుగూర్చి; ప్రస్థితః=తర్లెను.

రాముఁడు, రావణ వధానంతరము విజయ లక్ష్మీవిరాజమానుఁడైనతన్నుఁజూడవచ్చిన దేవతలవలనవరముఁ బొంది, యావరముచే యుద్ధమునందుఁజచ్చినవానరులనందఱఁ బ్రతికించికొని, సుగ్రీవవిభీషణాదిస్నేహితులతోఁగూడి, పుష్పకవిమానా రూఢుఁడై, యయోధ్యనుగూర్చి పయనమైపోయెను. అని తాత్పర్యము.

భరద్వాజాశ్రమం గత్వా రామ స్సత్యపరాక్రమః
భరతస్యాంతికం రామో హనూమంతం వ్యసర్జయత్. ౮౭

టీక॥సత్యపరాక్రమః, సత్య=సత్యమునందు; పరాక్రమః= దార్ఢ్యము గల; రామః=రాముఁడు; భరద్వాజాశ్రమం, భరద్వాజ= భరద్వాజ మహర్షియొక్క; ఆశ్రమం= పర్ణశాలను, గత్వా=పొంది; రామః (క్రియాభేదముఁబట్టి మఱలఁజెప్పఁబడినది)=రాముఁడు; భరతస్య= భరతునియొక్క; అంతికం=సమీపమునుగూర్చి; హనూమంతం=హనుమంతుని; వ్యసర్జయత్= పంపెను.

సత్యవ్రతుండగు రాముఁడు, భరద్వాజమహామునియొక్క యాశ్రమమునకువెళ్లి, వారియాజ్ఞచే నచ్చోట నొకదినముండఁగోరి, తనరాకభరతునకుఁ దెలియుటకై, యతనియొద్దకు హనుమంతుని ముందుగాఁబంపెను. అని తాత్పర్యము.

పునరాఖ్యాయికాం జల్పన్ సుగ్రీవసహితశ్చ సః
పుష్పకం తత్సమారుహ్య నందిగ్రామం యయౌతదా. ౮౮

టీక ॥ పునః=మఱల; సః=ఆ రాముఁడు; సుగ్రీవసహితశ్చ, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునితో, సహితశ్చ=కూడినవాఁడును (చకారముచే) విభీషణాదులతోఁ గూడిన వాఁడునై; తత్=ఆ; పుష్పకం=పుష్పకవిమానమును; సమారుహ్య=ఎక్కి; ఆఖ్యాయికాం= పూర్వవృత్తాంతమును;

జల్పన్ = చెప్పుచు; నందిగ్రామం = నందిగ్రామమును; తదా = అప్పుడు; యయౌ = పొందెను.

ఆ రాముఁడు, సుగ్రీవవిభీషణాదులఁగూడి, పుష్పకవిమానారూఢుఁడై, పూర్వవృత్తాంతములను జెప్పుకొనుచు నందిగ్రామమునకు వెళ్లెను. అని తాత్పర్యము.

నందిగ్రామే జటాం హిత్వా భ్రాతృభి స్సహితోఽనఘః
రామ స్సీతా మనుప్రాప్య రాజ్యం పునరవాప్తవాన్. ౮౯

టీక॥ అనఘః = పాపరహితుఁడైన; రామః = రాముఁడు; భ్రాతృభిః = తోడఁబుట్టువులతో; సహితః = కూడినవాఁడై; నందిగ్రామే = నందిగ్రామమందు; జటాం = జటను; హిత్వా = విడిచి; సీతాం = సీతాదేవిని; అనుప్రాప్య = అనుకరించి; పునః = మఱల; రాజ్యం = దొరతనమును; అవాప్తవాన్ = పొందెను.

పాపరహితుఁడగు రాముఁడు, తోడఁబుట్టువులఁగూడి, నందిగ్రామమందు, జటను విడిచి, మునివేషమును విడుచుటచే, సీతాదేవిననుకరింపుచు, మఱల రాజ్యమును బొందెను. అని తాత్పర్యము.

ప్రహృష్టముదితో లోక స్తుష్టః పుష్ట స్సుధార్మికః
నిరామయోహ్యరోగశ్చ దుర్భిక్షభయవర్జితః. ౯౦

టీక॥ లోకః = జనము; ప్రహృష్టముదితః, ప్రహృష్ట = గగుర్పాటు గలిగినదియు, ముదితః = సంతసించినదియు; తుష్టః = కోరికలను బొందుటచేఁ గలుగు ప్రీతితోఁ గూడినదియు; పుష్టః = సంతోషముచే వృద్ధిఁ బొందిన శరీరము గలిగినదియు; సుధార్మికః = చక్కఁగా ధర్మముల నాచరించునదియు; నిరామయః = ఒడలేనిదియు; అరోగః = వ్యాధిలేనిదియు; దుర్భిక్షభయవర్జితశ్చ, దుర్భిక్ష = కాటకములవలనఁ గలుగు; భయః = భయముచే; వర్జితశ్చ = విడువఁబడినదియు; ఆసీత్ (అధ్యాహార్యము) = ఐనది; హి = ఆశ్చర్యము.

రాముఁడు రాజ్యాభిషిక్తుఁడగు

చుండఁగా,లోకమునకంతయు,నా నందాతిశయమునఁగగుర్పాటుగలి గెను. "ఇచ్ఛామోహీ మహాబా హుంరఘువీరం మహాబలం, గజేన మహతా యాంతం రామంఛత్రా వృతాననం" (మహాబాహువును మ హాబలుఁడును రఘువీరుఁడునగురా ముఁడు,పట్టాభిషిక్తుఁడై, మహాగజ మునెక్కి- శ్వేతచ్ఛత్రచ్ఛాయచేఁ గ ప్పఁబడినముఖముగలిగియుండఁగో రెదము)అనియయోధ్యాకాండము లోఁజెప్పఁబడినట్లుతమకోరికసఫల మగుటచేలోకమంతయుఁ బ్రీతియు క్తమయ్యె-సంతోషాతిశయమునఁ జేసిస్థావరజంగమాత్మకమైనప్రపం చముయొక్క- శరీరమంతయువృద్ధిఁ బొందెను-ప్రజలందఱుఁజక్క-గాధ ర్మము నాచరించు చుండిరి. లోక మందుఁ బీడావ్యాధి దుర్భిక్షభయ ములును దొలంగిపోయెను. అనితా త్పర్యము.

నపుత్రమరణం కించి ద్ద్రక్ష్యంతి పురుషాః క్వచిత్
నార్య శ్చావిధవా నిత్యం భవిష్యంతి పతివ్రతాః. ౯౧

అ, ఇట్లు యుద్ధకాండకథను జె ప్పియుఁక నుత్తరకాండకథను జెప్పు చున్నారు.

టీక ॥ పురుషాః= పురుషులు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటనైనను; కించిత్=కొంచెమైనను; పుత్రమర ణం, పుత్ర=కొడుకుయొక్క-, మర ణం=చావును;నద్రక్ష్యంతి=చూడఁ బోరు- నార్యశ్చ = స్త్రీలును; ని త్యం= ఎల్లప్పుడును; అవిధవాః= ముండమోపులు గానివారలును,లే క,అవిధవాః= విధిధులైనభర్త లుగలుగనివారలును, అనఁగా,వ్య భిచారిణులుకానివారలును; పతివ్ర తాః=పతిభక్తిగలవారలునై; భవి ష్యంతి=అగుదురు.

రాముఁడుభారతనముసేయున పుడు; తండ్రిబ్రతికియుండఁగాఁ బు త్రుఁడుచావఁబోఁడు; స్త్రీలందఱు విధవలుకాకుండఁబతివ్రతలైయుం దురు. అనితాత్పర్యము.

నచాగ్నిజం భయం కించి న్నాప్సు మజ్జంతి జంతవః
నవాతజం భయం కించి న్నాపి జ్వరకృతం తథా. ౯౨
నచాపి క్షుద్భయం తత్ర నతస్కర భయం తథా

టీక॥ తత్ర=ఆరామరాజ్యమందు; అగ్నిజం, అగ్ని=నిప్పువలన, జం=పుట్టునట్టి; భయం=భయము; కించిత్=కొంచమైనను; నభవిష్యతి("భవిష్యతి" అనునదియధ్యాహృతము; ఇట్లుత్తరస్థలములయందును దెలిసికొనునది.)=కలుగదు. జంతవః=ప్రాణులు; అప్సు=నీళ్లయందు; నమజ్జంతి=మునుఁగరు, అనఁగా, మునిఁగిచావరు. వాతజం, వాత=వాయువువలన, జం=పుట్టునట్టి; భయం=భయము; కించిత్=కొంచెమైనను; నభవిష్యతి=కలుగదు. తథా=అట్లు; జ్వరకృతం, జ్వర=జ్వరమువలన, కృతం=కలుగునట్టి; భయమపి (అధ్యాహృతము)=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు. క్షుద్భయంచాపి, క్షుత్=ఆఁకలివలనఁ గలుగు, భయంచాపి=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు-తస్కరభయంతథా, తస్కర=దొంగలవలనఁగలుగు, భయం తథా=భయమును; నభవిష్యతి=కలుగదు.

రామరాజ్యమందు, కొంచెమైన, నగ్నిభయముగలుగదు; ప్రాణులునీళ్లలో మునిఁగిచావరు; ఎంతమాత్రమును వాయుభయముకలుగదు; స్వల్పమైనను, జ్వరభయముజనింపదు; ప్రాణులు, ఎప్పుడును సిద్ధభోజనులు గానున్నను, ఆఁకలిదుఃఖమెట్టిదో యెఱుంగఁజాలరు; రాముఁడు దుష్టులఁగఠినముగా శిక్షించువాఁడు కావున బ్రజలకు దొంగలభయము కొంచెమైనను గలుగదు. అని తాత్పర్యము.

నగరాణిచ రాష్ట్రాణి ధనధాన్యయుతానిచ. ౯౩

టీక॥ నగరాణి=పట్టణములును; రాష్ట్రాణిచ=దేశములును; ధనధాన్యయుతాని, ధన=ధనములతోను, ధాన్య=ధాన్యములతోను,

యుతాని=కూడినవిగా; (చకారముపాదపూరణార్థము.) భవిష్యంతి(అధ్యాహృతము) = కాఁబోవుచున్నవి.

పట్టణములును దేశములును,ధనధాన్యములుగలిగి సమృద్ధములుగా నుండును. అనితాత్పర్యము.

నిత్యం ప్రముదితా స్సర్వే యథాకృతయుగే తథా

టీక॥ సర్వే=సమస్తజనులును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; కృతయుగే=కృతయుగమందు; యథా=ఎట్లు; (సంతోషించిరో) తథా= అట్లు; ప్రముదితాః= సంతోషించినవారలు;భవిష్యంతి(అధ్యాహృతము)= కాఁబోవుచున్నారు.

సమస్తజనులును, సంపూర్ణమైన ధర్మముగల కృతయుగమునందు సంతోషముగలిగియుండునట్లు,రాముఁడు రాజ్యపాలనముసేయుచుండఁగాఁ త్రేతాయుగమందును, సంతోషముగలిగియుండెదరు;అనితాత్పర్యము.

అశ్వమేధ శతై రిష్ట్వా తథా బహు సువర్ణకైః. ౯౪

గవాం కోట్యయుతం దత్వా బ్రహ్మలోకం ప్రయాస్యతి

అసంఖ్యేయం ధనం దత్వా బ్రాహ్మణేభ్యో మహాయశాః. ౯౫

టీక॥ మహాయశాః,మహత్=పూజ్యమగు, యశాః= కీర్తిగల; రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; అశ్వమేధశతైః, అశ్వమేధ=అశ్వమేధయాగములయొక్క, శతైః=నూఱులచేత;అనఁగా,అనేక శతసంఖ్యగల యశ్వమేధములచేతను;బహుసువర్ణకైస్తథా= బహుసువర్ణకములను యాగములచేతను; ఇష్ట్వా= దేవతలఁదృప్తినొందించి;గవాం=ఆవులయొక్క; కోట్యయుతం=పదివేలకోట్లను; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు; దత్వా=ఇచ్చి; అసంఖ్యేయం=లెక్కింపరాని;ధనం=ధనమును;బ్రాహ్మణేభ్యః(అధ్యాహృతము)=బ్రాహ్మణులకొఱకు;దత్వా=ఇచ్చి;బ్రహ్మలోకం,బ్రహ్మ=బ్రహ్మయగుతనయొక్క, లోకం=స్థానమును;ప్రయాస్యతి=పొందఁగలఁడు.

విశేషార్థము.—"సుబహూనిసువర్ణానియత్రోపకరణత్వేన, విద్యంతే సక్రతు స్సద్భిస్స్మృతో బహుసువర్ణకః" (ఏయాగమందు మిక్కిలి యధికమగు సువర్ణము ఉప కరణముగా నుండునో, ఆ యాగము "బహుసువర్ణక" మనఁబడును.) అనుప్రమాణమునుబట్టి బహుసువర్ణకమనఁగా, అధికమైనబంగారు ముపకరణముగాఁ గల యొకయాగము. "మహాయశాః" అనుశబ్దముచే, స్వల్పమగు నపవాదమునకుఁగాసీతాదేవిని విడిచిపెట్టుటసూచితమగుచున్నది.

మహాయశుండగు రాముఁడు, అనేకశతాశ్వమేధములచేతను అనేకబహుసువర్ణకములచేతను దేవతలఁ బూజించి, పదివేలకోట్లగోవులను లెక్కింపరానిధనమును బ్రాహ్మణులకిచ్చి, శాశ్వతమగు తనస్థానమునుబొందఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

రాజవంశాన్ శతగుణాన్ స్థాపయిష్యతి రాఘవః
చాతుర్వర్ణ్యంచ లోకేఽస్మిన్ స్వే స్వే ధర్మే నియోక్ష్యతి. ౯౬

టీక ॥ అస్మిన్=ఈ; లోకే=భూలోకమందు; రాఘవః=రాముఁడు; రాజవంశాన్, రాజ=క్షత్రియులయొక్క, వంశాన్=కులములను; శతగుణాన్=నూఱింతలైనవానిఁగా; స్థాపయిష్యతి=ప్రతిష్ఠింపఁగలఁడు-చాతుర్వర్ణ్యం=నాలుగు వర్ణములను; స్వే స్వే=తమతమవర్ణాశ్రమములకుఁదగిన; ధర్మే=ధర్మమునందు; నియోక్ష్యతి=ప్రవర్తింపఁజేయఁగలఁడు.

రాముఁడు క్షత్రియులకు రాజ్యములనిచ్చినూఱింతలుగావారివంశమునువృద్ధిఁబొందించును; బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రులనువారివారివర్ణాశ్రమములకుఁదగినధర్మములోఁబ్రవర్తింపఁజేయును. అని తాత్పర్యము.

దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ
రామో రాజ్య ముపాసిత్వా బ్రహ్మలోకం గమిష్యతి. ౯౭

టీక॥ రామః = రాముఁడు; దశవర్షసహస్రాణి = పదివేలసంవత్సరములును; దశవర్షశతానిచ = మఱి, వేయిసంవత్సరములును; అనఁగా, పదునొకండువేలసంవత్సరములు; రాజ్యం = రాజ్యమును; ఉపాసిత్వా = సేవించి; బ్రహ్మలోకం, బ్రహ్మ = బ్రహ్మ మగువిష్ణువుయొక్క, లోకం = స్థానమైన వైకుంఠమును; గమిష్యతి = పొందఁగలఁడు.

రాముఁడు, పదునొకండువేల సంవత్సరములు, రాజ్యమును, ప్రజలకు సుఖము గలుగునట్లు, పాలించి, వైకుంఠమును బొందఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఇదం పవిత్రం పాపఘ్నం పుణ్యం వేదైశ్చ సమ్మితమ్
యః పఠే ద్రామ చరితం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే. ౯౮

టీక॥ పవిత్రం = పరిశుద్ధినిగలిగించునదియు; పాపఘ్నం = పాపములఁ బోఁగొట్టునదియు; పుణ్యం = పుణ్యమును గలుగఁజేయునదియు; వేదైశ్చ = వేదములతోను; సమ్మితం = సమానమైనదియునగు; ఇదం = ఈ, పోరోక్తమైన; రామచరితం, రామ = రామునియొక్క, చరితం = చరిత్రమును; యః = ఎవఁడు; పఠేత్ = చదువునో; సః (అధ్యాహృతము) = వాఁడు; సర్వపాపైః, సర్వ = సమస్తములైన, పాపైః = పాపములచే; ప్రముచ్యతే = విడువఁబడును.

పరిశుద్ధి సాధనమును సమస్త పాపములఁబోఁగొట్టునదియుఁ బుణ్యప్రదమును సర్వవేదసదృశమునగు నీసంక్షేపరూపమైన రామచరిత్రమును, ఎవ్వఁడు, భక్తియుక్తుఁడై, వేదములఁబఠించునట్లు, నియమముతోఁ, బఠించునో, వాఁడు, సమస్త పాపములచేతను విడువఁబడును. అని తాత్పర్యము.

ఏత దాఖ్యాన మాయుష్యం పఠ న్రామాయణ న్నరః
సపుత్ర పౌత్ర స్సగణః ప్రేత్య స్వర్గే మహీయతే. ౯౯

టీక॥ ఆయుష్యం=ఆయుర్వృద్ధికరమును; ఆఖ్యానం=వాస్తవార్థముగలదియునగు;ఏతత్= ఈ; రామాయణం, రామ = రాముని యొక్క, అయనం ("అయగతౌ" అనుధాతువునఁబుట్టినది)= చరిత్రమును;పఠన్=చదువుచున్న;నరః= మనుష్యుఁడు;సపుత్రపౌత్రః=కొడుకులతోనుమనుమలతోనుగూడినవాఁడును; సగణః = భృత్యబంధు సమూహముతోఁగూడిన వాఁడునై; ప్రేత్య= దేహమునువిడిచి;స్వర్గే= స్వర్గలోకమందు;మహీయతే = పూజింపఁబడుచుండును.

ఆయుర్వృద్ధి కరంబును వాస్తవార్థప్రతిపాదకమునగునీరామాయణమునుబఠించు మనుష్యుఁడు,ఈలోకమందుఁ,బుత్ర పౌత్రమిత్రభృత్యబంధువులతోఁ గూడిసమస్తభోగముల ననుభవించి, అంతమందు, స్వర్గ లోకమునుబొంది, దేవతలచేఁ బూజింపఁ బడుచుండును. అని తాత్పర్యము.

పఠన్ ద్విజో వాగృషభత్వ మీయాత్
స్యాత్ క్షత్రియో భూమిపతిత్వ మీయాత్
వణి గ్జనః పణ్యఫలత్వ మీయాత్
జనశ్చ శూద్రోపి మహత్త్వ మీయాత్. ౧౦౦

టీక॥ పఠన్—ఈరామాయణమునుజదువునట్టి;జనః = మనుష్యుఁడు; ద్విజస్స్యాత్ = బ్రాహ్మణుఁడైనట్టైన; వాగృషభత్వం, వాక్—అష్టాదశవిద్యలయందును, ఋషభత్వం = శ్రేష్ఠుఁడగుటను, అనఁగా, అష్టాదశవిద్యాపారం గతుఁడగుటను ; ఈయాత్ =పొందును. పఠన్ — (అధ్యాహృతము,ఇట్లుత్తరస్థలములయందును జెలిసికొనునది) ఈరామాయణమును జదువునట్టి; జనః (అధ్యాహృతము, ఇట్లుత్తరస్థలములయందును జెలిసికొనునది) — మనుష్యుఁడు; క్షత్రియస్స్యాత్— క్షత్రియుఁడైనట్టైన; భూమిపతిత్వం, భూమి=భూమండలమునకు,పతిత్వం=ప్రభువగుటను;ఈయాత్ —పొందును.పఠన్ —

ఈ రామాయణమును జదువునట్టి; జనః=మనుష్యుఁడు; వణిక్స్యాత్= వైశ్యుఁడైనట్లైన; పణ్యఫలత్వం, పణ్య=క్రయవిక్రయార్హ్యములగు వస్తువులవలన, ఫలత్వం=లాభము గలిగియుండుటను; ఈయాత్= పొందును. పఠన్=ఈ రామాయణమును జదువునట్టి; జనః=మనుష్యుఁడు; శూద్రోఽపి చ స్యాత్= శూద్రుఁడైనట్లైనను; మహత్త్వం = పూజ్యుఁడగుటను; ఈయాత్ = పొందును.

ఈ రామాయణమును, బ్రాహ్మణుఁడు పఠించినట్లైన, నష్టాదశ విద్యాపారంగతుఁడగును; క్షత్రియుఁడు పఠించినట్లైన, భూమండలాధిపత్యమును బొందును; వైశ్యుఁడు పఠించినట్లైన, వాణిజ్యమునందు లాభమును బొందును; శూద్రుఁడు పఠించినట్లైన, శూద్రకులము లోఁ బూజ్యుఁ డగును. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సంక్షేపో నామ ప్రథమ స్సర్గః.

టీక॥ ఇతి = ఇట్లు; ఆర్షే = ఋషిప్రోక్తమైన, రామాయణే= రామాయణమనెడు; ఆదికావ్యే= ఆదికావ్యమందలి; బాలకాండే= బాలకాండమందు; సంక్షేపోనామ= సంక్షేపమని ప్రసిద్ధమైన; ప్రథమః= మొదటిదియగు; సర్గః = సర్గము; సమాప్తః (అధ్యాహృతము)= ముగిసినది.

ఇట్లు, ఋషిప్రోక్తమైన రామాయణమను నాదికావ్యమునందలి బాలకాండము నందు, రామాయణకథా సంక్షేపమని ప్రసిద్ధమైన మొదటిసర్గము ముగిసినది. అని తాత్పర్యము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండప్రథమసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీరామాయనమః.

అథ ద్వితీయసర్గ ప్రారంభః.

నారదస్యతు తద్వాక్యం శ్రుత్వా వాక్య విశారదః
పూజయామాస ధర్మాత్మా సహశిష్యో మహామునిః. ౧

టీక॥ నారదస్య=నారదమహాముని యొక్క; తత్ =ముందు చెప్పఁబడిన; వాక్యం=వాక్యమును; శ్రుత్వాతు = వినినంతనె; వాక్యవిశారదః,వాక్య= వాక్యములయందు, విశారదః=పండితుఁడును;ధర్మాత్మా, ధర్మ = ధర్మమందు, ఆత్మా = బుద్ధిగలవాఁడునగు; మహామునిః = వాల్మీకిమహాముని; సహశిష్యః= శిష్యునితోఁగూడినవాఁడై; పూజయామాస= పూజించెను.

వాల్మీకిమహాముని, తానుధర్మబుద్ధిగలవాఁడును వాక్యములవిశేషము నెఱింగిన వాఁడును గావున, నారదులు చెప్పిన సంక్షేప రామాయణరూపమగు వాక్యమును వినినంతనె, శిష్యసహితుఁడై, దానిశ్లాఘించెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—వాక్యవిశారదః,వాక్య = వాక్యరూపమగుసమస్తశాస్త్రములయందును, విశారదః = పండితుఁడును ; ధర్మాత్మా,ధర్మ = ధర్మమునందు, ఆత్మా = బుద్ధిగలవాఁడును,అనఁగా, ధర్మము నాచరించు వాఁడును, అగు; వాల్మీకిః (అధ్యాహృతము)=వాల్మీకిమహర్షి; నారదస్య= "నరతీతినరఃప్రోక్తః పరమాత్మా సనాతనః" (సనాతనుఁడగుపరమాత్మ, ప్రపంచమునందు సృష్టిస్థితిలయములనయించునుగావున , నరుఁడనంబడును) అను ప్రమాణమును బట్టి;"నరః" అనఁగా, పరమాత్మ, నరసంబంధి, నారం,పరమాత్మ సంబంధిజ్ఞానము "నారం" అనఁబడును ; నారందదాతీతి నారదః ; పరమాత్మ విషయకమగు జ్ఞానమునిచ్చు వాఁడుకావున నారదుఁ డనఁబడును ; ఆశ్రితులకు బ్రహ్మోపదేశముసేయునట్టి నారదమహర్షియొక్క ; తత్ = ఆ, అనఁగా వేదాంత ప్రసిద్ధమైన ;

వాక్యం = వాక్యమును; శ్రుత్వా తు=విసినంతనే;మహామునిః, మహాత్=పూజ్యుఁడైన, మునిః=బ్రహ్మానుసంధానము సేయు వాఁడును;సహశిష్యః=శిష్యునితోఁ గూడిన వాఁడునై; పూజయామాస =శ్లాఘించెను.

సమస్తశాస్త్రార్థములఁ దెలిసికొని జ్ఞానమునుగలిగించునట్టి కర్మానుష్ఠానము సేయుచున్న వాల్మీకిమహర్షి, బ్రహ్మోపదేశాచార్యుఁడైన నారదమహర్షి యుపదేశించిన వేదాంతార్థమును విని సంతసె, తానుబ్రహ్మానుభవమును బొందుటయెకాక, శిష్యులకును ఆయర్థమునుపదేశించి, శిష్యునితోఁగూడినవాఁడై, యెల్లప్పుడు నావేదాంతపరమార్థానందమునే యనుభవింపుచుండెను. అనితాత్పర్యము.

యథావత్పూజిత స్తేన దేవర్షి ర్నారద స్తథా
ఆపృష్ట్వైవాభ్యనుజ్ఞాత స్సజగామ విహాయసం. ౨

టీక॥ దేవర్షిః = దేవతయును ఋషియునైనః సః=ఆ; నారదః= నారదుఁడు; తేన=ఆవాల్మీకిమహర్షిచే;యథావత్ = యథాయోగ్యముగ; పూజితః=పూజింపఁబడినవాఁడై;ఆపృష్ట్వైవ = వాల్మీకిని,సంతోషపఱచియే; అభ్యనుజ్ఞాతః=అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడగుచు; విహాయసం=ఆకాశమును ; జగామ=పొందెను.

దేవర్షియగు నారదమహాముని, వాల్మీకిచేయథోచితముగఁబూజింపఁబడినవాఁడై,యావాల్మీకినిఆలింగనాదులచే సంతోషపఱచి,వారియనుజ్ఞనుబొంది, యాకాశ మార్గమున, దేవలోకమునకువెళ్లెను. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—దేవర్షిః, దేవ=దేవతలలోపల,ఋషిః=జ్ఞానపారంగతుఁడగు వాఁడైన ("ఋషిగతౌ" అనుధాతువునఁబుట్టినది); సః= ఆ(వాల్మీకికి జ్ఞానోపదేశము చేసిన);నారదః=జ్ఞానప్రదాతయగునారదమహాముని; తేన=శిష్యుఁడగునావాల్మీకిచేత; యథావత్ = గురువును బూజింపవలసిన రీతిని;

పూజితః=పూజింపఁబడినవాఁడై; అపృష్ట్వా=సంశయములనన్నింటిని దీర్చుటచే,సంతోషపఱచి; అభ్యనుజ్ఞాతఏవ=అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడైయే;విహాయసం= (భావప్రధాననిర్దేశము) ఆకాశమగుటను; జగామ=పొందెను.

దేవతలలోజ్ఞానపారంగతుఁడును ఆశ్రితులకు జ్ఞానమునిచ్చువాఁడునగు నారదమహాముని, వాల్మీకికి వేదాంతపరమార్థోపదేశముచేసి, యావాల్మీకిచేగురుపూజనుబొంది, యతనికిఁ గలసమస్త సంశయములనుండీర్చి సంతోషపఱచి, తాను, వాల్మీకికిఁ బరమార్థోపదేశము సేయుటకై యే గురుత్వాభిమానమును గల్పించికొనినవాఁడు కావునను, ఆయభిమానముకల్పితముకాఁబట్టి,యుపదేశానంతరము, మఱల శాశ్వతమగునిరభిమానత్వమే సిద్ధముగానున్నందునను , జ్ఞానోపదేశానంతరమువాల్మీకికిఁగలశిష్యత్వాభిమానమును దనకన్ననుత్కృష్టుఁడను నారదుని యందలి గురుత్వాభిమానమునునశించుటవలనను, మఱల,నాకాశమువలెనిర్వికల్పమగుతన స్వరూపమును బొందెను. అని తాత్పర్యము.

స ముహూర్తంగతే తస్మిన్ దేవలోకం మునిస్తదా
జగామ తమసాతీరం జాహ్నవ్యాస్త్వవిదూరతః. ౩

టీక ॥ తస్మిన్=ఆనారదమహాముని ; ముహూర్తం=అల్పకాలముచే, ("ముహూర్తమల్పకాలేపి స్యాత్" అనినిఘంటువు ; అత్యంతసంయోగమందు ద్వితీయ.) దేవలోకం=బ్రహ్మలోకమును; గతే=పొందఁగా; తదా=అప్పుడు;మునిః=వాల్మీకిమహాముని; జాహ్నవ్యాః=గంగానదికిని;అవిదూరతః=సమీపమందు(ఉన్న);తమసాతీరం = తమసానదిగట్టును;జగామ = పొందెను.

ఆనారద మహాముని శీఘ్రములోనే బ్రహ్మలోకమునకు వెళ్లినవెనుక,వాల్మీకి, మాధ్యాహ్నిక స్నానమునకై, గంగానదికి సమీపమందుండు తమసానదీతీరముఁ,జేరెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— తస్మిన్ = తనగురువగు నారదమహామునిః; ముహూర్తే = అల్పకాలముచే; దేవలోకం, దేవ=పరబ్రహ్మముయొక్క, లోకం=స్థానమును, అసఁగా, పరబ్రహ్మస్వరూపమును; గతే=పొందఁగా; తదా = అప్పుడు; మునిః = బ్రహ్మానుసంధానముసేయుజ్ఞానియగువాల్మీకి; జాహ్నవ్యాః; అవిదూరతః; తమసాతీరం; జగామ.

ఆనారదమహాముని, వాల్మీకికుపదేశించినయుత్తరక్షణము నందే, వాల్మీకి కుపదేశము సేయుటకై కల్పించికొనిన గురుత్వము మొదలగు నభిమానములను వదలి, తనయథార్థ రూపమగు బ్రహ్మత్వమునుబొందిన వెనుక, ఆవాల్మీకిమహర్షి, తాను బ్రహ్మవేత్త కాఁబట్టి, తనకుఁగర్మానుష్ఠానావశ్యకత లేక పోయి నను, "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరేజనాః, సయత్ప్రమాణం కురుతేలోక స్తదనువర్తతే" (ఏద్దాని శ్రేష్ఠుఁడాచరించునో, దానినేయితర జనులు నాచరింతురు; ఆశ్రేష్ఠుఁడెద్దానిఁబ్రమాణముగాఁ జేయునో, దానిలోకమంతయు ననువర్తించును) అనుగీతావచనమురీతిని, ఉత్తమమగు భృగువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడును బ్రహ్మపుత్రుఁడగు నారదమహర్షికిశిష్యుఁడును జితేంద్రియత్వ మహిమంబట్టి "వాల్మీకి" యనునన్వర్థాభిధానమునం బ్రసిద్ధుఁడునగు, తానే, కర్మానుష్ఠానమునువదలినచో, అజ్ఞానులును గర్మానుష్ఠానము కన్న మఱివేఱుగతిలేనివారునగు జనులు, తన్నుఁజూచి, సిద్ధమగు కర్మానుష్ఠానగతిని అజ్ఞానముచే విడిచి, యసిద్ధమగుదాని సంపాదింప నశక్తులై, నశింతురని, లోకానుగ్రహార్థమై, యప్రతిబంధకమగు కర్మానుష్ఠానమునం బ్రవర్తింపఁబూని, మాధ్యాహ్నిక స్నానముసేయుటకై తమసాతీరమునకుఁ బోయెను. అని తాత్పర్యము.

స తు తీరం సమాసాద్య తమసాయా మహామునిః
శిష్య మాహ స్థితం పార్శ్వే దృష్ట్వా తీర్థ మకర్దమమ్. ౪

టీక॥ సః=ఆ; మహామునిః = వాల్మీకిమహాముని,తమసాయాః = తమసానదియొక్క; తీరం = గట్టును ; సమాసాద్యతు = పొందినంతనే; అకర్దమం = బురదలేనట్టి; తీర్థం = రేవును; దృష్ట్వా=చూచి; పార్శ్వే=పక్కను; స్థితం = ఉన్నట్టి; శిష్యం = శిష్యుఁడగు భరద్వాజునిఁగూర్చి; ఆహ= (వక్ష్యమాణరీతిని,)చెప్పెను.

ఆవాల్మీకిమహాముని, తమసానదీతీరముఁజేరి, యందుబురదలేని రేవునుజూచి, పక్కనున్నతనశిష్యుఁడగు భరద్వాజునితోనిట్లని చెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

అకర్దమ మిదం తీర్థం భరద్వాజ నిశామయ
రమణీయం ప్రసన్నాంబు సన్మనుష్యమనో యథా. ౫

టీక॥ భరద్వాజ=భరద్వాజుఁడా! సన్మనుష్యమనోయథా = సత్పురుషుని హృదయమువలె; అకర్దమం= బురదలేనిదియును, (పక్షాంతరమందు) పాపములేనిదియును; ప్రసన్నాంబు, ప్రసన్న=నిర్మలమైన, అంబు= జలముగలదియును; (ప) జలమువలె నిర్మలమైనదియును (గనుకనే) ; రమణీయం= మనోహరమైనదియునగు; ఇదం= ఈ; తీర్థం = రేవును ; నిశామయ=చూడుము.

ఓభరద్వాజుఁడా! సత్పురుషుని హృదయమువలె నిష్పంకమై నిర్మలజలమై మనోహరమై యుండు నీ రేవునుజూడుము. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఉపమానమగు సత్పురుషుని హృదయ మందలి పాపరహితత్వమును జలమువలె నిర్మలముగా నుండుటయును, ఉపమేయమగు తీర్థమందలి బురద లేకయుండుటను నిర్మలమైన జలముగలిగియుండుటనుం, దెలిపెడి, అకర్దమప్రసన్నాంబుశబ్దములు , అర్థభేదము గలిగియున్నను , శబ్దభేదములేనివిగావున , సాదృశ్యమును గలిగించుచున్నవి. "అర్థాత శ్శబ్దతోవాపిమనాక్కావ్యార్థసూచనం" (గ్రంథాదియందు (అనఁగా,మంగళమునందు.) అర్థము

వలనఁగాని, శబ్దమువలనఁగాని, కొంచెము కావ్యకథను సూచించు నవి.) అనువాలంకారికసరణినను సరించి, వాల్మీకిమహాముని చే, "అకర్దమ మిదం తీర్థం" ఇత్యాది గ్రంథ సందర్భమందీ యాదికావ్యముయొక్క కథయును, సూచింపఁబడినది. అందు; "అకర్దమ మిదం తీర్థం" అనుటచే, పరిశుద్ధమగు సముద్రసేతుస్థలము జ్ఞాపితమైనది.

న్యస్యతాం కలశ స్తాత దీయతాం వల్కలం మమ
ఇద మే వావగాహిష్యే తమసా తీర్థ ముత్తమమ్. ౬

టీక ॥ తాత=నాయనా; కలశం=జలపాత్రము; న్యస్యతాం = క్రిందనుంచఁబడుఁగాక. మమ=నాకు; వల్కలం=నారచీర; దీయతాం = ఇయ్యఁబడుఁగాక. ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; ఇదం=ఈ; తమసాతీర్థమేవ = తమసానది రేవునందే; అవగాహిష్యే=స్నానము చేసెదను.

"నాయనా! జలపాత్రమును క్రిందనుంచుము; నాకునారచీర నిమ్ము; శ్రేష్ఠమైన యీతమసా తీర్థమునందే స్నానము చేసెదను." అని వాల్మీకి శిష్యునితోఁ జెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో భరద్వాజో వాల్మీకేన మహాత్మనా
ప్రాయచ్ఛత మునే స్తస్య వల్కలం నియతో గురోః. ౭

టీక ॥ మహాత్మనా, మహాత్=పూజ్యమగు, ఆత్మనా=మనస్సుగల; వాల్మీకేన = వాల్మీకిచేతను; ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడును; గురోః=గురువునకు; నియతః= విధేయుఁడునైన; భరద్వాజః = భరద్వాజుఁడు; తస్య=ఆ; మునేః=వాల్మీకిమహామునికి; వల్కలం=నారచీరను; ప్రాయచ్ఛత=ఇచ్చెను.

ఈప్రకారము, మహాత్ముఁడగు వాల్మీకి యడుగఁగా, గురువిధేయుండైనభరద్వాజుఁడువాల్మీకికి నారచీరనిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

స శిష్యహస్తా దాదాయ వల్కలం నియతేంద్రియః
విచచార హ పశ్యం స్త త్సర్వతో విపులం వనమ్. ౮

టీక ॥ నియతేంద్రియః, నియత = నిగ్రహింపఁ బడిన, ఇంద్రియః=ఇంద్రియములుగల ; సః= ఆవాల్మీకి; శిష్యహస్తాత్, శిష్య= శిష్యునియొక్క, హస్తాత్ = చేతి నుంచి; వల్కలం=నారచీరను; ఆదాయ=తీసికొని ; విపులం=విశాలమైన; తత్ =ఆ; వనం=వనమును; సర్వతః=అంతటను; పశ్యన్=చూచుచు; విచచార= తిరిగెను. హ= ఆశ్చర్యము.

ఆవాల్మీకి, భరద్వాజుని చేతి నుంచి నారచీరను బుచ్చికొని, తానింద్రియ నిగ్రహము గలవాఁడై యును, విశాలముగునావనము నంతయుఁ జూచుచు, సంచరించెను; ఆశ్చర్యము. అని తాత్పర్యము.

త స్యాభ్యాశేతు మిథునం చరంత మనపాయినం
దదర్శ భగవాం స్తత్ర క్రౌంచయో శ్చారునిస్వనమ్. ౯

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాల్మీకి; ("భగశ్శ్రీ కామ మాహాత్మ్య వీర్యయత్నార్క కీర్తిషు" అనియమరము); తత్ర = ఆవనమునందు;తస్య=ఆరేవునకు; అభ్యాశేతు=సమీపమునందే ; చరంతం= తిరుగుచున్నదియు; అనపాయినం=ఎడఁబాటులేనిదియు ; చారునిస్వనం, చారు= మనోహరముగు. నిస్వనం = ధ్వనిగలదియును; క్రౌంచయోః = క్రౌంచపక్షులయొక్క; మిథునం = ఆలుమగలజంటను; దదర్శ=చూచెను.

శాపానుగ్రహాది మాహాత్మ్యముగల వాల్మీకిమహర్షి, యావనములో నాతమసా తీర్థమునకు సమీపముననే, సంచరించుచు మనోహరంబుగఁ గూయుచున్నదియు క్షణకాలమైన నెడఁబాటులేనిదియునగుక్రౌంచపక్షిదంపతులం జూచెను. అనితాత్పర్యము

ఇంక, వక్ష్యమాణప్రకారము

గు, గావ్యకథయు సూచింపఁబడినది.— భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల (అనఁగా, త్రైకాలికజ్ఞానముగల,అనుట) వాల్మీకిమహర్షి; తస్య=ఆసముద్రమునకు;అభ్యాశతు = సమీపమందే; తత్ర= ఆలంకాపురియందు; చరంతం = భోగములననుభవింపుచున్నదియు("చర గతిభక్షణయోః" అనుధాతువునఁ బుట్టినది)అనపాయినం=బ్రహ్మావరమహిమవలన, బహుకాలమునుండి యపాయములేనిదియు;చారునిస్వనం=మనోహరమగువీణానాదముగలదియు నగు; క్రౌంచయోః=కుటిలులగు రాక్షసుల యొక్క ("క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః" అనుధాతువునఁబుట్టినది);మిథునం=ఆలుమగలజతను ; దదర్శ=తెలిసికొనెను.

భూతభవిష్యద్వర్తమాన జ్ఞానముగలయావాల్మీకిమహర్షి, సముద్రతీరమందున్న లంకాపురియందు సమస్త భోగములననుభవింపుచు,బ్రహ్మదేవునివరమునంజేసి దీర్ఘకాలమునుండి యపాయములేక,మనోహరంబగువీణానాదము మొదలగు క్రీడారసంబులం దేలుచున్న రాక్షసదంపతుల నెఱింగెను. అని తాత్పర్యము.

తస్మాత్తు మిథునా దేకం పుమాంసం పాపనిశ్చయః
జఘాన వైరనిలయో నిషాద స్తస్య పశ్యతః. ౧౦

టీక॥ పాపనిశ్చయః, పాప=క్రూరమగు , నిశ్చయః=నిర్ణయముగలవాఁడును;వైరనిలయః , వైర=పగకు,నిలయః=స్థానమునైన; నిషాదః=బోయవాఁడు;తస్మాత్=ఆ; మిథునాత్=క్రౌంచపక్షులజతనుండి (ల్యబ్లోపమందుఁ బంచమి);ఏకం=ఒకటైన ; పుమాంసం తు=పురుషపక్షినిమాత్రము; పశ్యతః=చూచుచున్న,తస్య=ఆవాల్మీకి మునినాదరింపక (అనాదరమందు షష్ఠి);జఘాన=చంపెను.

సమస్త జంతువులయందును సహజమైన పగగలిగి క్రూరముగా జీవించుచుండు నొక బోయవాఁడు, ఆక్రౌంచపక్షి దంపతులను డగ్గఱి,

యందొకఁడైనపురుషపక్షిని, దానిఁ జూచుచున్న వాల్మీకి మహామునిని గూడ నాదరింపక, చంపెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఇందును వక్ష్యమాణరీతిని గావ్యకథ సూచితమైనది.—పాపనిశ్చయః = దుష్టుఁ డనునిర్ణయముగలవాఁడును; (అనఁగా, రావణుఁడు దుష్టుఁ డని నిశ్చయించినవాఁ డనుట); వైరనిలయః = దుష్టులతోడి పగకుస్థానభూతుఁడునైనవాఁడు; నిషాదః = సమస్తజగంబులకు నాధారభూతుఁడైన రాముఁ (నిషీదంత్యస్మిన్ సర్వాణి జగంతి, నిషాదః; దీనివలనఁగా సమస్తజగములునుండునుగాన "నిషాదుఁ" డనబడును); తత్ర = అట; మిథునాత్ = రాక్షసదంపతుల దగ్గఱి; ఏకం = ఒకఁడైన; పుమాంసంతు = పురుషుఁడగు రావణుని మాత్రము; పశ్యతః = చూచుచున్న; తస్య = ఆ రాక్షసదంపతులలో రెండవదియగు మండోదరి నాదరింపక (అనఁగా మండోదరిని జంపకయనుట.); జఘాన = చంపెను.

దుష్టులయందు సహజమైన వైరము గలిగి సమస్త జగంబులకు నాధారభూతుఁడై వెలుంగుచున్న శ్రీరామచంద్రుఁడు, ఆ రాక్షసదంపతుల దగ్గఱి, యందొకఁడైన రావణుఁడు పరమదుష్టుండని యెఱింగి, యాదుష్టయగుమండోదరిని పీడింపక, యా రావణుని మాత్రము, చంపెను. అని తాత్పర్యము.

తం శోణిత పరీతాంగం వేష్టమానం మహీతలే
భార్యాతు నిహతం దృష్ట్వా రురావ కరుణాం గిరమ్. ౧౧
వియుక్తా పతినా తేన ద్విజేన సహచారిణా
తామ్రశీర్షేణ మత్తేన పత్రిణా సహితేన వై. ౧౨

టీక॥ భార్యాతు = క్రౌంచియు; పతినా = పెనిమిటియును; సహచారిణా = కూడఁదిరుగునదియును; తామ్రశీర్షేణ, తామ్ర = ఎఱ్ఱనగు, శీర్షేణ = తలగలదియును; మత్తేన = మదించినదియును; పత్రి

ణా=ప్రశస్తములగు ఱెక్కలు గలదియును; సహితేన=మనస్సాంగత్యముగలదియునగు("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); తేన=ఆ; ద్విజేన=పగపక్షిచే; వియుక్తా=విడువఁబడినదై; నిహతం=చంపఁ బడినదియును (గనుకనే); మహీతలే=భూతలమందు; వేష్టమానం=పొరలుచున్నదియును= శోణితపరీతాంగం, శోణిత = నెత్తురుచే, పరీత=కప్పఁ బడిన , అంగం=శరీరముగలదియునగు; తం=ఆక్రౌంచమును; దృష్ట్వా=చూచి; కరుణాం=కనికరమును బుట్టించెడి; గిరం=వాక్కును; రురావ=పలికెను.

భార్యయగు క్రౌంచి, ప్రశస్తములగు ఱెక్కలును ఎఱ్ఱనితలయును గలిగి రతిపరవశతచేఁ బ్రకాశింపుచుం దనకుఁ బెనిమిటియై సహచారియై మనఃప్రియమైయున్న క్రౌంచముచే విడువఁబడినదై, బోయవానిచేఁజంపఁ బడి నేలం బొరలుచు నెత్తుటం దోఁగి పడియున్నయా క్రౌంచమునుజూచి, కనికరముపుట్టునట్టు లేడ్చెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఈశ్లోకములయందు మందోదరీప్రలాపము సూచితమైనది.—భార్యాతు = మందోదరియును; పతినా; సహచారిణా; తామ్రశీర్షేణ=రత్నమయకిరీటముచే నెఱ్ఱగానుండు తలగలవాఁడును; పత్రిణా=వాహనాదులతోఁ గూడియుండువాఁడును; మత్తేన=బ్రహ్మవరమువలనమదించినవాఁడును; సహితేన=ఇంద్రజిత్కుంభకర్ణాదులగుహితులతోఁ గూడినవాఁడునైన; తేన=ఆ; ద్విజేన=బ్రాహ్మణుఁడగు రావణునిచే ; వియుక్తా; నిహతం; మహీతలే; వేష్టమానం; శోణిత పరీతాంగం; తం=ఆరావణుని; దృష్ట్వా; కరుణాం; గిరం; రురావ.

పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టి బ్రహ్మదేవునివలనవరముఁ బొందియెదురులేకగర్వించి కుంభకర్ణాది హితులతోఁగూడి మణిమయకిరీటాలంకృత శిరస్కుఁడై వెలింగెడి తన ప్రియుఁడైన పెనిమిటిచేవిడువఁబడినదై, యామందోదరి, విష్ణుదేవునిచేఁ జంపఁబడి నేలంబొరలుచు నెత్తుటం

దోఁగిపడియున్న తనపెనిమిటి యగురావణునింజూచి, కనికరముపుట్టునట్టు లేడ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తథాతు తం ద్విజం దృష్ట్వా నిషాదేన నిపాతితమ్
ఋషేర్ధర్మాత్మన స్తస్య కారుణ్యం సమపద్యత. ౧౩

టీక॥ తథాతు=అప్పుడె; నిషాదేన=బోయవానిచే; నిపాతితం=పడఁద్రోయఁబడిన; తం=ఆ; ద్విజం=పక్షిని; దృష్ట్వా=చూచి; స్థితస్య(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; ధర్మాత్మనః=ధర్మ స్వభావుఁడైనః తస్య=ఆ; ఋషేః=వాల్మీకిమహర్షికి; కారుణ్యం=దయ; సమపద్యత=కలిగినది. తాత్పర్యము సులభము.

విశేషార్థము.—ఇంకను గావ్యార్థ సూచనము సేయఁబడిన ది.—[illegible] దాతు=అప్పుడె; నిషాదేన=విష్ణువుచే; నిపాతితం; తం; ద్విజం = బ్రా[illegible]ఁడగు రావణుని; దృష్ట్వా; స్థితస్య; ధర్మాత్మనః; తస్య; ఋషేః; కారుణ్యం=జుగుప్స; సమపద్యత=కలిగినది.

[illegible] రావణుని, విష్ణురూపుఁడగు రాముఁడు చంపఁగాఁ జూచుచున్న ధర్మ స్వభావుఁడైన యావాల్మీకిమహర్షికి "అధర్మాత్ముని స్మర[illegible]డనమంగళకరము" అని జుగుప్స కలిగినది. అని తాత్పర్యము.

తతః కరుణవేదిత్వా దధర్మోఽయ మితి ద్విజః
నిశామ్య రుదతీం క్రౌంచీ మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪

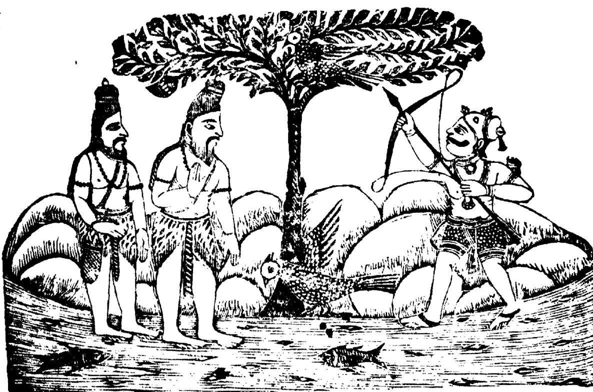
టీక॥ తతః=పిమ్మట; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడగు వాల్మీకిమహర్షి; రుదతీం=ఏడ్చుచున్న; క్రౌంచీం=ఆఁడుక్రౌంచపక్షిని; నిశామ్య=చూచి; కరుణవేదిత్వాత్=దయఁబొందినవాఁడగుటవలన; అయం=ఈరతికాలవధను; అధర్మః=ధర్మముకాదు; ఇతి=అనిమత్వా (అధ్యాహృతము)=తలఁచి; ఇదం=ఈ(వక్ష్యమాణమగు); వచనం=వాక్యమును; అబ్రవీత్=పలికెను.

అటుపిమ్మట, ఆవాల్మీకిమహ

ముని, యేడ్చుచున్నక్రౌంచిని జూచి,దయగలవాఁడై, "రతికాలమందుఁ జంపుటపాడిగాదు" అనితలంచుచు, నిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—తతః ; ద్విజః;సుదతీం;క్రౌంచీం=రాతుసస్త్రీ గుగుమందోదరిని ; నిశామ్య; అయం=ఈపరభార్యనపహరించుట: అధర్మఇతి = పాడికాదని; మత్వా=తలంచి;కరుణవేదిత్వాత్=జుగుప్సఁబొందినవాఁడగుట వలన; ఇదం;వచనం;అబ్రవీత్.

అటుపిమ్మట,వాల్మీకిమహర్షి, యేడ్చుచున్న మందోదరిని జూచి, "పరభార్యనపహరించిన యీరావణుండిప్పుడిట్టిస్థితిని బొందినాఁడు కాఁబట్టి, పరభార్యనపహరించుట యెంతమాత్రమునుధర్మముకాదు" అనితలంచి,జుగుప్సఁ బొందినవాఁడై, యిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

భరద్వాజుఁడు వాల్మీకి క్రౌంచపక్షులు బోయవాఁడు

మానిషాద ప్రతిష్ఠాం త్వమగమ శ్శాశ్వతీ స్సమాః
యత్క్రౌంచమిథునా దేక మవధీః కామమోహితమ్. ౧౫

టీక ॥ అమ = నిర్భాగ్యుఁడైన ; నిషాద = బోయవాఁడా ; త్వం=నీవు;యత్ =ఏకారణమువలన ; క్రౌంచ మిథునాత్ = క్రౌంచపక్షిదంపతులను డగ్గఱి; కామమోహితం, కామ=మన్మథునిచే, మోహితం=మోహమునుబొందఁజేయఁబడిన ; ఏకం=ఒకదానిని; అవధీః= చంపితివో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన;శాశ్వతీః=స్థిరములైన; సమాః= సంవత్సరములయందు (అత్యంత సంయోగమందు ద్వితీయ) ; ప్రతిష్ఠాం = ఉండుటను; మాగమః= పొందకపోదువు గాక.

"నిర్భాగ్యుఁడైన యోబోయవాఁడా! క్రౌంచపక్షి దంపతులదగ్గఱి, యందు మన్మథపరవశమగునొకదానిని, జంపితివి , కావున నీవు, శాశ్వతకాలముప్రతిష్ఠనుబొందక పోదువుగాక; అనిపలికెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "ఇది బ్రహ్మానుగ్రహమునంజేసి, శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిముఖము వలన, మొట్టమొదట, నిర్గమించినశ్లోకము.కావునఁ , కేవలశాపరూపము కాఁదగదు. ఇదియీగ్రంథమునకు మంగళము." అనిపూర్వాచార్యులు వచించిరి.—

మానిషాద = లక్ష్మీకినివాసస్థానమైన విష్ణువా (నిషీదత్యస్మిన్ ఇతినిషాదః, దీనిచేతం దుండును , గాఁబట్టి , "నిషాదః" అనంబడును, అనఁగా నివాస స్థానము); త్వం = నీవు ; యత్ = ఏకారణమున; క్రౌంచమిథునాత్ =రాక్షసదంపతులగు రావణమండోదరులదగ్గఱి; కామమోహితం=మన్మథపరవశమగు; ఏకం=ఒకటైనరావణుని; అవధీః=చంపితివో; తత్ = ఆకారణమున; శాశ్వతీః= స్థిరములైన;సమాః=సంవత్సరములయందు;ప్రతిష్ఠాం=మాహాత్మ్యమును. ("ప్రతిష్ఠాస్థితిమాహాత్మ్య" అని వైజయంతి); అగమః = పొందెదవుగాక.

ఓశ్రీనివాసుఁడా! రావణమండోదరులను రాక్షసదంపతుల వద్దకుఁబోయి , వారిలో నొకఁ డును

మన్మథపరవశుఁడైసీతాదేవినపహరించినవాఁడునగురావణునిఁజంపితివి కావున,నీవు, శాశ్వతకాలముమాహాత్మ్యమును, బొందితివి. అనితాత్పర్యము.

"కావ్యార్థః సూచనంకైశ్చిన్నాంద్యామేవనిరూప్యతే" (మంగళశ్లోకమునందే,కొందఱిచేఁ , గావ్యకథాసూచనము నిరూపింపఁ బడుచున్నది) అనునాలంకారిక వచనమునను సరించి,యిచ్చట , రామాయణకథయంతయు , సంక్షేపముగా,సూచింపఁబడినది.— "మానిషాద"అనుశబ్దముచే,సీతావివాహపర్యంతమగు బాలకాండకథసంగ్రహింపఁ బడినది "ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః"అనుటచేఁ, పితృవచనపరిపాలనమనెడు మాహాత్మ్యముఁబొందుటను దెలుపు నట్టియయోధ్యాకాండకథ,సూచింపఁబడినది. ఈవాక్యముచేతనే, యరణ్యకాండకథయును జూపఁబడినది. "క్రౌంచమిథునాదేకమవధీః కామమోహితం"("క్రౌంచశబ్దము,క్రుంచగతికౌటిల్యాల్పీభావయోః" అనుధాతువునఁబుట్టినది. క్రౌంచమిథునం" కుటిలులగు వానర దంపతులనుట.) ఈవాక్యముచే, కుటిలులగు వానరదంపతులైనతారావాలులలో నొకఁడును సుగ్రీవ భార్యనప హరించిన వాఁడునగు వాలిని జంపితివి" అనునర్థముచే,కిష్కింధా కాండకథయును సూచితమైనది. క్రౌంచౌ=అల్పీభూతులు, అనఁగా , కృశులనుట. ఈవాక్యముచేతనే , కృశులగు సీతారాములలోనొకతెయగుసీతాదేవి, నపహరించి మిక్కిలి, పీడించితివి" అని , సీతాదేవివిరహదుఃఖమునువర్ణించెడు సుందర కాండ కథయును , దెల్పఁ బడినది. దీనిచేతనే, "రాక్షసదంపతులగు రావణ మందోదరులలో నొకఁడైన రావణునిఁ జంపితివి" అని, యుద్ధకాండకథయును గ్రథితమైనది. ఈవాక్య మననే, (మానిషాద=ఓ!శ్రీనివాసుఁడా,అనగా,ఓదైవమాఅనుట)ఓదైవమా! పూర్వమరణ్యా వాసమున, ననుభవింపఁబడినవియోగదుఃఖమునంజేసి యత్యంత కృశులగు సీతారాము

లలో నొకతెయగు సీతాదేవిని మ అలనరణ్యములోఁ జేర్చి మిక్కిలి పీడించితివి" అని, యుత్తరకాండ కథయును జెప్పఁబడినది.

తస్యైవం బ్రువత శ్చింతా బభూవ హృది వీక్షతః
శోకార్తేన_ నాస్య శకునేః కిమిదం వ్యాహృతం మయా. ౧౬

టీక ॥ వీక్షతః = చూచుచున్న వాఁడును; ఏవం=ఇప్పుడు చెప్పఁబడినట్లు; బ్రువతః= పలుకుచున్న వాఁడు నగు; తస్య= ఆవాల్మీకిమహర్షికి; హృది=మనస్సునందు ; అస్య=ఈ; శకునేః= పక్షినిమిత్తము; శోకార్తేన, శోక = దుఃఖముచే, ఆర్తేన= పీడింపఁబడిన ; మయా=నాచేత; అద్య=ఇప్పుడు; వ్యాహృతం=పలుకంబడిన;ఇదం= ఈవాక్యము; కిం=ఎట్టిది! ఇతి (అర్థ్యాహృతము)= అని; చింతా= తలఁపు; బభూవ=కలిగెను.

ఆ క్రౌంచ దంపతులను జూచి మానిషా దేత్యాదివాక్యమును బలికిన యావాల్మీకి మహర్షికి, హృదయమునందు, "ఈపక్షింజూచి దుఃఖితుఁడనైన నేనెట్టి వాక్యమును బలికితిని!" అని చింత పుట్టినది. అనితాత్పర్యము.

చింతయన్ స మహాప్రాజ్ఞ శ్చకార మతిమాన్ మతిమ్
శిష్యం చైవాఽబ్రవీ ద్వాక్య మిదం స మునిపుంగవః.౧౭

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః=పూజ్యుఁడగుపండితుఁడును; మతిమాన్ = బుద్ధిమంతుఁడునగు; సః=ఆవాల్మీకి; చింతయన్= చింతింపుచు; మతిం=నిశ్చయమును; చకార=చేసెను. చ=మఱియు; సః=ఆ; మునిపుంగవః=మునులందు శ్రేష్ఠుఁడైన వాల్మీకి; శిష్యమేవ=శిష్యునిఁగూర్చియే; అబ్రవీత్= పలికెను.

మహా పండితుఁడును బుద్ధిమంతుఁడునగు వాల్మీకిమహాముని యీ ప్రకారమాలోచన సేయుచు, వక్ష్యమాణప్రకారముగనిశ్చయించి. శిష్యునితో నిట్లని చెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

పాదబద్ధోఽక్షరసమ స్తంత్రీలయ సమన్వితః
శోకార్తస్య ప్రవృత్తో మే శ్లోకో భవతు నాన్యథా. ౧౮

టీక ॥ శోకార్తస్య, శోక = దుఃఖముచే, ఆర్తస్య = పీడింపఁబడిన; మే(పంచమ్యర్థ మందు షష్ఠి)=నావలన; ప్రవృత్తః= పుట్టినదియు; పాదబద్ధః, పాద= నాలుగు పాదములచే, బద్ధః = నియతమైనదియు;అక్షరసమః,అక్షర=ప్రతిపాదాక్షరములచేతను, సమః= సమానమైనదియు ; తంత్రీలయ సమన్వితః, తంత్రీ= వీణెతంతులతోను,లయ=నృత్తగీతవాద్యములసమవిరామముతోను, సమన్వితః=కూడినదియునైన(అనఁగా, వీణెయందారోపించి నృత్తగీతవాద్య ములతోఁబాడుటకు యోగ్యమైనదనుట. "నాశేసంశ్లేషణేతౌర్యత్రిక సామ్యే భవేల్లయః" అనిరత్నమాల. తౌర్యత్రిక మనఁగా, నృత్తగీతవాద్యములు); అయం(అధ్యాహృతము) ఈగ్రంథము; శ్లోకః=శ్లోకముగా; భవతు = అగుఁగాక, అన్యథా= వేఱువిధముగనైన (భవతు)= కాకపోవుఁగాక.

దుఃఖితుఁడనైననాముఖము వలననిర్గమించి నాలుగు పాదములు గలదై ప్రతిపాదమును సమసంఖ్యగలయక్షరములతోఁగూడినదై వీణెయందారోపించి నృత్తగీతవాద్యములతోఁ బాడఁదగియున్న ఈగ్రంథము,శ్లోకమనుపేరం బ్రసిద్ధమగుఁగాకఁ, మఱివేఱుపేరం జెప్పఁదగదు.అనితాత్పర్యము.

శిష్యస్తు తస్య బ్రువతో మునే ర్వాక్య మ నుత్తమమ్
ప్రతి జగ్రాహ సంహృష్ట స్తస్య తుష్టో భవ ద్గురుః. ౧౯

టీక॥ శిష్యస్తు=శిష్యుఁడైనభరద్వాజుఁడును;తస్య=ఆ;మునేః= వాల్మీకి మహాముని ; బ్రువతః=చెప్పుచుండఁగా; అనుత్తమం=తనకన్న మఱియొకశ్రేష్ఠపదార్థము లేనిదగు ; వాక్యం=మానిషాదేత్యాదివాక్యమును; ప్రతిజగ్రాహ=ప్రతిగ్రహించెను; గురుః=గురువైనవా

ల్మీకిమహామునిః; తస్య=ఆభరద్వా జుని విషయమై;తుష్టః=సంతసించి నవాఁడుగా;అభవత్ = ఆయెను.

భరద్వాజుఁడు, తనగురువగు వాల్మీకిమహామునిచేఁ జెప్పంబడి, శ్రీమద్రామాయణార్థ సంగ్రహ మగుటచే సర్వోత్తమమై వెలుఁగు చున్న, మానిషాదేత్యాది వాక్య మును, వాగ్విధేయముగాఁ జేసికొ నెను; వాల్మీకి మహామునియును, అందుకుఁగాఁ,దనశిష్యునియందుఁ, బ్రీతిగలవాఁ డాయెను. అనితాత్ప ర్యము.

సోభిషేకం తతః కృత్వా తీర్థే తస్మిన్ యథావిధి

తమేవ చింతయన్నర్థ ముపావర్తత వై మునిః. ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట ; సః=ఆ;మునిః=వాల్మీకిమహాముని; తస్మిన్=ఆ; తీర్థే=తమసాతీర్థ మందు;యథావిధి=యథాశాస్త్ర ముగ; అభిషేకం = స్నానమును; కృత్వా=చేసి; తం=ఆ; అర్థ మేవ=ఆకస్మికముగ, ఛందోబద్ధశ్లోక ము పుట్టుటనే;చింతయన్=చింతిం చుచు;ఉపావర్తత= ఆశ్రమమున కుఁ బోవమఱలెను ("వై" అనున దిపాదపూరణార్థము.)

ఆపిమ్మట, వాల్మీకిమహాముని, యాతమసా తీర్థమునందు, య థాశాస్త్రముగ, మాధ్యాహ్నిక స్నానమొనరించి, యాకస్మికము గఁ దననోటనుండి, ఛందోబద్ధము ను బరమార్థప్రతిపాదకము నగు శ్లోకము వెడలుటనుగుఱించియే చిం తించుచు,నాశ్రమము తట్టు మఱలె ను. అనితాత్పర్యము.

భరద్వాజస్తత శ్శిష్యో వినీత శ్శ్రుతవాన్ మునిః

కలశం పూర్ణ మాదాయ పృష్ఠతో నుజగామహ. ౨౧

టీక॥ తతః=పిమ్మట;శిష్యః=శి ష్యుఁడును ; వినీతః=వినయముగల వాఁడును; శ్రుతవాన్ = శాస్త్ర ములు తెలిసినవాఁడును ; మునిః= బ్రహ్మను సంధానము సేయువాఁ డునగు; భరద్వాజః=భరద్వాజుఁ

డు; పూర్ణం=నిండిన; కలశం=జల పాత్రమును; ఆదాయ=తీసికొని; పృష్ఠతః=వెనుకను ; అనుజగామహ=వెంబడించెను.

వాల్మీకిమహాముని యాశ్రమముతట్టు మఱలఁగానే, వినయసంపన్నుఁడై సమస్తశాస్త్రముల నెఱింగి , బ్రహ్మానుసంధానము సేయుచు వాల్మీకికి శిష్యుఁడై యున్న భరద్వాజుఁడు, జలపూర్ణముగు కలశమును దీసికొని , యావాల్మీకిని వెంబడించెను . అనితాత్పర్యము.

స ప్రవిశ్యాశ్రమపదం శిష్యేణసహ ధర్మవిత్
ఉపవిష్టః కథాశ్చాన్యా శ్చకార ధ్యాన మాస్థితః. ౨౨

టీక ॥ ధర్మవిత్; ధర్మ = ధర్మములను; విత్ = ఎఱింగిన ; సః=ఆవాల్మీకి; శిష్యేణ సహ=శిష్యునితోఁగూడ; ఆశ్రమపదం= ఆశ్రిమస్థానమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; ఉపవిష్టః= కూచుండినవాఁడై; ధ్యానం = అకారణముగ బోయఁవాఁడు క్రౌంచమునుజంపుట, ఆకస్మికముగ దననోట ఛందోబద్ధమగుశ్లోకము వెడలుట, వీటిని గుఱించినచింతను; ఆస్థితః (ఏవ)=పొందినవాఁడైయె; అన్యాః=ఇతరములైన; కథాశ్చ= బ్రహ్మయజ్ఞ పారాయణాదులను; చకార = చేసెను.

సమస్త ధర్మముల నెఱింగిన యా వాల్మీకి మహాముని , శిష్యునితోఁగూడ నాశ్రమమును బ్రవేశించి, సుఖాసనంబునఁ గూచుండి , "అకారణముగ బోయవాఁడు చారు స్వరంబగు క్రౌంచమును జంపుట, అకస్మికముగఁదననోట ఛందోబద్ధమును విచిత్రార్థప్రతి పాదకమునగు శ్లోకరూప వాక్యము వెడలుట" వీటినిగుఱించి, చింతింపుచునే, బ్రహ్మయజ్ఞ పారాయణము మొదలగు క్రియా కలాపము నిర్వర్తించెను. అనితాత్పర్యము.

ఆజగామ తతో బ్రహ్మా లోకకర్తా స్వయంప్రభుః
చతుర్ముఖో మహాతేజా ద్రష్టుం తం మునిపుంగవమ్. ౨౩

టీక ॥ తతః=అటువెనుక; లోకకర్తా, లోక=లోకములను, కర్తా, చేయువాఁడును; ప్రభుః = లోకములకు, స్వామియును; చతుర్ముఖః=నాలుగు మొగములు గలవాఁడును; మహాతేజాః, మహత్=అతిశయించిన, తేజాః=ప్రభావము గలవాఁడు నగు; బ్రహ్మా=నలువ ; మునిపుంగవం = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు; తం= ఆవాల్మీకిని; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఆజగామ = వచ్చెను.

అటువెనుక , సమస్తలోకములనుసృజించువాఁడునుసమస్త లోకముల కధిపుండునునాలుగు మోములచే నొక్కట నాలుగు వేదముల నుచ్చరింప సమర్థుండును మహాప్రభావుండునగు బ్రహ్మదేవుండు మునిశ్రేష్ఠుఁడైన యావాల్మీకి మహామునిం జూడనేతెంచెను. అని తాత్పర్యము.

వాల్మీకిరథ తం దృష్ట్వా సహసోత్థాయ వాగ్యతః
ప్రాంజలిః ప్రయతో భూత్వా తస్థౌ పరమవిస్మితః. ౨౪

టీక॥ అథ = పిమ్మట; వాల్మీకిః = వాల్మీకిమహాముని; తం= ఆ బ్రహ్మదేవుని; దృష్ట్వా=చూచి; సహసా=శీఘ్రముగ; ఉత్థాయ=లేచి; పరమవిస్మితః = మిక్కిలియాశ్చర్యమును బొందిన వాఁడై; వాగ్యతః=నిగ్రహింపఁ బడినవాక్కు గలవాఁడును (అనగా మౌనముగల వాఁడనుట); ప్రాంజలిః=ఉత్కృష్టమగుచేమోడ్పు గలవాఁడును; ప్రయతః= పరిశుద్ధుఁడును; భూత్వా=అయి; తస్థౌ=నిలిచెను.

వాల్మీకి మహాముని బ్రహ్మదేవునిఁ జూచుచునే, "ఊర్ధ్వం ప్రాణా హ్యుత్క్రామంతియూనస్స్థవిర ఆగతే, ప్రత్యుత్థానాభివాదాభ్యాం పునస్తాన్ ప్రతిపద్యతే" (ముదుసలి వాఁడు దగ్గఱకు వచ్చుచుండఁగ నే ప్రాయమువాని ప్రాణంబులు పైకెగఁ బోవంజూచును. అతండెదుర్కొనుటనమస్కరించుటలచే మఱల,వానిఁ బొందును.) అనుశాస్త్రమురీతిని, దన ప్రాణములు పోఁజూచునను భయంబున డిగ్గనలేచి, మిక్కిలియాశ్చర్యమును బొందినవాఁడై, మౌనముధరించి, చేమోడ్పు గీలుకొల్పి, పరిశుద్ధ హృదయుండై, నిలిచెను. అని తాత్పర్యము.

పూజయామాస తం దేవం పాద్యార్ఘ్యాసన వందనైః
ప్రణమ్య విధివచ్చైనం పృష్ట్వా నామయ మవ్యయమ్. ౨౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆవాల్మీకిః; తం ఏనం=ఆయీ; దేవం=బ్రహ్మదేవుని; విధివత్=శాస్త్రీయరీతిని; ప్రణమ్య = నమస్కరించి;అవ్యయం=అవిచ్ఛిన్నమగు; అనామయంచ=కుశలమును; పృష్ట్వా=అడిగి; పాద్యార్ఘ్యాసన వందనైః, పాద్య=పాద ములకు జలము నిచ్చుటచేతను, అర్ఘ్య= పూజాయోగ్యమగు జలమును సమర్పించుటచేతను;ఆసన = పీఁటను సమర్పించుటచేతను; వందనైః= స్తుతించుట చేతను; పూజయామాస=పూజించెను.

వాల్మీకిమహాముని , బ్రహ్మదేవుని, యథాశాస్త్రముగ నమస్కరించి,యవిచ్ఛిన్నమగు కుశలమును బృచ్ఛించి,యర్ఘ్యపాద్యాసనము

లచేతను, స్తుతులచేతను, బూజించెను. అని తాత్పర్యము.

అథోపవిశ్య భగవా నాసనే పరమార్చితే
వాల్మీకయే మహర్షయే సందిదేశాసనం తతః.

టీక॥ అథ=తర్వాతను ; భగవాన్= మహాత్మ్యముగల బ్రహ్మదేవుఁడు ; పరమార్చితే , పరమ=మిక్కిలి; అర్చితే=పూజింపఁబడిన; ఆసనే=ఆసనమందు; ఉపవిశ్య = కూర్చుండి ; మహర్షయే=ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు ; వాల్మీకయే=వాల్మీకికొఱకు; ఆసనం=కూర్చుండుటను; సందిదేశ=ఆజ్ఞాపించెను.

భగవంతుఁడగు బ్రహ్మదేవుఁడు, పరమపూజితమగు నుత్తమాసనమందుఁ గూర్చుండి, ఋషిశ్రేష్ఠుండగు, వాల్మీకి మహామునింగూర్చుండ నియోగించెను. అని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణా సమనుజ్ఞాత స్సోఽప్యుపావిశ దాసనే. ౨౬

టీక॥ సోపి=ఆవాల్మీకి మహర్షియును; బ్రహ్మణా=బ్రహ్మదేవునిచే; సమనుజ్ఞాతః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై; ఆసనే = పీఁటయందు; ఉపావిశత్=కూర్చుండెను. తాత్పర్యము. సులభము.

ఉపవిష్టే తదా తస్మిన్ సాక్షా ల్లోక పితా మహే
తద్గ తే నైవ మనసా వాల్మీకి ర్ధ్యాన మాస్థితః. ౨౭॥

టీక॥ లోకపితామహే ; లోక=లోకములకంతయు , పితామహే=తాతయైన ; తస్మిన్=ఆబ్రహ్మదేవుఁడు; సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా; ఉపవిష్టే= కూర్చుండినవాఁడగుచుండఁగా; తదా= అప్పుడు; వాల్మీకిః=వాల్మీకిమహాముని; తద్గతేన , తత్=ఆక్రౌంచమును, గతేన=పొందినట్టి; మనసైవ=మనస్సుచేతనే; ధ్యానం = చింతను; ఆస్థితః=పొందెను.

సర్వలోకంబులకును బితామహుండైన బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షముగాఁ గూర్చుండియున్నను,

వాల్మీకి మహాముని, యాక్రౌంచ మునందే మనస్సునుంచి, చింతింపసాగెను. అని తాత్పర్యము.

పాపాత్మనా కృతం కష్టం వైర గ్రహణ బుద్ధినా
యస్తాదృశం చారురవం క్రౌంచం హన్యాదకారణాత్. ౨౧

టీక ॥ యః = ఏబోయవాఁడు; తాదృశం=అట్టిదియును (అనఁగా, రతిపరవశమైనదిఅనుట); చారురవం, చారు= మనోహరమైన,రవం= కూఁతలుగలదియునగు; క్రౌంచం=క్రౌంచపక్షిని ; అకారణాత్=నిష్కారణముగ; హన్యాత్=చంపునో ; వైరగ్రహణ బుద్ధినా; వైర=పగ చేతను, గ్రహణ=గ్రహించుటయందు, బుద్ధినా=బుద్ధిగల వాఁడును; పాపాత్మనా=పాప స్వరూపుఁడునగు; తేన=ఆబోయవానిచేతను; కష్టం=భయంకరమగు కార్యము; కృతం = చేయఁబడినది.

రతిపరవశమై మనోహరముగఁ గూయుచుండునట్టి క్రౌంచమును నిష్కారణముగఁ జంపఁ గలిగిన, పాపస్వరూపుఁడును వైరోపజీవియునగు నాబోయవాఁడు భయంకరమగు కార్యముఁజేసెను.అనిచింతించెను. అని తాత్పర్యము.

శోచన్నేవ ముహుః క్రౌంచీ ముప శ్లోక మిమంపునః
జగా వంతర్గతమనా భూత్వా శోకపరాయణః. ౨౨

టీక ॥ శోకపరాయణః= దుఃఖపరవశుఁడైన; సః (అధ్యాహృతము) = ఆవాల్మీకి; అంతర్గతమనాః,అంతర్గత=హృదయగతమగుశ్లోకార్థమందు, మనాః=మనస్సు గలవాఁడు; భూత్వా = అయి; క్రౌంచీం = ఆఁడుక్రౌంచపక్షినిగుఱించి; ముహుః= పలుమాఱు; శోచన్నేవ = దుఃఖింపుచునే; పునః=మఱల; ఇమం = ఈ; శ్లోకం=మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును; ఉపజగౌ= పఠించెను.

దుఃఖపరవశుండగు వాల్మీకిమహర్షి, హృదయగతమగు మా

నిషాదేత్యాదిశ్లోకార్థమును జింతింపుచుముఖులనాయాఁడుక్రౌంచపక్షినిదలంచి, పలుమాఱు దుఃఖింపుచు, మానిషాదేత్యాది శ్లోకమును బఠించెను. అనితాత్పర్యము.

తమువాచ తతో బ్రహ్మా ప్రహస న్మునిపుంగవమ్
శ్లోకఏవ త్వయాబద్ధో నాత్ర కార్యా విచారణా. ౩౦

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; మునిపుంగవం=మునులయందుశ్రేష్ఠుఁడగు; తం=ఆవాల్మీకినిగూర్చి; ప్రహసన్=నవ్వుచు; త్వయా=నీచేత; బద్ధః=గ్రథితమైనది; శ్లోకఏవ=శ్లోకమె; అత్ర=ఈవిషయమందు; విచారణా=చింత; నకార్యా=చేయఁదగినదికాదు.

వాల్మీకియాశ్లోకమును బఠింపఁగావిని, బ్రహ్మదేవుఁడు, మునిశ్రేష్ఠుఁడగువాల్మీకినిజూచి, "ఇతఁడు నాయనుగ్రహంబునఁ దనజిహ్వాగ్రమందవతీర్ణ యగు సరస్వతీదేవి నెఱుంగఁడు" అని నవ్వుచు, నీచే గ్రథితంబైన వాక్యము శ్లోకమేయగును, ఈవిషయంబునఁ జింతింపవలదు" అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

మచ్ఛందాదేవతే బ్రహ్మన్ ప్రవృత్తేయం సరస్వతీ
రామస్య చరితం సర్వం కురు త్వ మృషి సత్తమ. ౩౧

టీక॥బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడైనవాల్మీకిమహాముని! తే=నీయొక్క; ఇయం=ఈ; సరస్వతీ=మానిషాదేత్యాదివాక్కు; మచ్ఛందాదేవ, మత్=నాయొక్క, ఛందాదేవ=ఇచ్ఛవలననే; ప్రవృత్తా=పుట్టినది. ఋషిసత్తమ=ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా! త్వం=నీవు; సర్వం=సమస్తమైన; రామస్య=రామునియొక్క; చరితం=చరిత్రమును; కురు, చేయుము.

ఓవాల్మీకి మహాముని! నాయొక్కయిచ్ఛవలననే, నీముఖమునుండి యీమానిషాదేత్యాదిశ్లోకము వెడలినది; ఋషిశ్రేష్ఠుఁడా! నీవు, రా

మకథనంతయు శ్లోకరూపముగాఁ జేయుము. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "బ్రహ్మ" అని సంబోధించుటచే, "నీవును బ్రహ్మయగు నాయంశమున బుట్టినవాఁడగుటం జేసి, నీముఖమునుండి, నాయిచ్ఛచొప్పున, సరస్వతి వెడలినది" అని సూచితమగుచున్నది. "ఋషిసత్తమ" అనుటచే, "నానృషిః కురుతే కావ్యం" (ఋషి కాని వాఁడు కావ్యమును జేయఁ జాలఁడు) అను, న్యాయమురీతిని, "నీవు కావ్యము చేయశక్తిగలవారిలో శ్రేష్ఠుఁడు, గాఁబట్టి, నీవు రచించిన కావ్యమును, అన్నింటి కన్న, శ్రేష్ఠము గును" అని తెల్పఁ బడుచున్నది.

ధర్మాత్మనో గుణవతో లోకే రామస్య ధీమతః
వృత్తం కథయ ధీరస్య యథా తే నారదా చ్ఛ్రుతమ్. ౩౨

టీక ॥ ధర్మాత్మనః= ధర్మస్వభావుఁడును; లోకే= లోకమందు; గుణవతః=ప్రశస్త గుణములు గలవాఁడును; ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడును; ధీరస్య=ధైర్యశాలియునగు; రామస్య=రామునియొక్క; వృత్తం= చరిత్రమును; యథా = యేప్రకారము; తే=నీచేతను (తృతీయార్థమందు షష్ఠి); నారదాత్ = నారదునివలన; శ్రుతం=వినఁబడెనో; తథా = ఆప్రకారము; కథయ=చెప్పుము.

ధర్మస్వభావుండును లోకమునందుఁ బ్రశస్తంబులగు సమస్తగుణములుగల వాఁడును బండితుండును ధైర్యశాలియు నగు రాముని చరిత్రమును, నీవు, నారదునివలన వినినట్లు, చెప్పుము. అని తాత్పర్యము.

రహస్యంచ ప్రకాశంచ యద్వృత్తం తస్య ధీమతః
రామస్య సహసౌమిత్రే రాక్షసానాంచ సర్వశః. ౩౩
వైదేహ్యాశ్చాపి యద్వృత్తం ప్రకాశం యదివా రహః
తచ్చాప్య విదితం సర్వం విదితం తే భవిష్యతి. ౩౪

టీక ॥ ధీమతః = బుద్ధిమంతుఁడైన; సహసౌమిత్రేః= లక్ష్మణుని

తోఁగూడిన; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్కయు; రాక్షసానాం చ=రాక్షసులయొక్కయు; రహస్యంచ=ఇతరులకుఁదెలియనిదియును; ప్రకాశంచ= అందఱకునుదెలిసినదియును; సర్వశః = సర్వప్రకారముగా; యత్=ఏ; వృత్తం=చరిత్రమో; వైదేహ్యాశ్చాపి = సీతాదేవియొక్కయు (అపిశబ్దము వలన)భరతాదులయొక్కయు; ప్రకాశంయదివా= అందఱకును దెలిసినదిగాని; రహోవా=రహస్యముగాని; యత్ = ఏ; వృత్తం=చరిత్రమో; తత్=అదియంతయు; అవిదితమపి=తెలియనిదియైనను, తే=నీకు; విదితం=తెలిసినదిగా; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

లక్ష్మణసహితుఁడైన రామునియొక్కయు, రాక్షసులయొక్కయు, సీతాదేవి యొక్కయు, భరతాదుల యొక్కయు, రహస్యముగాఁగాని ప్రకాశముగాఁ గాని నడిచినచరిత్ర మంతయు, నిప్పుడు నీకుఁదెలియకున్నను, ఇఁక, స్పష్టముగాఁ దెలియఁ బోవుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

న తే వాగనృతా కావ్యే కాచిదత్రభవిష్యతి
కురు రామకథాం పుణ్యాం శ్లోకబద్ధాం మనోరమామ్. ౩౫

టీక ॥ అత్ర=ఈ; కావ్యే=కావ్యమందు; తే=నీయొక్క; వాక్=వాక్యము; కాచిత్ = ఒకానొకటియైనను; అనృతా=అసత్యముగా; నభవిష్యతి= కానేరదు. త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; పుణ్యాం=పాపములంబోఁగొట్టునదియు; మనోరమాం = మనస్సునకానందమంబుట్టించునదియు; శ్లోకబద్ధాం, శ్లోక=శ్లోకములచే, బద్ధాం= నిబద్ధమైనదియునగు ; రామకథాం, రామ = రామవిషయకమైన ; కథాం= ప్రబంధమును ; కురు=చేయుము.

ఈకావ్యమందు,నీవుచెప్పినయొకమాటయైనను నసత్యము కానేరదు; నీవుశ్లోకములచే, రామకథను చేయుము. అది , వినువారి సమస్తపాపములంబోఁగొట్టుచు, వినినయుత్తరక్షణమునందే, పరమానం

దమును బుట్టించుచుండును. అని తాత్పర్యము.

యావత్ స్థాస్యంతి గిరయ స్సరితశ్చ మహీతలే
తావ ద్రామాయణకథా లోకేషు ప్రచరిష్యతి. ౩౬

టీక ॥ గిరయః= పర్వతములును; సరితశ్చ= నదులును; మహీతలే= భూతలమందు; యావత్ = ఎంతవఱకు; స్థాస్యంతి= ఉండఁగలవో; తావత్ = అంతవఱకు; రామాయణకథా, రామాయణ=రామాయణమనెడు; కథా=ప్రబంధము; లోకేషు=లోకములయందు; ప్రచరిష్యతి= ప్రవర్తింపఁగలదు.

పర్వతములును నదులును భూతలమం దెంతవఱకుండఁగలవో; అంతవఱకు నీవుచేసిన రామాయణము సప్తలోకములయందును బ్రచారమును బొందఁగలదు. (ఈ రామాయణం బెంతవఱకుఁ బ్రచారము గలిగి యుండునో; అంతవఱకును నీదు కీర్తి లోకంబులయందు వ్యాపించి యుండును.) అని తాత్పర్యము.

యావ ద్రామాయణ కథా త్వత్కృతా ప్రచరిష్యతి
తావ దూర్ధ్వ మధ శ్చత్వం మల్లోకేషు నివత్స్యసి. ౩౭

టీక॥ యావత్=ఎంతవఱకు; త్వత్కృతా, త్వత్ = నీచేత; కృతా=చేయఁబడిన; రామాయణకథా=రామాయణప్రబంధము; ప్రచరిష్యతి=ప్రచారము గలిగియుండునో; తావత్ = అంతవఱకు; త్వం=నీవు; ఊర్ధ్వం=పైని; అధశ్చ=క్రిందను; మల్లోకేషు; మత్=నాయొక్క, లోకేషు= లోకములయందు; నివత్స్యసి = నివసింపఁగలవు.

నీవుచేసినరామాయణం బెంతవఱకుఁ బ్రచారముగలిగి యుండునో; అంతవఱకు; నాచేసృజింపఁబడిన యూర్ధ్వలోకముల యందును అధోలోకములయందును, ఎదురులేక, సంచరింపుచుండఁగలవు. అని చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా భగవాన్ బ్రహ్మా తత్రైవాంతరధీయత
తత స్సశిష్యో భగవా న్ముని ర్విస్మయ మాయయౌ. ౩౮

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; తత్రైవ=ఆయాసనము నందే; అంతరధీయత=అంతర్ధానముఁ బొందెను. తతః=అటుపిమ్మట; భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; మునిః=వాల్మీకిమహాముని; సశిష్యః=శిష్యునితోఁ గూడిన వాఁడై; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; ఆయయౌ=పొందెను.

ఈప్రకారము వాల్మీకి కుపదేశించి, బ్రహ్మదేవుఁడాయాసనము నందుండియే, అంతర్ధానమును బొందెను; అపిమ్మట, బ్రహ్మదేవుఁ డుపదేశించిన యర్థమునుదలంచి, వాల్మీకిమహాముని, శిష్యునితోఁగూడ, నాశ్చర్యమును బొందెను. అని తాత్పర్యము.

తస్య శిష్యా స్తత స్సర్వే జగు శ్శ్లోక మిమం పునః
ముహుర్ముహుః ప్రీయమాణాః ప్రాహుశ్చ భృశవిస్మితాః. ౩౯

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సర్వే=సమస్తులైన; తస్య=ఆవాల్మీకిమహామునియొక్క; శిష్యాః=శిష్యులు; ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి; ప్రీయమాణాః=సంతోషింపుచు; పునః=మరల; ఇమం=ఈ; శ్లోకం=మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును; జగుః=పాడిరి. భృశవిస్మితాః, భృశ=మిక్కిలి, విస్మితాః=ఆశ్చర్యమును బొందిన వారలై; ప్రాహుశ్చ=పరస్పరమును, జెప్పికొనిరి.

ఆవెనుక, వాల్మీకిశిష్యులందఱును, మాటిమాటికి సంతసింపుచు, మఱల, మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమును బఠించి, యొండొరులకుఁ, జెప్పికొనిరి. అని తాత్పర్యము.

సమాక్షరై శ్చతుర్భిర్యః పాదై ర్గీతో మహర్షిణా
సో నువ్యాహరణా ద్భూయ శ్శోక శ్శ్లోకత్వ మాగతః. ౪౦

టీక॥యః=ఏది;సమాక్షరైః=సమానమైన సంఖ్యతోఁగూడినయక్షరములుగల ; చతుర్భిః=నాలుగైన; పాదైః=పాదములతో; మహర్షిణా=వాల్మీకి మహర్షిచేతను;గీతః=చెప్పఁ బడినదో; సః=ఆ;శ్లోకః=శ్లోకము; అనువ్యాహరణాత్=మాటిమాటికిఁ బఠించుట వలన; భూయః = మఱల ; శ్లోకత్వం=శ్లోకమగుటను (శ్లోక్యమానమగుట వలన, అనఁగా, కీర్తింపఁబడుచుండుటవలన,అర్థాంతరవిశిష్టమగుశ్లోకశబ్దమునకువాచ్యమగుటను,అనుట); ఆగతః=పొందెను.

సమానమైన సంఖ్యగల నాలుగు పాదములతో వాల్మీకిచేఁ జెప్పంబడిన శ్లోకలక్షణముగలిగి యున్న శ్లోకము , శిష్యులచే, మాటిమాటికిఁ బఠింపఁబడుటంబట్టి, మఱల, శ్లోకమైనది.అనితాత్పర్యము.

తస్య బుద్ధిరియం జాతా మహర్షే ర్భావితాత్మనః
కృత్స్నంరామాయణంకావ్యమీదృశైఃకరవాణ్యహమ్. ౪౧

టీక॥అహం=నేను;కృత్స్నం=సమస్తమైన; రామాయణం=రామాయణమనెడు; కావ్యం = కావ్యమును; ఈదృశైః = ఇట్టిశ్లోకములతో; కరవాణి = చేయుదును గాక. ఇయం=ఈ; బుద్ధిః=బుద్ధి ; భావితాత్మనః,భావిత=ధ్యానింపఁబడిన,ఆత్మనః = పరమాత్మగల ; తస్య=ఆ; మహర్షేః=వాల్మీకిమహర్షికి; జాతా=కలిగెను.

వాల్మీకి మహాముని , పరమాత్మధ్యానముసేయుచు , "రామాయణకావ్యము నంతయుఁ, దలఁచుగా, మానిషాదేత్యాదిశ్లోకమువంటిశ్లోకములతోఁ జేసెద" ననుబుద్ధి కలవాఁడయ్యెనుఅని, తాత్పర్యము.

ఉదారవృత్తార్థపదై ర్మనోరమై
స్తదాస్య రామస్య చకార కీర్తిమాన్
సమాక్షరై శ్శ్లోకశతై ర్యశస్వినో
యశస్కరం కావ్య ముదారధీ ర్మునిః.౪౨

ఉపస్పృశ్యోదకం సమ్యఙ్మునిః స్థిత్వా కృతాంజలిః
ప్రాచీనాగ్రేషు దర్భేషు ధర్మేణాన్వేషతే గతిమ్. ౨

టీక ॥ మునిః=వాల్మీకి; సమ్యక్=చక్కఁగా; ఉదకం=జలమును; ఉపస్పృశ్య = ఆచమించి; ప్రాచీనాగ్రేషు, ప్రాచీన=తూర్పుమొగముగలైన, అగ్రేషు=కొనలుగల; దర్భేషు=దర్భలయందు; స్థిత్వా= ఉండి; కృతాంజలిః, కృత=చేయఁబడిన, అంజలిః; చేమోడ్పుగలవాఁడై; ధర్మేణ=బ్రహ్మానుగ్రహరూపమైనధర్మముచేతను; గతిం= రామచరిత్రముయొక్క రీతిని ; అన్వేషతే=ఆలోచించెను.

వాల్మీకి, చక్కఁగా జలమునాచమించి , తూర్పుమొగములగుకొనలుగలుగునట్లుపఱచినదర్భలయందుండి, చేమోడ్పుగీలించి, బ్రహ్మప్రసాదమునందు మనస్సునిడి , శ్రీరామ చరిత్రము నాలోచించెను. అని తాత్పర్యము.

రామలక్ష్మణసీతాభీ రాజ్ఞా దశరథేన చ
సభార్యేణ సరాష్ట్రేణ యత్ప్రాప్తం తత్ర తత్త్వతః. ౩
హసితం భాషితం చైవ గతి ర్యాయచ్చ చేష్టితమ్
తత్సర్వం ధర్మవీర్యేణ యథావ త్సంప్రపశ్యతి. ౪

టీక ॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆవాల్మీకి; రామలక్ష్మణసీతాభిః= రామలక్ష్మణసీతలచేతను; రాజ్ఞా= రాజైన; దశరథేనచ = దశరథునిచేతను ; సభార్యేణ = భార్యతోఁ గూడినరామునిచేతను ; సరాష్ట్రేణ = రాజ్యముతోఁగూడినరామునిచేతను; యత్=ఏది; ప్రాప్తం=పొందఁబడినదో; తత్ర= ఆవిషయమై; యత్ (అధ్యాహృతము)=ఏది ; హసితం = నవ్వటయో; యత్ (అధ్యాహృతము)= ఏది; భాషితంచైవ = మాటలాడుట యునో; యా=ఏది ; గతిః=గమనమో; యత్ = ఎది; చేష్టితంచ=నడతయునో; సర్వం=సమస్తమైన; తత్=దాని; తత్త్వతః=యథార్థముగా; యథావత్ = నడ

చినట్లు; ధర్మవీర్యేణ, ధర్మ=బ్రహ్మానుగ్రహముయొక్క, వీర్యేణ=శక్తిచేతను ; సంప్రపశ్యతి= చక్కగాఁజూచెను.

దశరథమహారాజును, రామలక్ష్మణసీతాదేవులును, రాజ్యములో నేమేమిచేసిరో , నవ్వులును మాటలు గమనములు చేష్టలు ఇవిమొదలగువాటి నంతయు , బ్రహ్మానుగ్రహబలముచే వాల్మీకి , యథార్థముగా, నడిచినట్లు, చక్కగాఁ దెలిసికొనెను. అనితాత్పర్యము.

స్త్రీ తృతీయేన చ తదా యత్ప్రాప్తం చరతా వనే
సత్య సంధేన రామేణ తత్సర్వం చాన్వవేక్షితమ్. ౫

టీక॥ స్త్రీతృతీయేన, స్త్రీ=భార్యచేతను , తృతీయేన=మూఁడవ వాఁడును ; వనే=అరణ్యమందు; చరతా=తిరుగుచున్న వాఁడును; సత్యసంధేన, సత్య=అబద్ధము కాని , సంధేన=ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడునగు; రామేణ=రామునిచేతను; తదాచ=అప్పుడును; యత్=ఏది; ప్రాప్తం=పొందఁబడెనో; తత్=అది; సర్వంచ=అంతయును ; అన్వవేక్షితం=చూడఁ బడినది.

వాల్మీకి, సత్యప్రతిజ్ఞుఁడగు రాముఁడు, సీతాలక్ష్మణులతోఁ గూడి, యరణ్యములో సంచరింపు చుండునపుడు, చేసినకార్యముల నన్నియునుగూడఁ, దెలిసికొనెను. అని తాత్పర్యము.

తతః పశ్యతి ధర్మాత్మా తత్సర్వం యోగమాస్థితః
పురా యత్తత్ర నిర్వృత్తం పాణావామలకం యథా. ౬

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట ; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడైన వాల్మీకి; యోగం = యోగమును; ఆస్థితః=పొందినవాఁడై ; పురా=మును; తత్ర=ఆరామాదుల యందు; యత్=ఏది; నిర్వృత్తం=జరిగెనో; తత్=అది ; సర్వం=సమస్తమును ; పాణౌ=అఱచేతియందు ; ఆమలకంయథా=ఉసిరికకాయవలె; పశ్యతి=చూచెను.

అటుపిమ్మట , ధర్మాత్ముండగు వాల్మీకి, పూర్వము రామాదు

లకుజరిగినవృత్తాంతమంతయు,నఱచేతియందలియుసిరికకాయవలెఁ, దెలిసికొనెను.

అని తాత్పర్యము.

తత్సర్వం తత్త్వతో దృష్ట్వా ధర్మేణ సమహా ద్యుతిః
అభి రామస్య రామస్య చరితం కర్తు ముద్యతః. ౭
కామార్థ గుణ సంయుక్తం ధర్మార్థ గుణవిస్తరమ్
సముద్ర మివ రత్నాఢ్యం సర్వ శ్రుతి మనోహరమ్.౮

టీక॥ మహాద్యుతిః=పూజ్యమగుకాంతిగల; సః=ఆవాల్మీకి ; తత్=ఆచరిత్రమును; సర్వం=అంతయును; ధర్మేణ=ధర్మము చేతను; తత్త్వతః=యథార్థముగా; దృష్ట్వా=చూచి; అభి రామస్య=సమస్తగుణములచే, నొప్పుచున్న; రామస్య=రామునియొక్క ; కామార్థగుణసంయుక్తం, కామార్థ=కామార్థములే ప్రయోజనముగాఁ గల, గుణ=గుణములతో; సంయుక్తం = కూడియున్నదియును; ధర్మార్థగుణవిస్తరం , ధర్మార్థ=ధర్మమోక్షములె ప్రయోజనముగాఁ గల, గుణ=గుణములను, విస్తరం=విస్తరించు నదియును; (గనుకనే) రత్నాఢ్యం=రత్నములతోఁ గూడిన; సముద్రమివ (స్థితం)=సముద్రమువలె నున్నదియును; సర్వశ్రుతిమనోహరం,సర్వ = సమస్తమైన వారియొక్క, శ్రుతి=చెవులను, మనః=హృదయములను , హరం=ఆకర్షించునదియును; లేక, సర్వ=సమస్తములైన , శ్రుతి=వేదములయొక్క , మనః= హృదయ రూపమైన తత్త్వమును; హరం=సంగ్రహించు నదియును, అగు; చరితం=చరిత్రమును; కర్తుం=చేయుటకు ; ఉద్యతః=యత్నించెను.

మహాతేజుండగు వాల్మీకి, యారామచరిత్రమునంతయు, ధర్మశక్తిచే, యథార్థముగాఁ, దెలిసికొని, ధర్మార్థకామ మోక్షంబులగు చతుర్విధ పురుషార్థంబులవిస్తరించియిచ్చుటంబట్టి, రత్నాకరంబగుసముద్రంబునుఁ బోలియున్నదియును వినువారియొక్కకర్ణ

హృదయంబుల నెల్ల నానందింపఁజే నదియును శ్రుతిరహస్యార్థ ప్రతిపాదకంబునగు, సమస్తగుణంబులచే నొప్పుచున్న రాముని, చరిత్రంబుఁ జేయనారంభించెను.

అని తాత్పర్యము.

స యథాకథితం పూర్వం నారదేన మహర్షిణా
రఘువంశస్య చరితం చకార భగవా నృషిః. ౯

టీక॥ భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగల; సః = ఆ; ఋషిః = వాల్మీకి; మహర్షిణా = ఋషిశ్రేష్ఠుఁడగు; నారదేన = నారదునిచే; పూర్వం = మునుపు; యథా = ఎట్లు; కథితం = చెప్పఁబడెనో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; రఘువంశస్య = రఘువుయొక్క వంశమందుఁబుట్టిన రామునియొక్క; చరితం = చరిత్రమును; చకార = చేసెను

భగవంతుండగు నావాల్మీకి మహర్షి, నారదమహాముని, మునుపు, తనకుఁజెప్పియుండినట్లు, రఘువంశమందుఁబుట్టిన రాముని చరిత్రమునుజేసెను.

అని తాత్పర్యము.

జన్మ రామస్య సుమహ ద్వీర్యం సర్వానుకూలతామ్
లోకస్య ప్రియతాం క్షాంతిం సౌమ్యతాం సత్యశీలతామ్. ౧౦

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; జన్మ = అవతారమును; సుమహత్ = మిక్కిలియధికమైన; వీర్యం = పరాక్రమమును; సర్వానుకూలతాం = అందఱకుననుకూలముగనుండుటను; లోకస్య = ప్రపంచమునకు; ప్రియతాం = ప్రేమపాత్రముగుటను; క్షాంతిం = అపరాధములనోర్చుటను; సౌమ్యతాం = సౌందర్యమును; సత్యశీలతాం = సత్యస్వభావుఁడగుటను; (భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; ఋషిః = తత్త్వమునుజూచినవాఁడునగు; వాల్మీకిః = వాల్మీకి; చకార = చేసెను. (అని, ౩లవశ్లోకమువఱకు, ఆశ్లోకమునందుండు కర్తృక్రియ లధ్యాహార్యంబులు.)

రామునియవతారమును, అతని, మహాపరాక్రమమును, అతఁడందఱకు ననుకూలముగనుండుటను

అతఁడు లోకమున నకంతయుఁబ్రియుఁడగుటను, అతని యోర్పును, అతని సత్యస్వభావతను, అతనిసౌందర్యమును, వాల్మీకి, రామాయణములో, నభివర్ణించెను. అనితాత్పర్యము.

నానాచిత్ర కథాశ్చాన్యా విశ్వామిత్రసమాగమే
జానక్యాశ్చ వివాహంచ ధనుషశ్చ విభేదనమ్.౧౧

టీక॥విశ్వామిత్రసమాగమే,విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్రమహర్షితోఁ;సమాగమే = చేరుటయందు ; అన్యాః=ఇతరములైన , నానాచిత్రకథాశ్చ , నానా=అనేక విధములైన,చిత్ర=ఆశ్చర్యకరములగు, కథాశ్చ=కథలను; జానక్యాశ్చ=సీతాదేవియొక్కయు(చకారమువలన)ఊర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తుల యొక్కయు; వివాహంచ=పెండ్లిని; ధనుషః=శివుని వింటి యొక్క (వింటినిఅనుట); విభేదనంచ=విఱుచుటను; (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

రామ రామ వివాదంచ గుణాన్దాశరథే స్తథా
తథాభిషేకం రామస్య కైకేయ్యా దుష్టభావతామ్. ౧౨

టీక॥ రామ రామవివాదంచ, రామరామ=రఘురామ పరశురాములయొక్క , వివాదంచ=తగవును; దాశరథేః=దశరథ పుత్రుఁడగు రామునియొక్క; గుణాన్ తథా=గుణములను; రామస్య=రామునకు ; అభిషేకంతథా=అభిషేకప్రయత్నమును ; కైకేయ్యాః= కైకయొక్క;దుష్టభావతాం= దుష్టమైన మనసు గలిగియుండుటను. (చకార=చేసెను.) తాత్పర్యము సులభము.

విఘాతంచాభిషేకస్య రాఘవస్య వివాసనమ్
రాజ్ఞ శ్శోక విలాపంచ పరలోకస్య చాశ్రయమ్.౧౩

టీక॥ అభిషేకస్య=పట్టాభిషేకమునకు ; విఘాతంచ=విఘ్నమును; రాఘవస్య= రామునియొక్క (రాముని); వివాసనం=అరణ్యాము

నకుఁ బంపుటను; రాజ్ఞః=దశరథ మహారాజు యొక్క; శోకవిలాపం చ, శోక=దుఃఖముతో; విలాపం చ=ఏడ్చుటను; పరలోకస్య=స్వర్గ లోకముయొక్క (స్వర్గ లోకమును); ఆశ్రయంచ=పొందుటను (చకార=చేసెను.)

తాత్పర్యము సులభము.

ప్రకృతీనాం విషాదంచ ప్రకృతీనాం విసర్జనమ్
నిషాదాధిపసంవాదం సూతోపావర్తనం తథా. ౧౪

టీక ॥ ప్రకృతీనాం=జనులయొక్క విషాదంచ = దుఃఖమును ; ప్రకృతీనాం=జనులయొక్క (జనులను); విసర్జనం = విడుచుటను; నిషాదాధిపసంవాదం, నిషాదాధిప=బోయలఱేనితో, సంవాదం=సంభాషణమును; సూతోపావర్తనం తథా, సూత= సారథియైనసుమంత్రునియొక్క , ఉపావర్తనం తథా = మఱలివచ్చుటను. (చకార=చేసెను.)

తాత్పర్యము సులభము.

గంగాయాశ్చాపి సంతారం భరద్వాజస్య దర్శనమ్
భరద్వాజాభ్యనుజ్ఞానా చ్చిత్రకూటస్య దర్శనమ్.

టీక ॥ గంగాయాః= గంగానదియొక్క (గంగానదిని); సంతారంచాపి=దాఁటుటను; భరద్వాజస్య= భరద్వాజమహామునియొక్క (భరద్వాజమహామునిని) ; దర్శనం= చూచుటను; భరద్వాజాభ్యనుజ్ఞాత్ , భరద్వాజ = భరద్వాజునియొక్క, అభ్యనుజ్ఞాత్ = ఆజ్ఞవలన; చిత్రకూటస్య=చిత్రకూటపర్వతముయొక్క (చిత్రకూటపర్వతమును); దర్శనం= చూచుటను. (చకార=చేసెను.)

తాత్పర్యము,సులభము.

వాస్తుకమణనివేశంచ భరతాగమనం తథా
ప్రసాదనంచ రామస్య పితుశ్చ సలిలక్రియామ్. ౧౬

టీక ॥ వాస్తుకర్మ=శాస్త్రోక్తవిధానమునగృహమును నిర్మించుటను, నివేశంచ=ఆగృహమునందుండుటను ; భరతాగమనంతథా; భరత=భరతుని యొక్క,ఆగమనంతథా=వచ్చుటను ; రామస్య=రామునియొక్క (రాముని); ప్రసాదనంచ= వేడుకొనుటను ; పితుః= తండ్రియైన దశరథునకు ; సలిలక్రియాంచ=జలదానరూపమైనకార్యమును. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

పాదుకాగ్ర్యాభిషేకంచ నందిగ్రామ నివాసనమ్
దండకారణ్య గమనం విరాధస్య వధం తథా. ౧౭

టీక ॥ పాదుకాగ్ర్యాభిషేకంచ, పాదుకాగ్ర్య = శ్రేష్ఠములైన పావకోళ్లకు,అభిషేకంచ= పట్టాభిషేకమును;నందిగ్రామనివాసనం, నందిగ్రామ=నందిగ్రామ మనెడు గ్రామమందు , నివాసనం=నివసించుటను; దండకారణ్యాగమనం=దండకారణ్యమునకుఁ బోవుటను; విరాధస్య=విరాధుని యొక్క (విరాధుని); వధంతథా=చంపుటను; (చకార=చేసెను)

భరతుఁడు, శ్రేష్ఠములైన రామపాదుకలకుఁబట్టాభిషేకముసేయుటను నందిగ్రామమందునివసించుటను, రాముఁడు, దండకారణ్యమునకుఁ బోవుటను విరాధునింజంపుటను, వాల్మీకియభివర్ణించెను. అని తాత్పర్యము.

దర్శనం శరభంగస్య సుతీక్ష్ణేన సమాగమమ్
అనసూయా సహాస్యామప్యంగరాగస్య చార్పణమ్ ౧౮

టీక ॥ శరభంగస్య=శరభంగమహాముని యొక్క (శరభంగమహామునిని)దర్శనం= చూచుటను; సుతీక్ష్ణేన = సుతీక్ష్ణమహామునితో, సమాగమం = చేరుటను ; అనసూయాసహాస్యామపి, అనసూయా= అనసూయాదేవితో, సహాస్యామపి=కూడఁగూర్చుండుటను ; అంగరాగస్య=మైపూఁతయొక్క (మైపూతను); అర్పణంచ=ఇచ్చుటను;

(చకార=చేసెను.)

రాముఁడు, శరభంగునిఁజూచుటను సుతీక్ష్ణునితోఁజేరుటను, సీతాదేవి యనసూయాదేవితోఁ గూడఁ గూడుకొండుటను, ఆయనసూయాదేవిసీతాదేవికిఁ జందనంపుమైపూఁతనిచ్చుటను,వాల్మీకియభివర్ణించెను- అనితాత్పర్యము.

అగస్త్యదర్శనం చైవ జటాయోరభిసంగమమ్
పంచవట్యాశ్చ గమనం శూర్పణఖ్యాశ్చ దర్శనమ్. ౧౯

టీక॥అగస్త్యదర్శనంచైవ=అగస్త్యమహామునినిజూచుటను; జటాయోః=జటాయువుయొక్క; అభిసంగమం=సమాగమమును; పంచవట్యాః= పంచవటీక్షేత్రమునకు; గమనంచ=పోవడమును;శూర్పణఖ్యాః = శూర్పణఖయొక్క(శూర్పణఖను); దర్శనం=చూచుటను, (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

శూర్పణఖ్యాశ్చ సంవాదం విరూపకరణం తథా
వధం ఖరత్రిశిరసో రుత్థానం రావణస్యచ. ౨౦

టీక॥ శూర్పణఖ్యాః = శూర్పణఖయొక్క; సంవాదం = సంభాషణమును; విరూపకరణంతథా,విరూప = రూపవికారముయొక్క (రూప వికారమును), కరణంతథా=చేయుటను;ఖరత్రిశిరసోః=ఖరత్రిశిరులను రాక్షసుల యొక్క (రాక్షసులను); వధం=చంపుటను; రావణస్య = రావణునియొక్క;ఉత్థానంచ=వెలువెడలుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము,సులభము.

మారీచస్య వధంచైవ వైదేహ్యా హరణం తథా
రాఘవస్య విలాపంచ గృధ్రరాజ నిబర్హణమ్. ౨౧

టీక॥ మారీచస్య = మారీచునియొక్క(మారీచుని); వధంచైవ = చంపుటను; వైదేహ్యాః= సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని); హరణం

తథా=అపహరించుటను; రాఘవస్య=రాముని యొక్క; విలాపంచ=దుఃఖించుటను; గృధ్రరాజ నిబర్హణం, గృధ్రరాజ = గద్దలఱేఁడగు జటాయువు యొక్క (జటాయువును), నిబర్హణం=చంపుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

కబంధ దర్శనంచైవ పంపాయాశ్చాపి దర్శనమ్
శబర్యా దర్శనంచైవ హనూమ ద్దర్శనం తథా. ౭౨

టీక॥ కబంధదర్శనంచైవ, కబంధ=కబంధునియొక్క (కబంధుని), దర్శనంచైవ=చూచుటను; పంపాయాః=పంపాసరస్సుయొక్క (పంపాసరస్సును); దర్శనంచాపి=చూచుటను; శబర్యాః=శబర స్త్రీయొక్క (శబర స్త్రీని); దర్శనంచైవ=చూచుటను; హనూమ ద్దర్శనం తథా, హనూమత్=హనుమంతుని యొక్క (హనుమంతుని), దర్శనంతథా=చూచుటను. (చకార=చేసెను) తాత్పర్యము, సులభము.

ఋశ్యమూకస్య గమనం సుగ్రీవేణ సమాగమమ్
ప్రత్యయోత్పాదనం సఖ్యం వాలిసుగ్రీవ విగ్రహమ్. ౭౩

టీక॥ ఋశ్యమూకస్య=ఋశ్యమూకపర్వతమునకు; గమనం=పోవుటను; సుగ్రీవేణ=సుగ్రీవునితోఁ; సమాగమం=చేరుటను; ప్రత్యయోత్పాదనం, ప్రత్యయ=(సుగ్రీవునకు) నమ్మకమును, ఉత్పాదనం=పుట్టించుటను; సఖ్యం=(రామసుగ్రీవులకు) స్నేహమును; వాలిసుగ్రీవ విగ్రహం, వాలిసుగ్రీవ=వాలికిని సుగ్రీవునకును, విగ్రహం=యుద్ధమును. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యముసులభము.

వాలిప్రమథనం చైవ సుగ్రీవ ప్రతి పాదనమ్
తారా విలాపం సమయం వర్షరాత్ర నివాసనమ్. ౭౪

టీక॥ వాలిప్రమథనంచైవ, వాలి=వాలియొక్క (వాలిని); ప్రమథనంచైవ=చంపుటను; సుగ్రీవ ప్రతిపాదనం, సుగ్రీవ=సుగ్రీవునకు, ప్ర

తిపాదనం=రాజ్యము, నిచ్చుటను; తారావిలాపం, తారా=వాలిభార్యయగుతారయొక్క; విలాపం=ఏడ్పును; సమయం=రామసుగ్రీవుల సంకేతమును; వర్షరాత్రనివాసనం, వర్షరాత్ర=వానగల, రాత్రులయందు (వర్షర్తువునందుఅనుట), నివాసనం= నివసించుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

కోపం రాఘవ సింహస్య బలానా ముపసంగ్రహమ్
దిశః ప్రస్థాపనం చైవ పృథివ్యాశ్చ నివేదనమ్. ౭౫

టీక ॥ రాఘవసింహస్య, రాఘవ=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన రాజులయందు, సింహస్య=శ్రేష్ఠుఁడగురామునియొక్క; కోపం=సుగ్రీవుని యందలి కోపమును; బలానాం=సైన్యములయొక్క (సైన్యములను), ఉపసంగ్రహం=చేర్చుటను; దిశః=దిక్కులనుగూర్చి; ప్రస్థాపనంచైవ=సైన్యములఁ, బంపుటను; పృథివ్యాః=భూమియొక్క (భూమిని, అనఁగా దేశముల స్థితిని అనుట); నివేదనంచ=చెప్పుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

అంగుళీయకదానంచ ఋక్షస్య బిలదర్శనమ్
ప్రాయోపవేశనం చాపి సంపాతే శ్చాపి దర్శనమ్. ౭౬

టీక ॥ అంగుళీయకదానంచ, అంగుళీయక=ఉంగరముయొక్క, (ఉంగరమును) దానంచ = హనుమంతున, కిచ్చుటను; ఋక్షస్య=ఋక్షునియొక్క; బిలదర్శనం, బిల=బిలముయొక్క (బిలమును), దర్శనం=చూచుటను; ప్రాయోపవేశనంచాపి, ప్రాయ= చావుకొఱకు, ఉపవేశనంచాపి=కూర్చుండుటను; సంపాతేః= జటాయువు అన్నయగు సంపాతియొక్క (సంపాతిని); దర్శనంచాపి=చూచుటను, (చకార=చేసెను).

రాముఁడు హనుమంతున కుంగరమునిచ్చుటను, హనుమదాదులు ఋక్షబిలమునునొక్కగొప్ప గుహనుజూచుటను, వారలు సీతం గానక మరణార్థముసిద్ధపడుటను, వార

లుసంపాతిం జూచుటను, వాల్మీకి రామాయణములో నభివర్ణించె ను- అని తాత్పర్యము.

పర్వతా రోహణం చాపి సాగరస్యచ లంఘనమ్
సముద్ర వచనాచ్చైవ మైనాకస్యచ దర్శనమ్. ౫౭

టీక॥ పర్వతారోహణం చాపి, పర్వత= మహేంద్రపర్వతముయొక్క(మహేంద్ర పర్వతమును), ఆరోహణంచాపి=ఎక్కుటను; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క (సముద్రమును); లంఘనంచ = దాటుటను; సముద్ర వచనాచ్చైవ, సముద్ర = సముద్రునియొక్క, వచనాచ్చైవ=మాటవలన; మైనాకస్య= మైనాక పర్వతముయొక్క; దర్శనంచ=చూడఁబడుటను.(చకార= చేసెను). తాత్పర్యము సులభము.

సింహికాయాశ్చ నిధనం లంకామలయదర్శనమ్
రాత్రౌ లంకాప్రవేశంచ ఏకస్యాథ విచింతనమ్. ౫౮

టీక॥సింహికాయాః=సింహికయొక్క; నిధనంచ=చావును; లంకామలయదర్శనం, లంకామలయ=లంకయందుండెడి పర్వతైక దేశముయొక్క(పర్వతైకదేశమును, "మలయః పర్వతాంతరే, పర్వతాంశే ప్రియోద్యానే" అనిరత్నమాల), దర్శనం= చూచుటను; రాత్రౌ=రాత్రియందు; లంకాప్రవేశంచ, లంకా= లంకయొక్క(లంకను)ప్రవేశంచ= చొచ్చుటను; అథ = అపిమ్మట, ఏకస్య= ఒకఁడైన హనుమంతుని యొక్క; విచింతనం=ఆలోచించుటను. (చకార=చేసెను) తాత్పర్యమును.

దర్శనం రావణస్యాపి పుష్పకస్యచ దర్శనమ్
ఆపానభూమి గమన మవరోధస్య దర్శనం. ౫౯

టీక॥ రావణస్య = రావణుని యొక్క(రావణుని); దర్శనమపి= చూచుటను; పుష్పకస్య = పుష్పకవిమానముయొక్క (పుష్పకవిమానమును); దర్శనంచ= చూచుటను; ఆపానభూమి గమనం, ఆపానభూ

మి=మధ్యమును(ద్రాగు ప్రదేశమున కు; గమనం=పోవుటను ; అవరోధస్య=అంతఃపురముయొక్క (అంతఃపురమును); దర్శనం=చూచుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

అశోకవనికాయానం సీతాయాశ్చాపి దర్శనమ్
అభిజ్ఞానప్రదానంచ రావణస్యచ దర్శనమ్. ౩౦

టీక॥ అశోకవనికాయానం, అశోకవనికా = అశోకవనమునకు, యానం=పోవుటను; సీతాయాః= సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని) ; దర్శనంచాపి=చూచుటను;అభిజ్ఞానప్రదానంచ,అభిజ్ఞాన=గుఱుతగు నుంగరముయొక్క (ఉంగరమును), ప్రదానంచ= ఇచ్చుటను; రావణస్య=రావణునియొక్క (రావణుని) దర్శనంచ=చూచుటను. (చకార= చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

రాక్షసీ తర్జనం చైవ త్రిజటా స్వప్న దర్శనమ్
మణిప్రదానం సీతాయా వృక్షభంగం తథైవచ. ౩౧

టీక ॥ రాక్షసీతర్జనంచైవ, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, తర్జనంచైవ=సీతనుద్దేశించి, యదల్పుటను; త్రిజటాస్వప్నదర్శనం, త్రిజటా=త్రిజటయొక్క, స్వప్నదర్శనం=కలగనుటను;సీతాయాః= సీతాదేవియొక్క; మణిప్రదానం, మణి=శిరోరత్నముయొక్క (శిరోరత్నమును), ప్రదానం=హనుమంతునకిచ్చుటను;తథా=అట్లు; వృక్షభంగమేవచ,వృక్ష=చెట్లయొక్క, (చెట్లను) భంగమేవచ=విఱుచుటను.(చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

రాక్షసీ విద్రవం చైవ కింకరాణాం నిబర్హణమ్
గ్రహణం వాయుసూనోశ్చ లంకాదాహాభి గర్జనమ్. ౩౨

టీక॥ రాక్షసీవిద్రవంచైవ, రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీలయొక్క, విద్రవంచైవ = పాఱుటను; కింకరాణాం = రావణునిభటులయొక్క

(భటులను); నిబర్హణం=చంపుటను; వాయుసూనోః=వాయువుకొడుకైనహనుమంతునియొక్క (హనుమంతుని); గ్రహణంచ= పట్టుకొనుటను; లంకా దాహాభిగర్జనం, లంకా=లంకయొక్క (లంకను) దాహ = కాల్చుటచే, అభిగర్జనం=అఱచుటను; (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

ప్రతిప్లవన మేవాథ మధూనాం హరణం తథా
రాఘవాశ్వాసనం చాపి మణినిర్యాతనంతథా. ౩౩

టీక॥ అథ=ఆపిమ్మట; ప్రతిప్లవనమేవ=మఱలసముద్రమును దాటుటను; మధూనాం= తేనియలయొక్క (తేనియలను); హరణంతథా=అపహరించుటను; రాఘవాశ్వాసనంచాపి, రాఘవ=రాముని యొక్క (రాముని), ఆశ్వాసనంచాపి=ఊఱడించుటను; మణినిర్యాతనం తథా, మణి=శిరోరత్నముయొక్క (శిరోరత్నమును), నిర్యాతనంతథా=రామునకు, అప్పగించుటను- (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

సంగమంచ సముద్రేణ నళసేతోశ్చ బంధనమ్
ప్రతారంచ సముద్రస్య రాత్రౌ లంకావరోధనమ్. ౩౪

టీక॥ సముద్రేణ = సముద్రునితోఁ; సంగమంచ=సైన్యసహితుఁడై రాముఁడు, చేరుటయును; నళసేతోః=నలునిచేఁ గట్టఁబడిన సేతువుయొక్క (సేతువును); బంధనంచ=కట్టుటను; సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క (సముద్రమును); ప్రతారంచ=దాటుటను; రాత్రౌ= రాత్రియందు; లంకా వరోధనం, లంకా = లంకయొక్క (లంకను), అవరోధనం = ముట్టడించుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

విభీషణేన సంసర్గం వధోపాయ నివేదనమ్

కుంభకర్ణస్య నిధనం మేఘనాద నిబర్హణమ్. ౩౫

టీక॥ విభీషణేన = విభీషణుని తోఁ; సంసర్గం = సంబంధమును; వధోపాయనివేదనం, వధ=రావణునిఁజంపుటయందు; ఉపాయ= వెరవుయొక్క (వెరవును), నివేదనం= తెల్పుటను; కుంభకర్ణస్య= కుంభకర్ణునియొక్క; నిధనం= చావును; మేఘనాదనిబర్హణం, మేఘనాద=ఇంద్రజిత్తుయొక్క (ఇంద్రజిత్తును), నిబర్హణం=చంపుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

రావణస్య వినాశంచ సీతావాప్తి మరేః పురే
విభీషణాభి షేకంచ పుష్పకస్యచ దర్శనమ్. ౩౬

టీక॥ రావణస్య = రావణుని యొక్క; వినాశంచ=చావును; అరేః=శత్రువుయొక్క; పురే=పట్టణమందు; సీతావాప్తిం, సీతా=సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని), అవాప్తిం= పొందుటను; విభీషణాభిషేకంచ, విభీషణ = విభీషణుని యొక్క, అభిషేకంచ=పట్టాభిషేకమును; పుష్పకస్య= పుష్పకవిమానము యొక్క (పుష్పకవిమానమును); దర్శనంచ=చూచుటను. (చకార= చేసెను). తాత్పర్యము సులభము.

అయోధ్యాయాశ్చ గమనం భరతేన సమాగమమ్
రామాభిషేకాభ్యుదయం సర్వసైన్య విసర్జనమ్
స్వరాష్ట్ర రంజనంచైవ వైదేహ్యాశ్చ విసర్జనమ్. ౩౭

టీక॥ అయోధ్యాయాః = అయోధ్యా పట్టణమునకు; గమనంచ=పోవుటను; భరతేన=భరతుని తోఁ; సమాగమం=చేరుటను; రామాభిషేకాభ్యుదయం, రామ = రామునియొక్క, అభిషేకాభ్యుదయం=పట్టాభిషేకోత్సవమును; సర్వసైన్యవిసర్జనం, సర్వ=సమస్తములైన, సైన్య = సైన్యములయొక్క(సైన్యములను), విసర్జనం=

విడుచుటను; స్వరాష్ట్రరంజనంచైవ, స్వ=తనదగు, రాష్ట్ర=రాజ్యముయొక్క (రాజ్యమును), రంజనంచైవ=సంతోషింపఁజేయుటను; వైదేహ్యాః=సీతాదేవియొక్క (సీతాదేవిని) విసర్జనంచ=విడుచుటను. (చకార=చేసెను).

తాత్పర్యము, సులభము.

అనాగతంచ యత్కించి ద్రామస్య వసుధాతలే
తచ్చకారోత్తరే కావ్యే వాల్మీకి ర్భగవానృషిః. ౩౮

టీక॥ రామస్య=రామునకు; వసుధాతలే=భూతలమందు; అనాగతం=నడవఁబోవునట్టి; యత్=ఏ చరిత్రము; కించిత్=కొంచెము; అస్తి (అధ్యాహృతము) కలదో; ఉత్తరే=ఉత్తరకథాప్రతి పాదకమగు; కావ్యే=కావ్యమందు; తచ్చ=దానిని; భగవాన్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడును; ఋషిః= పరమార్థము నుదెలిసినవాఁడునగు; వాల్మీకిః = వాల్మీకిమహర్షి; చకార=చేసెను.

(ఇట్లు, ౧౦వ శ్లోకము మొదలు, ౩౮వ శ్లోకము కడపటికు, నేకాన్వయము గా, నెఱుంగునది).

సీతావిసర్జనమునకుఁ బూర్వము జరిగినకథాభాగమును షట్కాండముల యందును, సీతావిసర్జనము మొదలగు భవిష్యత్కథాభాగము నుత్తరకాండమునందును, భగవంతుఁడగువాల్మీకిమహర్షి, యభివర్ణించెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, తృతీయస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ తృతీయసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ

చతుర్థసర్గప్రారంభః.

ప్రాప్తరాజ్యస్య రామస్య వాల్మీకి ర్భగవా నృషిః
చకార చరితం కృత్స్నం విచిత్ర పద మాత్మవాన్. ౧

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; ఆత్మవాన్=బుద్ధిశాలియును ; ఋషిః = కావ్యము సేయశక్తుఁడునగు; వాల్మీకిః = వాల్మీకి ; ప్రాప్తరాజ్యస్య, ప్రాప్త=పొందఁబడిన, రాజ్యస్య= రాజ్యముగల; రామస్య= రామునియొక్క; విచిత్రపదం, విచిత్ర= ఆశ్చర్యజనకములగు, పదం=శబ్దములుగల; కృత్స్నం=సమస్తమైన; చరితం = చరిత్రమును; చకార=చేసెను.

భగవంతుండును "నానృషిఃకురుతే కావ్యం" (ఋషిగానివాఁడు కావ్యము సేయఁజాలఁడు) అనునట్లు, ఋషియగుటం బట్టి, కావ్యము సేయసమర్థుఁడునగు వాల్మీకి, రాముఁడు, రాజ్యమును బాలింపుచుండఁగా, నతని చరిత్రమంతయు, విచిత్రంబులగుశబ్దములతోఁ జేసెను. అని తాత్పర్యము.

చతుర్వింశ త్సహస్రాణి శ్లోకానా ముక్తవా నృషిః
తథా సర్గశతాన్ పంచ షట్కాండాని తథోత్తరమ్. ౨

టీ॥ఋషిః=వాల్మీకిమహర్షి; శ్లోకానాం=శ్లోకములయొక్క; చతుర్వింశత్సహస్రాణి=ఇరువదినాలుగువేలును (ఇరువదినాలుగువేలశ్లోకములనుఅనుట); పంచ=ఐదు; సర్గశతాన్ తథా=నూఱుసర్గలను; షట్=ఆఱు; కాండాని=కాండములను; ఉత్తరం తథా=ఉత్తరకాండమును; ఉక్తవాన్=చెప్పెను.

వాల్మీకిమహర్షి, ఇరువదినాలుగువేలశ్లోకములును, ఐదునూఱులసర్గలును, ఏడు కాండములును, ఉండునట్లు, రామాయణమును జేసెను. అని తాత్పర్యము.

కృత్వాపి తన్మహాప్రాజ్ఞ స్సభవిష్యం సహోత్తరమ్
చింతయామాస కోన్వేత త్ప్రయుంజీయా దితి ప్రభుః. ౩

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞః = పండితశ్రేష్ఠుండైన; ప్రభుః = సమర్థుండగు వాల్మీకి; సహోత్తరం = శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకు వెనుకటికథాభాగముతోఁ గూడినదియు; సభవిష్యం = అశ్వమేధమునకు వెనుకటి భవిష్యత్కథతోఁ గూడినదియు నగు; తత్ = ఆరామాయణమును; కృత్వాపి = చేసియు; కోను = ఎవ్వఁడు; ఏతత్ = దీనిని; ప్రయుంజీయాత్ = ప్రయోగించును; ఇతి = అని; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

పండితశ్రేష్ఠుండును సమర్థుండునగు వాల్మీకి, శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకు వెనుకటికథలను, అశ్వమేధము సేయుటకు వెనుకటి భవిష్యత్కథలునుం, జేర్చి, యారామ కథనంతయుఁ జేసి, "దీని నెవ్వఁడు పఠించి లోకమునందుఁ బ్రవర్తిల్లఁ జేయును" అని యాలోచించెను.
అని తాత్పర్యము.

తస్య చింతయ మానస్య మహర్షే ర్భావితాత్మనః
అగృహ్ణీతాం తతః పాదౌ ముని వేషౌ కుశలవౌ. ౪

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; మునివేషౌ, ముని = మునులయొక్క, వేషౌ = వేషముల వంటి వేషములుగలః; కుశలవౌ = కుశలవులు; చింతయమానస్య = ఆలోచింపుచున్నవాఁడును; భావితాత్మనః, భావిత = ధ్యానింపఁబడిన, ఆత్మనః = పరమాత్మగలవాఁడునగు; తస్య = ఆవాల్మీకి యొక్క; పాదౌ = అడుగులను; అగృహ్ణీతాం = పట్టుకొనిరి.

ఆవాల్మీకిమహాముని, తగిన శిష్యుఁడు దొరకొనుటకై పరమాత్మయందు మనసునిల్పి చింతింపుచుండఁగా, మునివేషములధరించి యుండుకుశలవులను రాజపుత్రులు, ఆవాల్మీకిపాదములకభివందనముఁ జేసిరి.
అని తాత్పర్యము.

కుశీలవౌతు ధర్మజ్ఞౌ రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ
భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ దదర్శాశ్రమ వాసినౌ. ౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆవాల్మీకి; ధర్మజ్ఞౌ=ధర్మముల నెఱింగినవారును; రాజపుత్రౌ = రాచకొమరులును; యశస్వినౌ= కీర్తిగలవారును; భ్రాతరౌ=తోడంబుట్టువులును; స్వరసంపన్నౌ, స్వర=శారీరసౌష్ఠవముతో, సంపన్నౌ=కూడుకొనినవారును; ఆశ్రమవాసినౌ, ఆశ్రమ=తనయాశ్రమమందు, వాసినౌ=వాసముసేయుచుండువారునగు; కుశీలవౌ=కుశలవులను;("తు" అనునది పాదపూరణార్థము.)దదర్శ = చూచెను. తాత్పర్యము,సులభము.

వాల్మీకిమహర్షి.

లవుడు.

కుశుడు.

సతు మేధావినౌ దృష్ట్వా వేదేషు పరినిష్ఠితౌ
వేదోప బృంహణార్థాయ తావగ్రాహయత ప్రభుః. ౬

కావ్యం రామాయణం కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితం మహత్
పౌలస్త్య వధ మిత్యేవ చకార చరితవ్రతః. ౭

టీక ॥ ప్రభుః=స్వతంత్రుఁడైన; సః=ఆవాల్మీకి; మేధావినౌ=బుద్ధిశాలులును; వేదేషు= వేదములయందు; పరినిష్ఠితౌ=దృఢమైననిష్ఠగలవారునగు; కుశలవౌ (అధ్యాహృతము) = కుశలవులను; దృష్ట్వా=చూచి; (తాను) చరితవ్రతః, చరిత=ఆచరింపంబడిన, వ్రతః=చాంద్రాయణాదివ్రతములుగలవాఁడై; సీతాయాః=సీతాదేవియొక్క; కృత్స్నం=సమస్తమైన; చరితం=చరిత్రమును; పౌలస్త్యవధం, పౌలస్త్య=పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టిన రావణునియొక్క, వధం=చంపుటను; ఇత్యేవ= ఈసగుణించియే; రామాయణం=రామాయణమనెడు; యత్=ఏ; మహత్=గొప్పదైన; కావ్యం=కావ్యమును; చకార=చేసెనో; వేదోపబృంహణార్థాయ, వేద=వేదములయొక్క, ఉపబృంహణ=అర్థనిర్వచనమను, అర్థాయ = ప్రయోజనముకొఱకు; తౌ=ఆకుశలవులను; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకావ్యమును; అగ్రాహయత=గ్రహింపఁజేసెను.

స్వతంత్రుఁడగువాల్మీకి, బుద్ధిశాలులును సాంగంబుగ వేదాధ్యయనముఁజేసినవారలునగు నా కుశలవులంజూచి, తాను సీతాచరిత్రమును రావణవధమునుం గుఱించిరచించిన రామాయణంబనుమహాకావ్యము నాకుశలవులకుఁ దెలియఁజెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

పాఠ్యే గేయేచ మధురం ప్రమాణై స్త్రిభి రన్వితమ్
జాతిభి స్సప్తభి ర్బద్ధం తంత్రీలయ సమన్వితమ్. ౮
రసై శ్శృంగార కారుణ్య హాస్య వీర భయానకైః
రౌద్రాదిభిశ్చ సంయుక్తం కావ్య మేత దగాయతామ్. ౯
తౌతు గాంధర్వ తత్త్వజ్ఞౌ మూర్ఛనాస్థానకోవిదౌ

భ్రాతరౌ స్వరసంపన్నౌ గంధర్వావివ రూపిణౌ. ౧౦
రూపలక్షణసంపన్నౌ మధురస్వరభాషిణౌ
బింబాదివోద్ధృతౌ బింబౌ రామదేహాత్తథాపరౌ. ౧౧

టీక॥ గాంధర్వతత్త్వజ్ఞౌ; గాంధర్వ=గానశాస్త్రముయొక్క, తత్త్వ=రహస్యములను, జ్ఞౌ=ఎఱింగినవారును; మూర్ఛనాస్థానకోవిదౌ, మూర్ఛనా=స్వరవ్యాప్తియొక్క, స్థాన = పుట్టుచోట్లను; కోవిదౌ=ఎఱింగినవారును; భ్రాతరౌ=తోడఁబుట్టువులును; స్వరసంపన్నౌ, స్వర = శారీరముతో, సంపన్నౌ=కూడుకొనినవారును; రూపిణౌ= మనుష్యరూపముగల; గంధర్వావివ(స్థితౌ)=గంధర్వులవలెనున్నవారును; రూపలక్షణసంపన్నౌ, రూప=నాటకముయొక్క ("రూపస్వభావేశుక్లాదౌ సౌందర్యే నాటకే పశౌ" అనిభాస్కరనిఘంటువు), లక్షణ = లక్షణములతో ; సంపన్నౌ=కూడికొనినవారును; మధురస్వరభాషిణౌ, మధురస్వర = మనోహరమైన ధ్వని గలుగు నట్లు, భాషిణౌ=పలుకువారును; తథా=అట్లు; బింబాత్ = మూలబింబమైన; రామదేహాత్, రామ= రామునియొక్క, దేహాత్ = దేహమునుండి; ఉద్ధృతౌ=నిర్మింపఁబడిన; అపరౌ=ఇతరములైన; బింబావివ (స్థితౌ)=ప్రతిబింబములువలెనున్నవారునగు; తౌ = ఆకుశలవులు ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము.); పాఠ్యే = పఠించుటయందును; గేయేచ = పాడుటయందును; మధురం = మనోహరమైనదియును; త్రిభిః=మూఁడైన; ప్రమాణైః= ద్రుతమధ్యవిలంబితము లనెడు ప్రమాణములతో; అన్వితం=కూడినదియును; సప్తభిః=ఏడైన; జాతిభిః = షడ్జమధ్యమగాంధారనిషాదఋషభధైవతపంచమంబు లనెడు జాతులతో; బద్ధం=కట్టఁబడినదియును; తంత్రీలయసమన్వితం, తంత్రీ=వీణాతంతులయొక్క, లయ=తాళాదిసామ్యముతో, సమన్వితం= కూడినదియును; శృంగారకారుణ్యహాస్యవీరభయానకైః= శృంగారకారుణ్యహాస్యవీర భయానకంబులను నవి

యును; రౌద్రాదిభిశ్చ = రౌద్ర, (ఆదిశబ్దముచేత) బీభత్సాద్భుత శాంతంబులనునవియునగు;రసైః= రసములతో; సంయుక్తం=కూడుకొనినదియునగు; ఏతత్ =ఈ; కావ్యం=రామాయణకావ్యమును;అగాయతాం=పాడిరి.

గానశాస్త్రరహస్యములనెఱింగి షడ్జాది స్వరముల యుత్పత్తిస్థానంబులఁదెలిసికొని, నాటకయోగ్యములైన యభినయములతో,మనోహరంబగుకంఠంబున,మధురస్వరంబుగభాషించుచు, మానుషవేషధారులగుగంధర్వులుంబోలె వెలుంగుచున్నవారునుమూలబింబంబగురామదేహంబువలన సంగ్రహింపఁబడినప్రతిబింబములట్లున్నవారు నగు నా కుశలవులు, మనోహరంబుగఁబఠించుటకును బాడుటకునుందగి, ద్రుతమధ్యవిలంబితములనొప్పుచు, షడ్జాదిసప్తజాతులుగలిగి,శృంగారాదినవరసంబులచే రమణీయంబైన యీ రామాయణ కావ్యమును బాడిరి. అని తాత్పర్యము.

తౌ రాజపుత్రౌ కార్త్స్న్యేన ధర్మ్యమాఖ్యాన ముత్తమమ్
వాచోవిధేయం తత్సర్వం కృత్వా కావ్య మనిందితౌ. ౧౨
ఋషీణాంచ ద్విజాతీనాం సాధూనాం చ సమాగమే
యథోపదేశం తత్త్వజ్ఞౌ జగతు స్సుసమాహితౌ. ౧౩
మహాత్మానౌ మహాభాగౌ సర్వలక్షణ లక్షితౌ

టీక॥ రాజపుత్రౌ=రాచకొమరులును; అనిందితౌ=దూఱఁదగనివారును; తత్త్వజ్ఞౌ=నిశ్చితాభిప్రాయము నెఱింగినవారును; సుసమాహితౌ=మిక్కిలి మెచ్చరికగలవారును; మహాత్మానౌ=గొప్పబుద్ధిగలవారును;మహాభాగౌ=గొప్పభాగ్యము గల వారును ("భాగాభాగ్యాంశతుల్యాంశాః" అని వైజయంతి); సర్వలక్షణలక్షితౌ, సర్వ=సమస్తములైన, లక్షణ=శుభలక్షణములతో, లక్షితౌ=కూడుకొనినవారునగు;తౌ=ఆకుశలవులు; కార్త్స్న్యేన=సాకల్యముగ; ధర్మ్యం= ధ

మణముతోఁగూడినదియును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైనదియునగు; ఆఖ్యానం=చరిత్రరూపమైన; తత్=ఆ; కావ్యం = రామాయణకావ్యమును;సర్వం=అంతయును; వాచః=నోటికి;విధేయం=వశమునుగా;కృత్వా= చేసికొని; ఋషీణాంచ=ఋషులయొక్కయు;ద్విజానాం=ద్విజులయొక్కయు; సాధూనాంచ= పెద్దలయొక్కయు; సమాగమే=సభయందు;యథోపదేశం=తమకుపదేశించిననీతినిదప్పక; జగతుః=పాడిరి.

మిక్కిలిబుద్ధిశాలులును సమస్త శుభలక్షణములతోను గూడినవారునగు నారాచకొమరులు, రామాయణముయొక్క యథార్థార్థము దెలిసికొని,సావధానులై, సమస్త స్థలములయందును ధర్మమయమై యుత్తమమై పూర్వముజరిగిన చరిత్రమును జెప్పుచున్న యీరామాయణ మహాకావ్యము నంతయు నోటికివచ్చునట్లుచేసికొని, ఋషులునుద్విజులునుసాధువులును, జేరు కాలనులయందుఁ, బాడసాగిరి. అని తాత్పర్యము.

తౌ కదాచి త్సమేతానా మృషీణాం భావితాత్మనామ్. ౧౪
ఆసీనానాం సమీపస్థా విదం కావ్య మగాయతామ్

టీక॥ తౌ=ఆకుశలవులు,కదాచిత్=ఒకానొకప్పుడు, భావితాత్మనాం,భావిత=ధ్యానింపఁబడిన, ఆత్మనాం=పరమాత్మగలవారును, సమేతానాం = గుంపుచేరినవారును, ఆసీనానాం=కూర్చుండినవారునగు,ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; సమీపస్థౌ=సమీపమందున్నవారలై;ఇదం=ఈ, కావ్యం=రామాయణ కావ్యమును, అగాయతాం=పాడిరి.

ఆకుశలవులు,ఒకానొకప్పుడు, పరమజ్ఞానులగు ఋషులుకొందఱు సభచేరి కూర్చుండియుండఁగా, వారిసమీపమందుండి యీరామాయణకావ్యమునుబాడిరి. అని తాత్పర్యము.

తచ్ఛ్రుత్వా మునయ స్సర్వే బాష్పపర్యాకులేక్షణాః. ౧౫

సాధుసాధ్వితి తా వూచుః పరంవిస్మయ మాగతాః

టీక॥ సర్వే=సమస్తులయిన, మునయః=మునులు, తత్ = ఆపాటను; శ్రుత్వా=విని, పరం=అధికమైన; విస్మయం=ఆశ్చర్యమును; ఆగతాః=పొందినవారును; బాష్పపర్యాకులేక్షణాః, బాష్ప=సంతసంపుఁగన్నీరుచే, వ్యాకుల=కలఁతపడిన, ఈక్షణాః=నేత్రములుగలవారునై; తౌ=ఆకుశలవులఁగూర్చి, సాధుసాధ్వితి= బళాబళా యని; ఊచుః=చెప్పిరి.

ఆఋషులు, వారి పాటనువిని, మిగుల నాశ్చర్యమునుబొంది, కన్నులనానందబాష్పములు గారఁగా నా కుశలవులఁజూచి, బలే! బలే! అని మెచ్చుకొనిరి అని తాత్పర్యము.

తే ప్రీతమనస స్సర్వే మునయో ధర్మవత్సలాః. ౧౬
ప్రశశంసుః ప్రశస్తవ్యౌ గాయమానౌ కుశీలవౌ

టీక॥ ధర్మవత్సలాః, ధర్మ = ధర్మమందు; వత్సలాః = మిక్కిలి స్నేహముగల; తే=ఆ; సర్వే=సమస్తులయిన; మునయః=ఋషులు; ప్రీతమనసః, ప్రీత= సంతోషించిన, మనసః= హృదయములుగలవారలై; గాయమానౌ= పాడుచున్నవారును; ప్రశస్తవ్యౌ= కొనియాడఁదగినవారునైన, కుశీలవౌ=కుశలవులను; ప్రశశంసుః=కొనియాడిరి.

ధర్మైకబుద్ధిగల ఆఋషులందఱును, సంతసించి, మధురముగా రామాయణమును పాడుటం బట్టి కొనియాడందగి యున్న కుశలవులను, ప్రశంసించిరి. అని తాత్పర్యము.

అహో గీతస్య మాధుర్యం శ్లోకానాంతు విశేషతః- ౧౭
చిరనిర్వృత్త మప్యేత త్ప్రత్యక్షమివ దర్శితమ్

టీక॥ గీతస్య= పాటయొక్క; మాధుర్యం = మనోహరమగుట; అహో = ఆశ్చర్యకరము; శ్లోకానాం = శ్లోకముల యొక్క;

మాధుర్యంతు(అధ్యాహృతము)మనోహరమగుటయును,విశేషతః = మిక్కిలి;అహో= ఆశ్చర్యకరము. ఏతత్ =ఈచరిత్రము;చిరనిర్వృత్తమపి,చిర = బహుకాలము,నిర్వృత్తమపి=కడచినదియైనను;ప్రత్యక్షమివ=కట్టెదుటనడిచినదివలె; దర్శితం=చూపఁబడినది.

ఈపాటమిక్కిలి మధురముగానున్నది,శ్లోకములుమఱియుమధురములుగానున్నవి,ఈకావ్యము, రామకథపెద్దకాలమునకు మునుపునడిచినదైనను, ఇప్పుడుకట్టెదుటనడుచుచుంనట్లు, తేటగాఁ,జెల్పుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య తా వుభౌ సుష్ఠు భావం సమ్యగగాయతామ్. ౧౮
సహితౌ మధురం రక్తం సంపన్నం స్వరసంపదా

టీక॥ తౌ=ఆ;ఉభౌ = ఇద్దఱును;సహితౌ= కూడుకొనినవారై; (అనఁగా, సమమైనలయముగలిగి, అనుట.) భావం=అభిప్రాయమును;సుష్ఠు=చక్కఁగా; ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి;మధురం = మనోహరమును;స్వరసంపదా=షడ్జాదిస్వరసంపదతో, సంపన్నం = కూడుకొనియున్నదియును.రక్తం= రాగముతోఁగూడినదియు నగునట్లు,సమ్యక్= చక్కఁగా, అగాయతాం = పాడిరి.

ఆకుశలవులు,ఇద్దఱునుసమమైనలయముగలిగియేకకంఠులై, కవియభిప్రాయమురీతిని, ఆయారసములనా విష్కరించుచు, మనోహరముగాషడ్జాదిసర్వములతోఁగూడి, రాగయుక్తమైయుండునట్లు, పాడిరి. అనితాత్పర్యము.

ఏవం ప్రశస్యమానౌ తౌ తపశ్శ్లాఘ్యైర్మహాత్మభిః. ౧౯
సంరక్తతర మత్యర్థం మధురం తావగాయతామ్

టీక॥తపశ్శ్లాఘ్యైః,తపః=తపస్సుచేతను,శ్లాఘ్యైః=కొనియాడఁదగిన; మహాత్మభిః = మిక్కిలిబుద్ధిశాలులగుఋషులచేత; ఏవం=ఈ

ప్రకారము; తౌ=ఆకుశలవులు; ప్రశస్యమానౌ= కొనియాడఁబడుచున్నవారై; సంరక్తతరం = శ్రేష్ఠములైన రాగములు హెచ్చుగాఁగలుగునట్లును; అత్యర్థం= మిక్కిలి; మధురం = మనోహరమగు నట్లును; తౌ=ఆకుశలవులు; అగాయతాం= పాడిరి.

మిక్కిలియుఁ దపస్వులునుబుద్ధిశాలులునగు మహర్షు లీప్రకారముశ్లాఘింపుచుండఁగా, మఱింత మంచిరాగములతో, మిక్కిలిమధురముగాఁబాడిరి. అని తాత్పర్యము.

ఋషులు కుశలవులకు బహుమతు లిప్పించుట.

ప్రీతః కశ్చి న్ముని స్తాభ్యాం సంస్థితః కలశం దదౌ. ౨౦
ప్రసన్నో వల్కలం కశ్చి ద్దదౌ తాభ్యాం మహాయశాః

టీక॥ కశ్చిత్=ఒకానొక; మునిః=ఋషి; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడును; సంస్థితః= లేచినవాఁడునై; తాభ్యాం= ఆకుశలవులకొఱకు; కలశం = జలపాత్రమును; దదౌ=ఇచ్చెను, మహాయశాః = గొప్పకీర్తిఁగల; కశ్చిత్ = ఒకానొక మునిః; ప్రసన్నః= సంతసించినవాఁడై; తాభ్యాం = ఆకుశలవులకొఱకు; వల్కలం=నారచీరను; దదౌ= ఇచ్చెను.

ఒకానొక మహర్షి, సంతసించి ప్రేమాతిశయంబున లేచి, యాకుశలవులకు, జలపాత్రమునిచ్చెను; మహాయశుండగు మఱియొకండు, సంతుష్టుండై, నారచీరనిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్య మిద మాఖ్యానం మునినా సంప్రకీర్తితమ్. ౨౧
పరం కవీనా మాధారం సమాప్తంచ యథాక్రమమ్
అభిగీత మిదం గీతం సర్వగీతేషు కోవిదౌ. ౨౨
ఆయుష్యం పుష్టిజనకం సర్వశ్రుతి మనోహరమ్
ప్రశస్యమానౌ సర్వత్ర కదాచి త్తత్ర గాయకౌ. ౨౩
రథ్యాసు రాజమార్గేషు దదర్శ భరతాగ్రజః

టీక ॥ ఆశ్చర్యం=ఆశ్చర్యము కలిగించునదియును; మునినా=వాల్మీకిచేత; సంప్రకీర్తితం=చక్కఁగాఁ జెప్పఁబడి నదియును; కవీనాం=కవులకు; పరం=ఉత్కృష్టమైన; ఆధారం = ఆధారమైనదియును; యథాక్రమం=వరుసతప్పక; సమాప్తం=ముగిసినదియును; ఆఖ్యానం=చరిత్రరూపమునైన; ఇదం=ఈప్రబంధమునుగూర్చి; సర్వగీతేషు= సమస్తగానములయందును; కోవిదౌ=సమర్థులగు కుశలవులారా! యువాభ్యాం (అధ్యాహృతము)=మీచేత; ఆయుష్యం= ఆయుస్సును వృద్ధిఁబొందించు నదియును; పుష్టిజనకం=పుష్టినిగలిగించు నదియును; సర్వశ్రుతి మనోహరం, సర్వశ్రుతి=స్వరావయవ

రూపములైన సమస్త శ్రుతులచే త, మనోహరం=ఇంపైనదియున గు; ఇదం=ఈ; గీతం=పాట; అభి గీతం=చక్కఁగాఁబాడఁబడినది; ఇ తి (అధ్యాహృతము)=అని; తత్ర= ఆయశ్వమేధ యజ్ఞవాటమందును; రథ్యాసు=వీధులయందును; రాజ మార్గేషు=రాజమార్గములయందు ను; ప్రశస్యమానౌ=కొనియాడఁబ డుచుండునట్టి; గాయకౌ=గానము సేయువారైనకుశలవులను; కదా చిత్=ఒకానొకప్పుడు; భరతాగ్ర జః= భరతునకన్నయైనరాముఁ డు; దదర్శ=చూచెను.

"సమస్తగానములయందునుస మధురములైన ఓకుశలవులారా! వా ల్మీకిమహామునిచే, వరుసదప్పక ర చింపఁబడి, కవులకుఁ బరమాధా రంబై, యాశ్చర్యావహంబై వెలుం గుచున్న, (శ్రీరామచరిత్రరూపమగు నీరామాయణంబును, ఆయుర్వృద్ధి కరంబును బుష్టిప్రదంబును యుక్త స్వరావయవంబులచే నొప్పుచున్న దియునత్యుత్తమంబునగు గానము చేఁ, బాడితిరి" అని, అశ్వమేధయ జ్ఞవాటమునందును రాజమార్గ ములయందును గొనియాడఁబడుచుం డుకుశలవులను, రాముఁడు తానశ్వ మేధయాగము సేయుచున్నప్పుడు, చూచెను. అని తాత్పర్యము.

స్వవేశ్మ చానీయ తతో భ్రాతరౌ స కుశీలవౌ. ౨౮
పూజయామాస పూజార్హౌ రామ శ్శత్రునిబర్హణః

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; శత్రుని బర్హణః = శత్రువులఁజంపునట్టి; సః=ఆ; రామః = రాముఁడు; పూ జార్హౌ, పూజ = పూజకు, అ ర్హౌ=తగినవారును; భ్రాతరౌ=తో డఁబుట్టువులునగు; కుశీలవౌ=కుశల వులను; స్వవేశ్మ=తనయశ్వమేధశా లాగృహమును; ఆనీయ = పొందిం చి; పూజయామాస = కొనియా డెను.

శత్రువులఁ జంపునట్టి యారా ముఁ, డా కుశలవులను దానుజూచిన వెనుకనే, వారిందనయశ్వమేధశా లాగృహమునకురప్పించి, శ్లాఘిం చెను. అని తాత్పర్యము.

ఆసీనః కాంచనే దివ్యే సచ సింహాసనే ప్రభుః. ౨౫
ఉపోప విష్ట స్సచివై ర్భ్రాతృభిశ్చ పరంతపః
దృష్ట్వాతు రూపసంపన్నౌ తావుభౌ నియత స్తథా. ౨౬
ఉవాచ లక్ష్మణం రామ శ్శత్రుఘ్నం భరతంతథా
శ్రూయతా మిద మాఖ్యాన మనయో ర్దేవవర్చసోః. ౨౭
విచిత్రార్థపదం సమ్య గ్గాయకౌ తావచోదయత్

టీక॥ ప్రభుః=రాజును; కాంచనే= బంగారుతోఁ జేయఁ బడినదియును; దివ్యే=స్వర్గమునందుఁబుట్టినదియునగు; సింహాసనే=సింహాసనమందు; ఆసీనః=కూర్చుండియున్నవాఁడును; సచివైః = మంత్రులచేతను; భ్రాతృభిశ్చ= తోఁబుట్టువులచేతను; ఉపోపవిష్టః=చుట్టఁబడినవాఁడును; పరంతపః, పరం=శత్రువులను; తపః= వేఁచువాఁడును; నియతః = యజ్ఞదీక్షితుఁడునగు; సః=ఆ ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము); రామః=రాముఁడు; రూపసంపన్నౌ, రూప= సౌందర్యముతో, సంపన్నౌ=కూడికొనినట్టి; తౌ=ఆ; ఉభౌ=ఇద్దఱైనకుశలవులను; దృష్ట్వా=చూచి ("తు" అనునది పాదపూరణార్థము); తదా=అప్పుడు; తథా=అట్లు; దేవవర్చసోః, దేవ=దేవతలయొక్క, వర్చసోః = కాంతివంటికాంతిగల; అనయోః= వీరియొక్క; విచిత్రార్థపదం, విచిత్ర=ఆశ్చర్యమునుగలిగించునట్టి, అర్థపదం = అర్థశబ్దములుఁగల; ఆఖ్యానం=ప్రబంధమును; సమ్యక్= చక్కగా; శ్రూయతాం=వినబడుఁగాక; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; శత్రుఘ్నం= శత్రుఘ్నుని, భరతం=భరతునిం గూర్చి, ఉవాచ=చెప్పెను. తౌ=ఆ; గాయకౌ=పాఠకులగుకుశలవులను, అచోదయత్=ప్రేరేపించెను.

యజ్ఞదీక్షితుండగు రాముఁడు, దశరథునిచేస్వర్గమునుండి తీసికొని రాఁబడినస్వర్ణమయ సింహాసనమునందుఁగూర్చుండి, తోఁబుట్టువులునుమంత్రులునుం గొలువ నిండుకొలువుండి, యతి సుందర రూపులగు

నాకుశలవులంబూచి, "ఆశ్చర్యావహంబులగు శబ్దార్థంబులనొప్పు ప్రబంధమును వీరుగానముసేయఁగా వినుఁడు" అనితోడంబుట్టువులకుఁజెప్పి, యాకుశలవుల గానముసేయని యోగించెను. అనితాత్పర్యము.

తౌ చాపి మధురం రక్తం స్వంచితాయతనిస్వనమ్. ౨౮
తంత్రీలయవ దత్యర్థం విశ్రుతార్థ మగాయతామ్

టీక॥ తౌచాపి=ఆకుశలవులును; మధురం=మనోహరముగాను; రక్తం=రాగయుక్తముగాను; స్వంచితాయతనిస్వనం, స్వంచిత=మిక్కిలిపూజ్యమును, ఆయత=దీర్ఘముసైన, నిస్వనం=ధ్వనిగలుగునట్లుగాను; తంత్రీలయవత్=వీణెతంతులును దాళాదిసామ్యమునుగలుగునట్లుగాను; అత్యర్థం=మిక్కిలి; విశ్రుతార్థం=స్పష్టమైన అర్థముగలుగునట్లుగాను; అగాయతాం=పాడిరి. తాత్పర్యము, సులభము.

హ్లాదయ త్సర్వగాత్రాణి మనాంసి హృదయానిచ
శ్రోత్రాశ్రయ సుఖం గేయం తద్బభౌ జనసంసది. ౨౯

టీక॥ శ్రోత్రాశ్రయసుఖం, శ్రోత్ర=చెవియే, ఆశ్రయ=స్థానముగాఁగలశ్రోత్రేంద్రియములకు; సుఖం=సుఖమును గలుగఁజేయునట్టి; తత్=ఆ; గేయం=కుశలవులపాట; సర్వగాత్రాణి=సమస్తావయవములను; మనాంసి=మనస్సులను; హృదయానిచ=మనస్సులకధిష్ఠానములైనహృదయములను; హ్లాదయత్=సంతోషింపఁజేయుచు; జనసంసది, జన=జనులయొక్క, సంసది=సభయందు, బభౌ=ప్రకాశించెను.

వీనులకానందముగలుగఁజేయునాకుశలవులగానము, వినువారి, సమస్తావయవములను, మనస్సులను, మనస్సుల కధిష్ఠానభూతములైన హృదయములను సంతసింపఁజేయుచు, జనసమాజమందంతటను, బ్రకాశించెను. అనితాత్పర్యము.

ఇమౌ మునీ పార్థివ లక్షణాన్వితౌ
కుశీలవౌ చైవ మహా తపస్వినౌ
మమాపి తద్భూతి కరం ప్రవక్ష్యతే
మహానుభావం చరితం నిబోధత. ౩౦

టీక॥ హేజనాః (అధ్యాహృతము)=ఓజనులారా! ఇమౌ=ఈ కుశలవులు; మునీ= మునులైనను; పార్థివలక్షణాన్వితౌ, పార్థివ లక్షణ=రాజలక్షణములతో, అన్వితౌ=కూడుకొనినవారుగాను; కుశీలవౌ చైవ=గాయకులైనను; మహాతపస్వినౌ= తపస్సుగలవారిలో శ్రేష్ఠులుగాను;భవతః (అధ్యాహృతము) = అగుచున్నారు. ఆభ్యాం (అధ్యాహృతము)= వీరిచేత; మమాపి=నాకును; భూతికరం=శ్రేయస్కరమును; మహానుభావం= గొప్పప్రభావముగలదియునగు, తత్ = ఆ; చరితం=సీతాదేవిచరిత్రము,ప్రవక్ష్యతే= చెప్పఁబడుచున్నది.నిబోధత= తెలిసికొనుఁడు.

ఓజనులారా! ఈకుశలవులు , సాధారణముగమునులుగానగుపడినను రాజలక్షణములుగలిగియున్నారు, గాయకులుగానున్నను గొప్ప తపస్సుగల వారలుగానున్నారు.వీరలు,సీతావిరహముచేఁ బీడింపఁబడుచున్ననాకును గొంతసౌఖ్యమునిచ్చునదియుమహాప్రభావంబునగుసీతాచరిత్రమును జెప్పఁబోయెదరు, కాఁబట్టి,సావధానముగావినుఁడు. అనితాత్పర్యము.

తతస్తు తౌ రామవచః ప్రచోదితా
వగాయతాం మార్గవిధాన సంపదా
సచాపి రామః పరిషద్గత శ్శనై
ర్బుభూషయా సక్తమనా బభూవ. ౩౧

టీక॥ తతస్తు = ఆపిమ్మటనే, తౌ=ఆకుశలవులు ; రామవచః ప్రచోదితౌ, రామ=రామునియొక్క, వచః = మాటచే, ప్రచోదితౌ= ప్రేరేపింపఁ బడిన వారై; మార్గ విధానసంపదా, మార్గవిధాన= మార్గమనెడి గానప్రకారముయొక్క, సంపదా=అతిశయతో; అగాయతాం=పాడిరి; సః = ఆ; రామశ్చాపి=రాముఁడును; శనైః=మెల్లగా; పరిషద్గతః = సభనుబొందినవాఁడై; బుభూషయా = సుఖమును, అనుభవింప నిచ్ఛచేత; సక్తమనాః, సక్త=ఆసక్తిగల, మనాః = హృదయముగలవాఁడుగా; బభూవ=ఆయెను.

అంత, రాముఁడు ప్రేరేపింపఁగానే, యాకుశలవులు, "మార్గము, దేశి" యనెడుగానప్రకారములరెంటిలోను, ముఖ్యమైనమార్గమును బట్టి, పాడనారంభించిరి. అంత రాముఁడును, "దిగ్గన లేచి వెళ్లినచో సభికులును లేవంబూతురు, దానరసభంగమగు" నని, మెల్లగా సింహాసనమునుండిదిగ్గి సభఁజేరి, యాశ్రోత్రానందమనుభవింపఁగోరి, వారిపాటనువిని నాసక్తుఁడయ్యెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, చతుర్థస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ చతుర్థసర్గటీక,

ముగిసినది.

౫౨

పంచమసర్గప్రారంభః.

శ్రీరామ సన్నిధానంబునఁ గుశలవులు రామాయణమును గానముసేయుట.

సర్వాపూర్వ మియం యేషా మాసీత్కృత్స్నా వసుంధరా
ప్రజాపతి ముపాదాయ నృపాణాం జయశాలినామ్. ౧

టీక॥ కృత్స్నా=సమస్తమైన; ఇయం=ఈ; వసుంధరా=భూమి; జయశాలినాం=జయముచేఁబ్రకాశించునట్టి; యేషాం నృపాణాం=ఏ రాజులదిగా; ప్రజాపతిం=మనుప్రజాపతిని; ఉపాదాయ= ఆరంభించి; సర్వాపూర్వాం, సర్వ=సమస్త రాజులకును, అపూర్వాం=నూతనమగు నట్లు; ఆసీత్ = ఆయెనో.

(ఈశ్లోకమునకు మూఁడవశ్లోకంబునందన్వయపూర్తియగును)

జయశాలులైనయే రాజులదిగానీ భూమియంతయు, మనుప్రజాపతి మొదలుకొని, ఇతరరాజుల కెవ్వరికిని సంబంధములేనట్లుండినదో. (అని, మూఁడవశ్లోకంబుతో నన్వయము.) అని తాత్పర్యము.

యేషాం స సగరో నామ సాగరో యేన ఖానితః
షష్టిః పుత్రసహస్రాణి యం యాంతం పర్యవారయన్. ౨

టీక॥ యేన = ఎవనిచేత; సాగరః=సముద్రము; ఖానితః=త్రవ్వింపఁబడెనో; యాంతం=యుద్ధమునకుఁబోవుచున్న; యం=ఎవ్వని; పుత్రసహస్రాణి= వెయ్యికొమారులు; షష్టిః=అఱువదిమంది; పర్యవారయన్=చుట్టుకొనిరో; సః=అటువంటి; సగరో నామ=సగరుఁడనిప్రసిద్ధుఁడైనరాజు; యేషాం =ఎవ్వరిలో; ఆసీత్ =(అధ్యాహృతము)=కలిగెనో.

ఎవ్వనిచేఁ ద్రవ్వింపఁబడిసముద్రము "సాగర" యను పేరునుబొందెనో, ఎవ్వఁడు, యుద్ధమునకు అఱువేలకుమారులతో వెళ్లుచుండెనో; అట్టిసగరచక్రవర్తి యెవ్వరివంశమునఁబుట్టెనో-("అటువంటి" అనిపై శ్లోకములతో సన్వయము). అనితాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణా మిదం తేషాం రాజ్ఞాం వంశే మహాత్మనామ్
మహ దుత్పన్న మాఖ్యానం రామాయణ మితి శ్రుతమ్. ౩

టీక॥ మహాత్మనాం=గొప్పప్రభావము గలవారును ; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకు వంశమునందుఁబుట్టినవారునగు; తేషాం = అటువంటి; రాజ్ఞాం= రాజులయొక్క; వంశే=వంశమందు ; రామాయణమితి=రామాయణమని; శ్రుతం=ప్రసిద్ధమైన; మహత్ =పూజ్యమగు; ఇదం=ఈ; ఆఖ్యానం=ప్రబంధము; ఉత్పన్నం=పుట్టినది.

అటువంటి మహాత్ములైన యిక్ష్వాకు వంశపురాజుల వంశమునందు, రామాయణమను పేరంబ్రసిద్ధమగు, సీపూజ్య ప్రబంధము, పుట్టినది. అనితాత్పర్యము.

త దిదం వర్తయిష్యామి సర్వం నిఖల మాదితః
ధర్మకామార్థ సహితం శ్రోతవ్య మనసూయయా. ౪

టీక ॥ తత్=అటువంటి(అనఁగా, బ్రహ్మప్రసాదమునఁబుట్టిన); ఇదం =ఈరామాయణమును; వర్తయిష్యామి=ప్రవర్తిల్లఁజేయఁబోవుచున్నాను. ధర్మకామార్థసహితం= ధర్మకామార్థములతోఁగూడిన; సర్వం = సమస్తమైనరామాయణము;నిఖిలం=తక్కువపడనట్లు;అనసూయయా= అసూయలేమితో;శ్రోతవ్యం = వినంబడవలయును.

సాక్షాద్బ్రహ్మప్రసాదమునఁబుట్టిన ఈరామాయణమును నేను లోకమునంబ్రవర్తిల్లఁజేసెద- ధర్మకామార్థప్రదంబగుదీనినంతయుఁదక్కువపడకుండ, నసూయలేనివారలై,వినవలయును.అని తాత్పర్యము.

కోసలో నామ ముదిత స్స్ఫీతో జన పదో మహాన్
నివిష్ట స్సరయూతీరే ప్రభూత ధనధాన్యవాన్. ౫

టీక॥ ముదితః= సంతోషించినదియును(లక్షణవలన, సంతోషించినజనముగలదియనుట); స్ఫీతః= సమృద్ధమైనదియును ; ప్రభూతధనధాన్యవాన్ , ప్రభూత=అధికములైన,ధనధాన్యవాన్= ధనధాన్యములు గలదియునగు; కోసలోనామ = కోసలమని ప్రసిద్ధమైన; మహాన్ = గొప్పదియైన;జనపదః= దేశము;సరయూతీరే = సరయూనదిగట్టునందు;నివిష్టః=ఉన్నది.

అధికంబులగుధనధాన్యంబులచేసమృద్ధమై యెప్పుడును సంతసంబునం బొద లెడి జనులతో నొప్పుచున్న కోసలదేశంబనునొకగొప్పదేశము, సరయూనది తీరంబునంగలదు.అని తాత్పర్యము.

అయోధ్యా నామ నగరీ తత్రాసీ ల్లోక విశ్రుతా ।
మనునా మానవేంద్రేణ యాపురీ నిర్మితా స్వయమ్. ౬
ఆయతా దశచ ద్వేచ యోజనాని మహాపురీ
శ్రీమతీ త్రీణి విస్తీర్ణా సువిభక్త మహాపథా. ౭

రాజమార్గేణ మహతా సువిభక్తేన శోభితా
ముక్తపుష్పావకీర్ణేన జలసిక్తేన నిత్యశః. ౮

టీక॥ యాపురీ = ఏపట్టణము; మానవేంద్రేణ = మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; మనునా = వైవస్వతమనువుచేత; స్వయం = తానుగానే; నిర్మితా = నిర్మింపఁబడినదో; యా (అధ్యాహృతము) మహాపురీ = ఏమహాపట్టణము; దశచ = పదియును; ద్వేచ = రెండును; యోజనాని = యోజనముల; ఆయతా = దీర్ఘమై; శ్రీమతీ = కాంతిగలదియై; త్రీణి = మూఁడుయోజనముల; విస్తీర్ణా = వెడల్పుగలదై; సువిభక్తమహాపథా, సువిభక్త = చక్కఁగాఁగ్లృప్తములైన, మహాపథా = గొప్పమార్గములుగలదై; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును; ముక్తపుష్పావకీర్ణేన, ముక్త = విడువఁబడిన, పుష్ప = పువ్వులచే; అవకీర్ణేన = వ్యాప్తమైనదియును; జలసిక్తేన, జల = నీటిచే, సిక్తేన = తడుపఁబడినదియును; సువిభక్తేన = చక్కఁగాఁగ్లృప్తమైనదియును; మహతా = గొప్పదియునగు; రాజమార్గేణ = రాజవీధిచేత; శోభితా = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదై; స్యాత్ = (అధ్యాహృతము) = ఉండునో; సా (అధ్యాహృతము) = అటువంటిదియును; లోకవిశ్రుతా, లోక = ప్రపంచమునందు, విశ్రుతా = ప్రసిద్ధమయినదియునగు; అయోధ్యానామ = అయోధ్యయనిప్రసిద్ధమైన; నగరీ = పట్టణము; తత్ర = ఆకోసలదేశమందు; ఆసీత్ (లకారవ్యత్యయము, ఆర్షము) = కలదు.

ఆకోసలదేశమందు, మొట్టమొదటమనుష్యులకందఱకును రాజుగానుండినవైవస్వతమనువుచే సంకల్పమాత్రమున నిర్మింపఁబడి, పండ్రెండు యోజనంబుల నిడుపును మూఁడుయోజనంబుల తనర్పునుంగలిగి, వంకరలేనట్లు చక్కఁగా నేర్పఱుపఁబడిన గొప్పమార్గంబులచే నొప్పుచు, ఎల్లప్పుడును రాజపురుషులు పరిమళార్థమై పుష్పంబుల వెదచల్లఁజల్లఁదనంబునకై యుదకంబు నందదుపఁ గమ్మనితావిగలిగి చల్లగావిసరు మందమారుతంబులశోభి

ల్లుచున్న రాజవీధిం జేజరిల్లుచు, లో కత్రయంబుననువినుతికెక్కిన, యయోధ్యయనెడు నొక్కపట్టణంబు గలదు. అని తాత్పర్యము.

తాం తు రాజా దశరథో మహారాష్ట్ర వివర్ధనః
పురీ మావాసయామాస దివం దేవపతి ర్యథా. ౯

టీక ॥ మహారాష్ట్రవివర్ధనః, మహారాష్ట్ర=గొప్పరాజ్యమును,వివర్ధనః= వృద్ధిఁబొందించువాఁడైన; దశరథః=దశరథుఁడనెడి; రాజా=రాజు;దివం (సప్తమ్యర్థమునందుద్వితీయ)=స్వర్గమందు; దేవపతిర్యథా = దేవేంద్రుఁడుంబోలె; తాం=ఆ;పురీం (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= అయోధ్యాపట్టణమందు;ఆవాసయామాస=వాసముచేసెను.

గొప్పరాజ్యమును ధర్మముతోఁబాలించివృద్ధిఁ బొందింపఁగలిగినట్టిదశరథుఁడనునొకరాజు, స్వర్గమునందుదేవేంద్రుఁడుంబోలె, నాయయోధ్యాపురియందు, వాసముచేసెను.

అని తాత్పర్యము.

కవాట తోరణవతీం సువిభక్తాంతరాపణామ్
సర్వయంత్రా యుధవతీ ముపేతాం సర్వశిల్పిభిః. ౧౦

టీక॥కవాటతోరణవతీం=ప్రశస్తములైన నగరమునకు వెలుపలితలుపులును దారుబంధములునుం గలదియును;సువిభక్తాంతరాపణాం,సువిభక్త=చక్కగా నేర్పఱుపఁబడిన, అంతర=మధ్యప్రదేశములుగల, ఆపణాం = అంగడివీదులుగలదియును; సర్వయంత్రాయుధవతీం, సర్వ=సమస్తములైన,యంత్రాయుధవతీం = యంత్రములునుఆయుధములునుంగలదియును;సర్వశిల్పిభిః, సమస్తశిల్పులతోను; ఉపేతాం = కూడినదియును (అగు,అయోధ్యాపురియందుదశరథమహారాజువాసముచేసెనని ౨౨వ శ్లోకమునందన్వయము.ఇట్లే, ఇతర శ్లోకములయందునుజూచుకొనునది.)

తాత్పర్యముసులభము.

సూత మాగధ సంబాధాం శ్రీమతీ మతుల ప్రభామ్
ఉచ్చాట్టాల ధ్వజవతీం శతఘ్నీశతసంకులామ్. ౧౧

టీక ॥ సూతమాగధసంబాధాం, సూత=స్తుతిచేయువారిచేతను, మాగధ= కులవంశములఁబొగడువారిచేతను, సంబాధాం=నిండినదియు; శ్రీమతీం = సమృద్ధిగలదియు; అతులప్రభాం, అతుల=సరిలేని, ప్రభాం= కాంతిగలదియును; ఉచ్చాట్టాలధ్వజవతీం; ఉచ్చ=ఉన్నతములైన, అట్టాల = కోటబురుజులును, ధ్వజవతీం=టెక్కెములునుగలదియును; శతఘ్నీ శతసంకులాం, శతఘ్నీశత=అనంతములగుగొప్పయినుపగుదియలచే, సంకులాం = నిండినదియును (అగుఅని, ౨౨వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము సులభము.

వధూనాటక సంఘైశ్చ సంయుక్తాం సర్వతః పురీమ్
ఉద్యానామ్రవణోపేతాం మహతీం సాలమేఖలామ్. ౧౨

టీక ॥ పురీం (సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= పట్టణమందు; సర్వతః=అంతటను ; వధూనాటకసంఘైశ్చ, వధూ=స్త్రీలయొక్కయు, నాటక = నటులయొక్కయు, సంఘైశ్చ=సమూహములతోను; సంయుక్తాం=కూడుకొనినదియును; ఉద్యానామ్రవణోపేతాం, ఉద్యాన= ఉపవనములతోను, ఆమ్రవణ=మామిడితోఁటలతోను; ఉపేతాం=కూడుకొనినదియును; మహతీం=విశాలమైనదియును; సాలమేఖలాం, సాల = ప్రాకారమే, మేఖలాం=మొలనూలు గాఁగలదియును- (అగు, అని ౨౨వశ్లోకంబునన్వయము).

తాత్పర్యముసులభము.

దుర్గగంభీరపరిఘాం దుర్గా మన్యై ర్దురాసదామ్
వాజివారణసంపూర్ణాం గోభి రుష్ట్రైః ఖరై స్తథా. ౧౩

టీక॥ దుర్గగంభీరపరిఘాం , దుర్గ=ప్రవేశింపఁగూడనిదియు, గంభీర= అగాధమైనదియునగు, పరిఘాం = అగడ్తగలదియును; దు

ర్గాం=ప్రవేశింపఁగూడనిదియును; (గనుకనే)అన్యైః = ఇతరులగుశత్రువులచేత; దురాసదాం = ఆక్రమింపఁగూడనిదియును; వాజీవారణసంపూర్ణాం, వాజి = గుఱ్ఱములతోను, వారణ=ఏనుఁగులతోను, సంపూర్ణాం=నిండియున్నదియును; తథా=అట్లు; గోభిః = ఆవులతోను; ఉష్ట్రైః = ఒంటెలతోను; ఖరైః=గాడిదలతోను; సంపూర్ణాం, (అధ్యాహృతము)= నిండినదియును. (అగు, అని, ౨౨వశ్లోకంబునన్వయము.)

తాత్పర్యముసులభము.

సామంతరాజ సంఘైశ్చ బలికర్మభి రావృతామ్
నానాదేశనివాసైశ్చ వణిగ్భిరుపశోభితామ్. ౧౪

టీక॥బలికర్మభిః=కప్పముకట్టునట్టి; సామంతరాజసంఘైః, సామంతరాజ= ఇరుగుపొరుగు దేశపురాజులయొక్క, సంఘైశ్చ = సమూహములచేత; ఆవృతాం=నిండియున్నదియును; నానాదేశనివాసైః= నానావిధదేశంబులయందు నివసించునట్టి; వణిగ్భిశ్చ= వైశ్యులచేతను; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును. (అగు అని ౨౨వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

ప్రాసాదై రత్నవికృతైః పర్వతై రుపశోభితామ్
కూటాగారైశ్చ సంపూర్ణా మింద్రస్యేవామరావతీమ్. ౧౫

టీక॥రత్నవికృతైః, రత్న=మణులతో, వికృతైః= విశేషముగఁజేయఁబడిన; ప్రాసాదైః=రాజగృహములచేతను; పర్వతైః=క్రీడాపర్వతములచేతను; ఉపశోభితాం= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు; కూటాగారైశ్చ= మేడపైమేడలచేతను; సంపూర్ణాం=నిండినదియును; ఇంద్రస్య=దేవేంద్రునియొక్క; అమరావతీమివ (స్థితాం) =అమరావతీపట్టణమువలెనున్నదియును. (అగు,అని, ౨౨ వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

చిత్రా మష్టాపదాకారాం వరనారీగణై ర్యుతామ్
సర్వరత్నసమాకీర్ణాం విమానగృహశోభితామ్. ౧౬

టీ॥ చిత్రాం=నానావిధమైనదియును; అష్టాపదాకారాం, అష్టాపద = జూదమాడెడిపీటయొక్క, ఆకారాం=ఆకారమువంటియాకారముగలదియును; వరనారీగణైః,వరనారీ=సుందరస్త్రీలయొక్క,గణైః = సమూహములతో; యుతాం= కూడుకొనినదియును; సర్వరత్నసమాకీర్ణాం, సర్వ=సమస్తములైన, రత్న=మణులచేత,సమాకీర్ణాం=వ్యాపింపఁబడినదియును; విమాన గృహ శోభితాం, విమానగృహ=సార్వభౌమగృహముల చేతను ("విమానో స్త్రీ దేవయానే సార్వభౌమికసద్మని" అనిభాస్కరనిఘంటువు), శోభితాం= ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును(అగు,అని,౨౨వ శ్లోకమున నన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

గృహగాఢా మవిచ్ఛిద్రాం సమభూమౌ నివేశితామ్
శాలితండులసంపూర్ణా మిక్షుకాండ రసోదకామ్. ౧౭

టీక॥ గృహగాఢాం, గృహ=ఇండ్లచేతను, గాఢాం=దట్టమైనదియును; అవిచ్ఛిద్రాం=దోషములేనిదియును; సమభూమౌ=మిట్టపల్లములులేని ప్రదేశమందు; నివేశితాం = నిర్మింపఁబడినదియును; శాలితండులసంపూర్ణాం, శాలితండుల = తెల్లవరిబియ్యముచే, సంపూర్ణాం = నిండినదియును; ఇక్షు కాండ రసోదకాం, ఇక్షుకాండ= చెఱకుకాఁడయొక్క, రస=రసమువంటి, ఉదకాం=నీళ్లుగలదియును.(అగు,అని, ౨౨వశ్లోకంబుననన్వయము).

తాత్పర్యము,సులభము.

దుందుభీభి ర్మృదంగై శ్చ వీణాభిః పణవై స్తథా
నాదితాం భృశమత్యర్థం పృథివ్యాం తా మనుత్తమామ్.౧౮

టీక ॥ దుందుభీభిః=భేరులచేతను; మృదంగైశ్చ= మద్దెళలచేతను; వీణాభిః=వీణెలచేతను; తథా=అట్లు; పణవైః=తమ్మటములచేతను; భృశం=మిక్కిలి; నాదితాం= ధ్వనింపఁజేయఁబడిన దియును; అత్యర్థం=మిక్కిలి; పృథివ్యాం=భూమియందు; అనుత్తమాం=తనకన్న మఱివేఱు శ్రేష్ఠమైనపట్టణము లేనిదియును; తాం=ప్రసిద్ధమైనదియును. (అగు, అని ౨౨వశ్లోకమునకన్వయము).

తాత్పర్యముసులభము.

విమాన మివ సిద్ధానాం తపసా ధిగతం దివి
సునివేశిత వేశ్మాంతాం నరోత్తమ సమావృతామ్. ౧౯

టీక॥ దివి = స్వర్గమునందు; తపసా = తపస్సుచేతను ; అధిగతం=పొందఁబడిన; సిద్ధానాం=తపస్సిద్ధులయొక్క; విమానమివ=విమానమువలె; స్థితాం (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదియును; సునివేశిత వేశ్మాంతాం, సునివేశిత = చక్కఁగా నేర్పఱుపఁబడిన, వేశ్మాంతాం=గృహప్రదేశములుగలదియును ;నరోత్తమసమావృతాం,నరోత్తమ=మనుష్యశ్రేష్ఠులచే, సమావృతాం= నిండియున్నదియును; (అగు,అని, ౨౨వశ్లోకమునకన్వయము).

తాత్పర్యము సులభము.

యేచబాణై ర్నవిధ్యంతి వివిక్త మపరాపరమ్
శబ్దవేధ్యంచ వితతం లఘుహస్తా విశారదాః. ౨౦
సింహవ్యాఘ్ర వరాహాణాం మత్తానాం నదతాంవనే
హంతారోనిశితైశ్శస్త్రై ర్బలాద్బాహు బలైరపి. ౨౧
తాదృశానాం సహస్రై స్తా మభిపూర్ణాం మహారథైః
పురీ మావాసయామాస రాజా దశరథ స్తదా. ౨౨

టీక॥ లఘుహస్తాః, లఘు=లాఘవముగల,హస్తాః= చేతులుగలవారును;విశారదాః=నేర్పరులునైన; యే=ఎవరు; వివిక్తం=ఒంటరి

మైనవానిని; అపరాపరం=ముందు వెనుకలేనివాని (తండ్రియైనను గుమారుఁడైనను లేనివానిని అనుట) శబ్దవేధ్యం, శబ్ద=ధ్వనిచే, వేధ్యం=కొట్టఁదగినవానిని; వితతంచ= పరుగెత్తువానిని; బాణైః=బాణముల చేతను; నవిధ్యంతి = కొట్టరో; మత్తానాం=క్రొవ్వినవియును; వనే=అరణ్యమందు; నర్దతాం= గర్జించునవియునగు; సింహవ్యాఘ్రవరాహాణాం=సింహములయొక్కయుఁ బులులయొక్కయుఁ బందులయొక్కయు (సింహములను బులులను బందులను); బలాత్=బలాత్కారముగా; నిశితైః=కఱకుగల; శస్త్రైః=ఆయుధముల చేతను; బాహుబలైః వా= భుజబలముల చేతను; హంతారః=చంపువారలో; మహారథైః= తన్నుసారథిని గుఱ్ఱములను బ్రోచికొనుచు యుద్ధముసేయునట్టి; తాదృశానాం=అట్టివారియొక్క; సహస్రైః=వేలసంఖ్యల చేతను; అభిపూర్ణాం=నిండినట్టి; తాం= ఆ; పురీం (సప్తమ్యర్థమందు ద్వితీయ) = అయోధ్యాపట్టణమందు; దశరథః= దశరథుఁడనెడి; రాజా=రాజు; తదా= అప్పుడు; ఆవాసయామాస=వాసము చేసెను.

తాము నేర్పరితనముతోనతివేగముగ బాణప్రయోగము సేయఁగలిగియున్నను, ధార్మికులైనందున, నొంటరియైనవానిఁగాని, తండ్రులు సుగొడుకులునుదోడంబుట్టువులును లేనివానిఁగాని, కండ్లకగుపడక, మఱుఁగుననుండి ధ్వని మాత్రముగుఱిగాఁగొట్టఁదగినవానిఁగాని, పరుగెత్తువానిఁగాని, యుద్ధమునందు బాణముచే నైనఁ బ్రహరింపనోడు వారును, వనమునందు మదించి యథేచ్ఛముగ గర్జించుచున్న సింగములుపులులు మొదలగు క్రూర మృగంబులఁ బట్టిబలాత్కారముగ నాయుధములతోఁగాని తమ భుజబలంబులతోఁగానిచంపఁ గలవారునగు, గొప్ప శూరులచే నిండియున్న యా యయోధ్యాపట్టణమందు, దశరథమహారాజు, వాసము సేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తా॥ మన్నిమద్భి ర్గుణవద్భి రావృతామ్

ద్విజోత్తమై ర్వేదషడంగ పారగైః
సహస్రదై స్సత్యరతై ర్మహాత్మభి
ర్మహర్షి కల్పై ఋషిభిశ్చ కేవలైః. ౨౩

టీక॥ అగ్నిమద్భిః= ఆహితాగ్నులును; గుణవద్భిః = మంచిగుణములుగలవారును; వేదషడంగపారగైః, వేద=ఋగ్యజుస్సామాథర్వణంబులను వేదములయొక్కయు, షడంగ=శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్త జ్యోతిష కల్పంబులను నాఱువేదాంగములయొక్కయు, పారగైః= అంతమునుబొందినవారును; సహస్రదైః= అనంతముగ దానముసేయువారును; సత్యరతైః, సత్య= సత్యమునందు, రతైః = ఆసక్తులును; మహాత్మభిః=గొప్పబుద్ధిగల వారును; కేవలైఃఋషిభిశ్చ= కేవలఋషులైనను; మహర్షికల్పైః=మహర్షులవంటివారునగు; ద్విజోత్తమైః= బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్యులలోశ్రేష్ఠులచేత; ఆవృతాం = నిండిన; తాం(సప్తమ్యర్థమందుద్వితీయ)= ఆయయోధ్యాపట్టణమందు; (దశరథః = దశరథమహారాజు; ఆవాసయామాస=వాసముచేసెను.).

తాత్పర్యము సులభము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, పంచమస్సర్గః.
ఇది స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ పంచమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

౨౭.

షష్ఠసర్గప్రారంభః.

తస్యాం పుర్యా మయోధ్యాయాం వేదవి త్సర్వసంగ్రహః
దీర్ఘదర్శీ మహాతేజాః పౌరజానపదప్రియః. ౧
ఇక్ష్వాకూణా మతిరథో యజ్వా ధర్మరతో వశీ
మహర్షికల్పో రాజర్షి స్త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౨
బలవా న్నిహతామిత్రో మిత్రవా న్విజితేంద్రియః
ధనైశ్చ సంగ్రహై శ్చాన్యై శ్శక్రవైశ్రవణోపమః. ౩
యథా మను ర్మహాతేజా లోకస్య పరిరక్షితా
తథా దశరథో రాజా వస న్జగ దపాలయత్. ౪

టీక॥ వేదవిత్ = వేదములనె ఱింగినవాఁడును; సర్వసంగ్రహః, సర్వ=శూరులు పండితులు మొదల గుసమస్తజనులయొక్క (సమస్తజనులను), సంగ్రహః= దానాదులచే,వశీకరించువాఁడును; దీర్ఘదర్శీ, దీర్ఘ=పెద్దకాలమునకుఁబిమ్మట రాఁబోవునర్థమును,దర్శీ= చూచువాఁడును;మహాతేజాః=గొప్పపరాక్రమముగలవాఁడును; పౌరజానపదప్రియః, పౌర= పట్టణమందువసించెడుజనులును, జానపద=గ్రామమునందు వసించెడుజనులును,ప్రియః=ఇష్టులుగాఁగలవాఁడును; ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశపురాజులలోపల; అతిరథః= పెక్కుమహారథులతో నొంటరిగా యుద్ధముసేయఁజాలినరథికశ్రేష్ఠుఁడును; యజ్వా = యజ్ఞములుసేసిన వాఁడును; ధర్మరతః = ధర్మమునందాసక్తుఁడును;వశీ=సమస్తజనులును స్వాధీనతరులోఁబడినవారుగాఁగలవాఁడును; మహర్షికల్పః = మహర్షితోసరియైనవాఁడును; రాజర్షిః = రాజునుఋషియునైనవాఁడును; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=భూర్భువస్సువర్లోకములయందును; విశ్రుతః=

విసుతికెక్కినవాఁడును; బలవాన్ = పెక్కు సైన్యములు గలవాఁడును; నిహతామిత్రః, నిహత = చంపఁబడిన, అమిత్రః = శత్రువులుగలవాఁడును; మిత్రవాన్ = గొప్ప చెలికాండ్రుగలవాఁడును; విజితేంద్రియః, విజిత = చక్కగా జయింపఁబడిన, ఇంద్రియః = ఇంద్రియములు గలవాఁడును; ధనైశ్చ = ధనములచేతను; అన్యైః = ఇతరములైన; సంగ్రహైశ్చ = కూడఁబెట్టఁబడిన వానిచేతను; శక్రవైశ్రవణోపమః = ఇంద్రునితోను గుబేరునితోను సరియైనవాఁడునగు; దశరథః = దశరథుఁడనెడు; రాజా = రాజు; యథా = ఎట్లు; మహాతేజాః = గొప్ప పరాక్రమముగల; మనుః = వైవస్వతమనువు; లోకస్య = ప్రపంచము యొక్క (ప్రపంచమును); పరిరక్షితా = రక్షించువాఁడుగా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = అయ్యెనో; తథా = అట్లు; తస్యాం = ఆ; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యయనెడు; పుర్యాం = పట్టణమందు; వసన్ = వాసముచేయుచు; జగత్ = భూమండలమును; అపాలయత్ = పాలించెను.

దశరథమహారాజు, ఆయయోధ్యాపురంబుననివసించుచు, వేదవేదార్థంబులనెఱింగి, పండితులు శూరులు మొదలగువారినెల్లయథోచితంబుగ నాదరించుచుఁ, బెద్దకాలంబునకుఁ బిమ్మటరాఁబోవునర్థము నెఱింగియెచ్చరికతోఁ బ్రవర్తిల్లుచుఁ, బట్టణవాసులయందును గ్రామవాసులయందు నేకరీతిగఁ బ్రీతి నెఱపుచు, నెల్లజనంబులస్వాధీనులుగాఁజేసికొని, యాహితాగ్నియై ధర్మరతుండై, రాజర్షియై సుమహర్షియుం బోలెఁ బ్రకాశించుచు, మూఁడు లోకంబులయందునుందన పేరుప్రసిద్ధి వహింపమహాపరాక్రముండై చలంబున శత్రువులఁ జక్కడిచి, యింద్రకుబేరులుంబోలె వివిధధనంబులఁగూడఁబెట్టుచు నిక్ష్వాకువంశపురాజులలోపలనతిరథుండై, జితేంద్రియుండై, మహాతేజుండగు వైవస్వతమనువుంబోలె భూమండలముంబాలించుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

తేన సత్యాభిసంధేన త్రివర్గ మనుతిష్ఠతా
పాలితాసా పురీ శ్రేష్ఠా ఇంద్రేణే వామరావతీ. ౫

టీక॥ సత్యాభిసంధేన, సత్య=సత్యమునందు, అభిసంధేన = అభిప్రాయముగలవాఁడును; త్రివర్గం=ధర్మార్థకామంబులను ; అనుతిష్ఠతా=అనుసరించువాఁడునగు; తేన=ఆదశరథమహారాజుచేత ; శ్రేష్ఠా=ఉత్తమమైన; సా=ఆ; పురీ=అయోధ్యాపట్టణము; ఇంద్రేణ=దేవేంద్రునిచేత; అమరావతీవ=అమరావతివలె; పాలితా=పాలింపఁబడినది.

ఆదశరథమహారాజు, సత్యమునందుశ్రద్ధగలిగి, ధర్మార్థకామంబులననుసరింపుచు, నింద్రుండమరావతీపురినిబాలించునట్లు , అయయోధ్యాపట్టణమునుబాలించెను. అనితాత్పర్యము.

తస్మి న్పుర వరే హృష్టా ధర్మాత్మానో బహుశ్రుతాః
నరా స్తుష్టా ధనై స్స్వైస్స్వై రలుబ్ధా స్సత్యవాదినః. ౬

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; పురవరే=పట్టణశ్రేష్ఠమైన యయోధ్యాపురమునందు; నరాః = మనుష్యులు; హృష్టాః = ప్రీతిఁబొందినవారుగాను; ధర్మాత్మానః= ధర్మస్వభావులుగాను; బహుశ్రుతాః, బహు=అధికమైన, శ్రుతాః=శాస్త్రాభ్యాసముగలవారుగాను; స్వైస్స్వైః = తమతమవియగు; ధనైః = ధనములతో; తుష్టాః=సంతసించువారుగాను; అలుబ్ధాః= ఆశలేనివారుగాను; సత్యవాదినః= సత్యముగమాటలాడువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆయయోధ్యాపట్టణమందు, మనుష్యులందఱును, మనస్సంతోషముగలిగిధర్మస్వభావులై, యధికముగశాస్త్రాభ్యాసముచేసి, మేరమీఱిన యాశలేకతమవర్ణాశ్రమధర్మములకుఁదగినట్లుతమకుదొరకొను ధనంబులందృప్తిఁ బొందుచు, సత్యవాదులై, యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

నాల్పసన్నిచయః కశ్చిదాసీ త్తస్మిన్ పురోత్తమే
కుటుంబీ యో హ్యసిద్ధార్థోఽ గవాశ్వధనధాన్యవాన్. ౭

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; పురోత్తమే = పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయందు; యః = ఎవ్వఁడు; అల్పసన్నిచయః, అల్ప = కొంచెమైన, సన్నిచయః = కోశముగలవాఁడును; అసిద్ధార్థః, అసిద్ధ = ప్రాప్తించని, అర్థః = ధర్మార్థకామములుగలవాఁడును; అగవాశ్వధనధాన్యవాన్ = గోవులును గుఱ్ఱములును ధనధాన్యములును లేనివాఁడునైన; కుటుంబీ = తలిదండ్రులు నిద్దఱు కొడుకులునిద్దఱుకోడండ్రును గొమార్తెయును భార్యయు నతిథియును దాసునుంగాఁ బోష్యులు పదిమందిగలవాఁడు; కశ్చిత్ = ఒకానొకండును; నాసీత్ = లేఁడుగదా.

కొంచెముగాఁగోశముగలిగి, ధర్మార్థకామములఁబొందనేరక, గోవులును గుఱ్ఱములును ధనధాన్యములు నేమియులేక, గొప్పకుటుంబము గలిగియుండు వాఁడెవ్వఁడును లేఁడు-అని తాత్పర్యము.

కామీ వా న కదర్యో వా నృశంసః పురుషః క్వచిత్
ద్రష్టుం శక్య మయోధ్యాయాం నావిద్వా న్నచ నాస్తికః. ౮

టీక॥ కామీవా = కాముకుఁడుగాని; కదర్యోవా = లోభంబునఁదన్నుధర్మకార్యమును గొడుకులను భార్యనుదలిదండ్రులను దోఁబుట్టువులనుంబీడించువాఁడుగాని; నృశంసః (వా) = క్రూరుండుగాని; అయిన; పురుషః = పురుషుఁడు; అయోధ్యాయాం = అయోధ్యాపట్టణమందు; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటనైనను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; న శక్యం = అలవికాఁడు; అవిద్వాన్ = పండితుఁడు కాని వాఁడును; (ద్రష్టుం = చూచుటకు;) న(శక్యం) = అలవికాఁడు; నాస్తికశ్చ = పరలోకము లేదని చెప్పు వాఁడును; (ద్రష్టుం = చూచుటకు); న(శక్యం) = అలవికాఁడు.

ఆయయోధ్యా పట్టణమందు,

ఒకానొకచోటనైనను, గాముకుఁడుగాని, యతిలోభంబునఁదన్నుధర్మమును గొడుకులను భార్యను దలిదండ్రులను దోఁబుట్టువులనుం బీడించువాఁడుగాని, పండితుఁడుకానివాఁడుగాని, నాస్తికుఁడుగాని, యొకఁడైనను, దొరకొనఁడు. అని తాత్పర్యము.

సర్వే నరాశ్చ నార్యశ్చ ధర్మశీలాః సుసంయతాః।
ఉదితాః శీలవృత్తాభ్యాం మహర్షయ ఇవామలాః. ౯

టీక॥ సర్వే= సమస్తులయిన; నరాశ్చ = మనుష్యులును; నార్యశ్చ=స్త్రీలును; ధర్మశీలాః=ధర్మస్వభావముగలవారలుగాను; సుసంయతాః=చక్కఁగా నింద్రియనిగ్రహముగలవారలుగాను; శీలవృత్తాభ్యాం, శీల=మంచిస్వభావముతోను, వృత్తాభ్యాం=మంచియాచారముతోను; ఉదితాః=పుట్టినవారలుగాను; మహర్షయఇవ=మహర్షులుంబోలె; అమలాః=పరిశుద్ధులగు వారలు గాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆయయోధ్యాపట్టణమునందుఁ, బురుషులును స్త్రీలునందఱును, ధర్మ గుణము నింద్రియ నిగ్రహమునుగలవారలై, పుట్టిననాఁటనుండి మంచిస్వభావమును మంచియాచారమునుగలిగి, మహర్షులుంబోలెఁబరిశుద్ధులుగా,నుండెరి. అని తా.

నాకుండలీ నామకుటీ నాస్రగ్వీ నాల్పభోగవాన్
నామృష్టో నానులిప్తాంగో నాసుగంధశ్చ విద్యతే. ౧౦

టీక॥ అకుండలీ=కర్ణభూషణములులేనివాఁడు; నవిద్యతే=లేదు. అమకుటీ=శిరోభూషణములేనివాఁడు;న(విద్యతే)=లేదు;అస్రగ్వీ=పుష్పములేనివాఁడు; న (విద్యతే)= లేదు. అల్పభోగవాన్ = కొంచెమైనసుఖముగలవాఁడు; న (విద్యతే)= లేదు. అమృష్టః=అభ్యంగములేనివాఁడు;న(విద్యతే)=లేదు. నానులిప్తాంగః=మైపూఁతలేనిదేహముగలవాఁడు; (నవిద్యతే)=లేదు. అసుగంధశ్చ=మంచివాసనలేనివాఁడును;న(విద్యతే)=లేదు. తాత్పర్యము, సులభము.

నామృష్టభోజీ నాదాతా నాప్యనంగద నిష్కధృక్
నాహస్తాభరణోవాపి దృశ్యతే నాప్యనాత్మవాన్. ౧౧

టీక॥అమృష్టభోజీ=కడుపునిండభుజింపనివాఁడు;నదృశ్యతే=కానఁబడఁడు. అదాతా = ఈవిలేనివాఁడు;న(దృశ్యతే)= కానఁబడఁడు; అనంగదనిష్కధృగపి = బాహుపురులను బొమ్మునధరింపఁదగినపతకమునుధరింపనివాఁడు;న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు. అహస్తాభరణోవాపి = కడియములులేనివాఁడును;న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు. అనాత్మవానపి= జితేంద్రియుఁడు కానివాఁడును; న(దృశ్యతే)=కానఁబడఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

నానాహితాగ్ని ర్నాయజ్వా నక్షుద్రోవా నతస్కరః
కశ్చిదాసీదయోధ్యాయా న్నచ నిర్వృత్త సంకరః. ౧౨

టీక ॥ అయోధ్యాయాం= అయోధ్యాపట్టణమందు; కశ్చిత్= ఒకానొకండును; అనాహితాగ్నిః = ఆధానముసేయనివాఁడు; నాసీత్ =లేఁడు. అయజ్వా=యాగముసేయనివాఁడు; న(ఆసీత్)= లేఁడు.క్షుద్రోవా=నీచుఁడైనవాఁడుగాని;న(ఆసీత్)=లేఁడు. తస్కరః=దొంగయైనవాఁడు; న (ఆసీత్)=లేఁడు. నిర్వృత్తసంకరశ్చ,నిర్వృత్త=చేయఁబడిన,సంకరశ్చ= వర్ణసంకరము గలవాఁడును; న (ఆసీత్)=లేఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

స్వకర్మ నిరతా నిత్యం బ్రాహ్మణా విజితేంద్రియాః
దానాధ్యయన శీలాశ్చ సంయతాశ్చ పరిగ్రహే. ౧౩

టీక॥ బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు;నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; స్వకర్మనిరతాః, స్వకర్మ = తమకర్మములయందు, నిరతాః=ఆసక్తులును;విజితేంద్రియాః,విజిత=చక్కగా జయింపఁ బడిన, ఇంద్రియాః= ఇంద్రియములుగలవారలును;దానాధ్యయనశీలాశ్చ, దాన=

స ౬

ఈవియును, అధ్యయన = వేదపారాయణమును, శీలాశ్చ=స్వభావముగాఁగలవారును; పరిగ్రహే= పుచ్చుకొనుటయందు; సంయతాశ్చ=సంకోచముగలవారునై (అని గోవిందరాజాభిప్రాయము); పరిగ్రహే=భార్యయందు; సంయతాశ్చ=నియమముగలవారునై; (అని మహేశ్వర తీర్థాభిప్రాయము) సంతి(అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు.

ఆయయోధ్యా పట్టణమందు, బ్రాహ్మణులందఱు, నెల్లప్పుడును, దమకర్మములననుష్ఠింపుచు, జితేంద్రియులై, యతిథుల కభీష్టంబులనొసంగుచు, వేదంబులఁ బఠింపుచుఁ, గొంచెముగఁ బరిగ్రహము సేయుచు (అని, గోవిందరాజాభిప్రాయము) స్వభార్యామాత్రగాములై పరదారపరాఙ్ముఖులై, యున్నారు. (అనిమహేశ్వరతీర్థాభిప్రాయము) అనితాత్పర్యము.

ననాస్తికో నానృతకో నకశ్చిదబహుశ్రుతః
నాసూయకోనచాశక్తో నావిద్వాన్ విద్యతే తదా. ౧౪

టీక॥ తదా = ఆదశరథుఁడు పరిపాలించు నప్పుడు; కశ్చిత్= ఒకానొకండును; నాస్తికః = పరలోకము లేదనువాఁడు; నవిద్యతే = లేఁడు. అనృతకః=అసత్యమాడువాఁడు; న(విద్యతే)= లేఁడు. అబహుశ్రుతః=మిగుల శాస్త్రాభ్యాసము లేనివాఁడు; న(విద్యతే)=లేఁడు. అసూయకః=గుణములయందు దోషము నారోపించు వాఁడు; న(విద్యతే)=లేఁడు. అశక్తశ్చ=సమర్థుఁడు కానివాఁడును; న(విద్యతే)= లేఁడు. అవిద్వాన్= జ్ఞానము లేనివాఁడును; న(విద్యతే)=లేఁడు. "ఆదశరథుఁడు పరిపాలించునప్పుడు" అనియున్నందున, నీశ్లోకము దశరథునిచేఁ బాలింపఁబడుచుండిన జనపదాదులను గుఱించినదిగాఁ గనఁబడుటం బట్టి, యందలి విషయములకుఁ బౌనరుక్త్య దోషంబు లేదు.

తాత్పర్యము, సులభము.

నాషడంగవి దవ్రతాసీ న్నావ్రతో నాసహస్రదః
నదీనః క్షిప్తచిత్తోవా వ్యధితోవాపి కశ్చన. ౧౫

టీక॥అత్ర=ఈయయోధ్యయం దు;కశ్చన= ఒకానొకండును;అషడంగవిత్ = శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందో నిరుక్తి జ్యోతిషకల్పంబులను నాలువేదాంగముల నెఱుంగని వాఁడు; నాసీత్=లేఁడు. అవ్రతః = చాంద్రాయణము మొదలుగాఁగల వ్రతములు లేనివాఁడు;న(ఆసీత్)= లేఁడు. అసహస్రదః=సహస్ర జనులకు దానము సేయనివాఁడు;న(ఆసీత్)=లేఁడు. దీనః=దైన్యము గలవాఁడు;న(ఆసీత్)=లేఁడు. క్షిప్తచిత్తోవా,క్షిప్త=కలఁతపడిన,చిత్తోవా= మనస్సుగలవాఁడును;న(ఆసీత్)=లేఁడు. వ్యధితోవాపి=వ్యాధిగలవాఁడును;న(ఆసీత్)= లేఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

కశ్చి న్నరోవా నారీవా నాశ్రీమా న్నాప్యరూపవాన్
ద్రష్టుం శక్యమయోధ్యాయాం నాపిరాజన్య భక్తిమాన్. ౧౬

టీక॥అయోధ్యాయాం = అయోధ్యా పట్టణమందు;నరోవా= పురుషుఁడు గాని;నారీవా=స్త్రీగాని;కశ్చిత్= ఒకానొకజనమును;అశ్రీమాన్ = కాంతిలేనిది;ద్రష్టుం= చూచుటకు;నశక్యం=సాధ్యము కాదు. అరూపవానపి = మంచిరూపము లేనిదియును; (ద్రష్టుంశక్యం) న=చూచుటకుసాధ్యముకాదు. రాజని=రాజైన దశరథునియందు;అభక్తిమానపి = భక్తిలేనిదియును. (ద్రష్టుంశక్యం)న= చూచుటకుసాధ్యముకాదు.

అయోధ్యాపట్టణమందు సమస్త పురుషులును సమస్త స్త్రీలును గాంతియును రూపమునుం గలిగి రాజభక్తి యుక్తులై యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

వర్ణే ష్వగ్ర్యచతుర్థేషు దేవతా తిథి పూజకాః
కృతజ్ఞాశ్చ వదాన్యాశ్చ శూరా విక్రమ సంయుతాః. ౧౭

స ౬

దీర్ఘాయుషో నరాస్సర్వే ధర్మం సత్యంచ సంశ్రితాః
సహితాః పుత్రపౌత్రైశ్చ నిత్యం స్త్రీభిః పురోత్తమే. ౧౭

టీక॥పురోత్తమే=పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయందు; అగ్ర్యచతుర్థేషు, అగ్ర్య=ముందుపుట్టిన బ్రాహ్మణులే,చతుర్థేషు నాలవవారలుగాఁగల; వర్ణేషు=క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులనెడు వర్ణములయందు;(ఉన్న) సర్వే=సమస్తులైన; నరాశ్చ=మనుష్యులును; దేవతాతిథి పూజకాః = దేవతాతిథులను బూజించు వారుగాను; కృతజ్ఞాశ్చ=ఉపకారమెఱింగి యుండువారుగాను; వదాన్యాశ్చ= మిక్కిలి దానము సేయు వారుగాను; శూరాః=యుద్ధమునందు భయపడని వారుగాను; విక్రమసంయుతాః= పరాక్రమముతోఁ గూడినవారుగాను; దీర్ఘాయుషః=దీర్ఘమైనజీవిత కాలము గల వారుగాను; ధర్మం=ధర్మమును; సత్యంచ= సత్యమును; సంశ్రితాః= పొందిన వారుగాను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; స్త్రీభిః=భార్యలతోను; పుత్రపౌత్రైశ్చ=కొడుకులుమనుమలతోను; సహితాః=కూడియుండువారుగాను;ఆసన్(అధ్యాహృతము)= ఉండిరి.

అయోధ్యాపట్టణమందు, క్షత్రియవైశ్యశూద్రులందఱును, దేవతలనతిథులఁబూజింపుచు, నుపకారజ్ఞులై, యత్యంతముగా దానముసేయుచు,మిక్కిలిపరాక్రమముగలిగి యుద్ధములందు వెనుదీయని వారైనను,ఎల్లయుద్ధములందును జయము గొనుచుండుటంబట్టి, దీర్ఘకాలముజీవింపుచు, ధర్మము సత్యంబు నవలంబించి, కొడుకులుమనుమలును గలిగి, తమకు సన్యాసాశ్రమము నిషిద్ధమైనందున నెల్లప్పుడును గృహస్థాశ్రమమందే వర్తింపుచు,నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

క్షత్రం బ్రహ్మముఖం చాసీ ద్వైశ్యాః క్షత్ర మనువ్రతాః
శూద్రా స్స్వ ధర్మనిరతా స్త్రీన్వర్ణా నుపచారిణః. ౧౯

టీక॥క్షత్రం=క్షత్రియజాతి; బ్రహ్మముఖం=బ్రాహ్మణులే ప్రధానముగాఁగలదిగా; ఆసీత్=అయినది. వైశ్యాశ్చ=వైశ్యులును; క్షత్రం=క్షత్రజాతిని; అనువ్రతాః=అనుసరించియుండువారుగా; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = అయిరి. శూద్రాః=శూద్రులు; త్రీన్=మూఁడైన; వర్ణాన్=బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యజాతులను; ఉపచారిణః=సేవింపుచున్నవారై; స్వధర్మ నిరతాః, స్వ=తమదైన, ధర్మ=బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యసేవనమనెడు ధర్మమందు; నిరతాః=ఆసక్తులుగా; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

క్షత్రియులు బ్రాహ్మణుల ననుసరించియుండిరి, వైశ్యులా క్షత్రియులనను వర్తింపుచుండిరి, శూద్రులు, బ్రాహ్మణులను క్షత్రియులను వైశ్యులనుంగొలుచుచు, నామువ్వురిని సేవించుటయనెడు తమధర్మమందు వ్యవస్థితులుగా, నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

సా తే నేక్ష్వాకు నాథేన పురీ సుపరి రక్షితా
యథా పురస్తా న్మనునా మానవేంద్రేణ ధీమతా. ౭౦

టీక ॥ సా=ఆ; పురీ= అయోధ్యాపట్టణము; యథా= ఎట్లు; పురస్తాత్ =మునుపు; ధీమతా= బుద్ధిగలవాఁడును; మానవేంద్రేణ= మనుష్యులకుఁ బ్రభువునగు; మనునా=వైవస్వతమనువుచేత; సుపరి రక్షితా (అధ్యాహృతము) = చక్కఁగా రక్షింపఁబడెనో; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు; ఇక్ష్వాకునాథేన=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టినవారికిఁ బ్రభువైన; తేన = ఆదశరథునిచేత; సుపరిరక్షితా=చక్కఁగా రక్షింపఁబడినది.

బుద్ధిమంతుఁడును మనుష్యులకుఁ బ్రభువు నగు వైవస్వత మనువు, పూర్వము, అయోధ్యానగరము, నెట్లురక్షించెనో, ఆప్రకారమున నే, యిక్ష్వాకు వంశము రాజులలో మేటి యగు నా దశరథుం, డయోధ్యానగరమును రక్షింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

స ౬

యోధానా మగ్నికల్పానాం పేశలానా మమర్షిణామ్
సంపూర్ణా కృతవిద్యానాం గుహా కేసరిణామివ. ౨౧

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆయయోధ్యాపట్టణము; అగ్నికల్పానాం = నిప్పుతో సరివచ్చునట్టివారును; పేశలానాం = కుటిలులుగానివారును; అమర్షిణాం=కోపము గలవారును; కృతవిద్యానాం= అభ్యసింపఁబడిన సమస్త విద్యలు గలవారునగు; యోధానాం (తృతీయార్థమందుషష్ఠి) = భటులచేత; గుహా=పర్వతము నందుండుగొప్ప బిలము; కేసరిణామివ (తృతీయార్థమందుషష్ఠి)=సింహములచేతంబోలె; పూర్ణా= నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యాపట్టణమందు, సమస్త శస్త్రవిద్యల నభ్యసించి శౌర్యంబున నిప్పువలెఁ బరిభవింప నశక్యులై, కొంచెమైనను గౌటిల్యములేక, చాలఁగోపము గలిగి, వఱలుచున్న భటులు, పర్వత గుహయందు సింగంబులుంబోలె, నిండియుండిరి. అని తాత్పర్యము.

కాంభోజవిషయే జాతై ర్బాహ్లీకైశ్చ హయోత్తమైః
వనాయుజై ర్నదీజైశ్చ పూర్ణా హరి హయోత్తమైః. ౨౨

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆయయోధ్య; కాంభోజవిషయే = కాంభోజ మనెడు దేశమందు; జాతైః=పుట్టినవియు; బాహ్లీకైశ్చ= బాహ్లీక దేశమునందుఁ బుట్టినవియు; వనాయుజైః=వనాయు దేశమందుఁబుట్టినవియు; నదీజైశ్చ=సింధు దేశమునందుఁబుట్టినవియు; హరిహయోత్తమైః, హరిహయ=ఇంద్రునిగుఱ్ఱమగు నుచ్చైశ్శ్రవము వలె, ఉత్తమైః= శ్రేష్ఠము లైనవియు నగు; హయోత్తమైః = అశ్వశ్రేష్ఠములచేత; పూర్ణా= నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యయందుఁ, గాంభోజ బాహ్లీకవనాయు సింధుదేశములందుఁబుట్టి యుచ్చైశ్శ్రవముతో సరియై వెలుంగుచున్న శ్రేష్ఠములైనగుఱ్ఱములు, మెండుగా నిండి, యుండినవి. అని తాత్పర్యము.

వింధ్యపర్వతజై ర్మత్తైః పూర్ణా హైమవతైరపి
మదాన్వితై రతిబలై ర్మాతంగైః పర్వతోపమైః. ౨౩
ఐరావత కులీనైశ్చ మహాపద్మ కులై స్తథా
అంజనాదపి నిష్పన్నై ర్వామనా దపిచ ద్విపైః. ౨౪

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆ యయోధ్యాపురి; మత్తైః=గర్వించినట్టి; వింధ్యపర్వతజైః = వింధ్యపర్వతమునందుఁబుట్టిన; మాతంగైః= ఏనుఁగులచేతను, మదాన్వితైః = గర్వముతోఁగూడినవియు; అతిబలైః=చాలబలము గలవియు; పర్వతోపమైః = కొండలతోసరివచ్చునట్టివియునగు; హైమవతైరపి= హిమవత్పర్వతము నందుఁ బుట్టిన యేనుఁగులచేతను; ఐరావత కులీనైః = ఇంద్రుని యేనుఁగైన యైరావతము యొక్క కులమందుఁ బుట్టిన; ద్విపైశ్చ=ఏనుఁగులచేతను; మహాపద్మకులై స్తథా = పుండరీకమను దిగ్గజము యొక్క కులమందుఁ గలిగిన యేనుఁగులచేతను; అంజనాత్ = వరుణ దిగ్గజమయిన యంజనమువలన; నిష్పన్నైరపి = పుట్టిన యేనుఁగులచేతను; వామనాత్ యమదిగ్గజమయిన వామనమువలన; నిష్పన్నైః (అధ్యాహృతము) అపిచ= పుట్టిన యేనుగులచేతను; పూర్ణా= నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

ఆయయోధ్యయందు, వింధ్యపర్వతమునందుఁ బుట్టినమత్తగజములును, హిమవద్గిరియందు జనియించినయతిబలాఢ్యములగు మదపుటేనుంగులును, ఐరావతవంశమునందు సంభవించిన మత్తేభంబులును, పుండరీకకులంబునందుత్పత్తినొందిన మాతంగంబులును, అంజన వామన సంతతులంగల్గిన కుంజరంబులును, నిండియుండినవి. అని తాత్పర్యము.

భద్రైర్మందైర్మృగైశ్చైవ భద్రమంద్రమృగై స్తథా
భద్రమందైర్భద్ర మృగై ర్మృగ మంద్రైశ్చ సాపురీ
నిత్యమత్తైస్సదా పూర్ణా నాగై రచల సన్నిభైః. ౨౫

టీక॥ సా=ఆ; పురీ=అయోధ్యా పట్టణము; భద్రైః=భద్రజాతీయములును; మంద్రైః=మంద్రజాతీయములును; మృగైశ్చైవ = మృగజాతీయములును; భద్రమంద్రమృగై స్తథా= భద్రమంద్రమృగంబులనెడు మూఁడుజాతుల లక్షణములును సంకీర్ణముగాఁగలవియును; భద్రమంద్రైః= భద్రమంద్రములనెడు రెండుజాతులలక్షణములు సంకీర్ణముగాఁగలవియు; భద్రమృగైః= భద్రమృగంబులనెడు రెండుజాతులలక్షణములుసంకీర్ణముగాఁగలవియు; మృగమంద్రైశ్చ=మృగమంద్రములనెడు రెండుజాతులలక్షణములుసంకీర్ణముగాఁగలవియు; నిత్యమత్తైః = ఎల్లప్పుడునుమదించియుండునవియు; అచలసన్నిభైః= పర్వతముతోసరివచ్చునవియునగు; నాగైః=ఏనుంగులచేః సదా=ఎల్లప్పుడును; పూర్ణా=నిండినది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)=అయినది.

ఆ యయోధ్యాపట్టణమందు, "భద్రములు, మంద్రములు, మృగములు, భద్రమంద్రమృగములు, భద్రమంద్రములు, భద్రమృగములు, మృగమంద్రములు," అనుగజజాతులలో, నన్నిటియందును, ఎల్లప్పుడుమదించిపర్వతములుంబోలె నున్నతములైయుండు నేనుంగులును, నిండియుండినవి. అని తాత్పర్యము.

సా యోజనేచ ద్వే భూయ స్సత్యనామా ప్రకాశతే
యస్యాం దశరథో రాజా వసన్ జగద పాలయత్. ౨౬

టీ॥ యస్యాం = ఏపట్టణమందు; రాజా=రాజైన; దశరథః=దశరథుఁడు; వసన్=వాసముసేయుచు; జగత్=ప్రపంచమును; అపాలయత్=పాలించెనో; సా=అట్టి; పురీ = అయోధ్యాపట్టణము; భూయః = అధికముగా (అనఁగా నగరమునకు వెలుపలననుట) ద్వే=రెండైన; యోజనేచ=యోజనములును; సత్యనామా, సత్యే= యథార్థమైన, నామా= పేరుగలదిగా (అనగా "అయోధ్యా" ఎదిరించుటకుశక్యముకానిది, యనుపేరుయథార్థముగాఁగలదిగా, ఎదిరింప నశక్యమై

యనుట); ప్రకాశతే=వెలుంగుచున్నది.

ప్రపంచమునంతయుఁబాలించుచుండిన దశరథమహారాజునకునివాసస్థానమైనయయోధ్యాపురము,పట్టణమునకు వెలుపల సైతము, రెండు యోజనములదూరము,శత్రువులకెదిరింపనశక్యమై తనదు"అయోధ్య" యనెడు నామధేయశబ్దము యొక్క యర్థము యథార్థముగాఁ దనయందున్నదని, తెల్పుచుఁ బ్రకాశించుచున్నది. అని తాత్పర్యము.

తాం పురీం స మహాతేజా రాజా దశరథో మహాః
శశాస శమితామిత్రో నక్షత్రాణీవ చంద్రమాః. ౨౭

టీక॥ మహాతేజాః = మిక్కిలి పరాక్రమము గలవాఁడును; మహాః=పూజ్యుఁడును; రాజా=రంజిల్లఁజేయువాఁడునగు; దశరథః=దశరథమహారాజు; శమితామిత్రః, శమిత=శాంతినొందింపఁబడిన, అమిత్రః = శత్రువులు గలవాఁడై; తాం=ఆ;పురీం = అయోధ్యాపట్టణమును; చంద్రమాః=చంద్రుఁడు; నక్షత్రాణీవ=నక్షత్రములంబోలె; శశాస=పాలించెను.

అధికంబగు పరాక్రమముగలిగి జనరంజన సామర్థ్యముతో వెలుంగుచున్న దశరథమహారాజు,శత్రువులంజక్కడిచి,చంద్రుండు తనభార్యలగు నక్షత్రంబులంబోలె, జనుల కందఱకును సౌఖ్యంబుగలుగఁ జేయుచు,నాయయోధ్యను,పాలించుచుండెను.

అని తాత్పర్యము.

తాం సత్యనామాం దృఢతోరణార్గళాం
గృహై ర్విచిత్రై రుపశోభితాం శివామ్
పురీ మయోధ్యాం నృసహస్ర సంకులాం
శశాస వై శక్రసమో మహీపతిః. ౨౮

టీక॥శక్రసమః=ఇంద్రునితో సరివచ్చునట్టి;మహీపతిః= భూమికిఁ బ్రభువైన దశరథుఁడు, సత్యనామాం,సత్య=యథార్థమైన; నామాం=పేరుగలదియును; దృఢతోరణార్గళాం, దృఢ = గట్టివియైన, తోరణ = ద్వారములును, అర్గళాం=గడియమ్రానులుంగలదియును;విచిత్రైః = ఆశ్చర్యకరములైన, గృహైః=ఇండ్లచే; ఉపశోభితాం=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినదియును; శివాం=శుభముగలదియును;నృసహస్రసంకులాం, నృసహస్ర=వేనవేలమనుష్యులచేత, సంకులాం=నిండినదియునగు; తాం=ఆ; అయోధ్యాం= అయోధ్యయనెడు; పురీం= పట్టణమును; శశాస=పాలించెను. ("వై"అనునది పాదపూరణార్థము).

శత్రువులకెదిరింపనశక్యమైనందున,యథార్థమగు "అయోధ్య" అనుపేరం బరఁగుచు, దిటవు గల ద్వారములుగడియమ్రాకులు నాశ్చర్యకరములైన గృహంబులుంగలిగి, యెల్లప్పుడు మంగళోపేతమై వేనవేల మనుష్యులచే నిండియున్నయాయయోధ్యను, ఇంద్రతుల్యుండగు దశరథమహారాజు పాలింపుచుండెను. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, షష్ఠస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ షష్ఠసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

స ప్త మ స ర్గ ప్రా ర ం భః.

తస్యామాత్యా గుణైరాస న్నిక్ష్వాకోస్తు మహాత్మనః
మంత్రజ్ఞాశ్చేంగితజ్ఞాశ్చ నిత్యం ప్రియహితే రతాః. ౧

టీక ॥ మహాత్మనః=అధికమైన బుద్ధిగల; తస్య=ఆ; ఇక్ష్వాకోః=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁ బుట్టినదశరథునకు; గుణైః=మంత్రికినుండవలసినప్రజ్ఞాదిగుణములచేత; మంత్రజ్ఞాశ్చ=ఆలోచనము దెలిసినవారును; ఇంగితజ్ఞాశ్చ = ఇతరులయభిప్రాయము దెలుసుకొనువారును; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ప్రియహితే,ప్రియ = తమకుఁబ్రియుఁడైన రాజునకు, హితే=మేలుసేయుటయందు; రతాః = ఆసక్తులునగు; అమాత్యాః=మంత్రులు; ఆసన్=ఉండిరి

అతిబుద్ధిశాలియగు నాదశరథమహారాజునకుఁ, బ్రజ్ఞాదిబలముచేఁ, గార్యాలోచనవిధము నెఱింగి, ముఖవికాసాదులచేఁ,బరులయభిప్రాయములం దెలిసికొనుచు, రాజునకు మేలుసేయ నాసక్తులైన, మంత్రులుండిరి. అని తాత్పర్యము.

అష్టౌ బభూవు ర్వీరస్య తస్యామాత్యా యశస్వినః
శుచయ శ్చానురక్తాశ్చ రాజకృత్యేషు నిత్యశః. ౨

టీక॥వీరస్య=పరాక్రమముగలవాఁడును; యశస్వినః = కీర్తిగలవాఁడునగు; తస్య=ఆదశరథమహారాజునకు; శుచయశ్చ=పరిశుద్ధులును; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; రాజకృత్యేషు = రాచకార్యములయందు; అనురక్తాశ్చ=మిక్కిలియాసక్తులునగు; అష్టౌ=ఎనమండ్రైన; అమాత్యాః=మంత్రులు; బభూవుః=ఉండిరి.

పరాక్రమమును గొప్ప కీర్తియునుగలదశరథునకుఁబరిశుద్ధులును ఎల్లప్పుడును రాచకార్యములందుమిక్కిలియాసక్తులు నగు నెన

మందు)మంత్రులుండిరి. అని తాత్పర్యము.

ధృష్టి ర్జయంతో విజయ స్సిద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః
అశోకో మంత్ర పాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమో భవత్. ౩

టీక॥ధృష్టిః = ధృష్టియనువాఁడు;ప్రథమః (అధ్యాహృతము)= మొదటివాఁడు; అభవత్ = ఆయెను. జయంతః=జయంతుండనువాఁడు; ద్వితీయః(అధ్యాహృతము)= రెండవ వాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను. విజయః=విజయుండనువాఁడు;తృతీయః (అధ్యాహృతము)= మూఁడవవాఁడు;అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను.సిద్ధార్థః=సిద్ధార్థుఁడనువాఁడు, చతుర్థః అభవత్ (అధ్యాహృతము) = నాలవ వాఁడాయెను. ("హి" అనునది పాద పూరణార్థము). అర్థసాధకః = అర్థసాధకుఁడనువాఁడు; పంచమః అభవత్ (అధ్యాహృతము)= అయిదవ వాఁడాయెను. అశోకః= అశోకుఁడనువాఁడు; షష్ఠః అభవత్ (అధ్యాహృతము) = ఆఱవ వాఁడాయెను. మంత్రపాలశ్చ = మంత్రపాలుండనువాఁడును; సప్తమః అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఏడవవాఁడాయెను.సుమంత్రశ్చ= సుమంత్రుఁ డను వాఁడును; అష్టమః=ఎనిమిదవవాఁడు; అభవత్= (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఋత్విజౌ ద్వా వభిమతౌ తస్యాస్తా మృషిసత్తమౌ
వసిష్ఠో వామదేవశ్చ మంత్రిణశ్చ తథాపరే. ౪

టీక॥ తస్య=ఆదశరథమహారాజునకు; వసిష్ఠః = వసిష్ఠమహర్షియును;వామదేవశ్చ=వామదేవమహర్షియును;ద్వౌ=ఇద్దఱైన;ఋషిసత్తమౌ = ఋషిశ్రేష్ఠులు;అభిమతౌ=ప్రధానులైన; ఋత్విజౌ=పురోహితులుగా; ఆస్తాం=ఉండిరి. తథా= అట్లు;అపరే=ఇతరులైన; మంత్రిణశ్చ= మంత్రులును(చకారమువలన)పురోహితులును; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

తాత్పర్యము,సులభము.

విద్యావినీతా హ్రీమంతః కుశలా నియతేంద్రియాః
శ్రీమంతశ్చ మహాత్మాన శ్శాస్త్రజ్ఞా దృఢవిక్రమాః. ౫
కీర్తిమంతః ప్రణిహితా యథావచన కారిణః
తేజఃక్షమాయశఃప్రాప్తా స్మితపూర్వాభిభాషిణః. ౬

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులు; విద్యావినీతాః, విద్యా= రాజనీతిమొదలగువిద్యలందు,వినీతాః=శిక్షితులుగాను;హ్రీమంతః=లజ్జగలవారుగాను; కుశలాః=సమర్థులుగాను; నియతేంద్రియాః,నియత = నిగ్రహింపఁబడిన,ఇంద్రియాః = ఇంద్రియములుగల వారుగాను (శాస్త్రనిషిద్ధమగు నింద్రియవ్యాపారము లేనివారుగాననుట); శ్రీమంతశ్చ=సంపదగలవారుగాను; మహాత్మానః=గొప్ప బుద్ధి గలవారుగాను; శాస్త్రజ్ఞాః=నీతిశాస్త్రము మొదలగుశాస్త్రములనెఱింగినవారుగాను;దృఢవిక్రమాః, దృఢ=ఎదురులేని,విక్రమాః = పరాక్రమముగలవారుగాను;కీర్తిమంతః=గొప్పమంత్రులను కీర్తిగలవారుగాను;ప్రణిహితాః= రాచకార్యములందుఁ, బ్రమాదములేనివారుగాను;యథావచనకారిణః,యథావచన=చెప్పెడిమాటనతిక్రమింపక, కారిణః=చేయు వారుగాను, (ఏప్రకారము చెప్పుదురో, ఆప్రకారముగనే చేయువారుగాని, ఒక విధముగాఁ జెప్పి మఱియొక విధముగాఁ జేయు వారుగారనుట); తేజఃక్షమాయశఃప్రాప్తాః, తేజః=ప్రతాపమును, క్షమా=ఓర్పుఁను, యశః=కీర్తిని, ప్రాప్తాః=పొందినవారుగాను;స్మితపూర్వాభిభాషిణః, స్మితపూర్వ=చిఱునవ్వుముందుగాఁ గల్గునట్లు,అభిభాషిణః=మాటలాడువారుగాను;ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి.

ఆమంత్రులు, సమస్తవిద్యలందును నేర్పరులై, యకార్యములవలనలజ్జచేనివర్తిల్లుచు,యుక్తాయుక్తపర్యాలోచనమునందు సమర్థులై, యుక్తంబగు నింద్రియ వ్యాపారముగలిగి, శ్రీమంతులై, బుద్ధిమంతు

స ౭

లై, సమస్తశాస్త్రములనెఱింగి, పరాక్రమమునం జెదురు లేక, ప్రజలచేఁగీర్తితులై, రాజకార్యములందప్రమత్తులై, మాటదాఁటకజరిగించుచుఁ, బ్రతాపంబుననోర్పునంగీర్తివహించి, మాత్సర్యము లేక చిఱునవ్వుతో మాటలాడుచు నుండిరి.

అని తాత్పర్యము.

క్రోధా త్కామార్థహేతోర్వా నబ్రూయు రనృతం వచః

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆ మంత్రులు; క్రోధాత్ =కోపమువలనఁగాని; కామార్థహేతోర్వా= కామనిమిత్తమువలనఁగాని, యర్థనిమిత్తమువలనఁగాని; అనృతం=అసత్యమైన; వచః=మాటను; నబ్రూయుః=పలుకరు.

ఆమంత్రులు, కోపమువలన నైనను, కామనిమిత్తమైనను అర్థనిమిత్తమైనను, అసత్యము పలుకరు. అని తాత్పర్యము.

తేషా మవిదితం కించి త్స్వేషు నాస్తి పరేషు వా. ౭

క్రియమాణం కృతంవాపి చారేణాపి చికీర్షితమ్

టీక॥ తేషాం= ఆమంత్రులకు; స్వేషు=తనురాజ్యమందలివృత్తాంతములయందుఁగాని; పరేషు వా= ఇతరుల రాజ్యముల యందలి వృత్తాంతములందుఁగాని; క్రియమాణం= చేయఁబడు చుండునదిగాని; కృతం=చేయఁబడినదిగాని; చికీర్షితమపి = చేయనిచ్ఛింపఁబడినదిగాని; కించిత్ =ఏదియైనను; చారేణ= వేగువానిచే; అవిదితం=తెలియనిది; నాస్తి=లేదు.

తమరాజ్యములందును బరరాజ్యములందును, చేయఁబడుచుండునదిగాని, చేయఁబడినదిగాని, చేయనిచ్ఛింపఁబడినదిగాని, యేదియైనను, వేగువాని మూలముగా, నామంత్రులు తెలిసికొననిది, లేదు. అని తాత్పర్యము.

కుశలా వ్యవహారేషు సౌహృదేషు పరీక్షితాః. ౮
ప్రాప్తకాలం తుతే దండం ధారయేయు స్సుతేష్వపి

టీక॥ వ్యవహారేషు = వ్యవహారములయందు; కుశలాః = సమర్థులును; సౌహృదేషు = మిత్రభావముల విషయమై; పరీక్షితాః = పరీక్షింపఁబడినవారునగు; తే = ఆమంత్రులు; సుతేష్వపి = కొడుకులయందును; ప్రాప్తకాలం, ప్రాప్త = పొందఁబడిన; కాలం = సమయముగల; దండంతు = శిక్షనుమాత్రము; ధారయేయుః = ప్రవర్తింపఁజేయుదురు.

వ్యవహారములందుసమర్థులును, న్యాయవిచారమున, మిత్రశత్రులందును సమముగానుండు వారు,నగు,నామంత్రులు, తమకొడుకులైన,నపరాధముచేసినచో,సరియైన దండమును విధింతురు. అని తాత్పర్యము.

కోశసంగ్రహణే యుక్తా బలస్యచ పరిగ్రహే. ౯
అహితం చాపి పురుషం నవిహింస్యు రదూషకమ్

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆమంత్రులు; కోశసంగ్రహణే, కోశ = బొక్కసముయొక్క, సంగ్రహణే = సంపాదించుటయందును; బలస్య = సైన్యముయొక్క, పరిగ్రహేచ = సంగ్రహించుటయందును, యుక్తాః = ఆసక్తులై, అహితంచాపి = శత్రువునైనను, అదూషకం = అపరాధముసేయని; పురుషం = పురుషుని, నవిహింస్యుః = పీడింపరు.

ఆమంత్రులు, బొక్కసమును వృద్ధిఁబొందింపుచు, సైన్యములసంగ్రహించికాపాడుచుఁ, దమకుశత్రువైనను, అపరాధము సేయనివాని, నెంతమాత్రమును, పీడింపరు. అని తాత్పర్యము.

వీరాశ్చ నియతోత్సాహా రాజశాస్త్ర మనుష్ఠితాః. ౧౦
శుచీనాం రక్షితారశ్చ నిత్యం విషయవాసినామ్

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆ మంత్రులు; వీరాశ్చ= పరాక్రమము గలవారుగాను; నియతోత్సాహాః, నియత=స్థిరమైన, ఉత్సాహాః= ప్రయత్నమందలిసంతోషముగలవారుగాను; రాజశాస్త్రం=నీతిశాస్త్రమును; అనుష్ఠితాః = అనుష్ఠించినవారుగాను; విషయవాసినాం, విషయ= దేశమందు, వాసినాం=వసింపుచున్న; శుచీనాం = సాధువుల యొక్క (సాధువులను); నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రక్షితారశ్చ=కాపాడువారుగాను, ఆసన్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆమంత్రులు, శత్రువులజయింపసమర్థులై, యెల్లప్పుడును మిక్కిలి సంతోషముతోఁబ్రయత్నములు సేయుచు, నీతిశాస్త్రోక్త పద్ధతినిగార్యములనడుపుచు, సమస్త స్థలములయందునుండుసాధుపురుషులసంరక్షింపుచు, నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మక్షత్ర మహింసంత స్తేకోశం సమపూరయన్. ౧౧
సుతీక్ష్ణదండా స్సంప్రేక్ష్య పురుషస్య బలాబలమ్

టీక॥ తే = ఆమంత్రులు, బ్రహ్మ=బ్రాహ్మణజాతిని; క్షత్రం = క్షత్రియజాతిని, అహింసంతః = పీడింపనివారై; పురుషస్య=అపరాధియగు పురుషునియొక్క, బలాబలం=శక్తిని అశక్తిని; సంప్రేక్ష్య= చక్కఁగాఁజూచి; సుతీక్ష్ణదండాః, సుతీక్ష్ణ= మిక్కిలి దీవ్రమయిన, దండాః = శిక్షగలవారలై; కోశం= బొక్కసమును, సమపూరయన్= నిండించిరి.

ఆమంత్రులు, బ్రాహ్మణక్షత్రియులఁబీడింపక, అపరాధిబలాబలములఁ జక్కఁగాఁ బరీక్షించి, ప్రబలునకుఁ దీవ్రశిక్షయును దుర్బలునకు మృదుశిక్షయును విధింపుచు, బొక్కసమును, నిండింపుచుండిరి. అని తాత్పర్యము.

శుచీనా మేకబుద్ధీనాం సర్వేషాం సంప్రజానతామ్. ౧౨
నాసీత్పురే వా రాష్ట్రే వా మృషావాదీ నరః క్వచిత్

టీక॥ శుచీనాం = పరిశుద్ధులును; ఏకబుద్ధీనాం= ఒకటేబుద్ధిగలవారునగు; సర్వేషాం=సమస్తమంత్రులు;సంప్రజానతాం=రాజ్యతంత్రమును,విచారింపుచుండఁగా(భావలక్షణసప్తమ్యర్థమందు, షష్ఠి);పురేవా=పట్టణమందుఁగాని;రాష్ట్రేవా=రాజ్యమందుఁగాని;క్వచిత్=ఒకానొకచోటనైనను; మృషావాదీ = దబ్బఱలాడునట్టి; నరః=మనుష్యుఁడు;నాసీత్=లేకపోయెను.

ఆమంత్రులందఱుఁ, బరస్పరమనూయపడక, యేకకంఠులై, యైకమత్యముగలిగి, రాజ్య తంత్రములు విచారింపుచుండఁగా,నయోధ్యాపట్టణమందును, దేశములయందును, ఏమూలయందైనను,దబ్బఱలాడుమనుష్యుఁడు, లేకపోయెను.

అని తాత్పర్యము.

కశ్చి న్నదుష్ట స్తత్రాసీ త్పరదార రతో నరః. ౧౩
ప్రశాంతం సర్వమేవాసీ ద్రాష్ట్రం పురవరంచ తత్

టీక॥ తత్ర=ఆ రాజ్యమందు; కశ్చిత్=ఒకానొక;నరః=మనుష్యుఁడును;దుష్టః=కుటిలుఁడుగాను; పరదారరతః,పరదార=ఇతరులభార్యలందు,రతః= ఆసక్తుఁడుగాను; నాసీత్=కాలేదు; పురవరం=పట్టణశ్రేష్ఠమైనయయోధ్యయును; రాష్ట్రంచ=దేశమును;తత్=ఆదశరథమహారాజుచేఁ బాలింపఁ బడునట్టి;సర్వం=సమస్తప్రదేశమును;ప్రశాంత మేవ= అధర్మములేనందున, మిక్కిలిశాంతముగానే;ఆసీత్=అయినది.

తాత్పర్యము,సులభము.

సువాసస స్సువేషాశ్చ తేచ సర్వే సుశీలినః. ౧౪
హితార్థంచ నరేంద్రస్య జాగ్రతో నయచక్షుషా

టీక॥ తే = ఆమంత్రులు;సర్వేచ=అందఱును;సువాససః= మంచివస్త్రములు గలవారుగాను;సువేషాశ్చ=మంచియలంకారము గల

వారుగాను;సుశీలినః= మంచియాచారము గలవారుగాను; నరేంద్రస్య= రాజుయొక్క;హితార్థం= మేలుకొఱకు; నయచక్షుషా, నయ= నీతియనెడు,చక్షుషా= నేత్రముచే;జాగ్రతశ్చ=మేలుకొనియుండువారుగాను (అనఁగా,నీతియనెడినేత్రము,నెప్పుడును మూయక తెఱిచికొనియేయుండువారుగా,నను ట);ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, మంచివస్త్రములు మంచి యలంకారములు మంచియాచారములుం గలిగి,రాజునకు మేలుగలుగుటకై, యెల్లప్పుడును,రాజనీతియుక్తముగానే, యెంతమాత్రము నేమఱక, ప్రవర్తించుచుండిరి.అని తాత్పర్యము.

గురౌ గుణగృహీతాశ్చ ప్రఖ్యాతాశ్చ పరాక్రమే. ౧౫
విదేశేష్వపి విజ్ఞాతా స్సర్వతో బుద్ధి నిశ్చయాత్

టీక॥ తేసర్వేచ (అధ్యాహృతము)=ఆమంత్రులందఱును;గురౌ= మాతాపిత్రాది గురుజనమందు;గుణగృహీతాశ్చ= గుణములమాత్రముగ్రహించినవారుగాను;పరాక్రమే = పరాక్రమవిషయమందు;ప్రఖ్యాతాశ్చ= ప్రసిద్ధులుగాను;సర్వతః= అన్నిటను;బుద్ధినిశ్చయాత్ = బుద్ధియొక్క నిశ్చయించుటవలన; విదేశేష్వపి = దేశాంతరములందును;విజ్ఞాతాః= ప్రసిద్ధులుగాను;ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, గురుజనమందు,గుణములమాత్రముగ్రహించి దోషంబులగణింపక, గౌరవము నెఱపుచు,"గొప్పపరాక్రము గలవా" రనిపినుతినొందినవారై, అన్నివిషయములందు,నిశ్చయజ్ఞానము గలిగియుండుటంబట్టి, యెల్లదేశంబులందునుంబ్రసిద్ధులై,యుండిరి. అని తాత్పర్యము.

సంధివిగ్రహతత్త్వజ్ఞాః ప్రకృత్యా సంపదాఽన్వితాః. ౧౬
మంత్ర సంవరణే శక్తా శ్శక్తా స్సూక్ష్మాసు బుద్ధిషు

టీక॥ తేసర్వేచ(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులందఱును; సంధివిగ్రహతత్త్వజ్ఞాః, సంధి=సంధానముయొక్కయు, విగ్రహ=కలహించుటయొక్కయు, తత్త్వ= నిర్ణయమును; జ్ఞాః= ఎఱింగినవారుగాను; ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత; సంపదా = ఐశ్వర్యముతో; అన్వితాః = కూడియుండువారుగాను; మంత్రసంవరణే=ఆలోచింపఁబడినరహస్యముయొక్క దాఁచుటయందు; శక్తాః=సమర్థులుగాను; సూక్ష్మాసు=ఎఱుంగుటకుఁగష్టములైన; బుద్ధిషు = బుద్ధినిశ్చయములందు; శక్తాః= సమర్థులుగాను(అనిమహేశ్వరతీర్థపాఠము); శ్లక్ష్ణాః= మృదువైనవారుగాను(అనిగోవిందరాజపాఠము); ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, ఎప్పుడు ఎవనితో సంధిసేయవలెనో, ఎప్పుడు ఎవనితో యుద్ధము సేయవలెనో, ఆనిర్ణయమంతయు నెఱింగినవారలై, పుట్టిననాఁటనుండి స్వతస్సిద్ధంబగునైశ్వర్యంబునంబొదలుచు, మంత్రరహస్యంబుల నెవ్వరికిం దెలియరాకుండునట్లు మఱుఁగు పఱచుటకు, దురవగాహంబులగుసూక్ష్మార్థంబుల నిర్ణయించుటకు, నతిసమర్థులై, యుండిరి. అనితాత్పర్యము.

నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞా స్సతతం ప్రియవాదినః. ౧౭

టీక॥ తేసర్వేచ(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రులందఱును; నీతిశాస్త్రవిశేషజ్ఞాః, నీతి = రాజనీతిచే, శాస్త్ర=శిక్షించుటయందలి("గ్రంథశాసనయోశ్శాస్త్రం" అని భాస్కరనిఘంటువు), విశేష= విశేషములను, జ్ఞాః = ఎఱింగినవారుగాను; సతతం= ఎల్లప్పుడును; ప్రియవాదినః = ఇంపుగామాటలాడువారుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయిరి.

ఆమంత్రులందఱును, ఎవ్వని, నెట్లు, ఎప్పుడు, శిక్షించఁదగునో, ఆనీతివిశేషముల నెఱింగినవారలై, ఎల్ల

ప్పుడును, అందఱకు, నింపుజనించునటులు, మాటలాడువారుగా, నుండిరి. అని తాత్పర్యము.

ఈదృశై స్తైరమాత్యైస్తు రాజా దశరథో ఽనఘః
ఉపపన్నో గుణోపేతై రన్వశాస ద్వసుంధరామ్. ౧౮

టీక॥ అనఘః = కామక్రోధములం బుట్టినవ్యసనములు లేనట్టి; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుఁడు; ఈదృశైః = ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన గుణములు గలవారును; గుణోపేతైః, గుణ = ఇతరగుణములతోను, ఉపేతైః = కూడియుండువారునగు; తైః = ఆ; అమాత్యైః = మంత్రులతో; ఉపపన్నస్తు = కూడినవాఁడైయే; వసుంధరాం = భూమిని; అన్వశాత్ = పాలించెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

అవేక్షమాణ శ్చారేణ ప్రజా ధర్మేణ రంజయన్
ప్రజానాం పాలనం కుర్వ న్నధర్మా న్పరివర్జయన్. ౧౯
విశ్రుత స్త్రిషు లోకేషు వదాన్య స్సత్యసంగరః
స తత్ర పురుష వ్యాఘ్ర శ్శశాస పృథివీ మిమాం. ౨౦

టీక॥ సః = ఆ; పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథ మహారాజు; చారేణ (జాత్యేకవచనము) = వేగువాండ్రచే; అవేక్షమాణః = చూచుచు; ప్రజాః = ప్రజలను; ధర్మేణ = ధర్మముచే; రంజయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు; ప్రజానాం = ప్రజలయొక్క; పాలనం = రక్షణమును; కుర్వన్ = చేయుచు; అధర్మాన్ = అధర్మములను; పరివర్జయన్ = విడిచిపెట్టుచు; త్రిషు = మూఁడైన; లోకేషు = లోకములయందును; విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుండై; వదాన్యః = చాలఁ ఈవిగలవాఁడై; సత్యసంగరః = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడై; తత్ర = ఆ యయోధ్యాపట్టణమందు; వసన్ (అధ్యాహృతము) = వసించుచు; ఇమాం = ఈ; పృథివీం = భూమి

నిః శశాస=పాలించెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండైన యాదశరథ మహారాజు, వేగువాండ్రవలన నిఖిలదేశవృత్తాంతంబుల నెఱుంగుచు, నపరాధుల నెల్ల దండించి ప్రజలకు సంతోషము కల్పించుచుఁ, బ్రజలకు సౌఖ్యము గలుగునట్లు రక్షింపుచు, నధర్మమును బాఱందోలి, తనకీర్తి మూఁడులోకంబులయందును వినుతికెక్క, మహాదాతయై, సత్యప్రతిజ్ఞుండై, యయోధ్యానగరంబున నివసించి, యీభూమండలం బంతయుఁ బాలింపుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

నాధ్యగచ్ఛ ద్విశిష్టంవా తుల్యంవా శత్రు మాత్మనః
మిత్రవా న్నతసామంతః ప్రతాప హతకంటకః. ౭౧

టీక॥ మిత్రవాన్= స్నేహితులుగలవాఁడును; నతసామంతః, నత=నమస్కరించిన, సామంతః=పొరుగురాజులుగలవాఁడును; ప్రతాపహతకంటకః, ప్రతాప=పరాక్రమముచేత, హత=కొట్టఁబడిన, కంటకః=శత్రువులుగలవాఁడునగు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథమహారాజు; ఆత్మనః=తనకు; విశిష్టంవా= అధికుఁడుగాని; తుల్యంవా=సమానుఁడుగాని, యగు; శత్రుం=పగవాని; నాధ్యగచ్ఛత్ = ఎఱుంగఁడు.

మిత్రసంపన్నుండగు దశరథమహారాజు, సామంత ప్రభువులందఱుఁ బాదానతులై, దన్నుఁ గొల్చుచుండఁ, బేరువినినంతనె, తన ప్రతాపము దలంచి, శత్రువులందఱు దిక్కువడి పాఱిపోవ, నిష్కంటకుండై, పుడమిం బాలింపుచుఁ, దనకన్న నధికుఁడుగాని సమానుఁడుగాని యగు, శత్రువెట్టివాఁడో, యెఱుంగ లేనివాఁడాయెను.

అని తాత్పర్యము.

స శశాస జగద్రాజా దివం దేవ పతిర్యథా

టీక॥ సః=ఆ; రాజా=దశరథమహారాజు; జగత్=ప్రపంచమును; దివం=స్వర్గమును; దేవపతిర్యథా= దేవేంద్రుఁడువలె; శశాస=పాలించెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

తై ర్మంత్రిభి ర్మంత్రహితే నివిష్టై:
ర్వృతోనురక్తైః కుశలై స్సమర్థైః
స పార్థివో దీప్తి మవాప యుక్త
స్తేజోమయై ర్గోభిరి వోదితో ఽర్కః. ౨౨

టీక॥ మంత్రహితే, మంత్ర= ఆలోచనమందును, హితే = తనకు, మేలునందును; నివిష్టైః=ఆసక్తిగల వారును (అనిమహేశ్వరతీర్థపాఠము); నియుక్తైః=నియోగింపఁబడినవారును (అని గోవిందరాజపాఠము); అనురక్తైః= తనయందు, స్నేహముగలవారును; కుశలైః= బుద్ధికౌశలముగలవారును; సమర్థైః = కార్యములు సేయుటయందు, నేర్పరులునగు; తైః=ఆ; మంత్రిభిః= మంత్రులచేత; వృతః= చుట్టఁబడిన; సః=ఆ; పార్థివః=దశరథమహారాజు; తేజోమయైః = తేజోరూపములైన; గోభిః = కిరణములతోఁ; యుక్తః=కూడియుండు; ఉదితః=ఉదయించిన; అర్క ఇవ= బాలసూర్యుఁడువలె; దీప్తిం=కాంతిని; అవాప=పొందెను.

ఆలోచనమందును దనకు మేలు సేయుటయందు నభినివిష్టులై, తనయందనురాగముగలిగి, సమస్తకార్యములయందును సమర్థులై యుండు, మంత్రులతోఁ, గూడియున్న, యాదశరథమహారాజు, తేజోరూపంబులగుటం జేసి పరులఁబరిభవింప సమర్థములైన, కిరణములతోఁ, గూడి, యుదయించిన, బాలసూర్యుఁడుంబోలెఁ, బ్రకాశించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, సప్తమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తమసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

అష్టమసర్గప్రారంభః.

తస్య త్వేవం ప్రభావస్య ధర్మజ్ఞస్య మహాత్మనః
సుతార్థం తప్యమానస్య నాసీ ద్వంశకర స్సుతః. ౧

టీక॥ ఏవంప్రభావస్య=ఇట్టిప్రభావము గలవాఁడును; ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మము నెఱింగినవాఁడును; మహాత్మనః= పూజ్యమగుస్వభావముగలవాఁడును; సుతార్థం=పుత్రునికొఱకు; తప్యమానస్య=పరితపించు చున్నవాఁడు నగు; తస్య తు = ఆదశరథమహారాజునకును; వంశకరః= వంశమును జేయునట్టి; సుతః=కుమారుఁడు; నాసీత్=కలుగలేదు.

ఇట్టిప్రభావముగలయాదశరథ మహారాజు, ధర్మముల నెఱింగిప్రవర్తింపుచు, ధర్మస్వభావముగలిగి, సంతానముగలుగుటకుఁబ్రతిబంధకములు లేకపోయినను దనకుఁ బుత్రుండుగలుగమింజేసి, పరితపింపుచున్నను, వానికి, వంశకరుండగు కుమారుండు,జనింపలేదు.

అని తాత్పర్యము.

చింతయానస్య తస్యైవం బుద్ధి రాసీ న్మహాత్మనః
సుతార్థం హయ మేధేన కిమర్థం న యజా మ్యహమ్. ౨

టీక॥ చింతయానస్య=చింతింపుచున్న; మహాత్మనః=మిక్కిలిబుద్ధిశాలియగు; తస్య= ఆదశరథమహారాజునకు; సుతార్థం=పుత్రునికొఱకు; హయమేధేన=అశ్వమేధమనుయాగముచేత; అహం= నేను; కిమర్థం=ఎందుకు; నయజామి=దేవతలఁబూజింపలేదు; ఏవం=ఈప్రకారము; బుద్ధిః= తలంపు; ఆసీత్=కలిగినది.

పుత్రుండుకలుగలేదని చింతింపుచున్నమహాబుద్ధిశాలియగు నాదశరథమహారాజునకు, ఇదివఱకు నేనేల, యశ్వమేధయాగముచే, దేవతల నారాధింపలేదు? అనితలంపువొడమినది. అని తాత్పర్యము.

స ౮

స నిశ్చితాం మతిం కృత్వా యష్టవ్య మితి బుద్ధిమాన్
మంత్రిభి స్సహ ధర్మాత్మా సర్వై రేవ కృతాత్మభిః. ౩
తతో౽బ్రవీ దిదం రాజా సుమంత్రం మంత్రిసత్తమమ్
శీఘ్ర మానయ మే సర్వాన్ గురూంస్తాన్ సపురోహితాన్. ౪

టీక ॥ బుద్ధిమాన్ = బుద్ధిశాలియును; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండునగు; సః = ఆ; రాజా = దశరథమహారాజు; కృతాత్మభిః, కృత = చాలునంత, ("క్లీబేకృతం యుగేపిస్యా త్ఫలపర్యాప్తయోరపి" అనిభాస్కరనిఘంటువు), ఆత్మభిః = బుద్ధిగల; సర్వైః = సమస్తులయిన; మంత్రిభిస్సహైవ = మంత్రులతోఁ గూడనే; యష్టవ్యం = యజింపఁబడవలసినది; ఇతి = అని; నిశ్చితాం = నిశ్చయముతోఁగూడిన; మతిం = ఆలోచనమును; కృత్వా = చేసి; తతః = ఆపిమ్మట; మంత్రిసత్తమం = మంత్రిశ్రేష్ఠుఁడైన; సుమంత్రం = సుమంత్రునిఁగూర్చి; సపురోహితాన్ = పురోహితులతోఁ గూడిన; తాన్ = ఆ, ప్రసిద్ధులైన; మే = నాయొక్క; గురూన్ = గురువులను; సర్వాన్ = అందఱను; శీఘ్రం = వడిగా; ఆనయ = తోడితెమ్ము; ఇదం = ఈవాక్యమును; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

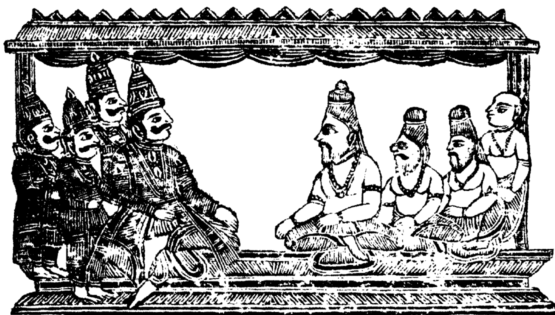
బుద్ధిశాలియు ధర్మస్వభావుండునగు నాదశరథమహారాజు, మంత్రికార్యంబుల నారితేరి యెంతకును జాలియున్న మంత్రులందఱితో "యాగము సేయవలసినది" అని గట్టిగా నాలోచనచేసి, యాపిమ్మట, మంత్రిశ్రేష్ఠుండగు సుమంత్రునకు, "మాగురువులఁ బురోహితుల నందఱందోడితెమ్ము" అని, యాజ్ఞాపించెను.

అని తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర స్త్వరితం గత్వా త్వరిత విక్రమః
సమానయ త్స తాన్ సర్వాన్ సమస్తా న్వేదపారగాన్. ౫
సుయజ్ఞం వామదేవంచ జాబాలి మథ కాశ్యపమ్
పురోహితం వసిష్ఠంచ యేచాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౬

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; త్వరితవిక్రమః = శీఘ్రమైన నడక గల; సః = ఆ; సుమన్త్రః = సుమన్త్రుఁడు; త్వరితం = శీఘ్రముగా; గత్వా = పోయి; వేదపారగాన్, వేద = వేదముల యొక్క; పార = అంతమును, గాన్ = పొందిన; సమస్తాన్ = గుంపు చేరిన; తాన్ = ఆగురువులను; సుయజ్ఞం = సుయజ్ఞుని; వామదేవం = వామదేవుని; జాబాలిం = జాబాలిని; అథ = ఇంకను; కాశ్యపం = కాశ్యపుని; పురోహితం = పురోహితుఁడైన; వసిష్ఠంచ = వసిష్ఠుని; అన్యే = ఇతరులైన; ద్విజసత్తమాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; యే (సంతి) = ఎవరుగలరో; (తాన్) చ = వారిని; సర్వాన్ = అందఱను; సమానయత్ = తోడితెచ్చెను.

తాత్పర్యము, సులభము

తాన్ పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథస్తదా
ఇదం ధర్మార్థ సహితం శ్లక్ష్ణం వచనమబ్రవీత్. ౭

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుఁడగు; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుఁడు; తాన్ = ఆగురువులను; పూజయిత్వా = పూజించి; ధర్మార్థసహితం = ధర్మార్థములతోఁగూడినదియు; శ్లక్ష్ణం = మనోహరమైనదియునగు; ఇదం = ఈ, వక్ష్యమాణ

మగు;వచనం=వాక్యమును;అబ్రవీత్ =పలికెను. తాత్పర్యము,సులభము.

మమలా లప్యమానస్య పుత్రార్థం నాస్తి వై సుఖమ్
తదహం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతిర్మమ. ౮

టీక॥పుత్రార్థం=కొడుకులకొఱకు;లాలప్యమానస్య=మిక్కిలి విలపించుచున్న;మమ=నాకు; సుఖం సౌఖ్యము;నాస్తివై=కలుగనేలేదు, తత్ =అందువలన;అహం= నేను; హయమేధేన=అశ్వమేధయాగముచే;యక్ష్యామి= దేవతలనారాధింపుదును;ఇతి=అని;మమ = నాకు; మతిః=తలంపు;ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=కలిగినది.

తాత్పర్యము,సులభము.

తదహం యష్టు మిచ్ఛామి శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా
కథం ప్రాప్స్యా మ్యహం కామం బుద్ధి రత్ర విచార్యతామ్. ౯

టీక॥తత్ =కావున;అహం=నేను;శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రములందుఁజూడఁబడిన;కర్మణా = క్రియాకలాపముచేత;యష్టుం= యాగము సేయుటకు;ఇచ్ఛామి= కోరుచున్నాను. అహం=నేను;కామం= కోరికను;కథం = ఎట్లు;ప్రాప్స్యామి= పొందఁగలను;అత్ర=ఈవిషయమందు;బుద్ధిః = ఉపాయము;విచార్యతాం=ఆలోచింపఁబడుఁగాక.

తాత్పర్యము,సులభము.

తత స్సాధ్వితి తద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్
వసిష్ఠప్రముఖా స్సర్వే పార్థివస్య ముఖా చ్చ్యుతమ్. ౧౦

టీక॥తతః=అవిమ్మట;వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడు మొదలుగాఁగల;సర్వే = సమస్తులైన;బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులు;పార్థివస్య=రాజుయొక్క;ముఖాత్ =ముఖమువలన;చ్యుతం = జాఱిన;తత్ =ఆ;వాక్యం = మాటను,సాధ్వితి="బలే" అని;ప్రత్యపూజయన్ =

శ్లాఘించిరి.

అంతట, వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా బ్రాహ్మణులందఱును, సాక్షాద్బ్రాజముఖంబునుండి బయలు వెడలిన ధర్మిష్ఠమగు నా వాక్యమును, "చక్కగా నున్నది" అని శ్లాఘించిరి. అని తాత్పర్యము.

ఊచుశ్చ పరమప్రీతా స్సర్వే దశరథం వచః

టీక॥ సర్వేచ=బ్రాహ్మణులందఱును; పరమప్రీతాః = అత్యంతము సంతసించినవారలై; దశరథం= దశరథునిఁ గూర్చి; వచః = (వక్ష్యమాణమగు) వాక్యమును; ఊచుః= చెప్పిరి.

తాత్పర్యము, సులభము.

సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. ౧౧

టీక॥ తే = ఆ, ప్రసిద్ధములైన; సంభారాః = ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం= సంపాదింపఁబడుఁగాక. తురగశ్చ= గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువబడుఁగాక.

తాత్పర్యము, సులభము.

సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రా నభిప్రేతాంశ్చ పార్థివ
యస్య తే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

టీక॥ పార్థివ = రాజా; యస్య=ఏ; తే=నీకు; ఇయం= ఈ; ధార్మికీ = ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁగల బుద్ధిః = తలంపు; పుత్రార్థం = కొడుకులకొఱకు; ఆగతా = వచ్చినదో; సః త్వం(అధ్యాహృతము)=అట్టినీవు; సర్వథా=అన్నివిధములను; అభిప్రేతాన్= కోరఁబడిన; పుత్రాంశ్చ = కొడుకులను(చకారమువలన)కీర్తిని; ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు.

రాజా! పుత్రార్థము నీకిట్టి ధార్మికబుద్ధి జనించినది కావున, నన్నివిధంబుల, నుత్తమగుణులగు కుమారులం బడసెదవు. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతో భవ ద్రాజా శ్రుత్వా తద్ద్విజ భాషితమ్
అమాత్యాంశ్చా బ్రవీ ద్రాజా హర్షపర్యా కులేక్షణః. ౧౩

టీక॥తతః=అపిమ్మట;ద్విజభాషితం,ద్విజ=బ్రాహ్మణులచే, భాషితం=పలుకంబడిన;తత్=ఆమాటను;శ్రుత్వా=విని;రాజా=దశరథమహారాజు; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు;అభవత్=ఆయెను. రాజా=దశరథమహారాజు; హర్షపర్యాకులేక్షణః, హర్ష=సంతోషముచే,పర్యాకుల=కలఁతవడిన,ఈక్షణః=కండ్లుగలవాఁడై; అమాత్యాంశ్చ= మంత్రులనుంగూర్చి; అబ్రవీత్ (వక్ష్యమాణ వాక్యము)=చెప్పెను.

తాత్పర్యము,సులభము.

సంభారా స్సంభ్రియంతాం మే గురూణాం వచనా దిహ
సమర్థాధిష్ఠిత శ్చాశ్వ స్సోపాధ్యాయో విముచ్యతామ్. ౧౪

టీక॥ఇహ=ఇప్పుడు; మే=నా యొక్క; గురూణాం= గురువుల యొక్క; వచనాత్=వాక్యమువలన; సంభారాః=ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం= సంపాదింపంబడుఁగాక. సమర్థాధిష్ఠితః, సమర్థ=నేర్పరులచే; అధిష్ఠితః= రక్షింపఁబడినదియు; సోపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయులతోఁగూడినదియునగు;అశ్వశ్చ=గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

తాత్పర్యము,సులభము.

సరయ్వా శ్చోత్తరే తీరే యజ్ఞభూమి ర్విధీయతామ్
శాంతయ శ్చాభివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

టీక॥ సరయ్వాః= సరయూనదియొక్క;ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి;తీరే=గట్టునందు;యజ్ఞభూమిశ్చ=యాగభూమియును;విధీయతాం=చేయఁబడుఁగాక;శాంతయశ్చ= శాంతికర్మములును;యథాకల్పం=యథాక్రమముగాను; అభివర్థతాం=వృద్ధిఁబొందెడుఁగాక.

తాత్పర్యము,సులభము.

శక్యః ప్రాప్తు మయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా
నాపరాధో భవేత్కష్టో యద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౬

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; క్రతుసత్తమే = యాగశ్రేష్ఠమైనయశ్వమేధమందు; కష్టః=అపాయకరమైన; అపరాధః=అపచారము; యదినభవేత్ = కలుగకుండినట్టైన; అయం=ఈ; యజ్ఞః=అశ్వమేధయాగము; మహీక్షితా = రాజుగానున్న; సర్వేణాపి=సమస్తజనముచేతను; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; శక్యః=సాధ్యము; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును.

ఈయశ్వమేధయాగమునం దపాయకరమైనయపచారము గలుగుట కవకాశము లేకున్నట్టైన, దీని, సమస్తరాజులును జేయ సమర్థులు కాఁగలరు. అని తాత్పర్యము.

ఛిద్రంహి మృగయంతేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః
నిహతస్యచ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౭

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధయాగమునందు; విద్వాంసః=పండితులయిన; బ్రహ్మరాక్షసాః=బ్రహ్మరక్షస్సులు; ఛిద్రం= అపచారమును; మృగయంతేహి= వెదకుచున్నారుగదా ; నిహతస్య=కొట్టుపడిన; యజ్ఞస్య= యాగముయొక్క; కర్తాచ=చేయువాఁడును(యజమానుఁడుననుట); సద్యః= అప్పుడే; వినశ్యతి=నశించుచున్నాఁడు.

బ్రాహ్మణులుగానుండి, యాగములు సేయుటయందుఁ బ్రమాదంబులుగలుగుటంజేసి, రాక్షసత్వంబు నొందిన, బ్రహ్మరాక్షసులు, యాగములందుఁగలుగు నపరాధంబుఁలజక్కగా నెఱింగియున్నవారు కావున, నీయశ్వమేధయాగము సేయునప్పుడును, అపరాధంబులనే వెదకుచు, యాగమును జెఱుపంజూతురు; యాగము చెడినచో, దానియజమానుఁడును, అప్పుడే, నశించును. అని తాత్పర్యము.

తద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతు రేష సమాప్యతే

తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణే ష్విహ. ౧౭

టీక॥ తత్ = కావున; యథా = ఎట్లు; మే = నాయొక్క; ఏషః = ఈ; క్రతుః = అశ్వమేధయాగము; విధిపూర్వం = శాస్త్రప్రకారముగ, సమాప్యతే = తుదముట్టునో, తథా = అట్లు; విధానం = యత్నము; క్రియతాం = చేయఁబడుఁగాక; ఇహ = ఇచ్చట; కరణేషు = కార్యములందు; యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరు; సమర్థాః = నేర్పరులరు.

తాత్పర్యము, సులభము.

తతస్తథేతి చాబ్రువన్ సర్వే మంత్రిణః ప్రత్యపూజయన్
పార్థివేంద్రస్య తద్వాక్యం యథాజ్ఞప్తం నిశమ్య తే. ౧౮

టీక॥ తే = ఆ; మంత్రిణః = మంత్రులు; సర్వే = అందఱును; పార్థివేంద్రస్య = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనదశరథునియొక్క; తత్ = ఆ; వాక్యం = మాటను; నిశమ్య = విని; యథా = ఎట్లు; ఆజ్ఞప్తం = ఆజ్ఞాపింపఁబడినదో; తథా = అట్లు; ఇతి = అని; అబ్రువన్ = చెప్పిరి. ప్రత్యపూజయంశ్చ = దాని, శ్లాఘనమును జేసిరి.

దశరథమహారాజు వాక్యమును విని, యామంత్రులందఱును "ఆజ్ఞాప్రకారము చేసెదము" అనిమనవిచేసి, శ్లాఘించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తథా ద్విజాస్తే ధర్మజ్ఞా వర్ధయంతో నృపోత్తమమ్
అనుజ్ఞాతా స్తత స్సర్వే పునర్జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౧౯

టీక॥ ధర్మజ్ఞాః = ధర్మములనెఱింగిన; తే = ఆ; ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; సర్వే = అందఱును; నృపోత్తమం = రాజశ్రేష్ఠుఁడైన దశరథుని; తథా = అట్లు; వర్ధయంతః = వృద్ధినొందించుచు; అనుజ్ఞాతాః = అనుజ్ఞనుబొందినవారలై, తతః = అపిమ్మట, యథాగతం = వచ్చినట్లు; పునః = మఱల; జగ్ముః = పోయిరి.

ధర్మజ్ఞులగు నాబ్రాహ్మణు లందఱును, దశరథమహారాజునకు, "నీవుకోరినపద్ధతినే,యజ్ఞము, నిర్విఘ్నముగాఁ, దుదముట్టెడు" నని, యాశీర్వాదముచేసి,యతనిచే నను జ్ఞాతులై, వచ్చినప్పుడుతమకుఁగ లిగినగౌరవములతో, వెళ్లిరి.

అని తాత్పర్యము.

విసర్జయిత్వా తాన్ విప్రాన్ సచివా నిద మబ్రవీత్
ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోఽయం యథావ త్క్రతు రాప్యతామ్. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథమహారాజు; తాన్=ఆ; విప్రాన్= బ్రాహ్మణులను;విసర్జయిత్వా=వదలి; ఋత్విగ్భిః=ఋత్విక్కులచేత;ఉపదిష్టః=చెప్పంబడిన;అయం=ఈ; క్రతుః=యాగము(యాగమునకుఁగావలయునుపకరణంబులనుట); యథావత్ = క్రమముదప్పక; ఆప్యతాం= సంపాదింపఁ బడుఁగాక; ఇదం=ఈ వాక్యమును; సచివాన్=మంత్రిలనుగూర్చి; అబ్రవీత్=పలికెను.

దశరథమహారాజు,ఆబ్రాహ్మణులనందఱంబంపి, "ఋత్విక్కులు చెప్పినప్రకారము, యాగోపకరణద్రవ్యంబుల నన్నింటిని సంపాదింపుఁడు" అనిమంత్రులకాజ్ఞాపించెను. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా నృపశార్దూల స్సచివాన్ సముపస్థితాన్
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౨౨

టీక॥ మహాద్యుతిః=అధికమగు కాంతిగల; నృపశార్దూలః=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన దశరథమహారాజు, ఇతి = ఇప్పుడుచెప్పినప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి;సముపస్థితాన్=సమీపమందున్నట్టి; సచివాన్=మంత్రిలను; విసర్జయిత్వా=వదలి; స్వం=తనదైన; వేశ్మ= గృహమును;ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

తాత్పర్యము,సులభము.

తత స్సగత్వా తాః పత్నీ నరేంద్రో హృదయప్రియాః
ఉవాచ దీక్షాం విశత యక్ష్యేఽహం సుతకారణాత్. ౨౩

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సః=ఆ దశరథమహారాజు; గత్వా = పోయి; హృదయప్రియాః, హృదయ=మనస్సునకు, ప్రియాః=సంతోషము గలిగించువారును; పత్నీః=తనతో యజ్ఞముసేయుటకుసంబంధముగలవారునగు; తాః=ఆకౌసల్యమొదలగుభార్యలనుగూర్చి; యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరు; దీక్షాం=యజ్ఞదీక్షను; విశత = పొందుఁడు; అహం=నేను; సుతకారణాత్=పుత్రనిమిత్తము; యక్ష్యే = యాగము చేసెదను; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ=పలికెను.

అంతట, నాదశరథమహారాజు, ఇంటిలోనికి వెళ్లి, తనమనః ప్రియలగు కౌసల్యాది పత్నులంజూచి "మీరుదీక్షనొందుఁడు, నేనుబుత్రుఁడు గలుగుటకై యాగముచేసెదను" అనిచెప్పెను. అని తాత్పర్యము

తాసాం తేనాతికాంతేన వచనేన సువర్చసామ్
ముఖపద్మాన్యశోభంత పద్మానీవ హిమాత్యయే. ౨౪

టీక॥ అతికాంతేన=మిక్కిలిమనోహరమైన; తేన=ఆ; వచనేన=మాటచేత; సువర్చసాం = మెఱచి కాంతిగల; తాసాం = వారలయొక్క; ముఖపద్మాని= కమలమువలె సుందరములైన మొగములు; హిమాత్యయే; హిమ=హేమంత ఋతువుయొక్క; అత్యయే=అంతమందు; పద్మానీవ=కమలములుంబోలె; అశోభంత=ప్రకాశించినవి.

అతిమనోహరంబగు నామాటనువినఁగానే, హేమంతఋతువుగడచినపిదపఁ గమలములు ప్రకాశించునట్టు, లాదశరథకాంతల, ముఖములు ప్రకాశించినవి. అనితాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, అష్టమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టమసర్గటీక,
ముగిసినది.

౯

నవమసర్గప్రారంభః.

ఏతచ్ఛ్రుత్వా రహస్సూతో రాజానమిద మబ్రవీత్

టీక॥ ఏతత్ = ఈవృత్తాంతమును; శ్రుత్వా=విని; సూతః=సారథియైనసుమంత్రుఁడు; రహః = రహస్యప్రదేశమందు; రాజానం = రాజునుగూర్చి; ఇదం=దీనిని(వక్ష్యమాణమును); అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఋత్విగ్భి రుపదిష్టోయం పురావృత్తో మయా శ్రుతః. ౧

టీక॥ ఋత్విగ్భిః= వసిష్ఠుఁడు మొదలగు ఋత్విక్కులచేత; ఉపదిష్టః= ఉపదేశింపఁబడిన; అయం= ఈయుపాయము; మయా = నాచేత; పురావృత్తః=ఇతిహాసరూపముగా; శ్రుతః=వినఁబడినది.

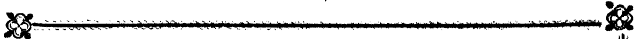
ఈవసిష్ఠాదిమహర్షులుపదేశించిన పుత్రప్రాప్త్యుపాయమును, నేను, పూర్వము, ఇతిహాసరూపముగా, వినియున్నాను. అని తాత్పర్యము.

సనత్కుమారో భగవాన్ పూర్వం కథితవాన్ కథామ్
ఋషీణాం సన్నిధౌ రాజన్ తవ పుత్రాగమం ప్రతి. ౨

టీక॥ రాజన్=దశరథమహారాజా; పూర్వం = మునుపు; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగల; సనత్కుమారః= సనత్కుమారమహర్షి; ఋషీణాం = ఋషులయొక్క; సన్నిధౌ = సమీపమందు; తవ= నీయొక్క; పుత్రాగమం ప్రతి= పుత్రప్రాప్తినిగుఱించి; కథాం= కథను; కథితవాన్= చెప్పెను.

మున్ను, భూతభవిష్యద్వర్తమానజ్ఞానాదిమాహాత్మ్యములుగల సనత్కుమారమహర్షి, ఋషులందఱునువినుచుండ, నీపుత్రాప్తినిగుఱించి, జరుగంబోవు, నొక్కకథను, జెప్పెను.

అనితాత్పర్యము.

కాశ్యపస్యతు పుత్రోఽస్తి విభండక ఇతిశ్రుతః
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాత స్తస్య పుత్రో భవిష్యతి. ౩

టీక॥ కాశ్యపస్యతు = కాశ్యపమహర్షికిని; విభండక ఇతి = విభాండకుండని; శ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; పుత్రః = కుమారుఁడు; అస్తి = కలఁడు. తస్య = ఆవిభాండకునకు; ఋశ్యశృంగ ఇతి = ఋశ్యశృంగుఁడని; ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; పుత్రః = కుమారుఁడు; భవిష్యతి = కాఁగలఁడు.

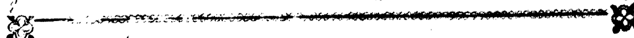
తాత్పర్యము, సులభము.

స వనే నిత్యసంవృద్ధో ముని ర్వనచర స్సదా
నాన్యం జానాతి విప్రేంద్రో నిత్యం పిత్రనువర్తనాత్. ౪

టీక॥ వనే = అడవియందు; నిత్యసంవృద్ధః, నిత్య = ఎల్లప్పుడు, సంవృద్ధః = పెరిఁగినవాఁడును; సదా = ఎల్లప్పుడు; వనచరః, వన = అడవియందు, చరః = తిరుగుచున్నవాఁడును; విప్రేంద్రః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడునగు; సః = ఆ; మునిః = ఋశ్యశృంగమహాముని; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; పిత్రనువర్తనాత్, పితృ = తండ్రి యొక్క (తండ్రిని), అనువర్తనాత్ = అనుసరించుటవలన; అన్యం = అడవికన్ననితరమగుదానిని; నజానాతి (భవిష్యదర్థమందు వర్తమానము) = ఎఱుంగకయుండును.

ఆఋశ్యశృంగమహాముని, విడువకయడవిలోనే పెరిఁగి, యడవిలోనే యెల్లప్పుడును సంచరింపుచు, నడవిలోనుండు తండ్రిగారి సేయనుసరింపుచు, నుండుటంజేసి, యడవికన్నని తరములగు నగరగ్రామములను గాని యందుండు విశేషపదార్థములను గాని, యెఱుంగకయుండును. అని తాత్పర్యము.

ద్వైవిధ్యం బ్రహ్మచర్యస్య భవిష్యతి మహాత్మనః
లోకేషు ప్రథితం రాజన్ విప్రైశ్చ కథితం సదా. ౫

టీక॥ రాజ్ఞః = దశరథమహారాజా; మహాత్మనః = పూజ్యమగుస్వభావముగలఋశ్యశృంగమహామునియొక్క; బ్రహ్మచర్యస్య = బ్రహ్మచర్యమునకు; లోకేషు = లోకములందు; ప్రథితం= ప్రసిద్ధమైనదియును; విప్రైః= బ్రాహ్మణులచేత, సదా=ఎల్లప్పుడును; కథితంచ = చెప్పంబడినదియునగు; ద్వైవిధ్యం = రెండువిధములుగలిగియుండుట; భవిష్యతి=కలుగును.

విశేషార్థము.— బ్రహ్మచారులు, గాయత్రుఁడు, వ్రతి, ప్రాజాపత్యుఁడు, నైష్ఠికుఁడు, అని, నాలుగువిధములు. అందుభిక్షాటనను, గురుశుశ్రూష, సేయుచు, వేదాధ్యయన మాచరించువాఁడు, "వ్రతి" యనియు, వివాహముచేసికొని, పరదార వర్జితుఁడై, శాస్త్రనియతంబులగుఋతుకాలంబులందుమాత్రము, భార్యోపగమము సేయువాఁడు, "ప్రాజాపత్యుఁడు" అనియు ననంబడుదురు.

ఆఋశ్యశృంగుఁడు, లోకంబులందుఁబ్రసిద్ధమై, బ్రాహ్మణులచేఁ గొనియాడంబడురీతిని, వ్రతిత్వమును బ్రాజాపత్యత్వమునను, రెండువిధముల బ్రహ్మచర్యములు, నొందఁగలఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తస్యైవం వర్తమానస్య కాల స్సమభివర్తత
అగ్నిం శుశ్రూషమాణస్య పితరంచ యశస్వినమ్. ౬

టీక॥ తస్య=ఆఋశ్యశృంగమహాముని (భావలక్షణసప్తమ్యర్థమందు, షష్ఠి); అగ్నిం=అగ్నిహోత్రమును; యశస్వినం=కీర్తిగల; పితరంచ= తండ్రిని; శుశ్రూషమాణస్య= సేవించుచు (భావలక్షణసప్తమ్యర్థమందుషష్ఠి); ఏవం = ఈప్రకారము; వర్తమానస్య = ఉంచుండఁగా (సప్తమ్యర్థమందు షష్ఠి); కాలః=కొంత, కాలము; సమభివర్తత=కడవఁగలదు(భవిష్యదర్థమందు,లఙ్)

ఆఋశ్యశృంగ మహాముని, అగ్నిహోత్రమును గీర్తిసంపన్నుండగుతండ్రిని సేవింపుచుఁ, గొంతకాలము, వ్రతిత్వఁబనెడు బ్రహ్మచర్య

మందుండఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నేవ కాలేతు రోమపాదః ప్రతాపవాన్
అంగేషు ప్రథితో రాజా భవిష్యతి మహాబలః. ౭

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; కాలఏవతు=కాలమందే; అంగేషు=అంగదేశములందు; ప్రతాపవాన్=పరాక్రమము గలవాఁడును; ప్రథితః=ప్రసిద్ధుఁడును; మహాబలః=గొప్పబలముగలవాఁడునగు; రోమపాదః=రోమపాదుఁడనెడు; రాజా=రాజు; భవిష్యతి = ఉండఁగలఁడు.

ఈకాలమందే, యంగదేశమందు, మహాపరాక్రమమును, మహాబలమును గలిగి, జగద్విఖ్యాతుఁడై, యుండు, రోమపాదుండను రాజొకం, డుండఁగలడు.

అని తాత్పర్యము.

తస్య వ్యతిక్రమా ద్రాజ్ఞో భవిష్యతి సుదారుణా
అనావృష్టి స్సుఘోరా వై సర్వభూత భయావహా. ౮

టీక॥ తస్య=ఆ; రాజ్ఞః = రోమపాదమహారాజుయొక్క; వ్యతిక్రమాత్ =ధర్మమునతిక్రమించుటయనెడుదోషమువలన; సుదారుణా= పెద్దకాల ముండుటచే, భయంకరమగునదియు;సుఘోరా= పెక్కు దేశంబుల వ్యాపించుటచే, వెఱపుఁబుట్టించునదియును ("వై" అనునది పాద పూరణార్థము); (గనుకనే)సర్వభూతభయావహా, సర్వభూత=ఎల్లప్రాణులకును, భయ=వెఱపును, ఆవహా=కలిగించునదియునగు; అనావృష్టిః=వఱపు; భవిష్యతి=కాఁగలదు.

ఆరోమపాదుఁడు, ధర్మమునతిక్రమించుటంజేసి, పెక్కు దేశంబులం, బెద్దకాలమువఱకు, సర్వప్రాణిభయంకరంబైన,యనావృష్టి, జనింపంగలదు.

అని తాత్పర్యము.

అనావృష్ట్యాంతు వృత్తాయాం రాజా దుఃఖసమన్వితః
బ్రాహ్మణాన్ శ్రుతవృద్ధాంశ్చ సమానీయ ప్రవక్ష్యతి. ౯

టీక॥అనావృష్ట్యాం = వఱపు; వృత్తాయాంతు = కలుగఁగానే; రాజా = రోమపాదమహారాజు; దుఃఖసమన్వితః=దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడై, శ్రుతవృద్ధాన్, శ్రుత= శాస్త్రాభ్యాసముచే, వృద్ధాన్=పెద్దవారగు; బ్రాహ్మణాంశ్చ=బ్రాహ్మణులను, సమానీయ=రప్పించి; ప్రవక్ష్యతి=ఇట్లని, చెప్పఁగలఁడు.

అనావృష్టి రాఁగానే, యారోమపాదుఁడు, దుఃఖమునొంది, వేదశాస్త్రసంపన్నులగు బ్రాహ్మణుల రావించి, యిట్లని, యడుగును.

అని తాత్పర్యము.

భవంత శ్శ్రుతధర్మాణో లోకచారిత్ర వేదినః
సమాదిశంతు నియమం ప్రాయశ్చిత్తం యథాభవేత్. ౧౦

టీక॥శ్రుతధర్మాణః, శ్రుత= వినంబడిన, ధర్మాణః= ధర్మము గలవారును; లోకచారిత్రవేదినః, లోకచారిత్ర= లోకాచారమును, వేదినః=ఎఱింగినవారునగు; భవంతః=మీరలు; యథా = ఎట్లు; ప్రాయశ్చిత్తం = పాప పరిహారము; భవేత్ = అగునో; తథా(అధ్యాహృతము) = అట్లు; నియమం= అనుష్ఠానమును; సమాదిశంతు=ఆజ్ఞాపింపుఁడు. (అని, "చెప్పఁగలఁడు" అనుపూర్వశ్లోక క్రియతో నన్వయము.)

మీరు, సమస్తధర్మంబుల లోకాచారంబుల నెఱుంగుదురు, ఈ యనావృష్టికిఁ గారణమైన పాపము పోవునట్లు ఒకనియమమును, నాకు పదేశింపుఁడు. అని తాత్పర్యము.

వక్ష్యంతి తే మహీపాలం బ్రాహ్మణా వేదపారగాః

టీక॥వేదపారగాః, వేద= వేదములయొక్క, పార=అంతమును, గాః= ఎఱింగినట్టి; తే= ఆ, బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; తం= ఆ;

మహీపాలం=భూమికిఁబ్రభువైన రోమపాదునిగూర్చి; వక్ష్యంతి= ఇట్లని,చెప్పఁగలరు.

తాత్పర్యము,సులభము.

విభండకసుతం రాజన్ సర్వోపాయై రిహానయ. ౧౧
ఆనాయ్యచ మహీపాల ఋశ్యశృంగం సుసత్కృతమ్
ప్రయచ్ఛ కన్యాం శాంతాం వైవిధినా సు సమాహితః. ౧౨

టీక॥ రాజన్ = రోమపాదమహారాజా! విభండకసుతం= విభండకమహామునికొడుకైనఋశ్యశృంగునిని; సర్వోపాయైః= సమస్తోపాయములచేత; ఇహ=ఇచ్చటకు; ఆనయ = తోడితెమ్ము, మహీపాల= భూమికిఁబ్రభువైనవాఁడా! ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగునిని; సుసత్కృతం=మంచిసత్కారముతోఁ గూడియుండునట్లు; ఆనాయ్యచ=రప్పించియు; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; సుసమాహితః= మనస్సమాధానముగలవాఁడవై, కన్యాం=కూఁతురైన; శాంతాం=శాంతను; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) విధినా = శాస్త్రీయమగుక్రమము చే; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము (అని, "చెప్పఁగలరు" అనుదానితోనన్వయము.)

రోమపాద మహారాజా! ఏయుపాయముచేతనైనను, విభండకమహామునికొడుకైనఋశ్యశృంగు, నిచ్చటకిఁ,దోడితెమ్ము; అట్లుచిత సత్కారంబులతోఁదోడితెచ్చి, వివాహముడకిఁ, యాయనకు, నీకూఁతురైనశాంతను, యథావిధిగ, నొసంగుము. అని తాత్పర్యము.

తేషాంతు వచనం శ్రుత్వా రాజా చింతాం ప్రపత్స్యతే
కేనోపాయేన వై శక్య ఇహానేతుం స వీర్యవాన్. ౧౩

టీక॥ తేషాం= ఆబ్రాహ్మణులయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వాతు = వినినంతనే; రాజా=రోమపాదమహారాజు; కేన=ఏ; ఉపాయేన = ఉపాయముచేత; వీర్యవాన్= ఇంద్రియనిగ్రహముగల; సః = ఆఋశ్యశృంగుఁడు; ఇహ= ఇచ్చటికి; ఆనేతుం= తెచ్చుటకు; శ

క్యః=సాధ్యుఁడు; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)=అగును; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; చింతాం = ఆలోచనమును; ప్రపత్స్యతే=పొందఁగలఁడు.

ఆబ్రాహ్మణులమాటనువినఁగానే రోమపాదుండు, "ఏయుపాయమున, జితేంద్రియుండగునాఋశ్యశృంగునిటకుఁ దోడితేఁదగు" ననియాలోచింపఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము

తతో రాజా వినిశ్చిత్య సహమంత్రిభి రాత్మవాన్
పురోహిత మమాత్యాంశ్చ తతః ప్రేష్యతి సత్కృతాన్. ౧౪

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; ఆత్మవాన్=ధైర్యశాలియగు; రాజా=రోమపాదమహారాజు; మంత్రిభిస్సహ = మంత్రులతోఁగూడ; వినిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; తతః=పిమ్మట; సత్కృతాన్=సత్కరింపఁబడిన; అమాత్యాన్=మంత్రులను; పురోహితంచ= పురోహితుని; ప్రేష్యతి=(భవిష్యదర్థమందులట్) పంపఁగలఁడు.

పిమ్మట, మంత్రులతో నాలోచించి, నిశ్చయించి, మంత్రులనుం బురోహితునిం బూజించి, ఋశ్యశృంగునిం దోడితెచ్చుటకు, వారిం బంపఁగలఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తేతు రాజ్ఞో వచశ్శ్రుత్వా వ్యథితా వినతాననాః
నగచ్ఛేమ ఋషేర్భీతా అనునేష్యంతి తం నృపమ్. ౧౫

టీక॥ రాజ్ఞః = రోమపాదమహారాజుయొక్క; వచః=వాక్యమును; శ్రుత్వా=విని; తేతు=ఆపురోహితమంత్రులును; వ్యథితాః= దుఃఖితులై; వినతాననాః; వినత=వంగిన, ఆననాః=ముఖములుగలవారలై; ఋషేః= విభండకమహర్షివలన; భీతాః=భయముపడినవారలై; నగచ్ఛేమ=మేముపోఁజాలము; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; తం=ఆ; నృపం=రోమపాదమహారాజును; అనునేష్యంతి=ఊఱడింపఁగలరు.

ఆపురోహితమంత్రులును, రోమపాదునిమాటనాలకించి,మహాతపస్వియును జండకోపుండునగు విభండక మహర్షి వలన భయంపడి, దుఃఖితులై, మొగమువాంచి,"మేముపోఁజాలము" అనియారోమపాదుని,ననునయింతురు.

అని తాత్పర్యము.

వక్ష్యంతి చింత యిత్వా తే తస్యోపాయాం శ్చ తత్క్షమాన్
అనేష్యామో వయం విప్రం నచ దోషో భవిష్యతి. ౧౬

టీక॥ తే = ఆపురోహితమంత్రులు;తత్క్షమాన్=ఆఋశ్యశృంగునిం దోడితెచ్చుటయందు సమర్థములైన; ఉపాయాంశ్చ=ఉపాయములను; చింతయిత్వా=ఆలోచించి;వయం=మేము;విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; అనేష్యామః=తోడితేగలము;దోషశ్చ=దోషమును; (అనావృష్టిగానివిభండకునిశాపముగాని, చెప్పవచ్చును);నభవిష్యతి=కలుగదు;ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని,తస్య=ఆరోమపాదునకు,వక్ష్యంతి=చెప్పగలరు.

ఆపురోహితమంత్రులు,ఋశ్యశృంగునిఁ దోడి తెచ్చుటకుం దగిన యుపాయంబు నాలోచించి,"మేము,ఋశ్యశృంగునిదోడితెచ్చెదము దోషమేమియుంగలుగదు" అనియారోమపాదునకుం జెప్పఁగలరు.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ మంగాధిపేనైవ గణికాభిః ఋషేః సుతః
ఆనీతోఽవర్షయద్దేవ శ్శాంతా చాస్మై ప్రదీయతే. ౧౭

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; అంగాధిపేన= అంగదేశమునకుఁబ్రభువైనరోమపాదునిచేత; గణికాభిరేవ = వేశ్యలచేతనే; ఋషేః=విభండకమహర్షియొక్క, సుతః=కుమారుఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడు;ఆనీతః = తెప్పింపఁబడును;దేవః = వర్షాధిదేవతయగు పర్జన్యుఁడు;అవర్షయత్ =వర్షించును. (భవిష్యదర్థ మందులఙ్)

శాంతాచ= రోమపాదునికూఁతు రైనశాంతయును; అస్మై=ఈఋశ్యశృంగునికొఱకు; ప్రదీయతే(భవిష్యదర్థమందులట్) =ఇయ్యఁబడును.

ఈప్రకారము, రోమపాదుండు, వేశ్యలచే, నాఋశ్యశృంగునిఁ, దన పట్టణమునకుం,దోడితెప్పించఁగానే, పర్జన్యుండువర్షము గురియును;అంత,రోమపాదుఁడు,తనకూఁతురైనశాంత, నాఋశ్యశృంగున, కిచ్చును.అనితాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగస్తు జామాతా పుత్రాం స్తవ విధాస్యతి
సనత్కుమారకథిత మేతా వద్వ్యా హృతం మయా. ౧౮

టీక॥జామాతా= అల్లుఁడైన; ఋశ్యశృంగస్తు=ఋశ్యశృంగుఁడు మాత్రము; తవ=నీకు;పుత్రాన్= కొడుకులను;విధాస్యతి= చేయఁగలఁడు; సనత్కుమారకథితం; సనత్కుమార = సనత్కుమారునిచే; కథితం = చెప్పఁబడినదాని; ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము; మయా=నాచే; వ్యాహృతం=చెప్పఁబడినది. అని,సుమంత్రుఁడు,చెప్పెననుట. ఋశ్యశృంగునిభార్యయగు శాంత, దశరథునకు, ఔరసపుత్రియును, దశరథునిచేరోమపాదునకుదత్తమైనదియును, గావున, ఋశ్యశృంగుఁడు, దశరథునకునురోమపాదునకును, జామాత యగుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము,సులభము.

అథ హృష్టో దశరథ స్సుమంత్రం ప్రత్యభాషత
యథర్శ్యశృంగ స్త్వానీతో విస్తరేణ త్వయోచ్యతామ్. ౧౯

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట;దశరథః=దశరథమహారాజు; హృష్టః= సంతోషించినవాఁడై; యథా=ఎట్లు,ఋశ్యశృంగః=ఋశ్యశృంగుఁడు;ఆనీతః = తోడితేఁబడెనో;(తథా)తు=ఆవిధమంతయును; విస్తరేణ=వివరముతో;త్వయా = నీచేత; ఉచ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక; ఇతి(అభ్యాహృతము)= అని; సుమంత్రంప్రతి= సుమంత్రునిఁగూర్చి;

అభాషత=పలికెను.

సుమంత్రుఁడు చెప్పినకథయంతయువినినపిమ్మట, దశరథుండు,సంతుష్టుఁడై, "వారలు ఋశ్యశృంగునిందోడితెచ్చినవిధమంతయు, వివరముగాఁజెప్పుము" అని,సుమంత్రునకానతిచ్చెను.అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, నవమస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇచ్చట, సర్గసమాప్తి యుచితముగాదనియు, నిది వ్రాయువారి ప్రమాదమువలనం గలిగినదనియు, గోవిందరాజులవారు, వచించిరి. మహేశ్వరతీర్థులవారుమాత్రము, ఈవిషయమై యేమియు వ్రాయనందున,వారి, కిట్టులసర్గసమాప్తియుండుట, సమ్మత,మని, తోఁచెడిని.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ నవమసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

దశమసర్గప్రారంభః.

సుమంత్ర శ్చోదితో రాజ్ఞా ప్రోవాచేదం వచ స్తదా

టీక॥ రాజ్ఞా= దశరథమహారాజుచే;చోదితః=ప్రేరేపింపఁబడిన; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు;తదా= అప్పుడు;ఇదం=ఈ,వక్ష్యమాణమగు;వచః=మాటను;ప్రోవాచ= పలికెను.

తాత్పర్యము,సులభము.

యథ ర్శ్య శ్శృంగ స్త్వానీత శ్శృణు మే మంత్రిభిస్సహ. ౧

టీక॥యథా=ఎట్లు;సః=ఆఋశ్యశృంగుఁడు;మంత్రిభిః=మంత్రులచేత;ఆనీతః = తోడి తేఁబడెనో;(తథా)తు = ఆవిధమునే;మే = నావలన;శృణు=వినుము.

తాత్పర్యము,సులభము.

రోమపాద మువాచేదం సహామాత్యః పురోహితః
ఉపాయో నిరపాయో య మస్మాభి రభిచింతితః. ౨

టీక॥పురోహితః = పురోహితుఁడు;సహామాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై;ఇదం = ఈ;వక్ష్యమాణ మగుదాని; రోమపాదం = రోమపాదునిగూర్చి;ఉవాచ=పలికెను.నిరపాయః = అపాయములేని; అయం = ఈ;ఉపాయః = ఉపాయము;అస్మాభిః= మాచేత;అభిచింతితః = ఆలోచింపఁబడెను.

తాత్పర్యము,సులభము.

ఋశ్యశృంగో వనచర స్తపస్స్వాధ్యాయనే రతః
అనభిజ్ఞ స్స నారీణాం విషయాణాం సుఖస్యచ. ౩

టీక॥వనచరః= అడవియందుఁదిరుగుచుండువాఁడును; తపస్స్వాధ్యాయనే;తపః = తపస్సునందును;స్వాధ్యాయనే= వేదాధ్యయనమందును;రతః = ఆసక్తుఁడునగు; సః=ఆ;ఋశ్యశృంగః=ఋశ్యశృంగుఁడు;నారీణాం= స్త్రీలను(కర్మణిషష్ఠి);విషయాణాం=విషయములయొక్క; సుఖస్యచ (కర్మణిషష్ఠి)=సౌఖ్యమును;అనభిజ్ఞః = ఎఱింగినవాఁడుకాఁడు.

ఆఋశ్యశృంగుఁడు, అడవియందేతిరుగుచు, ఎల్లప్పుడును, దపస్సు వేదాధ్యయనము,వీటియందే వర్తింపుచుండుటంబట్టి,స్త్రీలంగాని,విషయసుఖముగాని, యెంతమాత్రము, నెఱుంగఁడు.అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రియార్థై రభిమతై ర్నరచిత్త ప్రమాథిభిః

పుర మానాయయిష్యామః క్షిప్రం చాధ్యవసీయతామ్. ౪

టీక॥నరచిత్త ప్రమాథిభిః,నరచిత్త = పురుషునిహృదయమును, ప్రమాథిభిః = క్షోభింపఁజేయునవియును;అభిమతైః=పురుషులకు సమ్మతములైనవియునగు; ఇంద్రియార్థైః= ఇంద్రియములకువిషయములైనగంధాదులచేతను;పురం = పట్టణమునుగూర్చి;తం(అధ్యాహృతము) = ఆఋశ్యశృంగుని;ఆనాయయిష్యామః = తోడతెప్పించెదము;క్షిప్రం = శీఘ్రముగా;అధ్యవసీయతాంచ = నిశ్చయముం జేయుఁడు

పురుషహృదయములకు క్షోభమును గలిగించు,సర్వసమ్మతములైనరూపరసగంధాదులగు నింద్రియవిషయములచే, నాఋశ్యశృంగుని హృదయమును వశీకరించి,యతని,నిపట్టణమునకుం, దోడితెప్పించెదము; శీఘ్రముగానాప్రకారమునిశ్చయింపుఁడు.అనితాత్పర్యము.

గణికా స్తత్ర గచ్ఛంతు రూపవత్య స్స్వలంకృతాః

ప్రలోభ్య వివిధోపాయై రానేష్యం తీహ సత్కృతాః. ౫

టీక॥రూపవత్యః=మంచిరూపముగలవారును; స్వలంకృతాః = మంచియలంకారముగలవారునగు; గణికాః=వేశ్యలు;తత్ర = ఆఋశ్యశృంగుఁ డున్నచోటికి; గచ్ఛంతు = పోదురుగాక; తాః(అధ్యాహృతము) = ఆవేశ్యలు;సత్కృతాః = ఆఋశ్యశృంగునివలన,సత్కారమువొందినవారలై;తం(అధ్యాహృతము) = ఆఋశ్యశృంగుని;వివిధోపాయైః= నానావిధములగునుపాయములచేత; ప్రలోభ్య =వంచించి;ఆనేష్యంతి = తోడితేఁగలరు.

ఆఋశ్యశృంగునియెడకు, మంచిరూపముగలిగి,చక్కనైనయలంకారములుధరించియుండు, వేశ్యలం,బంపవలయు; వారలా ఋశ్య

శృంగునింబలు దెలంగుల, వంచించియిటకుఁదోడి తేఁగలరు. అని తా.

శ్రుత్వా తథేతి రాజాచ ప్రత్యువాచ పురోహితమ్
పురోహితో మంత్రిణశ్చ తథా చక్రు శ్చతే తదా. ౬

టీక॥ శ్రుత్వా=విని; రాజాచ= రోమపాద మహారాజును; పురోహితం=పురోహితునిగూర్చి; తథా=అట్లే; ఇతి=అని; ప్రత్యువాచ=బదులుపలికెను. పురోహితః= పురోహితుండును; తే=ఆ; మంత్రిణశ్చ=మంత్రులును; తదా=అప్పుడు; తథా=అట్లే; చక్రుశ్చ=కార్యమునుం జేసిరి.

రోమపాదుండామాటనువిని, యాలాగునసే, సేయవలయునని, పురోహితునితోఁజెప్పెను, అప్పుడు ఆపురోహితుండును, మంత్రులును ఆప్రకారమే, వేశ్యల, నచ్చటకిఁ బంపిరి. అని తాత్పర్యము.

వారముఖ్యాశ్చ తచ్ఛ్రుత్వా వనం ప్రవివిశు ర్మహత్

టీక॥ వారముఖ్యాశ్చ=వేశ్యలలో మేటియైనవారును; తత్= ఆ మంత్రివాక్యమును; శ్రుత్వా=విని; మహత్=గొప్పదైన; వనం=అడవిని; ప్రవివిశుః=ప్రవేశించిరి.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఆశ్రమస్యా విదూరేస్మిన్ యత్నం కుర్వంతి దర్శనే. ౭
ఋషిపుత్రస్య ధీరస్య నిత్య మాశ్రమ వాసినః

టీక॥ తాః(అధ్యాహృతము)= ఆవేశ్యలు; అస్మిన్=ఈయడవియందు; ఆశ్రమస్య= ఆవిభండకాశ్రమమునకు; అవిదూరే=సమీపమందు; స్థిత్వా(అధ్యాహృతము)=ఉండి; ధీరస్య = ఇంద్రియములకు లోఁబడనివాఁడును; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును; ఆశ్రమవాసినః=ఆశ్రమమునందుండు వాఁడు నగు; ఋషి పుత్రస్య=విభండకమహర్షి కుమారుఁ

డైం ఋశ్యశృంగునియొక్క (ఋశ్యశృంగుని); దర్శనే= చూచుటయందు; యత్నం=ప్రయత్నమును; కుర్వంతి=చేసిరి (భూతార్థమందు,లట్).

ఆ వేశ్యలు,విభండకాశ్రమమునకు సమీప ప్రదేశమునందుండి,ఋశ్యశృంగుడు ఋషి పుత్రుఁడై యడవిలోనేయున్నందుననాగరులప్రక్రియనెఱుంగనివాఁడై, జితేంద్రియుండై, యెప్పుడునాశ్రమములోనేయుండుటం బట్టి, యాయనకుఁ గోపమువొడమకుండునట్లు, చూడడ, మెట్లగునో, ఆయత్నమును జేయుచుండిరి.

అని తాత్పర్యము.

పితుస్స నిత్య సంతుష్టో నాతిచక్రామ చాశ్రమాత్. ౮

టీక॥ పితుః=తండ్రివలన;నిత్యసంతుష్టః = ఎల్లప్పుడునుసంతోషమునొందియున్న; సః= ఆఋశ్యశృంగుడు; ఆశ్రమాచ్చ=ఆశ్రమమునుండియు; నాతిచక్రామ=దాఁటివచ్చుటలేదు.

ఆ ఋశ్యశృంగుడు, పితృశుశ్రూషయం దాసక్తుఁడగుటంబట్టి,యాశ్రమమునైనను, దాఁటియావలికిఁబోవుటలేదు.

అని తాత్పర్యము.

న తేన జన్మప్రభృతి దృష్టపూర్వం తపస్వినా
స్త్రీర్వా పుమాన్వా యచ్చాన్య త్సర్వం నగరరాష్ట్రజమ్. ౯

టీక॥తపస్వినా=శ్రేష్ఠమైనతపస్సుగల; తేన= ఆఋశ్యశృంగుని చేత; జన్మప్రభృతి=పుట్టినదిమొదలు; స్త్రీర్వా= స్త్రీగాని; పుమాన్వా=పురుషుఁడు గాని; అన్యచ్చ= ఇతరమును;యత్ (అస్తి)= ఏదికలదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అదిగాని, నగరరాష్ట్రజం=పట్టణములయందును గ్రామములందునుం బుట్టిన; సర్వం=సమస్తమును;దృష్టపూర్వం= మునుపుచూడఁబడినది, న(ఆసీత్)=కాలేదు.

స ౧౦

ఆఋశ్యశృంగుఁడు, పుట్టినది మొదలు, అంతకుమున్ను, స్త్రీనిగాని, పురుషునిగాని, యింకనితరములైనవానిగాని, పట్టణములందు, గ్రామములందుఁ బుట్టిన, యేపదార్థమునుం, జూచి యెఱుంగఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తతః కదాచి త్తం దేశ మాజగామ యదృచ్ఛయా
విభండక సుత స్తత్ర తా శ్చాపశ్య ద్వరాంగనాః. ౧౦

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; కదాచిత్ = ఒకానొప్పుడు; విభండకసుతః=విభండకునికొడుకైన ఋశ్యశృంగుఁడు; యదృచ్ఛయా= దైవవశముచేత; తం=ఆ; దేశం=ప్రదేశమును; ఆజగామ=పొందెను. తత్ర= అచ్చట; తాః=ఆ; వరాంగనాః= ఉత్తమస్త్రీలను; అపశ్యత్ = చూచెను.

ఆపిమ్మట, నొకానొకప్పుడా ఋశ్యశృంగుండు, దైవవశంబునం జేసి, యావేశ్యలుండు చోటికేతెంచి, యాయుత్తమ స్త్రీలం జూచెను. అని తాత్పర్యము.

తాశ్చిత్రవేషాః ప్రమదా గాయంత్యో మధురస్వరాః
ఋషిపుత్ర ముపాగమ్య సర్వా వచన మబ్రువన్. ౧౧

స ౧౦

టీక॥ చిత్రవేషాః = నానావిధములైన యలంకారములుగలవారును; మధురస్వరాః = మనోహరమైనకంఠధ్వనిగలవారునగు; తాః = ఆ; ప్రమదాః = స్త్రీలు; సర్వాః = అందఱును; గాయంత్యః = పాడుచు; ఋషిపుత్రం = విభండక మహర్షికొడుకైన, ఋశ్యశృంగుని; ఉపాగమ్య = చేరి; వచనం = (వక్ష్యమాణమగు) మాటను; అబ్రువన్ = పలికిరి.

ఆవేశ్యలందఱును, నానావిధంబులగు నలంకారంబులు దాల్చి, మనోహరంబైన కంఠధ్వనితో గానము సేయుచు, నా ఋశ్యశృంగునిం జేరి, యిట్లనిపలికిరి. అని తాత్పర్యము.

కస్త్వం కిం వర్తసే బ్రహ్మన్ జ్ఞాతు మిచ్ఛామహే వయమ్
ఏకస్త్వం విజనే ఘోరే వనే చరసి శంస నః. ౧౨

టీక॥ బ్రహ్మన్ = బ్రాహ్మణుఁడా! త్వం = నీవు; కః = ఎవ్వఁడవు? కిం = ఎందుకు; వర్తసే = ఈయడవియందు, నుండెదవు? వయం = మేము; జ్ఞాతుం = తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛామహే = కోరుచున్నాము. త్వం = నీవు; ఏకః = అసహాయుఁడవై; విజనే = జనులులేనట్టిదియును; ఘోరే = భయంకరమైనదియునగు; వనే = అడవియందు; చరసి = తిరుగుచున్నావు. నః = మాకు; శంస = ఆకారణమును, చెప్పుము. (అని, "పలికిరి" అనుదానితో నన్వయము.)

బ్రాహ్మణుఁడా! "నీవెవ్వఁడవు? ఎందుకీయడవిలోనుండెదవు? మేము దానినెఱుంగగోరితిమి; జనసంచారమే లేక భయంకరంబై యుండునీడవిలో నొంటిఁ జరించెదవు; ఆకారణమును మాకుం జెప్పుము." అనిపలికిరి. అని తాత్పర్యము.

అదృష్టరూపా స్తా స్తేన కామ్యరూపా వనే స్త్రియః
హార్దా త్తస్య మతి ర్జాతా హ్యాఖ్యాతుం పితరం స్వకమ్. ౧౩

టీక॥ యస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఏకారణము వలన; కామ్యరూపాః = కోరఁదగిన రూపముగల; తాః = ఆ; స్త్రియః = స్త్రీలు; వనే =

అడవియందు; తేన—ఆఋశ్యశృంగునిచేత; అదృష్టరూపాః=చూడంబడనిరూపముగలవారలో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకారణమువలన; హార్దాత్ = స్నేహమువలన; తస్య— ఆఋశ్యశృంగునకు; స్వకం—తన; పితరం = తండ్రినిః ఆఖ్యాతుం= తెల్పుటకు; మతిః = బుద్ధిః జాతాహి=పుట్టినదిగదా.

ఆవేశ్యలవంటి రూపముగలవారినడవియందుఋశ్యశృంగుండెప్పుడుం జూచియుండనందున, వారియందతనికిమిగుల స్నేహముగలిగి, వారికిఁ, దనతండ్రిగారినిం, దెలుపవలెనని, బుద్ధిపుట్టెను.

అని తాత్పర్యము.

పితా విభండకోఽస్మాకం తస్యాహం సుత ఔరసః
ఋశ్యశృంగ ఇతి ఖ్యాతం నామ కర్మ చ మే భువి. ౧౪

టీక॥ అస్మాకం= మాయొక్క; పితా—తండ్రి; విభండకః— విభండకుండను పేరుగలవాఁడు; తస్య= ఆవిభండకునకు; అహం= నేను; ఔరసః = ఔరసుండగు(అనఁగా, ఉరమునందుఁబుట్టిన, ఉరోగతమైన రేతస్సునకుఁబుట్టిన, అనియర్థము. రేతస్సుఁబొమ్మున నుండుట ప్రసిద్ధము); సుతః, కుమారుఁడను; మే=నాయొక్క; నామ, పేరు; ఋశ్యశృంగ ఇతి= ఋశ్యశృంగుఁడని; ఖ్యాతం= ప్రసిద్ధము. కర్మణా చ=తపోరూపమైనకర్మణమును; భువి = భూమియందు; ఖ్యాతం(అధ్యాహృతము)=ప్రసిద్ధము.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఇహాశ్రమపదోఽస్మాకం సమీపే శుభదర్శనాః
కరిష్యేవోఽత్ర పూజాం వై సర్వేషాం విధిపూర్వకమ్. ౧౫

టీక॥ శుభదర్శనాః = మంగళకరమైనచూడఁబడుటగలవారలా; ఇహ= ఇచ్చట; సమీపే=సమీపమందు; అస్మాకం—మాయొక్క; ఆశ్రమపదః=ఆశ్రమస్థానము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. అత్ర= ఈయాశ్రమమందు; వః= మీకు; సర్వేషాం=అందఱకును; పూజాం=

పూజను; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము). విధిపూర్వకం = శాస్త్రప్రకారముగా; కరిష్యే = చేయఁగలను.

ఇచ్చట, ఋశ్యశృంగునకు, స్త్రీలనెడుజ్ఞానంబులేనందునఁ, బురుషులేయనియెంచి, "సర్వేషాం" అని పుంలింగముప్రయుక్తంబయ్యె.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఋషిపుత్రవచశ్శ్రుత్వా సర్వాసాం మతిరాసవై
తదాశ్రమపదం ద్రష్టుం జగ్ము స్సర్వాశ్చ తేన తాః. ౧౬

టీక॥ ఋషిపుత్రవచః = ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగునిమాటను; శ్రుత్వా = విని; తదాశ్రమపదం = ఆఋశ్యశృంగునియాశ్రమస్థానమును; ద్రష్టుం = చూచుటకు; సర్వాసాం, అందఱకును; మతిః, తలంపు; ఆస = కలిగినది. ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) తాః = ఆవేశ్యలు; సర్వాశ్చ = అందఱును; తేన = ఆ ఋశ్యశృంగునితో; జగ్ముః = వెళ్లిరి.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఆగతానాం తతః పూజా మృషిపుత్ర శ్చకారహ
ఇద మర్ఘ్య మిదం పాద్య మిదం మూలం ఫలంచ నః. ౧౭

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; ఆగతానాం = తనయాశ్రమమునకు, వచ్చినయావేశ్యలకు; ఋషిపుత్రః = ఋషికుమారుఁడైనఋశ్యశృంగుఁడు; నః = మామాయొక్క; అర్ఘ్యం = అర్ఘ్యము; ఇదం = ఇదిగో; పాద్యం = పాద్యము; ఇదం = ఇదిగో; మూలం = గడ్డలును; ఫలంచ = పండును; ఇదం = ఇదిగో; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; పూజాం = పూజను; చకార = చేసెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము.)

తాత్పర్యము, సులభము.

ప్రతిగృహ్యా చ తాం పూజాం సర్వాఏవ సముత్సుకాః
ఋషే ర్భీతాశ్చ శీఘ్రం తా గమనాయ మతిం దధుః. ౧౮

టీక॥తాః = ఆవేశ్యలు;సర్వా ఏవచ=అందఱునేఁ;సముత్సుకాః= ఉత్సాహముగలవారలై; తాం= ఆ;పూజాం = పూజను;ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; ఋషేః= విభండకమహాషి=వలన; భీతాశ్చ=భయముపడినవారునై;శీఘ్రం = శీఘ్రముగా;గమనాయ= పోవుటకు;మతిం=తలంపును;దధుః= ధరించిరి.

ఆవేశ్య లందఱును, మిగులను త్సాహముతో నా ఋశ్యశృంగుండు సేయుపూజం బ్రతిగ్రహించి, విభండకమహార్షి దీని నెఱింగినఁ గోపించి శపించుననిభయమొంది, "యిచ్చటఁ దడవు సేయరాదు, శీఘ్రముగా వేళ్ల వలయు"నని నిశ్చయించిరి. అని తాత్పర్యము.

అస్మాక మపి ముఖ్యాని ఫలా నీమాని వై ద్విజ
గృహాణ ప్రతి భద్రం తే భక్షయస్వచ మాచిరమ్. ౧౯

టీక॥ద్విజ = బ్రాహ్మణుఁడా! అస్మాకం = మాయొక్క;ముఖ్యాని= శ్రేష్ఠములగు;ఇమాని = ఈ ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము);ఫలాన్యపి = పండ్లను;ప్రతిగృహాణ=స్వీకరించుము. తే= నీకు;భద్రం = మంగళము;అస్తు(అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక;భక్షయస్వచ=తినివేయుము.చిరం= విళంబనము;మా(కురు)=చేయకుము.

అన్నిటశ్రేష్ఠములైన యీమా ఫలములనుం బుచ్చుకొనుము; దీననీకు మంగళమొదవు; ఆలస్యముసేయక, వీటిని,భక్షింపుము.అని తాత్పర్యము.

తత స్తా స్తం సమాలింగ్య సర్వా హర్షసమన్వితాః
మోదకాన్ప్రదదు స్తస్మై భక్ష్యాంశ్చ వివిధాన్ బహూన్. ౨౦

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; తాః= ఆవేశ్యలు;సర్వాః=అందఱును;హర్షసమన్వితాః= సంతోషముతోఁ గూడుకొనినవారలై; తం=ఆఋశ్యశృంగుని; సమాలింగ్య=చక్కఁగాఁ గౌఁగిలించికొని; తస్మై = ఆ

స ౧౦

ఋశ్య శృంగుని కొఱకు; మోదకాన్ = కుడుములను; వివిధాన్ = నానావిధము లయినవి యును; బహూన్ = అనేకములయినవియును; భక్ష్యాంశ్చ = ఇతరములైనపిండివంటలను; ప్రదదుః = ఇచ్చిరి.

అంతట, నావేశ్యలందఱును, సంతోషముతో నాఋశ్యశృంగునిఁ గౌఁగిలించికొని, యతనికిఁ గుడుములను, నుఱియు, ననేకములయిన నానావిధభక్ష్యములను, నొసంగిరి.

అని తాత్పర్యము.

తాని చాస్వాద్య తేజస్వీ ఫలానీతి స్మమన్యతే
అనాస్వాదిత పూర్వాణి వనే నిత్య నివాసినామ్. ౨౧

టీక॥ తేజస్వీ = బ్రహ్మతేజము గల ఋశ్యశృంగుఁడు; తాని = ఆభక్ష్యములను; ఆస్వాద్యచ = భక్షించియు; ఇమాని (అధ్యాహృతము) = ఇవి; వనే = అడవియందు; నిత్యనివాసినాం = ఎల్లప్పుడును వసించియుండువారికి (వసించి యుండు వారిచేతననుట, తృతీయార్థమందుషష్ఠి); అనాస్వాదితపూర్వాణి = మున్నుభక్షింపఁబడనట్టి; ఫలాని = పండ్లు; ఇతి, అని; మన్యతేస్మ, తలంచెను.

తపస్సునందేదృష్టిగల, ఆఋశ్యశృంగుఁడు, వారిచ్చినభక్ష్యంబులమెసవియు, నవిభక్ష్యములని తెలిసికొనంజాలక, "ఇవి, యెల్లప్పుడునడవియందు వాసము సేయు, మముబోఁటివారలిదివఱకుంజవిచూడనిఫలములు" అనితలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

ఆపృచ్ఛ్య చ తదా విప్రం వ్రతచర్యాం నివేద్య చ
గచ్ఛంతి స్మాపదేశాత్తా భీతా స్తస్య పితు స్త్రియః. ౨౨

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తాః = ఆ; స్త్రియః = వెలయాండ్రు; తస్య = ఆఋశ్యశృంగునియొక్క; పితుః = తండ్రియైనవిభాండకునివలనః; భీతాః = వెఱచినవారలై; విప్రం = బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని;

ఆపృచ్ఛ్యచ=వీడుకొనియు;వ్రతచర్యాం = వ్రతానుష్ఠానమును;నివేద్యచ=చెప్పియు; అపదేశాత్ = వ్యాజమువలన;గచ్ఛంతిస్మ=వెళ్లిరి.

అప్పుడావేశ్యలు,"విభండకునకుం డెలిసినన పాయముగలుగు" నని భయమునొంది, ఋశ్యశృంగుని వీడుకొలిపి,"యిఁకవ్రతానుష్ఠానము నకుఁబోవలయు" నని యొక సాకుసెప్పివెళ్లిరి. అని తాత్పర్యము.

గతాసు తాసు సర్వాసు కాశ్యపస్యా త్మజో ద్విజః
అస్వస్థహృదయ శ్చాసీ ద్దుఃఖా త్స్న పరివర్తతే. ౨౩

టీక॥ తాసు=ఆవేశ్యలు;సర్వాసు=అందఱు; గతాసు=వెళ్లఁగా; కాశ్యపస్య= కశ్యపునికొడుకైనవిభండకునియొక్క; ఆత్మజః = కొడుకైన; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడు;అస్వస్థహృదయశ్చ,అస్వస్థ = కలంతవడిన, హృదయశ్చ= మనసుగలవాఁడుగాను;ఆసీత్ = ఆయెను.దుఃఖాత్=దుఃఖమువలన;పరివర్తతేస్మ=తిరుగుచుండెను.

ఆవేశ్యలందఱును వెళ్లినవెనుక, విభండకసుతుండగు నాఋశ్యశృంగుఁడు. మనస్సున స్వాస్థ్యములేక, దుఃఖంబున, నిట్టట్టు, తిరుగుచుండెను. అని తాత్పర్యము.

తతోఽపరే ద్యు స్తం దేశ మాజగామ స వీర్యవాన్
మనోజ్ఞా యత్ర తా దృష్టా రూపవత్య స్స్వలంకృతాః. ౨౪

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట;అపరేద్యుః=మఱుసటినాఁడు; వీర్యవాన్=నియతమైనబ్రహ్మచర్యముగల; సః=ఆ ఋశ్యశృంగుఁడు; యత్ర=ఎచ్చట; మనోజ్ఞాః = మనోహరలును; రూపవత్యః= మంచి రూపముగలవారును; స్వలంకృతాః=మంచియలంకారములోఁ గూడినవారునగు; తాః=ఆ;వారముఖ్యాః= మేటివైన వేశ్యలు;దృష్టాః=చూడఁబడిరో; తం=ఆ; దేశం=స్థలమును; ఆజగామ=పొందెను.

అంతనామఋసటినాఁడు,నియతబ్రహ్మచర్యుఁడైనఋశ్యశృంగుఁడు,తాను,మున్ను,మనోహరంబగు రూపముగలిగిమంచియలంకారంబులతోఁ వెలుంగుచున్నయావేశ్యలం జూచినప్రదేశమునకు,వచ్చెను.

అనితాత్పర్యము.

దృష్ట్వైవ తా స్తదా విప్ర మాయాంతం హృష్టమానసాః
ఉపసృత్య తత స్సర్వా స్తా స్తమూచు రిదం వచః. ౨౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తాః=ఆవేశ్యలు;ఆయాంతం = వచ్చుచున్న; విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని;దృష్ట్వైవ = చూచినంతనే;హృష్టమానసాః= సంతోషించినమనస్సుగలవారలై ;తతః= ఆపిమ్మట; తాః = ఆవేశ్యలు;సర్వాః=అందఱును; తం=ఆఋశ్యశృంగుని;ఉపసృత్య=డగ్గఱి;ఇదం= ఈ,వక్ష్యమాణమగు,వచః=వాక్యమును;ఊచుః=పలికిరి.

ఆఋశ్యశృంగుండు తమయొద్దికేతెంచుటను జూచినంతనే, సంతసించి, యతని,డగ్గఱి, యిట్లనిపలికిరి. అనితాత్పర్యము.

ఏహ్యాశ్రమపదం సౌమ్య హ్యస్మాక మితి చాబ్రువన్
తత్రాప్యేష విధి శ్శ్రీమాన్ విశేషేణ భవిష్యతి. ౨౬

టీక॥సౌమ్య= శాంతుఁడా!అస్మాకం = మాయొక్క;ఆశ్రమపదం = ఆశ్రమస్థానమునుగూర్చి;ఏహిహి=వచ్చెదవుగదా(అని"పలికిరి"అను పూర్వశ్లోకక్రియతోనన్వయము)తత్రాపి = అచ్చటను;శ్రీమాన్=శ్రేష్ఠమైన; ఏషః= ఈ;విధిః = అతిథిసత్కారము; విశేషేణ=అతిశయముచే;భవిష్యతి=కాఁగలదు.ఇతిచ = అనియును;అబ్రువన్=చెప్పిరి.

"సౌమ్యుఁడా!మాయాశ్రమమునకు,నీవు రావలయు;నచ్చట,స్వదేశమగుట వలన, నీకుఁ, జక్కఁగాస

త్కారము సేయఁగలము; అనివచించిరి. అని తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు వచనం తాసాం సర్వాసాం హృదయంగమమ్
గమనాయ మతిం చక్రే తంచ నిన్యు స్తదా స్త్రియః. ౨౭

టీక॥ తాసాం = ఆ;సర్వాసాం = వేశ్యలందఱియొక్క-యు; హృదయంగమం = మనోహరమ యిన; వచనం= మాటను;శ్రుత్వాతు=వినినంత నె;సః (అధ్యాహృతము)=ఆఋశ్యశృంగుఁడు; గమనాయ=పోవుటకు; మతిం=బుద్ధిని; చక్రే=చేసెను. తదా=అప్పుడు; స్త్రియశ్చ=వెలయాండ్రును; తం= ఆ ఋశ్యశృంగుని; నిన్యుః=తీసికొని వెళ్లిరి.

ఆవేశ్యలందఱును జెప్పిన మనోహరమైనమాటనువిని, యీఋశ్యశృంగుఁడు, వారలవెంబడించుటకిచ్ఛగించెను,అంత, వారలతనిందోడుకొని వెళ్లిరి.అని తాత్పర్యము.

తత్ర చానీయ మానేతు విప్రే తస్మిన్ మహాత్మని
వవర్ష సహసా దేవో జగత్ప్రహ్లా దయం స్తదా. ౨౮

టీక॥తత్రచ=ఆయంగదేశమందును; మహాత్మని=పూజ్యమైనస్వభావముగల;తస్మిన్ = ఆ;విప్రే= బ్రాహ్మణుఁడైనఋశ్యశృంగుఁడు; ఆనీయమానేతు =తీసికొనిరాఁబడుచుండఁగానే;తదా= అప్పుడు; సహసా=శీఘ్రముగా; దేవః = వర్షాధిష్ఠాన దైవతమైన పర్జన్యుఁడు;జగత్ =ప్రపంచమును; ప్రహ్లాదయన్ = సంతోషింపఁజేయుచు,వవర్ష=వర్షించెను.

అంగదేశమందును, మహాత్ముండగు నాఋశ్యశృంగుఁడు ప్రవేశించినంతనే,శీఘ్రముగా,ప్రపంచమునంతయు, సంతోషముగలుగునట్లువర్షముగురిసెను.అని తాత్పర్యము.

వర్షేణై వాగతం విప్రం విషయం స్వం నరాధిపః
ప్రత్యుద్గమ్య మునిం ప్రహ్వ శ్శిరసాచ మహీం గతః. ౨౯

టీక॥నరాధిపః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన రోమపాదుఁడు; ప్రహ్వః=వినయముచేవంగినవాఁడై; వర్షేణైవ = వర్షముతోనే; స్వం=తనదైన; విషయం= దేశమునుగూర్చి; ఆగతం = వచ్చిన; విప్రం = బ్రాహ్మణుఁడగు; మునిం= ఋశ్యశృంగ మహామునిని; ప్రత్యుద్గమ్య=ఎదుర్కొని, శిరసా = తలచేత; మహీం=భూమిని; గతశ్చ = పొందినవాఁడునాయెను.

రోమపాదుండు, వర్షముతోఁగూడఁదనదేశమునకేతెంచినమహాబ్రాహ్మణుండగు నాఋశ్యశృంగమహర్షిని, వినయనమ్రుండై, యెదుర్కొని, సాష్టాంగముగ, నభివందించెను. అని తాత్పర్యము.

అర్ఘ్యంచప్రదదౌ తస్మై న్యాయత స్సు సమాహితః

వవ్రే ప్రసాదం విప్రేంద్రా న్మావిప్రం మన్యు రావిశత్. ౩౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆరోమ పాదుఁడు; సుసమాహితః = మనస్సమాధానముగలవాఁడై; తస్మై= ఆఋశ్యశృంగునికొఱకు; అర్ఘ్యంచ= అర్ఘ్యమును(చకారమువలన) పాద్యమును; న్యాయతః=శాస్త్రక్రమంబువలన; ప్రదదౌ= ఇచ్చెను. విప్రేంద్రాత్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగుఋశ్యశృంగునివలన; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; వవ్రే=యాచించెను. విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడగు ఋశ్యశృంగుని; మన్యుః=కోపము, మావిశత్ =పొందలేదు.

ఆరోమపాదుఁడు, నిర్మలమయినహృదయముగలవాఁడై, యాఋశ్యశృంగున కర్ఘ్య పాద్యంబుల, శాస్త్రక్రమంబున, నొసంగి, అనుగ్రహింపవలయునని, వేఁడెను. ఆఋశ్యశృంగుఁడును, అతనిప్రార్థన నంగీకరించి, యతండు మోసంబునందన్నుఁగొని తెచ్చుటకుఁ, గోపగింపలేదు, అని తాత్పర్యము.

అర్థాంతరము.— పూర్వార్ధముసమానార్థకము. సః = ఆరోమపాదుఁడు; విప్రేంద్రాత్ = బ్రాహ్మ

ణ్యశ్రేష్ఠుఁడగుఋశ్యశృంగునివలన;విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైనవిభాండకుని; మన్యుః= కోపము;మావిశత్ (లకారవ్యత్యయంబార్షము)= పొందకుండెడుఁగాక, ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును;వవ్రే=యాచించెను.

"మిమ్ములం దోడితెచ్చినందున, మీతండ్రియగు విభండకమహర్షి నామీఁదఁ గోపమునొందకుండునట్లను గ్రహింపు" మనియురోమపాదుం డాఋశ్యశృంగునిం, బ్రార్థించెను, అనితాత్పర్యము.

అంతఃపురం ప్రవిశ్యాస్మై కన్యాం దత్వా యథావిధి
శాంతాం శాంతేన మనసా రాజా హర్ష మవాప సః. ౩౧

టీక॥సః=ఆరోమపాదమహారాజు; తేనసహ(అధ్యాహృతము)=ఆఋశ్యశృంగునితోఁగూడ; అంతఃపురం=అంతఃపురమును;ప్రవిశ్య=చొచ్చి;శాంతేన = దుఃఖములేనందున,శాంతమైన;మనసా = హృదయముతో; యుక్తః(అధ్యాహృతము)=కూడుకొనినవాఁడై;అస్మై= ఈ ఋశ్య శృంగుని కొఱకు; కన్యాం = తనకూఁతురైన; శాంతాం=శాంతను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; దత్వా= ఇచ్చి; హర్షం= సంతోషమును;అవాప= పొందెను.

రోమపాద మహారాజాఋశ్యశృంగు, నంతి పురికిం గొనిపోయి, శాంతమనస్కుండై, యతనికిం దనకూఁతురైన శాంతను, యథాశాస్త్రంబుగనొసంగి, సంతోషంబు, నొందెను. అనితాత్పర్యము.

ఏవం స న్యవస త్తత్ర సర్వకామై స్సుపూజితః

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; సః=ఆఋశ్యశృంగుఁడు; సర్వకామైః=ఎల్లకోర్కులచేతను; సుపూజితః= చక్కగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై; తత్ర = ఆయంతఃపురమునందు;న్యవసత్ =ఉండెను.

ఆఋశ్యశృంగుఁడాప్రకారము శాంతను వివాహంబై, రోమపా

దుండుతనకోర్కెలన్నియుం దీర్చుచుఁగాలుచుచుండ, నాయంతః పురంబునందుండెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, దశమస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ దశమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

ఏ కా ద శ స ర్గ ప్రా రం భః.

భూయఏవ హి రాజేంద్ర శృణు మే వచనం హితమ్
యథా స దేవప్రవరః కథాయా మేవ మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడైన, దశరథుఁడా; భూయఏవ= ఇంకను; యథా=ఎట్లు; సః=ఆ; దేవప్రవరః= దేవతలలోశ్రేష్ఠుఁడైన సనత్కుమారుఁడు; కథాయాం= కథయందు; ఏవం=ఈప్రకారము; అబ్రవీత్ = చెప్పెనో; తథా=అట్లు; మే = నాయొక్క; హితం=మేలుగలిగించునట్టి; వచనం = వాక్యమును; శృణు=వినుము.

దశరథుఁడా! ఇంకనాసనత్కుమారుండు చెప్పినట్లుసెప్పెద; నామాట వినుము. అని తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాతో భవిష్యతి సుధార్మికః
నామ్నా దశరథో నామ శ్రీమా న్సత్యప్రతిశ్రవః. ౨

టీక॥శ్రీమాన్ = కాంతిగలవాఁడును; సత్యప్రతిశ్రవః = సత్యమైన ప్రతిజ్ఞగలవాఁడును; నామ్నా = పేరుచేత; దశరథోనామ = దశరథుండని ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడునగు; సుధార్మికః = చక్కఁగాధర్మమునాచరించునొకఁడు; ఇక్ష్వాకూణాం = ఇక్ష్వాకువంశపురాజులయొక్క; కులే = వంశమునందు; జాతః = పుట్టినవాఁడుగా; భవిష్యతి, కాఁగలఁడు.

శ్రీమంతుండును సత్యప్రతిజ్ఞుండునగు దశరథుండని యెడునొక ధార్మికుం, డిక్ష్వాకువంశమునం బుట్టఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

అంగరాజేన సఖ్యంచ తస్య రాజ్ఞో భవిష్యతి

టీక॥తస్య = ఆ; రాజ్ఞః = దశరథమహారాజునకు; అంగరాజేన = అంగదేశపురాజుతో; సఖ్యంచ = చెలిమియును; భవిష్యతి = కాఁగలదు.

ఆదశరథునకు నంగదేశ ప్రభువునకును జెలిమిగలుగును. అని తాత్పర్యము.

కన్యా చాస్య మహాభాగా శాంతా నామ భవిష్యతి. ౩
పుత్రస్తు సోఽంగరాజస్య రోమపాద ఇతి శ్రుతః
తం స రాజా దశరథో గమిష్యతి మహాయశాః. ౪

టీక॥అంగరాజస్యతు = అంగదేశ ప్రభువునకును; రోమపాద ఇతి = రోమపాదుఁడని; శ్రుతః = ప్రసిద్ధుఁడైన; సః = ఆ; పుత్రః = కొడుకు; భవిష్యతి = కాఁగలఁడు. అస్య = ఈరోమపాదునకు; మహాభాగా = పూజ్యమైనభాగ్యముగల; శాంతా నామ = శాంతయనెడు; కన్యాచ = కూఁతురును; భవిష్యతి (అధ్యాహృతము) = కాఁగలదు. మహాయశాః = గొప్పకీర్తిగల; సః = ఆ; దశరథః = దశరథుఁడనెడు; రాజా = రాజు; తం = ఆరోమపాదునింగూర్చి; గమిష్యతి = పోఁగలఁడు.

ఆయంగరాజునకు, రోమపాదుండనెడు ప్రసిద్ధుఁడైన కుమారుఁడు, పుట్టఁగలఁడు; ఆరోమపాదునకు శాంతయనెడు, మహాభాగ్యవతి

యగు, నొకకూఁతురుజనింపఁగల దు; ఆరోమపాదునియొద్దకు దశరథుండు,పోఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

అనపత్యోస్మి ధర్మాత్మన్ శాంతాభర్తా మమ క్రతుమ్
ఆహరేత త్వయాజ్ఞప్త స్సంతానార్థం కులస్యచ. ౫

టీక॥ ధర్మాత్మన్=ధర్మస్వభావుఁడైనరోమపాదుఁడా;అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; అనపత్యః = బిడ్డలులేనివాఁడుగా; అస్మి = అగుచున్నాను. శాంతాభర్తా = శాంతకుఁబెనిమిటియైన ఋశ్యశృంగుఁడు;త్వయా = నీచేత;ఆజ్ఞప్తః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై;మమ = నాయొక్క;క్రతుం= యాగమును;కులస్య=వంశమునకు; సంతానార్థం౦చ = సంతతియుం గలుగుటకై;ఆహరేత= నిర్వహించును.

"ధర్మాత్ముఁడవైన, రోమపాదుఁడా! నాకుసంతానములేకయున్నది;నీవాజ్ఞాపించినచో,శాంతాపతియైన ఋశ్యశృంగుండు, వంశమునకు సంతానముగలుగునట్లుగ, నాయజ్ఞమునుజక్కఁగా నెఱవేర్చును." అని,దశరథుఁడురోమపాదునడుగంగలఁడు.అనితాత్పర్యము.

శ్రుత్వా రాజ్ఞో థ తద్వాక్యం మనసా స విచింత్యచ
ప్రదాస్యతే పుత్రవంతం శాంతాభర్తా ర మాత్మవాన్. ౬

టీక॥ఆత్మవాన్= బుద్ధిశాలియగు;సః = ఆరోమపాదుఁడు;రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క;తత్ =ఆ;వాక్యం = మాటను;శ్రుత్వా=విని;అథ=అటుపిమ్మట;మనసా=మస్సుచేత,విచింత్యచ = ఆలోచించియు;పుత్రవంతం=కొడుకులుగల(తాను,చేని, సంపాదించికొనలేఁడో,దాని నితరులకిచ్చుటకెట్లుసమర్థుఁడగును? తనకే కొడుకులు లేకయుండునప్పుడు, ఇతరుల కుఁ గొడుకులుగల్గించుట తనచేఁ

గా నేరదు, కావున, "కొడుకులుగల వాఁ"డను ఋశ్యశృంగ విశేషణము వలన, కొడుకులనిచ్చుటయందు సమర్థుఁడని ధ్వనించుచున్నది); శాంతాభర్తారం=శాంతయొక్క పెనిమిటియైన ఋశ్యశృంగుని; ప్రదాస్యతే=ఇయ్యఁగలఁడు,

దశరథ మహారాజడుగఁగానే, బుద్ధిశాలియగు రోమపాదుండు, మనస్సున నాలోచించి, పుత్రప్రదాన సమర్థుఁడైన ఋశ్యశృంగు, నతనికి య్యఁగలఁడు. అని తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్యాచ తం విప్రం స రాజా విగతజ్వరః
ఆహరిష్యతి తం యజ్ఞం ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా. ౭

టీక॥సః=అ; రాజాచ= దశరథ మహారాజును; తం = ఆ; విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; ప్రతిగృహ్య= స్వీకరించి; విగతజ్వరః, విగత=పోయిన, జ్వరః = సంతానము లేదనెడు తాపముగల వాఁడై; ప్రహృష్టేన=చక్కగా సంతసించిన; అంతరాత్మనా= అంతఃకరణముతో; యుక్తః (అధ్యాహృతము) = కూడినవాఁడై; తం=ఆ; యజ్ఞం= యాగమును; ఆహరిష్యతి=చేయఁగలఁడు.

ఆదశరథమహారాజును, ఋశ్యశృంగుంబుచ్చుకొని, మనస్తాపము విడిచి, సంతుష్టమానసుఁడై, యాగమును జేయఁగలఁడు.

అని తాత్పర్యము.

తంచ రాజా దశరథో యష్టుకామః కృతాంజలిః
ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్. ౮
యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థంచ స్వర్గార్థంచ నరేశ్వరః
లభతేచ స తం కామం ద్విజముఖ్యా ద్విశాంపతిః. ౯

టీక॥ధర్మవిత్= ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడును; యష్టుకామః= యజ్ఞము సేయ నిచ్ఛగలవాఁడును; రాజా=రంజించువాఁడును; నరే

శ్వరః=మనుష్యులకుఁబ్రభువునగు; దశరథశ్చ=దశరథుఁడును; కృతాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పుగల వాఁడై; ద్విజశ్రేష్ఠం=బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుఁడైన; తం=ఆ; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగుని; యజ్ఞార్థం=యాగము కొఱకును; ప్రసవార్థం చ=సంతానముకొఱకును; స్వర్గార్థం చ=స్వర్గముకొఱకును; వరయిష్యతి=ప్రార్థింపఁగలఁడు. సః=ఆ; విశాంపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తం=ఆ; కామం చ=కామ్యయాగమును; ద్విజముఖ్యాత్=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు ఋశ్యశృంగునివలనః లభతే(భవిష్యదర్థమందులట్)=పొందఁగలఁడు.

ఆదశరథమహారాజును, యజ్ఞము సేయఁదలంచి, మోడుపుఁజేయిదాల్చి, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నా ఋశ్యశృంగునిఁ, దనకుయాగమును జేయించుటకును, దాన, సంతానముఁగలిగించుటకును, దాన, స్వర్గముఁబ్రాప్తించునట్లు సేయుటకునుం, బ్రార్థింపఁగలఁడు. ఆఋశ్యశృంగుఁడును, దశరథుని ప్రార్థన నంగీకరించి, యాకామ్య యాగమును జేయించును.

అని తాత్పర్యము

పుత్రాశ్చాస్య భవిష్యంతి చత్వారోఽమితవిక్రమాః
వంశప్రతిష్ఠానకరా స్సర్వలోకేషు విశ్రుతాః. ౧౦

టీక ॥ అస్య=ఈదశరథమహారాజునకు; అమితవిక్రమాః, అమిత=కొలందిలేని, విక్రమాః=పరాక్రమముగలవారును; వంశప్రతిష్ఠానకరాః, వంశ=కులముయొక్క(కులమును), ప్రతిష్ఠాన=శాశ్వతముగానిలుపుటను, కరాః=చేయువారును; సర్వలోకేషు=సమస్తలోకములయందును; విశ్రుతాః=ప్రసిద్ధులునగు; చత్వారః=నలువురు; పుత్రాశ్చ=కొడుకులును; భవిష్యంతి=కాఁగలరు.

దశరథమహారాజునకుఁ, గొలందిలేనిపరాక్రమముగలిగి, యాచంద్రార్కముగవంశమును వృద్ధిఁబొందించుచు, సమస్తలోకంబులందునుం బ్రసిద్ధులై, వెలుంగు, కొడుకులు నలువురు, జనింపంగలరని తాత్పర్యము.

ఏవం స దేవ ప్రవరః పూర్వం కథితవాన్ కథామ్
సనత్కుమారో భగవాన్ పురా దేవ యుగే ప్రభుః. ౧౧

టీక॥ దేవ = దశరథమహారాజా ! ఏవం=ఈప్రకారము; దేవప్రవరః=దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడును; భగవాన్=మహాత్మ్యము గలవాఁడును; ప్రభుః=సమర్థుఁడునగు; సః=ఆ; సనత్కుమారః = సనత్కుమారుఁడు; పూర్వం=మునుపు;పురా=మునుపటి;యుగే=యుగమునందు (అనఁగా, కృతయుగమందనుట);కథాం=కథను; కథితవాన్=చెప్పెను.

దేవశ్రేష్ఠుండును మాహాత్మ్యముగలవాఁడును సమర్థుఁడునగు నా సనత్కుమారుండు,మునుపుకృతయుగమునం, దీప్రకారము కథ చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము

స త్వం పురుషశార్దూల త మానయ సుసత్కృతమ్
స్వయమేవ మహారాజ గత్వా సబలవాహనః. ౧౨

టీక॥ పురుషశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన; మహారాజ = దశరథమహారాజా; సః=ఆ; పుత్రార్థివైన; త్వం=నీవు; సబలవాహనః=సైన్యములతోనువాహనములతోనుం గూడికొనినవాఁడవై; స్వయమేవ= నీవే;గత్వా=పోయి; తం=ఆఋశ్యశృంగుని; సుసత్కృతం=మంచిసత్కారముగలుగునట్లు; ఆనయ=తోడితెమ్ము.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! నీవుపుత్రార్థివికావున,నీవే,సైన్యవాహనములతోనచ్చోటికివెళ్లి,గొప్పసత్కారముచేసి, యాఋశ్యశృంగునిందోడ్కొనిరమ్ము;అని, సుమంత్రుఁడు, దశరథునకుఁ, జెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

అనుమాన్య వసిష్ఠంచ సూతవాక్యం నిశమ్యచ
సాంతఃపుర స్సహామాత్యః ప్రయయౌ యత్ర స ద్విజః. ౧౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆ దశరథ మహారాజు; సూతవాక్యం=సారథియైనసుమంత్రునిమాటను; నిశమ్యచ=వినియు; వసిష్ఠం=వసిష్ఠమహర్షిని; అనుమాన్యచ=ఒప్పించియున్న; సాంతఃపురః=అంతపురమువారితోఁగూడుకొనినవాఁడై; సహామాత్యః = మంత్రులతోఁగూడినవాఁడై; సః=ఆ; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడైన ఋశ్యశృంగుఁడు; యత్ర=ఎచ్చట; వర్తతే (అధ్యాహృతము) ఉన్నాఁడో; తత్ర(అధ్యా)= అచ్చటికి; ప్రయయౌ= పోయెను.

ఆదశరథుండు,సుమంత్రునిమాటవిని,వసిష్ఠునకుందెలిపి, వారియనుజ్ఞనొంది, యంతఃపురస్త్రీలనుందోడ్కొని, మంత్రి సహితుఁడై, యా ఋశ్యశృంగుండున్నరోమపాదునిపట్టణమునకుంబోయెను.

అని తాత్పర్యము.

వనాని సరితశ్చైవ వ్యతిక్రమ్య శనైశ్శనైః
అభిచక్రామ తం దేశం యత్రవై మునిపుంగవః. ౧౪

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుండు; వనాని=అడవులను; సరితశ్చైవ= నదులను; శనైశ్శనైః=మెల్లమెల్లగా; అతిక్రమ్య= దాఁటి; యత్ర=ఎచ్చట; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుఁడు; వర్తతే (అధ్యాహృతము)= ఉన్నాఁడో; తం=ఆ; దేశం=దేశమును; అభిచక్రామ=ప్రవేశించెను.

ఆదశరథమహారాజు, అడవులనునదులనుం జూచుచు మెల్లమెల్లగా దాఁటి, ఆఋశ్యశృంగుఁడున్న దేశమునుబ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఆసాద్య తం ద్విజశ్రేష్ఠం రోమపాదసమీపగమ్
ఋషిపుత్రం దదర్శాదౌ దీప్యమాన మివానలమ్. ౧౫

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; ఆసాద్య = ప్రవేశించి; ద్విజశ్రేష్ఠం= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడును; రోమపాదసమీపగం, రోమ

పాద=రోమపాదునియొక్క, సమీపే=సమీపమును, గం=పొందినవాఁడును; దీప్యమానం=మండుచున్న; అనలమివ(స్థితం)= అగ్నిహోత్రమువలెనుండువాఁడునగు; తం= ఆ; ఋషిపుత్రం= ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; ఆదౌ=మొదట; దదర్శ=చూచెను.

ఆదశరథుండంగదేశముఁ ప్రవేశించి, మండెడునగ్నిహోత్రముంబోలెఁ బ్రకాశించుచు రోమపాదునిసమీపంబునఁగూర్చుండియున్న బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠుండగు నాఋశ్యశృంగుని, మొదటఁ జూచెను.

అనితాత్పర్యము.

తతో రాజా యథాన్యాయం పూజాం చక్రే విశేషతః
సఖిత్వా త్తస్య వై రాజ్ఞః ప్రహృష్టేనాం తరాత్మనా. ౧౮

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; రాజా = రోమపాదమహారాజు; సఖిత్వాత్=మిత్రుఁడగటవలన; ప్రహృష్టేన=మిక్కిలిసంతసించిన; అంతరాత్మనా= అంతకపిరణముతో; తస్య=ఆ("వై"అనునది, పాదపూరణార్థము); రాజ్ఞః, దశరథమహారాజునకు; యథాన్యాయం=యథాశాస్త్రముగ; విశేషతః=అధికముగా; పూజాం=పూజను; చక్రే=చేసెను.

ఆపిమ్మట, రోమపాదుండు, తనమిత్రుఁడు వచ్చినందున, మిక్కిలి సంతసమంది, యాదశరథమహారాజునకు, న్యాయప్రకార మధికముగాఁ, బూజచేసెను.

అనితాత్పర్యము.

రోమపాదేన చాఖ్యాత మృషిపుత్రాయ ధీమతే
సఖ్యం సంబంధకం చైవ తదా తం ప్రత్యపూజయత్. ౧౯

టీక॥ రోమపాదేనచ= రోమపాదునిచేతను; ధీమతే = బుద్ధిమంతుఁడగు; ఋషిపుత్రాయ=ఋషికొడుకైనఋశ్యశృంగునకొఱకు; సఖ్యం=స్నేహమును; సంబంధకంచైవ = శాంతదశరథునకుఁబుట్టినకొ

మార్తయగుట వలనం గలిగినసంబంధమును; ఆఖ్యాతం=చెప్పఁబడినది. తదా, అప్పుడు; సః (అథ్యా)=ఆఋశ్యశృంగుఁడు; తం=ఆదశరథునిఁ; ప్రత్యపూజయత్=పూజించెను.

రోమపాదుఁడు, బుద్ధిశాలియగునాఋశ్యశృంగునకు, "ఈదశరథమహారాజు, నాకుంజాల స్నేహితుండు; ఇతండు, నీభార్యయగుశాంతకు, జనకపిత; నీకునుమామయగు" నని చెప్పెను; అంతనాఋశ్యశృంగుండుదన మామయగుదశరథునిం బూజించెను.

అని తాత్పర్యము.

ఏవం సుసత్కృతస్తేన సహోషిత్వా నరర్షభః
సప్తాష్ట దివసాన్ రాజా రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ నరర్షభః= మనుష్యశ్రేష్ఠుండగు; రాజా=దశరథమహారాజు; ఏవం=ఈప్రకారము; సుసత్కృతః= చక్కఁగాఁ బూజింపఁబడినవాఁడై; తేనసహ=ఆరోమపాదునితోఁగూడ; సప్తాష్టదివసాన్=ఏడెనిమిదిదినములను; ఉషిత్వా=ఉండి; రాజానం=రోమపాదమహారాజునుగూర్చి; ఇదం=ఈ(వక్ష్యమాణవాక్యమును); అబ్రవీత్=పలికెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగునాదశరథమహారాజు, ఈప్రకారముచక్కఁగాఁ బూజనొంది, యారోమపాదునితోఁగూడనచ్చట, నేడెనిమిదినములుండి, యంత, వానితో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

శాంతా తవ సుతా రాజన్ సహ భర్త్రా విశాంపతే
మదీయనగరం యాతు కార్యం హి మహ దుద్యతమ్. ౧౯

టీక॥ విశాంపతే=మనుష్యులకుఁ ప్రభుఁడవైన; రాజన్=రోమపాదమహారాజా; తవ = నీయొక్క; సుతా =కొమార్తయగు; శాంతా=శాంత; భర్త్రాసహ = పెనిమిటితోఁగూడ; మదీయనగరం= నాదైనపట్టణమును; యాతు =పొందునుగాక; మహత్=గొప్పదైన; కార్యం=పని; ఉద్యతంహి= సంభవించినదిగదా.

మనుష్యులకందఱకును బ్రభుండవైనరోమపాదుఁడా! నీకొమార్తె యగుశాంత, పెనిమిటితోఁగూడ, నాపట్టణమునకు రావలయును; గొప్పకార్యమొకటిసంభవించియున్నది. అనిదశరథుఁడు, రోమపాదుని తోఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తథేతి రాజా సంశ్రుత్య గమనం తస్య ధీమతః
ఉవాచ వచనం విప్రం గచ్ఛ త్వం సహభార్యయా. ౨౦

టీక॥ రాజా=రోమపాదమహారాజు; తథేతి = అట్లేయని; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; తస్య = ఆ ఋష్యశృంగునియొక్క; గమనం= పోవుటను; సంశ్రుత్య = అంగీకరించి; విప్రం=బ్రాహ్మణుఁడైనఋష్యశృంగునిగూర్చి; త్వం = నీవు; భార్యయాసహ = భార్యతోఁగూడ; గచ్ఛ=పొమ్ము; (ఇతి=అని) వచనం= మాటను; ఉవాచ=పలికెను.

రోమపాదుండు, బుద్ధిమంతుండగు ఋష్యశృంగుం డయోధ్యకుం బోవుట నంగీకరించి, "నీభార్యతోఁగూడదశరథుని వెంటంబొమ్ము" అనిఋష్యశృంగున కుఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋషిపుత్రః ప్రతిశ్రుత్య తథేత్యాహ నృపం తదా
స నృపేణాభ్యనుజ్ఞాతః ప్రయయౌ సహ భార్యయా. ౨౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఋషిపుత్రః= ఋషికొడుకైన ఋశ్యశృంగుఁడు; ప్రతిశ్రుత్య= అంగీకరించి; నృపం=రోమపాదమహారాజునుగూర్చి; తథేతి= అట్లేయని; ఆహ (భూతార్థమందులట్)= చెప్పెను. సః= ఆఋశ్యశృంగుఁడు; నృపేణ=రోమపాదమహారాజుచేత; అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుజ్ఞనుబొందినవాఁడై; భార్యయాసహ = భార్యతోఁగూడ; ప్రయయౌ= పోయెను.

అప్పుడా ఋశ్యశృంగుండంగీకరించి, "యట్లే" యనిరోమపాదుని తోఁజెప్పెను; ఇట్లు, ఋశ్యశృంగుఁడు, రోమపాదునిచే నభ్యనుజ్ఞను బొంది, భార్యతోఁగూడఁ, బయ

నంబయ్యె. అని తాత్పర్యము.

తా వన్యోన్యాంజలిం కృత్వా స్నేహాత్సంశ్లిష్య చోరసా
ననందతు ర్దశరథో రోమపాదశ్చ వీర్యవాన్. ౨౨

టీక॥ తౌ=ఆ; దశరథః=దశరథుండును; వీర్యవాన్= పరాక్రమశాలియగు; రోమపాదశ్చ=రోమపాదుండును; అన్యోన్యాంజలిం, అన్యోన్య = పరస్పరముగు జేసి, అంజలిం = చేమోడుపును; కృత్వా=చేసి; స్నేహాత్ = చెలిమివలన; ఉరసా=ఱొమ్ముచేత; సంశ్లిష్య చ= కౌఁగిలించి కొనియును; ననందతుః=సంతసించిరి.

దశరథుండును రోమపాదుండును, పరస్పరము నంజలిఘటించి, స్నేహంబున ఱొమ్ములంటఁగఁ గౌఁగిలించుకొని, సంతసించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తత స్సుహృద మాపృచ్ఛ్య ప్రస్థితో రఘునందనః
పౌరేభ్యః ప్రేషయామాస దూతా న్వై శీఘ్రగామినః. ౨౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రఘునందనః=రఘువంశపువారికి సంతసింపఁజేయునట్టి దశరథుండును; సుహృదం=స్నేహితుండైన రోమపాదుని; ఆపృచ్ఛ్య=వీడుకొని; ప్రస్థితః= బయలుదేఱినవాఁడై; పౌరేభ్యః = పట్టణమునందు వాసము సేయువారల కొఱకు; శీఘ్రగామినః = వడిగా నడుచునట్టి; దూతాన్=వార్తాహరులను ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); ప్రేషయామాస=పంపెను.

అంత నా దశరథుఁడు, తనమిత్రుండగు రోమపాదుని వీడుకొని, ప్రయాణంబై యయోధ్యావాసులగు జనులకుఁ దమరాక దెలియుటకై, శీఘ్రముగా నడువంగల దూతలం బంపెను. అని తాత్పర్యము.

క్రియతాం నగరం సర్వం క్షిప్రమేవ స్వలంకృతమ్
ధూపితం సిక్తసమ్మృష్టం పతాకాభి రలంకృతమ్. ౨౪

టీక॥ నగరం = పట్టణము; సర్వం=అంతయును; క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగానే; స్వలంకృతం=చక్కగా సింగారింపఁబడినదిగాను; ధూపితం=ధూపము వేయఁబడినదిగాను; సిక్తసమ్మృష్టం; సిక్త = తడుపఁబడినదిగాను, సమ్మృష్టం = గరగరమైనదిగాను; పతాకాభిః = ధ్వజముల చేత; అలంకృతం, సింగారింపఁబడినదిగాను; క్రియతాం= చేయఁబడుఁగాక (అని పౌరులకుఁ జెప్పుఁడని, దశరథుఁడు, దూతల కాజ్ఞాపించెను.)

"అయోధ్యా పట్టణ మంతయును, చక్కగా సింగారించి, ధూపము వేసి, వీధులనన్నింటిని తడిపి గరగరగానుండునట్లు చేసి, ధ్వజములతో నలంకరించి, యుంచవలెను." అని, పౌరులకుఁ జెప్పుఁడని, దశరథుఁడు, దూతల కాజ్ఞాపించెను.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టాః పౌరాస్తే శ్రుత్వా రాజాన మాగతమ్
తథా ప్ర[illegible]క్రు స్తత్సర్వం రాజ్ఞా యత్ప్రేషితం యథా. ౨౫

టీక॥ తతః= అటు [illegible]మ్మట; తే= ఆ; పౌరాః=పట్టణవాసిజనులు; ప్రహృష్టాః = సంతసించినవారలై; రాజానం= దశరథమహారాజును; ఆగతం = వచ్చినవానిఁగా; శ్రుత్వా = విని; రాజ్ఞా దశరథమహారాజు చేత; యత్ =ఏది; యథా = ఎట్లు; ప్రేషితం = పంపఁబడెనో; తత్ = దానిని; సర్వం=అంతను; తథా= అట్లు; ప్రచక్రుః=చక్కగాఁ జేసిరి.

అంతనా పౌరులు; దశరథమహారాజయోధ్యకు వచ్చుటవిని, సంతసించినవారలై, యీ దశరథమహారాజు, ఎట్లు చేసిఁ జేయ నాజ్ఞాపించి పంపెనో, దానినట్లు చక్కగాఁ జేసిరి. అని తాత్పర్యము.

తత స్స్వలంకృతం రాజా నగరం ప్రవివేశ హ
శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః పురస్కృత్య ద్విజర్షభమ్. ౨౬

టీక ॥ తతః=అపిమ్మట; రాజా = దశరథమహారాజు; ద్విజవర్షభం= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడైన ఋశ్యశృంగుని; పురస్కృత్య=మున్నిడుకొని; శంఖదుందుభినిర్ఘోషైః(సహ)=శంఖభేరీధ్వనులతోఁగూడ; స్వలంకృతం=చక్కఁగా సింగారింపఁబడిన; నగరం=పట్టణము నుః; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, దశరథమహారాజు, ఋశ్యశృంగు మున్నిడుకొని, శంఖభేర్యాది వాద్యధ్వనులతోఁగూడి, చక్కఁగా నలంకరింపఁబడియున్న యయోధ్యాపట్టణమును బ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రముదితా స్సర్వే దృష్ట్వా తం నాగరా ద్విజమ్
ప్రవేశ్యమానం సత్కృత్య నరేంద్రేణేంద్ర కర్మణా. ౨౭

టీక॥ తతః= అపిమ్మట; నాగరాః = పట్టణవాసిజనులు; సర్వే= అందఱును; ఇంద్రకర్మణా = ఇంద్రునియొక్క కార్యములవంటికార్యములుగల; నరేంద్రేణ=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన దశరథమహారాజుచేత; సత్కృత్య=సమ్మానించి; ప్రవేశ్యమానం = ప్రవేశింపఁజేయఁబడుచున్న; తం=ఆ; ద్విజం=బ్రాహ్మణుఁడగుఋశ్యశృంగుని; దృష్ట్వా= చూచి; ప్రముదితాః=సంతసించినవారలు; అసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

అంతఁ బౌరులందఱు, దేవేంద్రునితోసరి సేయఁదగిన దశరథమహారాజు, నానావిధ సత్కారంబులు సేసి, దారిచూపుచుఁ, బట్టణంబున కుం దోడ్కొనివచ్చుచున్న ఋశ్యశృంగునిం, జూచి, సంతసించిరి.

అని తాత్పర్యము.

అంతఃపురం ప్రవేశ్యైనం పూజాం కృత్వా చ శాస్త్రతః
కృతకృత్యం తదాత్మానం మేనే తస్యో పవాహనాత్. ౨౮

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆదశరథమహారాజు; ఏనం = ఈ ఋశ్యశృంగుని, అంతఃపురం= అంతిపురిని; ప్రవేశ్య= ప్రవేశింపఁజేసి;

శాస్త్రతః= శాస్త్రమువలన;పూజాంచ=పూజను;కృత్వా= చేసి; తదా=అప్పుడు;తస్య = ఆఋశ్యశృంగునియొక్క (ఆఋశ్యశృంగుని),ఉపవాహనాత్ = తోడితెచ్చుటవలన;ఆత్మానం=తన్ను; కృతకృత్యం,కృత = చేయఁబడిన,కృత్యం= చేయవలసినదిగలవానిఁగా; మేనే=ఎంచికొనెను.

ఆ దశరథమహారాజు, ఋశ్యశృంగునంతిపురికిం దోడ్కొని పోయి, యథాశాస్త్రముగఁబూజించి, యతనిందోడి తెచ్చినందునఁ, దన్నుఁ గృతార్థునిఁగాఁ దలంచుకొనెను.

అని తాత్పర్యము.

అంతఃపుర స్త్రియ స్సర్వా శాంతాం దృష్ట్వా తథాగతామ్
సహ భర్త్రా విశాలాక్షీం ప్రీత్యానంద ముపాగమన్. ౨౯

టీక॥ అంతపురస్త్రియః=అంతిపురము నందుండు స్త్రీలు; సర్వాః=అందఱును; తథా= అట్లు; భర్త్రా సహ=పెనిమిటితోఁగూడ; ఆగతాం = వచ్చిన;విశాలాక్షీం= వెడందకన్నులుగల; శాంతాం = శాంతను; దృష్ట్వా = చూచి;ప్రీత్యా=ప్రేమచేత;ఆనందం= సంతసమును;ఉపాగమన్=పొందిరి.

అంతిపురంబునందుండు దశరథ భార్యలందఱు, నంతటివైభవంబునఁ బెనిమిటితోనే తెంచిన వెడందకన్నులుగల శాంతంజూచి, ప్రేమభరంబున, నానందంబునొందిరి.

అని తాత్పర్యము.

పూజ్యమానాచ తాభి స్సా రాజ్ఞాచైవ విశేషతః
ఉవాస తత్ర సుఖితా కంచి త్కాలం సహర్త్విజా. ౩౦

టీక॥ తత్ర=అయయోధ్యయందు; సా=ఆశాంత; ఋత్విజాసహ= యజ్ఞంబున ఋత్విజుండైన ఋశ్యశృంగునితోఁగూడ; తాభిః=ఆయంతఃపురస్త్రీలచేతను; విశేషతః=అధికముగా; రాజ్ఞాచైవ=దశరథమ

హారాజుచేతను; పూజ్యమానా=పూజింపఁబడుచున్నదై; సుఖితా=సుఖముగలిగినదై; కంచిత్=కొంత; కాలం=కాలమును(అత్యంతసంయోగమునందు ద్వితీయ); ఉవాస=ఉండెను.

ఆశాంతయును, ఋశ్యశృంగసహితమైయతఃపుర స్త్రీలును విశేషించిదశరథమహారాజునుందన్నువివిధసత్కారంబులంబూజింపుచుండఁ,గొంతకాలం, బాయయోధ్యానగరంబునందు,సుఖంబుండెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే,ఏకాదశస్సర్గః.

ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబు నందు, బాలకాండైకాదశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

తతః కాలే బహుతిథే కస్మింశ్చిత్సుమనోహరే
వసంతే సమనుప్రాప్తే రాజ్ఞో యష్టుం మనోభవత్. ౧

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; బహుతిథే=చాలదీర్ఘమైన; కాలే=కాలము; గతే(అధ్యాహృతము)=కడచినదగుచుండఁగా; కస్మింశ్చిత్=ఒకానొక; సుమనోహరే=మిక్కిలియింపైన; వసంతే=వసంతర్తువు; సమనుప్రాప్తే=వచ్చినదగుచుండఁగా; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజునకు; యష్టుం=యజ్ఞముసేయుటకు; మనః=తలంపు; అభవత్=కలిగినది.

అంతటం, బెద్దకాలముకడచిన

పిమ్మట, మిక్కిలి మనోహరమైనవ సంతర్పుపుతటస్థింపఁగానే, దశరథ మహారాజు యాగము సేయఁదలంచెను. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రసాద్య శిరసా తం విప్రం దేవవర్ణినమ్
యజ్ఞాయ వరయామాస సంతానార్థం కులస్య వై. ౨

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు; దేవవర్ణినం = దేవతలయొక్క కాంతి వంటికాంతికల; తం = ఆ; విప్రం= బ్రాహ్మణుఁడైనఋష్యశృంగుని; శిరసా = తలచేతను; ప్రసాద్య=అనుగ్రహింపఁజేసి; యజ్ఞాయ= యాగముకొఱకు; కులస్య = వంశమునకు ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); సంతానార్థం =పుత్రపౌత్రాదిపారంపర్యముగలుగుటకై; వరయామాస=ప్రార్థించెను.

ఆపిమ్మట, నా దశరథుండు, దేవతయుం బోలె వెలుంగుచున్న యాఋష్యశృంగుని సాష్టాంగనమస్కారంబులం బ్రసన్నునింజేసి, తనచే యాగముసేయించితనవంశము పుత్రపౌత్రాదిపారంపర్యముగలిగియుండునట్లు ఘటింపం బ్రార్థించెను. అని తాత్పర్యము.

తథేతిచ స రాజాన మువాచచ సుసత్కృతః
సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. ౩

టీక॥ సచ=ఆఋష్యశృంగుండును; సుసత్కృతః=చక్కఁగాసన్మానింపఁబడినవాఁడై; రాజానం=దశరథమహారాజునుగూర్చి; తథేతి=అలాగేయని; ఉక్త్వా (అధ్యాహృతము)=చెప్పి; తే=ఆ; సంభారాః= ఉపకరణద్రవ్యములు; సంభ్రియంతాం = కూర్పంబడుఁగాక; తురగశ్చ=గుఱ్ఱమును; విముచ్యతాం=విడువంబడుఁగాక; ఇతి(అధ్యాహృతము)చ=అనియును; ఉవాచ=పలికెను.

ఆ ఋష్యశృంగుఁడును, జక్కఁగాసన్మానమునొంది, యాదశరథమహారాజునుగూర్చి, "అలాగే చేసెదను; యాగోపకరణములన్నియుం

గూర్చుండుడు; అశ్వంబును విడువుండు." అని చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

తతో రాజా బ్రవీ ద్వాక్యం సుమంత్రం మంత్రిసత్తమమ్
సుమంత్రావాహయ క్షిప్రం ఋత్విజో బ్రహ్మవాదినః. ౪
సుయజ్ఞం వామదేవంచ జాబాలి మథ కాశ్యపమ్
పురోహితం వసిష్ఠంచ యేచాన్యే ద్విజసత్తమాః. ౫

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; రాజా=దశరథమహారాజు; మంత్రిసత్తమం=మంత్రులలో శ్రేష్ఠుండగు; సుమంత్రం = సుమంత్రునింగూర్చి; సుమంత్ర =సుమంత్రుండా! ఋత్విజః = ఋత్వుక్కులందు యాగమునేయువారును; బ్రహ్మవాదినః= వేదములుచదువువారునగు; సుయజ్ఞం= సుయజ్ఞుని; వామదేవంచ= వామదేవుని; జాబాలిం=జాబాలిని; కాశ్యపమథ=కాశ్యపుని("అథ" అనునది సముచ్చయార్థకము); పురోహితం = పురోహితుండైన; వసిష్ఠంచ=వసిష్ఠుని; అన్యే = ఇతరులైన; ద్విజసత్తమాః= బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; యే=ఎవరు; సంతి (అధ్యాహృతము)=కలరో; తాన్ (అధ్యాహృతము)చ=వారలను; క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆవాహయ= తోడితెమ్ము. ఇతి (అధ్యాహృతము) = అనెను; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్= చెప్పెను.

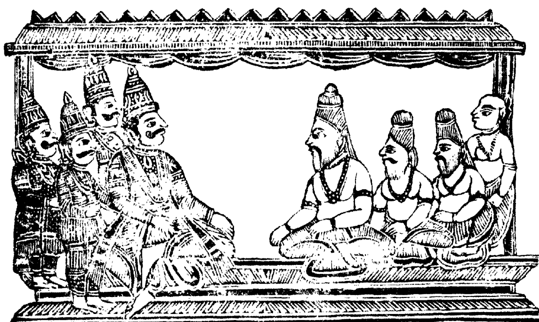
అంత, దశరథమహారాజు, మంత్రిశ్రేష్ఠుండగు సుమంత్రునింబిలిచి, నీవు, ఋత్విజులను వేదాధ్యయనపరులునగు, సుయజ్ఞుని, వామదేవుని, జాబాలిని, కాశ్యపుని, పురోహితుండగు వసిష్ఠుని, ఇంకను, ఇతరులైన బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులెవ్వరుగలరో వారినందఱ, శీఘ్రముగాం దోడితెమ్ము" అని యాజ్ఞాపించెను. అని తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర స్త్వరితం గత్వా త్వరిత విక్రమః
సమానయ త్స తాన్ సర్వాన్ సమస్తాన్ వేదపారగాన్. ౬

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; త్వరితవిక్రమః= శీఘ్రమైననడకగల; సః=ఆ; సుమంత్రః=సుమంత్రుండు; త్వరితం=శీఘ్రముగా; గత్వా=పోయి;

వేదపారగాన్ = వేదములయొక్క యంతము నెఱింగినవారును; సమస్తాన్ = గుంపుచేరిన వారునగు; తాన్ = వారిని; సర్వాన్ = అందఱు; సమానయత్ = తోడ్కొనివచ్చెను.

అంత, శీఘ్రముగా నడుచునట్టి యాసుమంత్రుఁడు, త్వరితముగాఁ బోయి, సమస్తవేదంబుల నెఱింగిన వారినందఱు, గుంపుగాఁ దోడ్కొని వచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తాన్ పూజయిత్వా ధర్మాత్మా రాజా దశరథ స్తదా
ధర్మార్థ సహితంయుక్తం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; రాజా = రాజైన; దశరథః = దశరథుఁడు; తాన్ = ఆసుయజ్ఞాదులను; పూజయిత్వా = పూజించి; ధర్మార్థసహితం = ధర్మార్థములతోఁగూడుకొనినదియును; యుక్తం = సరియైనదియును; శ్లక్ష్ణం = మృదువైనదియునగు; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అప్పుడు, ధర్మ స్వభావుండగుదశరథ మహారాజు, ఆసుయజ్ఞాదులం బూజించి, ధర్మార్థసహితంబును సంగతంబునగు మృదువైనమాటఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

మమ లాలప్యమానస్య పుత్రార్థం నాస్తి వై సుఖమ్
తదర్థం హయమేధేన యక్ష్యామీతి మతి ర్మమ. ౮

టీక॥ పుత్రార్థం=కొడుకులకొఱకు; లాలప్యమానస్య= మిక్కిలిపరితపించుచున్న; మమ= నాకు; సుఖం=సౌఖ్యము; నాస్తివై= లేనే లేదు. తదర్థం=దానికొఱకు; హయమేధేన = అశ్వమేధము చేత; యక్ష్యామి= దేవతలంబూజించెదను; ఇతి=అని; మమ=నాకు; మతిః= తలంపు; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము)= కలిగెను. తాత్పర్యము,సు.

తదహం యష్టు మిచ్ఛామి శాస్త్ర దృష్టేన కవ[illegible] అనెం
ఋషిపుత్రప్రభావేన కామాన్ ప్రాప్స[illegible] [illegible]మ్. ౯

టీక॥ తత్ = అందువలన; అహం=నేను; శాస్త్రదృష్టేన= శాస్త్రమునందుఁ జూడంబడిన; కర్మణా=విధిచేత; యష్టుం= యాగము సేయుటకు; ఇచ్ఛామి= కోరెదను. ఋషిపుత్రప్రభావేన = ఋషికుమారుఁడైన ఋశ్యశృంగునియొక్క మాహాత్మ్యముచేత; కామానపి చ=కోర్కులను [illegible] ప్రాప్స్యామి= పొందఁగలను.

కావున, నేనిప్పుడు, యథాశాస్త్రముగ యాగముసేయఁగోరెదను; ఋశ్యశృంగుని ప్రభావంబునం జేసి, కోర్కులనుం బడయఁగలను. అని తాత్పర్యము.

తత స్సాధ్వితి త ద్వాక్యం బ్రాహ్మణాః ప్రత్యపూజయన్
వసిష్ఠ ప్రముఖా స్సర్వే పార్థివస్య ముఖాచ్చ్యుతమ్. ౧౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడుమొదలుగాఁగల; బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; సర్వే=అందఱును; పార్థివస్య=

దశరథమహారాజుయొక్క; ముఖాత్=ముఖమువలన; చ్యుతం= జారినదియగు; తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; సాధ్వితి = మంచిదని; ప్రత్యపూజయన్=కొనియాడిరి.

వసిష్ఠుండు మొదలుగా బ్రాహ్మణులందఱును దశరథ మహారాజుముఖంబునుండి వెల్వడిన యామాటంజాలఁగొనియాడిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగపురోగాశ్చ ప్రత్యూచు ర్నృపతిం తదా
సంభారా స్సంభ్రియంతాం తే తురగశ్చ విముచ్యతామ్. ౧౧
సర్వథా ప్రాప్స్యసే పుత్రాం శ్చత్వారో౽మితవిక్రమాన్
యస్య తే ధార్మికీ బుద్ధి రియం పుత్రార్థ మాగతా. ౧౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; బ్రాహ్మణాః (అధ్యాహృతము) =వసిష్ఠుఁడు మొదలుఁగాఁగల, బ్రాహ్మణులు; ఋశ్యశృంగపురోగాశ్చ = ఋశ్యశృంగుఁడు మొదలుఁగాఁగల వారలునై; నృపతిం= దశరథమహారాజునుగూర్చి; తే=ఆ; సంభారాః=ఉపకరణములు; సంభ్రియంతాం= కూర్పఁబడుఁగాక; తురగశ్చ=గుఱ్ఱమును ; విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక; యస్య=ఏ; తే=నీకు; ఇయం=ఈ; ధార్మికీ = ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁగల; బుద్ధిః= తలంపు; పుత్రార్థం=కొడుకులకొఱకు; ఆగతా =వచ్చినదో; సః (అధ్యాహృతము) = అట్టి; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; సర్వథా= అన్నివిధంబుల; అమితవిక్రమాన్ =కొలందిలేని పరాక్రమముగల; చత్వారః =నలువురిని; పుత్రాన్= కొడుకులను; ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; ప్రత్యూచుః=బదులుచెప్పిరి.

వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా బ్రాహ్మణులందఱును, ఋశ్యశృంగునిమున్నిడుకొని, "ఉపకరణములన్నియుం గూర్పుఁడు; తురగమును విడువుము; నీకుఁ, బుత్రార్థమై, యిట్టిధార్మికబుద్ధిగలిగినందున, నన్నివిధంబులం గొలందిలేనిపరాక్రమముగలనలువురఁగొడుకులం బడసెదవు" అని దశరథమహారాజునకుఁ జెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతో౽భవ ద్రాజా శ్రుత్వా తద్ద్విజభాషితమ్
అమాత్యాం శ్చాబ్రవీ ద్రాజా హర్షే ణేదం శుభాక్షరమ్. ౧౩

టీక॥తతః=అపిమ్మట;రాజా=దశరథమహారాజు;తత్=ఆ; ద్విజభాషితం= బ్రాహ్మణులమాటను;శ్రుత్వా=విని;ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు;అభవత్=ఆయెను.రాజా=దశరథమహారాజు;హర్షేణ=సంతసముచేత;అమాత్యాన్=మంత్రులంగూర్చి, శుభాక్షరం = మంగళకరములైన యక్షరములుగల;ఇదం=ఈమాటను;అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

దశరథమహారాజు బ్రాహ్మణుల మాటవిని,సంతసమంది, మంత్రులకు,మంగళకరములైనమాటలతో,నిట్లనియాజ్ఞాపించెనని తాత్పర్యము.

గురూణాం వచనా చ్ఛీఘ్రం సంభారా స్సంభ్రియంతు మే
సమర్థాధిష్ఠిత శ్చాశ్వ స్సోపాధ్యాయో విముచ్యతామ్. ౧౪

టీక॥మే=నాయొక్క; గురూణాం = గురువులయొక్క;వచనాత్=మాటవలన;శీఘ్రం= శీఘ్రముగా;సంభారాః= ఉపకరణములు;సంభ్రియంతు (పరస్మైపదమార్షము)=కూర్పఁబడుఁగాక. సమర్థాధిష్ఠితః=సమర్థులచేరక్షింపఁబడినదియు;సోపాధ్యాయః = ఉపాధ్యాయులతోఁగూడినదియు నగు;అశ్వశ్చ = గుఱ్ఱమును;విముచ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక.

తాత్పర్యము,సులభము.

సరయ్వా శ్చోత్తరే తీరే యజ్ఞభూమి ర్విధీయతామ్
శాంతయ శ్చాభివర్ధంతాం యథాకల్పం యథావిధి. ౧౫

టీక॥సరయ్వాః= సరయూనదియొక్క;ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి,తీరే=గట్టునందు; యజ్ఞభూమిశ్చ=యాగభూమియును; విధీయతాం = చేయఁబడుఁగాక. శాంతయశ్చ = శాంతులును;యథాకల్పం=కల్పప్రకారముగ; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగఁ;అభివర్ధంతాం=వృద్ధినొందెడుఁగాక.

తాత్పర్యము,సులభము.

శక్యః ప్రాప్తు మయం యజ్ఞ స్సర్వేణాపి మహీక్షితా
నాపరాధో భవేత్కష్టో యద్యస్మిన్ క్రతుసత్తమే. ౧౬

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; క్రతుసత్తమే= యాగశ్రేష్ఠమైన యశ్వమేధమునందు; కష్టః=అపాయకరమైన; అపరాధః=అపచారము; యదిన భవేత్= కలుగకుండినట్లైన; మహీక్షితా=రాజైన; సర్వేణాపి=సమస్తజనముచేతను; అయం = ఈ; యజ్ఞః=అశ్వమేధయాగము; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; శక్యం=సాధ్యము; స్యాత్ (అధ్యాహృతము)= అగును.

తాత్పర్యము, సులభము.

ఛిద్రంహి మృగయంతేఽత్ర విద్వాంసో బ్రహ్మరాక్షసాః
నిహతస్యచ యజ్ఞస్య సద్యః కర్తా వినశ్యతి. ౧౭

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధయాగమందు; విద్వాంసః = పండితులయిన; బ్రహ్మరాక్షసాః=బ్రహ్మరక్షస్సులు; ఛిద్రం=అపచారమును, మృగయంతేహి = వెదకుచున్నారుగదా, నిహతస్య=కొట్టుపడిన; యజ్ఞస్య=యాగముయొక్క; కర్తాచ=చేయువాడును (యజమానుడనుట); సద్యః=అప్పుడె, వినశ్యతి=నశించుచున్నాడు.

తాత్పర్యము, సులభము.

తద్యథా విధిపూర్వం మే క్రతురేష సమాప్యతే
తథా విధానం క్రియతాం సమర్థాః కరణేష్విహ. ౧౮

టీక॥ తత్=కావున ; యథా= ఎట్లు, మే=నాయొక్క, ఏషః=ఈ; క్రతుః=అశ్వమేధయాగము; విధిపూర్వం = శాస్త్రప్రకారముగ; సమాప్యతే = తుదముట్టునో; తథా=అట్లు; విధానం=యత్నము;

క్రియతాం=చేయంబడుఁగాక. ఇహ=ఇచ్చట;కరణేషు= కార్యములందు; యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరు; సమర్థాః=నేర్పరులరు.

తాత్పర్యము,సులభము.

తథేతిచ తతస్సర్వే మంత్రిణః ప్రత్యపూజయన్
పార్థివేంద్రస్య తద్వాక్యం యథాజ్ఞప్త మకుర్వత. ౧౯

టీక॥తతః = అటుపిమ్మట,మంత్రిణః=మంత్రులు,సర్వే=అందఱును;తథేతి=ఆలాగేయని;ఉక్త్వా(అధ్యాహృతము)చ = చెప్పియును; పార్థివేంద్రస్య= రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునియొక్క;తత్ = ఆ;వాక్యం = మాటను; ప్రత్యపూజయన్ = కొనియాడిరి.యథాజ్ఞప్తం=ఆజ్ఞాపింపఁబడినప్రకారముగ;అకుర్వత=చేసిరి.

మంత్రులందఱును,ఆలాగేచేసెదమని, రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని వాక్యమునుగొనియాడి, యాజ్ఞాప్రకార మంతయుంజేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతో ద్విజాస్తే ధర్మజ్ఞ మస్తువన్ పార్థివర్షభమ్
అనుజ్ఞాతా స్తతస్సర్వే పున ర్జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౨౦

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; తే=ఆ; ద్విజాః = బ్రాహ్మణులు; ధర్మజ్ఞం=ధర్మమునెఱింగిన; పార్థివర్షభం= రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుని; అస్తువన్=స్తుతించిరి; తతః=అటువెనుక; సర్వే=అందఱును;అనుజ్ఞాతాః=అనుజ్ఞను బొందినవారలై; పునః=మఱల;యథాగతం= వచ్చినట్లు;జగ్ముః=వెళ్లిరి.

అంత నాబ్రాహ్మణు లందఱును,సమస్తధర్మంబులనెఱింగి, సమస్తరాజులకును మేటియై వెలుంగుచున్నయాదశరథమహారాజుం, బ్రస్తుతించి,యతనివలననసనుజ్ఞం బొంది,వచ్చునప్పుడు తమకుగౌరవార్థమైరాజుచేసమర్పింపఁబడినయుత్తమయానంబుల నారోహించి,యంతటిగౌరవంబుననే, తమతమయిరవులకుంబోయిరి.

అని తాత్పర్యము.

గతే ష్వథ ద్విజాగ్ర్యేషు మంత్రిణ స్తా న్నరాధిపః
విసర్జయిత్వా స్వం వేశ్మ ప్రవివేశ మహాద్యుతిః. ౨౧

టీక ॥ అథ=అటుపిమ్మట; ద్విజాగ్ర్యేషు=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; గతేషు= వెళ్లఁగా; మహాద్యుతిః= గొప్పకాంతిగల; నరాధిపః= మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తాన్ = ఆ; మంత్రిణః=మంత్రులను; విసర్జయిత్వా= విడిచిపెట్టి, స్వం= తనదైన; వేశ్మ=గృహమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

వసిష్ఠుఁడుమొదలగు బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱును వెళ్లఁగా, సంతోషముచే నధికమైన కాంతిగల యాదశరథుఁడు, మంత్రులకు సెలవిచ్చి తానునంతః పురంబునకుం బోయెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ద్వాదశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ ద్వాదశసర్గ టీక, ముగిసినది.

త్రయోదశసర్గప్రారంభః.

పునః ప్రాప్తే వసంతే తు పూర్ణః సంవత్సరోఽభవత్
ప్రసవార్థం గతో యష్టుం హయమేధేన వీర్యవాన్. ౧

టీక॥ పునః = మఱల; వసంతే = వసంతఋతువు; ప్రాప్తే = రాఁగా; సంవత్సరః = ఏఁడాది; పూర్ణః = నిండినది; అభవత్ = అయినది; వీర్యవాన్ = పరాక్రమముగలదశరథుఁడు; ప్రసవార్థం = సంతానము కొఱకు; హయమేధేన = అశ్వమేధయాగముచేత; యష్టుం = దేవతలఁ బూజించుటకు; గతః = (యాగశాలకు) పోయెను.

రెండవవసంతఋతువు రాఁగా నేఁడాది సంపూర్ణమయినది; అంతటఁ బరాక్రమశాలియగు దశరథుఁడు, సంతానముకొఱకు, నశ్వమేధయాగముసేయుటకు యాగశాలను బ్రవేశించెను.

అని తాత్పర్యము.

అభివాద్య వసిష్ఠంచ న్యాయతః ప్రతిపూజ్య చ
అబ్రవీత్ప్రశ్రితం వాక్యం ప్రసవార్థం ద్విజోత్తమమ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశరథుఁడు; ద్విజోత్తమం = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహర్షిని; అభివాద్యచ = నమస్కరించియు; న్యాయతః = శాస్త్రమువలన; ప్రతిపూజ్యచ = పూజించియు; ప్రసవార్థం = సంతానముకొఱకు; ప్రశ్రితం = వినయముతోఁగూడిన; వాక్యం (వక్ష్యమాణమగు) మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ఆదశరథుండు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠమహామునిని నమస్కరించి యథాశాస్త్రముగఁబూజించి, తనకు నిష్పన్నముగ సంతానము గల్గుటకై, వినయముతో నిట్లని, చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

యజ్ఞో మే క్రియతాం బ్రహ్మన్ యథోక్తం మునిపుంగవ
యథా న విఘ్నః క్రియతే యజ్ఞాంగేషు విధీయతామ్. ౩

టీక ॥ మునిపుంగవ= మునిశ్రేష్ఠుఁడవగు; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! మే=నాయొక్క; యజ్ఞః= యాగము; యథోక్తం= శాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినదానినతిక్రమింపక; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. యజ్ఞాంగేషు = యాగముయొక్క-అంగములయందు ... ఎట్లు; విఘ్నాః= అంత ... నక్రియతే=చేయఁబడవో; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు; విధీయతాం=చేయఁబడుఁగాక.

"మునిశ్రేష్ఠుండవగువసిష్ఠుఁడా! నాయాగమునుయథాశాస్త్రంబుగనెఱవేర్ప వలయును; ఉపకరణము, క్రియ, దేవత, మొదలగుయాగాంగములయందు, రాక్షసు, లంతరాయముసేయుట కవకాశములేకుండు నట్లు, సేయవలయును.

అనితాత్పర్యము.

భవాన్ స్నిగ్ధ స్సుహృ న్మహ్యం గురుశ్చ పరమో మహాన్
ఓఢవ్యో భవతా చైవ భారో యజ్ఞస్య చోద్యతః. ౪

టీక॥ భవాన్=నీవు; మహ్యం (షష్ఠ్యర్థమందుఁ జతుర్థి)=నాకు; స్నిగ్ధః=స్నేహముతోఁ గూడినవాఁడవు; సుహృత్ = స్నేహితుఁడు. పరమః=ఉత్కృష్టుఁడును; మహాన్= పూజ్యుఁడునగు; గురుశ్చ = ఆచార్యుఁడును. ఉద్యతః=ఆరంభింపఁ బడిన; యజ్ఞస్య=యాగముయొక్క; భారశ్చ= భారమును (చకారము చే) ఆర్త్విజ్యమును; భవతైవ = నీచేతనే; ఓఢవ్యః=వహింపఁ బడవలయును.

నీవునాకుఁ, బరమస్నేహితుండవు; పరమపూజ్యాచార్యుండవు; ఈ యాగమునకు ఋత్విజుండవై, యిందలిభారమునంతయు వహింపవలయును; అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

తథేతి చ స రాజాన మబ్రవీ ద్ద్విజసత్తమః
కరిష్యే సర్వమేవైత ద్భవతా య త్సమర్థితమ్. ౫

టీక ॥ ద్విజసత్తమః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు; సచ = ఆవసిష్ఠుఁడు

ను; రాజానం=దశరథమహారాజును గూర్చి; భవతా=నీచేత; యత్=ఏది; సమర్థితం=ప్రార్థింపఁబడెనో; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; ఏతత్=దీని; సర్వమేవ=అంతయు నే; తథా=ఆలాగు; కరిష్యే=చేసెదను; ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నావసిష్ఠుండును, "నీవు ప్రార్థించినవాని నంతయు నాలాగే చేసెదను" అని, దశరథమహారాజుతోఁ జెప్పెను, అని తాత్పర్యము.

తతో ఽబ్రవీ ద్ద్విజా న్వృద్ధా న్యజ్ఞకర్మసు నిష్ఠితాన్
స్థాపత్యే నిష్ఠితాం శ్చైవ వృద్ధా న్పరమ ధార్మికాన్. ౬
కర్మాంతికాన్ శిల్పకారా న్వర్ధకీన్ ఖనకా నపి
గణకాన్ శిల్పిన శ్చైవ తథైవ నటనర్తకాన్. ౭
తథా శుచీన్ శాస్త్రవిదః పురుషాన్ సుబహుశ్రుతాన్
యజ్ఞకర్మ సమీహంతాం భవంతో రాజశాసనాత్ ౮
ఇష్టకా బహుసాహస్రా శ్శీఘ్ర మానీయతా మితి

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము)= ఆవసిష్ఠుఁడు; యజ్ఞకర్మసు=యాగకార్యములయందు; నిష్ఠితాన్ = నియోగింపఁబడిన; వృద్ధాన్=ముసలివాండ్రగు; ద్విజాన్=బ్రాహ్మణులను; వృద్ధాన్=ముసలివాండ్రను; పరమధార్మికాన్=మిక్కిలిధర్మము నాచరించువారునగు; స్థాపత్యే= ఆయాద్రవ్యములఁ దెప్పించుట యందలి యధికారము నందు; నిష్ఠితాం శ్చైవ=నియోగింపఁ బడినట్టి వారలను; కర్మాంతికాన్ = పనివాండ్రను; శిల్పకారాన్ = ఇటికఱాళ్లు మొదలగువాటిని జేయువారలను; వర్ధకీన్=వడ్ల వాండ్రను; ఖనకానపి=త్రవ్వువారలను; గణకాన్=లెక్కించువారలను; శిల్పిన శ్చైవ=చిత్రములు వ్రాయువారలను; తథైవ=ఆలాగే; నటనర్తకాన్, నట=రసము నభినయించువారలను, నర్తకాన్=భావము

నభినయించు వారలను; తథా= ఆలాగు; శుచీన్= పరిశుద్ధులును; శాస్త్రవిదః=శాస్త్రముల నెఱింగినవారును; సుబహుశ్రుతాన్=మిక్కిలియధికమైనశాస్త్రనిశ్చయము గలవారునగు; పురుషాన్= రాజపురుషులనుంగూర్చి ; భవంతః= మీరలు; రాజశాసనాత్= రాజాజ్ఞవలన;యజ్ఞకర్మ=యాగకార్యమును; సమీహంతాం=ప్రయత్నింపుదురుగాక. బహుసాహస్రాః= పెక్కువేలసంఖ్యగల ; ఇష్టకాః= ఇటికతాళ్లు; శీఘ్రం=వడిగా; ఆనీయతాం=(ఏకవచనంబాషము) తేఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, నావసిష్ఠుండు, యాగకార్యనియుక్తులైనవృద్ధబ్రాహ్మణులను,వృద్ధులును ధార్మికులునగునాయాద్రవ్యములఁ దెప్పించుటయందధికృతులైనవారలను , బనివాండ్రను, ఇటికతాళ్లు మొదలగువానిం జేయువారలను,వడ్లవాండ్రను, దటాకము మొదలైన వానింద్రవ్వువారలను,లెక్కలు వ్రాయు వారలను,చిత్తరువులు కల్పించువారలను, రసభావంబుల నభినయించువారలను, మఱియుఁ,బరిశుద్ధులును శాస్త్రతత్త్వంబులనెఱింగినవారలునగురాజపురుషులనుం,జూచి, "రాజాజ్ఞంబట్టి,మీరందఱుయాగకార్యములంబ్రవర్తింపుఁడు, ఇటకతాళ్లుపెక్కుసహస్రంబులుకొనిరండు"అనియాజ్ఞాపించెను. అనితాత్పర్యము.

ఔపకార్యాః క్రియంతాంచ రాజ్ఞాం బహుగుణాన్వితాః. ౯

టీక ॥ రాజ్ఞాం= రాజులకు; బహుగుణాన్వితాః= పెక్కుగుణములతోఁగూడిన;ఔపకార్యాశ్చ= మేడలును; క్రియంతాం=చేయంబడుఁగాక.

పెక్కుపదార్థంబుల సంపూర్ణంబులయిన రాజగృహంబులరచియింప వలయును.

అనితాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణావసథాశ్చైవ కర్తవ్యాశ్శతశశ్శుభాః

భక్ష్యాన్నపానై ర్బహుభి స్సముపేతా స్సుసంస్థితాః. ౧౦

టీక ॥ శుభాః=మంగళకరము లైనవియును; బహుభిః = అనేకములైన; భక్ష్యాన్నపానైః = భక్ష్యములతోను అన్నములతోను పానీయంబులతోను; సముపేతాః = కూడినవియును; సుసంస్థితాః= స్థిరములునగు; బ్రాహ్మణావసథాశ్చ=బ్రాహ్మణగృహములను; శతశః=అనేకములుగా; కర్తవ్యాః= చేయంబడవలయును.

నానా విధంబులగు భక్ష్యాన్నపానీయంబులతోఁగూడి, మంగళకరంబులై గాలివానలం గూలకుండునట్లు సుస్థిరంబులై, యొండు, బ్రాహ్మణగృహంబులనుం, గావింప వలయును.

అని తాత్పర్యము.

తథా పౌరజనస్యాపి కర్తవ్యా బహువిస్తరాః
ఆవాసా బహుభక్ష్యా వై సర్వకామై రుపస్థితాః ౧౧

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; పౌరజనస్యాపి= పట్టణమునందు వసించు జనమునకును; బహువిస్తరాః= అధికమైన వెడల్పును నిడుపునుంగలవియును; బహుభక్ష్యాః=అనేకములైనభక్ష్యములు గలవియును; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) సర్వకామైః, సర్వ = సమస్తములైన, కామైః = కోరఁబడు పదార్థములతో; ఉపస్థితాః= కూడినవియు నగు; ఆవాసాః= నివాస స్థానములు; కర్తవ్యాః = చేయఁబడవలయును.

ఆప్రకారము, పట్టణమునందుండు జనులకును, మిక్కిలి వెడల్పును నిడుపునుం గలిగి, నానావిధభక్ష్యంబులతోను శ్రేష్ఠములైనసమస్త పదార్థములతోనుంగూడిననివాస స్థానములుం గల్పింపవలయును.

అని తాత్పర్యము.

తథా జానపదస్యాపి జనస్య బహుశోభనమ్
దాతవ్య మన్నం విధివ త్సత్కృత్య నతు లీలయా. ౧౨

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; జానపదస్య = గ్రామములలోనుండు నట్టి; జనస్యాపి = జనమునకును; విధివత్=శాస్త్రప్రకారముగ; బహుశోభనం= మిక్కిలి మంగళకరములయిన; అన్నం= అన్నము; దాతవ్యం=ఇవ్వఁబడవలయును. లీలయాతు= అనాదరముచేత మాత్రము; న(దాతవ్యం)= ఇవ్వఁబడఁగూడదు.

ఆప్రకారము, గ్రామ్యజనులకును, మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైన యన్నమును శాస్త్రప్రకారము, శ్రద్ధతో, నివ్వవలయును; అనాదరముగా మాత్ర మివ్వఁగూడదు.

అని తాత్పర్యము.

సర్వే వర్ణా యథా పూజాం ప్రాప్నువంతి సుసత్కృతాః
న చావజ్ఞా ప్రయోక్తవ్యా కామక్రోధవశాదపి. ౧౩

టీక॥యథా=ఎట్లు;వర్ణాః= జాతులు; సర్వే=అన్నియును; సుసత్కృతాః = చక్కగాసత్కరింపఁబడినవై ;పూజాం= పూజను; ప్రాప్నువంతి= పొందుదురో; తథాకర్తవ్యం(అధ్యాహృతము)= ఆ ప్రకారముచేయఁ బడవలయును,కామక్రోధవశాదపి = కామక్రోధముల కధీనతవలనను (అపిశబ్దమువలన) అనాదరమువలనను; అవజ్ఞాచ = అవమానము మాత్రము; నప్రయోక్తవ్యా = చేయఁబడఁగూడదు.

అన్నిజాతులు, నెట్లు, చక్కగాఁబూజనొందునో;ఆప్రకారము చేయవలయును; కామక్రోధముల వలనఁగాని యనాదరమువలనఁగాని, యెంతమాత్రమవమానముచేయఁగూడదు. అని తాత్పర్యము.

యజ్ఞకర్మసు యే వ్యగ్రాః పురుషా శ్శిల్పిన స్తథా
తేషామపి విశేషేణ పూజా కార్యా యథాక్రమమ్. ౧౪

టీక ॥ తథా= ఆప్రకారము; యజ్ఞకర్మసు = యాగకార్యములందు; వ్యగ్రాః=ఆసక్తులైన ; పురుషాః=రాజపురుషులును ; శిల్పి

నః=శిల్పముచేయువారును; యే (సంతి)=ఎవరుగలరో; తేషామపి=వారలకును; విశేషేణ= అతిశయముచేత; యథాక్రమం=వరుసవప్పక; పూజా=పూజ; కార్యా=చేయఁదగినది.

మఱియు, యాగకార్యములయందాసక్తులయిన రాజపురుషుల కును శిల్పులకును, విశేషముగా, వారివారియోగ్యతననుసరించి, పూజ సేయవలయును.

అని తాత్పర్యము.

తే చ స్యు స్సంభృతా స్సర్వే వసుభి ర్భోజనే నచ

టీక ॥ తే=ఆయాగ కార్యములయందాసక్తులయినవారు; సర్వే చ=అందఱును; వసుభిః=ధనములచేతను; భోజనేనచ=భోజనముచేతను; సంభృతాః=తృప్తులుగా; స్యుః=అగుదురు.

యాగకార్యములయందాసక్తులగువారందఱును, ధనములచేతను భోజనముచేతనుం,దృప్తులగుదురు.

అని తాత్పర్యము.

యథా సర్వం సువిహితం న కించి త్పరిహీయతే. ౧౪
తథా భవంతః కుర్వంతు ప్రీతిస్నిగ్ధేన చేతసా

టీక ॥ యథా=ఎట్లు; సర్వం=సమస్తమును; సువిహితం=చక్కగాఁజేయఁబడినది; స్యాత్ (అస్యాత్ హృతము)=అగునో; కించిత్=కొంచమైనను; నపరిహీయతే=విడువంబడదో; తథా = అట్లు; భవంతః=మీరలు; ప్రీతిస్నిగ్ధేన, ప్రీతి=ప్రేమచే, స్నిగ్ధేన=ఆర్ద్రమైన; చేతసా=మనస్సుతో; కుర్వంతు=చేయుదురు గాక.

సమస్తమునుం జక్కగాఁ జేయఁబడి, కొంచమైనను విడువంబడకుండు నట్లు, మిక్కిలిప్రేమగలహృదయముతో,మీరలు, చేయుదురుగాక అని,వసిష్ఠుఁడు, ఆబ్రాహ్మణులంజూచి, చెప్పెను, అని తాత్పర్యము.

తత స్సర్వే సమాగమ్య వసిష్ఠ మిద మబ్రువన్. ౧౫

యథోక్తం త త్సువిహితం నకించి త్పరిహీయతే
యథోక్తం త త్కరిష్యామో నకించి త్పరిహాస్యతే. ౧౭

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట;సర్వే=అందఱును; సమాగమ్య=వచ్చి;వసిష్ఠం=వసిష్ఠునిఁగూర్చి; తత్=ఆ, రాజగృహములు నేర్పఱచుట మొదలగు కార్యము; యథా = ఎట్లు;ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో; తథా(అధ్యాహృతము) = అట్లు; సువిహితం=చక్కఁగాఁజేయఁబడినది. కించిత్=కొంచెమైనను; నపరిహీయతే=విడువంబడలేదు. తత్=ఆ,అన్నదానము మొదలగు కార్యము ; యథా=ఎట్లు;ఉక్తం=చెప్పఁబడెనో;తథా(అధ్యాహృతము) = అట్లు;కరిష్యామః = చేసెదము. కించిత్ = కొంచెమైనను;నపరిహాస్యతే=విడువఁబడదు;ఇదం = ఈవాక్యమును;అబ్రువన్=చెప్పిరి.

అంతట,వారలందఱును,వచ్చి, "రాజగృహములునిర్మించుటమొదలగువానిం,దాముసెలవిచ్చినపద్ధతినే,చక్కగాఁజేసితిమి;కొంచెమైననువిడువలేదు; అన్నదానముమొదలగువానినిం,దాముసెలవిచ్చినట్లే, చేసెదము, కొంచెమైనను, విడవము"అని, వసిష్ఠునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సుమంత్ర మానీయ వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; సుమంత్రం=సుమంత్రుని; ఆనీయ=రప్పించి; వాక్యం=(వక్ష్యమాణమగు)మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, వసిష్ఠుఁడు, సుమంత్రుని రావించి,యిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిమంత్రయస్వ నృపతీన్ పృథివ్యాం యేచ ధార్మికాః. ౧౮

టీక॥ పృథివ్యాం = భూమియందు;యే=ఎవరు (చకారంబు పాదపూరణార్థము); ధార్మికాః = ధర్మమునాచరించువార

లో; తాన్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; నృపతీన్=రాజులను; నిమంత్రయస్వ=పిలువుము.

భూమండలమందు ధార్మికులుగానున్నరాజులనందఱిని బిలువుము. అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణాన్ క్షత్రియాన్ వైశ్యాన్ఛూద్రాంశ్చైవ సహస్రశః
సమానయస్వ సత్కృత్య సర్వదేశేషు మానవాన్. ౧౯

టీక॥ బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను; క్షత్రియాన్= క్షత్రియులను; వైశ్యాన్=వైశ్యులను; శూద్రాంశ్చైవ=శూద్రులనగు; సర్వదేశేషు = సమస్తదేశములందును; స్థితాన్(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; మానవాన్= మనుష్యులను; సత్కృత్య=పూజించి; సహస్రశః= వేనవేలుగా; సమానయస్వ=తెమ్ము.

సమస్తదేశముల యందుండు, బ్రాహ్మణులను, క్షత్రియులను, వైశ్యులను, శూద్రులనుం, బూజించి, వేనవేల కొలంది, నటకుఁ, దోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

మిథిలాధిపతిం శూరం జనకం సత్యవిక్రమమ్
నిష్ఠితం సర్వశాస్త్రేషు తథా వేదేషు నిష్ఠితమ్. ౨౦
తమానయ మహాభాగం స్వయమేవ సుసత్కృతమ్
పూర్వసంబంధినం జ్ఞాత్వా తతః పూర్వం బ్రవీమి తే. ౨౧

టీక ॥ మిథిలాధిపతిం=మిథిలదేశమునకుఁబ్రభువును; శూరం=యుద్ధమునందుభయములేనివాఁడును; సత్యవిక్రమం= యథార్థపరాక్రమముగలవాఁడును; సర్వశాస్త్రేషు=సమస్తశాస్త్రములయందును; నిష్ఠితం=సమర్థుఁడును; తథా=అట్లు; వేదేషు=వేదములందు; నిష్ఠితం=సమర్థుఁడును; మహాభాగం = గొప్పభాగ్యముగలవాఁడునగు; తం=ఆ; జనకం=జనకమహారాజును; స్వయమేవ=నీవే;

సుసత్కృతం=చక్కగాఁబూజింపఁబడినవానిఁగా; అనయ=తోడితెమ్ము;తం (అధ్యాహృతము) = ఆజనక మహారాజును; పూర్వసంబంధినం=మునుపటిబంధుసంబంధముగలవానిఁగ; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; తతః=అందువలన;పూర్వం=ముందు; తే=నీకు; బ్రవీమి=చెప్పచున్నాను.

దృఢ పరాక్రమముగలిగి శూరుండై, సమస్తశాస్త్రములును వేదములునుం జక్కగానెఱింగి, మహాభాగ్యశాలియైయున్న,మిథిలాధిపతియగు జనకమహారాజును, నీవే, నానావిధ సత్కారములుం జేసి, తోడితెమ్ము;అతఁడు మునుపటిసంబంధియని యెఱింగి యున్నందున, మొదట, నతనిఁదోడితెమ్మని,నీకుఁ జెప్పితిని.

అని, తాత్పర్యము.

తథా కాశీపతిం స్నిగ్ధం సతతం ప్రియవాదినమ్
వయస్యం రాజసింహస్య స్వయమేవా నయస్వ హ. ౨౨

టీక॥ తథా=అట్లు; స్నిగ్ధం=దయగలవాఁడును;సతతం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియవాదినం=సంతోషముపుట్టునట్లు మాటలాడు వాఁడును;రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుఁడగు దశరథునకు; వయస్యం=స్నేహితుఁడునగు; కాశీపతిం=కాశీదేశపురాజును; స్వయమేవ=నీవే; ఆనయస్వ=తోడితెమ్ము("హ" అనునది పాదపూరణార్థకము).

దయాశాలియు, నెల్లప్పుడునుం బ్రియముగామాటలాడువాఁడునై, రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునకుఁ బ్రియమిత్రుండైయుండు, కాశీరాజును,నీవే,తోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

తథా కేకయరాజానం వృద్ధం పరమ ధార్మికమ్
శ్వశురం రాజసింహస్య సపుత్రం త్వ మిహానయ. ౨౩

టీక॥ తథా=అట్లు; త్వం=నీవు;ఇహ=ఇచ్చటికి; వృద్ధం=ముసలివాఁడును;పరమధార్మికం=మిక్కిలిధర్మము నాచరించువాఁడు

ను; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుం డగుదశరథునకు; శ్వశురం=మామగారునగు; సపుత్రం=కొడుకుతోఁ గూడుకొనిన; కేకయరాజానం=కేకయదేశపురాజును; ఆనయ = తోడితెమ్ము.

వృద్ధుండై, ధర్మముననాచరించువారలలో శ్రేష్ఠుండై, రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకు మామయైన కేకయరాజు, నతనికుమారునితోఁ గూడనిచ్చటికి,నీవుతోడితెమ్ము.

అని తాత్పర్యము.

అంగేశ్వరం మహాభాగం రోమపాదం సుసంస్కృతమ్
వయస్యం రాజసింహస్య సమానయ యశస్వినమ్. ౨౪

టీక॥ అంగేశ్వరం=అంగదేశప్రభువును; మహాభాగం=పూజ్యమగుభాగ్యముగలవాఁడును;సుసంస్కృతం=చక్కగా నలంకరింపఁబడినవాఁడును; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకు, వయస్యం=స్నేహితుండును; యశస్వినం=శ్రేష్ఠమైనకీర్తిగలవాఁడునగు; రోమపాదం = రోమపాదమహారాజును;సమానయ=చక్కగాఁదోడితెమ్ము.

సద్గుణంబులచే నలంకరింపఁబడి, శ్రేష్ఠంబైనకీర్తిగలిగి,మహాభాగ్యశాలియై, రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునకుఁ బ్రియమిత్రుండై, యున్న,యంగదేశాధిపతియగు రోమపాదునిందోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచీనా న్సింధుసౌవీరాన్ సౌరాష్ట్రేయాంశ్చ పార్థివాన్
దాక్షిణాత్యా న్నరేంద్రాంశ్చ సమస్తా నానయస్వహ. ౨౫

టీక॥ ప్రాచీనాన్=తూర్పుదిక్కునందలిరాజులను; సింధుసౌవీరాన్ =సింధుసౌవీర దేశంబులందుండు రాజులను; సౌరాష్ట్రేయాన్= సౌరాష్ట్రదేశమునందుండు; పార్థివాంశ్చ=రాజులను; దాక్షిణాత్యాన్= దక్షిణపుదిక్కునందుండు;నరేంద్రాంశ్చ=రాజులను;

సమస్తాన్ = అందఱను; ఆనయ స్వ=తోడితెమ్ము(హకారంబుపాదపూరణార్థము).

తూర్పుదిక్కునందలి రాజులను, సింధుసౌవీరదేశంబులనుండు రాజులను, సౌరాష్ట్రదేశమునందుండు రాజులను, దక్షిణపుదిక్కునందలిరాజులను,నందఱం దోడితెమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

సంతి స్నిగ్ధాశ్చ యేచాన్యే రాజానః పృథివీతలే
తానానయ యథాక్షిప్రం సానుగాన్ సహబాంధవాన్. ౨౬

టీక॥ పృథివీతలే=భూమండలమందు;స్నిగ్ధాః=దయగలవారును; అన్యేచ=ఇతరులునగు;యే=ఏ;రాజానః = రాజులు; సంతి=కలరో; తాంశ్చ=వారలను;సానుగాన్=పరివారముతోఁగూడినవారు గాను; సహబాంధవాన్=బంధువులతోఁగూడినవారుగాను;యథాక్షిప్రం=వేగముననతిక్రమింపక; ఆనయ=తోడితె

మఱియు,భూమండలమందు, ని[illegible]రైనదయాదిసద్గుణములు గల రాజు లెవ్వరుగలరో, వారినందఱు సంబంధివారబంధు జనంబులతోడం గూడశీఘ్రింబుగఁదోడితెమ్ము; అని వసిష్ఠుఁడుసుమంత్రునకుఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

వసిష్ఠవాక్యం తచ్ఛ్రుత్వా సుమంత్ర స్త్వరిత స్తదా
వ్యాదిశ త్పురుషాం స్తత్ర రాజ్ఞా మానయనే శుభాన్. ౨౭

టీక॥తత్=ఆ;వసిష్ఠవాక్యం=వసిష్ఠునిమాటను; శ్రుత్వా=విని;తదా=అప్పుడు; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు;త్వరితః = వేగముగలవాఁడై;తత్ర=అచ్చట;రాజ్ఞాం=రాజులయొక్క(రాజులను); ఆనయనే=తోడితెచ్చుటయందు; శుభాన్ = మంచిగుణములుగల; పురుషాన్=పురుషులను; వ్యాదిశత్=ఆజ్ఞాపించెను.

సుమంత్రుండావసిష్ఠవచనమువిని,శీఘ్రముగాఁ, గొందఱురాజులఁ, దోడితెచ్చుటకు, సద్గుణసంపన్నులయిన,పురుషులం,బంచెను.

అని తాత్పర్యము.

స్వయమేవహి ధర్మాత్మా ప్రయయౌ మునిశాసనాత్
సుమంత్ర స్త్వరితో భూత్వా సమానేతుం మహీక్షితః. ౨౮

టీక॥ మునిశాసనాత్=వసిష్ఠమహాముని యాజ్ఞ వలన; ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండగు; సుమంత్రః=సుమంత్రుఁడు; త్వరితః=వేగము గలవాఁడు; భూత్వా=అయి; మహీక్షితః=రాజులను; సమానేతుం = చక్కఁగాఁదోడితెచ్చుటకు; స్వయమేవ=తానే; ప్రయయౌ హి=పోయెనుగదా.

వసిష్ఠమహాముని పనుపునంజేసి, ధర్మస్వభావుండగు సుమంత్రుండు, జనకమహారాజుమొదలగుమహారాజులఁ, జక్కఁగాఁబిలిచికొనివచ్చుటకు, శీఘ్రముగాఁదానేపోయెను.

అని తాత్పర్యము.

తేచ కర్మాంతికా స్సర్వే వసిష్ఠాయ చ ధీమతే
సర్వం నివేదయంతి స్మ యజ్ఞే య దుపకల్పితమ్. ౨౯

టీక॥ తే=ఆ; కర్మాంతికాః=పనివాండ్రు; సర్వేచ=అందఱును; యజ్ఞే=యాగమునందు(యాగనిమిత్తము); యత్ = ఏది; ఉపకల్పితం=చేయఁబడెనో; తత్(అధ్యాహృతము)=దాని; సర్వం=అంతను; ధీమతే = బుద్ధిమంతుఁడగు; వసిష్ఠాయ = వసిష్ఠునికొఱకు(చకారము పాదపూరణార్థము); నివేదయంతిస్మ=అప్పగించిరి.

ఆపని వాండ్రందఱును, దాము యాగ నిమిత్తము నిర్మించిన దంతయు, బుద్ధిమంతుండగువసిష్ఠునకొప్పగించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతో ద్విజశ్రేష్ఠ స్తాన్ సర్వా నిద మబ్రవీత్
అవజ్ఞయా న దాతవ్యం కస్యచి ల్లీలయాపివా. ౩౦
అవజ్ఞయా కృతం హన్యా ద్దాతార న్నాత్ర సంశయః

టీక॥ తతః = అంతట; ద్విజశ్రేష్ఠః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠుండు; ప్రీతః = సంతసించినవాఁడై; తాన్ = ఆపనివాండ్రను; సర్వాన్ = అందఱనుంగూర్చి; "కస్యచిత్ = ఒకానొకనికైనను; అవజ్ఞయా = అనాదరముచేతఁగాని; లీలయాపివా = అశ్రద్ధచేతఁగాని; న దాతవ్యం = ఇవ్వఁబడఁగూడదు. అవజ్ఞయా = అనాదరముచేత; కృతం = చేయఁబడిన దానము; దాతారం = దానముచేయువాని; హన్యాత్ = చంపును; అత్ర = ఈవిషయమందు; సంశయః = సందియము; న = లేదు" ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు వసిష్ఠుండు, సంతసించి, యాపనివాండ్ర నందఱంజూచి, "అనాదరముగాఁగాని, శ్రద్ధలేకగాని, యొకానొకనికైనను, దానము చేయఁగూడదు; అనాదరముగా దానచేసినట్టయిన, దానము చేయువానికిం గీడువాటిల్లును, ఇందెంతమాత్రము సందియంబు లేదు." అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః కైశ్చి దహోరాత్రై రుపయాతా మహీక్షితః. ౩౧
బహూని రత్నాన్యాదాయ రాజ్ఞో దశరథస్య వై

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; కైశ్చిత్ = కొన్ని; అహోరాత్రైః = అహోరాత్రములచేత; మహీక్షితః = రాజులు; రాజ్ఞః = రాజైన; దశరథస్య = దశరథునకు; ("వై" అనునది పాద పూరణార్థము). బహూని = అనేకములైన; రత్నాని = మణులను; ఆదాయ = తీసికొని; ఉపయాతాః = వచ్చిరి.

అంతఁ, గొన్ని యహోరాత్రంబులకు, రాజులందఱు, దశరథమహారాజునకు పాయనంబిడుటకై, పెక్కుమణులందీసికొని, వచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతో వసిష్ఠ స్సుప్రీతో రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౩౨

తతః=ఆపిమ్మట, వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; సుప్రీతః=మిక్కిలిసంతసించినవాఁడై; రాజానం=దశరథమహారాజునుగూర్చి; ఇదం=ఈ; మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, వసిష్ఠుండు, మిక్కిలి సంతసించి, దశరథమహారాజుతో, నిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఉపయాతా నరవ్యాఘ్ర రాజాన స్తవ శాసనాత్
మయాపి సత్కృతా స్సర్వే యథార్హం రాజసత్తమాః. ౩౩

టీక॥ నరవ్యాఘ్ర=పురుషశ్రేష్ఠుఁడైనదశరథుఁడా! తవ=నీయొక్క, శాసనాత్=ఆజ్ఞవలన; రాజానః=రాజులు; ఉపయాతాః=వచ్చిరి; రాజసత్తమాః=రాజశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱు; మయాపి=న ...; యథార్హం=యథాయోగ్యముగ; సత్కృతాః= పూజింపఁబడిరి.

పురుషశ్రేష్ఠుండవైన దశరథుఁడా! నీయాజ్ఞ వలన రాజులందఱువచ్చిరి, నేను, నారాజశ్రేష్ఠుల, వారి వారి గౌరవమునకుం దగురీతింబూజించితిని. అని తాత్పర్యము.

యజ్ఞీయం చ కృతం రాజన్ పురుషై స్సుసమాహితైః
నిర్యాతు చ భవాన్యష్టుం యజ్ఞాయతన మంతికాత్. ౩౪
సర్వకామై రుపహృతై రుపేతం వై సమంతతః

టీక॥ రాజన్ = దశరథమహారాజా! సుసమాహితైః=మిక్కిలి యెచ్చరికగలిగిన; పురుషైః=పురుషులచేత; యజ్ఞీయంచ=యాగమునకుఁగావలయునన్నియును; కృతం=చేయఁబడినది. భవాంశ్చ=నీవును; యష్టుం=యాగముసేయుటకు; అంతికాత్ = (సప్తమ్యర్థమందుఁబంచమి)సమీపమునందు; సమంతతః = అంతటను; ఉపహృతైః=చేర్పఁబడిన; సర్వకామైః= సమస్తములైన కామ్యవస్తువులతో;

ఉపేతం=కూడినట్టి ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); యజ్ఞాయతనం= యాగశాలనుగూర్చి; నిర్యాతు=బయలు వెడలుదువు గాక.

రాజపురుషులు మిక్కిలి యెచ్చరికగలిగి, యాగమునకుఁగావలయు వానింజేసిరి; నీవును, యాగము సేయుటకై, సమీపమందు, సమస్తకామంబులనంతటను, నిండియున్న, యజ్ఞశాలఁబ్రవేశింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ద్రష్టు మర్హసి రాజేంద్ర మనసేవ వినిర్మితమ్. ౩౫

టీక॥ రాజేంద్ర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా; మనసా=మనస్సుచేత; వినిర్మితమివ(స్థితం)=చేయఁబడిన దన్నట్లున్న, యాగశాలను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవైన దశరథుఁడా! నీవు, మనస్సుచేఁ జేయఁబడినట్లతి శీఘ్రముగా నిర్మింపఁబడిన యాగశాలనుం జూడవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

తథా వసిష్ఠ వచనా దృశ్యశృంగస్య చోభయోః
శుభే దివస న[illegible] తే [illegible]తో జగతీపతిః. ౩౬

టీక॥ తథా=అట్లు; వసిష్ఠస్య=వసిష్ఠుని యొక్కయు; ఋశ్యశృంగస్య చ = ఋశ్యశృంగుని యొక్కయు; ఉభయోః=[illegible] ద్దఱి యొక్క; వచనాత్= మాటవలన; జగతీపతిః=భూమికిఁ బ్రభువైన దశరథుఁడు; శుభే=మంగళకరమైన; దివస నక్షత్రే=దినమందును నక్షత్రమందును; నిర్యాతః=బయలు వెడలెను.

ఇచ్చట, "వసిష్ఠస్య వచనాత్" అని చెప్పవలసియుండఁగా, ఆర్షమగుటంజేసి, "వసిష్ఠస్య" అనుపదమునందలి విభక్తి ప్రత్యయంబగు "స్య" అనుదాని, లోపింపఁజేసి, "వసిష్ఠవచనాత్" అని ప్రయుక్తంబైనది. కావున, "వసిష్ఠస్య వచనాత్" అనియే విభాగము చేసి వ్యాఖ్యానము వ్రాయఁబడినది.

ఆప్రకారము, వసిష్ఠుండును ఋశ్యశృంగుండునుం జెప్పఁగా, దశరథమహారాజు, మంగళకరమైన, వారమునక్షత్రముగలతిథియందు, గృహమునుండి, యాగశాలకుఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో వసిష్ఠ ప్రముఖా స్సర్వఏవ ద్విజోత్తమాః
ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య యజ్ఞకర్మారభం స్తదా. ౩౭

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడు మొదలు గాఁగల; ద్విజోత్తమాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సర్వఏవ=అందఱునే; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగునిఁ; పురస్కృత్య=ముందిడికొని; యజ్ఞకర్మ=యాగకార్యమును; ఆరభన్=మొదలుపెట్టిరి.

అంత, వసిష్ఠుఁడుమొదలగుబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱు, ఋశ్యశృంగుని ముందిడుకొని, యాగకార్యమునారంభించిరి. అనితాత్పర్యము.

యజ్ఞవాటగతా స్సర్వే యథాశాస్త్రం యథావిధి

టీక॥సర్వే=అందఱును; యజ్ఞవాటగతాః=యాగశాలనుబొందినవారలై; యథాశాస్త్రం=కల్పసూత్రమునతిక్రమింపక; యథావిధి=వేదమందుఁజెప్పఁబడిన దానిన తిక్రమింపక; ఆరభన్(అధ్యాహృతము)=ఆరంభించిరి.

అందఱును, యాగశాలంజేరి, కల్పములోఁజెప్పఁబడినట్లును, వేదములోవిధింపఁబడినట్లును, యాగకార్యములఁ, జేయసాగిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, త్రయోదశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ త్రయోదశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీః

చతుర్దశసర్గప్రారంభః.

అథ సంవత్సరే పూర్ణే తస్మిన్ ప్రాప్తే తురంగమే
సరయ్వాశ్చోత్తరే తీరే రాజ్ఞో యజ్ఞోఽభ్యవర్తత. ౧

టీక॥ అథ=గుఱ్ఱమును విడిచిన పిమ్మట; సంవత్సరే = ఏఁడాది; పూర్ణే=నిండఁగా; తస్మిన్=ఆ; తురంగమే=గుఱ్ఱము; ప్రాప్తే=[illegible] సరయ్వాః=సరయూనదియొక్క; ఉత్తరే = ఉత్తరప్రదేశమునందలి; తీరే=గట్టునందు; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; యజ్ఞః=యాగము; అభ్యవర్తత=జరిగినది.

గుఱ్ఱమును విడిచి యేఁడాదియు [illegible]గానే యాగుఱ్ఱము మఱలవచ్చి[illegible] అంత, సరయూనదియుత్తరతీరమునందు, దశరథుని, యశ్వమేధము, ప్రవర్తించెను. అని తాత్పర్యము.

ఋశ్యశృంగం పురస్కృత్య కర్మ చక్రు ర్ద్విజర్షభాః
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః. ౨

టీక॥ ద్విజర్షభాః = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సుమహాత్మనః = మిక్కిలి పూజ్యమైనస్వభావముగల; అస్య=ఈ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; అశ్వమేధే = అశ్వమేధమనెడు; మహాయజ్ఞే = గొప్పయాగమునందు; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగుని; పురస్కృత్య=ముందుగాకొని; కర్మ=కార్యమును; చక్రుః=చేసిరి.

మిక్కిలి పూజ్యంబగు స్వభావముగలయీదశరథుని యశ్వమేధమహాయాగమునందు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱు, ఋశ్యశృంగునిముందిడికొని, కార్యములం, జేయుచుండిరి. అని తాత్పర్యము.

కర్మ కుర్వంతి విధివ ద్యాజకా వేదపారగాః
యథావిధి యథాన్యాయం పరిక్రామంతి శాస్త్రతః. ౩

టీక॥ వేదపారగాః=వేదముల యొక్క-యంతమునెఱింగినట్టి; యాజకాః=ఋత్విజులు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగ; కర్మ=కార్యమును; కుర్వంతి=(భూతార్థమందు లట్)చేయుచుండిరి. యథావిధి=వే[illegible]లయందుఁ జెప్పఁబడినదాని నతిక్రమి[illegible] యథాన్యాయం=మీమాంసాన్యాయముల నతిక్రమింపక; శాస్త్రతః=కల్పసూత్రప[illegible]న; పరిక్రామంతి=(భూతా[illegible]ములట్)సంచరింపుచుండిరి.

సమస్త వేదముల పారంబు నెఱింగినట్టి ఋత్విజులు, యథాశాస్త్రముగఁ, గర్మములం జేయుచు, వేదంబుల యందు విధింపఁ బడినట్లును, మీమాంసాన్యాయంబుల నిశ్చితంబగునట్లును, కల్పసూత్రంబునఁ జెప్పంబడినట్లును, సంచరింపుచుండి[illegible]

[illegible] త్పర్యము.

ప్రవర్గ్యం శాస్త్రతః కృత్వా తథైవోపసదం ద్విజాః
చక్రుశ్చ విధివత్సర్వ మధికం కర్మ శాస్త్రతః. ౪

టీక॥ ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; శాస్త్రతః=శాస్త్రప్రకారమున; ప్రవర్గ్యం=ప్రవర్గ్యమనుకర్మము; తథైవ=ఆలాగే; ఉపసదం=ఉపసత్తు అనుకర్మమును; కృత్వా=చేసి; సర్వం=సమస్తమైన; కర్మచ=కర్మమును; విధివత్=వేదవిధిప్రకారము; శాస్త్రతః=కల్పసూత్రప్రకారమున; అధికం=ఎచ్చుగా (కొఱఁతపడకుండననుట) చక్రుః=చేసిరి.

బ్రాహ్మణులు, ప్రవర్గ్యమును, ఉపసత్తును, యథాశాస్త్రముగఁ జేసి, సమస్తమయినకర్మమును, వేదవిధిప్రకారమును, కల్పసూత్రమందుఁ జెప్పఁబడినట్లును, గొఱంతపడకుండఁ, జేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

అభిపూజ్య తతో హృష్టా స్సర్వే చక్రు ర్యథావిధి
ప్రాత స్సవనపూర్వాణి కర్మాణి మునిపుంగవాః. ౫

స ౧౪

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; మునిపుంగవాః=మునిశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; అభిపూజ్య= ఆయాకర్మదేవతలను, పూజించి; ప్రాతస్సవనపూర్వాణి=ప్రాతస్సవనము మొదలుగాఁగల; కర్మాణి=కర్మములను; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; చక్రుః=చేసిరి.

మునిశ్రేష్ఠులందఱును, సంతోషముతో, నాయాకర్మదేవతలం బూజించి; ప్రాతస్సవనము మొదలగుకర్మంబుల, యథాశాస్త్రముగాఁ జేసిరి. అని తాత్పర్యము.

ఐంద్రశ్చ విధివ ద్దత్తో రాజా చాభిష్టుతోఽనఘః
మాధ్యందినంచ సవనం ప్రావర్తత యథాక్రమమ్. ౬

టీక॥ ఐంద్రశ్చ=ఇంద్రదేవతాకమైనహవిర్భాగమును; విధివత్=యథా శాస్త్రముగ ; దత్తః= ఇవ్వఁ బడినది. అనఘః = దోషరహితమైన; రాజాచ=సోమలతయును; అభిష్టుతః=స్తుతింపఁబడినది. మాధ్యందినం=మధ్యాహ్నమందు జేయఁదగిన; సవనంచ=సవనకర్మమును; యథాక్రమం=వరుసనతిక్రమింపక; ప్రావర్తత=ప్రవర్తించెను.

ఇంద్రునకివ్వవలసిన హవిర్భాగంబింద్రునకివ్వఁబడినది; దోషరహితంబగుసోమలతయును, స్తుతింపఁబడినది; యథాక్రమముగా, మాధ్యందినసవనమునుజరిగిది.

అని, తాత్పర్యము.

తృతీయ సవనం చైవ రాజ్ఞోఽస్య సుమహాత్మనః
చక్రు స్తే శాస్త్రతో దృష్ట్వా తథా బ్రాహ్మణ పుంగవాః. ౭

టీక॥ తథా=అట్లు; తే=ఆ; బ్రాహ్మణపుంగవాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సుమహాత్మనః=మిక్కిలిపూజ్యమగుస్వభావముగల; అస్య=ఈ; రాజ్ఞః= (చతుర్థ్యర్థమందుషష్ఠి) దశరథమహారాజునకొఱకు; శాస్త్ర

తతః=శాస్త్రమువలన; దృష్ట్వా=చూచి; తృతీయసవనంచైవ=తృతీయసవనమును;చక్రుః=చేసిరి.

ఆబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, మహాత్ముండగు దశరథమహారాజుకొఱకు, శాస్త్రప్రకారము నెఱింగి, తృతీయసవనమునుం జేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

న చాహుత మభూ త్తత్ర స్ఖలితం వాపి కించన
దృశ్యతే బ్రహ్మవ త్సర్వం క్షేమయుక్తం హి చక్రిరే. ౮

టీక॥తత్ర=ఆయాగమునందు, అహుతం=వేల్వఁబడనిదిగాని; స్ఖలితంవాపి=తప్పినదిగాని; కించనచ=కొంచెమైనను; నాభూత్=కాలేదు. సర్వం=సమస్తమును;బ్రహ్మవత్=మంత్రయుక్తముగా; దృశ్యతే=(భూతార్థమందులట్) కనుపడుచుండినది. క్షేమయుక్తం=క్షేమముతోఁగూడియుండునట్లు;చక్రిరేహి=చేసిరిగదా!

ఆయాగమునందు, మంత్రప్రకారము వేల్వఁబడనిదిగాని, వేఱువిధముగా వేల్వఁబడినదిగాని కొంచెమైనను లేదు; విఘ్నములేమియు లేక, క్షేమముతోనే చేసిరి కావున, మంత్రయుక్తముగానే, యంతయును, కనుపడుచుండినది.

అని తాత్పర్యము.

న తే ష్వహస్సు శ్రాంతో వా క్షుధితో వాపి దృశ్యతే
నావిద్వా న్బ్రాహ్మణ స్తత్ర నాశతానుచర స్తథా. ౯

టీక॥తత్ర=ఆయాగమందు; తేషు=ఆ; అహస్సు=దినములందు; శ్రాంతోవా=శ్రమమునుబొందినవాఁడుగాని, క్షుధితోవాపి=ఆకలిగొన్నవాఁడుగాని; నదృశ్యతే=కనుపడలేదు. అవిద్వాన్=పండితుఁడుగాని; బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణుఁడును; న(దృశ్యతే)=కనుపడలేదు. తథా=అట్లు; అశతానుచరః=నూఱుగురు పరివారజనులులేనివాఁడును; న(దృశ్యతే)=కనుపడలేదు.

ఆయశ్వమేధయాగదినములందు,

దప్పిగొన్నవాఁడు గాని, యాఁకలిగొన్నవాఁడుగాని, కనుపడలేదు; పండితుఁడు గాని బ్రాహ్మణుఁడు నుండలేదు; నూఱుగురు పరివారజనులులేనివాఁడు దొరకలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణా భుంజతే నిత్యం నాథవంతశ్చ భుంజతే
తాపసా భుంజతే చాపి శ్రమణా భుంజతే తథా. ౧౦

టీక॥ నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; బ్రాహ్మణాః= బ్రాహ్మణులు; భుంజతే=(భూతార్థమందులట్) భుజింపుచుండిరి; నాథవంతశ్చ=నాథులుగలవారును (శూద్రులు మొదలగుదాసులనుట); భుంజతే=భుజింపుచుండిరి. తాపసాశ్చాపి=తపస్సుచేయువారును; భుంజతే=భుజింపుచుండిరి. తథా=అట్లు; శ్రమణాః= సన్న్యాసులు; భుంజతే= భుజింపుచుండిరి.

ఆయాగమునందు, ఎల్లప్పుడును బ్రాహ్మణులును, శూద్రులును, తపస్వులును, సన్న్యాసులును, భుజింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధాశ్చ వ్యాధితాశ్చైవ స్త్రియో బాలాస్తథైవచ
అనిశం భుంజమానానాం న తృప్తి రుపలభ్యతే. ౧౧

టీక॥ వృద్ధాశ్చ=ముసలివాండ్రును; వ్యాధితాశ్చైవ= వ్యాధిగలవారును; స్త్రియః=స్త్రీలును; తథైవ=ఆలాగే; బాలాశ్చ=పిన్నవాండ్రును; ఏతేషాం(అధ్యాహృతము) వీరలు; అనిశం=ఎల్లప్పుడును; భుంజమానానాం= భుజింపుచున్నను; తృప్తిః=తనివి; నోపలభ్యతే=పొందఁబడలేదు.

ముసలివాండ్రును, వ్యాధిగ్రస్తులును, స్త్రీలును, బాలురును, ఎల్లప్పుడును భుజింపుచున్న వారైనను, పదార్థముల యందలి రుచ్యతిశయమువలనఁ దనివినొందలేరైరి, అని, గాని; లేక ముసలివాండ్రును వ్యాధిగ్రస్తులును, స్త్రీలును, బాలురును, ఎ

ల్లస్వదును భుజించుచున్నను, మహా దాతయగుదశరథమహారాజు దనివి నొందక, "యింకను భుజింపుమరు గాక" యనియే, కోరుచుండెను, అని, గాని, తాత్పర్యము.

దీయతాం దీయతా మన్నం వాసాంసి వివిధానిచ
ఇతి సంచోదితా స్తత్ర తథా చక్రు రనేకశః. ౧౨

టీక॥ తత్ర=ఆయాగమునందు; అన్నం=అన్నము; దీయతాం = ఇవ్వఁబడుఁగాక! దీయతాం=ఇవ్వఁబడుఁగాక! వివిధాని = నానావిధములైన; వాసాంసిచ=వస్త్రములును; దీయంతాం (అధ్యాహృతము)=ఇవ్వఁబడుఁగాక! ఇతి = ఇట్లు; సంచోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడినవారలై; తథా=ఆప్రకారము; అనేకశః = అనేకవిధములుగా, చక్రుః=చేసిరి.

"అన్నం, బివ్వఁబడుఁగాక! యివ్వఁబడుఁగాక! నానావిధంబులగు వస్త్రములు నివ్వఁబడుఁగాక!" అని, దశరథునిచే, నాదరాతిశయంబునఁబలుమఱుఁ, బ్రేరేపింపఁబడినవారలై, రాజపురుషు, లాప్రకారమనేకవిధములుగా, నిచ్చిరి.

అని తాత్పర్యము.

అన్నకూటాశ్చ బహవో దృశ్యంతే పర్వతోపమాః
దివసే దివసే తత్ర సిద్ధస్య విధివ త్తదా. ౧౩

ఇచ్చట, "అన్నస్యకూటాః" అని చెప్పవలసియుండఁగా, అర్థంబగుటచే, "స్య" అనునది లుప్తముగా, "అన్నకూటాః" అని చెప్పఁబడినది,

టీక॥ తత్ర ఆయాగశాలయందు; తదా=ఆయాగకాలమందు; దివసేదివసే=ప్రతిదినమందును; విధివత్=పాకశాస్త్రప్రకారముగ; సిద్ధస్య=ఈ చేసిన; అన్నస్య = అన్నముయొక్క; బహవః=అనేకములును; పర్వతోపమాః=కొండలతోసరియైనవియైనగు; కూటాశ్చ =

రాసులును; దృశ్యంతే=(భూతార్థమందులట్)కనుపడుచుండినవి.

ఆయాగశాలలో,నప్పుడు,ప్రతిదినమందును, పాకశాస్త్రపద్ధతిగసిద్ధముచేయఁబడినకొండలంతేశియన్నరాసులనేకములు,కనుపడినవి.

అని తాత్పర్యము.

నానాదేశా దనుప్రాప్తాః పురుషాః స్త్రీగణా స్తథా
అన్నపానై స్సువిహితా స్తస్మి న్యజ్ఞే మహాత్మనః. ౧౪

టీక॥ మహాత్మనః =పూజ్యమైనస్వభావముగలదశరథునియొక్క; తస్మిన్=ఆ;యజ్ఞే=అశ్వమేధయాగమందు; నానాదేశాత్=పలుదేశములనుండి;అనుప్రాప్తాః = వచ్చిన;పురుషాః = మగవాండ్రును; తథా=అట్లు;స్త్రీగణాః=ఆఁడువారల సమూహములును; అన్నపానైః= అన్నములచేతనుబానీయములచేతను;సువిహితాః=చక్కఁగాఁదనివినొందింపఁబడిరి.

మహాత్ముండగుదశరథునియశ్వమేధయాగమునందు, నానాదేశంబులనుండివచ్చినపురుషులును స్త్రీలును,అన్నపానంబులచేఁజక్కఁగాఁదనివినొందునట్లు,చేయఁబడిరి.

అని తాత్పర్యము.

అన్నం హి విధివ త్స్వాదు ప్రశంసంతి ద్విజర్షభాః
అహో తృప్తాస్మ భద్రం తే ఇతి శుశ్రావ రాఘవః. ౧౫

టీక॥ "అన్నం = అన్నము;విధివత్ =ఉపచారముగలదిగాను;స్వాదు=రుచ్యముగాను;అస్తి=(అధ్యాహృతము) ఉన్నదిగదా.తృప్తాః=తనివినొందినవారము;స్మ=అగుచున్నారము. అహో = ఆశ్చర్యము; తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక" ఇతి=అని; ద్విజర్షభాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; ప్రశంసంతి=(భూతార్థమందులట్) కొనియాడిరి. తత్(అధ్యాహృతము)= ఆమాట

ను; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁ బుట్టినదశరథుఁడు; శుశ్రావ= వినెను.

"అన్నము, బహురుచిగానున్నది! మిక్కిలియుపచారముతోనివ్వఁబడుచున్నది ! మేమందఱమునుదనివినొందితిమి ! ఆశ్చర్యము ! నీకు మంగళమగుఁగాక!" అని,బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు, నానావిధంబులం గొనియాడిరి; వానిదశరథుండు వినియెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్వలంకృతాశ్చ పురుషా బ్రాహ్మణాన్ పర్యవేషయన్
ఉపాసతే చ తా నన్యే సుమృష్టమణికుండలాః. ౧౬

టీక॥ స్వలంకృతాః=చక్కఁగానలంకరింపఁబడిన; పురుషాశ్చ=పురుషులును; బ్రాహ్మణాన్=(చతుర్థ్యర్థమందుద్వితీయ) బ్రాహ్మణులకొఱకు; పర్యవేషయన్= వడ్డించిరి. తాంశ్చ=ఆపురుషులను; సుమృష్టమణికుండలాః, సుమృష్ట= మంచికాంతిగల,మణికుండలాః=రత్నమయములగు కుండలములుగల; అన్యే=ఇతరులు;ఉపాసతే=(భూతార్థమందులట్)సేవించిరి.

మంచియలంకారములతోఁ గూడినపురుషులు, బ్రాహ్మణులకు, వడ్డింపుచుండిరి;ఆపురుషులను, మణికుండలములం దాల్చియున్న మఱికొందఱు,సహాయార్థము, సేవించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కర్మాంతరే తదా విప్రా హేతువాదాన్ బహూ నపి
ప్రాహుశ్చ వాగ్మినో ధీరాః పరస్పర జిగీషయా. ౧౭

టీక॥తదా=అప్పుడు;కర్మాంతరే=ఆయాకర్మముల మధ్యకాలమందు;ధీరాః=పండితులును; వాగ్మినః=యుక్తియుక్తముగామాటలాడువారునగు; విప్రాశ్చ=బ్రాహ్మణులును; పరస్పరజిగీషయా= ఒండొరుల జయింపనిచ్ఛచేత; బహూన్= అనేకములైన; హేతు

వాదానపి = యుక్తివాదములను; ప్రాహుః=చెప్పిరి.

అప్పుడు,ఆయాకర్మముల మధ్యకాలమందుఁ, బండితులునువావదూకులునగు బ్రాహ్మణులొండొరులజయింపఁదలంచుఁగొని, యుక్తివాదంబులఁజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దివసే దివసే తత్ర సంస్తరే కుశలా ద్విజాః
సర్వకర్మాణి చక్రుస్తే యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౧౮

టీక॥తత్ర=ఆ;సంస్తరే= యాగమందు ("సంస్తరౌప్రస్తరాధ్వరౌ" అనియమరము) ; దివసేదివసే=ప్రతిదినమందును; తే=ఆ, ఋత్విజులైన;ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; యథాశాస్త్రం=యథావిధిగ;ప్రచోదితాః= ప్రేరేపింపఁబడినవారలై;సర్వకర్మాణి=సమస్తకర్మములను;చక్రుః=చేసిరి.

ఆయశ్వమేధమందుఁ,బ్రతిదినంబును,యథాశాస్త్రముగా వృద్ధులచేఁ బ్రేరేపింపఁబడినవారలై,ఋత్విజులు,సమస్తకర్మంబులంజేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నాషడంగవి దత్రాసీ న్నావ్రతో నా బహుశ్రుతః
సదస్యా స్తస్య వై రాజ్ఞో నావాదకుశలా ద్విజాః. ౧౯

టీక॥ అత్ర=ఈయశ్వమేధమునందు; అషడంగవిత్=ఆఱంగంబులందెలియనివాఁడు; నాసీత్ =ఉండలేదు. అవ్రతః= బ్రహ్మచర్యాదివ్రతములు లేనివాఁడు;న(ఆసీత్)= ఉండలేదు. అబహుశ్రుతః= అధికమైనశాస్త్రాభ్యాసము లేనివాఁడు; న (ఆసీత్) =ఉండలేదు. తస్య=ఆ; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; సదస్యాః=సభికులైన; ద్విజాః=బ్రాహ్మణులు; అవాదకుశలాః=వాదమునందు సమర్థులు కానివారలు;న(ఆసన్) = ఉండలేదు.

ఆయశ్వమేధ యాగమందు,

బ్రాహ్మణులందఱును, శిక్షావ్యాకరణచ్ఛందోనిరుక్తజ్యోతిష కల్పంబులనియెడు నాఱు వేదాంగంబులనెఱింగినవారుగాను, బ్రహ్మచర్యాదివ్రతాచరణశీలురుగాను, అధికంబగుశాస్త్రాభ్యాసముం గలవారుగాను, నుండిరి; ఆదశరథమహారాజసదస్యు లందఱును, వాదము నందు, సమర్థులుగా, నుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తే యూపోచ్ఛ్రయే తస్మిన్ షడ్బైల్వాః ఖాదిరా స్తథా
తావంతో బిల్వ సహితాః పర్ణినశ్చ తథాపరే. ౨౨
శ్లేష్మాతక మయ స్త్వేకో దేవదారు మయ స్తథా
ద్వావేవ విహితౌ తత్ర బాహువ్యస్త పరిగ్రహౌ. ౨౩

టీక ॥ తస్మిన్=ఆయాగమందు; యూపోచ్ఛ్రయే=యూపస్తంభముల యొక్క నిలుపుట; ప్రాప్తే=రాఁగా; షట్= ఆఱు; బైల్వాః= బిల్వయూపంబులును; తథా=అట్లు; తావంతః=అన్ని; బిల్వసహితాః = బిల్వయూపంబులసమీపంబుననున్న; ఖాదిరాః=చండ్రవియును; తథా=అట్లు; అపరే=ఇతరములైన; పర్ణినః= మోదుగవియును; ఏకః=ఒకటి; శ్లేష్మాతకమయస్తు= శ్లేష్మాతకవృక్షసంబంధమైనదియును; దేవదారుమయః=దేవదారు వృక్షసంబంధమైనదియొకటియును; తథా=అట్లు, దేవదారువృక్షసంబంధమైనది మఱియొకటియును; ఉచ్ఛ్రితాః = (అధ్యాహృతము) నిలుపఁబడినవి; తత్ర=అందు; ద్వౌ = రెండేసియూపములు; బాహువ్యస్తపరిగ్రహౌ ఏవ, బాహువ్యస్త=చాఁచఁబడిన చేతులచే (విశేషణోత్తరపదము), పరిగ్రహౌ ఏవ= తాఁకదగినవిగానే; విహితౌ=చేయఁబడినవి.

ఆయశ్వమేధమందు, యూపస్తంభంబులనిలుపునప్పుడు, ఆఱుబిల్వయూపంబులను, వానిదగ్గిఱనాఱు ఖాదిరయూపంబులను, ఆఱుపలాశయూపంబులను, ఒకశ్లేష్మాతకయూపంబును, రెండుదేవదారు

యూపంబులను,నిలిపిరి;ఆయూపంబులలో రెండేసి యూపంబులుగాఁ జాఁచినబాహువంత వ్యవధానము గల్గునట్లు,నిలిపిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కారితా స్సర్వ ఏవైతే శాస్త్రజ్ఞై ర్యజ్ఞ కోవిదైః
శోభార్థం తస్య యజ్ఞస్య కాంచనాలంకృతా భవన్. ౨౨

టీక ॥ ఏతే=ఈయూపస్తంభములు;సర్వఏవ=అన్నియును; శాస్త్రజ్ఞైః = శాస్త్రంబుల నెఱింగినవారును; యజ్ఞకోవిదైః=యాగంబుల నెఱింగిన వారునగు వారిచేతను;కారితాః=చేయింపఁబడినవై; తస్య=ఆ; యజ్ఞస్య=యాగమునకు; శోభార్థం=అలంకారముకొఱకు;కాంచనాలంకృతాః=బంగారుచే నలంకరింపఁ బడినవిగా; భవన్(ఆసఁను)=అయినవి.

ఈయూపములన్నియు, శాస్త్ర[illegible]ంబులం దెలిసినవా[illegible]ులచేఁ, జేయింపం[illegible]వై, యీయాగశాలకలంకారంబుగల్గుటకై,బంగారము[illegible]కరింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏకవింశతి యూపాస్తే ఏకవింశత్యరత్నయః
వాసోభి రేకవింశద్భి రేకైకం సమలంకృతాః. ౨౩

టీక॥ తే=ఆ; ఏకవింశతియూపాః=ఇరువదియొక్కయూపంబులును;ఏకవింశత్యరత్నయః=చాఁచబడిన చిటికెనవ్రేలుగలపిడికిటితోఁ గూడిన యిరువదియొక్కమూరలు గలిగినవిగాను; ఏకవింశద్భిః=ఇరువదియొక్క; వాసోభిః=వస్త్రములచేత;ఏకైకం=ఒకవస్త్రముచేనొక్కయూపము వంతున; సమలంకృతాః=చక్కగానలంకరింపఁ బడినవిగాను; ఆసన్= (అధ్యాహృతము)ఉండినవి.

ఆ యిరువదియొక్కయూపస్తంభంబులు, చాఁచఁబడినచిటికెనవ్రేలుగల పిడికిళ్లతోనుండునిర్వదియొక్క మూరలపొడవుగలవై, ప్రతి

యూపమును, ఒక్కొక్క వస్త్రముచేనలంకరింపఁబడినవై, యుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విన్యస్తా విధివ త్సర్వే శిల్పిభి స్సుకృతా దృఢాః
అష్టాశ్రయ స్సర్వఏవ శ్లక్ష్ణరూప సమన్వితాః. ౨౪

టీక॥ సర్వే = అన్నియూపములును; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; విన్యస్తాః = ఉంచఁబడినవిగాను; శిల్పిభిః = శిల్పులచేత; సుకృతాః = చక్కఁగాఁజేయఁబడినవిగాను; దృఢాః = గట్టివిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి. సర్వఏవ = అన్నియూపములునే; అష్టాశ్రయః = ఎనిమిదంచులు గలవిగాను ("స్త్రియః పాళ్య్రశ్రికోటయః" అనియమరము) ; శ్లక్ష్ణరూపసమన్వితాః = నునుపైనరూపముతోఁగూడినవిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి.

యూప స్తంభంబు లన్నియు, యథాశాస్త్రంబుగ స్థాపితంబులై, శిల్పులచేఁజక్కఁగాఁజేయఁబడినవై, దృఢంబులై, యెనిమిదంచులు గల్గి, నున్నగా, నుండినవి.

అని తాత్పర్యము.

ఆచ్ఛాదితా స్తే వాసోభిః పుష్పై ర్గంధైశ్చ భూషితాః
సప్త ర్షయో దీప్తిమంతో విరాజంతే యథా దివి. ౨౫

టీక॥ వాసోభిః = వస్త్రములచేత; ఆచ్ఛాదితాః = కప్పఁబడినవియును; పుష్పైః = పువ్వులచేతను; గంధైశ్చ = గంధములచేతను; భూషితాః = అలంకరింపఁ బడినవియునగు; తే = ఆయూపస్తంభంబులు; దివి = ఆకాశమునందు; దీప్తిమంతః = కాంతిగల; సప్తర్షయో యథా = సప్తర్షులువలె; విరాజంతే = (భూతార్థమందులట్) ప్రకాశింపుచుండినవి.

ఆయూపస్తంభంబులు, వస్త్రంబులచేఁగప్పఁబడి, పుష్పగంధంబుల నలంకృతంబులై, యాకాశమందుఁ

దేజరిల్లెడు సప్తర్షులుంబోలెం, బ్రకాశింపుచుండినవి. అని తాత్పర్యము.

ఇష్టకాశ్చ యథాన్యాయం కారితాశ్చ ప్రమాణతః
చితోఽగ్ని ర్బ్రాహ్మణై స్తత్ర కుశలై శ్శుల్బకర్మణి. ౨౮

టీక॥ ఇష్టకాశ్చ=ఇటికతాళ్లును; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగను; ప్రమాణతశ్చ=కొలతప్రకారముగను; కారితాః = చేయింపంబడినవి. శుల్బకర్మణి=శుల్బమనెడుయాగకార్యమందు; కుశలైః = నేర్పరులగు; బ్రాహ్మణైః= బ్రాహ్మణులచేత; తత్ర=అయాగశాలయందు; అగ్నిః=వేది(ఇచ్చట, అగ్నిశబ్దముచేత, అగ్నికాధారమైన, వేది, లక్షితమగుచున్నది); చితః=కట్టంబడినది.

విశేషార్థము.— "శుల్బం" అనంగా, ఒంటిపేటత్రాడు; అదిసాధనముగాంగల కార్యము "శుల్బం" అని వ్యవహరింపంబడుచున్నది.

శాస్త్రమునందుం జెప్పంబడిన కొలందినిబట్టి, యిటికతాళ్లు, చేయింపంబడినవి; శుల్బకార్యమందు నేర్పరులగు బ్రాహ్మణులు, ఆయిటికతాళ్లతో, నగ్నివేదిం గట్టిరి.

అని తాత్పర్యము.

స చిత్యో రాజ సింహస్య సంచితః కుశలై ర్ద్విజైః
గరుడో రుక్మపక్షో వై త్రిగుణోఽష్టా దశాత్మకః. ౨౯

టీక॥ సః=ఆ; చిత్యః=కట్టందగినప్రదేశము; రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథునియొక్క; కుశలైః=నేర్పరులగు; ద్విజైః=ఋత్విజులచేత; రుక్మపక్షః= బంగారముతోంగూడినఱెక్కలుగలదియు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) త్రిగుణః=ప్రతిప్రస్తారమందును, మూండుగుణములుగలదియును (మూండుఇటికతాళ్లుగలదియు నను ట)గనుకనే; అష్టాదశాత్మకః= పదునెనిమిదియిటికతాళ్లేస్వరూపముగాంగలదియునగు; గరుడః=గరుడాకారముగా; సంచితః= చ

కట్టఁగట్టఁబడినది.

సమర్థులగుదశరథునిఋత్విజులు, ఆకట్టవలసినప్రదేశమును, బంగారముతోఁగూడినతెక్కలుగలిగి ప్రతి ప్రస్తారమందును మూఁడేసి యిటికతాళ్లుండుటంజేసి, యాఱు ప్రస్తారములకును,బదునెనిమిదియిటికతాళ్లుగలదియైయుండు,గరుడపక్షిరూపమునఁ, జక్కఁగఁగట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తా స్తత్ర పశవ స్తత్త దుద్దిశ్య దైవతమ్
ఉరగాః పక్షిణశ్చైవ యథాశాస్త్రం ప్రచోదితాః. ౨౮

టీక॥ తత్ర= ఆయూపస్తంభంబులందు; యథాశాస్త్రం=యథావిధిగ; ప్రచోదితాః = శాస్త్రములందు,విధింపఁబడిన; పశవః=పశువులును; ఉరగాః=సర్పంబులును; పక్షిణశ్చైవ= పక్షులును; తత్తత్=ఆయా; దైవతం=దేవతను; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశించి;నియుక్తాః=కట్టఁబడినవి.

శాస్త్రంబులవిధింపఁబడిన, పశువులను,సర్పంబులను, బక్షులను, ఆయాదేవతలనుద్దేశించి, యథావిధిగ, నాయూపస్తంభంబులంగట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

శామిత్రే తు హయ స్తత్ర తథా జలచరాశ్చ యే
ఋత్విగ్భి స్సర్వ మేవైత న్నియుక్తం శాస్త్రత స్తదా. ౨౯

టీక॥ శామిత్రేతు=పశుబంధము సేయుటయందుమాత్రము; తదా= ఆపశుబంధకాలమందు; తత్ర = ఆయాగములందు; ఋత్విగ్భిః=ఋత్విజులచేత,హయః= గుఱ్ఱమును;తథా=అట్లు;జలచరాః=నీళ్లలోఁదిరుగునవి; యే(సంతి)= ఏవిగలవో; తే(అధ్యాహృతము) చ=అవియును; ఏతత్=ఇది ; సర్వమేవ = అంతయునే; శాస్త్రతః = శాస్త్రప్రకారము; నియుక్తం=కట్టఁబడినది.

పశుబంధముసేయుట యందుమాత్రమాకాలమందు,ఋత్విజులు,

శాస్త్రోక్తంబులగు, గుఱ్ఱము, జలచరములు మొదలగు గ్రామజన్యంబులనుమాత్రము, అయూపంబులం గట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

పశూనాం త్రిశతం తత్ర యూపేషు నియతం తదా
అశ్వరత్నోత్తమం తస్య రాజ్ఞో దశ రథస్యచ. ౩౦

టీక॥ తత్ర = ఆయశ్వమేధమందు; తదా = ఆపశుబంధ కాలమందు; యూపేషు = యూపస్తంభంబులందు; పశూనాం = (ప్రథమార్థమందు షష్ఠి) పశువులు; త్రిశతం = మున్నూఱును; రాజ్ఞః = రాజైన; తస్య = ఆదశరథస్య = దశరథునియొక్క; అశ్వరత్నోత్తమంచ = అశ్వశ్రేష్ఠంబులలోను త్తమంబయినదియును; నియతం = కట్టఁబడినవి.

ఆ యశ్వమేధమందుఁ, బశుబంధకాలంబున, మున్నూఱుపశువులును, దశరథమహారాజును త్తమాశ్వంబును, యూపస్తంభంబులందుఁ, గట్టఁబడినవి.

అని తాత్పర్యము.

కౌసల్యా తం హయం తత్ర పరిచర్య సమంతతః
కృపాణై ర్విశశాసైనం త్రిభిః పరమయా ముదా. ౩౧

టీక॥ తత్ర = ఆపశుబంధప్రదేశమందు; కౌసల్యా = కౌసల్యాదేవి; తం = ఆ; హయం = గుఱ్ఱమును; సమంతతః = అంతటను; పరిచర్య = ప్రదక్షిణముచేసి; త్రిభిః = మూఁడైన; కృపాణైః = బంగారపుసూదులచేత; ఏనం = ఈగుఱ్ఱమును; పరమయా = మిక్కిలియధికమైన; ముదా = సంతోషముతో; విశశాస = గీతెను.

విశేషార్థము.—ఇచ్చట "సౌవర్ణీభిస్సూచీభిఃపత్న్యో౽శ్వస్యాసిపథాన్ కల్పయంతి" (బంగారపుసూదులచే, భార్యలు, గుఱ్ఱమునకుఁ, గత్తివాట్లువేయవలయును) అనుకల్పసూత్రమునుబట్టి, "కృపాణైః" అనుటకు "బంగారపుసూదులచేత" అని యర్థమువ్రాయఁబడినది. మఱియు

నికల్ప సూత్రమందు "పత్న్యయః" (భార్యలు) అనిబహువచనముగాను న్నది, కావున "కౌసల్యా" అనుశబ్దము కైకయీసుమిత్రల కుపలక్షణ మగుననియెఱుంగునది.

దశరథునిభార్యలు, ఆగుఱ్ఱమున కుఁ, బ్రిదక్షిణముచేసి, మిక్కిలిసంతోషంబున, బంగారపు సూదుల చేఁ, గత్తివాట్లుచేసిరి.

అని తాత్పర్యము.

పతత్రిణా తదా సార్ధం సుస్థితేనచ చేతసా
అవసద్రజనీ మేకాం కౌసల్యా ధర్మకామ్యయా. ౩౪

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; తదా=అప్పుడు; పతత్రిణా సార్ధం=గుఱ్ఱముతోఁగూడ; సుస్థితేన = మిక్కిలిస్థిరమైన; చేతసా = మనస్సుతోను; ధర్మకామ్యయా = ధర్మమునందలియిచ్ఛచే; ఏకాం=ఒకటైన; రజనీం = రాత్రియంతయు; అవసత్=ఉండెను.

అప్పుడు, కౌసల్యాదేవి, ధర్మమునందలియిచ్ఛచే, సుస్థిరంబగుమనంబుగలిగి, యాగుఱ్ఱముతోఁగూడ, నొకరాత్రియంతయు, నివసించెను.

అని తాత్పర్యము.

హోతా ధ్వర్యు స్తథో ద్గాతా హస్తేన సమయోజయన్
మహిష్యా పరివృత్త్యా చ వావాతాంచ తథాపరామ్. ౩౫

టీక॥ హోతా= హోతయును; అధ్వర్యుః = అధ్వర్యుఁడును; ఉద్గాతా=ఉద్గాతయును; తథా= (ఇది, అనుక్తసముచ్చాయకము) బ్రహ్మయును; మహిష్యా=మహిషితోను; పరివృత్త్యాచ=పరివృత్తితోనుంగూడ; వావాతాం=వావాతను; తథా=అట్లు; అపరాం=ఇప్పుడుచెప్పఁబడినవారికన్ననితరయగు పాలాకలిని; హస్తేన=తమహస్తముతోఁ; సమయోజయన్=గ్రహించిరి. "కృతాభిషేకా మహిషీ పరివృత్తి రుపేక్షితా, వావాతా భోగినీపాత్ర ప్రదా పాలాకలీమ

తా" అని వైజయంతి.

విశేషార్థము.— అశ్వమేధమునందు, యజమానుఁడు, హోతకును, అధ్వర్యునకును, ఉద్గాతకును, బ్రహ్మకును, (వీరలుఋత్విజులు) మహిషిని, పరివృత్తిని, వావాతను, బాలాకలిని, క్రమముగా, నివ్వవలయును. ఆవెనుకఁ, బ్రతినిధిదానంబున, మరలఁ, బుచ్చుకొనుట సంప్రదాయము.

దశరథుఁడివ్వఁగా, హోతయును, అధ్వర్యుఁడును, ఉద్గాతయును, బ్రహ్మయును, ఈనలుగురుఋత్విజులును, మహిషిని, బరివృత్తిని, వావాతను, బాలాకలిని, క్రమముగఁ, బరిగ్రహించిరి. అని తాత్పర్యము.

పతత్రిణ స్తస్య వపా ముద్ధృత్య నియతేంద్రియః
ఋత్విక్పరమసంపన్న శ్శ్రపయామాస శాస్త్రతః. ౩౪

టీక॥ నియతేంద్రియః=నిగ్రహింపఁబడిన యింద్రియములు గలవాఁడును; పరమసంపన్నః=అధికమైన శాస్త్రజ్ఞానసంపత్తిగలవాఁడునగు; ఋత్విక్=అధ్వర్యుఁడు; తస్య=ఆ; పతత్రిణః=గుఱ్ఱముయొక్క; వపాం=మెదడును; ఉద్ధృత్య=ఎత్తి; శాస్త్రతః=శాస్త్రప్రకారముగ; శ్రపయామాస=పక్వముచేసెను.

ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాఁడును, సమస్తశాస్త్రంబుల నెఱింగినవాఁడునగు, నధ్వర్యుఁడు, ఆయశ్వమునందలి మెదడు నెత్తి, యథాశాస్త్రంబుగఁ, బక్వముచేసెను.

అని తాత్పర్యము

ధూమగంధం వపాయాస్తు జిఘ్రతిస్మ నరాధిపః
యథాకాలం యథాన్యాయం నిర్ణుదన్ పాపమాత్మనః. ౩౫

టీక॥ నరాధిపస్తు=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడును; ఆత్మనః=తనయొక్క; పాపం=పాపమును; నిర్ణుదన్=పోఁగొట్టుకొనుచు; యథాకాలం=కాలమునతిక్రమింపక; యథాన్యాయం = శాస్త్రము నతిక్ర

మింపక; వపాయాః = మెదడుయొక్క; ధూమగంధం = పొగవాసనను; జిఘ్రతిస్మ = ఆఘ్రాణించెను.

దశరథమహారాజును, దనపాపమునుబోఁగొట్టుకొనుటకై, యావపయగ్నిహోత్రమందు వేల్వఁబడుచుండఁగా, దానిపొగవాసనను, శాస్త్రోక్తకాలంబున శాస్త్రోక్తరీతి, నాఘ్రాణించెను.

అని, తాత్పర్యము.

హయస్య యాని చాంగాని తాని సర్వాణి బ్రాహ్మణాః
అగ్నౌ ప్రాస్యంతి విధివ త్సమంత్రాః షోడశర్త్విజః. ౩౬

టీక॥ హయస్య=గుఱ్ఱముయొక్క; అంగాని = అవయవములు ; యాని (సంతి)=ఏవిగలవో; తాని=వాటినిః; సర్వాణిచ = అన్నింటిని; సమంత్రాః = మంత్రములతోఁగూడిన; ఋత్విజః=ఋత్విజులైన; బ్రాహ్మణాః=బ్రాహ్మణులు; షోడశ=పదునాఱుగురు; విధివత్=యథాశాస్త్రముగ; అగ్నౌ=అగ్నిహోత్రమందు; ప్రాస్యంతి (భూతార్థే లట్)=హోమముచేసిరి.

మంత్రవేత్తలగుఋత్విజులుపదియాఱుగురు, ఆగుఱ్ఱమునంగంబులన్నియు, యథాశాస్త్రంబుగ, నగ్నిహోత్రంబునందు, హోమముచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్లక్షశాఖాసు యజ్ఞానా మన్యేషాం క్రియతే హవిః
అశ్వమేధస్య యజ్ఞస్య వైతసో భాగ ఇష్యతే. ౩౭

టీక॥ అన్యేషాం=ఇతరములైన; యజ్ఞానాం = యాగములకు; హవిః=హవిస్సు; ప్లక్షశాఖాసు=జువ్వికొమ్మలయందు; క్రియతే= సంస్కరింపఁబడుచున్నది. అశ్వమేధస్య= అశ్వమేధమనెడు; యజ్ఞస్య = యాగమునకు; వైతసః=ప్రబ్బలితీఁగెచేతను సంస్కరింపఁబడినః; భాగః=హవిర్భాగము; ఇష్యతే=విధింపఁబడుచున్నది.

ఇతరయాగంబులకు, హవిస్సు, జువ్వికొమ్మలయందు, సంస్కరిం

పఁబడుచున్నది. అశ్వమేధంబునకు, హవిర్భాగము, ప్రబ్బలి తీఁగెల యందు, సంస్కరింపఁబడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

త్ర్యహో౽శ్వమేధ స్సంఖ్యాతః కల్పసూత్రేణ బ్రాహ్మణైః

టీక ॥ కల్పసూత్రేణ=యాగక్రమమును దెల్పెడికల్పసూత్రముచేతను; బ్రాహ్మణైః=వేదంబులయందలివిధివాక్యంబులచేతను; అశ్వమేధః = అశ్వమేధయాగము; త్ర్యహః= మూఁడుదినములుగలదిగా; సంఖ్యాతః=లెక్కింపఁబడినది.

కల్పసూత్రము చేతను, వేదవాక్యంబుల చేతను, అశ్వ మేధము, మూఁడుదినములయాగమని, చెప్పఁబడుచున్నది.

అని తాత్పర్యము.

చతుష్టోమ మహ స్తస్య ప్రథమం పరికల్పితమ్. ౩౮
ఉక్థ్యం ద్వితీయం సంఖ్యాత మతిరాత్రం తథోత్తరమ్

టీక ॥ తస్య=ఆయశ్వమేధముయొక్క; ప్రథమం=మొదటిదైన; అహః=దినము; చతుష్టోమం=చతుష్టోమమని; పరికల్పితం=ఏర్పఱుపఁబడినది. ద్వితీయం=రెండవదినము; ఉక్థ్యం=ఉక్థ్యమని; సంఖ్యాతం=లెక్కింపఁబడినది. తథా=అట్లు; ఉత్తరం= ఆపైదియగుమూఁడవదినము; అతిరాత్రం=అతిరాత్రమని; సంఖ్యాతం(అధ్యాహృతము)= లెక్కింపఁబడినది.

ఆయశ్వమేధము మొదటిదినము చతుష్టోమమనియు, రెండవదినంబు ఉక్థ్యమనియు; మూఁడవదినంబతిరాత్రమనియుఁ, జెప్పఁబడుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

కారితా స్తత్ర బహవో విహితా శ్శాస్త్రదర్శనాత్. ౩౯

టీక॥ తత్ర=ఆయశ్వమేధమునందు; శాస్త్రదర్శనాత్=ప్రమాణముయొక్క అగుపడుటవలన; విహితాః=విధింపఁబడిన; బహవః=అ

నేకము లైన యాగములు; కారితాః=చేయింపఁబడినవి. అందుఁబ్రమాణాంతరమునుంబట్టి, శాస్త్రవిహితంబులగు, బహుయాగంబులు, చేయింపఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

జ్యోతిష్టోమాయుషీ చైవ మతిరాత్రౌ వినిర్మితౌ
అభిజి ద్విశ్వజి చ్చైవ మప్తోర్యామో మహాక్రతుః. ౪౦

టీక॥ జ్యోతిష్టోమాయుషీ=జ్యోతిష్టోమమును ఆయుర్యాగమును; వినిర్మితౌ=చేయఁబడినవి. ఏవం=ఇట్లు; అతిరాత్రౌచ=రెండతిరాత్రములును; వినిర్మితౌ (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి. అభిజిత్=అభిజిత్తను యాగమొకటియును; విశ్వజిత్=విశ్వజిద్యాగమొకటియును; ఏవం=ఇట్లు; అప్తోర్యామః=అప్తోర్యామంబనెడు; మహాక్రతుః=గొప్పయాగమొకటియును; వినిర్మితాః (అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి.

జ్యోతిష్టోమం బొకటియును, ఆయుర్యాగం బొకటియును, రెండతిరాత్రంబులును, అభిజిద్యాగం బొకటియును, విశ్వజిద్యాగం బొకటియును, అప్తోర్యామం బొకటియునుం, జేసిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచీం హోత్రే దదౌ రాజా దిశం స్వకులవర్ధనః
అధ్వర్యవే ప్రతీచీంతు బ్రహ్మణే దక్షిణాం దిశమ్. ౪౧
ఉద్గాత్రే చ తథోదీచీం దక్షిణైషా వినిర్మితా
అశ్వమేధే మహాయజ్ఞే స్వయంభువిహితే పురా. ౪౨

టీక॥ స్వకులవర్ధనః=తనవంశమునువృద్ధిఁబొందించునట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు; హోత్రే=హోతకొఱకు; ప్రాచీం=తూర్పు; దిశం=దిక్కును; దదౌ=ఇచ్చెను. అధ్వర్యవేతు=అధ్వర్యువుకొఱకును; ప్రతీచీం=పడమటిదిక్కును; దదౌ (అధ్యాహృతము)=ఇచ్చె

ను. బ్రహ్మణే=బ్రహ్మకొఱకును;దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును;దదౌ(అధ్యాహృతము)=ఇచ్చెను; తథా=అట్లు;ఉద్గాత్రేచ=ఉద్గాతకొఱకును; ఉదీచీం= ఉత్తరపుదిక్కును; దదౌ(అధ్యాహృతము)=ఇచ్చెను. పురా=మునుపు; స్వయంభువిహితే= బ్రహ్మచేసృజింపఁబడిన; అశ్వమేధే=అశ్వమేధమనెడు; మహాయజ్ఞే=గొప్పయాగమందు;ఏషా=ఈ; దక్షిణా=దక్షిణ; వినిర్మితా=ఏర్పఱుపఁబడినది.

దానమహిమచేఁదనకులంబును వృద్ధిఁబొందించునట్టి దశరథమహారాజు, హోతకుఁదూర్పుదిక్కునందలి దేశమునిచ్చెను;అధ్వర్యునకుఁ, బడమటిదిక్కునందలి దేశంబు నొసంగెను; బ్రహ్మకు దక్షిణపుదిక్కునందలి దేశంబుసమర్పించెను; ఉద్గాతకు నుత్తరదిక్కునందలి దేశంబునిచ్చెను; మునుపు, బ్రహ్మచేసృజింపఁబడిన యశ్వమేధమహాయాగమం, దీదక్షిణ యేర్పఱుపఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

క్రతుం సమాప్యతు తదా న్యాయతః పురుషర్షభః
ఋత్విగ్భ్యో హి దదౌ రాజా తాం ధరాం క్రతువర్ధనః. ౪౩

టీక॥ పురుషర్షభః=పురుషశ్రేష్ఠుండును; క్రతువర్ధనః=యాగమునువృద్ధిఁబొందించువాఁడునగు;రాజా=దశరథమహారాజు; క్రతుం=యాగమును;సమాప్యతు=ముగించినంతనే; న్యాయతః = యథాశాస్త్రముగ; తాం=ఆ; ధరాం=భూమిని; ఋత్విగ్భ్యః=ఋత్విజులకొఱకు;దదౌ హి=ఇచ్చెనుగదా!

అశ్వమేధంబు ముగియఁగానే, పురుషశ్రేష్ఠుండగు దశరథమహారాజు, క్రతుఫలంబభివృద్ధినొందుటకై, భూమండలం బంతయు, ఋత్విజుల,కిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋత్విజ స్త్వబ్రువన్ సర్వే రాజానం గతకల్మషమ్

టీక॥ ఋత్విజః=ఋత్విజులు; సర్వేతు = అందఱును; గతకల్మషం=పోయిన పాపముగల; రాజానం= దశరథమహారాజునుగూర్చి; అబ్రువన్=(వక్ష్యమాణవాక్యము ను)చెప్పిరి.

ఋత్విజులందఱును, నిష్కల్మషుండగు దశరథమహారాజుతో, నిట్లని, చెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

భవానేవ మహీం కృత్స్నా మేకో రక్షితు మర్హతి.౪౪

టీక॥ భవాన్=నీవు; ఏకఏవ= ఒకఁడవే; కృత్స్నాం=సమస్తమయి న; మహీం = భూమిని; రక్షితుం= పాలించుటకు; అర్హతి=తగుదువు.

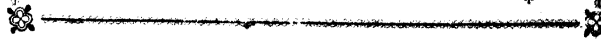
నీ వొక్కఁడవే సమస్తంబగు భూమినింబరిపాలింప సమర్థుండవగుదువు; మఱియెవ్వరునుం గాఁజాలరు.

అని తాత్పర్యము.

నభూమ్యా కార్య మస్మాకం నహి శక్తా స్స్వపాలనే
రతా స్స్వాధ్యాయకరణే వయం నిత్యంహి భూమిప. ౪౫
నిష్క్రయం కించి దేవేహ ప్రయచ్ఛతు భవా నితి

టీక॥ భూమిప=భూమింబాలించువాఁడా! అస్మాకం=మాకు; భూమ్యా=భూమిచేత; కార్యం= చేయఁదగినది; న=లేదు. పాలనే= భూమిని, రక్షించుటయందు; శక్తాః=సమర్థులము; నహి=కాముగదా! వయం=మేము; నిత్యం= ఎల్లప్పుడు=స్వాధ్యాయకరణే=వేదాధ్యయనము సేయుటయందు; రతాహి=ఆసక్తులముగదా! ఇతి= ఇందువలన, భవాన్=నీవు; ఇహ=ఈవిషయమునందు; నిష్క్రయం = మూల్యమును; కించిదేవ=కొంచెమునే; ప్రయచ్ఛతు=ఇత్తువుగాక.

విశేషార్థము.— "భూమిప" (భూమింబాలించువాఁడా!)అనిసంబోధించుటచేత;" భూమిం బాలించుటనీకుసహజము;మాకట్లుకాదు" అనిసూచితమగుచున్నది. "నిష్క్రయం కించి దేవ ప్రయచ్ఛతు".

(మూల్యముకొంచెముగానే యిత్తువుగాక" అనిచెప్పుటచే", ఇప్పుడుమీకు నాచేనివ్వఁబడినసమస్తభూమండలమునకును, ఏమిమూల్యంబివ్వఁగలనని శంకింపవలదు, ఇష్టమువచ్చినంతయిచ్చినంజాలును" అని తెల్పఁబడినది.

దశరథ మహా రాజా! మాకు భూమిచే నేమియుంబ్రయోజనంబు లేదు; మేము దానిం బాలించుటకు సమర్థులముకామనియు, నెల్లప్పుడు వేదాధ్యయనమునే చేసికొనుచుండువారమనియు, నీకునుం దెలిసియున్నందున, మాకు దానం గలుగుసంకటంబుల నెచ్చ్చగాఁ జెప్పనక్కఱలేదు; కావునఁ, గొంచెముగనేదానికి బదులుగా మూల్యం బిత్తువుగాక.

అని తాత్పర్యము.

మణిరత్నం సువర్ణం వా గావో యద్వా సముద్యతమ్. ౪౬
తత్ప్రయచ్ఛ నరశ్రేష్ఠ ధరణ్యా న ప్రయోజనమ్

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగుదశరథుండా! మణిరత్నం=మణిశ్రేష్ఠముగాని; సువర్ణం వా=బంగారముగాని; యద్వా=ఏదిగాని; సముద్యతం=సిద్ధమైనదిగా; భవతి (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నదో; తత్=దాని; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము; ధరణ్యా=భూమిచే; ప్రయోజనం=ఫలము; న=లేదు.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు దశరథుఁడా; మంచిరత్నముగాని, బంగారముగాని, ఏదిసిద్ధముగా నున్నదో; దానిమాకిమ్ము; ఈభూమిచే మాకెంతయుఁ బ్రయోజనంబు లేదు. అనిదశరథునితోఁజెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో నరపతి ర్బ్రాహ్మణై ర్వేదపారగైః. ౪౭
గవాం శతసహస్రాణి దశ తేభ్యో దదౌ నృపః
శతకోటీ స్సువర్ణస్య రజతస్య చతుర్గుణామ్. ౪౮

టీక॥ నరపతిః=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన; నృపః=దశరథమహారా

జు ("నరపతిశబ్ద మయౌగికము, నృపశబ్దము రూఢము, కాఁబట్టి పౌనరుక్త్యము లేదు" అని మహేశ్వరతీర్థులు వ్రాసియుండుటంబట్టి, నరపతిశబ్దమునకు మాత్రంబవయవార్థము వ్రాయఁబడినది); వేదపారగైః=వేదంబులయంతము నెఱింగిన; బ్రాహ్మణైః= ఋత్విజులచేత; ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్తః= చెప్పఁబడినవాఁడై; తేభ్యః= ఆఋత్విజులకొఱకు; గవాం= (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) ఆవులను; దశ=పది; శతసహస్రాణి= నూఱువేలును (పదిలక్షలను); సువర్ణస్య = (ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) బంగారమును; శతకోటీః=నూఱుకోట్లను; రజతస్య=(ద్వితీయార్థమందుషష్ఠి) వెండిని; చతుర్గుణం=బంగారమునకు, నాల్గంతలను (నన్నూఱుకోట్లను); దదౌ=ఇచ్చెను.

సమస్తవేదంబులను సాంతంబుగ నెఱింగినఋత్విజులీరీతిం జెప్పఁగా, నాదశరథమహారాజు, పదిలక్షలగోవులను, నూఱుకోట్లబంగారమును నన్నూఱుకోట్లవెండిని, వారల,కిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

ఋత్విజశ్చ తత స్సర్వే ప్రదదు స్సహితా వసు
ఋశ్యశృంగాయ మునయే వసిష్ఠాయచ ధీమతే. ౪౯

టీక. తతః=అపిమ్మట; ఋత్విజః= ఋత్విజులు; సర్వేచ=అందఱును; సహితాః = కూడికొనినవారలై; మునయే=మననము చేయునట్టి; ఋశ్యశృంగాయ= ఋశ్యశృంగునికొఱకును; ధీమతే= బుద్ధిమంతుఁడగు; వసిష్ఠాయచ= వసిష్ఠునికొఱకును; వసు=ధనమును; ప్రదదుః=ఇచ్చిరి.

అంత, నాఋత్విజులందఱుం జేరి, దశరథునిచే తమకందఱకును, ముత్తముగా దక్షిణయిచ్చినధనమును, దమకుఁ బంచిపెట్టుటకై, ఋశ్యశృంగమహామునికిని, బుద్ధిమంతుండగు వసిష్ఠమహర్షికిని, సమర్పించిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతస్తే న్యాయతః కృత్వా ప్రవిభాగం ద్విజోత్తమాః

సుప్రీతమనస స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్ముదితా భృశమ్. ౫౧

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట ; తే=ఆ=ద్విజోత్తమాః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు; సర్వే=అందఱును; సుప్రీతమనసః=మిక్కిలిసంతసించిన హృదయముగలవారలై ; న్యాయతః=న్యాయముగా; ప్రవిభాగం = పంచుకొనుటను; కృత్వా=చేసికొని; భృశం=మిక్కిలి; ముదితాః= సంతసించినవారలై ; ప్రత్యూచుః=పరస్పరము, చెప్పుకొనిరి.

అంత నాబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులందఱును, న్యాయముగా, ధనమునంతయును , బంచికొని , సంతసమునొంది, పరస్పరము స్తోత్రవాక్యములఁ జెప్పుకొనిరి.

అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రసర్పకేభ్యస్తు హిరణ్యం సుసమాహితః
జాంబూనదం కోటిసంఖ్యం బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ తదా. ౫౨

టీక ॥ తతః=అటుపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; సః (అధ్యాహృతము)=ఆదశరథమహారాజు ; సుసమాహితః = శ్రద్ధతోఁ గూడినవాఁడై; ప్రసర్పకేభ్యః= అభ్యాగతులగు; బ్రాహ్మణేభ్యస్తు = బ్రాహ్మణుల కొఱకును ; జాంబూనదం=జంబూనదియందుఁ బుట్టినదియును; కోటిసంఖ్యం=కోటికొలఁదిగలదియునగు ; హిరణ్యం= బంగారమును; దదౌ=ఇచ్చెను.

అంత, నప్పుడా దశరథ మహారాజు శ్రద్ధగలవాఁడై , యభ్యాగతులగు బ్రాహ్మణులకు , జంబూనదీసంభవమైనబంగారమును గోటికొలంది నిచ్చెను.

అని తాత్పర్యము.

దరిద్రాయ ద్విజాయాథ హస్తాభరణ ముత్తమమ్
కస్మై చి ద్యాచమానాయ దదౌ రాఘవనందనః. ౫౩

టీక ॥ అథ=పిమ్మట; రాఘవనందనః=రఘువంశమునందుఁబుట్టిన యజమహారాజు కొడుకైన దశరథుఁడు; యాచమానాయ=యాచించునట్టి; కస్మైచిత్ = ఒకానొక; దరిద్రాయ=దరిద్రుఁడైన; ద్విజాయ=బ్రాహ్మణుని కొఱకు; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; హస్తాభరణం=కడియమును; దదౌ=ఇచ్చెను

అంత, రాఘవుండగు నజమహారాజుకొడుకైన దశరథుండు, ఒకానొక దరిద్ర బ్రాహ్మణుండు యాచింపఁగా, నతనికి, శ్రేష్ఠంబగు తనచేతి కడియము నిచ్చెను. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతేషు నృపతిః ద్విజేషు ద్విజవత్సలః
ప్రణామ మకరో త్తేషాం హర్షపర్యాకులేక్షణః. ౪౩

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట; ద్విజవత్సలః=బ్రాహ్మణులయందు వాత్సల్యము గలవాఁడైన; నృపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథుఁడు; ద్విజేషు=బ్రాహ్మణులు; ప్రీతేషు=తృప్తినొందినవారలగుచుండఁగా; హర్షపర్యాకులేక్షణః, హర్ష= సంతోషనుచే, పర్యాకుల = కలతనొందిన, ఈక్షణః=కండ్లు గలవాఁడై; తేషాం = ఆబ్రాహ్మణులకు; ప్రణామం=నమస్కారంబును; అకరోత్=చేసెను.

అంత, బ్రాహ్మణులయందుఁ జాలం బ్రేమగల దశరథ మహారాజు, బ్రాహ్మణులు తృప్తి నొందగాఁనే, సంతోషవిశేషంబునం గలతవడినకండ్లుకలిగినవాఁడై, వారలకు నమస్కారము చేసెను. అని, తా.

తస్యా శ్చ షో ధ విధివ ద్బ్రాహ్మణై స్సముదీరితాః
ఉదారస్య నృవీరస్య ధరణ్యాం ప్రణతస్యచ. ౪౪

టీక ॥ అథ=ఆపిమ్మట; ఉదారస్య=మిక్కిలిదాతయును; నృవీరస్య = మనుష్యులలోఁ బరాక్రమ శాలియును; ధరణ్యాం =

భూమియందు; ప్రణతస్య = పడియున్నవాఁడు నగు; తస్య = ఆదశరథమహారాజునకు; బ్రాహ్మణైశ్చ=బ్రాహ్మణులచేతను ; విధివత్ =యథాశాస్త్రముగ;ఆశిషః= ఆశీర్వచనములు; సముదీరితాః=చెప్పఁ బడినవి.

అంత , నాబ్రాహ్మణులును , మహాదాతయును మనుష్యుల నందఱిలోనుం బరాక్రమశాలియనందగియుండువాఁడును, దమముంగలనేలంబడియున్నవాఁడునగు , నాదశరథమహారాజునకు, వేదోక్తాశీర్వాదంబులు చేసిరి. అని తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతమనా రాజా ప్రాప్య యజ్ఞ మనుత్తమమ్
పాపాపహం స్వర్ణయనం దుష్కరం పార్థివర్షభైః.౫౫

టీక ॥ తతః=ఆపిమ్మట ; రాజా=దశరథమహారాజు ; అనుత్తమం= తనకన్న శ్రేష్ఠంబగు నితరములేనిదియును ; పాపాపహం= పాపంబులఁ బోఁగొట్టునదియును; స్వర్ణయనం=స్వర్గమును బొందించునదియును ; పార్థివర్షభైః= రాజశ్రేష్ఠులచేతను ; దుష్కరం= చేయఁగూడనిదియునగు; యజ్ఞం= అశ్వమేధయాగమును ; ప్రాప్య= పొంది; ప్రీతమనాః= సంతసించిన మనస్సుగలవాఁడుగా;బభూవ (అధ్యాహృతము) ఆయెను.

అంతదశరథమహారాజు , సర్వోత్తమంబును , సకల పాపంబులఁబోఁగొట్టునదియును, స్వర్గప్రదంబునై, రాజశ్రేష్ఠులచేతనుం జేయనశక్యంబై యుండు , నశ్వమేధం,బొంది సంతుష్టుం డయ్యెను . అని తాత్పర్యము.

తతో బ్రవీ దృశ్యశృంగం రాజా దశరథ స్తదా
కులస్య వర్ధనం త్వంతు కర్తు మర్హసి సువ్రత.౫౬

టీక ॥ తతః= ఆపిమ్మట ; తదా= అప్పుడు; రాజా= రాజైన, దశరథః=దశరథుఁడు ; ఋశ్యశృంగం=ఋశ్యశృంగునిఁ గూర్చి; సు

వ్రత = మంచివ్రతముగల ఋశ్య శృంగుఁడా! త్వంతు=నీవుమాత్రము; కులస్య=వంశముయొక్క; వర్ధనం=వృద్ధిని గలుగఁ జేయునట్టి కర్మమును; కర్తుం=చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు; ఇతి (అర్థ్యాహృతము)=అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత దశరథమహారాజు, ఋశ్యశృంగునిం జూచి, దృఢవ్రతుఁడవైన ఋశ్యశృంగుడా! నీవుమాత్రము, నాకు, వంశవృద్ధికరంబగుకర్మమును జేయవలయునని చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తథేతి చ స రాజాన మువాచ ద్విజసత్తమః
భవిష్యంతి సుతా రాజం శ్చత్వార స్తే కులోద్వహాః. ౫౭

టీక॥ ద్విజసత్తమః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆఋశ్యశృంగుఁడు; రాజానం= దశరథమహారాజునుగూర్చి; రాజన్ = దశరథమహారాజా! తథా=ఆలాగే; తే=నీకు; కులోద్వహాః=కులమునుద్ధరించునట్టి; సుతాః = కుమారులు; చత్వారః=నలుగురు; భవిష్యంతి= కలుగుదురు. ఇతి=అని; ఉవాచ = చెప్పెను.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు నాఋశ్యశృంగుఁడు. "దశరథ మహారాజా! ఆలాగే చేసెదను, నీకువంశోద్ధారకులగు నలుగురుకొడుకులు, గల్గుదురు" అని, దశరథ మహారాజుతోఁ, జెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, చతుర్దశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండచతుర్దశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

పంచదశసర్గప్రారంభః.

మేధావీ తు తతో ధ్యాత్వా స కించి దిద ముత్తరమ్
లబ్ధసంజ్ఞ స్తత స్తంతు వేదజ్ఞో నృప మబ్రవీత్. ౧

టీక ॥ తతః=అంతట; మేధావీ=ధారణసమర్థంబగు బుద్ధిగలవాఁడును; వేదజ్ఞః= వేదంబులనెఱింగిన వాఁడునగు ; సతు=ఆ ఋశ్యశృంగుఁడును; కించిత్=కొంచెము; ధ్యాత్వా = ఆలోచించి; తతః=ఆపిమ్మట; లబ్ధసంజ్ఞః= పొందఁబడినస్మృతిగలవాఁడై;తం=ఆ, (తుకారంబుపాదపూరణార్థము) నృపం= దశరథమహారాజును గూర్చి; ఇదం=ఈ; ఉత్తరం=మాఱుమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత వేదంబులనెఱింగిన యా ఋశ్యశృంగుఁడు , "ఈ దశరథున కుఁబుత్రోత్పత్తి యే కర్మంబునం గల్గు" ననికొంచె మాలోచించి , ధారణ సామర్థ్యంబు గలవాఁడు కావునవంతలోస్మృతినొంది, యా దశరథున కిట్లు ప్రత్యుత్తరంబు చెప్పెను.

అనితాత్పర్యము.

ఇష్టిం తేఽహం కరిష్యామి పుత్రీయాం పుత్రకారణాత్
అథర్వశిరసి ప్రోక్తై ర్మంత్రై స్సిద్ధాం విధానతః. ౨

టీక॥ అహం=నేను; తే=నీకొఱకు; పుత్రకారణాత్=కొడుకుల నిమిత్తము;పుత్రీయాం=కొడుకులఁ గల్గించునదియు; విధానతః= శాస్త్రమువలన; సిద్ధాం= ఏర్పడినదియునగు; ఇష్టిం=యాగమును;అథర్వశిరసి=అథర్వశిరస్సుఅనెడు వేదమునందు;ప్రోక్తైః=చెప్పఁబడిన, మంత్రైః=మంత్రములచే;కరిష్యామి=చేసెదను.

నేనునీకుఁగొడుకులుగలుగుటకై, శాస్త్రసిద్ధంబైపుత్రోత్పత్తినిమిత్తంబైయున్న,యొక యాగమును,అథర్వశిరస్సునందుజెప్పఁబడినమంత్రం

బులచేఁ, జేసెదను. అనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

తతః ప్రాక్రమ్య తామిష్టిం పుత్రీయాం పుత్రకారణాత్
జుహావ చాగ్నౌ తేజస్వీ మంత్రదృష్టేన కర్మణా. ౩

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; పుత్రకారణాత్ =కొడుకులనిమిత్తము; పుత్రీయాం = కొడుకులఁగల్గించునట్టి; తాం=ఆ; ఇష్టిం= యాగమును, ప్రాక్రమ్య=ఆరంభించి, తేజస్వీ= బ్రహ్మతేజముగల ఋశ్యశృంగుఁడు; మంత్రదృష్టేన = వేదమంత్రంబులందుఁ జూడఁబడిన; కర్మణా=కర్మముచేత, అగ్నౌ= అగ్నిహోత్రమునందు ; జుహావచ= హోమమునుం జేసెను.

అంతఁ, బుత్రనిమిత్తము,పుత్రులఁగల్గించునట్టి యాయాగము, నారంభించి, వేదమునందుఁజెప్పంబడినట్లుహోమమునుంజేసెను.

అని తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్స గంధర్వా స్సిద్ధాశ్చ పరమర్షయః
భాగప్రతిగ్రహార్థం వై సమవేతా యథావిధి. ౪

టీక॥తతః=అంతట;సగంధర్వాః= గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును;పరమర్షయః=శ్రేష్ఠులగుఋషులును;సిద్ధాశ్చ=సిద్ధులును(చకారంబుచే)బ్రహ్మయును; యథావిధి=యథాశాస్త్రముగ; భాగప్రతిగ్రహార్థం = హవిర్భాగముయొక్క (హవిర్భాగమును)బుచ్చుకొనుటకొఱకు; సమవేతాః=చేరిరి.

అంత, దేవతలును, గంధర్వులును,సిద్ధులును, బ్రహ్మదేవుండును, బరమర్షులును ,ఆ యాగంబునందు హవి ర్భాగమును బుచ్చుకొనుటకై,యొకటిగాఁజేరిరి. అనితాత్పర్యము.

తా స్సమేత్య యథాన్యాయం తస్మిన్ సదసి దేవతాః
అబ్రువన్ లోకకర్తారం బ్రహ్మాణం వచనం మహత్. ౫

టీక ॥ తాః= ఆ ; దేవతాః= దేవతలు; తస్మిన్=ఆ;సదసి=యాగసభయందు; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగ; సమేత్య= చేరి; లోకకర్తారం= లోకంబులఁ జేయునట్టి; బ్రహ్మాణం= బ్రహ్మదేవునిగూర్చి; మహత్=గొప్పదైన; వచనం=వాక్యమును; అబ్రువన్= చెప్పిరి.

ఆ దేవతలందఱు , యథాశాస్త్రంబుగ , నాయాగసదస్సునందుఁ జేరి,లోకంబులంజేయునట్టిబ్రహ్మదేవునితో,నిట్లని , యొకగొప్ప మాటను, జెప్పిరి.

అని తాత్పర్యము.

భగవన్ త్వత్ప్రసాదేన రావణో నామ రాక్షసః
సర్వాన్నో బాధతే వీర్యా చ్ఛాసితుం త న్న శక్నుమః. ౬

టీక ॥ భగవన్ = భగవంతుఁడా! రావణో నామ= రావణుండనియెడు; రాక్షసః= రాక్షసుఁడు; త్వత్ప్రసాదేన= నీయనుగ్రహముచేత; వీర్యాత్ =పరాక్రమమువలన; నః=మమ్ము; బాధతే= కాఱియపెట్టుచున్నాఁడు; తం=వాని ; శాసితుం= శిక్షించుటకు; నశక్నుమః=సమర్థులముకాము.

భగవంతుఁడా! రావణుండను నొకరక్కసుండు,నీయనుగ్రహము నొంది, పరాక్రమంబుచే, మమ్ములంగాఱియ పెట్టుచున్నాఁడు; అతని శాసింపమాకు శక్తిలేదు.

అని తాత్పర్యము.

త్వయా తస్మై వరో దత్తః ప్రీతేన భగవన్ పురా
మానయంత శ్చ త న్నిత్యం సర్వం తస్య క్షమామహే. ౭

టీక ॥ భగవన్= భగవంతుఁడా!పురా=మునుపు; ప్రీతేన=సంతసించినట్టి; త్వయా= నీచేత; తస్మై =ఆరావణునికొఱకు; వరః= వరము; దత్తః = ఇవ్వఁబడినది.వయం(అధ్యాహృతము)చ= మేమును; తం=ఆవరమును ; మానయంతః=పూజింపుచు ; తస్య=ఆరావ

ఋనియొక్క ; సర్వం=అంతకార్యమును ; క్షమామహే = ఓర్చుచున్నాము.

భగవంతుఁడా! నీవుపూర్వము, సంతోషవిశేషంబున, నతనికి , వరంబొసంగితివి; మేము,నావరమును బూజింపుచు, వాఁడుచేసిన యపకారంబుల నంతయు, నోర్చుచున్నాము.

అనితాత్పర్యము.

ఉద్వేజయతి లోకాం స్త్రీ నుచ్ఛ్రితా న్ద్వేష్టి దుర్మతిః
శక్రం త్రిదశరాజానం ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి. ౮

టీక ॥ దుర్మతిః=దుర్బుద్ధియగురావణుండు; లోకాన్=లోకంబుల ; త్రీన్=మూఁటిని ; ఉద్వేజయతి = భీతిలఁ జేయుచున్నాఁడు. ఉచ్ఛ్రితాన్=గొప్పవారగులోకపాలురను; ద్వేష్టి = ద్వేషించుచున్నాఁడు. త్రిదశరాజానం=దేవతలకుఁ బ్రభువైన ; శక్రం=ఇంద్రుని;ప్రధర్షయితుం=అవమానించుటకు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు , దుర్బుద్ధియై , లోకంబుల భయ పడఁ జేయుచున్నాఁడు; ఉన్నతపదస్థులగు లోకపాలుర ద్వేషించుచున్నాఁడు; దేవతలందఱకును బ్రభుండగు నింద్రున వమానింపఁ గోరుచున్నాఁడు.

అనితాత్పర్యము.

ఋషీన్ యక్షా న్సగంధర్వా నసురా న్బ్రాహ్మణాం స్తథా
అతిక్రామతి దుర్ధర్షో వరదానేన మోహితః. ౯

టీక ॥ దుర్ధర్షః= ఎదిరింపఁగూడనియారావణుఁడు; వరదానేన= వరప్రదానముచేత; మోహితః= ఒడలెఱుంగనివాఁడై ; ఋషీన్ = ఋషులను; సగంధర్వాన్=గంధర్వులతోఁగూడిన; యక్షాన్= యక్షులను;అసురాన్=రాహువుమొదలగునసురులను; తథా=అట్లు ; బ్రాహ్మణాన్=బ్రాహ్మణులను;అతిక్రామతి;అవమానించుచున్నాఁడు.

ఆరావణుఁడు, నీవరముచే నొడలెఱుంగక, యెదిరింపనలవిగాక,

ఋషులను, యక్షులను, గంధర్వులను, అసురులను, బ్రాహ్మణులను, నవమానించుచున్నాఁడు.

అని తాత్పర్యము.

నైనం సూర్యః ప్రతపతి పార్శ్వే వాతి న మారుతః
చలోర్మిమాలీ తం దృష్ట్వా సముద్రోపి న కంపతే. ౧౦

టీక ॥ ఏనం=ఈరావణునిగూర్చి; సూర్యః= సూర్యుఁడు; నప్రతపతి= చక్కఁగా నెండ కాయఁడు అస్య (అధ్యాహృతము)= ఈరావణునియొక్క; పార్శ్వే= ప్రక్కయందు; మారుతః = వాయువు; నవాతి = వీవఁడు. చలోర్మిమాలీ=చంచలములగు నలలపఙ్క్తి గల; సముద్రోపి=సముద్రుఁడును; తం=ఆరావణుని; దృష్ట్వా= చూచి; నకంపతే= కదలఁడు.

ఈరావణుని మీఁద సూర్యుం డెండగాయఁడు; వానిప్రక్కనైన వాయువువీవనోడు ; ఎల్లప్పుడును జంచలంబులగు తరంగంబులు గల సముద్రుండును, వానింజూచి, కదలకుండు.

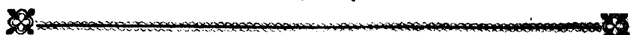
అని తాత్పర్యము.

తన్మహ న్నో భయం తస్మా ద్రాక్షసా ద్ఘోరదర్శనాత్
వధార్థం తస్య భగవ న్నుపాయం కర్తుమర్హసి. ౧౧

టీక ॥ తత్ =అందువలన; ఘోరదర్శనాత్= భయంకరమగుచూడఁబడుటగల; తస్మాత్=ఆ; రాక్షసాత్= రాక్షసునివలన; నః= మాకు; మహత్= గొప్పదగు; భయం=వెఱపు; అస్తి(అధ్యాహృతము)= కలదు. భగవన్= భగవంతుఁడా! తస్య = ఆరావణునియొక్క; వధార్థం=వధముకొఱకు; ఉపాయం=వెరవును; కర్తుం= చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

కాఁబట్టి, భయంకరాకారుండగు నారాక్షసునివలన, మాకుగొప్పభయంబుగలిగియున్నది.అతనివధంబగునట్లు వెరవేదైనం జేయవలయును.

అని తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్సురై స్సర్వై శ్చింతయిత్వా తతో ఽబ్రవీత్

టీక ॥ బ్రహ్మ (అధ్యాహృతము)= బ్రహ్మదేవుఁడు ; ఏవం= ఈప్రకారము;సర్వైః=సమస్తులైన;సురైః=దేవతలచే; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; చింతయిత్వా= ఆలోచించి; తతః=ఆపిమ్మట ; అబ్రవీత్ = దేవతలనుగూర్చి, చెప్పెను.

దేవతలీప్రకారముచెప్పఁగా, బ్రహ్మదేవుం, డాలోచించి, యాపిమ్మట, దేవతలకిట్లనిచెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

హంతా యం విదిత స్తస్య వధోపాయో దురాత్మనః. ౧౨

టీక ॥ దురాత్మనః= దుష్టస్వభావముగల; తస్య = ఆరావణుని యొక్క; అయం=ఈ ; వధోపాయః=వధమునకు వెరవు; విదితః= ఎఱుంగఁబడినది . హంత=సంతోషము.

సంతోషము! దుష్టస్వభావుండగు నారావణుని వధంబునకీయుపాయంబు దోఁచినది.

అని తాత్పర్యము.

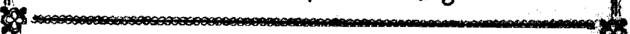
తేన గంధర్వయక్షాణాం దేవదానవరక్షసామ్

అవధ్యోఽస్మీతి వాగుక్తా తథేత్యుక్తంచ తన్మయా. ౧౩

టీక ॥ తేన=ఆరావణునిచేత; గంధర్వయక్షాణాం = గంధర్వులకునుయక్షులకును; దేవదానవరక్షసాం= దేవతలకును దానవులకునురాక్షసులకును; అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; అవధ్యః=వంపఁగూడనివాఁడుగా; అస్మి=అగుదును. ఇతి=అని; వాక్ =మాట ; ఉక్తా=చెప్పఁబడినది.తత్ =ఆమాట; మయాచ=నాచేతను;తథేతి= ఆలాగేయని;ఉక్తం=చెప్పఁబడినది

ఆరావణుఁడు, తాను , గంధర్వులకును, యక్షులకును, దేవతలకును, దానవులకును, రాక్షసులకును, అవధ్యుఁడుకావలయునని, వరంబుకోరెను; నేనాలాగే యగుఁగాకయని చెప్పితిని.

అని తాత్పర్యము.

నాకీర్తయ దవజ్ఞానా త్త ద్రక్షో మానుషాం స్తదా
తస్మాత్స మానుషాద్వధ్యో మృత్యుర్నాన్యోస్య విద్యతే. ౧౪

టీక ॥ తదా = ఆవరమడుగు కాలమందు; తత్ = ఆ; రక్షః = రాక్షసుఁడగు రావణుఁడు; అవజ్ఞానాత్ = అవమానంబు వలన; మానుషాన్ = మనుష్యులను; నాకీర్తయత్ = చెప్పలేదు. తస్మాత్ = అందువలన; సః = ఆరావణుఁడు; మానుషాత్ = మనుష్యునివలన; వధ్యః = చంపఁదగినవాఁడు; అస్య = వీనికి; అన్యః = మనుష్యునికన్నఁ ఇతరుఁడయిన; మృత్యుః = చంపువాఁడు; నవిద్యతే = లేఁడు.

ఆ రావణుఁడు, వరమడుగు కాలమందు, అవమానమగునని యెంచి, మనుష్యులవలనఁ దనకుఁ జావు లేకుండునట్లడుగ లేదు; కాఁబట్టి, వాఁడు మనుష్యునిచేఁ జంపఁబడు; మఱియెవ్వఁడును, వానిం జంపలేఁడు. అని బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

ఏతచ్ఛ్రుత్వా ప్రియం వాక్యం బ్రహ్మణా సముదాహృతమ్
దేవా మహర్షయ స్సర్వే ప్రహృష్టా స్తేఽభవం స్తదా. ౧౫

టీక ॥ బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవునిచే; సముదాహృతం = చెప్పఁబడిన; ప్రియం = సంతోషముగలిగించునట్టి; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తదా = అప్పుడు; తే = ఆ; దేవాః = దేవతలును; మహర్షయః = గొప్పఋషులును; సర్వే = అందఱును; ప్రహృష్టాః = మిక్కిలిసంతసించినవారలు; అభవన్ = అయిరి.

ఇట్లు బ్రహ్మదేవుఁడు చెప్పఁగా, సంతోష జనకంబగు బ్రహ్మదేవుని మాటను విని, దేవతలును, మహర్షులు నందఱును, మిక్కిలి సంతోషము గలవారైరి.

అని తాత్పర్యము.

ఏ తస్మిన్నంతరే విష్ణు రుపయాతో మహాద్యుతిః
శంఖ చక్ర గదా పాణిః పీతవాసా జగత్పతిః. ౧౬

టీక ॥ ఏతస్మిన్=ఈ ; అంతరే=మధ్యమందు; మహాద్యుతిః=ఎక్కువైనకాంతిగలవాఁడును; శంఖచక్రగదాపాణిః=శంఖము, చక్రము, గద,ఇవి, హస్తములందుఁ గలవాఁడును; పీతవాసాః= పసపువన్నె వస్త్రముగలవాఁడును; జగత్పతిః= ప్రపంచమునకుఁ బ్రభువైనః విష్ణుః=విష్ణువు;ఉపయాతః=వచ్చెను.

ఇంతలో, నాపన్న రక్షణంబు దొరకొనుటం గల్గిన సంతోషవిశేషంబున నినుమడించిన కాంతిగలిగి, నిజ భక్తులం బోరిగొన నెడఁబాయకకరంబుల శంఖచక్రగదలధరింపుచు, పీతాంబరుండును జగన్నాథుండునగు, విష్ణుదేవుండరుగు దెంచెను. అని తాత్పర్యము.

బ్రహ్మణాచ సమాగమ్య తత్ర తస్థౌ సమాహితః
త మబ్రువన్ సురా స్సర్వే సమభిష్టూయ సన్నతాః. ౧౭

టీక ॥ (సః=ఆవిష్ణువుః) తత్ర=ఆ యాగశాలయందు;బ్రహ్మణాచ=బ్రహ్మదేవునితోను; సమాగమ్య=కూడుకొని; సమాహితః=సమా

ధిగలవాఁడై; తస్థౌ=ఉండెను. సురాః=దేవతలు;సర్వే=అందఱును; తం = ఆవిష్ణుదేవుని; సమభిష్టూయ=చక్కఁగా ప్రస్తుతించి; సన్నతాః = మిక్కిలినమ్రులై; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

విష్ణుదేవుండు, వచ్చి, బ్రహ్మతోఁగూడనచ్చట సమాహితుండై యుండెను; దేవతలందఱును, ఆవిష్ణుదేవునింబ్రస్తుతించినమ్రులై, యిట్లని, పలికిరి.

అని తాత్పర్యము.

త్వాన్నియోక్ష్యామహే విష్ణో లోకానాం హిత కామ్యయా

టీక॥విష్ణో=విష్ణుదేవుఁడా! లోకానాం; లోకములకు ; హితకామ్యయా = మేలునందిచ్చ చేత ; త్వాం= నిన్ను = నియోక్ష్యామహే=ప్రేరేపించెదము.

విష్ణుదేవుఁడా!సమస్తలోకంబులకును, మేలుగలుగుటకై, నిన్నొక కార్యమునందుఁ, బ్రేరేపించెదము.

అని తాత్పర్యము.

రాజ్ఞో దశరథస్య త్వ మయోధ్యాధిపతేః ప్రభోః. ౧౮
ధర్మజ్ఞస్య వదాన్యస్య మహర్షిసమ తేజసః
తస్య భార్యాసు తిసృషు హ్రీశ్రీకీర్త్యుపమాసుచ. ౧౯
విష్ణో పుత్రత్వ మాగచ్ఛ కృత్వాత్మానం చతుర్విధమ్

టీక ॥ విష్ణో=విష్ణుదేవుఁడా! అయోధ్యాధిపతేః= అయోధ్యానగరంబునకుఁ బ్రభువును; ప్రభోః=రాజ్యపాలన సమర్థుండును;ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడును; వదాన్యస్య = మహాదాతయును; మహర్షిసమ తేజసః=గొప్ప ఋషితోసరియగు తేజస్సు గలవాఁడును; రాజ్ఞః=రాజునగు ; దశరథస్య=దశరథునకు;తస్య =ఆదశరథునియొక్క;హ్రీశ్రీకీర్త్యుపమాసు=హ్రీ, శ్రీ, కీర్తి,యను దక్షు కూఁతుర్లతో సరివచ్చునట్టి; తిసృషు=మువ్వురైన;భార్యాసుచ=భార్యలందును;త్వం=నీవు;ఆత్మానం=స్వరూపమును; చతుర్విధం = నా

లుగు భాగములు గలవానిఁగాఁ; కృత్వా=చేసికొని ; పుత్రత్వం=కొడుకగుటను; ఆగచ్ఛ=పొందుమా.

విష్ణుదేవుఁడా! సమస్త ధర్మజ్ఞంబుల నెఱింగి, మహోదాత్తమై, మహర్షితుల్యుండై, రాజ్యమును యథాన్యాయంబుగఁ బాలింపసమర్థుండై, యయోధ్యానగరంబున నుండు ప్రభువై, యున్న, దశరథమహారాజునకు, హ్రీశ్రీ కీర్తులతో సరివచ్చు, నతని, ముగ్వురి భార్యలందును, నీవు, స్వరూపమును, నాలుగుభాగంబులుగావించికొని, నలువురుకొడుకులుగా, జనింపుము.

అని తాత్పర్యము.

తత్ర త్వం మానుషోభూత్వా ప్రవృద్ధం లోకకంటకమ్. ౨౦
అవధ్యం దైవతై ర్విష్ణో సమరే జహి రావణమ్

టీక ॥ విష్ణో= విష్ణుదేవుఁడా; త్వం=నీవు; తత్ర = ఆదశరథభార్యలందు; మానుషః= మనుష్యుఁడుగా; భూత్వా=అయి; ప్రవృద్ధం=వరబలంబున, మిక్కిలివృద్ధిఁబొందిన వాఁడును ; లోక కంటకం=లోకంబులకు శత్రువును, దైవతైః=దేవతలచేతఃఅవధ్యం=చంపఁగూడని వాఁడునగు; రావణం=రావణునిః సమరే= యుద్ధమునందుఃజహి= చంపుము.

విష్ణుదేవుఁడా! నీవాదశరథ భార్యలందు, మనుష్యుఁడైపుట్టి, వరబలంబున నభివృద్ధి నొందినవాఁడును, లోకకంటకుండును, దేవతలకవధ్యుండునగు, రావణుని, యుద్ధంబునం జంపుము.

అని తాత్పర్యము.

సహి దేవాంశ్చ గంధర్వాన్ సిద్ధాంశ్చ మునిసత్తమాన్. ౨౧
రాక్షసో రావణోమూర్ఖో వీర్యోత్సేకేన బాధతే

టీక ॥ రాక్షసః = రాక్షసుండును ; మూర్ఖః=జ్ఞానహీనుండునగుః సః=ఆః రావణః = రావణుండుః వీర్యోత్సేకేన= పరాక్రమాతిశయముచే ; దేవాంశ్చ=దేవతలను; గంధర్వాన్= గంధర్వు

లను; సిద్ధాంశ్చ=సిద్ధులను; మునిస త్తమాన్=మునిశ్రేష్ఠులను ; బాధతేహి= బాధియపెట్టుచున్నాఁడు గదా!

రాక్షసుండును మూర్ఖుఁడునగు నారావణుండు, పరాక్రమాతిశయంబున, దేవతలను, గంధర్వులను, సిద్ధులను, మునిశ్రేష్ఠులనుం, గాఁచియపెట్టుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ తత స్తేన గంధర్వాప్సరస స్తథా. ౨౨
క్రీడంతో నందనవనే క్రూరేణ కిల హింసితాః

టీక॥ తతః=ఆపరాక్రమాతిశయమువలన; క్రూరేణ=క్రూరుఁడైన; తేన=ఆరావణునిచేత; ఋషయశ్చ=ఋషులును; తథా=అట్లు; నందనవనే = నందనవనంబనునుద్యానవనమునందు; క్రీడంతః (లింగవ్యత్యయమార్షము)=క్రీడించుచున్నట్టి; గంధర్వాప్సరసః=గంధర్వులతోఁగూడినయప్సరసలును; హింసితాః కిల=బాధింపఁబడిరిగదా!

ఆరావణుండు, క్రూరస్వభావుండగుటంజేసి, ఋషులను, నందనవనమందు, గంధర్వులంగూడివిహరింపుచున్న, యప్సరసలనుం గాఁచియపెట్టెను; కావున, నీవవశ్యంబువానింజంపవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

వధార్థం వయ మాయాతా స్తస్య వై మునిభిస్సహ. ౨౩
సిద్ధగంధర్వయక్షాశ్చ తత స్త్వాం శరణం గతాః

టీక॥ తస్య= ఆరావణునియొక్క (“వై” అనునది పాదపూరణార్థము); వధార్థం=వధముకొఱకు; సిద్ధగంధర్వయక్షాశ్చ=సిద్ధులును గంధర్వులునుయక్షులును; వయం=మేమును; మునిభిస్సహ= మునులతోఁగూడ; ఆయాతాః=వచ్చినాము. తతః=అందుకై; శరణం=రక్షకుఁడనగు; త్వాం=నిన్ను; గతాః=పొందితిమి.

ఆరావణునివధముకొఱకు,యక్షగంధర్వసిద్ధులును,మునులును,మేమును,మీకడకు,వచ్చితిమి;అందుకై యే,రక్షకుండగునిన్నుఁబొందితిమి.

అని, తాత్పర్యము.

త్వం గతిః పరమా దేవ సర్వేషా న్నః పరంతప. ౨౭
వధాయ దేవశత్రూణాం నృణాం లోకే మనః కురు

టీక॥పరంతప=శత్రువులఁదపింపఁజేయునట్టి; దేవ= విష్ణుదేవుఁడా! నః=మాకు; సర్వేషాం=అందఱకు;త్వం=నీవు; పరమా=ముఖ్యమైన; గతిః= ఉపాయమవు; దేవశత్రూణాం=రాక్షసులయొక్క; వధాథఁం = వధముకొఱకు; నృణాం=మనుష్యులయొక్క;లోకే=లోకమందు; మనః=మనస్సును;కురు=చేయుము.

శత్రుంజయుండవగువిష్ణుదేవుఁడా!నీవు,మాకందఱకును, బరమగతివి.రాక్షసులవధంబుకొఱకు,మనుష్య లోకంబున నవతరింప, నిచ్చగొనుము.అని,దేవతలుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు దేవేశో విష్ణు స్త్రిదశపుంగవః. ౨౫
పితామహపురోగాం స్తాన్ సర్వలోకనమస్కృతః
అబ్రవీ త్త్రిదశాన్సర్వాన్ సమేతాన్ ధర్మసంహితాన్. ౨౬

టీక ॥ దేవేశః=దేవతలకుఁబ్రభువును; త్రిదశపుంగవః=దేవతలలో శ్రేష్ఠుఁడును; సర్వలోకనమస్కృతః= సమస్తలోకంబులచేన మస్కరింపఁబడినవాఁడునగు; విష్ణుస్తు=విష్ణుదేవుఁడును; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై;సమేతాన్= చేరినవారును; ధమఁసంహితాన్ = ధమఁముతోఁగూడినవారునగు;తాన్=ఆ; పితామహపురోగాన్= బ్రహ్మమొదలుగాఁగల; త్రిదశాన్= దేవతలను; సర్వాన్=అందఱనుంగూర్చి=;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

దేవతలీప్రకారము దన్నుఁబ్రార్థింపఁగా, దేవతావిభుండును, దేవశ్రేష్ఠుండును, సమస్తలోకంబులచే నమస్కరింపఁబడిన వాఁడునగు, విష్ణుదేవుండు, ఆసదస్సునందుఁజేరియున్న, ధర్మాత్ములగు, బ్రహ్మ మొదలైన, దేవతల నుదఱుంజూచి, యిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

భయం త్యజత భద్రంవో హితార్థం యుధి రావణమ్
సపుత్రపౌత్రం సామాత్యం సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవమ్. ౨౭
హత్వా క్రూరం దురాత్మానం దేవర్షీణాం భయావహమ్
దశవర్ష సహస్రాణి దశవర్ష శతానిచ. ౨౮
వత్స్యామి మానుషే లోకే పాలయన్ పృథివీమిమామ్

టీక ॥ యూయం(అధ్యాహృతము)=మీరలు; భయం=వెఱపును; త్యజత=విడువుఁడు. భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. వః=మీయొక్క; హితార్థం= మేలుకొఱకు; సపుత్రపౌత్రం= కొడుకులుమనుమలతోఁగూడినవాఁడును; సామాత్యం=మంత్రులతోఁగూడినవాఁడును; సమిత్రజ్ఞాతిబాంధవం= స్నేహితులతోను జ్ఞాతులతోను బంధువులతోనుంగూడినవాఁడును; క్రూరం=క్రూరుఁడును; దురాత్మానం= దుష్టస్వభావముగలవాఁడును; దేవర్షీణాం= దేవతలకునుఋషులకును; భయావహం = వెఱపుఁబుట్టించువాఁడునగు; రావణం=రావణుని; యుధి= యుద్ధమునందు; హత్వా=చంపి; దశ=పది; వర్షసహస్రాణి=వేలసంవత్సరంబులను; దశ=పది; వర్షశతానిచ= నూఱుసంవత్సరంబులను (పదునొకండువేలసంవత్సరంబులనుట); ఇమాం=ఈ; పృథివీం=భూమిని; పాలయన్=పాలించుచు; మానుషే=మనుష్యసంబంధియగు; లోకే=భూలోకమందు; వత్స్యామి=వాసముచేసెదను.

దేవతలారా! మీరలుభయంబు విడువుఁడు; మీకుమంగళంబగుఁగాక; మీమేలుకొఱకు, క్రూరుఁడై, దు

ప్తస్వభావుఁడై, దేవతల ఋషుల లనుం,జంపి,మనుష్యలోకంబున, నీ వెఱపించుచున్న, రావణుని, వాని భూమిఁబాలింపుచుఁ,బదునొకండు కొడుకులను,మనుమలను,మంత్రుల వేలవత్సరంబు,లుండెదను. అని,చె ను,మిత్రులను,జ్ఞాతులను, బంధువు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం దత్వా వరం దేవో దేవానాం విష్ణు రాత్మవాన్. ౨౯
మానుషే చింతయామాస జన్మభూమి మథాత్మనః

టీక॥ దేవః=సృష్టిస్థితి లయం బులచేఁ,గ్రీడించునట్టి ("దేవృ దేవనే"అనుధాతువునంబుట్టినది); ఆత్మవాన్=జీవాత్మ లుగల (జీవాత్మలకాధారభూతుఁడైనయనుట; దేనినేది గలిగి యున్నదో, దానికది యాధారమనుటస్పష్టము.) ; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; దేవానాం=దేవతలకు;ఏవం=ఈప్రకారము;వరం=వరమును; దత్వా=ఇచ్చి; అథ = అటుపిమ్మట; మానుషే=మనుష్యలోకంబునందు; ఆత్మనః=తనకు; జన్మభూమిం=పుట్టుటకుఁదగుస్థానమును;చింతయామాస=ఆలోచించెను.

సృష్టిస్థితిలయంబులం గ్రీడించుచు, సమస్తజీవాత్మలకు నాధారభూతుఁడై యున్న,విష్ణుదేవుం,డీప్రకారము దేవతలకు వరంబొసంగి, యంత, మనుష్యలోకంబునందుఁ, దానుబుట్టుటకుందగు నిరవునాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పద్మపలాశాక్షః కృత్వాత్మానం చతుర్విధమ్. ౩౦
పితరం రోచయామాస తదా దశరథం నృపమ్

టీక॥తతః=అపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; పద్మపలాశాక్షః=తమ్మి తేకులవంటి కండ్లుగల విష్ణుదేవుఁడు; ఆత్మానం=తన్ను; చతుర్విధం=నాలుగుభాగములు గలవానిఁగా; కృత్వా=చేసికొని;నృపం=రాజైన;దశరథం=దశరథుని; పితరం= తండ్రినిగా; రోచయామా

స—ఇచ్చించెను.

అంత, నపుడు, తమ్మితేకులం బోలునయనంబులు గలవిష్ణుదేవుఁడు, తన్నునాలుగుభాగములుగాఁజేసికొని, దశరథమహారాజుం దనకుఁదండ్రిగా,నిచ్చించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా స్సరుద్రా స్సాప్సరోగణాః
స్తుతిభి ర్దివ్య రూపాభి స్తుష్టువు ర్మధుసూదనమ్. ౩౧

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సగంధర్వాః=గంధర్వులతోఁగూడినవారును; సరుద్రాః=రుద్రులతోఁగూడినవారును; సాప్సరోగణాః=అప్సరసలసమూహముతోఁ గూడినవారునగు; దేవాః = దేవతలు; దివ్యరూపాభిః=దివ్యంబగునాత్మస్వరూపంబుగుణించిన; స్తుతిభిః=స్తోత్రములచేత; మధుసూదనం="మధు" అనురాక్షసునిం జంపిన విష్ణుదేవుని; తుష్టువుః=స్తుతియించిరి.

అంత, గంధర్వులును, ఏకాదశరుద్రులును, దేవతలును, అప్సరసలును, దివ్యాత్మవిషయకంబులగు స్తోత్రంబుల, విష్ణుదేవునిం, బ్రస్తుతించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త ముద్ధతం రావణ ముగ్రతేజసం
ప్రవృద్ధదర్పం త్రిదశేశ్వరద్విషమ్
విరావణం సాధు తపస్వికంటకం
తపస్వినా ముద్ధర తంభయావహమ్. ౩౨

టీక॥ తం = ప్రసిద్ధుఁడును; ఉద్ధతం=గర్వించినవాఁడును; ఉగ్రతేజసం= భయంకరమగుపరాక్రమముగలవాఁడును; ప్రవృద్ధదర్పం=వరబలంబున, వృద్ధినొందిన గర్వముగలవాఁడును; త్రిదశేశ్వరద్విషం = దేవేంద్రునకుశత్రువును; విరావణం=లోకంబుల, మొఱలిడునట్లు సేయువాఁడును; తపస్వికంటకం=తపస్సు సేయువారికి శత్రువును; (గనుక నే) తపస్వినాం= తపస్సు సేయువారలకు; భయావహం= వెఱపుగల్గించు

వాఁడునగు; తం = ఆ; రావణం = రావణుని; సాధు = చక్కఁగా; ఉద్ధర = ఉన్మూలనము సేయుము.

విష్ణుదేవుఁడా! సమస్తలోకంబులం బ్రసిద్ధుఁడై, వరబలంబునఁ, నినుమ డించినగర్వంబుగలిగి, భయంకరంబగుపరాక్రమంబున లోకంబులనన్ని యుమొఱలిడం జేయుచు, తపస్సు సేయువారలకు శత్రువై, భయంబుఁబుట్టించుచు, దేవేంద్రుని ద్వేషించి యుండు, నా రావణునిం, బుత్రపౌత్రాదిసహితంబుగాఁ జంపుము.

అని తాత్పర్యము.

త మేవ హత్వా సబలం సబాంధవం
విరావణం రావణ మగ్ర్యపౌరుషమ్
స్వర్లోక మాగచ్ఛ గతజ్వర శ్చిరం
సురేంద్రగుప్తం గతదోషకల్మషమ్. ౩౩

టీక॥ సురేంద్ర = దేవశ్రేష్ఠుఁడా! సబలం = సైన్యముతోఁగూడినవాఁడును; సబాంధవం = బంధువులతోఁ గూడినవాఁడును; విరావణం = లోకంబుల, మొఱలిడునట్లు సేయువాఁడును; అగ్ర్యపౌరుషం = శ్రేష్ఠమైన మగఁటిమిగలవాఁడును; తం = ఆ; రావణమేవ = రావణునిమాత్రము (విభీషణునిం జంపకయనుట); హత్వా = చంపి; గతజ్వరః = పోయినవ్యథగలవాఁడవై; చిరం = పురాతనమును; గుప్తం = రహస్యమును; గతదోషకల్మషం = పోయినదోషంబులనుకల్మషముగలదియునగు; స్వర్లోకం = వైకుంఠమును; ఆగచ్ఛ = పొందుము.

దేవశ్రేష్ఠుండవగు విష్ణుదేవుఁడా! శ్రేష్ఠంబగు మగఁటిమిగలిగి, లోకంబులన్నియు మొఱలిడం జేయుచున్న, యీ రావణునిమాత్రము, వాని సైన్యములతోను బాంధవులతోనుం జంపి, గతవ్యథుండవై, పురాతనంబును, రహస్యంబును, నిర్దోషంబునగు, వైకుంఠమునకు రమ్ము. అని, ఆ దేవతలు విష్ణుదేవుని, స్తుతియించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, పంచదశ స్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండపంచదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

షోడశసర్గప్రారంభః.

తతో నారాయణో దేవో నియుక్త స్సురసత్తమైః
జానన్నపి సురానేవం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః=అ; దేవః=సృష్టిస్థితిలయములచేఁగ్రీడించునట్టి; నారాయణః=సృష్టికిఁబూర్వము, జలములే స్థానముగాఁగల (సమస్తకారణభూతుండగుననుట) విష్ణుదేవుఁడు; సురసత్తమైః=దేవశ్రేష్ఠులచే; నియుక్తః = ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడై; జానన్నపి=ఎఱింగినవాఁడయ్యును; సురాన్=దేవతలనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు; శ్లక్ష్ణం=మధురంబైన; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

అంత, సృష్టిస్థితిలయంబులం గ్రీడించువాఁడును, సృష్టికిఁబూర్వము జలంబులశయనించియుండువాఁడునగువిష్ణుదేవుండు, దేవతలచేఁబ్రార్థితుఁడై, తనకు రావణవధోపాయంబు దెలిసియున్నను, దేవతలంగూర్చి, యిట్లని, మధురంబగుమాటం జెప్పెను. అని తాత్పర్యము.

ఉపాయః కో వధే తస్య రావణస్య దురాత్మనః
య మహం తం సమాస్థాయ నిహన్యా మృషికంటకమ్. ౨

టీక ॥ అహం=నేను; యం=ఏయుపాయమును; సమాస్థాయ=ఆశ్రయించి; ఋషికంటకం=ఋషులశత్రువగు; తం=ఆ రావణుని; నిహన్యాం=చంపుదునో; దురాత్మనః=దుష్టస్వభావుండగు; తస్య=ఆ; రావణస్య=రావణునియొక్క; వధే=వధమునందు; సః=ఆ; ఉపాయః=ఉపాయము; కః=ఏది?

ఏయుపాయంబునాశ్రయించి, ఋషులకుశత్రుండగు నారావణునిం, జంపఁగలనో, దుష్టస్వభావుండగు రావణునివధంబునకై, యట్టియుపాయంబు నాకుఁజెప్పవలయును. అనిపలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్సురా స్సర్వే ప్రత్యూచు ర్విష్ణు మవ్యయమ్

టీక ॥ సురాః=దేవతలు; సర్వే=అందఱు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; అవ్యయం=నాశములేని; విష్ణుం=విష్ణుదేవునిఁగూర్చి; ప్రత్యూచుః=బదులుసెప్పిరి.

ఈప్రకారము విష్ణుదేవుండడుగఁగా, దేవతలందఱు, నాశరహితుండగునావిష్ణు దేవున, కిట్లని, బదులువల్కిరి. అని, తాత్పర్యము.

మానుషీం తను మాస్థాయ రావణం జహి సంయుగే. ౩

టీక॥ మానుషీం=మనుష్యసంబంధియగు; తనుం=దేహమును; ఆస్థాయ=పొంది; సంయుగే=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని; జహి=చంపుము.

మనుష్యదేహంబునొంది, యుద్ధమునందు, రావణునిం, జంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

స హి తేపే తప స్తీవ్రం దీర్ఘకాల మరిందమ
యేన తుష్టో భవ ద్బ్రహ్మా లోకకృ ల్లోకపూర్వజః. ౪

టీక॥ అరిందమ = శత్రువులంజంపునట్టివిష్ణుదేవుఁడా! సః=ఆరావ

ణుఁడు; యేన=ఏతపస్సుచేతను; లోకకృత్=లోకంబులఁజేయువాఁడును; లోకపూర్వజః = లోకంబులకన్నముందు పుట్టినవాఁడునగు; బ్రహ్మా=బ్రహ్మదేవుఁడు; తుష్టః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్=ఆయెనో; తీవ్రం=తీక్ష్ణమగు; తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; తపః=తపస్సును; దీర్ఘకాలం=బహుకాలము; తేపేహి = తపించెనుగదా!

ఆరావణుఁడు, బహుకాలము, తీక్ష్ణంబగుతపస్సుచేసెను; దానంజేసి, లోకంబులకన్నముందుపుట్టిసమస్తలోకంబులఁ బుట్టించునట్టిబ్రహ్మదేవుఁడుసంతసించినవాఁడయ్యెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతుష్టః ప్రదదౌ తస్మై రాక్షసాయ వరంప్రభుః
నానావిధేభ్యో భూతేభ్యో భయన్నాన్యత్ర మానుషాత్. ౫

టీక॥ ప్రభుః=వరంబులనిచ్చుటయందు సమర్థుఁడైన, బ్రహ్మదేవుఁడు; సంతుష్టః=సంతసించినవాఁడై; తస్మై=ఆ; రాక్షసాయ=రాక్షసుండగు రావణునికొఱకు; మానుషాత్=మనుష్యునికన్న; అన్యత్ర=ఇతరస్థలములందు; నానావిధేభ్యః=పలువెఱంగులుగల; భూతేభ్యః=ప్రాణులవలన; భయం=వెఱపు; న=లేదు; ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; వరం=వరంబును; ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

వరదానంబుల సమర్థుఁడగు బ్రహ్మదేవుండు, సంతసించి, ఆరావణాసురునకు, మనుష్యుఁడుతక్కఁ దక్కినసమస్తభూతంబుల వలనను భయంబులేదని, వరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవజ్ఞాతాః పురా తేన వరదానే హి మానవాః

టీక॥ పురా=మునుపు; వరదానే=వరముయొక్క (వరమును) యిచ్చుటయందు; తేన=ఆరావణునిచేత; మానవాః=మనుష్యులు; అవజ్ఞా

తాహి = అవమానింపఁబడిరిగ దా!

మనువు, బ్రహ్మవరమిచ్చునట్టి కాలమునందు, నతండు, మనుష్యుల, "వీరలెంతమాత్రము". అని, యవమానబుద్ధితోఁ, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం పితామహా త్తస్మా ద్వరం ప్రాప్య స దర్పితః. ౬
ఉత్సాదయతి లోకాంస్త్రీన్ స్త్రియశ్చాప్యప కర్షతి

టీక॥ఏవం=ఇట్లు; తస్మాత్= ఆ; పితామహాత్ =బ్రహ్మదేవునివలన; వరం=వరమును; ప్రాప్య= పొంది; సః=ఆరావణుఁడు; దర్పితః=గర్వించినవాఁడై; లోకాన్= లోకములను; త్రీన్=మూఁడింటిని; ఉత్సాదయతి = నశింపఁజేయుచున్నాఁడు. స్త్రియశ్చాపి=స్త్రీలను; అపకర్షతి= అపహరింపుచున్నాఁడు.

ఇట్లారావణుండు, బ్రహ్మదేవుని వలనవరంబునొంది, గర్వించి, ముల్లోకంబులనశింపఁ జేయుచున్నాఁడు; స్త్రీలనందఱనుం జెఱఁగొనుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్తస్య వధో దృష్టో మానుషేభ్యః పరంతప. ౭

టీక॥తస్మాత్ = అందువలన; మానుషేభ్యః=మనుష్యులవలన; తస్య=ఆరావణునకు; వధః=చావు; దృష్టః=చూడఁబడినది (నిశ్చయింపఁబడినదనుట).

అందువలన, నారావణునకు, మనుష్యులవలనం, జావు, సిద్ధము. అని, దేవతలు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేత ద్వచనం శ్రుత్వా సురాణాం విష్ణు రాత్మవాన్
పితరం రోచయామాస తదా దశ రథం నృపమ్. ౮

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; ఆత్మవాన్=జీవులకాధార భూతుండైన; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; సురాణాం=దేవతలయొక్క; ఏతత్=ఈ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; నృపం=రాజైన; దశరథం=దశరథుని; పితరం=తండ్రినిగా; రోచయామాస=ఇచ్ఛించెను.

ఈప్రకారము, సమస్తజీవులకు నాధార భూతుండగు విష్ణుదేవుండు, దేవతలమాటలంతయువిని, యప్పుడు, మనుష్యరూపంబుననవతరించుటకు, దశరథమహారాజునుం, దనకుఁదండ్రిగాఁ, గోరెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చాప్య పుత్రో నృపతి స్తస్మిన్ కాలే మహాద్యుతిః
అయజత్పుత్రియా మిష్టిం పుత్రేప్సు రరిసూదనః. ౯

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; కాలే=కాలమందు; అపుత్రః=కొడుకులులేనివాఁడును; మహాద్యుతిః=గొప్పకాంతిగలవాఁడును; అరిసూదనః=శత్రువులంజంపువాఁడునగు; సః=ఆ; నృపతిశ్చాపి=దశరథమహారాజును; పుత్రేప్సుః=కొడుకులయందిచ్ఛగలవాఁడై; పుత్రియాం=కొడుకులఁగల్గించునట్టి; ఇష్టిం=యాగమును; అయజత్=యజించెను.

ఆకాలమునందే, గొప్పకాంతిగలిగిసమస్తశత్రువులంజంపునట్టియా దశరథమహారాజును, దనకుఁగొడుకులు లేకుండుటంజేసి, కొడుకులంబడయఁగోరి, పుత్రప్రదంబగుయాగముఁజేసెను.

అని తాత్పర్యము.

స కృత్వా నిశ్చయం విష్ణు రామంత్ర్యచ పితామహమ్
అంతర్ధానం గతో దేవైః పూజ్యమానో మహర్షిభిః. ౧౦

టీక॥ సః=ఆ; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; నిశ్చయం=ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి; పితామహంచ=బ్రహ్మదేవుని (చకారముచే) దేవతలను; ఆ

మంత్య్రౌ=వీడ్కొని; దేవైః=దేవతలచేతను; మహర్షిభిః=పూజ్యులగు ఋషులచేతను; పూజ్యమానః=పూజింపఁబడుచున్నవాఁడై; అంతర్ధానం = మఱుఁగుపాటును; గతః=పొందెను.

ఆవిష్ణుదేవుండు "మనుష్యులయందేయవతరించెదను" అనినిశ్చయించి, బ్రహ్మదేవునివీడుకొని, దేవతలచేతనుమహర్షులచేతనుంబూజింపఁబడుచు,నంతర్ధానంబు, నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వై యజమానస్య పావకా దతులప్రభమ్
ప్రాదుర్భూతం మహద్భూతం మహావీర్యం మహాబలమ్. ౧౧
కృష్ణరక్తాంబరధరం రక్తాస్యం దుందుభిస్వనమ్
స్నిగ్ధహర్యక్షతనుజ శ్మశ్రుప్రవరమూర్ధజమ్. ౧౨
శుభలక్షణ సంపన్నం దివ్యాభరణ భూషితమ్
శైలశృంగ సముత్సేథం దృప్తశార్దూల విక్రమమ్. ౧౩
దివాకర సమాకారం దీప్తానల శిఖోపమమ్
తప్తజాంబూనదమయీం రాజతాంత పరిచ్ఛదామ్. ౧౪

దివ్యపాయససంపూర్ణాం పాత్రీం పత్నీ మివ ప్రియామ్
ప్రగృహ్యావిపులాందోర్భ్యాం స్వయంమాయామయీమివ.౧౫

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; అతుల ప్రభం=సరి లేనికాంతిగలదియును; మహావీర్యం=గొప్పపరాక్రమముగ లదియును; మహాబలం=గొప్పబల ము గలదియును; కృష్ణరక్తాంబరధరం = నలుపు నెఱుపునుంగలసినవస్త్రము ధరించినదియును; రక్తాస్యం =ఎఱ్ఱనిముఖముగలదియును; దుందుభిస్వనం= భేరియొక్కధ్వని వంటిధ్వనిగలదియును; స్నిగ్ధహర్యక్షతనుజశ్మశ్రుప్రవరమూర్ధజం , స్నిగ్ధ=సుందరములైన, హర్యక్ష= సింహముయొక్క, తనుజ=వెంట్రుకలవంటివెంట్రుకలును, శ్మశ్రుప్రవర=శ్రేష్ఠములైన మీసములవంటిమీసములును, మూర్ధజం=తలవెంట్రుకలవంటితలవెంట్రుకలునుంగలదియును; శుభలక్షణసంపన్నం=మంగళకరంబులగు సాముద్రికలక్షణంబులతోఁ గూడినదియును; దివ్యాభరణభూషితం = స్వర్గమునందుఁబుట్టిన యాభరణంబులచేనలంకరింపఁబడినదియును;శైలశృంగసముత్సేధం= పర్వతశృంగముయొక్క పొడవువంటిపొడవుగలదియును; దృప్తశార్దూలవిక్రమం= గర్వించినపెద్దపులియొక్క పరాక్రమమువంటిపరాక్రమముగలదియును; దివాకరసమాకారం=సూర్యునితోసమానంబగురూపముగలదియును; దీప్తానలశిఖోపమం= మండుచున్ననిప్పుమంటతోసమానమగునదియును; మహత్ = గొప్పదైన;భూతం = పురుషరూపంబగుభూతము; తప్తజాంబూనదమయీం= కరఁగఁబెట్టినబంగారమువికారమైనదియును; రాజతాంతపరిచ్ఛదాం= వెండిచేఁజేయఁబడినమైమూఁత గలిగినదియును; దివ్యపాయససంపూర్ణాం= స్వర్గమునందుఁబుట్టిన పాయసముచే నిండినదియును; మాయా మయీమివ (స్థితాం) = మాయామయమునట్లున్నదియును;విపులాం=పెద్దదియు నగు; పాత్రీం = కలశమును;ప్రియాం = ప్రియురాలగు; పత్నీమివ= భార్యనుంబోలెఁ; స్వ

యం=తానే; దోర్భ్యాం = బాహువులచేత; పరిగృహ్య=ఎత్తికొని; యజమానస్య = యాగముసేయుచున్నదశరథునియొక్క ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); పావకాత్ = అగ్నిహోత్రమువలన; ప్రాదుర్భూతం=బయలువెడలెను.

అంత, సరిలేనికాంతియుఁబరాక్రమంబును బలంబునుం గలిగి, ఎఱుపు నలుపునుం గలసినవస్త్రంబుగట్టి, యెఱ్ఱనిముఖంబును భేరీధ్వనిసమానంబగు కంఠధ్వనియునుంగల్గి, సింహకేశంబులం బోలినరోమంబులునుమీసంబులునుదలవెండ్రుకలును మనోహరంబులై ప్రకాశింప, శుభలక్షణసహితంబై, స్వర్గంబునుండుఁబట్టినయాభరణంబులధరించి, పర్వతశృంగంబుంబోలెసమున్నతంబై, మదించిన పెద్దపులికి సాటియగుచు, సూర్యునితోను మండుచున్న నిప్పుమంటతోనుసరివచ్చునాకారమునం దేజరిల్లు నొకగొప్పభూతము, పురుషరూపంబుతో, యాగముసేసెడునాదశరథుని యగ్నిహోత్రంబుననుండి, తప్తంబగు బంగారముతోఁజేయఁబడిన, వెండిమూఁతగలిగి, దివ్యపాయసపూర్ణంబై, మాయామయంబో యన్న ట్లున్నఁదగియున్నయొక్కపాత్రమును, ప్రియభార్యంబోలె, బాహువులఁగదియంబట్టి, బయలువెడలెను.

అని, తాత్పర్యము.

సమవేక్ష్యా బ్రవీ ద్వాక్య మిదం దశరథం నృపమ్
ప్రాజాపత్యం నరం విద్ధి మా మిహా భ్యాగతం నృప. ౧౬

టీక॥ తత్ (అధ్యాహృతము)= ఆభూతము; నృపం= రాజైన; దశరథం=దశరథుని; సమవేక్ష్య=చూచి; "నృప=రాజా! ఇహ=ఇచ్చటికి; అభ్యాగతం=వచ్చిన; మాం=నన్ను; ప్రాజాపత్యం=ప్రజాపతియొద్దనుండివచ్చిన; నరం=పురుషునిఁగా; విద్ధి=తెలిసికొనుము" ఇదం= ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఆభూతము, దశరథమహారాజుంజూచి, "రాజా ! ఇచ్చటికి వచ్చిననన్నుఁ బ్రజాపతియొద్దనుండి వచ్చినపురుషునిఁగా నెఱుంగుము" అనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః పరం తదా రాజా ప్రత్యువాచ కృతాంజలిః
భగవన్ స్వాగతం తేఽస్తు కిమహం కరవాణి తే. ౧౪

టీక॥ తతఃపరం=ఆపిమ్మట; తదా=అప్పుడు; రాజా=దశరథమహారాజు; కృతాంజలిః=చేయఁబడిన చేమోడ్పు గలవాఁడై; "భగవన్= భగవంతుఁడా ! తే=నీకు; స్వాగతం = సుఖముతోడి రాక; అస్తు=అగుఁగాక ! తే = నీకు; అహం=నేను; కిం=ఏమి; కరవాణి=చేయుదును. ఇతి=(అధ్యాహృతము)అని; ప్రత్యువాచ=బదులుపలికెను.

అంత, నప్పుడు, దశరథమహారాజు చేమోడ్పుగీలించి, "భగవంతుఁడా ! నీకుస్వాగతంబగుఁగాక! నీకు నేనేమిసేయుదు, నానతిమ్ము" అని, బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథో పున రిదం వాక్యం ప్రాజాపత్యో నరోఽబ్రవీత్

టీక॥ అథో=ఆపిమ్మట; ప్రాజాపత్యః=ప్రజాపతియొద్దనుండి వచ్చిన; నరః=పురుషుఁడు; పునః=మఱల; ఇదం=ఈ; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = దశరథునిగూర్చి, చెప్పెను.

ఆపిమ్మటఁ, బ్రజాపతియొద్దనుండివచ్చినపురుషుఁడు, మఱల, నిట్లని, దశరథునకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రాజ న్నర్చ యతా దేవా నద్య ప్రాప్త మిదం త్వయా. ౧౫

టీక॥ రాజన్ = దశరథమహారాజా! దేవాన్=దేవతలను; అర్చయతా = పూజించుచున్న; త్వయా=నీచే; అద్య=ఇప్పుడు; ఇదం=

ఈపాయసము; ప్రాప్తం=పొందఁబడినది.

దశరథమహారాజా! నీవు, యాగంబులచే దేవతలందృప్తినొందించితివి, కావున, నీపాయసం, బిప్పుడు, నీకుఁబ్రాప్తించినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతు నృపశార్దూల పాయసం దేవనిర్మితమ్
ప్రజాకరం గృహాణ త్వం ధన్య మారోగ్య వర్ధనమ్. ౧౯

టీక॥ నృపశార్దూల= రాజశ్రేష్ఠుఁడా! దేవనిర్మితం=దేవతలచేనిర్మింపఁబడినదియును; ప్రజాకరం=సంతానమును గల్గించునదియును; ధన్యం=ధనమునిచ్చునదియును; ఆరోగ్య వర్ధనం=ఆరోగ్యమునువృద్ధిఁబొందించునదియునగు; ఇదం=ఈ; పాయసంతు=పాయసమును మాత్రము; త్వం=నీవు; గృహాణ=స్వీకరింపుము.

రాజశ్రేష్ఠుఁడా! దేవతలచేనిర్మింపఁబడి, సంతానప్రదంబై, ధన్యంబై, యారోగ్యమునువృద్ధిఁబొందించునదియై, యుండు, నీపాయసంబునుమాత్రము, నీవు, తప్పక, స్వీకరింపుము. అని తాత్పర్యము.

భార్యాణా మనురూపాణా మశ్నీతేతి ప్రయచ్ఛవై
తాసు త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్రాన్ యదర్థం యజసేనృప. ౨౦

టీక॥ నృప=రాజా; అనురూపాణాం=సజాతీయలగు; భార్యాణాం=భార్యలకు; అశ్నీత=భోజనముసేయుఁడు; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=(అధ్యాహృతము) చెప్పి; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); త్వం=నీవు; యదర్థం=ఎవరికొఱకు; యజసే=యాగముసేయుచున్నావో; తాన్ (అధ్యాహృతము)=ఆ; పుత్రాన్=కొడుకులను; తాసు=ఆభార్యలందు; ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు.

రాజా! ఈపాయసంబును, సజాతీయలగు క్షత్రియ జాతీయభార్యలకు "భుజింపుఁడు" అని, చెప్పియిమ్ము; (విజాతీయలగు వైశ్యాదిభార్య

లకివ్వకుము;) దీనింగుడుచుటవలన ఆభార్యలందు, నీవిప్పు, దేవరికొఱకుయాగము చేసెదవో, అట్టిపుత్రులంబడసెదవు. అని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథేతి నృపతిః ప్రీత శ్శిరసా ప్రతిగృహ్య తామ్
పాత్రీం దేవాన్నసంపూర్ణాం దేవదత్తాం హిరణ్మయీమ్. ౨౧

టీక॥ నృపతిః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తథేతి=అలాగేయని; దేవాన్నసంపూర్ణాం= దేవతలయొక్క యన్నముచే నిండియున్నదియును; దేవదత్తాం=దేవతలచేనివ్వఁబడినదియును; హిరణ్మయీం= బంగారువికారమైనదియునగు; తాం=ఆ; పాత్రీం=కలశమును; శిరసా = శిరస్సుచేత; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

దశరథమహారాజు, అలాగేయని చెప్పి, దేవాన్నముతో నిండియున్నదియు, దేవతలచేనివ్వఁబడినదియు, బంగారుతోఁ జేయఁబడినదియునగు, నాకలశమునుశిరస్సుచే,నమ్రుఁడై, పుచ్చుకొని, సంతసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్య చ త ద్భూత మద్భుతం ప్రియదర్శనమ్
ముదా పరమయా యుక్త శ్చకారాభిప్రదక్షిణమ్. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)= ఆదశరథుఁడు; పరమయా=మిక్కిలి యధికమైన; ముదా= సంతోషముతో; యుక్తః = కూడినవాఁడై; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమును; ప్రియదర్శనం=సంతోషముగలిగించునట్టిదర్శనము గలదియునగు; తత్=ఆ; భూతం=భూతమును; అభివాద్య చ=నమస్కరించియు; అభిప్రదక్షిణం=చుట్టుంబ్రదక్షిణము; చకార= చేసెను.

ఆదశరథుఁడు, పరమసంతోష

మునొంది, ఆశ్చర్యకరుండును, ప్రియదర్శనుండును నగునా ప్రాజాపత్యపురుషునమస్కరించి, చుట్టును ప్రదక్షిణముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దశరథః ప్రాప్య పాయసం దేవనిర్మితమ్
బభూవ పరమప్రీతః ప్రాప్య విత్త మివాధనః. ౨౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; దశరథః = దశరథుండు; దేవనిర్మితం = దేవతలచే నిర్మింపఁబడిన; పాయసం = పాయసమును; ప్రాప్య = పొంది; విత్తం = ధనమును; ప్రాప్య = పొంది; అధనః ఇవ = ధనములేనివాఁడువలె; పరమప్రీతః = మిక్కిలియధికముగా సంతసించినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను.

అంత, దశరథుండు, దేవనిర్మితంబగు పాయసంబునొంది, ధనమునొందినదరిద్రుండునుంబోలె, మిక్కిలి యధికముగా సంతసించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్త దద్భుతప్రఖ్యం భూతం పరమ భాస్వరమ్
సంవర్తయిత్వా తత్కర్మ తత్రైవాంతరధీయత. ౨౪

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; అద్భుతప్రఖ్యం = ఆశ్చర్యకరంబగు నాకారము గలదియును; పరమభాస్వరం = మిక్కిలి యధికముగాఁ బ్రకాశించునదియునగు; తత్ = ఆ; భూతం = భూతము; తత్ = ఆ; కర్మ = కార్యమును; సంవర్తయిత్వా = ముగించి; తత్రైవ = అచ్చటనే; అంతరధీయత = అంతర్ధానమునొందెను.

అంత, నద్భుతంబగు నాకారంబును, బరమంబగు కాంతియునుంగల, ఆ ప్రాజాపత్యపురుషుండు, పాయసము నిచ్చుట ముగియఁగానే, అచ్చటనే, యంతర్ధానంబునొందెను.

అని తాత్పర్యము.

స ౧౬

హర్షరశ్మిభి రుద్ద్యోతం తస్యాంతఃపుర మాబభౌ
శారదస్యాభిరామస్య చంద్రస్యేవ నభోంశుభిః. ౨౫

టీక॥ హర్షరశ్మిభిః = సంతోషముచేతఁ గలుగు కాంతులచేత; ఉద్ద్యోతం = వ్యాపించుచున్న ప్రకాశముగల; తస్య = ఆదశరథమహారాజుయొక్క; అంతఃపురం = అంతఃపురము; శారదస్య = శరదృతువునందుఁ బుట్టినవాఁడును; అభిరామస్య = ప్రకాశించుచున్నవాఁడునగు; చంద్రస్య = చంద్రునియొక్క; అంశుభిః = కిరణములచేత; ఉద్ద్యోతం (అధ్యాహృతము) = వ్యాపించుచున్న ప్రకాశముగల; నభ ఇవ = ఆకాశమువలె; ఆబభౌ = మిక్కిలి ప్రకాశించెను.

సంతోషంబున నగు కాంతులచే వెలుఁగుచున్న యాదశరథునంతఃపురము, శరత్కాలమునఁ బ్రకాశించు చంద్రుని కాంతులచే వెలుఁగు నాకాశమువలెఁ బ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంతోషము "తెల్లని" దని, కవి సంకేతము, పుత్రప్రదంబగు పాయసము దొరకొనుటంజేసి, యాదశరథునియంతఃపుర (స్త్రీ)లు మిక్కిలి సంతసించిరి.

అని, భావము.

సోంతఃపురం ప్రవిశ్యైవ కౌసల్యా మిద మబ్రవీత్.
పాయసం ప్రతిగృహ్ణీష్వ పుత్రీయం త్విద మాత్మనః. ౨౬

టీక॥ సః = ఆదశరథుఁడు; అంతఃపురం = అంతఃపురమును; ప్రవిశ్యైవ = ప్రవేశించినంతనే; కౌసల్యాం = కౌసల్యనుగూర్చి; ఆత్మనః = నాకు; పుత్రీయం = కొడుకులను గల్గించునట్టి; ఇదం = ఈ; పాయసం తు = పాయసమును మాత్రము; ప్రతిగృహ్ణీష్వ = పుచ్చుకొనుము, ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.

ఆదశరథుఁ డంతఃపురముఁ బ్రవేశించి, "నాకుఁ బుత్రప్రదంబగు నీ పాయసమును దప్పక పుచ్చుకొనుము" అని, కౌసల్యతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాయై నరపతిః పాయసార్ధం దదౌ తదా
అర్ధాదర్ధం దదౌ చాపి సుమిత్రాయై నరాధిపః. ౨౭
కైకేయ్యై చావశిష్టార్ధం దదౌ పుత్రార్థకారణాత్
ప్రదదౌ చావశిష్టార్ధం పాయసస్యామృతోపమమ్. ౨౮
అనుచింత్య సుమిత్రాయై పునరేవ మహీపతిః
ఏవం తాసాం దదౌ రాజా భార్యాణాం పాయసంపృథక్. ౨౯

టీక॥ తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్ = పుత్రుఁడనుప్రయోజనముయొక్క నిమిత్తము; నరపతిః = మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథుఁడు; కౌసల్యాయై=కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్ధం= పాయసముయొక్క సగమును ; దదౌ = ఇచ్చెను. నరాధిపః=మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథుఁడు;సుమిత్రాయై చాపి = సుమిత్రకొఱకును;అర్ధాత్=మిగిలినసగమునుండి;అర్ధం=సగమును(నాలవభాగమనుట); దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=మిగిలిననాలవభాగముయొక్క సగమును (ఎనిమిదవభాగమనుట); దదౌ = ఇచ్చెను. మహీపతిః=భూమికిఁబ్రభువగుదశరథుఁడు ;అనుచింత్య=ఆలోచించి;పునరేవ=మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; పాయసస్య=పాయసముయొక్క ; అమృతోపమం=అమృతముతోసమానమగు; అవశిష్టార్ధంచ=కైకేయికివ్వఁగామిగిలిననాలవభాగములోనిసగమును(రెండవదియగునెనిమిదవభాగమనుట) ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. రాజా=దశరథమహారాజు;ఏవం=ఈప్రకారము;తాసాం=ఆ; భార్యాణాం=భార్యలకు; పాయసం=పాయసమును; పృథక్ = వేఱువేఱుగా; దదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు, దశరథమహారాజు, సంతోషముగలుగుటచే, యాపాయసములో, సగము, కౌసల్యకిచ్చెను ;యామిగిలినసగములోసగమును మిత్రకొసంగెను; సుమిత్రకివ్వఁగా మిగిలినదానిలోసగముకైకేయికిడెను;ఆవెనుక, సుమిత్ర కైకేయికన్న

నెచ్చగా భుజింప సహచారిణులని యాలోచించి, మఱలనా కైకేయి కివ్వఁగామిగిలిన పాయసమును, సుమిత్రకొసంగెను; ఈప్రకారము, దశరథమహారాజు, భార్యలకుఁ బాయసమును బంచిపెట్టెను.

అనఁగా, పాయసములో, సగము కౌసల్యకును, నాలవపాలు సుమిత్రకును, ఎనిమిదవపాలు కైకేయికిని మఱలనా మిగిలినయెనిమిదవపాలు నుసుమిత్రకిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇట్లు, మహేశ్వరతీర్థులు గోవిందరాజులు వ్యాఖ్యానము చేసిరి. ముని భావప్రకాశికాకారులు మాత్రము, మఱియొక విధంబుగను వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

విశేషార్థములు.— తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్=పుత్రప్రయోజననిమిత్తము; నరపతిః=దశరథమహారాజు; కౌసల్యాయై=కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్ధం=పాయసముయొక్క సగమును; దదౌ=ఇచ్చెను. నరాధిపః=దశరథమహారాజు; సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును; శేషస్య(అర్ధాపూత ము)=కౌసల్యకివ్వఁగా మిగిలినసగముయొక్క; అర్ధాత్ = సగమునుండి (నాలవభాగమునుండియనుట); అర్ధం=సగమును (ఎనిమిదవభాగమును); దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యై=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=కౌసల్యకివ్వఁగా మిగిలినసగములో సుమిత్రకిచ్చుటకు రెండుభాగములు చేసినసగము పోఁగా, మిగిలినసగమును(నాలవభాగమనుట); దదౌ=ఇచ్చెను; మహామతిః=దశరథుఁడు; అనుచింత్య = ఆలోచించి; పునరేవ = మఱలనే; సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; అమృతోపమం= అమృతముతో సమానమగు; పాయసస్య=పాయసముయొక్క; అవశిష్టార్ధంచ=పూర్వము, సుమిత్రకిచ్చుటకుఁగా రెండుభాగములు చేసిన నాలవభాగములో, నప్పుడు సుమిత్రకివ్వఁగా మిగిలినసగమును (రెండవదియగు నెనిమిదవ భాగమనుట); ప్రదదౌ=ఇచ్చెను. రాజా=దశరథుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; తాసాం=ఆ; భార్యాణాం= భార్యలకు; పాయసం=పాయసమును; పృథక్=వేఱువేఱుగ; దదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు,దశరథమహారాజు,సంతానము గలుగుటకై,కౌసల్యకుఁ, బాయసములోసగమునిచ్చెను;సుమిత్రకుమిగిలినసగములోనిసగములోసగము(ఎనిమిదవభాగమును) నిచ్చెను; సుమిత్రకుఁ గావిభజింపఁబడిననాలవపాలు గాక మిగిలిన నాలవపాలును,కైకేయికిచ్చెను; పూర్వముకనాలవపాలు విభజించియుండినసగముసుమిత్రకీయ్యఁగా మిగిలినసగమును (రెండవదియగు నెనిమిదవభాగమును)మఱల,సుమిత్రకేయిచ్చెను.

అనఁగా; కౌసల్యకుఁ బాయసములో సగమునిచ్చెను; సుమిత్రకెనిమిదవపాలిచ్చెను; కైకేయికి నాలవపాలిచ్చెను; మిగిలిన యెనిమిదవభాగమునుమఱల సుమిత్రకేయిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

పిదప, పూర్వాపరవిరోధంబు పరిహరించుటకై, మఱియొకశ్లోకంబునను,వ్రాసిరి.—శ్లో; పుత్రార్థకారణాత్; నరపతిః; కౌసల్యాయై; పాయసార్ధం=;దదౌ. (ఇది సమానార్థకము)నరాధిపః= దశరథుఁడు; సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును; అర్ధాత్ =కౌసల్యకివ్వఁబడినసగమునసుండి; అర్ధం=సగమును;దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ= కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=పూర్వముకౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగా మిగిలిన సగములో సగమును;దదౌ=ఇచ్చెను;మహీపతిః=దశరథుఁడు;అనుచింత్య=ఆలోచించి; పునరేవ=మఱలనే;సుమిత్రాయై=సుమిత్రకును; అవశిష్టార్ధంచ=సగములోసగము,కైకేయికివ్వఁగామిగిలినసగమును;పునదదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు, దశరథుఁడు మొదట, కౌసల్యకుఁ, బాయసంబులో సగము,నిచ్చెను;కౌసల్యకిచ్చిన సగములోసగముపిసుమిత్రకిచ్చెను; మిగిలినసగములోసగమును కైకేయికిచ్చెను. అంతనవశిష్టంబగు నాలవపాలును,సుమిత్రకేయిచ్చెను.అనఁగా, కౌసల్యకు నాలవపాలున్ను,సుమిత్రకునాలవపాలును, కైకేయికి నాలవపాలును, మిగిలిననాలవపాలునుమఱల,సుమిత్రకునిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

విచారము.—"ఋశ్యశృంగవసిష్ఠాభ్యామనుజ్ఞాతో దదౌహరిః, కౌసల్యాయైసకైకేయ్యైఅర్ధమర్ధం

ప్రయత్నతః. తతస్సుమిత్రాం సంహృష్టాజిఘృక్షుః పౌత్రికీంచరుం, కౌసల్యాతుస్వభాగార్ధం దదౌతస్యై ముదాన్వితా. కైకేయీచ స్వభాగార్ధం దదౌ ప్రీతిసమన్వితా." (అదశరథుండు, ఋష్యశృంగవసిష్ఠులవలననుజ్ఞనొంది పాయసమును, కౌసల్యకును కైకేయికిని సగముసగముగాఁబంచిపెట్టెను; అప్పుడు, పుత్రోత్పాదంబగు పాయసంబుగ్రహింపనిచ్ఛగొని, సుమిత్రయువచ్చెను; కౌసల్య, సంతోషముతోఁ, దనభాగములోసగము సుమిత్రకొసంగెను; కైకేయియును, ప్రీతితోఁగూడినదై, తనభాగములోసగము, సుమిత్రకిచ్చెను.) అనుయథ్యాత్మరామాయణమందలిపాయసవిభాగఘట్టమంతయు, పాయసమంతయుసరిగా రెండుభాగములుచేసి, దశరథుండు, కౌసల్యాకైకేయులకొసంగినట్లును, అంతనా కౌసల్యాకైకేయులు, తమతమభాగములలోసగముసగముదీసి, సుమిత్రకిచ్చినట్లును, జెప్పఁబడియున్నది. ఇచ్చట, ఈయథ్యాత్మరామాయణమునకును, మహేశ్వరతీర్థగోవిందరాజులవారుచేసిన, వ్యాఖ్యానమునకును విరోధముస్పష్టముగానగుపడుచున్నది. గోవిందరాజులవారు మాత్రము, పురాణాంతర విరోధము, కల్పభేదముకల్పించి, పరిహరింపఁదగినదనివచించిరి. మునిభావ ప్రకాశికాకారు, ఈయథ్యాత్మరామాయణవచన విరోధ పరిహారంబునకైయే, రెండవపద్యము, వ్రాసినట్లగుపడుచున్నది. ఆయనను అంతయు, కౌసల్యాదులు పంచిన పాయసభాగనిర్ణయవిషయమునందు మహాత్రము విరోధము లేదుగాని, యథ్యాత్మరామాయణమునందు సుమిత్రకుఁ గౌసల్యాకైకేయులు పాయసమిచ్చినట్లు చెప్పఁబడియున్నందునను, పరవ్యాఖ్యానంబునఁబరిశీలించఁదేసుమిత్రకిమ్మంచాయన మనస్వేతనిచ్చెయేర్ప చినంమునలనను, బాయసప్రదాత్ప భేదవిరోధముమాత్రమునాగరూకముగనున్నది. ఐనను, ఈవిష్ణుగ్రంథములకున్స్వల్పవిరోధంబుననేమియుదోషంబు లేదు. వక్ష్యమాణప్రకారంబున వ్యాఖ్యానంబుచేసిన నావిరోధంబునుం బరిహరింపంబడు.

తదా=అప్పుడు; పుత్రార్థకారణాత్=పుత్రప్రయోజననిమిత్తముః

నరపతిః= దశరథుఁడు; కౌసల్యాయై= కౌసల్యకొఱకు; పాయసార్ధం=పాయసములో సగపాలును; దదౌ=ఇచ్చెను. నరాధిపః=దశరథుఁడు; అర్ధాత్=కౌసల్యకిచ్చినసగమునుండి; అర్ధం= సగమును; సుమిత్రాయైచాపి=సుమిత్రకొఱకును; దదౌ=ఇచ్చెను. కైకేయ్యైచ=కైకేయికొఱకును; అవశిష్టార్ధం=కౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగామిగిలిన సగపాలును; దదౌ=ఇచ్చెను. మహీపతిః=దశరథుఁడు; అనుచింత్య (అధ్యాత్మరామాయణములో, "ఋశ్యశృంగ వసిష్ఠులవలన నన్నుజ్ఞ నొందె" యని యుండుటవలన)= ఋశ్యశృంగవసిష్ఠుల తోనాలోచించి; పునరేవ=మఱల నే; సుమిత్రాయై=సుమిత్రకొఱకు; అవశిష్టార్ధం= పూర్వము కౌసల్యాసుమిత్రులకివ్వఁగామిగిలి యావెనుకఁగైకేయికివ్వఁబడిన సగములోసగము; ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.

దశరథుఁడు, మొదట, గౌసల్యకుఁబాయసములో సగముదీసియిచ్చెను; మఱలఁ గౌసల్యకిచ్చినసగములో సగము దీసి, సుమిత్రకిచ్చెను; అందుమిగిలినదానిగౌసల్య కొసంగెను; అంతఁగౌసల్యాసుమిత్రలకివ్వఁగామిగిలినసగమునుగైకేయికిచ్చెను; సుమిత్ర కిద్దఱుకొడుకులుపుట్టవగి యుండుట నెఱింగిన ఋశ్యశృంగవసిష్ఠుల ప్రేరణచే, కైకేయికిచ్చినసగములో, సగముదీసి, మఱల సుమిత్రకొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అధ్యాత్మ రామాయణమునందు, ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులు చెప్పినరీతింబట్టి, దశరథుఁడు, పాయసమునంతయుఁ బంచిపెట్టినట్లును, వారలు సుమిత్రకిచ్చినట్లును, జెప్పఁబడి యున్నదిగదా! కౌసల్యా కైకేయులు, దీర్ఘదర్శులగు ఋశ్యశృంగవసిష్ఠుల యాజ్ఞాప్రకారము తమభర్తయగుదశరథుండు తమకిచ్చిన, దివ్యపాయసంబులోఁబతియాజ్ఞలేకయే, కొంతభాగమును, సుమిత్రకొసంగుటకు, సాహసింపలేరు; కావున, దశరథునియాజ్ఞఁబట్టియే, వారలట్లు చేసియుందురు. దశరథుండును, ఋశ్యశృంగ వసిష్ఠాజ్ఞానువర్తి కావున, వారి యనుమతింబట్టియే, భార్యల కట్లాజ్ఞాపించి

యుండును. కాఁబట్టి; "దశరథుఁడు, మొదటఁ, గౌసల్యాకైకేయులకుఁ బాయసం. బంతయుఁబంచిపెట్టి, ఋశ్యశృంగవసిష్ఠులు, దీర్ఘదర్శులు కావున,సుమిత్రయందిద్దఱుకొడుకు లుగల్గుటెఱింగి, తన్నుఁబ్రేరేపింపఁ గా,సుమిత్రకు స్త్రకీతినిచ్చునట్లు,కౌస ల్యాకైకేయులకాజ్ఞాపించిన,వారల ట్లుచేసిరి." అని, యధ్యాత్మరామా యణవచనంబునకభిప్రాయము.

సుమిత్రకుఁ, గౌసల్యాకైకేయు లు,పాయసంబునిచ్చినప్పటికిని, వా రలు, దశరథుని యాజ్ఞచొప్పుననే యిచ్చుటంబట్టి,దశరథుండిచ్చినట్లే, యగుచున్నది. కావున, ఈ రామా యణంబునకును, అధ్యాత్మరామా యణంబునకు, విరోధం,బేమియు, లేదనుట,స్పష్టము.

ఇంక, నీ రామాయణంబుననే, యుక్తార్థంబునకు, విరుద్ధంబులగున ట్లు కనుపడుచున్నవచనంబులయభి ప్రాయమువివరింపఁబడుచున్నది.

అష్టాదశసర్గమందు ," కౌస ల్యా జనయ ద్రామం సర్వ లక్షణ సంయుతం, విష్ణోరర్ధఁమహాభా గం పుత్రమైక్ష్వాకవర్ధనం. భరతో నామకైకేయ్యాం జజ్ఞేసత్యపరాక్ర మః, సాక్షాద్విష్ణో శ్చతుర్భాగస్స ర్వైస్సముదితోగుణైః. అథలక్ష్మణ శత్రుఘ్నౌ సుమిత్రా జనయత్సు తౌ, వీరౌసర్వాస్త్రకుశలౌవిష్ణోర ర్ధఁసమన్వితౌ." అని, రాముఁడు,వి ష్ణువులోనర్ధభాగమనియు, భరతుఁ డుచతుర్భాగమనియు,లక్ష్మణశత్రు ఘ్నులుఅర్ధభాగమనియుఁజెప్పఁబడి యున్నది,పాయసమునుభార్యలంద ఱుసమముగాభుజించియున్నట్లై న,రామాదులయందు, విష్ణ్వంశం బును, సమముగానేయుండును;"చ తుర్భాగః" అనుటకు, అష్టమాంశం బని, మహేశ్వర తీర్థగోవింద రా జులువ్యాఖ్యానము సేసియుండుటం బట్టి, భరతుఁడుమాత్రమష్టమాంశ మని, యేర్పడుచున్నది; మఱియు, రాముఁడుఅర్ధభాగమును,లక్ష్మణశ త్రుఘ్నులు, క్రమంబున (ఇచ్చట యర్ధఁశబ్దమునకు అంశపర్యాయ ముగా వ్యాఖ్యానము సేయఁబడి యుండుట వలన) చతుర్థాష్ట మాంశంబులనియు, నిశ్చితమగుచు న్నది. పాయసవిభాగము సమము గానున్నప్పు, డిచ్చుటమాత్రము వి

ష్ణ్వంశంబుసమముగాకయుండుట, పూర్వగ్రంథమునకు, విరుద్ధమగుచున్నది. అని విరోధోపన్యాసము. ఇఁక, సమాధానమువ్రాయఁబడుచున్నది.

రాముఁడు, విష్ణువులోనర్ధభాగంబగుటయు, భరతుండష్టమభాగంబగుటయు, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు,క్రమంబునఁ,జతుర్థాష్టమభాగంబు లగుటయు, సిద్ధాంతితార్థమే పాయస విభాగంబు ననుసరించి యంశస్థితి నుండవలయునని, నియమంబేమియులేదు. పాయసము,ఋశ్యశృంగ మహామునిచేఁ జేయింపఁబడిన పుత్రీయేష్టిప్రభావంబున,లబ్ధంబైనది. కావుననే "అథోపునరిదం వాక్యం ప్రాజాపత్యో నరోఽబ్రవీత్, రాజన్నర్చయతా దేవా నద్యప్రాప్తమిదంత్వయా"(పిమ్మటఁ బ్రాజాపత్యుండగుపురుషుఁడు "దశరథుఁడా ! దేవతల యజించునట్టి సిచేతనీపాయసంబిప్పుడు లబ్ధంబయ్యె, దేవతలయజించుటయనఁగాయాగముసేయుట)అని, యాగముసేయుటవలననే పాయసంబు దొరకొనెనని చెప్పఁబడియున్నది. రామాదుల యందు, దేవతాప్రీతితుంబై విష్ణుదేవుండవతరించుటం జేసి, విష్ణుదేవుని యంశంబులు సన్నివిష్టంబులయ్యె. దీనికిని, దానికి, నేమియు, సంబంధం బుండునట్లు, గ్రంథంబువలనం గానరాదు. "కృత్వాఽఽత్మానం చతుర్విధం" (విష్ణుదేవుఁడు, తన్నునాలుగుభాగములుగాఁ జేసికొని) యను వచనంబునను,సమభాగంబులని నిరూపితంబు కాదయ్యె. కావున,యాగప్రభావంబువలన, లబ్ధంబయిన, పాయసంబుభుజించిన క్రమంబుననే, విష్ణ్వవతారఘటకంబగు నంశస్థితి యనుండవలయునని చెప్పుటకేమియునవకాశంబులేదు. ఇట్లు, ఉక్తవచనవిరోధంబును లేదని, యెఱుంగునది. గ్రంథ విస్తర భయంబున, సవిచారం, బింతటితో, ముగింపఁబడినది.

తాస్త్వేతత్పాయసం ప్రాశ్య నరేంద్ర స్యోత్తమా స్త్రియః
సమ్మానం మేనిరే సర్వాః ప్రహర్షోదితచేతసః. ౩౦

స ౧౬

టీక॥ ఉత్తమాః=గుణముల నుత్తమలయిన ;నరేంద్రస్య= మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథునియొక్క; తాః=ఆ; స్త్రియః=భార్యలు;సర్వాస్తు=అందఱును;ఏతత్ = ఈ;పాయసం = పాయసమును; ప్రాశ్య=పొంది;ప్రహర్షోదితచేతసః, ప్రహర్షోదిత=పుట్టినసంతోషముగల (పూర్వపద విశేషణము); చేతసః= మనస్సుగలవారలై; సమ్మానం = బహుమానముగా; మేనిరే=తలంచిరి.

దశరథునిభార్యలందఱును, శ్రేష్ఠములైన గుణములుగలవారు గావున,నాపాయసంబునొంది, సంతసించినవారలై, దశరథుండు చేసిన పాయసప్రదానక్రమమును, జాల, బహుమానముగా, నెంచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తాః ప్రాశ్య తదుత్తమ స్త్రియో
మహీపతే రుత్తమపాయసం పృథక్
హుతాశనాదిత్యసమానతేజస
శ్చిరేణగర్భాన్ ప్రతిపేదిరే తదా. ౩౧

టీక॥తతః=ఆపిమ్మట; మహీపతేః=భూమికిఁబ్రభువైన దశరథుని యొక్క;ఉత్తమస్త్రియః=ఉత్తమ భార్యలు; తత్ =ఆ;ఉత్తమపాయసం = శ్రేష్ఠమైనపాయసమును; ప్రాశ్య=భుజించి; తదా= అప్వుడు; హుతాశనాదిత్యసమానతేజసః=నిప్పుతోను సూర్యునితోనుసరివచ్చు కాంతిగలవారలై; చిరేణ= కొంత కాలమునకు వెనుక ; గర్భాన్=గర్భములను; ప్రతిపేదిరే=పొందిరి.

అంత, నాదశరథుని యుత్తమ భార్యలు, ఆయుత్తమ పాయసంబు భుజించి,అగ్నిహోత్రునితోను, సూర్యునితోను సరివచ్చు కాంతిగలవారలై, .కొంత కాలమునకు వెనుక,గర్భంబులఁబొందిరి.

అని,తాత్పర్యము.

తతస్తు రాజా ప్రసమీక్ష్య తాః స్త్రియః
ప్రరూఢగర్భాః ప్రతిలబ్ధమానసః
బభూవ హృష్ట స్త్రిదివే యథా హరిః
సురేంద్రసిద్ధర్షి గణాభిపూజితః. ౩౨

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; రాజా తు = దశరథమహారాజును; ప్రరూఢగర్భాః= మొలిచిన గర్భములు గల; తాః = ఆ; స్త్రియః = భార్యలను; ప్రసమీక్ష్య=చూచి; ప్రతిలబ్ధమానసః=మరలఁబొందఁబడిన మనస్సుగలవాఁడై (స్వస్థచిత్తుఁడై యనుట); త్రిదివే=స్వర్గమునందు; సురేంద్రసిద్ధర్షిగణాభిపూజితః= దేవతాశ్రేష్ఠులచేతను సిద్ధులచేతను ఋషులచేతనుంబూజింపఁబడిన ట్టి; హరిర్యథా =ఇంద్రుఁడువలె; హృష్టః= సంతసించినవాఁడు; బభూవ=ఆయెను.

అంత, దశరథుండును, గర్భిణులైనతనభార్యలంజూచి, స్వస్థచిత్తుఁడై, స్వర్గమునందు దేవశ్రేష్ఠులచేతను సిద్ధులచేతను ఋషులచేతనుం బూజింపఁబడుచుండు దేవేంద్రుఁడుం బోలె, సంతసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, షోడశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ షోడశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తదశసర్గప్రారంభః.

పుత్రత్వంతు గతే విష్ణౌ రాజ్ఞ స్తస్య మహాత్మనః
ఉవాచ దేవతా స్సర్వా స్స్వయంభూ ర్భగవా నిదమ్. ౧

టీక॥ విష్ణౌ= విష్ణుదేవుఁడు; మహాత్మనః = పూజ్యంబగుస్వభావముగల; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజునకు; పుత్రత్వం=కొడుకగుటను; గతేతు=పొందఁగానే; భగవాన్=భగవంతుఁడగు; స్వయంభూః=బ్రహ్మ; దేవతాః=దేవతలను; సర్వాః=అందఱనుగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=పలికెను.

విష్ణుదేవుఁడు, మహాత్ముండగు నాదశరథమహారాజునకుఁ, గొడుకుగాఁ,బుట్టుటకుద్యుక్తుఁడుకాఁగానే, భగవంతుండగుబ్రహ్మదేవుండు, దేవతలనందఱిఁగూర్చి,యిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సత్యసంధస్య వీరస్య సర్వేషా న్నో హితైషిణః
విష్ణో స్సహాయా న్బలిన స్సృజధ్వం కామరూపిణః. ౨

టీ॥సత్యసంధస్య=సత్యమైనప్రతిజ్ఞగలవాఁడును; వీరస్య=పరాక్రమముగలవాఁడును; నః=మనకు;సర్వేషాం = అందఱకును;హితైషిణః = మేలుగోరువాఁడునగు; విష్ణోః=విష్ణుదేవునకు;బలినః = బలముగలవారును; కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగు రూపముగలవారునగు; సహాయాన్ =తోడైనవాండ్రను;సృజధ్వం=సృజింపుఁడు.

సత్యంబగు ప్రతిజ్ఞగలిగిఁ పరాక్రమశాలియై, మనకందఱకును మేలుగోరునట్టివిష్ణుదేవునకు, బలముగలవారును గామరూపులునగుసహాయుల,సృజింపుఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

మాయావిద శ్చ శూరాంశ్చ వాయువేగసమాన్ జవే

నయజ్ఞాన్ బుద్ధిసంపన్నాన్ విష్ణుతుల్య పరాక్రమాన్. ౩
అసంహార్యా నుపాయజ్ఞాన్ దివ్యసంహననాన్వితాన్
సర్వాస్త్రగుణ సంపన్నా నమృత ప్రాశనా నివ. ౪
అప్సరస్సు చ ముఖ్యాసు గంధర్వీణాం తనూషు చ
సృజధ్వం హరిరూపేణ పుత్రాం స్తుల్యపరాక్రమాన్. ౫

టీక॥ మాయావిదశ్చ=మాయలనెఱింగినవారును; శూరాంశ్చ=యుద్ధమునందు భయములేనివారలును; జవే=వేగవిషయమందు; వాయువేగసమాన్=వాయువుయొక్క వేగముతోఁ సమానులైనవారును; నయజ్ఞాన్=నీతులనెఱింగినవారును; బుద్ధిసంపన్నాన్=శ్రేష్ఠమైనబుద్ధితోఁగూడినవారును; విష్ణుతుల్యపరాక్రమాన్= విష్ణుదేవునితో సమానమయిన పరాక్రమముగలవారును; అసంహార్యాన్=సంహరింపఁగూడనివారును; ఉపాయజ్ఞాన్= ఉపాయంబులనెఱింగినవారును; దివ్యసంహననాన్వితాన్=శ్రేష్ఠమైన శరీరముతోఁగూడిన వారును(ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము); సింహసంహననాన్వితాన్=సింహముయొక్కశరీరమువంటిశరీరముతోఁగూడినవారును (ఇదిగోవిందరాజపాఠము); సర్వాస్త్రగుణసంపన్నాన్=సమస్తములైన యస్త్రములయొక్కశక్తితోఁగూడినవారును; అమృతప్రాశనానివ(స్థితాన్) = అమృతముభుజించినవారలో యనునట్లున్నవారును; తుల్యపరాక్రమాన్= మీతో సమానమైనపరాక్రమముగలవారగు; హరిరూపేణ=వానరరూపముతో; ఉపలక్షితాన్(అధ్యాహృతము)=కూడిన; పుత్రాన్=కొడుకులను; ముఖ్యాసు=శ్రేష్ఠలగు; అప్సరస్సుచ= అప్సరసలయందును; గంధర్వీణాం = గంధర్వస్త్రీలయొక్క; తనూషుచ=దేహములయందును; సృజధ్వం=సృజింపుఁడు.

దేవతలారా! సమస్తమాయలనెఱింగి, శూరులై, వాయువేగముంబోలినవేగంబు గలిగి, నయజ్ఞులై, బుద్ధిశాలులై, విష్ణుదేవుఁడుంబోలెఁ బరాక్రమశాలులై, పరుల

కెదిరింప నలవిగానివారలై, సమస్తోపాయంబులు నేర్చిన, శ్రేష్ఠంబగుసింహశరీరంబుంబోలు శరీరంబునుసర్వాస్త్రంబులకుంగలశక్తియునుంగలిగి, యమృతముంగుడిచినవారువోలెక్షుత్పిపాసాదిరహితులై, మీయొక్క పరాక్రమమువంటిపరాక్రమముతోఁగూడిన, వానరరూపధరులగుకొడుకులను, శ్రేష్ఠ లగు నప్సర స్త్రీలందునుగంధర్వయువతులందునుం, బుట్టింపుఁడు.

అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — పార్వతీశాపంబువలనదేవతలకుఁ దమభార్యలయందుఁ బుత్రోత్పత్తి గలుగనేరదు, కావున, "నప్సరసలందునుఁ, గంధర్వస్త్రీలందునుసృజింపుఁడు" అని, చెప్పఁబడినది. నంది కేశ్వరుఁడు రావణునకువానరులవలనభయముగలుగునట్లుశాపమిచ్చుటను, దలంచి "వానర రూపులగు పుత్రులసృజింపుఁడు" అని, చెప్పఁబడినది.

పూర్వమేవ మయా సృష్టో జాంబవా నృక్షపుంగవః
జృంభమాణస్య సహసా మమ వక్త్రా దజాయత. ౬

టీక॥ పూర్వమేవ=మునుపే; మయా = నాచేత; ఋక్షపుంగవః= ఎలుఁగుగొడ్డులలో శ్రేష్ఠుఁడగు; జాంబవాన్=జాంబవంతుఁడనువాఁడు; సృష్టః=సృజింపఁబడెను. సః(అధ్యాహృతము)=ఆజాంబవంతుఁడు; జృంభమాణస్య=ఆవులించుచున్న; మమ=నాయొక్క; వక్త్రాత్=ముఖమువలన; సహసా= తటాలున; అజాయత=పుట్టెను.

మునుపే, నేను, ఎలుఁగుగొడ్డులలో శ్రేష్ఠుఁడగు జాంబవంతుఁడను వానింబుట్టించితి; అతండు; నేనావులింత విడుచుచుండఁగా, నా ముఖంబుననుండి, తటాలునం, బుట్టెను. అని, బ్రహ్మదేవుఁడు, దేవతలతోఁజెప్పెను.

అని తాత్పర్యము.

తే తథోక్తా భగవతా తత్ప్రతిశ్రుత్య శాసనమ్
జనయామాసు రేవం తే పుత్రా న్వానరరూపిణః. ౭

టీక॥ తే = ఆదేవతలు; భగవతా=భగవంతుఁడగు బ్రహ్మదేవుని చేత; తథా=అట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారై; తత్=ఆ; శాసనం=ఆజ్ఞను; ప్రతిశ్రుత్య = అంగీకరించి; తే=ఆదేవతలు; ఏవం = ఈ(వక్ష్యమాణ) ప్రకారము; వానరరూపిణః=కోఁతిరూపుగల; పుత్రాన్=కొడుకులను; జనయామాసుః=పుట్టించిరి.

బ్రహ్మదేవుండట్లు చెప్పఁగానే, యీయాజ్ఞనంగీకరించి, యాదేవతలు, ఈప్రకారము వానరరూపులగు పుత్రులంబుట్టించిరి.

అని తాత్పర్యము.

ఋషయశ్చ మహాత్మాన స్సిద్ధవిద్యాధరోరగాః
చారణాశ్చ సుతాన్వీరాన్ ససృజు ర్వనచారిణః. ౮

టీక॥ మహాత్మానః=గొప్పవీర్యముగల; ఋషయశ్చ=ఋషులును; సిద్ధవిద్యాధరోరగాః=సిద్ధులునువిద్యాధరులునుఉరగులును; చారణాశ్చ=చారణులును; వీరాన్=పరాక్రమముగల; వనచారిణః= కోఁతులగు; సుతాన్= కొడుకులను; ససృజుః=సృజించిరి.

మహావీర్యులగు, ఋషులును, సిద్ధులును, విద్యాధరులును, ఉరగులును, చారణులును, పరాక్రమశాలులగు కోఁతి రూపుగలకొడుకుల సృజియించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వానరేంద్రం మహేంద్రాభ మింద్రో వాలిన మూర్జితమ్
సుగ్రీవం జనయామాస తపన స్తపతాం వరః, ౯

టీక॥ఇంద్రః=దేవేంద్రుఁడు; మహేంద్రాభం= మహేంద్రపర్వతముతోసమానుడైనవాఁడును; ఊర్జితం=దృఢదేహముగలవాఁడునగు; వానరేంద్రం = [illegible]నరులకుఁబ్రభువైన; వాలినం=వా[illegible]; జనయామాస=పుట్టించెను. తప[illegible]ం=తపించువారిలోపల; వరః = [illegible]ుఁడగు;

తపనః=సూర్యుఁడు;సుగ్రీవం= సుగ్రీవుని; జనయామాస(అధ్యాహృతము)పుట్టించెను.

దేవేంద్రుఁడు, మహేంద్రపర్వతముతో సరివచ్చు దృఢంబైనశరీరముగలవానరరాజుండగువాలియనువానిం బుట్టించెను; ప్రతాపముగలవారిలో శ్రేష్ఠుండగు సూర్యుండును గ్రీవునింబుట్టించెను.

అని, తాత్పర్యము.

బృహస్పతి స్త్వజనయ త్తారం నామ మహాహరిమ్
సర్వవానరముఖ్యానాం బుద్ధిమంత మనుత్తమమ్. ౧౦

టీక॥ బృహస్పతిస్తు=బృహస్పతియును;సర్వవానరముఖ్యానాం=సమస్తవానరశ్రేష్ఠులలోపల; బుద్ధిమంతం = ప్రశస్తమైనబుద్ధిగలవాఁడును;అనుత్తమం=తనకన్నశ్రేష్ఠుఁడైనయితరుఁడులేనివాఁడునగు;తారంనామ — తారుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన;మహాహరిం=గొప్పకోఁతిని;అజనయత్ =పుట్టించెను.

బృహస్పతియు, వానరశ్రేష్ఠులనందఱిలో శ్రేష్ఠుండునుబుద్ధిమంతుఁడునగు తారుఁడనుగొప్పవానరునిం బుట్టించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధనదస్య సుత శ్శ్రీమాన్ వానరో గంధమాదనః
విశ్వకర్మా త్వ జనయ న్నళం నామ మహాహరిమ్. ౧౧

టీక॥ధనస్య = కుబేరునకు; శ్రీమాన్=కాంతిగల;గంధమాదనః=గంధమాదనుఁడను; వానరః=కోఁతి;సుతః = కొడుకు;అభవత్ (అధ్యాహృతము)= ఆయెను. విశ్వకర్మాతు—విశ్వకర్మయును;నళంనామ—నళుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన; మహాహరిం = గొప్పకోఁతిని; అజనయత్ =పుట్టించెను.

కుబేరునకు,మంచికాంతిగలగంధమాదనుఁడను వానరుఁడుకొడుకయ్యెను; విశ్వకర్మ,నళుఁడనుగొప్పకోఁతిని,బుట్టించెను.

అని, తాత్పర్యము.

పావకస్య సుత శ్శ్రీమాన్ నీలోఽగ్ని సదృశప్రభః
తేజసా యశసా వీర్యా దత్యరిచ్యత వానరాన్. ౧౨

టీక॥ పావకస్య = అగ్నిహోత్రునియొక్క; సుతః = కొడుకును; శ్రీమాన్ = సంపత్తుగలవాఁడును; అగ్నిసదృశప్రభః = అగ్నితోసరివచ్చు కాంతిగలవాఁడునగు; నీలః = నీలుఁడు; తేజసా = కాంతిచేతను; యశసా = కీర్తిచేతను; వీర్యాత్ = పరాక్రమమువలనను; వానరాన్ = కోఁతులను; అత్యరిచ్యత = అతిశయించెను.

అగ్నిహోత్రుని పుత్రుండగు నీలుండు, శ్రీమంతుండై, యగ్నిదేవుని కాంతితో సరియగు కాంతిగలిగి, కాంతిచేతను, కీర్తిచేతను, బరాక్రమముచేతనుం, గోఁతులనందఱ, నతిశయించెను. అని, తాత్పర్యము.

రూపద్రవిణసంపన్నా వశ్వినౌ రూపసమ్మతౌ
మైందంచ ద్వివిదంచైవ జనయామాసతు స్స్వయమ్. ౧౩

టీక॥ రూపద్రవిణసంపన్నౌ = సౌందర్యమనెడు ధనముతోఁగూడినవారు; అశ్వినౌ = అశ్వినీదేవతలు; స్వయం = తామె; రూపసమ్మతౌ = సౌందర్యముచేత బహుమానింపఁబడినవారు; మైందంచ = మైందునిని; ద్వివిదంచైవ = ద్వివిదునిని; జనయామాసతుః = పుట్టించిరి.

రూపధనంబుతోఁగూడినయశ్వినీదేవతలు, రూపమున, గారవింపఁబడిన, మైందద్వివిదులం, బుట్టించిరి. అని, తాత్పర్యము.

వరుణో జనయామాస సుషేణం వానరర్షభమ్
శరభం జనయామాస పర్జన్యస్తు మహాబలమ్. ౧౪

టీక॥ వరుణః = వరుణదేవుఁడు; సుషేణం = సుషేణుండను; వానరర్షభం = వానరశ్రేష్ఠుని; జనయామాస = పుట్టించెను. పర్జన్యస్తు = వర్షంబునకధిదేవతయగు పర్జన్యుఁడును; మహాబలం = గొప్ప

బలముగల; శరభం=శరభుని; జన యామాస=పుట్టించెను.

వరుణునకు, సుషేణుండను వానరశ్రేష్ఠుఁడుపుట్టెను; పర్జన్యునకుమహాబలుండగు శరభుండుపుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

మారుతస్యాత్మజ శ్శ్రీమాన్ హనుమాన్నామ వీర్యవాన్.
వజ్రసంహననోపేతో వైనతేయసమో జవే. ౧౫

టీక॥ మారుతస్య=వాయుదేవునకు; శ్రీమాన్= కాంతిగలవాఁడును; వీర్యవాన్=పరాక్రమముగలవాఁడును; వజ్రసంహననోపేతః= వజ్రమువంటి దేహముతోఁగూడినవాఁడును; జవే=వేగమునందు; వైనతేయసమః = గరుత్మంతునితో సమానుఁడైనవాఁడును; హనుమాన్ నామ= హనుమంతుఁడనువాఁడు; ఆత్మజః = కొడుకు; అభవత్ = (అధ్యాహృతము) ఆయెను.

వాయుదేవునకు, శ్రీమంతుండై, పరాక్రమశాలియై, వజ్రముంబోలె నభేద్యమగుదేహముగలిగి, వేగమునందు, గరుత్మంతునకు సాటియై, యున్నహనుమంతుఁడు, పుట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తే సృష్టా బహుసాహస్రా దశగ్రీవవధే రతాః
అప్రమేయబలా వీరా విక్రాంతాః కామరూపిణః. ౧౬

టీక ॥ బహుసాహస్రాః=పెక్కు వేలసంఖ్యగలవారును; దశగ్రీవవధే =రావణునివధమునందు; రతాః = ఆసక్తులైనవారును; అప్రమేయబలాః=ఎఱుంగనలవిగాని బలముగలవారును; వీరాః=పరాక్రమముగలవారును; విక్రాంతాః=విక్రమించియుండువారును; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగు రూపము గలవారునగు; తే=ఆవానరులు; సృష్టాః=సృజింపఁబడిరి.

మఱియుఁ, బెక్కు సహస్రములసంఖ్యగలవారు, రావణవధమందాసక్తులై, కొలందిలేనిబలంబుగలి

గి, వీరులై పరాక్రమించిన వారలై, కామరూపులైయుండు, వానరులు, సృజింపఁబడిరి.

అని తాత్పర్యము.

మేరుమందరసంకాశా వపుష్మంతో మహాబలాః
ఋక్షవానరగోపుచ్ఛాః క్షిప్రమేవాభిజజ్ఞిరే. ౧౭

టీక॥ మేరుమందరసంకాశాః= మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానులైనవారును; వపుష్మంతః= మంచిదేహముగలవారును; మహాబలాః=అధికంబగుబలముగలవారునగు;ఋక్షవానరగోపుచ్ఛాః=ఎలుఁగుగొడ్డులునుగోఁతులునుగొండముచ్చులును; క్షిప్రమేవ= శీఘ్రముగనే;అభిజజ్ఞిరే=పుట్టినవి.

మేరుపర్వతముతో మందరనగంబుతోనుసరివచ్చుదు, దృఢంబగుశరీరంబుగలిగి, యధికబలములై, యుండు, నెలుఁగుగొడ్డులును, గోఁతులును, గొండముచ్చులును, శీఘ్రింబుగఁ, బుట్టినవి.

అని, తాత్పర్యము.

యస్య దేవస్య యద్రూపం వేషో యశ్చ పరాక్రమః
అజాయత సమస్తేన తస్య తస్య సుతః పృథక్. ౧౮

టీక॥ యస్య=ఏ; దేవస్య=దేవునకు; యత్ =ఏ; రూపం=సౌందర్యమో; యః=ఏది; వేషః=ఆకారిమో; యః=ఏది; పరాక్రమశ్చ=పరాక్రమమునో; తస్యతస్య= ఆయాదేవునియొక్క; సుతః=కొడుకు; పృథక్ =వేఱు వేఱుగా; తేన=ఆరూపముచేతను,ఆవేషముచేతను,పరాక్రమముచేతను; సమః=ఆయాదేవునితో,సమానుఁడై;అజాయత=పుట్టెను.

ఏదేవునకు, ఏరూపము,ఏవేషము ఏపరాక్రమము, గలిగియుండునో ఆదేవునికొడుకు,ఆరూపము, ఆవేషము, ఆపరాక్రమమునే, గలిగి యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

గోలాంగూలేషు చోత్పన్నాః కేచి త్సమ్మత విక్రమాః

ఋక్షీషుచ తథా జాతా వానరాః కిన్నరీషుచ. ౧౯

టీక॥ సమ్మతవిక్రమాః=బహుమానింపఁబడినపరాక్రమముగల; కేచిత్=కొందఱు; వానరాః=వానరులు; గోలాంగూలీషుచ=ఆఁడుకొండముచ్చులయందును; ఉత్పన్నాః=పుట్టిరి. కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱువానరులు; ఋక్షీషుచ = ఆఁడుఎలుఁగుగొడ్డులయందును; జాతాః= పుట్టిరి. తథా = అట్లు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱు వానరులు; కిన్నరీషుచ=కిన్నరస్త్రీలయందును; జాతాః(అధ్యాహృతము)=పుట్టిరి.

అధికపరాక్రమ శాలులగు కొందఱువానరులు, కొండముచ్చులందును, గొందఱు ఎలుఁగు గొడ్డులందును, గొందఱు కిన్నరస్త్రీలందునుం, జిత్రవిచిత్రముగాఁ, బుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దేవా మహర్షి గంధర్వా స్తార్క్ష్యా యక్షా యశస్వినః
నాగాః కింపురుషాశ్చైవ సిద్ధవిద్యాధరోరగాః. ౨౦
బహవో జనయామాసు హృష్టా స్తత్ర సహస్రశః
వానరాన్ సుమహాకాయాన్ సర్వాన్వై వనచారిణః. ౨౧
అప్సరస్సుచ ముఖ్యాసు తథా విద్యాధరీషుచ
నాగకన్యాసు చ తథా గంధర్వీణాం తనూషుచ. ౨౨

టీక॥ యశస్వినః= కీర్తిగలవారును; బహవః=అనేకులునైన; దేవాః = దేవతలును; మహర్షి గంధర్వాః=మహర్షులునుగంధర్వులును; తార్క్ష్యాః=గరుడులును; యక్షాః=యక్షులును; నాగాః = దిగ్గజంబులును; కింపురుషాశ్చైవ=కింపురుషులును; సిద్ధవిద్యాధరోరగాః=సిద్ధులునువిద్యాధరులును సర్పములును; హృష్టాః=సంతసించినవారలై; తత్ర = ఆవిష్ణుదేవునియవతారకాలమందు; ముఖ్యాసు=శ్రేష్ఠలయిన; అ

సంపదతోఁగూడియుండులక్ష్మణుం, డా రామునకు, అతని దేహమునకన్నను, సంతోషముగల్గించుచు, దేహమునకు వెలుపల నుండు మఱియొక ప్రాణంబనఁదగి, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నచ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః. ౨౯
మృష్ట మన్న ముపానీత మశ్నాతి నచ తం వినా

టీక॥ పురుషోత్తమః, పురుష= పురుషులలో, ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు; తేనవినా=ఆలక్ష్మణుని విడిచి; నిద్రాంచ = నిద్రను; నలభతే=పొందఁడు. తంవినా=ఆలక్ష్మణునివిడిచి; ఉపానీతం=తేఁబడిన; మృష్టం=శ్రేష్ఠమైన; అన్నంచ=ఆహారమును; నాశ్నాతి=తినఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు నారామునకు, ఆలక్ష్మణుఁడులేనప్పుడు, నిద్రయైననురాదు; మఱియు, నాలక్ష్మణునివిడిచి, శ్రేష్ఠమైనయాహారంబును, భుజింప,నిచ్ఛపుట్టదు.

అని, తాత్పర్యము.

యదా హి హయమారూఢో మృగయాం యాతి రాఘవః. ౩౦
తదైనం పృష్ఠతోఽన్వేతి సధనుః పరిపాలయన్

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; రాఘవః = రఘువంశంబునందుఁబుట్టిన రాముఁడు; హయం=గుఱ్ఱమును; ఆరూఢః = ఎక్కినవాఁడై; మృగయాం=వేఁటనుగూర్చి; యాతి=పోవునో; తదా=అప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆలక్ష్మణుఁడు; ఏనం=ఈరాముని; సధనుః=వింటితోఁగూడినవాఁడై; పరిపాలయన్=కాపాడుచు; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అన్వేతి=వెంబడించునుగదా!

రాముం, డెప్పుడు, గుఱ్ఱమునెక్కి, వేఁటకుఁబోవునో, అప్పుడే, యాలక్ష్మణుఁడు, విల్లునేతంబూని, యాతని రక్షించుచు, వెంటనే వెంబడించును. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్యాపి శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజో హి సః. ౩౧

నఖదంష్ట్రాయుధా స్సర్వే సర్వే సర్వాస్త్రకోవిదాః. ౨౪

టీక॥ సర్వే=అందఱును; శిలాప్రహరణాః = శైలాయుధము గాఁగలవారలుగా; అభవన్ = (అధ్యాహృతము, శైలాయుధ స్థలంబులందును) అయిరి. సర్వే=అందఱును; పాదపయోధినః= చెట్లతో యుద్ధము చేయువారుగా; అభవన్=అయిరి; సర్వే = అందఱును; నఖదంష్ట్రాయుధాః= గోళ్లును గోఱలు నాయుధములుగాఁగలవారలుగా; అభవన్=అయిరి. సర్వే=అందఱును; సర్వాస్త్రకోవిదః=సమస్తాస్త్రములనెఱింగినవారుగా; అభవన్=అయిరి.

ఆవానరులందఱు, శైలాయుధముగాఁ గల్గి, పెద్దపెద్దవృక్షంబులతో యుద్ధము సేయుచు, గోళ్లును గోఱలతో సంప్రహరింపుచు, సమస్తాస్త్రంబుల నెఱింగియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

విచాలయేయు శ్శైలేంద్రాన్ భేదయేయు స్స్థిరాన్ ద్రుమాన్
క్షోభయేయు శ్చ వేగేన సముద్రం సరితాం పతిమ్. ౨౫

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము) = ఆవానరులు; శైలేంద్రాన్=పర్వతశ్రేష్ఠములను; విచాలయేయుః=కదలింతురు. స్థిరాన్=కదలింపఁగూడని; ద్రుమాన్=వృక్షములను; భేదయేయుః=పెఱికివైతురు. వేగేన= వేగముచేత; సరితాం= నదులకు; పతిం= పెనిమిటియైన; సముద్రం= సముద్రుని; క్షోభయేయుః= కలఁతపడఁజేయుదురు.

ఆవానరులు, గొప్పపర్వతంబులఁ గదిలింపఁగలరు; గొప్పవృక్షంబులఁ బెఱికివైవఁగలరు; నదులకుఁ బెనిమిటియైన సముద్రునిం గూడఁ గలంతపడఁజేయఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

దారయేయుః క్షితిం పద్భ్యా మాప్లవేయు మహార్ణవమ్
నభస్థ్సలం విశేయుశ్చ గృహ్ణీయు రపి తోయదాన్. ౨౬

టీ॥ తే (అధ్యాహ్యానము)= ఆవానరులు; పక్షాభ్యాం = పాదములచేత; మహీం = భూమిని; దారయేయుః = పగులఁగొట్టుదురు; మహార్ణవం = గొప్ప సముద్రమును; ఆప్లవేయుః = దాటుదురు. నభఃస్థలం చ = ఆకాశమును గూడ; విశేయుః = చొత్తురు. తోయదానపి = మేఘములనుగూడ; గృహ్ణీయుః = పట్టుకొందురు.

ఆవానరులు, పాదములతో భూమినిం బగులఁగొట్టఁగలరు; ఎగిరిసముద్రమును దాటఁగలరు; ఆకాశమునందుఁ బ్రవేశింపఁగలరు; మేఘములనుం జేతులతోఁ బట్టుకొనఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

గృహ్ణీయురపి మాతంగాన్ మత్తాన్ ప్రవ్రజతో వనే
నర్దమానాశ్చ నాదేన పాతయేయు ర్విహంగమాన్. ౨౭

టీ॥ తే (అధ్యాహ్యానము)= ఆవానరులు; మత్తాన్ = మదించినవియును; వనే = అరణ్యమందు; ప్రవ్రజతః = పరుగులెత్తుచున్నవియును అగు; మాతంగానపి = ఏనుఁగులను; గృహ్ణీయుః = పట్టుకొందురు; నర్దమానాః = అఱచుచున్నవారలై; నాదేన = ధ్వనిచేత; విహంగమాన్ = పక్షులను; పాతయేయుః = పడఁగొట్టుదురు.

ఆవానరులు, అరణ్యంబున మదించి పరుగులెత్తుచున్న యేనుంగులం బట్టుకొనంగలరు; వారఱచినట్లయిన, ఆధ్వనికి, బక్షులు నేలమీఁదం బడును.

అని, తాత్పర్యము.

ఈదృశానాం ప్రసూతాని హరీణాం కామరూపిణామ్
శతం శతసహస్రాణి యూథపానాం మహాత్మనామ్. ౨౮

టీ॥ ఈదృశానాం = ఇట్టివారును; కామరూపిణాం = ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలవారును; యూథపానాం = సేనానాయకులును; మహాత్మనాం = అధికమైనధైర్యముగలవారును అగు; హరీణాం = వానరులు (షష్ఠ్యర్థమందుషష్ఠి) శతం = నూఱు; శతసహస్రాణి = నూఱువేలు

(నూఱులకొలఁదులనుట); ప్రసూతాని = పుట్టిరి.

ఇచ్ఛాశక్తిగలిగినవారును, ఇచ్ఛకు వచ్చినరూపును దాల్చఁగలవారునునగు, సేనానాయకులైన వానరులు, నూఱులకొలఁదులు, పుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తే ప్రధానేషు యూథేషు హరీణాం హరియూథపాః
బభూవు ర్యూథపశ్రేష్ఠా వీరాంశ్చా జనయన్ హరీన్. ౧౯

టీక॥ తే = ఆ, ముందు చెప్పఁబడిన; హరియూథపాః = వానరసేనానాయకులగు వాలిమొదలగు వారలు; ప్రధానేషు = ప్రధానములైన; హరీణాం = వానరుల యొక్క; యూథేషు = సమూహములందు; యూథపశ్రేష్ఠాః = సేనానాయకులలో ముఖ్యులుగా; బభూవుః = అయిరి. వీరాన్ = పరాక్రమముగల; హరీంశ్చ = వానరులను; అజనయన్ = పుట్టించిరి.

ఆవాలిమొదలగు వానరసేనానాయకులు ప్రధానంబులగు వానరసమూహంబులందు సేనానాయకులలో ముఖ్యులుగానుండిరి; వారు పరాక్రమశాలులగు వానరులం బుట్టించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యే ఋక్షవతః ప్రస్థా నవతస్థు స్సహస్రశః
అన్యే నానా విధాన్ శైలాన్ భేజిరే కాననానిచ. ౨౦

టీక॥ అన్యే = ఇతరవానరులు; ఋక్షవతః = ఋక్షవంతమనెడుపర్వతము యొక్క; ప్రస్థాన్ = కొండనెత్తములను; సహస్రశః = వేనవేలుగా; అవతస్థుః = అధిష్ఠించిరి. అన్యే = ఇతరవానరులు; నానావిధాన్ = పలువిధములగునైన; శైలాన్ = పర్వతములను; కాననానిచ = అడవులను; భేజిరే = ఆశ్రయించిరి.

మఱి కొందఱు వానరులు, ఋక్షవత్పర్వతముకొండనెత్తములందు నివసించిరి; మఱికొందఱు, నానావి

ధంబులగు పర్వతంబుల నరణ్యంబులనాశ్రయించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సూర్యపుత్రంచ సుగ్రీవం శక్రపుత్రంచ వాలినమ్
భ్రాతరా వుపతస్థుస్తే సర్వఏవ హరీశ్వరాః. ౩౧
నళం నీలం హనూమంత మన్యాంశ్చ హరియూథపాన్

టీక॥ తే=ఆ; హరీశ్వరాః=వానరశ్రేష్ఠులు; సర్వఏవ=అందఱు నే; భ్రాతరౌ=తోడంబుట్టువులైన; సూర్యపుత్రం=సూర్యునికొడుకగు; సుగ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; శక్రపుత్రం= ఇంద్రునికొడుకగు; వాలినంచ=వాలిని; నళం=నళుని; నీలం=నీలుని, హనూమంతం= హనుమంతుని; అన్యాన్ = ఇతరులైన; హరియూథపాంశ్చ = వానరసేనానాయకుల ను; ఉపతస్థుః=కొలుచుచుండిరి.

ఆవానరశ్రేష్ఠులందఱును, సుగ్రీవుని, వాలిని, నళుని, నీలుని, హనుమంతుని, మఱియు, నితరులగు వానరసేనానాయకులనుం గొలుచుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తార్క్ష్య బల సంపన్నాః సర్వే యుద్ధ విశారదాః. ౩౨
విచరంతోఽర్దయన్ దర్పాత్సింహవ్యాఘ్ర మహోరగాన్

టీక॥ తే=ఆవానరులు; సర్వే= అందఱును; తార్క్ష్య బల సంపన్నాః=గరుడునిబలమువంటిబలము గల వారలు గాను; యుద్ధవిశారదాః=యుద్ధమునందు నేర్పరులు గాను; దర్పాత్=గర్వమువలన; సింహవ్యాఘ్రమహోరగాన్ = సింహములను బెద్దపులులనుగొప్పసర్పములను; అర్దయన్= నొప్పించుచు; విచరంతః = తిరుగుచున్నవారుగాను; అభవన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆవానరు లందఱు, గరుడునకున్న బలముగలిగి, యుద్ధమునందు నేర్పరులై, దర్పంబున, సింహంబులను బెద్దపులులనుగొప్ప సర్పంబులను నొప్పించుచు, దిరుగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాంశ్చ సర్వాన్ మహాబాహు ర్వాలీ విపులవిక్రమః. ౩౩
జుగోప భుజవీర్యేణ ఋక్షగోపుచ్ఛ వానరాన్

టీక॥ మహాబాహుః=గొప్పబాహువులుగలవాఁడును; విపులవిక్రమః = అధికమైనపరాక్రమముగలవాఁడునగు; వాలీ=వాలి; తాన్= ఆ; ఋక్షగోపుచ్ఛవానరాన్= ఎలుఁగొడ్లును గొండముచ్చులనుం గోఁతులను; సర్వాంశ్చ=అందఱను; భుజవీర్యేణ= చేతులయొక్క పరాక్రమముచేత; జుగోప = రక్షించుచుండెను.

గొప్పచేతులును గొప్పపరాక్రమమునుంగలవాలి, యామెలుంగుగొడ్డులఁగొండముచ్చులఁ గోఁతుల నందఱు, బాహుపరాక్రమముచేఁ, బాలించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తైరియం పృథివీ శూరైః స్సపర్వతవనార్ణవా. ౩౪
కీర్ణా వివిధ సంస్థానై ర్నానావ్యంజనలక్షణైః

టీక॥ శూరైః=యుద్ధమునందు భయములేనివారును; వివిధసంస్థానైః=నానావిధములైన యాకృతులుగలిగినవారును; నానావ్యంజనలక్షణైః=నానావిధములైన దేహమునకుఁగలగుఱుతులును జాతికిఁగలగుఱుతులునుంగలిగినవారునగు; తైః= వారిచేతను; సపర్వతవనార్ణవా (అర్ణవ (సముద్ర) శబ్దముచేత సముద్రములోనుండు ద్వీపములు చెప్పఁబడుచున్నది)=పర్వతములతోను వనములతోను ద్వీపములతోనుఁగూడిన; ఇయం=ఈ; పృథివీ=భూమి; కీర్ణా=వ్యాపింపఁబడినది.

వారెలంపఱు, నానావిధంబులైన యాకారంబులును, నానావిధములఁగానుండు, నాయాదేహమునకును ఆయాజాతికిఁగలగుఱుతులునుం, గలిగి, శూరులై, భూమండలంబులోని పర్వతంబులయందును వనంబులందును ద్వీపంబులందంతటను, వ్యాపించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

తై ర్మేఘబృందాచల కూటకల్పైః
మహాబలై ర్వానరయూథపాలైః
బభూవ భూ ర్భీమ శరీరరూపై
స్సమావృతా రామ సహాయ హేతోః. ౩౫

టీక॥ మేఘబృందాచలకూటకల్పైః, మేఘబృంద=మబ్బులసమూహములతోను, అచలకూట=కొండకొమ్ములతోను, కల్పైః=సమానులైనవారును; మహాబలైః = అధికమైనబలము గలవారును, భీమశరీరరూపైః, భీమ = భయము గలిగించునట్టి, శరీర=దేహముయొక్క, రూపైః = ఆకారముగలవారునగు; తైః=ఆ; వానరయూథపాలైః= వానరసేనానాయకులచేత; రామసహాయహేతోః= రామునకుసహాయనిమిత్తము; భూః=భూమి; సమావృతా = కప్పఁబడినదిః బభూవ=అయినది.

మేఘసమూహంబులను గొండకొమ్ములనుంబోలినవారును, అధికంబగు బలముగలవారును, వెఱపుపుట్టించు శరీరాకృతులు గలవారునగు, వానరసేనానాయకులు, రామునకు, సహాయము సేయునిమిత్తము, భూమండలంబంతయు, వ్యాపించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, సప్తదశ స్సర్గః.

ఇది, సప్తదశకము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యాంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ సప్తదశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీః

అష్టాదశసర్గప్రారంభః.

నివృత్తేతు క్రతౌ తస్మిన్ హయమేధే మహాత్మనః
ప్రతిగృహ్య సురా భాగాన్ ప్రతిజగ్ముర్యథాగతమ్. ౧

టీక॥ మహాత్మనః= పూజ్యస్వభావుండగు దశరథునియొక్క; తస్మిన్=ఆ; హయమేధే=అశ్వమేధ మన[illegible]తు = యాగమును; [illegible]ంబుచకారార్థకంబు;అం(దువలన)పుత్రకామేష్టియును; నివృత్తే=కడవఁగా; సురాః=దేవతలు; భాగాన్ = హవిర్భాగంబులను; ప్రతిగృహ్య=పుచ్చుకొని; యథాగతం=వచ్చినవిధంబునతిక్రమింపక; ప్రతిజగ్ముః=మఱలివెళ్లిరి.

మహాత్ముండగు, నాదశరథుని యశ్వమేధంబునుబుత్రకామేష్టియు నుంగాఁగానే, దేవతలు,హవిర్భాగంబులంబుచ్చుకొని, వచ్చినరీతి,మఱల,వెళ్లిరి. అని,తాత్పర్యము.

సమాప్తదీక్షానియమః పత్నీగణసమన్వితః
ప్రవివేశ పురీం రాజా సభృత్యబలవాహనః. ౨

టీక॥ పత్నీగణసమన్వితః=భార్యలసమూహముతోఁ గూడినవాఁడును;సభృత్యబలవాహనః = భృత్యులతోను సైన్యములతోను వాహనములతోనుంగూడిన వాఁడునగు ; రాజా=దశరథమహారాజు; సమాప్తదీక్షానియమః=ముగిసినయాగదీక్షకొఱకైన నియమముగలవాఁడై; పురీం=పట్టణమును; ప్రవివేశ=ప్రవేశించెను.

దశరథమహారాజు,యాగదీక్షానియమముముగిసినపిమ్మట, భార్యలతోను భృత్యులతోను సైన్యములతోనువాహనములతోనుంగూడి, పట్టణమును బ్రవేశింప నుద్యుక్తుఁ, డయ్యెను. అని,తాత్పర్యము.

యథార్హం పూజితా స్తేన రాజ్ఞా వై పృథివీశ్వరాః

ముదితాః ప్రయయు ర్దేశాన్ ప్రణమ్య మునిపుంగవమ్. ౩

టీక॥ పృథివీశ్వరాః=భూమికిఁ బ్రభువులగు రాజులు; తేన = ఆ; రాజ్ఞా= దశరథమహారాజుచేత("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); యథార్హం=యథాయోగ్యముగ; పూజితాః = పూజింపఁబడినవారై; ముదితాః=సంతసించినవారలై; మునిపుంగవం=మునిశ్రేష్ఠుఁడగువసిష్ఠుని; ప్రణమ్య=నమస్కరించి; దేశాన్ = (తమతమ) దేశములనుగూర్చి; ప్రయయుః=పోయిరి.

యాగమునకువచ్చినరాజులందఱును, దశరథునిచేఁదమతమయోగ్యతకుఁదగునట్లుపూజింపఁబడిసంతసమునొంది, మునిశ్రేష్ఠుఁడగువసిష్ఠుని నమస్కరించి, తమత వారును, ... వెంట రఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమతాం గచ్ఛతాం తేషాం స్వపురాణి పురా త్తతః

బలాని రాజ్ఞాం శుభ్రాణి ప్రహృష్టాని చకాశిరే. ౪

టీక॥ తతః = ఆ; పురాత్=అయోధ్యాపట్టణమునుండి; స్వపురాణి=నిజపట్టణములనుగూర్చి; గచ్ఛతాం = పోవుచున్న; శ్రీమతాం= కాంతిగల; తేషాం=ఆ; రాజ్ఞాం= రాజులయొక్క; బలాని=సైన్యములు; శుభ్రాణి=దశరథునిచేనివ్వఁబడినవస్త్రాదులచేత, తెల్లనివిగాను; ప్రహృష్టాని= మిక్కిలిసంతసించినవిగాను; చకాశిరే=ప్రకాశించినవి.

ఆనయోధ్యాపురంబు నుండితమతమపట్టణంబులకుఁ బోవుచున్న శ్రీమంతులగు నారాజులసైన్యంబులు దశరథునిచే నీఁబడినవస్త్రాదులచేఁ దెల్లనివిగా, సంతసంబుగలవై, ప్రకాశించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

గతేషు పృథివీశేషు రాజా దశరథ స్తదా

ప్రవివేశ పురీం శ్రీమాన్ పురస్కృత్య ద్విజోత్తమాన్. ౫

టీక॥ పృథివీశేషు = రాజులు; గతేషు = పోఁగా; తదా = అప్పుడు; శ్రీమాన్ = సంపదగలవాఁడును; రాజా = రాజనగు; దశరథః = దశరథుఁడు; ద్విజోత్తమాన్ = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; పురస్కృత్య = మున్నిడుకొని; పురం = పట్టణమును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

రాజులందఱుఁబోయినపిమ్మట, శ్రీమంతుఁడగు దశరథమహారాజు, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులమున్నిడుకొని, యయోధ్యాపట్టణమును బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

శాంతయా ప్రయయౌ సార్థం ఋశ్యశృంగస్సుపూజితః
అన్వీయమానో రాజ్ఞాథ సానుయాత్రేణ ధీమతా. ౬

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; ఋశ్యశృంగః = ఋశ్యశృంగుఁడు; శాంతయాసార్థం = శాంతతోఁగూడ; సుపూజితః = చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినవాఁడై; ధీమతా = బుద్ధిమంతుఁడును; సానుయాత్రేణ = భృత్యులతోఁగూడినవాఁడునగు; రాజ్ఞా = రోమపాద మహారాజుచేత; అన్వీయమానః = వెంబడింపఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రయయౌ = పోయెను.

అంత, ఋశ్యశృంగుఁడు, శాంతాదేవితోఁగూడఁ, జక్కఁగాఁబూజింపఁబడి, బుద్ధిమంతుండగురోమపాదమహారాజు, భృత్యులతోఁగూడఁ, దన్ను వెంబడింపఁగాఁ, బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విసృజ్య తాన్ సర్వాన్ రాజా సంపూర్ణమానసః
ఉవాచ సుఖిత స్తత్ర పుత్రోత్పత్తిం విచింతయన్. ౭

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; తాన్ = ఆబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; సర్వాన్ = అందఱను; విసృజ్య = విడిచిపెట్టి; రాజా = దశరథమహారాజు;

సంపూర్ణమానసః = నిండినకోర్కి కలవారలై; సుఖితః = సుఖముగలవారలై; పుత్రోత్పత్తిం = కొడుకుల యొక్క పుట్టుటను; విచింతయన్ = తలచుకొనుచు; తత్ర = ఆయయోధ్యయందు; ఉవాస = ఉండెను.

ఈప్రకారము, బ్రాహ్మణులచే పూజనందిరి వారివారివాసస్థానము లకంపి, పిదప దశరథమహారాజు, సంపూర్ణమనోరథుఁడై, కొడుకులెప్పుడుపుట్టుదురో యని యాలోచించుచు, సుఖముగా, నుండెనని తాత్పర్యము.

తతో యజ్ఞే సమాప్తేతు ఋతూనాం షట్సమత్యయుః

టీ॥ యజ్ఞే = అశ్వమేధయాగము; సమాప్తేతు = ముగియఁగా నే; తతః = ఆనమ్మట; ఋతూనాం = (ప్రథమార్థమందుషష్ఠి) ఋతువులు; షట్ = ఆఱు; సమత్యయుః = కడచినవి.

అశ్వమేధ యాగము ముగిసినపిమ్మట, నొకసంవత్సరము, కడచినదని తాత్పర్యము.

కౌసల్య. కైకేయి. సుమిత్ర.

తతశ్చ ద్వాదశే మాసే చైత్రే నావమికే తిథౌ. ౮
నక్షత్రేఽదితిదైవత్యే స్వోచ్చసంస్థేషు పంచసు
గ్రహేషు కర్కటే లగ్నే వాక్పతా విందునా సహ. ౯
ప్రోద్యమానే జగన్నాథం సర్వలోక నమస్కృతమ్
కౌసల్యా జనయ ద్రామం సర్వలక్షణ సంయుతమ్. ౧౦

స ౧౮

విష్ణో రర్ధం మహాభాగం పుత్ర మైక్ష్వాకవర్ధనమ్

టీక॥తతశ్చ=అపిమ్మట‌ను;ద్వాదశే= పంద్రెండవదియగు;చైత్రే= చైత్రమనెడు;మాసే = మాసమందు;నావమికే = నవమియనెడు;తిథౌ =తిథియందు;అదితిదైవత్యే=అదితియే దేవతగాఁగల; నక్షత్రే=పునర్వసూత్రమందు; పంచసు = ఐదైన; గ్రహేషు=గ్రహములు;స్వోచ్చసంస్థేషు= తమతమయుచ్చస్థానంబులందుండఁగా;కర్కటే = కర్కటకమనెడు; లగ్నే=లగ్నమందు;వాక్పతౌ = బృహస్పతి;ఇందునాసహ=చంద్రునితోఁగూడ; ప్రోద్యమానే= ఉదయించుచుండఁగా; కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; జగన్నాథం = లోకంబులకుఁబ్రభువును;సర్వలోకనమస్కృతం = సమస్తలోకంబులచేతనమస్కరింపఁబడినవాఁడును; సర్వలక్షణసంయుతం=సమస్తశుభలక్షణంబులతోనుం గూడినవాఁడును; విష్ణోః= విష్ణుదేవునిలో; అర్ధం=సగమైనవాఁడును;మహాభాగం = అధికమైనభాగ్యముగలవాఁడును;ఐక్ష్వాకవర్ధనం = ఇక్ష్వాకు వంశంబునం బుట్టిన వారి వృద్ధిఁ బొందించువాఁడునగు; రామం = రాముఁడను;పుత్రం=కొడుకును;అజనయత్ =కనెను.

అంత, కౌసల్యాదేవి,పంద్రెండవదియగుచైత్రమాసమునందు, నవమీతిథియందుఁ,బునర్వసూనక్షత్రమందు, సూర్యాంగారకశనిబృహస్పతి శుక్రులైదుగురునుం దమతమయుచ్చస్థానంబులగు మేషమకరతులాకర్కటక మీనంబు లందుండఁగా, నందుబృహస్పతిచంద్రునితోఁ జేరియుండగాఁ,గర్కటకలగ్నమందు, సమస్తలోకనాయకుండును,సమస్తలోకంబులచే నమస్కరింపఁబడువాఁడును,సమస్తశుభలక్షణంబులతోనుంగూడియుండువాఁడును, ఇక్ష్వాకువంశంబునందుఁబుట్టినవారినభివృద్ధిఁబొందించువాఁడును, మహాభాగ్యశాలియును,విష్ణుదేవునిలోనిసగంబునైన,రాముండను,కొడుకును, బ్రసవించెను. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా శుశుభే తేన పుత్రేణామితతేజసా. ౧౧

యథా వరేణ దేవానా మదితి ర్వజ్రపాణినా

టీక॥ కౌసల్యా=కౌసల్యాదేవి; అమిత తేజసా = కొలందిలేనికాంతి గల; తేన=అ; పుత్రేణ=కొడుకుచే త; దేవానాం = దేవతలలోపల;వ రేణ=శ్రేష్ఠుఁడైన; వజ్రపాణినా= ఇంద్రునిచేతను; అదితిర్యథా=అది తివలె;శుశుభే=ప్రకాశించెను.

కౌసల్యాదేవి, కొలందిలేనికాంతితోఁగూడినయాకొడుకుంబొంది, దేవశ్రేష్ఠుండగు నింద్రునిఁబొందిన యదితియట్లు,ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

భరతో నామ కైకేయ్యాం జజ్ఞే సత్యపరాక్రమః. ౧౨
సాక్షా ద్విష్ణో శ్చతుర్భాగ స్సర్వై స్సముదితో గుణైః

టీక॥ కైకేయ్యాం= కైకేయీ దేవియందు;సత్యపరాక్రమః = స త్యమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు ను;సాక్షాద్విష్ణోః = ప్రత్యక్షుండ గువిష్ణువుయొక్క; చతుర్భాగః,చ తుః=నాలవభాగములో, భాగః= అంశమును(ఎనిమిదవభాగమనుట); సర్వైః=సమస్తములైన; గుణైః= గుణములతో; సముదితః = కూడిన వాఁడునగు;భరతో నామ=భరతుఁ డనువాఁడు;జజ్ఞే=పుట్టెను.

సాక్షాద్విష్ణుదేవునిలో నెనిమిద వయంశంబైనవాఁడును, సమస్తగు ణంబులతోనుంగూడినవాఁడును, స త్యపరాక్రముండునగు, భరతుండ నువాఁడు, కైకేయియందుఁ,బుట్టె ను. అని, తాత్పర్యము.

అథ లక్ష్మణ శత్రుఘ్నౌ సుమిత్రాఽజనయ త్సుతౌ. ౧౩
వీరౌ సర్వాస్త్ర కుశలౌ విష్ణో రర్ధ సమన్వితౌ

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; సుమి త్రా=సుమిత్రాదేవి; వీరౌ=పరా క్రమముగలవారును;సర్వాస్త్రకుశ లౌ=సమస్తంబులయినయస్త్రంబు

లందునుసమర్థులును; విష్ణోః—విష్ణుదేవునియొక్క—; అర్ధసమన్వితౌ=అంశంబులతోఁ గూడినవారునగు ("భిత్తంశకలఖం దేవా పుంస్యర్ధోర్ధంసమేంశకే" అనియమరము); లక్ష్మణశత్రుఘ్నౌ— లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను; సుతౌ=ఇద్దఱుఁగొడుకులను; అజనయత్—కనెను.

అంతఁ, బరాక్రమశాలులును, సమస్తాస్త్రంబుల నెఱింగినవారును, విష్ణుదేవుని యంశంబులంబుట్టినవారునునగు, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను, కొడుకు, లిద్దఱు, సుమిత్రకుజన్మించిరి అని, తాత్పర్యము.

పుష్యే జాతస్తు భరతో మీనలగ్నే ప్రసన్నధీః. ౧౪
సార్పే జాతౌ తు సౌమిత్రీ కుళీరేఽభ్యుదితే రవౌ

టీక॥ భరతస్తు=భరతుండుమాత్రము; పుష్యే=పుష్యమీనక్షత్రమందు; మీనలగ్నే=మీనలగ్నమందు; ప్రసన్నధీః=నిర్మలమైనబుద్ధిగలవాఁడై; జాతః=పుట్టెను. సౌమిత్రీతు=సుమిత్రకొడుకులగు లక్ష్మణశత్రుఘ్నులును; సార్పే=ఆశ్లేషానక్షత్రమందు; కుళీరే=కర్కాటకలగ్నమందు; రవౌ=సూర్యుఁడు; అభ్యుదితే=ఉదయించినవాఁడు కాఁగా (మధ్యాహ్నమందనుట); జాతౌ=పుట్టిరి.

నిర్మలంబగు బుద్ధిగలభరతుండు, పుష్యమీ నక్షత్రమందు మీనలగ్నమందుఁబుట్టెను; లక్ష్మణశత్రుఘ్నులు, ఆశ్లేషానక్షత్రమందుఁ, గర్కాటకలగ్నమందు, మధ్యాహ్నంబునఁ, బుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్ఞః పుత్రా మహాత్మానశ్చత్వారో జజ్ఞిరే పృథక్. ౧౫
గుణవంతో నురూపాశ్చ రుచ్యా ప్రోష్ఠపదోపమాః

టీక॥ రాజ్ఞః=దశరథమహారాజునకు; మహాత్మానః = పూజ్యస్వభావముగలవారును; గుణవంతః=మంచిగుణములుగలవారును; అనురూపాశ్చ—తనకు, సమానులైనవారును; రుచ్యా=కాంతిచేత; ప్రోష్ఠ

పదోపమాః=పూర్వాభాద్రోత్తరాభాద్రా నక్షత్ర రూపంబులైన నాలుగునక్షత్రంబులతో సమానులైనవారునగు; పుత్రాః=కొడుకులు; చత్వారః=నలువురు; పృథక్=వేఱువేఱుగా; జజ్ఞిరే=పుట్టిరి.

దశరథమహారాజునకు, దనతో సమానులైనవారును, మహాత్ములును, గుణవంతులును, గాంతిచే, బూర్వాభాద్రోత్తరాభాద్రారూపంబులైన నాలుగునక్షత్రంబులతో సరివచ్చువారునగు, నలువురుకొడుకులు, పుట్టిరి.

అని, తాత్పర్యము.

జగుః కళంచ గంధర్వా ననృతు శ్చాప్సరో గణాః. ౧౭
దేవదుందుభయో నేదుః పుష్పవృష్టిశ్చ ఖా చ్చ్యుతా
ఉత్సవశ్చ మహా నాసీ దయోధ్యాయాం జనాకులః. ౧౮

టీక॥ గంధర్వాశ్చ = గంధర్వులును; కళం=మధురముగా; జగుః=పాడిరి. అప్సరోగణాశ్చ = అప్సరసలయొక్క సమూహంబులును; ననృతుః = ఆడినవి. దేవదుందుభయః= దేవతలయొక్క భేరులు; నేదుః=ధ్వనించినవి. ఖాత్= ఆకాశమునుండి; పుష్పవృష్టిశ్చ=పుష్పముల వానయును; చ్యుతా=పడినది. అయోధ్యాయాం= అయోధ్యాపట్టణమందు; జనాకులః=జనులచేత ఇఱుకటమైన; మహాన్=గొప్పదగు; ఉత్సవశ్చ=వేడుకయును; ఆసీత్= అయినది.

గంధర్వులు, మధురముగా, బాడిరి; అప్సరసలాడిరి; దేవతలు భేరులువాయించిరి; ఆకాశంబునుండి పుష్పవృష్టి గురిసినది; అయోధ్యయందు, జనసమూహముచే, నిఱుకటమై, గొప్పవేడుక, జరిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

రథ్యాశ్చ జనసంబాధా నటనర్తక సంకులాః
గాయనైశ్చ విరావిణ్యో వాదనై శ్చ తథాపరైః. ౧౯

టీక॥ రథ్యాశ్చ=రాజమార్గంబులును; జనసంబాధాః=జనులచే నిఱుకటములైనవిగాను; నటనర్తకసంకులాః = రసభావంబులనభినయించునట్టినటనర్తకులచేనిండినవియును; గాయనైశ్చ = పాడువాండ్రచేతను; వాదనైశ్చ=వాయించువాండ్రిచేతను; తథా=అట్లు; అపరైః= ఇతరులగువందిమాగధాదులచేతను; విరావిణ్యః= ధ్వనిగలవిగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)= అయినవి.

రాజమార్గంబులన్నియు, జనసమూహముచేనిఱుకటములై, రసభావంబులనభినయించునటనర్తకులచేనిండి, పాటలచేతను, వాద్యములచేతను, మఱియునితరములగు, వంధిమాగధులుచేయు, స్తుతి వాక్యములచేతను, శబ్దాయమానములుగా,నయినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదేయాంశ్చ దదౌ రాజా సూతమాగధ వందినామ్
బ్రాహ్మణేభ్యో దదౌ విత్తం గోధనాని సహస్రశః. ౧౯

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు; సూతమాగధవందినాం, సూత=పౌరాణికులకును, మాగధ= వంశావళిఁగీర్తించువారికిని, వంది నాం =స్తుతిసేయువారికిని; ప్రదేయాంశ్చ = పారితోషికంబులను; దదౌ=ఇచ్చెను. బ్రాహ్మణేభ్యః= బ్రాహ్మణులకొఱకు; విత్తం= ధనమును; గోధనాని=ఆవులనెడుధనములను; సహస్రశః=వేనవేలుగా; దదౌ=ఇచ్చెను.

దశరథమహారాజు, పౌరాణికులకును వంశావళిఁగీర్తించువారలకును,స్తుతిపాఠకులకును, పారితోషికంబుల, నిచ్చెను; బ్రాహ్మణులకు,ధనంబును, గోవులను, వేనవేలుగా,నిచ్చెను.

అని,తాత్పర్యము.

అతీత్యైకాదశాహం తు నామకర్మ తథాఽకరోత్

టీక॥ రాజా(అధ్యాహృతము)=దశరథమహారాజు;ఏకాదశాహం= లక్ష్మణునిజన్మదినము మొదలుపదునొకండవదినమును; అతీత్య తు=అ

తిక్రమించినంతనే; నామకర్మ=నామకరణమును; తథా=అట్లు; అకరోత్=చేసెను.

విశేషార్థము.— "క్షత్రియులకు౯బన్రెండవదినములాశౌచ" మని, శ్రుతియందును, "బదుమూఁడవదినంబునక్షత్రియులకునామకరణంబుసేయవలయు" నని, స్మృతియందునుం, జెప్పఁబడియున్నందున, వాటికి, విరోధముగలుగకుండునట్లు, ఇచ్చట "ఏకాదశాహం" అనుదానికి "లక్ష్మణుఁడుపుట్టినదినము మొదలుగాఁబదునొకండవదినమున" అని, అర్థముచెప్పవలయును. అట్లుచెప్పినచో, రాముఁడుపుట్టినమఱునాటిదినమునలక్ష్మణుఁడుపుట్టెను గావున, విరోధముకలుగదు.

రాముఁడుపుట్టిన దినముమొదలు, పండ్రెండవదినముగడవఁగానే, దశరథమహారాజు, కొడుకులకునామకరణము, చేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్యేష్ఠం రామం మహాత్మానం భరతం కైకయీసుతమ్. ౨౦
సౌమిత్రిం లక్ష్మణ మితి శత్రుఘ్న మపరం తథా
వసిష్ఠః పరమప్రీతో నామాని కురుతే తదా. ౨౧

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు; పరమప్రీతః = మిక్కిలియధికముగాసంతసించినవాఁడై ; మహాత్మానం= పూజ్యమైనస్వభావముగల; జ్యేష్ఠం=పెద్దకొడుకును; రామం = రాముఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; కైకయీసుతం=కైకయియొక్క కొడుకును; భరతః=భరతుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; సౌమిత్రిం=సుమిత్రయొక్క కొడుకును; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; తథా=అట్లు; అపరం=సుమిత్రయొక్క రెండవకొడుకును; శత్రుఘ్నం=శత్రుఘ్నుఁడనుపేరుగలవానిఁగాను; ఇతి=ఈప్రకారము; నామాని=పేళ్లను; కురుతే=(భూతార్థమునందులట్)చేసెను.

విశేషార్థము. — "రమంతేసర్వేజనాగుణైరస్మి౯, ఇతి, రామః" జనులందఱు, గుణంబులచే, వీనియందు, రమింతురుకావున, రాముఁడనంబడును; అని, రామశబ్దార్థము. "ల

క్ష్మీః అస్యా స్తీతి లక్ష్మణః" సంపదగలవాఁడు కావున, లక్ష్మణుఁడనంబడును; అని లక్ష్మణశబ్దార్థము. "బిభర్తీతి భరతః" రాజ్యమును, భరించువాఁడు కావున, భరతుఁడనంబడును; అని, భరతశబ్దార్థము. "శత్రూన్ హన్తీతి శత్రుఘ్నః" శత్రువులం జంపువాఁడు కావున, శత్రుఘ్నుఁడనంబడును; అని, శత్రుఘ్నశబ్దార్థము.

వసిష్ఠుం, డప్పుడు, సంతోషంబున, జ్యేష్ఠునకు రాముండనియుఁ, గైకయికొడుకునకు భరతుండనియు, సుమిత్ర కొడుకులలో, నొకనికి లక్ష్మణుండనియు, మఱియొకనికి శత్రుఘ్నుఁడనియుఁ, పేర్లు, పెట్టెను.

అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణాన్ భోజయామాస పౌరాన్ జానపదానపి
అదదాద్బ్రాహ్మణానాంచ రత్నౌఘ మమితం బహు. ౨౨

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశరథుఁడు; పౌరాన్ = పట్టణములందుండునట్టివారును; జానపదానపి = గ్రామంబులనుండునట్టివారునగు; బ్రాహ్మణాన్ = బ్రాహ్మణులను; భోజయామాస = భుజింపఁజేసెను. బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులకు; అమితం = కొలందిలేని; రత్నౌఘం చ = మణిసమూహమును; బహు = అధికముగా; అదదాత్ = ఇచ్చెను.

అంత, నాదశరథుండు, పట్టణంబుల, గ్రామంబుల, నుండునట్టి, బ్రాహ్మణులకు, భోజనం, బిడెను; బ్రాహ్మణులకుఁ, గొలందిలేని రత్నసమూహంబు, నధికముగా నిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం జన్మక్రియాదీని సర్వకర్మాణ్యకారయత్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశరథుఁడు; తేషాం = ఆకొడుకులకు; జన్మక్రియాదీని = జాతకర్మమొదలుగాఁగల; సర్వకర్మాణి = సమస్తకర్మంబులను; అకారయత్ = చేయించెను.

దశరథుఁడు, కొడుకులకు, జాతకర్మమొదలగుసమస్తకర్మంబులనుం

(అన్నప్రాశనచౌలోపనయనంబులను) జేయించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం కేతు రివ జ్యేష్ఠో రామో రతికరః పితుః. ౨౩
బభూవ భూయో భూతానాం స్వయంభూ రివ సమ్మతః

టీక॥ తేషాం=ఆకొడుకులలోపల; జ్యేష్ఠః = వయస్సుచే; పెద్దవాఁడును; కేతురివ(స్థితః) ధ్వజమువలె నున్నవాఁడునగు; రామః=రాముఁడు; పితుః=తండ్రికి; భూయః=అధికముగా; రతికరః=సంతోషముసేయువాఁడుగాను; భూతానాం=ప్రాణులకు; స్వయంభూరివ=బ్రహ్మదేవుఁడువలె; సమ్మతః=మిక్కిలియిష్టుఁడుగాను; బభూవ = అయెను.

ఆకొడుకులలోఁ బెద్దవాఁడును, గుణంబులచేనధికుఁడుకావున, ధ్వజమువలెఁబ్రకాశించు చున్నవాఁడునగు, రాముఁడు, తండ్రికి, ఇతరులకన్న నధికముగా, సంతోషముసేయుచు, బ్రహ్మదేవుఁడుంబోలె, సమస్తప్రాణులకు, మిక్కిలియిష్టుఁడుగా, నుండెను. అని తాత్పర్యము.

సర్వే వేదవిద శ్శూరా స్సర్వే లోకహితే రతాః. ౨౪
సర్వే జ్ఞానోపసంపన్నా స్సర్వే సముదితా గుణైః

టీక॥ సర్వే=కొడుకులందఱును; వేదవిదః = వేదంబులనెఱింగినవారుగాను; శూరాః=యుద్ధంబులందు భయము లేనివారు గాను; సర్వే= అందఱును; లోకహితే = లోకము యొక్క మేలునందు; రతాః = ఆసక్తులుగాను; సర్వే=అందఱును; జ్ఞానోపసంపన్నాః= వేదార్థజ్ఞానముతోఁగూడినవారుగాను; సర్వే=అందఱును; గుణైః=గుణంబులతో; సముదితాః=కూడినవారుగాను; ఆసన్(అధ్యాహృతము)=అయిరి.

దశరథుని కొడుకులందఱు, వేదంబులనెఱింగినవారుగాను, యుద్ధములందు భయములేనివారుగాను, లోకమునకు మేలు గోరు వారలు

గాను, వేదార్థంబు దెలిసినవారుగాను, దయ మొదలగుసద్గుణంబులతోఁగూడినవారుగాను, ఉండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తేషామపి మహాతేజా రామ స్సత్యపరాక్రమః. ౨౭
ఇష్ట స్సర్వస్య లోకస్య శశాంక ఇవ నిర్మలః

టీక ॥ తేషామపి=వారిలోపలను; రామః=రాముఁడు; మహాతేజాః = అధికమైనప్రతాపముగలవాఁడుగాను; సత్యపరాక్రమః=ఎచ్చటనైనను వ్యర్థముగానిపరాక్రమముగలవాఁడుగాను; నిర్మలః=కలంకములేని; శశాంక ఇవ=చంద్రుఁడువలె; సర్వస్య = సమస్తమైన; లోకస్య = ప్రపంచమునకును; ఇష్టః = ప్రియుఁడుగాను; ఆసీత్= (అధ్యాహృతము)ఆయెను.

వారిలోను, రాముఁడు, అధికమయినప్రతాపమును, ఎచ్చటనైనను వ్యర్థము కానిపరాక్రమమునుంగలిగి, కళంకములేనిచంద్రుఁడుంబోలె, సమస్త లోకంబులకుం బ్రియుఁడై యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

గజస్కంధే௨ శ్వపృష్ఠేచ రథచర్యాసు సమ్మతః. ౨౮
ధనుర్వేదేచ నిరతః పితృశుశ్రూషణే రతః

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; గజస్కంధే=ఏనుఁగుయొక్క మూఁపునందును; అశ్వపృష్ఠే = గుఱ్ఱముయొక్క వీఁపునందును; రథచర్యాసుచ=రథము నేఁడిరుగుటలయందును; సమ్మతః= సమర్థుఁడని, యొప్పుకొనఁబడినవాఁడుగాను; ధనుర్వేదేచ=విలువిద్యయందును(చకారముచే)నితరవిద్యలందును; నిరతః=మిక్కిలియాసక్తుఁడుగాను; పితృశుశ్రూషణే = తండ్రియొక్క సేవయందు; రతః= ఆసక్తుఁడుగాను; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

రాముఁడు, ఏనుఁగుమూఁపునందును, గుఱ్ఱమువీఁపునందును, రథం

బులందులందును, ఎక్కుయుద్ధంబు సేయుసమర్థుండనియుంచయు, నొప్పుకొనిరి; మఱియు, రాముఁడు, విలువిద్య మొదలగు విద్యలందు మిక్కిలి సమర్థుండై పితృసేవయందాసక్తుఁడుగా, నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాల్యాత్ప్రభృతి సుస్నిగ్ధో లక్ష్మణో లక్ష్మివర్ధనః. ౨౮
రామస్య లోకరామస్య భ్రాతుర్జ్యేష్ఠస్య నిత్యశః

టీక ॥ లక్ష్మీవర్ధనః=సంపదనువృద్ధిఁబొందించునట్టి; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; లోకరామస్య=లోకంబులనంతయు రమింపఁజేయునట్టివాఁడును; జ్యేష్ఠస్య=తనకన్నఁబెద్దయగు; భ్రాతుః=తోఁడబుట్టువైనవాఁడునగు; రామస్య=రామునకు; బాల్యాత్ప్రభృతి=బాల్యము మొదలుకొని; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; సుస్నిగ్ధః=మిక్కిలిస్నేహితుఁడుగా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఆయెను.

అనంతావతారముకావున, భక్తులకు, సంపద్వృద్ధిఁ జేయునట్టి, లక్ష్మణుండు, తనకు జ్యేష్ఠభ్రాతయు, లోకంబులనంతయుఁ రమింపఁజేయువాఁడునగు, రామునియందు, బాల్యము మొదలుగా, నెల్లప్పుడును, మిక్కిలి, స్నేహము గలవాఁడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వప్రియకర స్తస్య రామస్యాపి శరీరతః. ౨౯
లక్ష్మణో లక్ష్మిసంపన్నో బహిఃప్రాణ ఇవాపరః

టీక॥ లక్ష్మీసంపన్నః=సంపదఁగూడిన; లక్ష్మణః = లక్ష్మణుఁడు; తస్య=ఆ; రామస్య=రామునకు; శరీరతోఽపి=దేహమునకన్నను; సర్వప్రియకరః, సర్వ=సమస్తకాలములందును, ప్రియకరః = సంతోషమును జేయువాఁడై; అపరః=మఱియొకటైన; బహిఃప్రాణఇవ=బయటనుండు ప్రాణమువలె; ఆసీత్(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.

సంపదతోఁగూడియుండులక్ష్మణుం, డా రామునకు, అతనిదేహమునకన్నను, సంతోషముగల్గించుచు, దేహమునకు వెలుపల నుండు మఱియొక ప్రాణంబనఁదగి, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నచ తేన వినా నిద్రాం లభతే పురుషోత్తమః. ౨౯
మృష్ట మన్న ముపానీత మశ్నాతి నచ తం వినా

టీక॥ పురుషోత్తమః, పురుష=పురుషులలో, ఉత్తమః=శ్రేష్ఠుఁడగు రాముఁడు; తేనవినా=ఆలక్ష్మణుని విడిచి; నిద్రాంచ = నిద్రను; నలభతే=పొందఁడు. తంవినా=ఆలక్ష్మణునివిడిచి; ఉపానీతం=తేఁబడిన; మృష్టం=శ్రేష్ఠమైన; అన్నంచ=ఆహారమును; నాశ్నాతి=తినఁడు.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు నా రామునకు, ఆలక్ష్మణుఁడులేనప్పుడు, నిద్రయైననురాదు; మఱియు, నాలక్ష్మణునివిడిచి, శ్రేష్ఠమైనయాహారంబును, భుజింపనిచ్ఛపుట్టదు. అని, తాత్పర్యము.

యదా హి హయమారూఢో మృగయాం యాతి రాఘవః. ౩౦
తదైనం పృష్ఠతోఽభ్యేతి సధనుః పరిపాలయన్

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; రాఘవః = రఘువంశంబునందుఁబుట్టిన రాముఁడు; హయం=గుఱ్ఱమును; ఆరూఢః = ఎక్కినవాఁడై; మృగయాం=వేఁటనుగూర్చి; యాతి=పోవునో; తదా=అప్పుడు; సః(అధ్యాహృతము)=ఆలక్ష్మణుఁడు; ఏనం=ఈరామునిని; సధనుః=వింటితోఁగూడినవాఁడై; పరిపాలయన్=కాపాడుచు; పృష్ఠతః=వెనుకనుండి; అన్వేతిహి=వెంబడించునుగదా!

రాముఁడు, ఎప్పుడు, గుఱ్ఱమునెక్కి, వేఁటకుఁబోవునో, అప్పుడే, యాలక్ష్మణుఁడు, విల్లునేతంబూని, యాతనిరక్షించుచు, వెంటనే వెంబడించును. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్యాపి శత్రుఘ్నో లక్ష్మణావరజో హి సః. ౩౧

ప్రాణైః ప్రియతరో నిత్యం తస్య చాసీ త్తథా ప్రియః

టీక॥ భరతస్యాపి=భరతునకును; శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుఁడు; హి = ఏకారణమువలన; సః=ఆశత్రుఘ్నుఁడు; లక్ష్మణావరజః, లక్ష్మణ=లక్ష్మణునియొక్క, అవరజః=తమ్ముఁడో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము) = ఆకారణంబువలన; ప్రాణైః= (పంచమ్యర్థమందుద్భృతీయ) ప్రాణములకన్న; ప్రియతరః=అధికముగాసంతోషము గల్గించు వాఁడుగా; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; ఆసీత్=ఆయెను. తస్యచ = ఆశత్రుఘ్నునకును; సః(అధ్యాహృతము)=ఆభరతుఁడు; తథా=అట్లు; ప్రియః=సంతోషముగల్గించువాఁడుగా; అసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.

శత్రుఘ్నుఁడు, లక్ష్మణునితమ్ముఁడగుటంజేసి, యతనికింగలగుణసంపత్తిగలవాఁడు కావున, భరతునకుఁ, బ్రాణంబులకన్న, నధికప్రియుండయ్యెను; అప్రకారముగనే, భరతుండును, శత్రుఘ్నునకు, అధికప్రియుఁడుగా,నుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స చతుర్భి ర్మహాభాగైః పుత్రై ర్దశరథః ప్రియైః. ౩౨
బభూవ పరమప్రీతో దేవైరివ పితామహః

టీక॥ సః=ఆ; దశరథః=దశరథుఁడు; మహాభాగైః = అధికమైన భాగ్యముగలవారును; ప్రియైః=తనకుసంతోషముగల్గించువారునగు; చతుర్భిః=నలుగురైన; పుత్రైః=కొడుకులచేత; దేవైః=దిక్పాలకులచేత; పితామహఇవ=బ్రహ్మదేవుఁడువలెః పరమప్రీతః=మిక్కిలియధికముగ సంతోషించినవాఁడుగా; బభూవ=ఆయెను.

ఆదశరథుఁడు, మహాభాగ్యశాలులును, ప్రియులునగునలువురుకొడుకులచేత, నలువురు దిక్పాలకులచేత బ్రహ్మదేవుఁడుంబోలె, మిక్కిలిసంతసించియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే యదా జ్ఞానసంపన్నా స్సర్వే స్సముదితా గుణైః. ౩౩
హ్రీమంతః కీర్తిమంతశ్చ సర్వజ్ఞా దీర్ఘదర్శినః
తేషా మేవం ప్రభావానాం సర్వేషాం దీప్తతేజసామ్. ౩౪
పితా దశరథో హృష్టో బ్రహ్మాలోకాధిపో యథా

టీక॥ తే= ఆరామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు; యదా=ఎప్పుడు; జ్ఞానసంపన్నాః= శాస్త్రజ్ఞానముతోఁగూడినవారుగాను; సర్వే=సమస్తములైన; గుణైః=గుణములతోను; సముదితాః = కూడినవారుగాను; హ్రీమంతః = లజ్జగలవారుగాను; కీర్తిమంతశ్చ=కీర్తిగలవారుగాను; సర్వజ్ఞాః = అన్నిఁటినెఱింగినవారుగాను; దీర్ఘదర్శినః=దూరముగా ఆలోచించువారుగాను; అసన్ (అధ్యాహృతము) = అయిరో; తదా=అప్పుడు; ఏవంప్రభావానాం= ఇట్టిప్రభావముగలవారును; దీప్తతేజసాం=ప్రకాశించుచున్న కాంతిగలవారు నగు; సర్వేషాం=సమస్తులైన; తేషాం=వారలయొక్క; పితా=తండ్రియగు; దశరథః=దశరథుఁడు; బ్రహ్మలోకాధిపోయథా, బ్రహ్మలోక=బ్రహ్మలోకముయొక్క, అధిపోయథా= ప్రభువైనబ్రహ్మదేవుఁడువలె; హృష్టః=సంతసించినవాఁడు; ఆసీత్= (అధ్యాహృతము)ఆయెను.

ఆరామ లక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు,ఎప్పుడు, శాస్త్రంబులనెఱింగి,సమస్తసద్గుణంబులుం గలిగి, తప్పుకార్యంబులవలన లజ్జించుచు, "మంచిగుణంబులుఁగలవారు;చక్కగా శాస్త్రంబుల నెఱింగినవారు" అనెడుకీర్తిఁబొంది, సర్వజ్ఞులు గాను, దీర్ఘాలోచనగలవారుగాను, ఐరో,అప్పుడు, ఇంతటిప్రభావంబుతోఁగూడి తేజరిల్లుచున్న యారామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులతండ్రి దశరథుండు, బ్రహ్మ లోకాధిపతియుం బోలె,సంతసించియుండెను.

అని,తాత్పర్యము.

తేచాపి మనుజవ్యాఘ్రా వైదికాధ్యయనే రతాః. ౩౫

పితృశుశ్రూషణరతా ధనుర్వేదే చ నిష్ఠితాః

టీక॥ మనుజవ్యాఘ్రాః=పురుషశ్రేష్ఠులయిన; తే చాపి=ఆ రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులును; వైదికాధ్యయనే, వైదిక=వేదసంబంధులగు స్మృతులు మొదలయినవానియొక్క, అధ్యయనే=చదువుటయందు; రతాః=ఆసక్తులుగాను; పితృశుశ్రూషణరతాః, పితృ=తండ్రియొక్క, శుశ్రూషణ=సేవయందు; రతాః=ఆసక్తులుగాను; ధనుర్వేదే=విలువిద్యయందు; నిష్ఠితాశ్చ=ఆసక్తులుగాను; ఆసన్ (అధ్యాహృతము)=అయిరి.

ఆ రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులును, పురుషశ్రేష్ఠులు కావునఁ, దండ్రిమెచ్చుటకే పెట్టుపేరి సోమరులు గాక, మఱియు, నినుమడిగా, స్మృతులు మొదలగువానిం జదువుటయందును, దండ్రికి శుశ్రూష సేయుటయందును, విలువిద్యయందును, ఆసక్తులై యుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ రాజా దశరథస్తేషాం దారక్రియాం ప్రతి. ౩౬
చింతయామాస ధర్మాత్మా సోపాధ్యాయస్సబాంధవః

టీక॥ అథ=ఆపిమ్మట; ధర్మాత్మా=ధర్మమందు బుద్ధిగల; రాజా=రాజైన; దశరథః=దశరథుఁడు; తేషాం=ఆకొమరులయొక్క; దారక్రియాం ప్రతి=వివాహమును గూర్చి; సోపాధ్యాయః=పురోహితునితోఁగూడినవాఁడును; సబాంధవః=బంధువులతోఁగూడినవాఁడునై; చింతయామాస=ఆలోచించెను.

అంతే, ధర్మబుద్ధియగు నా దశరథమహారాజు, కొమరుల వివాహమును గుఱించి, పురోహితునిం బంధువులనుం గూడి, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య చింతయమానస్య మంత్రిమధ్యే మహాత్మనః .౩౭

అభ్యగచ్ఛ న్మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః

టీక॥ మహాత్మనః=ధర్మమందు బుద్ధిగల; తస్య=ఆదశరథుఁడు; మంత్రిమధ్యే=మంత్రులనడుమ; చింతయమానస్య = ఆలోచింపుచుండఁగా; మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగలవాఁడును; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనబుషియునగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; అభ్యగచ్ఛత్=వచ్చెను.

ధర్మంబునం దాసక్తిగలయాదశరథమహారాజు, మంత్రులతోఁ గొడుకుల వివాహమునుగుఱించి యాలోచింపుచుండఁగా, తపోవిశేషసంగతిన ప్రభావంబధికముగాఁగల విశ్వామిత్రమహాముని,వచ్చెను అని, తాత్పర్యము.

స రాజ్ఞో దర్శనాకాంక్షీ ద్వారాధ్యక్షా నువాచ హ. ౩౮
శీఘ్ర మాఖ్యాత మాం ప్రాప్తం కౌశికం గాధిన స్సుతమ్

టీక॥ సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; రాజ్ఞః = దశరథమహారాజుయొక్క; దర్శనాకాంక్షీ=దర్శనమును గోరువాఁడై; ద్వారాధ్యక్షాన్ = ద్వారపాలకులనుంగూర్చి; గాధినః= గాధియనువానియొక్క; సుతం = కొడుకును; కౌశికం = కుశికవంశమునందుఁబుట్టినవాఁడునగు; మాం=నన్ను; ప్రాప్తం=వచ్చినవానినిగా; శీఘ్రం=వేగముగా; ఆఖ్యాత=చెప్పుఁడు; ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ=చెప్పెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆవిశ్వామిత్రుఁడు, రాజునుజూడఁగోరి, "మీరలు,కుశికవంశంబునఁ బుట్టినవాఁడును గాధిపుత్రుండనగు నేనువచ్చియున్నానని,రాజుతోఁ జెప్పుఁడు" అని,ద్వారపాలకులతోఁ జెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం త్రాసా ద్రాజ్ఞోవేశ్మ ప్రదుద్రువుః. ౩౯
సంభ్రాంతమనస స్సర్వే తేన వాక్యేన చోదితాః

టీక॥ సర్వే=ద్వారపాలకులందఱును; తత్=ఆ; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; తేన=ఆ; వాక్యేన=మాటచేత; చోదితాః=ప్రేరేపింపఁబడినవారలై; త్రాసాత్ =భయంబువలన; సంభ్రాంత మనసః, సంభ్రాంత=కలఁతపడిన, మనసః= మనస్సుగలవారలై; రాజ్ఞః=రాజుయొక్క; వేశ్మ=గృహమునుగూర్చి; ప్రదుద్రువుః=పరుగెత్తిరి.

ద్వారపాలకులందఱు విశ్వామిత్రునిమాటవిని, భయంబునఁ గలఁతపడినమనస్సుతో, రాజగృహముగూర్చి పరుగులిడిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే గత్వా రాజభవనం విశ్వామిత్ర మృషిం తదా. ౪౦
ప్రాప్త మావేదయామాసు నృపాయైక్ష్వాకవే తదా

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ ద్వారపాలకులు; రాజభవనం=రాజుయొక్క గృహమును; గత్వా=పొంది; తదా=అప్పుడు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడనెడు; ఋషిం=ఋషిని; ప్రాప్తం=వచ్చినవానిఁగా; ఐక్ష్వాకవే=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన; నృపాయ=రాజైన దశరథునికొఱకు; ఆవేదయామాసు=తెల్పిరి.

ఆద్వారపాలకులు [illegible] హంబునకుఁబోయి "కౌశికుఁడను ఋషి, యిప్పుడు వచ్చియున్నాఁడు." అని, యిక్ష్వాకువంశంబునం బుట్టిన, దశరథమహారాజునకుఁ దెల్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం తద్వచనం శ్రుత్వా సపురోధాః సమాహితః. ౪౧
ప్రత్యుజ్జగామ తం హృష్టో బ్రహ్మాణ మివ వాసవః

టీక॥ తేషాం= ఆద్వారపాలకులయొక్క; తత్ = ఆ; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా=విని; సః(అధ్యాహృతము)=ఆదశరథుఁడు; సపురోధాః = పురోహితునితోఁగూడినవాఁడై; సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడై; హృష్టః=సంతసించినవాఁడై; తం=ఆవిశ్వామిత్రుని; బ్రహ్మా

ణం=బ్రహ్మదేవుని; వాసవఇవ= ఇంద్రుఁడువలె; ప్రత్యుజ్జగామ=ఎదుర్కొనెను.

ఆద్వారపాలకులమాటనువిని, దశరథుఁడు, పురోహితునింగూడి, ఎచ్చరికగలిగినవాఁడై, సంతసించి, బ్రహ్మదేవుని, దేవేంద్రుండుంబోలె, నావిశ్వామిత్రు, నెదుర్కొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా జ్వలితం దీప్తతపసం సంశిత వ్రతమ్. ౪౨
ప్రహృష్టవదనో రాజా తతోర్ఘ్య ముపహారయత్

టీక॥ తతః = అపిమ్మట;జ్వలితం=ప్రకాశించుచున్నవాఁడును;దీప్తతపసం, దీప్త = ప్రకాశించుచున్న,తపసం=తపస్సుగలవాఁడును; సంశితవ్రతం, సంశిత=మిక్కిలితీక్ష్ణమయిన,వ్రతం=నియమముగలవాఁడునగు;తం= ఆవిశ్వామిత్రునిఁ;దృష్ట్వా = చూచి; రాజా =దశరథమహారాజు; ప్రహృష్టవదనః=ప్రహృష్ట=మిక్కిలిసంతసించిన (సంతోషచిహ్నములుగలయనుట), వదనః= ముఖముగలవాఁడై; అర్ఘ్యం=అర్ఘ్యమును; ఉపహారయత్ =ఇప్పించెను.

అంత, శరీరకాంతిచేజ్వలించుచు, నధికంబగుతపస్సునుదీక్ష్ణంబగు వ్రతమునుం గలిగియున్న, యావిశ్వామిత్రునిం,జూచి, సంతుష్టుఁడాయనకుఁ, బురోహితునిచే నర్ఘ్యమిప్పించెను.

అని, తాత్పర్యము.

సరాజ్ఞః ప్రతిగృహ్యార్ఘ్యం శాస్త్రదృష్టేన కర్మణా. ౪౩
కుశలం చావ్యయం చైవ పర్యపృచ్ఛ న్నరాధిపమ్

టీక॥ సః=ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; శాస్త్రదృష్టేన=శాస్త్రమునందుఁజూడఁబడిన;కర్మణా=విధిచేత;రాజ్ఞః=రాజువలన;అర్ఘ్యం=అర్ఘ్యమును;ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి;కుశలం=క్షేమమును; అవ్యయంచైవ=

అపాయములేకుండుటను; నరాధిపం=మనుష్యులకు ప్రభువైనదశరథమహారాజును; పర్యపృచ్ఛత్=అడిగెను.

ఆవిశ్వామిత్రుండు, యథాశాస్త్రంబుగ, దశరథమహారాజిచ్చిన యర్ఘ్యమునుస్వీకరించి, యాదశరథమహారాజును, "నీకు క్షేమమా! అపాయములేకయున్నదా" అని,యడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

పురే కోశే జనపదే బాంధవేషు సుహృత్సు చ. ౪౪
కుశలం కౌశికో రాజ్ఞః పర్యపృచ్ఛత్సుధార్మికః

టీక॥ సుధార్మికః=చక్కఁగా ధర్మమునాచరించునట్టి; కౌశికః=కుశికవంశమునందుఁబుట్టినవిశ్వామిత్రుఁడు; రాజ్ఞః=దశరథ మహారాజుయొక్క; పురే=పట్టణమందును; కోశే=బొక్కసమందును; జనపదే=దేశమునందును; బాంధవేషు=బంధువులందును; సుహృత్సు చ=స్నేహితులందును; కుశలం=క్షేమమును; పర్యపృచ్ఛత్=చక్కఁగా నడిగెను.

మిక్కిలి ధార్మికుండగు నావిశ్వామిత్రుండు, "నీపట్టణమును, బొక్కసమును, దేశమును, ఉపద్రవములేకయున్నదా? నీబంధువులును స్నేహితులును, క్షేమముగనున్నారా? అని, చక్కఁగా, దశరథమహారాజునడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

అపి తే సన్నతాః సర్వే సామంతా రిపవో జితాః. ౪౫
దైవం చ మానుషం చాపి కర్మ తే సాధ్వనుష్ఠితమ్

టీక॥ సామంతాః=పొరుగురాజులు; సర్వే=అందఱును; తే=నీకు; అపిసన్నతాః=మిక్కిలినమ్రులైనారా? రిపవః = శత్రువులు; (అపి)జితాః=జయింపఁబడిరా? తే=నీయొక్క; దైవంచ=దేవతాసంబంధియైనదియును; మానుషంచ=మనుష్యసంబంధియైనదియునగు; కర్మ=కార్యము; సాధు=చక్కఁగా; అపిఅనుష్ఠితం=చేయఁబడినదా?

నీకుఁ,బొరుగు రాజులందఱు,లొం గియున్నారా?శత్రువులుజయింపఁ బడిరా? దేవతాసంబంధియైన యజ్ఞము మొదలయినకర్మమును, మను ష్య సంబంధియగు సామదానభేద దండాదులును,నీకు,సరిగాఁ,జేయఁ బడుచున్నవా? అని, విశ్వామిత్రుఁ డు,దశరథుని,అడిగెను.

అని,తాత్పర్యము.

వసిష్ఠంచ సమాగమ్య కుశలం మునిపుంగవః. ౪౬
ఋషీంశ్చ తాన్ యథాన్యాయం మహాభాగా నువాచహ

[టీక॥మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుఁ డగువిశ్వామిత్రుఁడు; వసిష్ఠంచ= వసిష్ఠుని;మహాభాగాన్=మహాత్ము లయిన;తాన్=ఆ;ఋషీంశ్చ=ఋ షులను; సమాగమ్య=పొంది; య థాన్యాయం=క్రమమునతిక్రమింప క;కుశలం=క్షేమమును; ఉవాచ= పలికెను (అడిగెననుట);"హ"అను నది పాదపూరణార్థము.

మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుఁ డు,వసిష్ఠుని, మఱియు,మహాత్ముల గునితరమునులను,జేరి,యథాన్యా యంబుగ, వారివారిక్షేమంబు,నడి గెను. అని,తాత్పర్యము.

తే సర్వే హృష్టమనస స్తస్య రాజ్ఞో నివేశనమ్. ౪౭
వివిశుః పూజితా స్తత్ర నిషేదుశ్చ యథార్హతః

టీక॥ తే=ఆఋషులు; సర్వే=అందఱును; హృష్టమనసః, హృష్ట=సంతసించిన, మనసః=మనస్సుగలవారలై; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; నివేశనం=సభను; వివిశుః=ప్రవేశించిరి. తత్ర=అచ్చట; పూజితాః=పూజింపఁబడినవారలై; యథార్హతః=యోగ్యతనతిక్రమింపక; నిషేదుశ్చ=కూర్చుండిరియు.

ఆఋషులందఱు, సంతసించి, యాదశరథమహారాజుసభను బ్రవేశించిరి; అచ్చట, నారాజుచేఁ, బూజింపఁబడి, వారివారియోగ్యతకుఁదగినట్లు, కూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ హృష్టమనా రాజా విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౪౮
ఉవాచ పరమోదారో హృష్టస్త మభిపూజయన్

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; పరమోదారః=మిక్కిలియధికముగాదానముసేయునట్టి; రాజా=దశరథమహారాజు; హృష్టమనాః=సంతసించిన మనస్సు గలవాఁడై; హృష్టః=గగుర్పాటుగలవాఁడై; మహామునిం=పూజ్యుఁడగుఋషియైన; తం=ఆ; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; అభిపూజయన్=స్తుతించుచు; ఉవాచ=పలికెను.

అంతఁ, బరమదాతయగుదశరథుఁడు, సంతోషవిశేషంబున గగుర్పాటునొందినవాఁడై, యావిశ్వామిత్రమహామునిని బ్రస్తుతింపుచు, నిట్లని, పలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

యథాఽమృతస్య సంప్రాప్తి ర్యథావర్ష మనూదకే. ౪౯
యథాసదృశ దారేషు పుత్రజన్మాఽప్రజస్యచ
ప్రణష్టస్య యథాలాభో యథాహర్షో మహోదయే. ౫౦

తథైవా గమనం మన్యే స్వాగతం తే మహామునే

టీక ॥ అమృతస్య=అమృతము యొక్క; సంప్రాప్తిః=పొందుట; యథా=ఎట్లో; అనూదకే=నీళ్లులేని ప్రదేశమునందు; వర్షణం=వాన; యథా=ఎట్లో; అప్రజస్య=సంతానములేనివానికి; సదృశదారేషు=సజాతీయభార్యలందు; పుత్రజన్మ చ=కొడుకులయొక్క పుట్టుటయును; యథా=ఎట్లో; ప్రణష్టస్య=అగుపడకపోయిన నిధిమొదలగుదాని యొక్క; లాభః=దొరకుట; యథా=ఎట్లో; మహోదయే, మహా=ఉత్సవముయొక్క, ఉదయే=ప్రారంభమందు; హర్షః=సంతోషము; యథా=ఎట్లో; తథైవ=అప్రకారముగనే; తే=నీయొక్క; ఆగమనం=రాకను; మన్యే=తలంచెదను మహామునే=పూజ్యుఁడైన మునియగు విశ్వామిత్రుఁడా! తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; స్వాగతం=సుఖముతోడి రాక; అస్తు=(అధ్యాహృతము)అగుఁగాక.

విశ్వామిత్రుఁడా ! అమృతము లబ్ధమగుటయెట్టిదో, నిజలప్రదేశమందు వానగురియుట యేలాటిదో, సంతానములేనివానికి సజాతీయమైనభార్యయందుఁ గొడుకుపుట్టుటయెటువంటిదో, అగుపడకపోయిననిక్షేపము మఱలదొరకుటయేరీతిదో, ఉత్సవారంభమందు సంతోషముగల్గుటయెట్లో, నేనుగొడుకుల వివాహమునుగుఱించి యాలోచించుచుండఁగా, నీవువచ్చుట, యాలాటిదేయని, తలంచెద; నీకుస్వాగతం బగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

కం చ తే పరమం కామం కరోమి కిము హర్షితః. ౫౧
పాత్రభూతోఽసి మేబ్రహ్మన్ దిష్ట్యాప్రాప్తోఽసి కౌశిక

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; హర్షితః=సంతసించినవాఁడనై; తే=నీయొక్క; పరమం=శ్రేష్ఠమైన; కం=ఏ; కామం=కోర్కిని; కిముచ=ఏప్రకారముగాను; కరో

మి=చేయుదును; కౌశిక=విశ్వామిత్రుఁడా! మే=నాకు; పాత్రభూతః = దానమునకుయోగ్యుఁడైనవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు;దిష్ట్యా=భాగ్యముచేత;ప్రాప్తః=వచ్చినవాఁడవు;అసి=అగుచున్నావు.

బ్రాహ్మణుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! నీముఖ్యమైనకోరిక యెద్ది? దానినేనేవిధంబునఁ జేయవలయు? ఆనతిమ్ము;నీవు నాకు దానయోగ్యుండవు;నాభాగ్యంబుననీవిచ్చోటికి విచ్చేసితివి. అని, తాత్పర్యము.

అద్య మే సఫలం జన్మ జీవితంచ సుజీవితమ్. ౫౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయొక్క;జన్మ=పుట్టుక; సఫలం=ఫలముతోఁగూడినది; అభవత్ =(అధ్యాహృతము) అయినది. జీవితం=బ్రతుకును;సుజీవితం=మంచిబ్రతుకు; అభవత్ =(అధ్యాహృతము)అయినది.

ఇప్పుడు, నాపుట్టుకసఫలంబైనది,నాబ్రతుకుమంచిబ్రతుకైనది. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం రాజర్షిశబ్దేన తపసా ద్యోతితప్రభః
బ్రహ్మర్షిత్వమనుప్రాప్తః పూజ్యోసి బహుధా మయా. ౫౩

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; పూర్వం=మొదట; రాజర్షిశబ్దేన = రాజఋషియనుశబ్దముతోఁ; సహితః(అధ్యాహృతము)=కూడుకొనినవాఁడవై; అను=అటు వెనుక;తపసా=తపస్సుచేత; ద్యోతితప్రభః,ద్యోతిత=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ప్రభః= కాంతులుగలవాఁడవై;బ్రహ్మర్షిత్వం=బ్రహ్మర్షియగుటను; ప్రాప్తః=పొందినవాఁడవైతివి.అతః(అధ్యాహృతము)=ఇందువలన;బహుధా=అనేకవిధంబుల; మయా=నాచేత; పూజ్యః=పూజింపఁదగినవాఁడవు; అసి=అగుచున్నావు.

నీవు, మొదట రాజర్షివై, యటు వెనుక సూర్యాది కాంతులకును బ్రకాశముగల్గించు తపస్సునొందుటం

జేసి, బ్రహ్మర్షివైతివి; కావున, బహువిధంబుల, నీవు, నాకుఁబూజ్యుఁడవు.

అని, తాత్పర్యము.

తదద్భుత మిదం బ్రహ్మన్ పవిత్రం పరమం మమ
శుభక్షేత్ర గతశ్చాహం తవ సందర్శనాత్ప్రభో. ౫౪

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా; తత్=అట్టి; ఇదం=ఈనీయాగమనము అద్భుతం = ఆశ్చర్యకరమును; మమ=నాకు; పరమం=మిక్కిలియధికమైన; పవిత్రం=పరిశుద్ధిసేయునదియును; భవతి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది. ప్రభో=ఏలికా! తవ=నీయొక్క; సందర్శనాత్=చూచుటవలన; అహంచ=నేనును; శుభక్షేత్రగతః, శుభ=మంగళకరమైన, క్షేత్ర=పుణ్యస్థలమును, గతః=పొందినవాఁడను; భవామి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాను.

విశ్వామిత్రుఁడా! అట్టినీవు, వచ్చుట, మిక్కిలియాశ్చర్యకరము; నాకుఁ, జాలఁ, బరిశుద్ధినిగల్గించునది; నిన్నుఁజూచుటవలన, నేను, బుణ్యస్థలంబునందుండు వాఁడనైతిని. (నీవిచ్చటికి వచ్చుటవలన, నేనుండునట్టి యీప్రదేశము, పుణ్యస్థలంబైనదనుట) అని, తాత్పర్యము.

బ్రూహి యత్ప్రార్థితం తుభ్యం కార్య మాగమనం ప్రతి
ఇచ్ఛా మ్యనుగృహీతోఽహం త్వదర్థపరివృద్ధయే. ౫౫

టీక॥ ఆగమనంప్రతి= వచ్చుటనుగూర్చి; తుభ్యం = (తృతీయార్థమందుఁజతుర్థి) నీచేత; యత్ = ఏ; కార్యం = ప్రయోజనము; ప్రార్థితం=కోరఁబడినదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆప్రయోజనమును, బ్రూహి=చెప్పుము. అహం = నేను; అనుగృహీతః=నీచేత, అనుగ్రహింపఁ బడినవాఁడనై; త్వదర్థపరివృద్ధయే, త్వత్=నీయొక్క, అర్థ=ప్రయోజనము యొక్క, పరివృద్ధయే=అభివృద్ధికొఱకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

నీవిచ్చటి కేమిప్రయోజనముగో

రివచ్చితివో, దానిం జెప్పుము; నీచేసి ట్లనుగ్రహమునొంది, నీప్రయోజనం బభివృద్ధినొందునట్లు, చేయఁగోరు చున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

కార్యస్య న విమర్శంచ గంతు మర్హసి కౌశిక
కర్తా చాహ మశేషేణ దైవతం హి భవాన్మమ. ౫౬

టీక॥ కౌశిక = విశ్వామిత్రుఁడా! కార్యస్య = కార్యముయొక్క; విమర్శంచ = విచారమునుమాత్రము; గంతుం = పొందుటకు; నార్హసి = తగవు. అహం = నేను; అశేషేణచ = కొంచెతలేనట్టుగాను; కర్తా = చేయువాఁడను; అస్మి (అధ్యాహృతము) = అగుచున్నాను. భవాన్ = నీవు; మమ = నాకు; దైవతంహి = దేవుఁడవుగదా!

విశ్వామిత్రుఁడా! "ఈకార్యము గొప్పదే, యితఁడు చేయఁగలడో చేయలేడో చేయునో చేయఁడో" అనెడు విచారము నొందవలదు; నీవు నాకు దైవతమవు కావున, నాకార్యంబంతయు, నెంతమాత్రము కొంతవడకుండ, నేఁ జేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

మమ చాయ మనుప్రాప్తో మహా నభ్యుదయో ద్విజ
తవా గమనజః కృత్స్నో ధర్మ శ్చానుత్తమో మమ. ౫౭

టీక॥ ద్విజ = బ్రాహ్మణుఁడా! మమ చ = నాకును; అయం = ఈ; మహాన్ = గొప్పదైన; అభ్యుదయః = మంగళము; అనుప్రాప్తః = లబ్ధమైనది. మమ = నాకు; అనుత్తమః = తనకన్ననధికములేనిదగు; తవ = నీయొక్క; ఆగమనజః = నీరాకవలనఁ బుట్టిన; ధర్మః = ధర్మము; కృత్స్నశ్చ = సమస్తమును; అనుప్రాప్తః = లబ్ధమైనది.

నాకు, నీరాకయనెడునాకగొప్ప మంగళము, లబ్ధమైనది; నీరాకవలన ననుత్తమంబగుధర్మంబంతయు, దొరకొనినది. అని తాత్పర్యము.

ఇతి హృదయసుఖం నిశమ్య వాక్యమ్
శ్రుతిసుఖ మాత్మవతా వినీత ముక్తమ్
ప్రథితగుణయశా గుణై ర్విశిష్టః
పరమఋషిః పరమం జగామ హర్షమ్. ౫౮

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; ఆత్మవతా = బుద్ధిశాలియగుదశరథునిచేత; వినీతం=వినయముతోఁగూడునట్లుగ; ఉక్తం=చెప్పఁబడినదియును; హృదయసుఖం, హృదయ=మనస్సునకు, సుఖం=ఇంపైనదియును; శ్రుతిసుఖం, శ్రుతి=చెవులకు, సుఖం=ఇంపైనదియునగు; వాక్యం=మాటను; నిశమ్య=విని; ప్రథితగుణయశాః, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన, గుణ = గుణములచేతఁగలిగిన, యశాః=కీర్తిగలవాఁడును; గుణైః=గుణములతో; విశిష్టః=కూడినవాఁడునగు; పరమఋషిః=శ్రేష్ఠుఁడైనఋషియగువిశ్వామిత్రుఁడు; పరమం=మిక్కిలియధికమైన; హర్షం=సంతోషమును; జగామ=పొందెను.

ఈప్రకారము, మనస్సునకును జెవులకును సుఖకరంబగునట్లు బుద్ధిశాలియగుదశరథునిచేసవినయంబుగఁజెప్పఁబడినమాటనువిని, మహాగుణవంతుండునుమహాగుణవంతుండనుకీర్తిగలవాఁడు నగు విశ్వామిత్రమహాముని, పరమ సంతోషంబు నొందెను. అని తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తదశ స్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టాదశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకోనవింశతిసర్గప్రారంభః.

తచ్ఛ్రుత్వా రాజసింహస్య వాక్య మద్భుతవిస్తరమ్
హృష్టరోమా మహాతేజా విశ్వామిత్రో భ్యభాషత. ౧

టీక॥ రాజసింహస్య=రాజశ్రేష్ఠుఁడగుదశరథునియొక్క; అద్భుతవిస్తరం, అద్భుత=ఆశ్చర్యముయొక్క,విస్తరం=అతిశయముగల; తత్=ఆ; వాక్యం = మాటను;శ్రుత్వా=విని; మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; హృష్టరోమా,హృష్ట=గగుర్పాటుగొనిన, రోమా=వెండ్రుకలుగలవాఁడై; అభ్యభాషత=బదులుచెప్పెను.

రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునియత్యాశ్చర్యకరమైనమాటనువిని, మహాప్రభావుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, సంతోషంబునఁ బులకితంబులగు వెండ్రుకలుగల్గి, యిట్లని,బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సదృశం రాజశార్దూల తవైత ద్భువి నాన్యథా
మహావంశప్రసూతస్య వసిష్ఠవ్యపదేశినః. ౨

టీక॥ రాజశార్దూల=రాజశ్రేష్ఠుఁడా! భువి= భూమియందు; ఏతత్=ఈమాట; మహావంశప్రసూతస్య, మహావంశ=గొప్పవంశమునందు, ప్రసూతస్య=పుట్టినవాఁడవును;వసిష్ఠవ్యపదేశినః,వసిష్ఠ=వసిష్ఠునిచే,వ్యపదేశినః=ఉపదేశముగలవాఁడవునగు, తవ= నీకు; సదృశం=తగినది. అన్యథా =వేఱువిధము;న=కాదు.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! భూమియందు, ఈప్రకారముమాటలాడుట, రఘువంశమంతటిమహావంశమునందుఁ బుట్టివసిష్ఠుని వలన నుపదేశమునొందిననీకుఁదగినదేను; వేఱుకాదు. అని, తాత్పర్యము.

యత్తు మే హృద్గతం వాక్యం తస్య కార్యస్య నిశ్చయమ్
కురుష్వ రాజశార్దూల భవ సత్యప్రతిశ్రవాః. ౩

టీక॥ రాజశార్దూల= రాజశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! మే=నాయొక్క; హృద్గతం=మనస్సును బొంది యున్న; యత్ = ఏకార్యము;వాక్యం=చెప్పఁదగినదో;తస్య=ఆ;కార్యస్య = కార్యమునకు;నిశ్చయం తు = ఏర్పాటునుమాత్రము;కురుష్వ=చేయుము; సత్యప్రతిశ్రవాః, సత్య = అనృతముకాని, ప్రతిశ్రవాః=ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడవు; భవ=కమ్ము.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! నామనస్సులోనుండునట్టి యేకార్యమిప్పుడు నాచేఁ జెప్పఁబడుచున్నదో; దానికిఁదప్పకతగినయేర్పాటు చేసి "ఏకార్యంబైనఁజేసెదను" అని నీవుచేసినప్రతిజ్ఞను సత్యముకావించుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

అహం నియమ మాతిష్ఠే సిద్ధ్యర్థం పురుషర్షభ
తస్య విఘ్నకరౌ ద్వౌతు రాక్షసౌ కామరూపిణౌ. ౪

టీక॥ పురుషర్షభ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా; అహం=నేను; సిద్ధ్యర్థం=సిద్ధికొఱకు; నియమం=దీక్షను;ఆతిష్ఠే = పొందితిని. తస్య తు=ఆదీక్షకును;విఘ్నకరౌ=విఘ్నముసేయునట్టి; కామరూపిణౌ=ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగల; ద్వౌ=ఇద్దఱు; రాక్షసౌ = రాక్షసులు; స్తః (అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు.

పురుష శ్రేష్ఠుఁడవైన దశరథుఁడా! నేనొకసిద్ధి నపేక్షించిదీక్ష వహించితిని; దానికివిఘ్నముగావించు నిద్దఱు కామరూపులగు రాక్షసులు న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

వ్రతే మే బహుశ శ్చీర్ణే సమాప్త్యాం రాక్షసా విమౌ
మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ వీర్యవంతౌ సుశిక్షితౌ. ౫
సమాంసరుధిరౌఘేణ వేదిం తా మభ్యవర్షతామ్

టీక॥ మే=నాయొక్క; వ్రతే= దీక్షావ్రతము; బహుశః=చాలమట్టు కు; చీర్ణే=ఆచరింపఁబడఁగా; సమాప్త్యాం = ముగింపునందు; వీర్యవంతౌ=పరాక్రమముగలవారును; సుశిక్షితౌ=మిక్కిలిసమర్థులునగు; మారీచశ్చ=మారీచుఁడును; సుబాహుశ్చ=సుబాహువును; ఇమౌ=ఈ; రాక్షసౌ=రాక్షసులు; సమాంస రుధిరౌఘేణ, సమాంస=మాంసముతోఁగూడిన, రుధిరౌఘేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేత; తాం=ఆ; వేదిం = యాగవేదిని; అభ్యవర్షతాం=తడిపిరి.

నావ్రతము, చాలమట్టుకాచరింపఁబడి ముగింపునకువచ్చునట్టికాలమందుఁబరాక్రమముగలవారును నేర్పరులునగు, మారీచుఁడును సుబాహుఁడునను నీయిద్దఱురాక్షసులు, మాంసములతోఁగూడిన నెత్తురుప్రవాహములచేత, నాయాగవేదినం తయుఁదడిపిరి. అని, తాత్పర్యము.

అవధూతే తథాభూతే తస్మిన్నియమనిశ్చయే. ౬
కృతశ్రమో నిరుత్సాహ స్తస్మాద్దేశా దపాక్రమే

టీక॥ తథాభూతే=ఆప్రకారమైన; తస్మిన్= ఆ; నియమనిశ్చయే= దీక్షాసంకల్పము; అవధూతే=కొట్టుపడఁగా; కృతశ్రమః, కృత=చేయఁబడిన, శ్రమః= ప్రయాసముగలవాఁడును; నిరుత్సాహః= పోయినయుత్సాహము గలవాఁడునగు; అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; తస్మాత్ = ఆ; దేశాత్= ప్రదేశమునుండి; అపాక్రమే = పాఱివచ్చితిని.

ఆప్రకారము చాలమట్టు కాచరింపఁబడిన వ్రతము కొట్టుపడఁగా నే, నేను బ్రయాసమునొందియును, ఉత్సాహములేనివాఁడనై, యాప్రదేశమునుండి, పాఱివచ్చితిని.
అని, తాత్పర్యము.

నచ మే క్రోధ ముత్స్రష్టుం బుద్ధిర్భవతి పార్థివ. ౭
తథాభూతా హి సాచర్యా నశాప స్తత్ర ముచ్యతే

స ౧౯

టీక॥ పార్థివ=రాజా! క్రోధం = కోపమును; ఉత్స్రష్టుం=విడుచుటకు; బుద్ధిశ్చ=తలంపును; నభవతి=కలుగదు; సా=ఆ; చర్యా=యాగకార్యము; తథా భూతా హి=ఆలాటిదిగదా! తత్ర=ఆరాక్షసులయందు; శాపః =శాపము; నముచ్యతే=విడువఁబడలేదు.

ఆరాక్షసులపైఁ గోపమును బ్రయోగించుటకును దలంపు గలుగదు; ఆయాగములోఁగోపము నొందఁగూడదు కావున, నారాక్షసులశపింపనలవికాదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స్వపుత్రం రాజశార్దూలం రామం సత్యపరాక్రమమ్. ౮
కాకపక్షధరం శూరం జ్యేష్ఠం మే దాతు మర్హసి

టీక॥ స్వపుత్రం=నీకొడుకును; రాజశార్దూలం=రాజశ్రేష్ఠుఁడును; సత్యపరాక్రమం=సత్యమైనపరాక్రమముగలవాఁడును; కాకపక్షధరం, కాకపక్ష= పిల్లజుట్టును, ధరం=ధరించినవాఁడును; శూరం=యుద్ధమునందు భయములేనివాఁడును; జ్యేష్ఠం=సహోదరులలోఁ బెద్దవాఁడునగు; రామం= రాముని; మే=నాకు; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

ఎచ్చటనైననువ్యర్థముకాని పరాక్రమముగలిగి, యుద్ధంబులభయములేనివాఁడై, రాజశ్రేష్ఠుండై, పిల్లజుట్టుధరించియుండు, నీజ్యేష్ఠకుమారుండగు రాముని, నా, కివ్వ వలయును. అని, తాత్పర్యము.

శక్తో హ్యేష మయా గుప్తో దివ్యేన స్వేన తేజసా. ౯
రాక్షసా యే వికర్తార స్తేషామపి వినాశనే

టీక॥ ఏషః=ఈరాముఁడు; మయా=నాచేత; గుప్తః=రక్షింపఁబడినవాఁడై; దివ్యేన=శ్రేష్ఠమైన; స్వేన=తనదగు; తేజసా=ప్రభావముచేత; యే=ఏ; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వికర్తారః=విఘ్నముచేయువారలో; తేషామపి = వారలయొక్కయు; వినాశనే= నాశమునొం

దించుటయందు; శక్తోహి = సమర్థుఁడుకదా!

ఈరాముఁడు, నేనుగాఫుండఁగా, దివ్యంబగుతనతేజస్సుచేత, విఘ్నముచేయు రాక్షసుల నందఱం జంపసమర్థుండు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రేయశ్చాస్మైప్రదాస్యామి బహురూపం న సంశయః. ౧౦
త్రయాణామపి లోకానాం యేన ఖ్యాతిం గమిష్యతి

టీక॥ యేన=ఏశుభముచేత; త్రయాణాం=మూఁడైన; లోకానామపి=లోకములలోను; ఖ్యాతిం=కీర్తిని; గమిష్యతి = పొందఁగలఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అటువంటి; బహురూపం= పలువిధంబులైన; శ్రేయః=శుభమును; అస్మై= ఈరామునికొఱకు; ప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.

ఈరామునకు, మూఁడులోకంబులందునుం బ్రఖ్యాతిగల్గునట్లు, నానావిధములుగా, మంచి, నిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

నచ తౌ రామ మాసాద్య శక్తౌ స్థాతుం కథంచన. ౧౧
నచ తౌ రాఘవా దన్యో హంతు ముత్సహతే పుమాన్

టీక॥ తౌ=ఆమారీచసుబాహువులు; రామం=రాముని; ఆసాద్య=పొంది; కథంచనచ=అతిప్రయాసంబుననైనను; స్థాతుం=నిలుచుటకు; శక్తౌ=సమర్థులు; న=కారు. రాఘవాత్ =రఘువంశమునందుఁబుట్టినరామునికన్న; అన్యః=ఇతరుఁడైన; పుమాన్=పురుషుఁడు; తౌ=ఆమారీచ సుబాహువులను; హంతుం=చంపుటకు; నోత్సహతేచ=ఉత్సహింపను లేఁడు.

ఆమారీచసుబాహువులు, రామునెదుట, నెంతమాత్రము,నిలువలేరు; రాముఁడుగాక మఱియొకఁడు వారలంజంపలేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యోత్సిక్తౌ హి తౌ పాపౌ కాలపాశవశంగతౌ. ౧౨

రామస్య రాజశార్దూల న పర్యాప్తౌ మహాత్మనః

టీక ॥ రాజశార్దూల=రాజ శ్రేష్ఠుఁడా! వీర్యోత్సిక్తౌ,వీర్య=పరాక్రమముచేత, ఉత్సిక్తౌ = గర్వించినవారును; పాపౌ=పాపస్వభావులు నగు; తౌ = ఆమారీచసుబాహువులు; కాలపాశవశంగతౌ, కాల=యముఁడనెడి, పాశ=త్రాటికి, వశంగతౌ=లోఁకువయగుటను బొందినవారలై; మహాత్మనః=అధికమగువీర్యముగల; రామస్య=రామునకు;నపర్యాప్తౌహి=చాలరుగదా!

రాజ శ్రేష్ఠుఁడవైన దశరథుఁడా! పాపస్వభావులగు నామారీచసుబాహువులు, పరాక్రమముచేగర్వించియున్నవారైనను,మృత్యుపాశమునకులోఁకువపడినవారగుటచే, నధికపరాక్రమశాలియగు రామునకు,యుద్ధమునందుఁజాలరు.

అని,తాత్పర్యము.

నచ పుత్రకృతస్నేహం కర్తు మహాసి పార్థివ. ౧౩
అహం తే ప్రతిజానామి హతౌ తౌ విద్ధి రాక్షసౌ

టీక॥ పార్థివ=రాజా!పుత్రకృతస్నేహంచ, పుత్ర=కొడుకగుటచే,కృత = చేయఁబడిన, స్నేహంచ=స్నేహమును;కర్తుం=చేయుటకు;నార్హాసి=తగవు.అహం=నేను; తే=నీకొఱకు; ప్రతిజానామి=ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.తౌ = ఆ; రాక్షసౌ=ఇద్దఱరాక్షసులను; హతౌ=చంపఁబడినవారినిగా; విద్ధి=ఎఱుంగుము.

దశరథమహారాజా!కొడుకనిగారాబముంచవలదు;నామాటనమ్ముము; నేను నీకుఁబ్రతిజ్ఞ చేసియిచ్చెదను;ఆరాక్షసులిద్దఱునుజంపఁబడిరనియేయెఱుంగుము.అనితాత్పర్యము.

అహం వేద్మి మహాత్మానం రామం సత్యపరాక్రమమ్. ౧౪
వసిష్ఠోపి మహాతేజా యేచేమే తపసి స్థితాః

టీక॥ అహం=నేను; రామం=రాముని; మహాత్మానం=అధికమైన

ధైర్యముగలవానిఁగాను; సత్యపరాక్రమం=ఎచ్చటనైననువ్యర్థముకాని పరాక్రమము గలవానిఁగాను; వేద్మి=ఏఱుంగుదును. మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావముగల; వసిష్ఠోపి=వసిష్ఠమహర్షియును; వేత్తి=(అధ్యాహృతము)ఎఱుంగును. ఇమే=ఈ;తపసి=తపస్సునందు;స్థితాః=ఉన్నట్టిఋషులు; యే(సంతి)=ఎవరుగలరో; తే (అధ్యాహృతము) చ=వారును; విదంతి=(అధ్యాహృతము)ఎఱుంగుదురు.

ఈ రాముఁడు,అధికంబగుధైర్యముగలవాఁడనియు నెచ్చటనైనను బ్రతిహతము కాఁగూడని పరాక్రమము గలవాఁడనియు, నేనెఱుంగుదును; మహా ప్రభావుండగు వసిష్ఠుండు నెఱుంగును;మఱియు, తపస్సుచేసెడి యీఋషులందఱు, నెఱుంగుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—అహం=యోగబలంబునఁజక్కఁగాఁ బరమాత్మస్వరూపంబు నెఱింగినవాఁడును జటావల్కలంబుల ధరించియాకులల్లంబు దినుచుఁ దపస్సు చేయుసాత్వికుండును, మోక్షకామేష్టి యాగముచేసినవాఁడును,బ్రహ్మర్షియను పేరువహించిన వాఁడును ధర్మమోక్షంబులుమాత్రముకోరుచుండువాఁడనగు నేను (ఈయర్థము, "అహం" అనునది, ప్రసిద్ధార్థపరామర్శకంబగు సర్వనామనామకం బగుట వలన,నిష్పన్నంబైనది.); రామం=రాముని; మహాత్మానం=అపరిచ్ఛిన్నమగు స్వరూపము గలవానిఁగాను; లేక, "నతస్య ప్రాకృతామూర్తిః" (ఆపరమాత్మకు ప్రాకృతంబగు స్వరూపముండదు) అను స్మృతింబట్టి,మహాత్=ప్రాకృతముకాని,ఆత్మానం=స్వరూపము గలవానిఁగాను; లేక,మహత్=పూజ్యమగు; ఆత్మానం=స్వభావముగలవానిఁగాను (శరణాగతులనురక్షించుట మొదలగుమహాగుణములు గలవానిఁగాననుట);సత్యపరాక్రమం, సత్య=ఎల్లప్పుడునొకచేకీతిగనుండు, పరాక్రమం= పరాక్రమముగలవానిఁగాను (తానునిద్రించునప్పుడును శత్రువులసరకుసేయనివానిఁగా ననుట); వేద్మి=ఎఱుంగుదును. (ఒకవేళఁ, గేవలకర్మఠుండవు, రత్నకిరీటాద్యలంకృతుండవు,రాజసుండవు,

పుత్రకామేష్టిచేసినవాఁడవు, క్షత్రియుండవు, కేవలకామార్థపరుండవునగునీవు, రామునట్టివానిఁగానెఱుంగక పోయినను గొఱంతలేదను ట)మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావముగల,లేక, నాకును జయింపనలవిగానిప్రభావముఁగల,లేక, బ్రహ్మర్షిత్వము సిద్ధమగుటకై సాక్షిగా నాచేతనుంగోరఁబడినయంతటి ప్రభావము గల వాఁడగు; వసిష్ఠోపి=(అపిశబ్దమువిరోధార్థకము) నాకు విరోధియగు వసిష్ఠుఁడును; లేక, (అపిశబ్దము సముచ్చయార్థకము) మీకుఁ గులాచార్యుం డగు వసిష్ఠుండును; లేక,సాక్షాద్బ్రహ్మకుమారుండగు వసిష్ఠుండును; వేత్తి=రామునట్టివానిఁగా నెఱుంగును.ఇమే=ఈ, నీకుఁబ్రియంబుగోరుచునీయొద్దనున్నట్టి; తపసిస్థితాః=కాయికవ్యాపారాదులవిడిచియెల్లప్పుడునుజ్ఞానయోగంబునందెయుండునట్టి, వామదేవాదిఋషులు; విదంతి=రామునట్టివానిఁగా, ఎఱుంగుదురు.

రాముఁడు, సాక్షాద్భగవత్స్వరూపుండుగావున, నతనిస్వరూపంబు,నాకుఁ, దెలియునుగాని, నీకుఁదెలియదు, నేనుగార్యార్థినైచెప్పెదనంటివేని; నాకువిరోధియును నీకుఁ గులాచార్యుండునగు వసిష్ఠునకుందెలియును,మఱియు, నీప్రియముఁగోరునట్టి, వామదేవాది మహర్షులకుందెలియును, వారితోనాలోచించి,వారొప్పినట్టయిన, రామునినాకిమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

యది తే ధర్మలాభంచ యశశ్చ పరమం భువి. ౧౫
స్థిత మిచ్ఛసి రాజేంద్ర రామం మే దాతు మర్హసి

టీక॥ రాజేంద్ర=రాజశ్రేష్ఠుఁడా! భువి=భూమియందు; తే=నీయొక్క;ధర్మలాభంచ=ధర్మవృద్ధిని; యశశ్చ=కీర్తిని; స్థితం=ఉన్నదానిఁగా;యదిఇచ్ఛసి=కోరువాఁడవైనట్టయిన; మే=నాకు;రామం=రాముని; దాతుం=ఇచ్చుటకు;అర్హసి=తగుదువు.

రాజశ్రేష్ఠుఁడవైనదశరథుఁడా! భూమియందు, పరమంబగు నీధర్మంబునుగీర్తియును, స్థిరముగా నుండ వలయునని కోరువాఁడవైన ట్టయిన, రామునినాకీవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

యది హ్యనుజ్ఞాం కాకుత్స్థ దదతే తవ మంత్రిణః. ౧౬
వసిష్ఠ ప్రముఖా స్సర్వే తతో రామం వ్యసర్జయ

టీక॥ కాకుత్స్థ = కకుత్స్థవంశంబునఁబుట్టినదశరథుఁడా! వసిష్ఠప్రముఖాః=వసిష్ఠుఁడు మొదలుగాఁగల; తవ=నీయొక్క; మంత్రిణః= మంత్రులు; సర్వే=అందఱు; అనుజ్ఞాం=అనుమతిని; యదిదదతే=ఇచ్చినట్టైన ("హి" అనునది పాదపూరణార్థము); తతః=అంతమీఁద; రామం=రాముని; వ్యసర్జయ=పంపుము.

వసిష్ఠుఁడు మొదలుగా నీమంత్రులందఱునొప్పుకొనినట్టైన రాముని నాతోఁబంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

అభిప్రేత మసంసక్త మాత్మజం దాతు మర్హసి. ౧౭
దశరాత్రం హి యజ్ఞస్య రామం రాజీవలోచనమ్

టీక॥ అభిప్రేతం= ప్రియుఁడును; రాజీవలోచనం = కమలముల వంటికండ్లు గలవాఁడును; ఆత్మజం = కుమారుఁడునగు; రామం= రాముని; యజ్ఞస్య=యాగమునకు; దశరాత్రం=పదిరాత్రులు; అసంసక్తం=జాగుపడనట్లు; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

నీకుఁ బ్రియకుమారుండైనను, తమ్మిరేకులవంటికండ్లుగల యీరామునియాగసంపూర్ణమునకై, జాగుసేయక పదిరాత్రములు, నావశంబున,నుంచవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

నాత్యేతి కాలో యజ్ఞస్య యథాయం మమ రాఘవ. ౧౮

తథా కురుష్వ భద్రంతే మాచ శోకే మనః కృథాః

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునం దుఁబుట్టినదశరథుఁడా! యథా=ఎట్లు; అయం=ఈ; మమ=నాయొక్క; యజ్ఞస్య=యాగముయొక్క; కాలః=కాలము; నాత్యేతి=అతిక్రమింపదో; తథా=అట్లు; కురుష్వ=చేయుము; తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. శోకేచ=దుఃఖమునం దుమాత్రము; మనః=మనస్సును; మాకృథాః=చేయవలదు.

దశరథుఁడా! నాయాగకాల మతిక్రమింపకమున్నె నాతో రాము నింబంపుము; నీకుమంగళంబగుఁగాక; దుఃఖమునొందకుము. అని, విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ ముక్త్వా ధర్మాత్మా ధర్మార్థ సహితం వచః. ౧౯
విరరామ మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః

టీక॥ ధర్మాత్మా, ధర్మ=ధర్మమందు, ఆత్మా=బుద్ధిగలవాఁడును; మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావము గలవాఁడును; మహాముని=పూజ్యుఁడైనమునియునగు; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; ఇత్యేవం=ఈప్రకారము; ధర్మార్థసహితం, ధర్మార్థ=ధర్మముతోను అర్థముతోను, సహితం=కూడినట్టి; వచః=మాటను; ఉక్త్వా=చెప్పి; విరరామ = విరమించెను.

ధర్మస్వభావంబును అధికమగుప్రభావమునుంగలవిశ్వామిత్రమహాముని, యీప్రకారము, ధర్మార్థ సహితంబగు మాటచెప్పి, యంతనూరుకొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తన్నిశమ్య రాజేంద్రో విశ్వామిత్ర వచ శ్శుభమ్. ౨౦

శోక మభ్యాగమ త్తీవ్రం వ్యషీదత భయాన్వితః

టీక॥ సః=ఆ; రాజేంద్రః=రాజశ్రేష్ఠుఁడగుదశరథుఁడు; శుభం=మంగళకరమగు; తత్=ఆ;విశ్వామిత్రవచః, విశ్వామిత్ర=విశ్వామిత్రుని యొక్క, వచః=మాటను; నిశమ్య=విని; తీవ్రం=తీక్ష్ణమైన; శోకం=దుఃఖమును; అభ్యాగమత్=పొందెను. భయాన్వితః=భయముతోఁగూడినవాఁడై; వ్యషీదత=దుఃఖించెను.

రాజులలో మేటియగు నాదశరథుఁడు, శుభంబగు నావిశ్వామిత్రుని మాటనువిని, భయమునొంది, మిక్కిలియుదుఃఖింపసాగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి హృదయ మనోవిదారణం
మునివచనం త దతీవ శుశ్రువాన్
నరపతి రభవ న్మహాం స్తదా
వ్యథితమనాః ప్రచచాల చాసనాత్. ౭౦౪

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; అతీవ=మిక్కిలి; హృదయమనోవిదారణం, హృత్=మనస్సుయొక్క; అయ=స్థానమును, మనః=మనస్సును, విదారణం=పగులఁగొట్టునట్టి; తత్=ఆ; మునివచనం=విశ్వామిత్రుని యొక్క మాటను; శుశ్రువాన్=వినినట్టి; మహాన్=పూజ్యుఁడైన; నరపతిః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనదశరథుఁడు; తదా=అప్పుడు; వ్యథితమనాః, వ్యథిత=పీడింపఁబడిన, మనాః=మనస్సుగలవాఁడుగా; అభవత్=ఆయెను. ఆసనాచ్చ=సింహాసనమునుండియు; ప్రచచాల=మిక్కిలికదలెను.

ఇట్లు, మనస్సుయొక్క అధిష్ఠానంబును మనస్సునుంబగులఁ దీయువిశ్వామిత్రువచనంబువిని, యప్పుడు పూజ్యుండగుదశరథమహారాజు, నొచ్చినమనస్సు గలవాఁడై, సింహాసన

నంబుననుండిగడగడవడంకెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, ఏకోనవింశ స్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థకము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబు నందు, బాలకాండైకోనవింశసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీః

వింశ స్సర్గ ప్రారంభః

తచ్ఛ్రుత్వా రాజశార్దూలో విశ్వామిత్రస్య భాషితమ్

ముహూర్తమివ నిస్సంజ్ఞ స్సంజ్ఞావా నిద మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ రాజశార్దూలః=రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథుఁడు; తత్ = ఆ;విశ్వామిత్రస్య = విశ్వామిత్రునియొక్క; భాషితం = మాటను;శ్రుత్వా = విని; ముహూర్తం=ముహూర్తకాలము; నిస్సంజ్ఞ ఇవ(స్థితః) = తెలివిలేనివాఁడువలెనున్నవాఁడై; సంజ్ఞావాన్ = తెలివిగలవాఁడై;ఇదం=దీని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథుఁడు, ఆవిశ్వామిత్రునిమాటవిని,ముహూర్తకాలము తెలివిలేనివాఁడువోలెఁబడియుండి, యంతఁ దెలివి నొంది, యిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఊనషోడశవర్షో మే రామో రాజీవ లోచనః

న యుద్ధయోగ్యతా మస్య పశ్యామి సహ రాక్షసైః. ౨

టీక॥ మే=నాయొక్క; రాజీవలోచనః, రాజీవ = కమలమువంటి, లోచనః= కన్నులుగల; రామః = రాముఁడు; ఊనషోడశవర్షః, ఊన=తక్కువయయిన, షోడశవర్షః = పదియాఱేండ్లుగలవాఁడు; భవతి(అధ్యాహృతము)= అగుచున్నాఁడు. అస్య=ఈరామునకు; రాక్షసైస్సహ=రాక్షసులతోఁగూడ; యుద్ధయోగ్యతాం=యుద్ధమునకుఁదగుటను; నపశ్యామి=చూడను.

కమలంబులంబోలుకన్నులుగల మా రామునకుఁ, బదియాఱేండ్లయినను గాలేదు; వీఁడు రాక్షసులతో యుద్ధముసేయుటకు యోగ్యుఁడని నాకుఁదోఁచలేదు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— "బాలోద్వాదశవర్షోఽయమకృతాస్త్రశ్చ రాఘవః" (అన్నను, రాముఁడు, బాలుఁడును, పండ్రెండేండ్లవాఁడును, ఎచ్చగానస్త్రాభ్యాసములేనివాఁడునుగా, నుండెను)" అని, యరణ్యకాండంబున, విశ్వామిత్రయాగరక్షణకాలమందు, "రాముఁడు పండ్రెండేండ్లవాఁడు" అని, రావణునింగూర్చి, మారీచునిచేఁ జెప్పఁ బడుటంబట్టి, యిచ్చట, "ఊనషోడశవర్షః" అనుదానికి, పండ్రెండేండ్లవాఁడని వ్యాఖ్యానముచేయఁబడినది.

ఇయ మక్షౌహిణీ పూర్ణా యస్యాహం పతి రీశ్వరః
అనయా సంవృతో గత్వా యోద్ధాహం తై ర్నిశాచరైః. ౩

టీక॥ యస్యాః=(సంధియార్షము)దేనికి; అహం=నేను; పతిః=ప్రభువునో; ఈశ్వరః=నియామకుఁడనో; సా(అధ్యాహృతము)=ఆ; ఇయం=ఈ; అక్షౌహిణీ = అక్షౌహిణీపరిమితిగలసేన; పూర్ణా= నిండినదిగా; భవతి (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నది. అహం=నేను;

అనయా=ఈయక్షౌహిణిచేత; సంవృతః = చుట్టఁబడినవాఁడనై; గత్వా=పోయి; తైః=ఆ; నిశాచరైః=రాక్షసులతో; యోద్ధా=యుద్ధముచేయువాఁడను; అస్మి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాను.

ఇదిగో సంపూర్ణమగు నక్షౌహిణియంత సేననాకున్నది; ఈసేనతో వెళ్లి, యారాక్షసులతో యుద్ధముచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఇమే శూరాశ్చ విక్రాంతా భృత్యా మేఽస్త్రవిశారదాః
యోగ్యా రక్షోగణై ర్యోద్ధుం న రామం నేతు మర్హసి. ౪

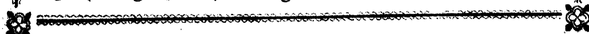
టీక॥ శూరాః = యుద్ధమునందు భయపడని వారును; విక్రాంతాః=పరాక్రమించియుండువారును; అస్త్రవిశారదాశ్చ=అస్త్రంబులలో నేర్పరులునగు; మే = నాయొక్క; ఇమే=ఈ; భృత్యాః = భటులు; రక్షోగణైః=రాక్షససమూహములతో; యోద్ధుం = యుద్ధముసేయుటకు; యోగ్యాః=తగినవారు; రామం = రాముని; నేతుం=తోడ్కొనిపోవుటకు; నార్హసి=తగవు.

సమస్తాస్త్రంబుల సమర్థులై యుద్ధంబున నెంతమాత్రము భయములేక పరాక్రమించి యుండు నా భృత్యులు, రాక్షసులతో యుద్ధము సేయఁదగుదురు; రాముఁడు తగఁడు కావున, రాముని దోడ్కొని పోవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

అహమేవ ధనుష్పాణి ర్గోప్తా సమరమూర్ధని
యావ త్ప్రాణా న్ధరిష్యామి తావ ద్యోత్స్యే నిశాచరైః. ౫

టీక॥ అహమేవ=నేనే; ధనుష్పాణిః = విల్లుచేతఁగలవాఁడనై; గోప్తా = రక్షించువాఁడను; భవిష్యామి(అధ్యాహృతము)=అయ్యెదను. యావత్=ఎంతవఱకు; ప్రాణాన్=ప్రాణంబులను; ధరిష్యామి=ధరించెదనో; తావత్=అంతవఱకు; సమరమూర్ధని, సమర=

యుద్ధముయొక్క, మూర్ధని=శిరస్సునందు; నిశాచరైః=రాక్షసులతో; యోత్స్యే = యుద్ధముచేసెదను.

నేనే, ధనుస్సు చేతంబట్టి, యాగమురక్షించెదను; నాకుం బ్రాణంబులున్నంతవఱకు, యుద్ధభూమిమ్మునను నిలిచి, రాక్షసులతో యుద్ధముచేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్విఘ్నా వ్రతచర్యా సా భవిష్యతి సురక్షితా
అహం తత్రా గమిష్యామి న రామం నేతు మర్హసి. ౬

టీక॥ తత్ర= ఆయాగమునకు; అహం = నేను;ఆగమిష్యామి=వచ్చెదను. సా=ఆ; వ్రతచర్యా=దీక్షా కార్యము;నిర్విఘ్నా =విఘ్నములేనిదై;సురక్షితా=చక్కగారక్షింపంబడినది;భవిష్యతి=కాంబోవుచున్నది. రామం=రాముని; నేతుం=తోడ్కొనిపోవుటకు; నార్హసి=తగవు.

నేను యాగంబునకువచ్చెదను; దానం జేసి, నీవ్రతకార్యము,నిర్విఘ్నముగాం, జక్కగారక్షింపంబడును; రామునిందోడ్కొనిపోవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

బాలో హ్యకృత విద్యశ్చ నచ వేత్తి బలాబలమ్
న చాస్త్ర బలసంయుక్తో నచ యుద్ధ విశారదః. ౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; బాలః=పంద్రెండేండ్ల పిల్లవాఁడును; అకృతవిద్యశ్చ, అకృత=చక్కగానేర్వఁబడని, విద్యశ్చ = విలువిద్య గల వాఁడును గా; భవతి(అధ్యాహృతము)హి= ఉన్నాఁడు గదా ! బలాబలంచ, బల=బలమును, అబలంచ=దౌర్బల్యమును;న వేత్తి=ఎఱుంగఁడు. అస్త్రబలసంయుక్తశ్చ, అస్త్రబల= అస్త్రములవలనఁగలిగినబలముతో, సంయుక్తశ్చ = కూడినవాఁడును; న=కాఁడు. యుద్ధవిశారదశ్చ = యుద్ధమునందుగట్టివాఁడును; న=

కాఁడు.

రాముం, డిప్పటికిఁ, బండ్రెండేండ్లవాఁడు; ఇంకను, విలువిద్యనుగూడఁజక్కఁగా నేర్చుకొని యుండలేదు; బలమెట్టిదో, అబలమెట్టిదో, యెఱుంగఁడు; అస్త్రబలంబుగలవాఁడునుకాఁడు; యుద్ధమునందారితేరియుండువాఁడునుకాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నచాసౌ రక్షసాం యోగ్యః కూటయుద్ధాహి తే ధ్రువమ్

టీక॥ అసౌ = ఈరాముఁడు; రక్షసాం = రాక్షసులకు; యోగ్యశ్చ = తగినవాఁడును; న = కాఁడు; తే = ఆరాక్షసులు; ధ్రువం = నిశ్చయముగా; కూటయుద్ధాహి = కపటయుద్ధముగలవారలుకదా!

రాక్షసులుకపటముగా యుద్ధముసేయువారలుకావున, నీరాముఁడువారలతో యుద్ధముసేయఁదగినవాఁడుకాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విప్రయుక్తోహి రామేణ ముహూర్తమపి నోత్సహే. ౮
జీవితుం మునిశార్దూల న రామం నేతుమర్హసి

టీక॥ మునిశార్దూల = మునిశ్రేష్ఠుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా! అహం = (అధ్యాహృతము) నేను; రామేణ = రాముని చేత; విప్రయుక్తః = విడువఁబడినవాఁడనై; ముహూర్తమపి = మూఁడున్నుకాఁలుగడియలైనను; జీవితుం = బ్రతుకుటకు; నోత్సహే = ఉత్సహింపను. రామం = రాముని; నేతుం = తోడ్కొనిపోవుటకు; నార్హసి = తగవు.

విశ్వామిత్రుఁడా! నేను, రామునివిడిచి ముహూర్తమైనను జీవించియుండలేను; కావున, రామునిఁదోడ్కొనిపోవలదు. అని, తాత్పర్యము

యది వా రాఘవం బ్రహ్మన్ నేతుమిచ్ఛసి సువ్రత. ౯
చతురంగ సమాయుక్తం మయాచ సహితం నయ

టీక॥ సువ్రత=మంచివ్రతముగల; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! రాఘవం= రఘువంశమునందుఁబుట్టిన రాముని; నేతుం=తోడ్కొనిపోవుటకు; ఇచ్ఛసియది వా=కోరువాఁడవైనట్టైన; చతురంగ సమాయుక్తం,చతురంగ = సేనయొక్క—నాలు గంగముల తోను, సమాయుక్తం = కూడినవానిఁగాను;మయాచ=నాతోను;సహితం = కూడిన వానిఁగాను; నయ=తోడ్కొనిపొమ్ము.

గొప్ప వ్రతములు గలబ్రాహ్మణుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! నీవు, రామునే, దోడ్కొనిపోవలయునని కోరినట్టయిన, రథంబులును,ఏనుంగులును, గుఱ్ఱంబులును, నన్నునుం గూడ, రామునితోఁగొనిపొమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

షష్టి ర్వర్ష సహస్రాణి మమ జాతస్య కౌశిక. ౧౦
దుఃఖే నోత్పాదిత శ్చాయం న రామం నేతు మర్హసి

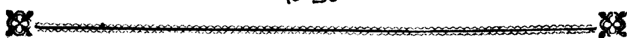
టీక॥ కౌశిక = విశ్వామిత్రుఁడా! జాతస్య=పుట్టిన;మమ=నాకు; వర్షసహస్రాణి,వర్ష = సంవత్సరములయొక్క, సహస్రాణి= వేలు; షష్టిః = అఱువది;ఆసన్(అధ్యాహృతము)=అయినవి. అయంచ= ఈ రాముఁడును;దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; ఉత్పాదితః=పుట్టించుకొనఁబడినవాఁడు. రామం=రాముని; నేతుం=గొనిపోవుటకు; నార్హసి= తగవు.

నాకు అఱువదివేలేండ్ల వయసుఅయినపిమ్మట, వ్రతము, ఉపవాసము మొదలగునవి ప్రయాసములచే,నితఁడు పుట్టెను;కావున, నీ రామునిఁగొని పోవలదు. అని,తాత్పర్యము.

చతుర్ణా మాత్మజానాం హి ప్రీతిః పరమికా మమ. ౧౧
జ్యేష్ఠం ధర్మ ప్రధానంచ న రామం నేతు మర్హసి

టీక॥ మమ=నాకు;చతుర్ణాం=నలువురైన; ఆత్మజానాం=కొడుకు

లలో; రామే(అధ్యాహృతము)=రామునియందు; పరమికా=మిక్కిలియధికమైన; ప్రీతిః=ప్రేమగదా! జ్యేష్ఠం=కొడుకులలోఁ బెద్దవాఁడును; ధర్మప్రధానంచ,ధర్మ=ధర్మమె, ప్రధానంచ=ప్రధానము గాఁగలవాఁడునగు; రామం=రామునిః నేతుం=కొనిపోవుటకు; నార్హసి=తగవు.

కొడుకులునల్వురిలోను,నాకు, రామునియందుఁ, మిక్కిలిప్రీతి; కావున, జ్యేష్ఠపుత్రుండును ధార్మికుండునగు రామునిఁగొనిపోవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

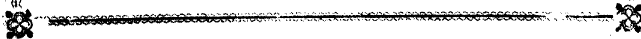
కింవీర్యా రాక్షసాస్తేచ కస్య పుత్రాశ్చ కేచ తే. ౧౨
కథంప్రమాణాః కే చైతాన్ రక్షంతి మునిపుంగవ

టీక॥ మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుఁడా! తే=ఆ; రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; కింవీర్యాః=ఏమిపరాక్రమము గలవారు? కస్య=ఎవనికి; పుత్రాశ్చ=కొడుకులును? తేచ=ఆరాక్షసులును; కే=ఎవ్వరు? కథంప్రమాణాః=ఎంతటియాకారముగలవారు? కే=ఎవరు; ఏతాన్=ఈరాక్షసులను; రక్షంతి=రక్షించుచున్నారు

ఆరాక్షసుల పరాక్రమమెట్టిది? వారెవ్వరికొడుకులు? వారలపేరేమి? వారలయాకారమెంతటిది? వారికిఁబ్రభువులెవ్వరు? వీటిని, నాకుఁజెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

కథంచ ప్రతికర్తవ్యం తేషాం రామేణ రక్షసామ్. ౧౩
మామకైర్వా బలైర్బ్రహ్మన్ మయావా కూటయోధినామ్

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! కూటయోధినాం, కూట=కపటముగా, యోధినాం=యుద్ధముసేయునట్టి; తేషాం=ఆ; రక్షసాం=రాక్షసులకు; రామేణ=రామునిచేతఁగాని; మామకైః=నావియగు; బలైః=సైన్యములచేతఁగాని; మయావా=నాచేతఁగాని; ప్రతికర్తవ్యంచ=ప్రతీకారముచేయఁబడవలసినదియును; కథం=ఎట్లు?

విశ్వామిత్రుఁడా! రాముఁడు గాని, నా సైన్యములు గాని, నేను గాని, కపటముగా యుద్ధము సేయునారాక్షసులకుఁ బ్రతీకార మెట్లు సేయవలయును? దీనిం జెప్పుము.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వం మే శంస భగవన్ కథం తేషాం మయా రణే. ౧౮
స్థాతవ్యం దుష్టభావానాం వీర్యోత్సిక్తా హి రాక్షసాః

టీక॥ కథం=ఎట్లు; దుష్టభావానాం, దుష్ట=కపటముతోఁగూడిన, భావానాం=మనస్సుగల; తేషాం=ఆరాక్షసులయొక్క; రణే=యుద్ధమందు; మయా=నాచేత; స్థాతవ్యం=ఉండుట కావలయును; రాక్షసాః=రాక్షసులు; వీర్యోత్సిక్తాహి, వీర్య=పరాక్రమముచేత, ఉత్సిక్తాహి=గర్వించినవారలుగదా! భగవన్ = భగవంతుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా ! సర్వం = అన్నింటిని; మే=నాకు; శంస=చెప్పుము.

ఆరాక్షసులయుద్ధమునందు, నేనెవ్వ్యూహముఁబన్ని యేరీతిగనుండవలయు, తన్నా రాక్షసులుమిక్కిలియుఁ గర్వించియుండువారలు గా... నాకంతయుఁ జెప్పుము. అని, దశరథుఁడు, విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧౯

టీక॥ విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రమహాముని; తస్య = ఆదశరథుని యొక్క; తత్ = ఆ; వచనం= మాటను; శ్రుత్వా=విని; అభ్యభాషత=బదులుచెప్పెను.

విశ్వామిత్రుండా దశరథునిమాటను విని యిట్లని బదులు చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పౌలస్త్యవంశప్రభవో రావణో నామ రాక్షసః

టీక॥ పౌలస్త్యవంశప్రభవః, పౌలస్త్య=పులస్త్యమహర్షి సంబంధ

మైన, వంశ=సంతతియందు, ప్రభవః=పుట్టుకగల; రావణో నామ=రావణుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన; రాక్షసః=రాక్షసుఁడు; అస్తి(అధ్యాహృతము)=కలఁడు.

పులస్త్య మహాముని వంశంబునందుఁబుట్టినరావణుండనెడు రాక్షసుండొకఁడుగలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

స బ్రహ్మణా దత్తవర స్త్రైలోక్యం బాధతే భృశమ్. ౧౮
మహాబలో మహావీర్యో రాక్షసై ర్బహుభి ర్వృతః

టీక॥ మహాబలః=అధికమైనబలముగలవాఁడును; మహావీర్యః=అధికమైనపరాక్రమముగలవాఁడును; బహుభిః=పెక్కుండ్రగు; రాక్షసైః=రక్కసులచేత; వృతః=చుట్టఁబడినవాఁడునగు; సః = ఆరావణుఁడు; బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవునిచేత; దత్తవరః=దత్త=ఇయ్యఁబడిన; వరః=వరముగలవాఁడై; త్రైలోక్యం = మూఁడులోకములను; భృశం=మిక్కిలి; బాధతే=పీడించుచున్నాఁడు.

మహాబలుండును మహాపరాక్రమశాలియునగు నా రావణుండు బ్రహ్మదేవుని వలన వరంబు నొంది మూఁడులోకంబుల మిక్కిలియుఁ బీడించుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతేహి మహావీర్యో రావణో రాక్షసాధిపః. ౧౯
సాక్షా ద్వైశ్రవణ భ్రాతా పుత్రో విశ్రవసో మునేః

టీక ॥ సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగ; వైశ్రవణభ్రాతా, వైశ్రవణ=కుబేరునియొక్క, భ్రాతా=తమ్ముఁడును; విశ్రవసః= విశ్రవసుండనెడి; మునేః = ఋషియొక్క; పుత్రః=కొడుకును; మహావీర్యః=అధికమైనపరాక్రమముగలవాఁడును; రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁబ్రభువునైన; రావణః = రావణుఁడు; శ్రూయతేహి= వినఁబడుచున్నాఁ

డుగదా!

సాక్షాత్కుబేరునకుఁ దమ్ముండునువిశ్రవసునకుఁగొడుకునురాక్షసులకందఱకుఁబ్రభువునైన, మహాపరాక్రమశాలి యగు రావణుఁడు ప్రసిద్ధుఁడేను!నీవునువినియున్నావుకదా!

అని, తాత్పర్యము.

యదా స్వయం న యజ్ఞస్య విఘ్నకర్తా మహాబలః. ౧౮
తేన సంచోదితౌ ద్వౌతు రాక్షసౌ సుమహాబలౌ
మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ యజ్ఞ విఘ్నం కరిష్యతః. ౧౯

టీక॥మహాబలః=అధికమైనబలముగలరావణుఁడు; యదా = ఎప్పుడు;స్వయం=తానే;యజ్ఞస్య=యాగమునకు; విఘ్నకర్తా= విఘ్నముయొక్కచేయువాఁడు; న= కాఁడో;తదా(అధ్యాహృతము)= అప్పుడు; సుమహాబలౌ=మిక్కిలియధికమైనబలముగలవారగు; మారీచశ్చ = మారీచుండును; సుబాహుశ్చ=సుబాహుండుననెడు; ద్వౌ = ఇద్దఱైన; రాక్షసౌతు= రక్కసులుమాత్రము; తేన = ఆరావణునిచేత; సంచోదితౌ = ప్రేరేపింపఁ బడినవారలై; యజ్ఞవిఘ్నం = యాగమునకు విఘ్నమును;కరిష్యతః=చేయుదురు.

ఆరావణుఁడెప్పుడు దానేవచ్చి యాగవిఘ్నముసేయుటకువీలుగాదో; అప్పుడు,మహాబలులగుమారీచ సుబాహువులనెడు నిద్దఱురాక్షసులతనిచేనియోగింపఁబడి యాగవిఘ్నముసేయుచుందురు.అని,విశ్వామిత్రుఁడుదశరథునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తో మునినా తేన రాజోవాచ మునిం తదా

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; తేన=ఆ; మునినా=విశ్వామిత్రమహామునిచేత; ఇతి = ఈప్రకారము;ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తదా=అప్పుడు; మునిం=విశ్వామిత్రమునినిగూర్చి=ఉవాచ=చెప్పెను.

ఈప్రకారము విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పఁగానామాటవిని, దశరథమహారాజు, అతనితోనిట్లనిబదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నహి శక్తోఽస్మి సంగ్రామే స్థాతుం తస్య దురాత్మనః. ౨౦

టీక॥ దురాత్మనః=దుష్టస్వభావముగల; తస్య = ఆరావణునియొక్క; సంగ్రామే=యుద్ధమునందు; స్థాతుం=నిలుచుటకు; శక్తః=సమర్థుఁడను; నాస్మిహి = కానుగదా!

దుష్టస్వభావుండగు నారావణునితో యుద్ధము సేయుటకు నేనుశక్తుఁడనుగాను.
అని, తాత్పర్యము.

స త్వం ప్రసాదం ధర్మజ్ఞ కురుష్వ మమ పుత్రకే
మమ చైవాల్ప భాగ్యస్య దైవతంహి భవా న్గురుః. ౨౧

టీక॥ ధర్మజ్ఞ = ధర్మంబులనెఱింగినవిశ్వామిత్రుఁడా! సః=అటువంటి; త్వం=నీవు; మమ = నాయొక్క; పుత్రకే=చిన్నికొమరునియందును; అల్పభాగ్యస్య, అల్ప=తక్కువమైన, భాగ్యస్య=అదృష్టముగల; మమచైవ=నాకును; ప్రసాదం=అనుగ్రహమును; కురుష్వ = చేయుము; భవాన్=నీవు; గురుః = ఆచార్యుండవును; దైవతంహి=దేవతవునుగదా!

ధర్మజ్ఞుండ వగు విశ్వామిత్రుఁడా! నీవునాకాచార్యుండవు, దేవతవు; కావున, నాచిన్నికొమరునియందును, అల్పభాగ్యుండనగు నాయందును, అనుగ్రహింపుము; కోపము సేయవలదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవదానవగంధర్వా యక్షాః పతగపన్నగాః
న శక్తా రావణం సోఢుం కింపున ర్మానవా యుధి. ౨౨

టీక॥ దేవదానవగంధర్వాః=దేవతలునుదానవులునుగంధర్వులును;

యక్షాః= యక్షులును; పతగపన్నగాః, పతగ=పక్షులును,పన్నగాః=సర్పములును,యుధి=యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని;సోఢుం=ఓర్చుటకు; శక్తాః=సమర్థులరు;న=కారు. పునః=ఇంకను;మానవాః = మనుష్యులు;కిం=ఎట్లు;సహేయుః(అధ్యాహృతము)= ఓర్వఁగలరు.

దేవతలును దానవులును గంధర్వులునుయక్షులును బక్షులునుబన్నగంబులును, యుద్ధమునందు,రావణునోర్వలేరు;మనుష్యులెట్లోర్వఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

సహి వీర్యవతాం వీర్య మాదత్తే యుధి రాక్షసః
తేన చాహం న శక్తోఽస్మి సంయోద్ధుం తస్యవాబలైః. ౨౩
సబలో వా మునిశ్రేష్ఠ సహితో వా మమాత్మజైః

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ = మునులలో మేటివగువిశ్వామిత్రుఁడా ! సః= ఆ; రాక్షసః=రావణుఁడనురాక్షసుఁడు; యుధి=యుద్ధమునందు; వీర్యవతాం= పరాక్రమముగలవారియొక్క; వీర్యం=పరాక్రమమును; ఆదత్తేహి = గ్రహించునుగదా. (నశింపఁజేయుననుట) అహం=నేను; సబలోవా = సైన్యముతోఁగూడుకొనినవాఁడైనను;మమ=నాయొక్క; ఆత్మజైః=కొడుకులతో; సహితోవా=కూడినవాఁడైనను; తేనచ=ఆరావణునితోఁగాని;తస్య=ఆరావణునియొక్క; బలైర్వా=సైన్యములతోఁగాని;సంయోద్ధుం=యుద్ధముసేయుటకు; శక్తః=సమర్థుఁడను;నాస్మి=కాను.

ఆరావణాసురుఁడు, యుద్ధమున, నెట్టిపరాక్రమముగలవారినైనను మొక్కపుచ్చును; నేను సైన్యమునా కొడుకులనుంగూడియు, వానితోఁగాని, వానిసైన్యములతోఁగాని, పోరానర్పలేము. అని, తాత్పర్యము.

కథమ ప్యమర ప్రఖ్యం సంగ్రామాణా మకోవిదమ్. ౨౪
బాలం మే తనయం బ్రహ్మన్ నైవ దాస్యామి పుత్రకమ్

టీక॥ బ్రహ్మన్ = బ్రాహ్మణుఁడా! అమరప్రఖ్యం = దేవతతోసమానుఁడైన వాఁడును; సంగ్రామాణాం = యుద్ధములలో; అకోవిదం = పండితుఁడుకానివాఁడును; బాలం = పంౘెండేండ్లపిన్నవాఁడును; పుత్రకం = పున్నామకమైననరకమునుండి రక్షించువాఁడునగు; మే = నాయొక్క; తనయం = కొడుకును; కథమపి = ఎట్లైనను; నదాస్యామ్యేవ = ఇచ్చుటయే లేదు.

దేవతతోసమానుఁడుగా నుండువాఁడును, యుద్ధమునుసమాచారమే యెంతమాత్రము తెలియనిపంౘెండేండ్లపిల్లవాఁడునునన్నుఁబున్నామకంబగునరకంబునుండి రక్షించువాఁడునగునాకొడుకు, నెంతమాత్రము నిచ్చుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

అథ కాలోపమౌ యుద్ధే సుతౌ సుందోపసుందయోః. ౨౫
యజ్ఞవిఘ్నకరౌ తౌ తే నైవ దాస్యామి పుత్రకమ్

టీక॥ అథ = మఱియును; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; కాలోపమౌ = యమునితోసమానులైనవారలగు; సుందోపసుందయోః = సుందుఁడును ఉపసుందుఁడనెడు వారియొక్క; సుతౌ = కొడుకులగు; తౌ = ఆమారీచసుబాహువులు; తే = నీకు; యజ్ఞవిఘ్నకరౌ = యాగవిఘ్నముచేయువారలుగా; భవతః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నారు. పుత్రకం = చిన్నికొమరుని; నదాస్యామ్యేవ = ఇచ్చుటయే లేదు.

మఱియు, యుద్ధమునందు యమునకుసరివచ్చునట్టి, సుందోపసుందపుత్రులగునామారీచసుబాహువులు, నీకు, యాగవిఘ్నముసేయువారలుగానున్నారు; కావున, నేనెంతమాత్రమునాచిన్నికొడుకునివ్వను. అని, తాత్పర్యము.

మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ వీర్యవంతౌ సుశిక్షితౌ. ౨౬
తయో రన్యతరేణాహం యోద్ధాస్యాం ససుహృద్గణః

టీక॥ మారీచశ్చ=మారీచుఁడును; సుబాహుశ్చ=సుబాహువును; వీర్యవంతౌ=పరాక్రమముగలవారలును; సుశిక్షితౌ=మిక్కిలియు నేర్పరులునుగా; భవతః(అధ్యాహృతము)=ఉన్నారు. అహం=నేను; ససుహృద్గణః=స్నేహితులసమూహముతోఁ గూడినవాఁడనై; తయోః=వారిలో; అన్యతరేణ=ఒకనితో; యోద్ధా=యుద్ధముచేయువాఁడను; స్యాం=కాఁగలనా!

మారీచుండును సుబాహువును బరాక్రమముగలిగిమిక్కిలియు నేర్పరులు గానున్నారు; వారిలో నొకనితోనైనను, నేనునా స్నేహితులనందఱంగూడియును, యుద్ధము సేయలేను. అని, దశరథుఁడు విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి నరపతిజల్పనా ద్ద్విజేంద్రం
కుశికసుతం సుమహాన్ వివేశ మన్యుః
సుహుత ఇవ మఖేఽగ్ని రాజ్యసిక్త
స్సమభవ దుజ్జ్వలితో మహర్షివహ్నిః. ౨౭

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; నరపతిజల్పనాత్, నరపతి=మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథునియొక్క, జల్పనాత్=అసంగతముగా మాటలాడుటవలన; సుమహాన్=మిక్కిలియధికమైన; మన్యుః=కోపము; ద్విజేంద్రం=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడైన; కుశికసుతం=విశ్వామిత్రుని; వివేశ=పొందెను. మఖే=యాగమందు; సుహుతః=చక్కగా వేల్వఁబడినదియును; ఆజ్యసిక్తః, ఆజ్య=నేతిచే, సిక్తః=తడుపఁబడినదియునగు; అగ్నిరివ=అగ్నిహోత్రమువలె; మహర్షివహ్నిః=నిప్పువంటివిశ్వామిత్రమహర్షి; ఉజ్జ్వలితః=చక్కగామండుచున్నవాఁడు; సమభవత్=ఆయెను.

ఇట్లు, దశరథమహారాజు, అసంగతముగ మాటలాడఁగా, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుఁడగు విశ్వామిత్రుండు మిక్కిలియుఁగోపమునొంది, యాగమునందు మొదటసమిధలచే వేల్వఁ

బడియంతటనాజ్యమునం దడపంబడిన యగ్నిహోత్రముంబోలెఁ, బ్రజ్వలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబు నందు, బాలకాండ వింశసర్గ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీ

ఏకవింశసర్గప్రారంభః.

తచ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య స్నేహపర్యాకులాక్షరమ్
సమన్యుః కౌశికో వాక్యం ప్రత్యువాచ మహీపతిమ్. ౧

టీక॥ తస్య = ఆదశరథునియొక్క; స్నేహపర్యాకులాక్షరం, స్నేహ=చెలిమిచే, పర్యాకుల=కలంతవడిన, అక్షరం=అక్షరములుగల; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; కౌశికః=విశ్వామిత్రుఁడు; సమన్యుః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై; మహీపతిం=భూమికిఁబ్రభువైన దశరథునిఁ గూర్చి; వాక్యం = వక్ష్యమాణమగుమాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

పుత్రస్నేహంబునఁ దడఁబడుచు, దశరథమహారాజుచేఁ, జెప్పఁబడిన మాటనువిని, విశ్వామిత్రుఁడు, కోపించి, దశరథమహారాజుతో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స ౨౧

పూర్వ మర్థం ప్రతిశ్రుత్య ప్రతిజ్ఞాం హాతు మిచ్ఛసి
రాఘవాణా మయుక్తోయం కులస్యాస్య విపర్యయః. ౨

టీక ॥ పూర్వం = మొదట; అర్థం=కోరఁబడిన దానిని; ప్రతిశ్రుత్య= అంగీకరించి; ప్రతిజ్ఞాం=ప్రతినను; హాతుం=విడుచుటకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు, అయం=ఈ; విపర్యయః=ప్రతిజ్ఞను భేదించుట; రాఘవాణాం=రఘువంశమునందుఁబుట్టినవారియొక్క; అస్య = ఈ; కులస్య=వంశమునకు; అయుక్తః=తగినదికాదు.

"నీవు కోరినదాని నిచ్చెదను" అని, మొదటనొప్పుకొని యాప్రతిజ్ఞనువిడువఁగోరెదవు; ఇట్లుప్రతిజ్ఞను విడుచుట, రఘువంశమునందుఁ బుట్టిన వారి కులమునకుఁ దగినది కాదు. అని, తాత్పర్యము.

యదీదం తే క్షమం రాజన్ గమిష్యామి యథాగతమ్
మిథ్యాప్రతిజ్ఞః కాకుత్స్థ సుఖీ భవ సబాంధవః. ౩

టీక॥ రాజన్=దశరథమహారాజా! ఇదం=ఇది; తే=నీకు; క్షమం యది = తగినదైనట్టయిన; అహం=(అధ్యాహృతము) నేను; యథాగతం=వచ్చినట్లు; గమిష్యామి=పోయెదను; కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశమునందుఁ బుట్టిన దశరథమహారాజా! త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; మిథ్యాప్రతిజ్ఞః, మిథ్యా = దబ్బఱయైన, ప్రతిజ్ఞః=ప్రతినగలవాఁడవై; సబాంధవః= బంధువులతోఁగూడినవాఁడవై; సుఖీ=సుఖముగలవాఁడవుగా; భవ=అగుము.

ఇట్లు, మొదటనొప్పుకొని, వెనుకఁబ్రతిజ్ఞ తప్పుటనీకుఁ దగినదైనట్లైన, నేనువచ్చినట్లుపోయెదను; నీవుప్రతిజ్ఞతప్పి, బంధువులంగూడి, సుఖంబుండుము. అని, విశ్వామిత్రుఁడు దశరథునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య రోషపరీతస్య విశ్వామిత్రస్య ధీమతః

చచాల వసుధా కృత్స్నా వివేశచ భయం సురాన్. ౪

టీక॥ధీమతః=ప్రశస్తమైన బుద్ధి గల; తస్య=ఆ; విశ్వామిత్రస్య=(సప్తమ్యర్థేమందుషష్ఠి) విశ్వామిత్రుఁడు;రోషపరీతస్య,రోష=రోషముచే, పరీతస్య=వ్యాపింపఁబడినవాఁడగుచుండఁగా; కృత్స్నా=సమస్తమయిన; వసుధా=భూమి; చచాల = కదలినది. సురాంశ్చ=దేవతలను; భయం=వెఱపు; వివేశ=పొందినది.

బుద్ధిమంతుండగు నావిశ్వామిత్రుఁడు, రోషము నొందఁగానే, భూమియంతయువడంకెనది; దేవతలుభయంబునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తరూపం తు విజ్ఞాయ జగత్సర్వం మహా నృషిః
నృపతిం సువ్రతో ధీరో వసిష్ఠో వాక్యమబ్రవీత్. ౫

టీక॥ మహాన్=పూజ్యుఁడైనవాఁడును; ఋషిః=ఋషియును; సువ్రతః=మంచివ్రతములుగలవాఁడును; ధీరః=ధైర్యముగలవాఁడునగు; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుఁడు;సర్వం=సమస్తమైన; జగత్=ప్రపంచమును; త్రస్తరూపం=మిక్కిలియుభయపడియున్నదానిఁగా;విజ్ఞాయ=ఎఱింగి;నృపతిం=రాజునుగూర్చి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

పూజ్యుండునుమంచివ్రతంబులు చేసినవాఁడును ధైర్యశాలియునగు వసిష్ఠుండు, ప్రపంచము నంతయు సంత్రస్తంబుగానెఱింగి, దశరథమహారాజుతో,నిట్లని,చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇక్ష్వాకూణాం కులే జాత స్సాక్షాద్ధర్మ ఇవాపరః
ధృతిమాన్ సువ్రతః శ్రీమా న్నధర్మం హాతు మర్హసి. ౬

టీక॥ ఇక్ష్వాకూణాం=ఇక్ష్వాకువంశంబునందుఁ బుట్టిన వారియొక్క-; కులే=వంశమునందు; జాతః=పుట్టినవాఁడవును; అపరః=రెండవదియైన; సాక్షాద్ధర్మ ఇవ (స్థితః)=సాక్షాద్ధర్మము అనునట్లున్నవాఁడవును; ధృతిమాన్=ధైర్యముగలవాఁడవును; సువ్రతః=మంచివ్రతములు గలవాఁడవును; శ్రీమాన్=సంపదగలవాఁడవునగు; త్వం (అధ్యాహృతము)=నీవు; ధర్మం=ధర్మమును; హాతుం=విడుచుటకు; నార్హసి=తగవు.

నీవు, పరమధార్మికమగునిక్ష్వాకువంశమునంబుట్టినవాఁడవు; రెండవదియగు సాక్షాద్ధర్మ మనందగియుండువాఁడువు; ధైర్యవంతుండవు; గొప్పవ్రతములు చేసినవాఁడవు; శ్రీమంతుండవు; అట్టినీకు, ధర్మము విడుచుటదగదు. అని, తాత్పర్యము.

త్రిషు లోకేషు విఖ్యాతో ధర్మాత్మా ఇతి రాఘవ
స్వధర్మం ప్రతిపద్యస్వ నాధర్మం వోఢుమర్హసి. ౭

టీక॥ రాఘవ = రఘువంశమునందుఁబుట్టిన దశరథుఁడా! త్వం(అధ్యాహృతము) = నీవు; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకంబులందును; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడవు; ఇతి=అని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడవైనవాఁడవు. స్వధర్మం=నీదైనధర్మమును; ప్రతిపద్యస్వ=పొందుము. అధర్మం=అధర్మమును; వోఢుం=వహించుటకు; నార్హసి=తగవు.

రఘువంశమునందుఁ బుట్టినదశరథుఁడా! నీవుమూఁడులోకంబులను, ధర్మాత్ముండని ఖ్యాతివహించినవాఁడవు; నీకులధర్మంబగు ప్రతిజ్ఞాపాలనము సేయుము; అధర్మంబున నుసరింపవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

సంశ్రుత్యైవం కరిష్యామీ త్యకుర్వాణస్య రాఘవ
ఇష్టాపూర్తవధో భూయా త్తస్మా ద్రామం విసర్జయ. ౮

టీక॥ రాఘవ= రఘువంశమునఁబుట్టినవాఁడా! ఏవం=ఈప్రకారము;కరిష్యామి=చేసెదను; ఇతి=అని; సంశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి;అకుర్వాణస్య = చేయనివానియొక్క; ఇష్టాపూర్తవధః,ఇష్ట=యాగములకును; పూర్త=వాపీకూపతటాకాదినిర్మాణమునకును, వధః=వ్యర్థమగుట; భూయాత్ = అగును. తస్మాత్=కాఁబట్టి; రామం=గఁడు.ఇనిఁ;విసర్జయ=ఇమ్ము.

ఈప్రకారముచేసెదనని, మొదటి నొప్పుకొని, యటువెనుకనొప్పుకొనినట్లుచేయని వాని యాగములు వాపీకూప తటాకాది నిర్మాణాదికర్మంబులును నిష్ఫలంబులగును;కావున, రాముని,విశ్వామిత్రునకిమ్ము.

అని, తాత్పర్యము.

కృతాస్త్ర మకృతాస్త్రం వా నైనం శక్ష్యంతి రాక్షసాః
గుప్తం కుశికపుత్రేణ జ్వలనే నామృతం యథా. ౯

టీక॥ కృతాస్త్రం= నేర్వఁబడినయస్త్రములుగలవాఁడైనగాని;అకృతాస్త్రంవా = నేర్వఁబడినయస్త్రములుగలవాఁడు కానివాఁడైనగాని;కుశికపుత్రేణ=విశ్వామిత్రునిచేత; గుప్తం=రక్షింపఁబడిన; ఏనం=ఈరామునిఁ; జ్వలనేన=అగ్నిహోత్రునిచేత; గుప్తం=(అధ్యాహృతము) రక్షింపఁబడిన; అమృతంయథా=అమృతమునువలె; రాక్షసాః=రాక్షసులు; నశక్ష్యంతి = సాధింపలేరు.

ఈరాముఁడు, అస్త్రంబులయందుసమర్థుఁడుకాని యసమర్థుఁడుకాని, విశ్వామిత్రునిచే రక్షింపఁబడియుండఁగా,నితని, నగ్నిహోత్రునిచేరక్షింపఁబడిన యమృతమునుంబోలె, రాక్షసులెంతమాత్రముసాధింపలేరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష విగ్రహవాన్ ధర్మ ఏష వీర్యవతాం వరః
ఏష బుద్ధ్యాఽధికో లోకే తపసశ్చ పరాయణమ్. ౧౦

ఏషోఽస్త్రాన్ వివిధా న్వేత్తి త్రైలోక్యే సచరాచరే
నైన మన్యః పుమా న్వేత్తి నచ వేత్స్యంతి కేచన. ౧౧
న దేవా నర్షయః కేచి న్నాసురా నచ రాక్షసాః
గంధర్వయక్షప్రవరా స్సకిన్నరమహోరగాః. ౧౨

అవతారిక. — విశ్వామిత్రుని చేరక్షింపఁబడినరాముని రాక్షసులు సాధింపలేరనుటనుస్థిరీకరించుటకై, విశ్వామిత్రప్రభావమును జెప్పుచున్నాఁడు.

టీక ॥ ఏషః=ఈవిశ్వామిత్రుఁడు; విగ్రహవాన్=ఆకారముగల; ధర్మః=ధర్మము. ఏషః= ఈవిశ్వామిత్రుఁడు; వీర్యవతాం=పరాక్రమముగలవారిలోపల;వరః=శ్రేష్ఠుఁడు.ఏషః=ఈవిశ్వామిత్రుఁడు; లోకే=జగత్తునందు;బుద్ధ్యా=బుద్ధిచేతను; అధికః= ఎచ్చైనవాఁడు. సచరాచరే= జంగమస్థావరముల తోఁగూడిన; త్రైలోక్యే=మూఁడు లోకంబులందును; వివిధాన్=నానావిధములైన; అస్త్రాన్=అస్త్రములను; వేత్తి= ఎఱుంగును. అన్యః=ఇతరుఁడైన; పుమాన్=పురుషుఁడు; ఏనం=ఈవిశ్వామిత్రుఁడు నేర్చినయస్త్రసమూహమును; న వేత్తి=ఎఱుంగఁడు. కేచనచ=కొందఱైనను; న వేత్స్యంతి=ఎఱుంగఁబోరు. దేవాః=దేవతలును;న(వేత్స్యంతి)= ఎఱుంగరు. కేచిత్ = కొందఱైనను;ఋషయః= ఋషులు;న(వేత్స్యంతి)=ఎఱుంగరు;అసురాః=అసురులు; న(వేత్స్యంతి)= ఎఱుంగరు. రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును;న(వేత్స్యంతి)=ఎఱుంగరు.సకిన్నరమహోరగాః= కిన్నరులతోను మహాసర్పములతోనుంగూడిన; గంధర్వయక్షప్రవరాః, గంధర్వ= గంధర్వులలోను, యక్ష=యక్షులలోను,ప్రవరాః=శ్రేష్ఠులు; న వేత్స్యంతి(అధ్యాహృతము) = ఎఱుంగరు.

ఈవిశ్వామిత్రుఁడు, ఆకారము నొందిన ధర్మము,ఇతండుపరాక్రమముగలవారిలో మేటి,లోకంబునందఱికన్నను బుద్ధిశాలి, మహాతపస్వి, జంగము స్థావర సహితంబగు

త్రైలోక్యంబునం గల అస్త్రంబుల నన్నింటి నెఱుంగును, ఇతండెఱింగి నన్ని యస్త్రంబుల మఱియెవ్వరిప్పటి కెఱుంగరు, ఇంకమీఁద నెఱుంగఁబోరు, దేవతలకును ఋషులకును అసురులకును రాక్షసులకును గంధర్వులకును యక్షులకును కిన్నరులకును మహోరగులకును, ఎవ్వరికిని, ఇన్ని యస్త్రంబులు దెలియవు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—అ॥ ఈరాముని కురత్పకబలమున్నదని చెప్పఁబడినది; స్వబలంబును హెచ్చుగాఁగలదని చెప్పుచున్నాఁడు.

ఇందు, "ఏషః" అను దానికి, అంతటను, "రాముఁడు" అనియర్థము చూచుకొనునది. ఏనం=ఈరాముని; అన్యః=ఇతరుఁడైన; పుమాన్=పురుషుఁడు; నవేత్తి=ఎఱుంగఁడు. ఇది, విశేషము.

ఈరాముఁడు, ఆకారమునొంది నధర్మము, పరాక్రమము గలవారిలో మేటి; లోకంబుననందఱికన్నను బుద్ధిమంతుఁడు, జంగమస్థావర సహితంబగు త్రైలోక్యంబునందలి యస్త్రంబులనన్నింటి నెఱుంగును; ఇతనిస్వరూప మితనికేఁ దక్క మఱియొకని కెవ్వరికినిం దెలియదు; ఇంకను, మఱియెవ్వరు నెఱుంగఁబోరు; దేవతలకును, ఋషులకును, అసురులకును, రాక్షసులకును, గంధర్వులకును, యక్షులకును కిన్నరులకును, మహోరగులకును, ఎవ్వరికిని, ఇతనిస్వరూపము తెలియదు.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వాస్త్రాణి కృశాశ్వస్య పుత్రాః పరమ ధార్మికాః
కౌశికాయ పురా దత్తా యదా రాజ్యం ప్రశాసతి. ౧౩

టీక॥ పరమధార్మికాః= మిక్కిలియు ధర్మిష్ఠులును; సర్వాస్త్రాణి=సమస్తములైన యస్త్రములునగు; కృశాశ్వస్య=కృశాశ్వునియొక్క; పుత్రాః= కొడుకులు; కౌశికాయ = విశ్వామిత్రునికొఱకు; పురా=మునుపు; యదా=ఎప్పుడు; రాజ్యం=రాజ్యమును; ప్రశాసతి=(ధాతార్థమందులట్) పాలింపుచుండెనో; తదా=(అధ్యా

హృతము) అపుడు; దత్తాః=(శివుని చేత) ఇవ్వఁబడినవి.

పూర్వము రాజ్యముఁ బాలింపుచుండునపుడు, ఈవిశ్వామిత్రునకు, భృశాశ్వునకుఁ బుట్టిన పరమధార్మికంబులగు నస్త్రంబులన్నియు, నీశ్వరుఁడిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తేఽపి పుత్రా భృశాశ్వస్య ప్రజాపతి సుతాసుతాః

నైకరూపా మహావీర్యా దీప్తిమంతో జయావహాః

టీక॥ తే=ఆ; భృశాశ్వస్య=భృశాశ్వునియొక్క; పుత్రా అపి=కొడుకులును; ప్రజాపతి సుతాసుతాః, ప్రజాపతిసుతా=దక్షప్రజాపతికొమార్తెలకు, సుతాః=కొడుకులుగాను; నైకరూపాః, నైక=అనేకములైన, రూపాః=రూపులుగలవారుగాను; మహావీర్యాః=అధికమైన పరాక్రమము గలవారుగాను; దీప్తిమంతః=కాంతిగలవారుగాను; జయావహాః=జయముసుగల్గించువారుగాను; భవంతి(అధ్యాహృతము)=అగుచున్నారు.

ఆ భృశాశ్వునికొడుకులు, దక్షప్రజాపతి కొమార్తెలకుఁ బుట్టినవారు; నానావిధంబులగురూపంబులుగల్గి, మిక్కిలియుఁబరాక్రమవంతులై, ప్రకాశించుచు, జయము గల్గించుచుందురు.

అని, తాత్పర్యము.

జయాచ సుప్రభాచైవ దక్షకన్యే సుమధ్యమే

తే సువాతేఽస్త్ర శస్త్రాణి శతం పరమభాస్వరమ్. ౧౫

టీక॥ జయాచ=జయయును; సుప్రభాచైవ=సుప్రభయును, అనెడు; సుమధ్యమే=మంచినడుముగలవి; తే=ఆ; దక్షకన్యే=దక్షప్రజాపతికొమార్తెలు; పరమభాస్వరం=మిక్కిలి ప్రకాశించునట్టి; అస్త్రశస్త్రాణి=(విశేషణపూర్వపదకర్మధారయము) ఛేదించునట్టి యస్త్రములను; శతం=నూటిని; సువాతే=(భూతార్థకమందులట్) కనిరి.

సౌందర్యవతులగు జయ సుప్రభయనెడి దక్షకన్యలిర్వురును, మిక్కిలియుం బ్రకాశించుచు శత్రువర్గంబుల ఛేదించునట్టియస్త్రంబుల

సూటిని గనిరి. అని, తాత్పర్యము.

పంచాశతం సుతాన్ లేభే జయానామ పరాన్ పురా
వధాయా సురసైన్యానా మమేయాన్ కామరూపిణః. ౧౬

టీక॥ పురా=మునుపు; జయానామ = జయయనునది; అసురసైన్యానాం = రాక్షసుల సైన్యముల యొక్క; వధాయ = వధముకొఱకు; పరాన్ = అధికులును; అమేయాన్=కొలతపెట్టరానివారును; కామరూపిణః= ఇచ్ఛాధీనమగురూపముగలవారునగు; సుతాన్=కొడుకులను; పంచాశతం=ఏబదిమందిని; లేభే=పొందెను.

పూర్వము, జయయనునది, రాక్షససైన్యంబులంజంపుటకై, యధికులై, కొలతలేనిప్రభావమును, ఇచ్ఛాధీనమగు రూపంబునుంగల్గి వెలుంగుచుండునేబదికొడుకులం బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సుప్రభాఽజనయచ్చాపి పుత్రాన్ పంచాశతం పునః
సంహారాన్నామ దుర్ధర్షాన్ దురాక్రామాన్ బలీయసః. ౧౭

టీక॥ సుప్రభాచాపి = సుప్రభయును; పునః=ఇంకను; సంహారాన్ నామ=చంపువారుఅనెడు పేరుగలవారును; దుర్ధర్షాన్=ఎదిరింపనలవి గాని వారును; దురాక్రామాన్= ఆక్రమింపనలవిగానివారును; బలీయసః=మిక్కిలిబలముగలవారునగు; పుత్రాన్=కొడుకులను; పంచాశతం=ఏబదిమందిని; అజనయత్=పుట్టించెను.

సుప్రభయనునదియును, జంపువారనెడుపేరువహించి దుర్ధర్షులై యమోఘులై మిక్కిలియు బలము గల్గియుండునేబదికొడుకులంబుట్టించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని చాస్త్రాణి వేత్త్యేష యథావ త్కుశికాత్మజః
అపూర్వాణాంచ జననే శక్తో భూయ స్సధర్మవిత్. ౧౮

టీక॥ ఏషః = ఈ; కుశికాత్మజః = విశ్వామిత్రుఁడు; తాని = ఆ; అస్త్రాణిచ = అస్త్రములను; యథావత్ = చక్కఁగా; వేత్తి = ఎఱుంగును; ధర్మవిత్ = ధర్మంబుల నెఱింగిన; సః = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; భూయః = ఇంకను; అపూర్వాణాంచ = క్రొత్తయస్త్రంబులయొక్కయు; జననే = పుట్టించుటయందు; శక్తః = సమర్థుఁడు.

ఈవిశ్వామిత్రుం డాయస్త్రంబులనన్నింటిని జక్కఁగా నెఱుంగును; మఱియు సకలధర్మంబుల నెఱింగినయీవిశ్వామిత్రుఁడు, క్రొత్తక్రొత్తయస్త్రంబులను బుట్టింపఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వీర్యో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహాయశాః
న రామగమనే రాజన్ సంశయం కర్తు మర్హసి. ౧౯

టీక॥ విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుఁడు; ఏవంవీర్యః = ఇట్టిపరాక్రమము గలవాఁడుగాను; మహాతేజాః = అధికమైనప్రభావము గలవాఁడుగాను; మహాయశాః = అధికమైనకీర్తిగలవాఁడుగాను; భవతి(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నాఁడు. రాజన్ = రాజా! రామగమనే = రాముని తోడ్కొనిపోవుటయందు; సంశయం = సందేహమును; కర్తుం = చేయుటకు; నార్హసి = తగవు.

విశ్వామిత్రుఁడు, ఇట్టిపరాక్రమము గలవాఁడు; మిక్కిలియుఁబ్రభావము గలవాఁడు; చాలఁగీర్తిగలవాఁడు; కావున, దశరథమహారాజా! "రాముఁడు, విశ్వామిత్రునితోఁబోయినట్లయిన, నేమిసంభవించునో" అని యించుకమాత్రమును సందేహింపవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం నిగ్రహణే శక్తః స్వయంచ కుశికాత్మజః
తవ పుత్రహితార్థాయ త్వాముపేత్యాభియాచతే. ౨౦

టీక॥ కుశికాత్మజః = విశ్వామిత్రుఁడు; స్వయంచ = తానును; తేషాం =

ఆరాక్షసులయొక్క; నిగ్రహణే=నిగ్రహించుటయందు; శక్తః=సమర్థుఁడు. తవ=నీయొక్క; పుత్రహితార్థాయ, పుత్ర=కొడుకులయొక్క, హిత=మేలనెడు, అర్థాయ=ప్రయోజనముకొఱకు; త్వాం=నిన్ను; ఉపేత్య=పొంది; అభియాచతే=యాచించుచున్నాఁడు.

విశ్వామిత్రుఁడు, తానునారాక్షసులంజంపసమర్థుఁడే; అయినను, నీకొడుకులకు మేలు గలుగుటకై, నిన్నుయాచించుచున్నాఁడు. అని వసిష్ఠుఁడు దశరథునకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇతి మునివచనాత్ప్రసన్నచిత్తో
రఘువృషభస్తు ముమోద భాస్వరాంగః
గమన మభిరురోచ రాఘవస్య
ప్రథితయశాః కుశికాత్మజాయ బుధ్యా. ౨౧

టీక॥ రఘువృషభస్తు=రఘువంశమునందుఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడైనదశరథమహారాజును; ఇతి=ఇప్పుడుచెప్పఁబడిన; మునివచనాత్=వసిష్ఠమహామునిమాటవలన; ప్రసన్నచిత్తః=నిర్మలమైనమనస్సుగలవాఁడై; భాస్వరాంగః=ప్రకాశించుచున్న యవయవములు గలవాఁడై; ముమోద=సంతసించెను. ప్రథితయశాః= విస్తరిల్లినకీర్తిగలదశరథుఁడు; బుధ్యా=తనబుద్ధిచేతను; కుశికాత్మజాయ=విశ్వామిత్రునికొఱకు; రాఘవస్య = రఘువంశమునందుఁబుట్టిన రామునియొక్క; గమనం=పోవుటను; అభిరురోచ=అంగీకరించెను.

రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు దశరథుఁడు, వసిష్ఠుని మాటవిని, ప్రసన్న హృదయుఁడై యవయవంబు లుప్పొంగ, సంతసించెను; అంత, మహాకీర్తియగు నాదశరథుఁడు, విశ్వామిత్రార్థమై రామగమనమునంగీకరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండైకవింశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

ద్వావింశసర్గప్రారంభః.

తథా వసిష్ఠే బ్రువతి రాజా దశరథ స్స్వయమ్
ప్రహృష్ట వదనో రామ మాజుహావ సలక్ష్మణమ్. ౧

టీక॥ వసిష్ఠే=వసిష్ఠమహర్షి; తథా=అట్లు; బ్రువతి=చెప్పఁగా; రాజా=రాజైన; దశరథః=దశరథుఁడు; ప్రహృష్టవదనః=సంతసించినముఖముగలవాఁడై; స్వయం=తాను; సలక్ష్మణం=లక్ష్మణునితోఁ గూడిన; రామం=రాముని; ఆజుహావ=పిలిచెను.

వసిష్ఠుం డీప్రకారము చెప్పఁగానే, దశరథమహారాజు, సంతసించి, తానే, రాముని, లక్ష్మణునితోఁ గూడ రమ్మని, పిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స ౨౨

కృతస్వస్త్యయనం మాత్రా పిత్రా దశరథేనచ
పురోధసా వసిష్ఠేన మంగళై రభిమంత్రితమ్. ౨
సపుత్రం మూర్ధ్న్యుపాఘ్రాయ రాజా దశరథః ప్రియమ్
దదౌ కుశిక పుత్రాయ సుప్రీతేనాంతరాత్మనా. ౩

టీక॥ రాజా=రాజైన; సః=ఆ; దశరథః=దశరథుఁడు; మాత్రా=తల్లిచేతను; పిత్రా=తండ్రియైన; దశరథేనచ=దశరథునిచేతను; కృతస్వస్త్యయనం, కృత=చేయఁబడిన, స్వస్త్యయనం=మంగళాచరణముగలవాఁడును; పురోధసా=పురోహితుఁడగు; వసిష్ఠేన=వసిష్ఠునిచేత; మంగళైః=మంగళముల నిచ్చు మంత్రములచేత; అభిమంత్రితం=అభిమంత్రింపఁబడిన వాఁడును; ప్రియం=సంతోషముగల్గించు వాఁడునగు; పుత్రం=కొడుకును; మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు; ఉపాఘ్రాయ=వాసనచూచి; సుప్రీతేన=మిక్కిలిసంతసించిన; అంతరాత్మనా=మనస్సుతో; కుశికపుత్రాయ=విశ్వామిత్రునికొఱకు; దదౌ=ఇచ్చెను.

ఆదశరథమహారాజు, తానుం గౌసల్యయు రామునకుమంగళంబు గావించి, పురోహితుండైన వసిష్ఠునిచే మంగళప్రదంబులగుమంత్రంబులచేనభిమంత్రింపఁబడిన ప్రియకుమారుండగునారాముని, శిరంబున మూర్కొని, పరమసంతుష్టం బగుహృదయంబున, విశ్వామిత్రునకిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వాయు స్సుఖస్పర్శో నీరజస్కో వవౌ తదా
విశ్వామిత్రగతం దృష్ట్వా రామం రాజీవలోచనమ్. ౪

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; విశ్వామిత్రగతం=విశ్వామిత్రునిఁబొందినవాఁడును; రాజీవలోచనం=కమలములవంటికన్నులుగల; రామం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి; తదా=అప్పుడు; వాయుః=గాలి; సుఖస్పర్శః=సౌఖ్య

ముగలతోఁకుడుగలదిగాను; నీరజస్కః=దుమ్ములేనిదిగాను; వవౌ=వీచెను.

అంత, విశ్వామిత్రునింబొంది నకమలలోచనుండగు రామునింజూచి, గాలి, దుమ్ములేక, సుఖముగా వీచెను. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పవృష్టి ర్మహా త్యాసీ ద్దేవదుందుభినిస్వనైః
శంఖదుందుభినిర్ఘోషః ప్రయాతేతు మహాత్మని. ౫

టీక ॥ మహాత్మని=అధికమైన ధైర్యముగలరాముఁడు; ప్రయాతే తు= విశ్వామిత్రునితోఁగూడఁబోయి నంతనే; దేవదుందుభినిస్వనైః, దేవ=దేవతలయొక్క, దుందుభి=భేరులయొక్క, నిస్వనైః=(సహ) ధ్వనులతోఁగూడి; మహత్=గొప్పదైన; పుష్పవృష్టిః=పూలవానయును; శంఖ దుందుభి నిర్ఘోషః= శంఖములయొక్కయు భేరులయొక్కయుధ్వనియును; ఆసీత్=కలిగినది.

మహాత్ముండగు రాముఁడు విశ్వామిత్రునితోఁగూడం బోయినంతనే, గొప్పపుష్పవృష్టి గల్గినది; దేవతలు దుందుభులమ్రోయించిరి; దశరథుండును శంఖంబుల భేరులనుధ్వనింపఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రో యయా వగ్రే తతో రామో ధనుర్ధరః
కాకపక్షధరో ధన్వీ తంచ సౌమిత్రి రన్వగాత్. ౬

టీక॥అగ్రే= ముందట; విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు; యయౌ=పోయెను. తతః=ఆవెనుక; ధనుర్ధరః=ధనుస్సునుధరించిన; రామః=రాముఁడు; యయౌ(అధ్యాహృతము)=వెళ్లెను. తంచ=ఆరామునిని; కాకపక్షధరః= పిల్లజుట్టుధరించినవాఁడును; ధన్వీ=ధనుస్సుగలవాఁడునగు; సౌమిత్రిః=లక్ష్మణుఁడు; అన్వగాత్ =వెంబడించెను.

ముందటవిశ్వామిత్రుండునడచెను; అతని, ధనుర్ధరుండైనరాముండు వెంబడించెను; కాకపక్షధరుండగులక్ష్మణుండు, విల్లుచేతం బూని

రాముని వెంబడించెను. అని, తాత్పర్యము.

కలాపినౌ ధనుష్పాణీ శోభయానౌ దిశో దశ
విశ్వామిత్రం మహాత్మానం త్రిశీర్షా వివ పన్నగౌ. ౭
అనుజగ్మతు రక్షుద్రౌ పితామహ మివాశ్వినౌ

టీక॥ కలాపినౌ=అమ్ములపొదులుగలవారును("కలాపోభూషణేబర్హేతూణీరేసంహతావపి"అనియమరము)గనుకనే; త్రిశీర్షా=మూడుతలలుగల; పన్నగావివ(స్థితౌ)=సర్పములువలెనున్నవారును; ధనుష్పాణీ = ధనుస్సుచేతంగలవారును; దిశః=దిక్కులను; దశ=పదింటిని; శోభయానౌ= ప్రకాశింపఁజేయువారును; అక్షుద్రౌ= కుటిలులుగానివారునగు; తౌ(అధ్యాహృతము)= ఆరామలక్ష్మణులు; అశ్వినౌ=అశ్వినీదేవతలు; పితామహమివ = బ్రహ్మదేవునివలె; మహాత్మానం=పూజ్యమైన స్వభావముగల; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రుని; అనుజగ్మతుః=వెంబడించిపోయిరి.

ఆ రామలక్ష్మణులు, ప్రత్యేకముగా రెండేసియమ్ముల పొదుల ధరించియుండుటంబట్టి, మూఁడుతలలసర్పంబులుంబోలె వెలుంగుచు, ధనుష్పాణులై, దశదిక్కులంబ్రకాశింపఁజేయుచు, కుటిలులుగాక, మహాత్ముండగువిశ్వామిత్రుని, నశ్వినీదేవతలు బ్రహ్మదేవునట్లు, వెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తదా కుశికపుత్రంతు ధనుష్పాణీ స్వలంకృతౌ. ౮
బద్ధగోధాంగుళిత్రాణౌ ఖడ్గవంతౌ మహాద్యుతీ
కుమారౌ చారువపుషౌ భ్రాతరౌ రామలక్ష్మణౌ. ౯
అనుయాతౌ శ్రియాదీప్తౌ శోభయేతా మనిందితౌ
స్థాణుం దేవ మివాచింత్యం కుమారావివ పావకీ. ౧౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ధనుష్పాణీ = ధనుస్సుచేతంగలవారును; స్వ

లంకృతౌ=చక్రగానలంకరింపఁబడినవారును; బద్ధగోధాంగుళిత్రాణౌ,బద్ధ=కట్టఁబడిన,గోధా=ఉడుముతోలుతోఁజేయఁబడినహస్తకవచమును,అంగుళిత్రాణౌ=వ్రేళ్లకవచమునుగలవారును;ఖడ్గవంతౌ=కత్తిగలవారును; మహాద్యుతీ= అధికమైన కాంతి గలవారును; కుమారౌ = పిల్లవాండ్రును; చారువపుషౌ= సుందరమైనదేహముగలవారును; భ్రాతరౌ=తోడంబుట్టువులును;శ్రియా=కాంతిచేత; దీప్తౌ=ప్రకాశించు చున్నవారును ; అనిందితౌ=నిందింపఁబడనివారును; కుశికపుత్రం=విశ్వామిత్రుని; అనుయాతౌ= వెంబడించియున్నవారునగు; రామలక్ష్మణౌతు= రామలక్ష్మణులు;దేవం= సృష్టిస్థితిసంహారములచేఁ, గ్రీడించు వాఁడును ; అచింత్యం=చింతింప నలవి గాని వాఁడునగు;స్థాణుం=శివుని;అనుయాతౌ(అధ్యాహృతము)=వెంబడించిన; పావకీ= అగ్నియందుఁబుట్టిన; కుమారావివ=స్కందవిశాఖులువలె; శోభమేతాం =(లఙర్థమందులోట్) ప్రకాశించిరి.

అప్పుడు,మనోహరం బుగుదేహముఁగలిగి, కాంతిచేఁబ్రక ాశింపుచు, ధను ష్పాణులై, యుడ ము తోలుతోఁజేసిన హస్తకవచం బునంగుళికవచంబునుందొడిగి, ఖ ధరులై,చక్రగా నలంకరింపఁబ డి, విశ్వామిత్రుని వెంబడింపుచున్న ,సహోదరులును బాలురును ని ందింపఁదగని వారునగు రామలక్ష్మ ణులు, అచింత్యుండగు నీశ్వరుని వెస ంబడించునగ్ని హోత్రోద్భవులగు స్కందవిశాఖులుంబోలెఁబ్రకాశి ంచిరి.

అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—"తతో౽భవచ్చతుర్మూర్తిః క్షణే భగవాన్ ప్రభుః, స్కందోవిశా ఖశ్శాకశ్చనైగమేషశ్చపృష్ఠతః."(అ ంత, భగవంతుండును బ్రభువున స కుమారస్వామి,"స్కందుఁడు,వి శాఖుఁడు శాకుఁడు,నైగమేషు డు"అనినాలుగురూపములుగలవాఁ డయ్యె)అని,భారతమందుఁ, గుమా రస్వామి, నాలుగురూపములు ధ చినట్లుచెప్పఁబడియున్నది. ఇంద ు,స్కందవిశాఖు

లిచ్చిరు, ఉపమానముగా గ్రహింపఁబడిరి.

అధ్యర్ధ యోజనం గత్వా సరయ్వా దక్షిణే తటే
రామేతి మధురాం వాణీం విశ్వామిత్రోఽభ్యభాషత. ౧౧

టీక॥ అధ్యర్ధయోజనం, అధ్యర్ధ=సగముఅధికముగాఁగల, యోజనం=ఆమడను; గత్వా=పొంది; సరయ్వాః=సరయూనదియొక్క; దక్షిణే = దక్షిణపుదిక్కునందలి; తటే=గట్టునందు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; రామ = రాముఁడా! ఇతి=అని; మధురాం=మనోహరమైన; వాణీం=మాటను; అభ్యభాషత=పలికెను.

ఒకటిన్నర యామడ దూరముపోయి, సరయూనదిదక్షిణతీరమందు, విశ్వామిత్రుఁడు, "రాముఁడా!" అనిమధురముగాఁబిలిచెను.

అని, తాత్పర్యము.

గృహాణ వత్స సలిలం మాభూత్కాలస్య పర్యయః
మంత్రగ్రామం గృహాణ త్వం బలా మతిబలాం తథా. ౧౨

టీక ॥ వత్స=బిడ్డా! సలిలం=జలమును; గృహాణ=తీసికొనుము. కాలస్య=కాలమునకు; పర్యయః=కడచిపోవుట; మాభూత్ = కారాదు. త్వం=నీవు; మంత్రగ్రామం=మంత్ర=మంత్రములయొక్క, గ్రామం=సమష్టిరూపమైన; బలాం=బలయనెడువిద్యను; తథా=అట్లు; అతిబలాం= అతిబలయనెడువిద్యను; గృహాణ= తెలిసికొనుము.

బిడ్డా! జలముతీసికొనుము; కాలాతిక్రముముకారాదు; సమస్తమంత్ర సమూహస్వరూపములైన, బల, అతిబల, యనెడువిద్యలం దెలిసికొనుము. అని, తాత్పర్యము.

నశ్రమో నజ్వరోవా తే నరూపస్య విపర్యయః
నచసుప్తం ప్రమత్తంవా ధర్షయిష్యంతి నైరృతాః. ౧౩

టీక॥ తే=నీకు; శ్రమః=అలసట; న (భవిష్యతి)=కలుగదు. జ్వరో వా=దప్పియైనను; న (భవిష్యతి)= కలుగదు. రూపస్య=రూపముయొక్క; విపర్యయః= మాఱుపాటు; న (భవిష్యతి)=కలుగదు. సుప్తం=నిద్రపోయిన వానిఁగాని; ప్రమత్తం వా = మఱపు నొందినవానిఁగాని; త్వాం (అగ్న్యాహ్వాతము)=నిన్ను; నైరృతాః=రాక్షసులు; నధర్షయిష్యంతి=ఎదిరింపలేరు.

ఈవిద్యల నెఱింగినట్టయిన, నీకు, అలసట గాని దప్పి గాని మాఱురూపు గాని కలుగదు; నీవు నిద్రపోవుచుండిన నుమఱపుదగిలియుండినను నిన్ను రాక్షసులెదిరింపలేరు. అని తాత్పర్యము

న బాహ్వో స్సదృశో వీర్యే పృథివ్యా మస్తి కశ్చన
త్రిషు లోకేషు వై రామ నభవే త్సదృశ స్తవ. ౧౪

టీక॥ రామ=రాముఁడా! బాహ్వోః=చేతులయొక్క; వీర్యే=బలమునందు; సదృశః=సమానుఁడు; కశ్చన=ఒకానొకఁడైనను; పృథివ్యాం=భూమియందు; నాస్తి= (భవిష్యదర్థమందు లట్) ఉండఁడు. త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందును ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) తవ=నీకు; సదృశః= సమానుఁడు; నభవేత్=లేకపోవును.

ఈవిద్యల నీవు జపించుచున్న యెడల, భూమండలమునందు బాహుబలంబున నీకెవ్వండును సాటికాఁజాలఁడు; ముల్లోకంబులందును నీకు సమానుఁ డెవ్వఁడునుండఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

న సౌభాగ్యే న దాక్షిణ్యే న జ్ఞానే బుద్ధినిశ్చయే
నోత్తరే ప్రతివక్తవ్యే సమో లోకే తవానఘ. ౧౫

టీక॥ అనఘ=పాపములేని రాముఁడా! లోకే=ప్రపంచమందు; తవ=నీకు; సమః=సరియైనవాఁడు; సౌభాగ్యే=సౌందర్యమందు; న=

(భవిష్యతి) ఉండఁడు; దాక్షిణ్యే= సామర్థ్యమందు;న (భవిష్యతి)= ఉండఁడు. జ్ఞానే= తెలివియందు; న (భవిష్యతి)= ఉండఁడు. బుద్ధినిశ్చయే; బుద్ధి=బుద్ధిచేత,నిశ్చయే=నిశ్చయించుటయందు; నభవిష్యతి= (అధ్యాహృతము)ఉండఁడు,ప్రతివక్తవ్యే=బదులు చెప్పఁబడవలసిన; ఉత్తరే = ప్రత్యుత్తరమందు; న (భవిష్యతి)=ఉండఁడు.

పాపరహితుండవైన రామఁడా! నీవీవిద్యలజపింపు చున్నట్టయిన,ప్రపంచమునందంతటను, సౌందర్యమందును, సామర్థ్యమందును, తెలివియందును, బుద్ధిచేఁ గార్యాకార్యంబుల నిశ్చయించుటయందును,ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములయందును,నీకుసరియైనవాఁడుండఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతద్విద్యా ద్వయే లబ్ధే భవితా నాస్తితే సమః
బలాత్వతి బలాచైవ సర్వజ్ఞానస్య మాతరౌ. ౧౬

టీక॥ఏతద్విద్యాద్వయే,ఏతత్= ఈ, విద్యా=విద్యలయొక్క, ద్వయే=జంట, లబ్ధే=పొందఁబడఁగా; తే= నీకు; సమః= సరియైనవాఁడు; నాస్తి=లేఁడు; న(అధ్యాహృతము)భవితా=(ఇంకమీఁద) కలుగఁడు. బలాతు=బలయనెడువిద్యయును;అతిబలాచైవ= అతిబలయనెడువిద్యయును; సర్వజ్ఞానస్య=సమస్తమైన జ్ఞానమునకును; మాతరౌ=తల్లులు.

ఈరెండువిద్యలంబొందినపిమ్మట,నీకుసరియైనవాఁ డిప్పటికుండఁడు; మఱియెప్పటికినుండఁబోఁడు; బల, అతిబల, అనువిద్యలు సమస్తజ్ఞానంబులనిచ్చునవి.

అని, తాత్పర్యము.

క్షుత్పిపాసే నతే రామ భవిష్యేతే నరోత్తమ
బలా మతి బలాంచైవ పఠతః పథి రాఘవ. ౧౭

టీక॥నరోత్తమ=మనుష్యులలో శ్రేష్ఠుఁడవైన; రాఘవ=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడా! పథి=మార్గమునందు; బలాం=బలయనెడువిద్యను; అతిబలాంచైవ=అతిబలయనెడువిద్యను; పఠతః=జపించుచున్న; తే=నీకు; క్షుత్పిపాసే=ఆఁకలియునుదప్పియును; నభవిష్యేతే=కలుగవు.

నరశ్రేష్ఠుండవైనరాముఁడా! నీవు,మార్గమునందు బలాతిబలలనుజపింపుచునడిచినట్టయిన,నీకు,ఆఁకలియునుదప్పియునుంగలుగదు.

అని, తాత్పర్యము.

విద్యాద్వయ మధీయానే యశశ్చాప్యతులం త్వయి

టీక॥విద్యాద్వయం = విద్యలయొక్క-జంటను; అధీయానే=జపించునట్టి; త్వయి=నీయందు; అతులం=సరిలేని; యశశ్చాపి= కీర్తియును; భవిష్యతి (అధ్యాహృతము)=కలుగును.

ఈరెండువిద్యల జపించుచున్నట్టయిన,నీకుసరిలేనికీర్తియునుం గలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

పితామహసుతే హ్యేతే విద్యే తేజస్సమన్వితే. ౧౮
ప్రదాతుం తవ కాకుత్స్థ సదృశ స్త్వం హి ధార్మిక

టీక॥ తేజస్సమన్వితే=ప్రభావముతోఁగూడినట్టి; ఏతే = ఈ;విద్యే = బలాతిబలలనెడువిద్యలు;పితామహసుతేహి = బ్రహ్మదేవుని కొమార్తెలుగదా! ధార్మిక=ధర్మిష్ఠుఁడవైన; కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశంబునంబుట్టినరాముఁడా! ఏతే(అధ్యాహృతము)=ఈవిద్యలను; ప్రదాతుం=ఇచ్చుటకు; తవ=నీకు;సదృశః = సరియైనవాఁడవు; త్వం హి=నీవెకదా!

మహాప్రభావంబులగు నీవిద్యలు బ్రహ్మదేవునిచేసృజింపఁ బడినవి; ధార్మికుండవు కకుత్స్థవంశంబునంబుట్టినవాఁడవు నీవెయిట్టివిద్యలకుఁబాత్రభూతుండవు; నీవుదక్క-నీవం

టివాఁడుమఱియెవ్వండును లేఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కామం బహుగుణా స్సర్వే త్వయ్యేతే నాత్ర సంశయః. ౧౯
తపసా సంభృతే చైతే బహురూపే భవిష్యతః

టీక॥ ఏతే=ఈ, ఇప్పుడు చెప్పఁబడిన; బహుగుణాః=అనేకములైన సౌభాగ్యాదిగుణములు; సర్వే=అన్నియును; కామం = ఎచ్చుగా; త్వయి=నీయందు; సంతి(అధ్యాహృతము)= ఉన్నవి. అత్ర=ఈవిషయమందు; సంశయః = సందేహము; న=లేదు. తపసా= తపస్సుచేత; సంభృతే=పొందఁబడిన; ఏతేచ=ఈవిద్యలును; బహురూపే=అనేకములైనగుణములుగలవిగా; భవిష్యతః=కాఁగలవు.

ఇప్పుఁడు చెప్పఁబడిన సౌభాగ్యాది గుణములన్నియు నీయందు మెండుగానున్నవి; ఇందెంతమాత్రము సందేహము లేదు; ఈవిద్యలును, గొప్పతపస్సుచేసి సంపాదింపఁబడినవిగావున, బహుఫలంబుల నీయఁగలవు. అని, విశ్వామిత్రుఁడు రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో రామో జలం స్పృష్ట్వా ప్రహృష్టవదన శ్శుచిః. ౨౦
ప్రతిజగ్రాహ తే విద్యే మహర్షే ర్భావితాత్మనః

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; రామః= రాముఁడు; జలం=జలమును; స్పృష్ట్వా = ఆచమించి; ప్రహృష్టవదనః=సంతసించినముఖముగలవాఁడై; శుచిః=పరిశుద్ధుఁడై; భావితాత్మనః, భావిత=ధ్యానింపఁబడిన, ఆత్మనః=పరమాత్మగల; మహర్షేః=విశ్వామిత్రమహర్షివలన; తే=ఆ; విద్యే= బలాతిబలలనెడువిద్యలను; ప్రతిజగ్రాహ=స్వీకరించెను.

అంత, రాముం డాచమనంబు చేసి, సంతుష్టుఁడై, శుచియై యెల్లప్పుడుం బరమాత్మధ్యానము సేయుచుండునావిశ్వామిత్రమహామునివలన, నావిద్యల రెంటిని, బ్రతిగ్రహించెను. అని తాత్పర్యము.

విద్యాసముదితో రామ శ్శుశుభే భూరివిక్రమః. ౨౧
సహస్ర రశ్మిర్భగవాన్ శరదీవ దివాకరః
గురుకార్యాణి సర్వాణి నియుజ్య కుశికాత్మజే. ౨౨

టీక॥కుశికాత్మజే=విశ్వామిత్రునియందు; సర్వాణి=సమస్తములైన; గురుకార్యాణి=ఆచార్యునకుఁ జేయువలసిన కార్యములను; నియుజ్య=చేసి; విద్యాసముదితః=బలాతిబలల నెడువిద్యలచేత వృద్ధిఁబొందినట్టి; రామః=రాముఁడు; శరది=శరదృతువునందు; సహస్రరశ్మిః= వేయికిరణములు గలవాఁడును; భగవాన్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడు నగు; దివాకరఇవ = సూర్యుఁడువలె; భూరివిక్రమః, భూరి=అతిశయించిన,విక్రమః=పరాక్రమముగలవాఁడై; శుశుభే= ప్రకాశించెను.

విశ్వామిత్రునకు, వందనాదిగురుకార్యంబులుచేసి, రాముఁడు,విద్యలచేవృద్ధిఁ బొందినవాఁడై, శరత్కాలమందు,భగవంతుండును వేయికిరణంబులు గలవాఁడునగు సూర్యుఁడుంబోలె, మహాపరాక్రమశాలియై ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఊషు స్తాం రజనీం తత్ర సరయ్వాం సుసుఖం త్రయః

టీక॥ సరయ్వాం= సరయూనదియందు; తత్ర=ఆదక్షిణపుదిక్కునందలిగట్టునందు; త్రయః=మువ్వురును; తాం = ఆ; రజనీం=(అత్యంత సంతోషకమందు ద్వితీయ) రాత్రియందు; సుసుఖం=చాలసుఖముగా; ఊషుః=వాసముచేసిరి.

ఆసరయూనది దక్షిణతీరమందు, రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులు మువ్వురును,ఆరాత్రియంతయు, సుఖముగా నివసించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

దశరథ నృపసూను సత్తమాభ్యామ్
తృణశయనే నుచితే సహోషితాభ్యామ్

స ౨౨

కుశిక సుతవచోను లాలితాభ్యామ్
సుఖమివ సా విబభౌ విభావరీచ. ౨౩౫

టీక॥ అనుచితే=అనుసరించిప ఱుపఁబడినట్టి; తృణశయనే=కసవుపాన్పు నందు; సహోషితాభ్యాం=కూడఁబరుండినవారును; కుశికసుతవచోనులాలితాభ్యాం, కుశికసుత = విశ్వామిత్రునియొక్క, వచః = మాటలచేత, అనులాలితాభ్యాం=బుజ్జగింపఁ బడినవారునగు; దశరథనృపసూనుసత్తమాభ్యాం,దశరథనృప= దశరథమహారాజుయొక్క,సూను = కొడుకులలో,సత్తమాభ్యాం=శ్రేష్ఠులైన రామలక్ష్మణులకు (షష్ఠ్యర్థమందుఁజతుర్థి); సా=ఆ;విభావరీచ=రాత్రియును; సుఖమివ=("ఇవ" అనునదివాక్యాలంకారార్థకము)సుఖముగా; విబభౌ=తోఁచినది.

దగ్గఱగాఁగసవుతోఁబాన్పులుపఱచికొని, కూడఁబరుండివిశ్వామిత్రునిమాటలచే బుజ్జగింపఁ బడుచున్నదశరథమహారాజుకొడుకులలో శ్రేష్ఠులగురామలక్ష్మణులకు, ఆరాత్రియంతయు, సుఖముగానేయుండెను.అనితాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది,పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండద్వావింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీ.

త్ర యో వి ంశ స ర్గ ప్రా రం భ ః.

ప్రభాతాయాంతు శర్వర్యాం విశ్వామిత్రో మహామునిః
అభ్యభాషత కాకుత్స్థౌ శయానౌ పర్ణసంస్తరే. ౧

టీక॥ శర్వర్యాం=రాత్రి; ప్రభాతాయాంతు= వేకువ కాగానే; మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు;విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; పర్ణసంస్తరే=ఆకులపాన్పునందు; శయానౌ=పరుండియున్న; కాకుత్స్థౌ=కకుత్స్థవంశమునంబుట్టినరామలక్ష్మణులను గూర్చి; అభ్యభాషత=పలికెను.

వేకువ కాగానే, మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుఁడు, పర్ణశయనంబునందుఁ బవ్వళించియున్న, రామలక్ష్మణులంజూచి,యిట్లనిపలికెను.

అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాసుప్రజా రామ పూర్వా సంధ్యా ప్రవర్తతే
ఉత్తిష్ఠ నరశార్దూల కర్తవ్యం దైవ మాహ్నికమ్. ౨

టీక ॥ కౌసల్యాసుప్రజాః=కౌసల్యయొక్కసత్సంతానమైన; రామ=రాముఁడా! పూర్వా=తూర్పుదిక్కునందుఁగల్గు; సంధ్యా= సంధ్యాకాలము;ప్రవర్తతే=ప్రవర్తించుచున్నది.నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనరాముఁడా! ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము;దైవం = దేవునిచేనేర్పఱుపఁబడిన; ఆహ్నికం=నిత్యకర్మము; కర్తవ్యం=చేయంబడవలయును.

కౌసల్యాదేవి సత్పుత్రుఁడవైన రాముఁడా! వేకువకావచ్చినది.పురుషశ్రేష్ఠుఁడా!లెమ్ము;ఈశ్వరచోదితమైననిత్యకర్మముసేయవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థములు. — మునివర్యుండగువిశ్వామిత్రుఁడు, రామలక్ష్మణుల మేలుకొల్పవచ్చి, రాముని యచింత్యరూపంబుచూచి విస్మితుండైచేయందగిన కార్యంబుమఱ

చి, యిట్టి రామునిం గన్న కౌసల్యాసు ప్రజ్యాం బేమియని మెచ్చి యిట్లని చెప్పుచున్నాఁడు.— రామ=సర్వోత్తరంబగు సౌందర్యము గలవాఁడా! కౌసల్యా= సర్వేశ్వరుండగు నిన్నుఁగన్న కౌసల్యాదేవి; సుప్రజాః=సర్వేశ్వరుండగు నీవు కొడుకుగాఁ బుట్టినందున, మంచి కొడుకు గలది. లేక; మాతృశుశ్రూషలం జక్కఁగాఁ జేయుచుండు నీచేతఁ గౌసల్య సుపుత్రవతి యైనది. లేక; రాముని యమేయస్వరూపంబు చూచి మనంబులో నిట్లని విశ్వామిత్రుఁడు, వితర్కించుచున్నాఁడు.— కౌసల్యా=ఇట్టి రాముని గన్న కౌసల్యాదేవి; సుప్రజాః=మంచి సంతానము గలది. (ఈయర్థమందు, "రామ" అనునది పైని అన్వయించుచున్నది). రాముఁడు కొడుకుగాఁ బుట్టినందున, మంచి కొడుకు గలిగి యుండుట, కౌసల్యకును దశరథునకును సమానమై యున్నను, "పితుశ్శత గుణం మాతా" (తండ్రికన్న నూఱింతలు తల్లి) యని యుండుటం బట్టి, కౌసల్యాదేవి మాత్రము, మంచి కొడుకు గలదిగా, నిచ్చట, నుదాహరింపఁబడినది. లేక; కౌసల్యా దశరథులకుఁ జాలనంతరమున్నది; విశ్వామిత్రుఁడు, "అహం వేద్మి మహాత్మానం" అనునది మొదలుగా ననేక సమాధానములు చెప్పినను. దశరథుఁడు, రాముని విశ్వామిత్రునకొసంగుటకు సందేహించెను; కౌసల్య స్త్రీజాతి యైనను, తల్లి కావున, దశరథుని కన్న నినుమడిగా రామునందు వాత్సల్యంబు గలదైనను, ఎంతమాత్రము సందేహింపలేదు; అనునభిప్రాయంబున, కౌసల్య యనియుదాహరింపఁబడినది. రామ=రాముఁడా! పూర్వాసంధ్యా ప్రవర్తతే= తూర్పుదిక్కునందుఁ గల్గు సంధ్య ప్రవర్తించుచున్నది, నీవు, కౌసల్యకుం బోలె, దీనికి నుపచారము సేయ వలయు; లేక; ఇంక, సూర్యుఁడుదయింపఁ బోవుచున్నాఁడు; సూర్యునకుం బోలె నీకు నింక శత్రువులం జంపసమయంబు వచ్చినది; లేక; పూర్వాసంధ్యా ప్రవర్తతే=అంధకారము పోయినది తెల్లవాఱవచ్చినది, నాయజ్ఞానంబు నశించినది భగవంతుండవగు నీదర్శనంబు గల్గినది. ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము; నీనిద్రాకాలలక్ష్మి నిజూచితిని, ఇంకఁ బ్రబోధలక్ష్మిం జూడఁగోరెద

ను; నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడా! నరశ్రేష్ఠుఁడవుకావున "యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరోజనః" అనునట్లు, నీకును సంధ్యయుపాసింపవలసినదేకదా! లేక; నీవు,ఆశ్రితులరక్షింపవలయు, తద్విరోధుల శిక్షింపవలయు, నీకునిద్రించుటకవకాశమెక్కడిది; దైవమాహ్నికంకర్తవ్యం, దైవం=దేవునిచే,అనఁగా,సర్వేశ్వరునిచేనేర్పఱుపఁబడిన; ఆహ్నికం= నిత్యకర్మము;కర్తవ్యం=చేయఁబడవలయును. లేక; దైవం=(దేవశబ్దముభావదర్థకము) నీచే నేర్పఱుపఁబడిన; ఆహ్నికంకర్తవ్యం=నిత్యకర్మము చేయఁబడవలయును; నీవేర్పఱచిన నియమమునునీవే యనుష్ఠింపక పోరాదుగదాయనుట.లేక, నేనునీచే నాజ్ఞాపింపఁ బడిన భగవత్స్వారాధనరూపమైననిత్యకర్మము సేయవలయునుగదా! దానింబ్రతిగ్రహించుటకులెమ్ము.అనుట.ఇంకనిట్లనేకార్థంబులు బుద్ధిమంతులూహింపదగినది.

తస్యర్షేః పరమోదారం వచ శ్శ్రుత్వా నృపాత్మజౌ
స్నాత్వా కృతోదకౌ వీరౌ జపతుః పరమం జపమ్. ౩

టీక॥తస్య=ఆ;ఋషేః=విశ్వామిత్రమహర్షి యొక్క; పరమోదారం = మిక్కిలియుగంభీరమైన; వచః=మాటను;శ్రుత్వా = విని;వీరౌ=పరాక్రమశాలులగు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు; స్నాత్వా=స్నానముచేసి;కృతోదకౌ, కృత=చేయఁబడిన, ఉదకౌ=అర్ఘ్యములు గలవారలై; పరమం=ఉత్కృష్టమైన;జపం=గాయత్రిని;జపతుః=జపించిరి.

ఆవిశ్వామిత్ర మహర్షి చెప్పినపరమగంభీరమగుమాటనువిని, పరాక్రమ శాలులగు రామలక్ష్మణులు, స్నానముచేసి,యర్ఘ్యంబు విడిచి, పరమంబగు గాయత్రీమంత్రంబును, జపించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కృతాహ్నికౌ మహావీర్యౌ విశ్వామిత్రం తపోధనమ్

అభివాద్యాభిసంహృష్టౌ గమనాయాభితస్థతుః. ४

టీక ॥ మహావీర్యౌ=గొప్పపరాక్రమముగల రామలక్ష్మణులు; కృతాహ్నికౌ=చేయఁబడినయాహ్నికంబుగలవారలై; తపోధనం=తపస్సే ధనము గాఁగల; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; అభివాద్య=నమస్కరించి; అభిసంహృష్టౌ=సంతసించినవారలై; గమనాయ=పోవుటకొఱకు; అభితస్థతుః = తరలిరి.

మహాపరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులు, సంధ్యోపాసనబ్రహ్మయజ్ఞసమిదాధానాది ప్రాతఃకాలకరణీయంబులనిర్వర్తించిన వారలై, తపోధనుండగు విశ్వామిత్రునమస్కరించి, సంతోషంబునఁబయనంబయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌ ప్రయాతౌ మహావీర్యౌ దివ్యాం త్రిపథగాం నదీమ్
దదృశాతే తతస్తత్ర సరయ్వాస్సంగమే శుభే. ५

టీక॥ మహావీర్యౌ = గొప్పపరాక్రమముగల; తౌ=ఆ రామలక్ష్మణులు (విశ్వామిత్రుఁడును); తతః=అచ్చటనుండి; ప్రయాతౌ=తరలినవారలై; తత్ర=ఆ; సరయ్వాః=సరయూనదియొక్క; శుభే=మంగళకరమైన; సంగమే=సంగమస్థానమందు; దివ్యాం=స్వర్గమునందుఁబుట్టిన; త్రిపథగాం=గంగయనెడు; నదీం=ఏటిని; దదృశాతే=చూచిరి.

మహాపరాక్రమశాలులగు, నా రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులు, అచ్చటనుండితర్లి, మంగళకరంబగు సరయూనదీ సంగమమందు, గంగానదింజూచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తత్రాశ్రమపదం పుణ్యం ఋషీణా ముగ్రతేజసామ్
బహువర్ష సహస్రాణి తప్యతాం పరమం తపః. ౬

ర్వము, కుత్సితంబగుగర్వమురూపముగలిగియుండెను; దానినే,పండితులు,కాముఁడనిచెప్పెదరు.

అని,తాత్పర్యము.

తపస్యంత మిహ స్థాణుం నియమేన సమాహితమ్. ౧౦
కృతోద్వాహం తు దేవేశం గచ్ఛంతం సమరుద్గణమ్
ధర్షయామాస దుర్మేధా హుంకృతశ్చ మహాత్మనా. ౧౧

టీక ‖ దుర్మేధాః=దుష్టబుద్ధి గలయామన్మథుఁడు; ఇహ = ఈ యాశ్రమమందు;తపస్యంతం=తపస్సుచేయుచున్నవాఁడును; నియమేన=కట్టిపట్టుచేత; సమాహితం=సమాధిగలవాఁడును; కృతోద్వాహం= ఇంకమీఁద, చేయఁబడిన వివాహము గల వాఁడై; సమరుద్గణం=దేవతలసమూహముతోఁ గూడినవాఁడై; గచ్ఛంతం=(భవిష్యదర్థమందువర్తమానము)పోఁగలవాఁడును;దేవేశం=దేవతలకుఁబ్రభువునకు; స్థాణుం=శివుని; ధర్షయామాస=ఎదిరించెను; మహాత్మనా = మహాప్రభావుండగుశివునిచేతః;హుంకృతశ్చ=హుంకరింపఁబడినవాఁడునాయెను.

దుష్టుండగునామన్మథుఁడు, ఈ యాశ్రమమందుఁదపస్సుసేయుచు, దృఢంబగునియమంబున సమాధిగలిగి, యున్న, దేవేశ్వరుండగు శివుని,ఆశివుఁడు, పార్వతినివివాహమై దేవతలఁగూడి యిచ్చటనుండిపోవుటకుమునుపు,ధర్షించెను; అంత, మహాత్ముండగు శివుండు హుంకారంబున, నామన్మథుని వ్రేటుపడఁజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

మునిభావప్రకాశికాకారులుమఱియొక్కవిధముగా వ్యాఖ్యానము చేసిరి.— "సమరుద్గణం"అనుచోట,"మరుద్గణం" అని, విభాగము.దుర్మేధాః=దుష్టబుద్ధిగల; సః=ఆమన్మథుఁడు; ఇహ=ఈయాశ్రమమందు;గచ్ఛంతం = సంచరించుచున్నట్టి; మరుద్గణం=వాయువులసమూహమునుగూర్చి;కృతోద్వాహం,కృత=చేయఁబడిన, ఉద్వాహం =

వహించుట గలవాఁడును; వాయువుఁబూరించి స్తంభించి యున్నవాఁడుననుట;నియమేన=గట్టిపట్టుచేత; సమాహితం = సమాధిగలవాఁడును;తపస్యంతం=తపస్సు సేయువాఁడును; దేవేశం= దేవతలకుఁబ్రభువగు; స్థాణుం=ఈశ్వరుని; ధర్షయామాస=ధర్షించెను.మహాత్మనా=మహాత్ముండగునీశ్వరునిచేత; హుంకృతశ్చ= హుంకరింపఁబడినవాఁడునయ్యెను.

దుష్టుండగునామన్మథుఁడు, ఈ యాశ్రమమందు, లోపల వెలుపల నుందిరుగుచున్న వాయువులం జిక్కఁబట్టి, దృఢంబగుసమాధిగలిగి, తపముసేయుచున్న, దేవేశ్వరుండగునీశ్వరు, నెదిరించెను; అంత,నీశ్వరుండు,హుంకారంబున, నామన్మథుని,బ్రేటుపడంజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

అవదగ్ధస్య రౌద్రేణ చక్షుషా రఘునందన
వ్యశీర్యంత శరీరాత్స్వా త్సర్వగాత్రాణి దుర్మతేః. ౧౨

టీక॥ రఘునందన = రఘువంశమునంబుట్టినవారి సంతోషింపఁ జేయురాముఁడా! రౌద్రేణ=అగ్నివికారమైన;చక్షుషా=నేత్రముచేత; అవదగ్ధస్య=దహింపఁబడిన; దుర్మతేః = దుష్టబుద్ధిగలమన్మథునియొక్క;స్వాత్=తనదైన;శరీరాత్ = దేహమునుండి; సర్వగాత్రాణి=సమస్తావయవములును;వ్యశీర్యంత=భస్మమైనవి.

రాముఁడా!అగ్నినేత్రంబున, దహింపఁబడిన దుష్టుండగుమన్మథుని దేహంబంతయు,నీఱైనది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య గాత్రం హతం తత్ర నిర్దగ్ధస్య మహాత్మనా.
అశరీరః కృతః కామః క్రోధా ద్దేవే శ్వరేణహి. ౧౩

టీక ॥ తత్ర=ఆకాలమందు; మహాత్మనా = మహాప్రభావుండగునీ

శ్వరునిచేత; నిర్దగ్ధస్య=దహింపఁబడిన; తస్య=ఆమన్మథునియొక్క; గాత్రం=దేహము; హతం=కొట్టఁబడినది. దేవేశ్వరేణ=దేవతలకుఁబ్రభువైన శివునిచేత; క్రోధాత్=కోపమువలన; కామః=మన్మథుఁడు; అశరీరః = దేహము లేనివాఁడుగా; కృతోహి=చేయఁబడెనుగదా!

అప్పుడు, మహాప్రభావుండగునీశ్వరునిచేనగ్ని నేత్రంబునదహింపఁబడినదైయామన్మథునిశరీరముభస్మమైనది; దేవేశ్వరుండగునీశ్వరుండు, కోపంబున, మన్మథుని, శరీరములేనివానింగాఁ, జేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

అనంగ ఇతి విఖ్యాత స్తదాప్రభృతి రాఘవ
సచాంగవిషయ శ్శ్రీమా న్యత్రాంగం ప్రముమోచహ. ౧౪

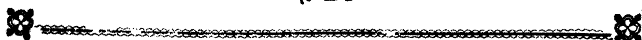
టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునఁబుట్టినరాముఁడా! తదాప్రభృతి=అదిమొదలు; కామః (అధ్యాహృతము)=మన్మథుఁడు; అనంగః=శరీరములేనివాఁడు; ఇతి = అని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధుఁడయ్యెను. యత్ర=ఎచ్చట; అంగం=శరీరమును; ప్రముమోచ=విడిచెనో ("హ" అనునది పాదపూరణార్థము); శ్రీమాన్=సర్వాతిశాయియగు; సచ=అదియును; అంగవిషయః (ఇతి)=అంగదేశమని; విఖ్యాతః (అధ్యాహృతము)=ప్రసిద్ధమయ్యెను.

రాముఁడా! అదిమొదలు, మన్మథుఁడు, అనంగుఁడనప్రసిద్ధినొందెను; మన్మథుఁడెచ్చట శరీరమునువిడిచెనో; ఆదేశముఅంగదేశమనిప్రసిద్ధినొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాయ మాశ్రమః పుణ్య స్తస్యేమే మునయః పురా
శిష్యా ధర్మపరా నిత్యం తేషాం పాపం న విద్యతే. ౧౫

టీక॥ పుణ్యః=పవిత్రమైన; అయం=ఈయాశ్రమము. తస్య=అస్థాణు రూపుండగు నీశ్వరునియొక్క; ఆశ్రమః=ఆశ్రమము. ఇమే=

ఈ; మునయః=మునులు; పురా = పూర్వము మొదలు; తస్య=ఆస్థాణు నియొక్క; శిష్యాః = శిష్యులు. తే (అధ్యాహృతము) = వారలు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ధర్మపరాః=ధర్మమందాసక్తులు. తేషాం=ఆమునులకు; పాపం=పాపము; నవిద్యతే=లేదు.

ఆస్థాణుని యాశ్రమం బిది; యీమునులతనిశిష్యులు; వీరలు, ఎల్లప్పుడునుధర్మపరులు; వీరలకుఁబాపంబేమియులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

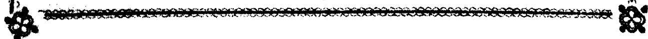
ఇహాద్య రజనీం రామ వసేమ శుభదర్శన
పుణ్యయో స్సరితో ర్మధ్యే శ్వ స్తరిష్యామహే వయమ్. ౧౬

టీక॥శుభదర్శన, శుభ=మంగళకరమైన, దర్శన=చూడఁబడుటగల; రామ=రాముఁడా ! వయం=మనము; ఇహ=ఇచ్చట; అద్య=ఈ; రజనీం=(అత్యంతసంయోగమందు ద్వితీయ) రాత్రియంతయు; వసేమ=వాసముసేయుదము. శ్వః=రేపు; పుణ్యయోః= పవిత్రములైన; సరితోః= గంగాసరయూనదులయొక్క; మధ్యే=నడుమను; తరిష్యామహే=దాఁటుదము.

శుభదర్శనుండవైన రాముఁడా! ఇచ్చటనీరాత్రియంతయు. నుందుదము; రేపుపవిత్రంబులగు నీరెండునదులనడుమనుగంగానదిని దాఁటుదము. అని, తాత్పర్యము.

అభిగచ్ఛామహే సర్వే శుచయః పుణ్య మాశ్రమమ్
స్నాతాశ్చ కృత జప్యాశ్చ హుతహవ్యా నరోత్తమ. ౧౭

టీక॥నరోత్తమ=పురుషశ్రేష్ఠుండవైనరాముఁడా! వయం (అధ్యాహృతము)=మనము; సర్వే=అందఱము; స్నాతాశ్చ=స్నానముచేసినవారలుగాను; కృతజప్యాశ్చ= చేయఁబడిన గాయత్రీజపముగలవారలుగాను; హుతహవ్యాః=వేల్వఁబడినహోమముగలవారలుగాను; శు

చయః = పరిశుద్ధులుగాను; భూత్వా(అధ్యాహృతము)=అయి; పుణ్యం=పవిత్రమైన; ఆశ్రమం=ఆశ్రమమును; అభిగచ్ఛామహే=ప్రవేశించెదము.

రాముఁడా! మనమందఱమును, స్నానముచేసి, జపముసల్పి, హోమంబుగావించి, పరిశుద్ధులమై, పవిత్రంబగునాశ్రమపదంబుప్రవేశించెదము. అని, విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తేషాం సంవదతాం తత్ర తపోదీర్ఘేణ చక్షుషా
విజ్ఞాయ పరమప్రీతా మునయో హర్షమాగమన్. ౧౮

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తేషాం=ఆరామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులు; సంవదతాం=సల్లాపముసేయుచుండఁగా; మునయః=మునులు; తపోదీర్ఘేణ, తపః= తపస్సుచేత, దీర్ఘేణ=నిడుపైన (చాలదూరమునందలియర్థంబు నెఱుంగంజాలినయనుట); చక్షుషా=నేత్రముచేత; (జ్ఞానముచేతననుట) విజ్ఞాయ=ఎఱింగి; పరమప్రీతాః=మిక్కిలిసంతసించినవారలై; హర్షం= (తృతీయార్థమందుద్వితీయ) గరుపాటుతో; ఆగమన్=వచ్చిరి.

ఆరామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులచ్చట సల్లాపము సేయుచుండఁగా నాయాశ్రమమందలిమునులు, తపోవిశేషంబునసంపాదింపఁబడినదివ్యజ్ఞానంబుచేనెఱింగి, మిక్కిలిసంతసించి, గరుపాటు నొందినవారలై, వారియొద్దకువచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అర్ఘ్యం పాద్యం తథాతిథ్యం నివేద్య కుశికాత్మజే
రామలక్ష్మణయోః పశ్చా దకుర్వ న్నతిథిక్రియామ్. ౧౯

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= ఆమునులు; కుశికాత్మజే = విశ్వామి

త్రునియందు; అర్ఘ్యం=పూజోదకమును; పాద్యం=పాదోదకమును; తథా=అట్లు; ఆతిథ్యం = అతిథిసత్కారమును; నివేద్య= సమర్పించి; పశ్చాత్=పిమ్మట; రామలక్ష్మణయోః = రామునకును లక్ష్మణునకును; అతిథిక్రియాం=ఆతిథ్యమును; అకుర్వన్ =చేసిరి.

ఆమునులు, మొదట, విశ్వామిత్రునకు, అర్ఘ్యపాద్యాతిథ్యములసమర్పించి, పిమ్మట, రామునకును లక్ష్మణునకును ఆతిథ్యము, నిచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సత్కారం సమనుప్రాప్య కథాభి రభిరంజయన్
యథార్హమజపన్ సంధ్యా మృషయస్తే సమాహితాః. ౨౦

టీక॥ తే=ఆ; ఋషయః=మునులు; సత్కారం=పూజను; సమనుప్రాప్య=పొంది; కథాభిః=కథలచేత; అభిరంజయన్=సంతోషింపఁజేసిరి. సమాహితాః=మనస్సమాధానముగలవారలై; సంధ్యాం = సంధ్యను; యథార్హం=యథాయోగ్యముగా; అజపన్= ఉపాసించిరి.

ఆఋషులు, రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులవలనసత్కారమును బొంది, అతిథులైనరామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులనుగథలచే సంతోషపఱచిరి; అంత, మనస్సమాధానముఁబొంది, యథాయోగ్యముగ, సంధ్యనుపాసించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత్రవాసిభి రానీతా మునిభి స్సువ్రతై స్సహ
న్యవసన్ సుసుఖం తత్ర కామాశ్రమ పదే తదా. ౨౧

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)=ఆ రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులు; తత్ర=ఆయాశ్రమమందు; వాసిభిః= వాసముసేయు మునులచేత; ఆనీతాః = తోడ్కొనిపోఁబడినవారలై; సువ్రతైః=మంచివ్రతములుగల; మునిభిస్సహ=మునులతోఁగూడ; తదా=అప్పుడు; తత్ర=ఆ; కామా

శ్రమపదే= కామాశ్రమస్థానమందు; (కాముఁడు, అనఁగా మన్మథుఁడు, ఇందుదహింపఁబడెను, గావునఁ, గామాశ్రమమని చెప్పఁబడినది) సుసుఖం=మిక్కిలిసుఖముగా; న్యవసన్=నివసించిరి.

ఆ రామలక్ష్మణవిశ్వామిత్రులు, ఆయాశ్రమవాసులగు మునులచేత నాశ్రమమునకుఁ దోడ్కొనిపోఁబడి, యచ్చట, సువ్రతులగుమునులతోఁగూడ, సుఖంబుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కథాభి రభిరామాభి రభిరామౌ నృపాత్మజౌ
రమయామాస ధర్మాత్మా కౌశికో మునిపుంగవః. ౨౩

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడును; మునిపుంగవః=మునిశ్రేష్ఠుఁడునగు; కౌశికః=విశ్వామిత్రుఁడు; అభిరామౌ=మనోహరులయిన; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరులను; అభిరామాభిః= మనోహరంబులగు; కథాభిః=కథలచేత; రమయామాస=రమింపఁజేసెను.

ధర్మస్వభావుండును మునిశ్రేష్ఠుండునగువిశ్వామిత్రుఁడు, మనోహరులగు రామలక్ష్మణులను, వినవినఁ నింపుగానుండు కథలచే, రమింపఁజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే , త్రయోవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ త్రయోవింశసర్గ టీక, ముగిసినది.

శ్రీ

చతుర్వింశసర్గప్రారంభః

తతః ప్రభాతే విమలే కృతాహ్నిక మరిందమౌ
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య నద్యా స్తీర మువాగతౌ. ౧

టీక॥ తతః=ఆపిమ్మట; విమలే=స్వచ్ఛమైన; ప్రభాతే=ప్రాతఃకాలమందు; అరిందమౌ=శత్రువుల నణఁగఁదొక్కునట్టి రామలక్ష్మణులు; కృతాహ్నికం = చేయఁబడిన యాహ్నికముగల; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; పురస్కృత్య = మున్నిడికొని; నద్యాః=గంగానదియొక్క; తీరం=గట్టును; ఉపాగతౌ=పొందిరి.

అంత, సూర్యోదయముకాఁగానే, మహాపరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులు, ప్రాతఃకాలకృత్యం బుదీర్చికొనిసిద్ధుఁడుగానున్న విశ్వామిత్రునిమున్నిడికొని, గంగానదీ తీరమునకుఁబోయిరి. అని తాత్పర్యము.

తేచ సర్వే మహాత్మానో మునయ స్సంశితవ్రతాః
ఉపస్థాప్య శుభాన్నావం విశ్వామిత్ర మథాబ్రువన్. ౨

టీక॥ మహాత్మానః = పూజ్యమయినస్వభావముగలవారును; సంశితవ్రతాః = తీక్ష్ణమయిన వ్రతములుగలవారునగు; తే=ఆ; మునయః=మునులు; సర్వేచ=అందఱును; శుభాం = మంగళకరమయిన; నావం=ఓడను; ఉపస్థాప్య=తెచ్చి; అథ=పిమ్మట; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిగూర్చి; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

మహాత్ములును, తీక్ష్ణవ్రతులునగు నామునులందఱును, మంచియోడ దెచ్చివిశ్వామిత్రునితో నిట్లని చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆరోహతు భవా న్నావం రాజపుత్ర పురస్కృతః

అరిష్టం గచ్ఛ పంథానం మాభూ త్కాల విపర్యయః. ३

టీక॥ భవాన్=నీవు; రాజపుత్రైః పురస్కృతః = రాచకొమరులచే మున్నిడుకొనఁబడినవాఁడవై; నావం=ఓడను; ఆరోహతు=ఎక్కుము. అరిష్టం=శుభముగల్గునట్లు; పంథానం=మార్గమును; గచ్ఛ=పొందుము. కాలవిపర్యయః=కాల, విళంబము; మాభూత్=లేకపోవుఁగాక.

నీవు, రామలక్ష్మణులవెంటఁబెట్టుకొని, యోడనెక్కుము; మార్గంబునశుభంబుల నెఱపుచుఁబొమ్ము, కాలవిళంబము, లేకపోవుఁగాక. అని;మునులుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్ర స్తథేత్యుక్త్వా తా నృషీ నభిపూజ్య చ
తతార సహిత స్తాభ్యాం సరితం సాగరంగమామ్. ४

టీక॥ విశ్వామిత్రః= విశ్వామిత్రుఁడు;తథేతి = అలాగేయని;ఉక్త్వా=చెప్పి; తాన్=ఆ; ఋషీన్=ఋషులను; అభిపూజ్య చ=పూజించియు; తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులతోఁ; సహితః=కూడినవాఁడై; సాగరంగమాం = సముద్రమును బొందునట్టి; సరితం=గంగానదిని; తతార=దాఁటెను.

విశ్వామిత్రుఁ, డాలాగేయనిచెప్పి,యాఋషులంబూజించి, రామలక్ష్మణులంగూడి, సముద్రగామినియగుగంగానదిని దాఁటనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్శుశ్రావ వై శబ్ద మతిసంరంభ వర్ధితమ్
మధ్య మాగమ్య తోయస్య సహ రామః కనీయసా. ५

టీక॥ తతః = ఆపిమ్మట; రామః=రాముఁడు; కనీయసాసహ=తమ్మునితోఁగూడ; తోయస్య=జలముయొక్క; మధ్యం=మధ్యదేశమును; ఆగమ్య=పొంది; అతిసంరంభవర్ధితం, అతిసంరంభ = అధికమైన

వేగిరపాటుచేత, వర్ధితం = వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన; శబ్దం=ధ్వనిని; శుశ్రావ=వినెను ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము).

అంత, రాముండును లక్ష్మణుండును, జలమధ్యంబున, వేగిరపాటుచే వృద్ధిఁబొందిన, యొకధ్వనిని, వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ రామ స్సరిన్మధ్యే పప్రచ్ఛ మునిపుంగవమ్
వారిణో భిద్యమానస్య కిమయం తుములోధ్వనిః. ౬

టీక॥ అథ=పిమ్మట; రామః=రాముఁడు; సరిన్మధ్యే=నదీమధ్యమందు; భిద్యమానస్య= పరస్పరము కలయుచున్న; వారిణః=జలముయొక్క; అయం=ఈ; తుములః=దట్టమైన; ధ్వనిః= శబ్దము; కిం=ఎక్కడిది. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; మునిపుంగవం = మునిశ్రేష్ఠుఁడగు విశ్వామిత్రుని; పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

అంత, రాముఁడు, నదీమధ్యమందు, పరస్పరము తాఁకుడు గల్గియున్న నీళ్లయందలి దట్టమైనధ్వని యెందు వలనఁ గల్గినదని విశ్వామిత్రుని నడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య వచ శ్శ్రుత్వా కౌతూహలసమన్వితః
కథయామాస ధర్మాత్మా తస్య శబ్దస్య నిశ్చయమ్. ౭

టీక॥ రాఘవస్య = రఘువంశమునం బుట్టిన రాముని యొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండగు విశ్వామిత్రుఁడు; కౌతూహలసమన్వితః=కోర్కెతోఁ గూడినవాఁడై; తస్య=ఆ; శబ్దస్య=ధ్వనియొక్క; నిశ్చయం=తత్త్వమును; కథయామాస=చెప్పెను.

రాముని మాటవిని, ధర్మాత్ముండగు విశ్వామిత్రుఁడు, కౌతుకముతోఁ గూడినవాఁడై, ఆధ్వనికిం గల కారణమును, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కైలాసపర్వతే రామ మనసా నిర్మితం సరః
బ్రహ్మణా నరశార్దూల తేనేదం మానసం సరః. ౭

టీక॥ రామ = రాముఁడా! కైలాసపర్వతే = కైలాసపర్వతమందు; బ్రహ్మణా = బ్రహ్మదేవుని చేత; మనసా = మనస్సుచేత; సరః = గుంట; నిర్మితం = నిర్మింపఁబడినది. నరశార్దూల = పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన రాముఁడా! తేన = ఆమనస్సుచే నిర్మింపఁబడుటచేత; ఇదం = ఈ; సరః = గుంట; మానసం = మానససరస్సను పేరుగలది; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = అయినది.

రాముఁడా! కైలాసపర్వతంబున, బ్రహ్మదేవుఁడు తనమనస్సుచేనొకసరస్సుసృజించెను; మనస్సుచే సృజించుటఁబట్టి, యదిమానససరస్సు అని, పేరుపొందినది.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మా త్సుస్రావ సరస స్సాయోధ్యా ముపగూహతే
సరః ప్రవృత్తా సరయూః పుణ్యా బ్రహ్మసర శ్చ్యుతా. ౮

టీక॥ యా (అధ్యాహృతము) = ఏనది; తస్మాత్ = ఆ; సరసః = సరస్సునుండి; సుస్రావ = స్రవించెనో; సా = ఆనది; అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; ఉపగూహతే = చుట్టుకొని యున్నది. సా (అధ్యాహృతము) = ఆనది; సరఃప్రవృత్తా = సరస్సునుండిపుట్టినది, గనుకనే; సరయూః = సరయూ అను పేరుగలది. బ్రహ్మసరశ్చ్యుతా, బ్రహ్మసరః = బ్రహ్మదేవునిసరస్సునుండి, చ్యుతా = జారినది, గనుకనే; పుణ్యా = పవిత్రమైనది.

ఆసరస్సునుండి యొకనదిపుట్టినది; అదియయోధ్యాపట్టణమునావరించి పాఱుచున్నది; అది, సరస్సువలనఁబుట్టినది గాన, సరయూ అను పేరుపొందినది; మఱియు, బ్రహ్మదేవుని సరస్సులోనుండిపుట్టినందునఁ, బవిత్రమైనది. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా యమతుల శ్శబ్దో జాహ్నవీ మభివర్తతే
వారిసంక్షోభజో రామ ప్రణామం నియతః కురు. ౧౦

టీక॥ సా (అధ్యాహృతము)= ఆసరయూనదిః జాహ్నవీం=గంగ నుఃఅభివర్తతే=పొందుచున్నది. అయం=ఈ;అతులః = సరిలేని;శబ్దః = ధ్వని;తస్యాః(సంధియార్షము)=ఆసరయూనదియొక్క;వారిసంక్షోభజః,వారి = జలముయొక్క;సంక్షోభ = కలయుటవలన; జః=పుట్టినది. రామ=రాముఁడా! నియతః= నియమముగలవాఁడవై ప్రణామం= నమస్కారమును; కురు=చేయుము.

ఆసరయూనది, గంగతోఁజేరుచున్నది;ఈగొప్ప శబ్దము, ఆసరయూనదిజలము, గంగాజలముతోఁ గలయుటవలనఁగల్గినది; నీవునియమంబున నీరెండునదులకుం బ్రణామంబు సేయుము.అని,విశ్వామిత్రుఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాంతు తా వుభౌ కృత్వా ప్రణామ మతిధార్మికౌ
తీరం దక్షిణ మాసాద్య జగ్మతు ర్లఘువిక్రమౌ. ౧౧

టీక॥ అతిధార్మికౌ=మిక్కిలిధర్మిష్ఠులగు;తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; తాభ్యాంతు= ఆగంగాసరయూనదులకొఱకు;ప్రణామం= నమస్కారమును; కృత్వా=చేసి; దక్షిణం=దక్షిణపుదిక్కునందలి;తీరం=గట్టును;ఆసాద్య=పొంది; లఘువిక్రమౌ=శీఘ్రమైననడకగలవారలై; జగ్మతుః= పోయిరి.

అతిధార్మికులగు నారామలక్ష్మణులిద్దఱు, గంగాసరయూనదులకునమస్కరించి, దక్షిణతీరంబుఁజేరి,శీఘ్రంబుగా నడుచుచుఁ, బోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

స వనం ఘోరసంకాశం దృష్ట్వా నృప వరాత్మజః

అవిప్రహత మైక్ష్వాకః పప్రచ్ఛ మునిపుంగవమ్. ౧౨

టీక॥ ఐక్ష్వాకః=ఇక్ష్వాకువంశమునందుఁబుట్టిన; సః=ఆ; నృపవరాత్మజః, నృపవర=రాజశ్రేష్ఠుండగు దశరథునియొక్క, ఆత్మజః=కొడుకైనరాముఁడు; ఘోరసంకాశం=భయంకరముగా నుండునదియును; అవిప్రహతం = త్రొక్కఁబడనిదియునగు; వనం=అడవిని; దృష్ట్వా=చూచి; మునిపుంగవం= మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుని; పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

ఇక్ష్వాకువంశమునంబుట్టిన దశరథపుత్త్రుఁడగు నారాముఁడు, భయంకరంబును, బాదసంచారము లేమిచేఁద్రొక్కఁబడనిదియునగునడవింజూచి, మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రునిట్లని, యడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహో వన మిదం దుర్గం ఝిల్లికాగణనాదితమ్
భైరవైశ్శ్వాపదైః పూర్ణం శకుంతై ర్దారుణారుతైః. ౧౩
నానాప్రకారై శ్శకునై ర్వాశ్యద్భి ర్భైరవస్వనైః
సింహవ్యాఘ్రవరాహైశ్చ వారణై శ్చోపశోభితమ్. ౧౪
ధవాశ్వకర్ణకకుభై ర్బిల్వతిందుకపాటలైః
సంకీర్ణం బదరీభిశ్చ కిం న్వేత ద్దారుణం వనమ్. ౧౫

టీక॥ ఇదం=ఈ, వనం=అడవి; దుర్గం = ప్రవేశింపనశక్యముగానును; ఝిల్లికాగణనాదితం, ఝిల్లికాగణ= ఈలపురుగుల సమూహముచేత, నాదితం=ధ్వనింపఁజేయఁబడినదిగాను; భైరవైః=భయంకరములగు; శ్వాపదైః = క్రూరమృగములచేతను; దారుణారుతైః, దారుణ=భయంకరమగు, ఆరుతైః=ధ్వనిగల; శకుంతైః=భాసపక్షులచేతను; పూర్ణం=నిండినదిగాను; భైరవస్వనైః = భయంకరధ్వనిగలవియును; వాశ్యద్భిః=కుత్సితముగానఱచుచున్నవియును; నానాప్రకా

రైః=నానావిధములైనవియునగు; శకునైః = పక్షులచేతను;సింహవ్యాఘ్రవరాహైశ్చ= సింహముల చేతను పెద్దపులులచేతనుపందులచే తను; వారణైశ్చ=ఏనుఁగులచేతను; ఉపశోభితం = ప్రకాశించుచున్నది గాను; ధవాశ్వకర్ణకకుభైః, ధవ= చండ్రచెట్లచేతను, అశ్వకర్ణ=ఇనుమద్దిచెట్లచేతను,కకుభైః=ఏఱుమద్దిచెట్లచేతను; బిల్వతిందుకపాటలైః,బిల్వ = మారేడుచెట్లచేతను,తిందుక=తుమికిచెట్లచేతను, పాటలైః= కలిగొట్టుచెట్లచేతను; బదరీభిశ్చ= రేఁగుచెట్లచేతను; సంకీర్ణం= వ్యాపింపఁబడినదిగాను; భవతి=అగుచున్నది. అహో = ఆశ్చర్యము!ఏతత్ =ఈ; దారుణం=భయంకరమైన; వనం=అడవి=కిన్ను=ఏమిటిది?

ఈయడవి,ప్రవేశింపనశక్యమై, ఈలపురుగుల గుంపుచే శబ్దాయమానమై, భయంకరంబులగుక్రూరమృగంబులును దారుణంబుగానఱచుభాస పక్షులునుంగలిగి , మఱియు, భయంకరంబుగాధ్వనించునట్టినానావిధంబులగు పక్షులచేతసింహవ్యాఘ్ర వరాహంబులచేత నేనుంగులచేతఁబూర్ణంబై, చండ్రయినుమద్దియేఱుమద్దిమారేడు తుమ్మికి కలిగొట్టురేఁగుమొదలగు వృక్షంబులనిండియున్నది;ఆశ్చర్యము!భయంకరంబగు నీయడవిపేరేమి? అనిరాముఁడడిగెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహామునిః
శ్రూయతాం వత్స కాకుత్స్థ యస్యైత ద్దారుణం వనమ్. ౧౬

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావముగలవాఁడును; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనమునియునగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు;తం= ఆరామునిఁగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను. కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశమునఁబుట్టిన;వత్స=చిన్నవాఁడా!ఏతత్ = ఈ; దారుణం=భయంకరమైన;వనం=అడవి; యస్య=ఏప్రాణిదో; సః(అధ్యాహృతము)= ఆప్రాణి; శ్రూయతాం=వినఁబడుఁగాక.

మహాప్రభావుండగువిశ్వామిత్ర

మహాముని, రామునింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను: రాముఁడా! భయంకరంబగునీవనంబే ప్రాణిదో, ఆప్రాణింజెప్పెద; వినుము. అని, తాత్పర్యము.

ఏతౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ పూర్వ మాస్తాం నరోత్తమ
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ దేవనిర్మాణ నిర్మితౌ. ౧౭

టీక ॥ నరోత్తమ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనరాముఁడా! దేవనిర్మాణనిర్మితౌ, దేవనిర్మాణ=దేవతలయొక్క-పనివంటిపనిచేత, నిర్మితౌ=నిర్మింపఁబడిన; మలదాశ్చ=మలదదేశంబును; కరూశాశ్చ=కరూశదేశంబనియెడు; ఏతౌ=ఈ; జనపదౌ=దేశములు; పూర్వం=మునుపు; స్ఫీతౌ=వృద్ధిఁబొందినవిగా; ఆస్తాం=ఉండినవి.

రాముఁడా! దేవతలుచేయుపనివంటిపనిచేతనిర్మింపఁబడిన, యీమలదకరూశదేశంబులురెండును, మును, ధనధాన్యంబులవృద్ధినొంది, యుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

పురా వృత్రవధే రామ మలేన సమభిప్లుతమ్
క్షుధా చైవ సహస్రాక్షం బ్రహ్మహత్యా సమావిశత్. ౧౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! పురా=మునుపు; వృత్రవధే=వృత్రాసురునిఁజంపుటయనుకుండఁగా; మలేన=అశుచిత్వముచేతను; క్షుధా=ఆఁకలిచేతను; సమభిప్లుతం=వ్యాపింపఁబడిన; సహస్రాక్షం=వేయికన్నులుగలయింద్రుని; బ్రహ్మహత్యా=బ్రహ్మహత్యాపాపము; సమావిశత్=పొందెను.

రాముఁడా! పూర్వము, ఇంద్రుఁడు వృత్రాసురుని జంపిన పిమ్మట, నాయింద్రుఁడు, అశుచిత్వము నాఁకలి యును గల్గి, బ్రహ్మహత్యాపాపము నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తే మింద్రం స్నాపయన్ దేవా ఋషయశ్చ తపోధనాః

కలశైః స్నాపయామాసు ర్మలంచాస్య ప్రమోచయన్. ౧౯

టీక॥ దేవాః=దేవతలు; తపోధనాః=తపస్స్వధనముగాఁగలు; ఋషయశ్చ=ఋషులును. తం = ఆ; ఇంద్రం=ఇంద్రుని; స్నాపయన్ (పుణ్య తీర్థంబులచేత) స్నానముచేయించిరి. కలశైః=(మంత్రపూతంబులగు) కలశంబులచేత ; స్నాపయామాసుః=స్నానముచేయించిరి. అస్య=ఈయింద్రునియొక్క; మలంచ=అశుచిత్వమును, (చకారముచే) ఆఁకలిని; ప్రమోచయన్=విడిపించిరి.

దేవతలునుదపోధనులగు ఋషులును, అయింద్రునిగంగాది పుణ్యతీర్థంబులనభిషేకించి, పిమ్మట, మంత్రపూతంబు లగు కలశజలంబుల స్నానముచేయించి, యతనియశుచిత్వమునాఁకలినివిడిపించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహ భూమ్యాం మలం దత్వా దత్వా కారూశ మేవచ
శరీరజం మహేంద్రస్య తతో హర్షం ప్రపేదిరే. ౨౦

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆదేవతలును ఋషులును; ఇహ=ఈ; భూమ్యాం=ప్రదేశమందు; మహేంద్రస్య= దేవేంద్రునియొక్క; శరీరజం=దేహమందుఁబుట్టిన; మలం=అశుచిత్వమును; దత్వా=ఇచ్చి; కారూశమేవచ= ఆఁకలిని; దత్వా=ఇచ్చి; తతః=అటుపిమ్మట; హర్షం= సంతసమును; ప్రపేదిరే=పొందిరి.

ఆదేవతలునుఋషులును, ఇంద్రునిశరీరమునందుఁబుట్టిన యశుచిత్వమునాఁకలి నీదేశంబునవిడచి, యంతట, సంతసమునొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

నిర్మలో నిష్కరూశశ్చ శుచి రింద్రో యదాభవత్
దదౌ దేశస్య సుప్రీతో వరం ప్రభు రనుత్తమమ్. ౨౧

టీక॥ ప్రభుః=రాజైన; ఇంద్రః=ఇంద్రుఁడు; యదా=ఎప్పుఁడు;

నిర్మలాః = అశుచిత్వములేనివారై; నిష్కరూశాశ్చ = అంకిలిలేనివారై; శుచిః = పరిశుద్ధుండుగా; అభవత్ = ఆయెనో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; సుప్రీతాః = మిక్కిలి సంతసించిన వారై; దేశస్య = దేశమునకు; అనుత్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠమయినవరము లేనిదగు; వరం = వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను.

ప్రభువైనయింద్రుండు, ఎప్పుడు తాను, మలము నాంకలివిడిచి పరిశుద్ధుండయ్యెనో, అప్పుడు, చాలసంతసించి, యీదేశమునకు శ్రేష్ఠమయినవరంబొసంగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ ఖ్యాతిం లోకే గమిష్యతః
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ మమాంగమలధారిణౌ. ౨౨

టీక॥ మమ = నాయొక్క; అంగమలధారిణౌ, అంగ = శరీరమునందలి, మల = మలమును (ఇది కారూశమునకు నుపలక్షణము) కారూశమును, ధారిణౌ = ధరించియున్న; ఇమౌ = ఈ; జనౌ = దేశములు; స్ఫీతౌ = వృద్ధిబొందినవై; మలదాశ్చ = మలదములనియు (మలంద్యతీతిమలదః, మలమును ఖండించునది కావున మలదమనంబడును); కరూశాశ్చ = కరూశములనియును (కరూశమస్యాస్తీతికరూశః కరూశము గలది కరూశమనం బడును); లోకే = ప్రపంచమునందు; ఖ్యాతిం = ప్రసిద్ధిని; గమిష్యతః = పొందంగలవు.

నాదేహంబునంగల్గిన మలంబు నాంకలినిధరించినయీదేశంబులు, ధనధాన్యాదికంబులవృద్ధినొంది, నాదేహమలమునుఖండించుటం బట్టిమలదంబులనియు, నాకరూశమునుగ్రహించుటం బట్టి, కరూశంబు లనియు, లోకంబునంబ్రసిద్ధివహింపంగలవు. అనియింద్రుండువరంబిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాధు సాధ్వితి తం దేవాః పాకశాసన మబ్రువన్
దేశస్య పూజాం తాం దృష్ట్వా కృతాం శక్రేణ ధీమతా. ౨౩

టీక॥ ధీమతా = బుద్ధిశాలియగు; శక్రేణ = ఇంద్రునిచేత; కృతాం=చేయఁబడిన; తాం=ఆ; దేశస్య=దేశముయొక్క; పూజాం=పూజను; వృష్ట్వా=చూచి; దేవాః=దేవతలు; తం=ఆ; పాకశాసనం=పాకాసురునిశిక్షించిన దేవేంద్రునిఁ గూర్చి; సాధుసాధు=బాగుబాగు; ఇతి=అని; అబ్రువన్=పల్కిరి.

ధీమంతుఁడగునింద్రుఁడు దేశమునుబూజించినది చూచి, దేవతలాయింద్రుని, బాగుబాగని, కొనియాడిరి. అని. తాత్పర్యము.

ఏతౌ జనపదౌ స్ఫీతౌ దీర్ఘకాల మరిందమ
మలదాశ్చ కరూశాశ్చ ముదితౌ ధనధాన్యతః. ౨౪

టీక॥ అరిందమ=శత్రువులనణఁగఁద్రొక్కు రాముఁడా! ఏతౌ=ఈ; మలదాశ్చ=మలదంబులును; కరూశాశ్చ=కరూశంబులునను; జనపదౌ=దేశములు; దీర్ఘకాలం=పెద్దకాలము; స్ఫీతౌ=వృద్ధిఁబొందినవిగాను; ధనధాన్యతః=ధనంబునధాన్యంబునను; ముదితౌ=సంతసించినవిగాను; అభూతాం(అధ్యాహృతము)=ఉండినవి.

శత్రువులం జంపునట్టి రాముఁడా! ఈమలదంబులుకరూశంబులునను దేశంబులు పెద్దకాలము వఱకు, వృద్ధినొంది ధనధాన్యంబులసంతుష్టినొందియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య యక్షీ వై కామరూపిణీ
బలం నాగసహస్రస్య ధారయంతీ తదాహ్యాభూత్. ౨౫
తాటకానామ భద్రం తే భార్యా సుందస్య ధీమతః
మారీచో రాక్షసః పుత్రో యస్యా శ్శక్రపరాక్రమః. ౨౬

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; కస్యచిత్=ఒకానొక; కాలస్యతు=కాల

ముకాఁగానే; కామరూపిణీ=ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలదియును; తదాహి=అప్పుడే,అనఁగా, పుట్టినప్పుడే; నాగసహస్రస్య = వెయ్యేనుఁగులయొక్క; బలం= లావును; ధారయంతీ= ధరింపుచున్నదియును; ధీమతః=బుద్ధిశాలియగు; సుందస్య=సుందునియొక్క; భార్యా=భార్యయునగు; రాక్షసః= రక్కసుండును; శక్రపరాక్రమః=ఇంద్రునియొక్కపరాక్రమమువంటి పరాక్రమముగలవాఁడునగు; మారీచః=మారీచుఁడు; యస్యాః=ఎవ్వతెయొక్క; పుత్రః=కొడుకో; సా(అధ్యాహృతము)=అట్టి; తాటకానామ=తాటకయనుపేరుగల; యక్షీ=యక్ష(స్త్రీ) ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); అభూత్=కల్గినది. తే=నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

అంతఁ గొంతకాలముగడచినపిదపఁ, గామరూపిణియును, బుట్టినప్పుడె, వెయ్యేనుఁగులబలముగల్గియుండినదియును, ధీమంతుండగు సుందుని భార్యయునగు తాటకయను నొక్కయక్ష(స్త్రీ), పుట్టినది; అది పదప, రాక్షసుండును ఇంద్రునితో సరివచ్చుపరాక్రమము గలవాఁడునగు మారీచుండు కొడుకయ్యెను; నీకా తాటకామారీచులవలని భయంబు గలుగకుండుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

వృత్తబాహు ర్మహావీర్యో విపులాస్యతను ర్మహాన్
రాక్షసో భైరవాకారో నిత్యం త్రాసయతే ప్రజాః. ౨౬

టీక ॥ వృత్తబాహుః=గుండ్రములైనచేతులుగలవాఁడును; మహావీర్యః=గొప్పపరాక్రమముగలవాఁడును; విపులాస్యతనుః, విపుల=విశాలములైన, ఆస్య=ముఖమును, తనుః=శరీరమునుంగలవాఁడును; మహాన్=గొప్పవాఁడును; భైరవాకారః=భయంకరమైన యాకారముగలవాఁడునగు; రాక్షసః=రాక్షసుఁడైనమారీచుఁడు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; ప్రజాః = జనులను; త్రాసయతే=వెఱపించుచున్నాఁడు.

మహాపరాక్రమశాలియగు, నా మారీచుడు, గుండ్రంబులగు బాహువులును విశాలంబయిన ముఖంబునుం గల్గి, భయంకరాకారుండై, యెల్లప్పుడుం బ్రజలను వెఱపించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ జనపదౌ నిత్యం వినాశయతి రాఘవ
మలదాంశ్చ కరూశాంశ్చ తాటకా దుష్టచారిణీ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునం బుట్టిన రాముడా! దుష్టచారిణీ=దుర్మార్గురాలైన, లేక, దుష్టముగా సంచరించునట్టి; తాటకా=తాటక; ఇమౌ=ఈ; మలదాంశ్చ=మలదంబులును; కరూశాంశ్చ=కరూశంబులు ననియెడి; జనపదౌ=దేశములను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; వినాశయతి=నాశనము సేయుచున్నది.

రాముడా! దుష్టచారిణియగు తాటక, ఈమలదకరూశదేశంబుల, నెల్లప్పుడును, నాశనము సేయుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సేయం పంథాన మావృత్య్వ వస త్యధ్యర్ధయోజనే
అతఏవ నగంతవ్యం తాటకాయా వనం యతః. ౨౮

టీక॥ సా=అట్టి, అనగా, పుట్టినప్పుడె వెయ్యేనుంగులబలముగల్గియుండిన; ఇయం=ఈతాటక; అధ్యర్ధయోజనే, అధ్యర్ధ=సగముఅధికముగాగల; యోజనే = ఆమడదూరంబునందు; పంథానం=మార్గమును; ఆవృత్య (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము) ఆవార్య (ఇది గోవింద రాజపాఠము)=అడ్డగించి; వసతి=వాసము సేయుచున్నది. యతః= ఏమార్గమందు; తాటకాయాః= తాటకయొక్క; వనం=అడవి; అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; అతఏవ=అట్టి, యీమార్గముననే ; నగంతవ్యం=పోబడరాదు.

ఆతాటక, యిక్కడికిఒకటిన్నర ఆమడదూరంబున, మార్గమునడ్డగించి వసింపుచున్నది; అదే తాట

కావనముకావున, నీమార్గంబునమనముపోరాదు. అని, తాత్పర్యము.

స్వబాహుబల మాశ్రిత్య జహీమాం దుష్టచారిణీమ్
మన్నియోగా దిమం దేశం కురు నిష్కంటకం పునః. ౩౦

టీక॥ స్వబాహుబలం,స్వ=స్వీయమైన, బాహు=చేతులయొక్క, బలం=లావును; ఆశ్రిత్య=ఆశ్రయించి;ఇమాం=ఈ;దుష్టచారిణీం=దుర్మార్గురాలైనతాటకను ; జహి=చంపుము. మన్నియోగాత్=నాయాజ్ఞవలన; ఇమం= ఈ; దేశం=దేశమును; పునః = మరల;నిష్కంటకం=ఉపద్రవములేనిదిగా; కురు=చేయుము.

నీవు, స్వబాహుబలంబు నాశ్రయించి, దుష్టచారిణియగు నీతాటకంజంపుము; నాపంపున,నీదేశమును మునుపటివలె , నిరుపద్రవముగాఁజేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

నహ్యా కశ్చి దిమం దేశం శక్నో త్యాగంతు మీదృశమ్
యక్షిణ్యా ఘోరయా రామ ఉత్సాదిత మసహ్యయా. ౩౧

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఘోరయా=భయంకరురాలును; అసహ్యయా= ఇతరులచే, సహింపఁగూడనిదియునగు; యక్షిణ్యా=యక్షస్త్రీయగుతాటకచేత; ఉత్సాదితం=నిర్జనముగాఁజేయఁబడిన; ఈదృశం= ఇట్టిపవిత్రమైన; ఇమం= ఈ; దేశం=దేశమును; ఆగంతుం=పొందుటకు; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడైనను; నశక్నోతిహి=సమర్థుఁడు కాఁడుగదా!

రాముఁడా!ఎవ్వరికిని సహింపఁగూడనిభయంకరియగు నీతాటకచే నిర్జనముగాఁజేయఁబడిన యిట్టిపుణ్య దేశమును ప్రవేశించుటకెవ్వండును సమర్థుఁడుగాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం యథైత ద్దారుణం వనమ్
యక్ష్యాచోత్సాదితం సర్వ మద్యాపి న నివర్తతే. ౩౨

టీక॥యథా=ఎట్లు; ఏతత్=ఈ; వనం=అడవి; దారుణం=భయంకరమయినదో; యక్ష్యా=తాటకచేత;సర్వం=అంతయును; ఉత్సాదితంచ=నిర్జనముగాఁజేయఁబడినదో;అద్యాపి=ఇప్పటికిని; ననివర్తతే= సరిపడలేదో; తత్=(అధ్యాహృతము)ఆ; ఏతత్=ఈ వృత్తాంతము; సర్వం=అంతయు నః; తే=నీకు;ఆఖ్యాతం=చెప్పఁబడినది.

ఈవనము, ఎట్లుభయంకరమైనదో,ఎట్లుతాటకచేతవిజనముగాఁజేయఁబడినదో, ఎట్లు, ఇప్పటికిని, ఆలాగేయున్నదో;ఆవృత్తాంతమంతయు:నునీకుఁజెప్పితిని.అని,విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ చతుర్వింశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

పంచవింశసర్గ ప్రారంభః.

అథ తస్యాప్రమేయస్య మునేర్వచన ముత్తమమ్
శ్రుత్వా పురుషశార్దూలః ప్రత్యువాచ శుభాం గిరమ్. ౧

టీక॥ అథ=పిమ్మట; అప్రమేయస్య=కొలతపెట్టరాని; తస్య=ఆ; మునేః=విశ్వామిత్రునియొక్క; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; పురుషశార్దూలః= పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముఁడు; శుభాం=మంగళకరంబైన; గిరం=మాటను; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

అంత, నప్రమేయంబగుపరిభావముగలవిశ్వామిత్రుని యుత్తమంబగుమాటవిని, పురుషశ్రేష్ఠుండయిన రాముండు, ఇట్లని, మనోహరంబుగాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

అల్పవీర్యా యదా యక్షాః శ్రూయంతే మునిపుంగవ
కథం నాగసహస్రస్య ధారయ త్యబలా బలమ్. ౨

టీక॥ మునిపుంగవ= మునిశ్రేష్ఠుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! యదా=ఏకారణమువలన; యక్షాః=యక్షులు; అల్పవీర్యాః= కొంచెముబలముగలవారలుగా; శ్రూయంతే= వినఁబడుచున్నారో; తత్= (అధ్యాహృతము) ఆకారణంబున; కథం=ఎట్లు; అబలా=స్త్రీ; నాగసహస్రస్య = వెయ్యేనుఁగులయొక్క; బలం=లావును; ధారయతి=ధరించుచున్నది?

మునిశ్రేష్ఠుఁడవైన విశ్వామిత్రుఁడా! యక్షులల్పవీర్యులని ప్రసిద్ధము; అందు, బలములేమిచే, అబలయనిచెప్పఁబడు స్త్రీకి, వెయ్యేనుంగులబలమెట్లున్నది? అని, రాముఁడడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రో ౽బ్రవీ ద్వాక్యం శృణు యేన బలోత్తరా
వరదానకృతం వీర్యం ధారయ త్యబలా బలమ్. ౩

టీక॥ విశ్వామిత్రః = విశ్వామిత్రుఁడు; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. యేన = దేనిచేత; బలోత్తరా = బలముచేనధికురాలో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ కారణమును; శృణు = వినుము. వరదానకృతం = వరదానంబుచేఁజేయఁబడిన; బలం = బలము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్నది. గనుక; అబలా = (స్త్రీ); బలం = బలమును; ధారయతి = ధరించుచున్నది.

విశ్వామిత్రుండు చెప్పెను. తాటకకు బలంబు గలిగి నందుకుం గల కారణంబువినుము; ఆయక్షకు వరదానంబునఁబలంబుగల్గినది; కాఁబట్టి, (స్త్రీ) యైనను బలాఢ్యురాలుగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వ మాసీ న్మహాయక్ష స్సుకేతు ర్నామ వీర్యవాన్
అనపత్య శ్శుభాచార స్సచ తేపే మహ త్తపః. ౪

టీక॥ పూర్వం = మునుపు; వీర్యవాన్ = పరాక్రమముగలవాఁడును; అనపత్యః = సంతానములేనివాఁడును; శుభాచారః = మంగళకరమైన యాచారముగలవాఁడునగు; సుకేతు ర్నామ = సుకేతువు అనెడు; మహాయక్షః = గొప్పయక్షుఁడు; ఆసీత్ = ఉండెను. సచ = వాఁడును; మహత్ = గొప్పదగు; తపః = తపస్సును; తేపే = తపించెను.

పూర్వము; పరాక్రమశాలియగు సుకేతుండను మహాయక్షుండొకఁడు, మంచియాచారముగల్గి, యనపత్యుండై, యుండెను; వాఁడు సంతానార్థముగా గొప్పతపస్సుచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

పితామహస్తు సుప్రీత స్తస్య యక్షపతే స్తదా
కన్యారత్నం దదౌ రామ తాటకా నామ నామతః. ౫

టీక॥ రామ = రాముఁడా! తదా = అప్పుడు; పితామహస్తు = బ్రహ్మ దేవుండును; సుప్రీతః = మిక్కిలి సంతసించినవాఁడై; తస్య = ఆ; యక్షపతేః = యక్షులకుఁ బ్రభువగు సుకేతునకు; నామతః = పేరువలన; తాటకానామ = తాటకయని ప్రసిద్ధమైన; కన్యారత్నం = శ్రేష్ఠమయిన కొమార్తెను; దదౌ = ఇచ్చెను.

రాముఁడా! అప్పుడు, బ్రహ్మదేవుండును, చాలసంతసించి, యాయక్షపతియగు సుకేతునకు, తాటకయనెడుకొమార్తెనిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదౌ నాగసహస్రస్య బలం చాస్యాః పితామహః
నత్వేవ పుత్రం యక్షాయ దదౌ బ్రహ్మా మహాయశాః. ౬

టీక॥ పితామహః = బ్రహ్మదేవుఁడు; అస్యాః = ఈ తాటకకు; నాగసహస్రస్య = వెయ్యేనుంగులయొక్క; బలంచ = బలమును(చకారము చేఇతరవరములను); దదౌ = ఇచ్చెను. మహాయశాః = గొప్పకీర్తిగల; బ్రహ్మా = బ్రహ్మదేవుఁడు; యక్షాయ = యక్షుండగుసుకేతుని కొఱకు; పుత్రంతు = కొడుకునుమాత్రము; నదదావేవ = ఇవ్వనేలేదు.

బ్రహ్మదేవుండీతాటకకువెయ్యేనుంగులబలముసైతమునిచ్చెను; సుకేతునకుఁగొడుకునుమాత్రము, బ్రహ్మదేవుండివ్వనేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

తాంతు జాతాం వివర్ధంతీం రూపయౌవనశాలినీమ్
ఝర్ఝరపుత్రాయ సుందాయ దదౌ భార్యాం యశస్వినీమ్. ౭

టీక॥ సుకేతుః (అధ్యాహృతము) = సుకేతువు; జాతాం = పుట్టినదియును; వివర్ధంతీం = చక్కఁగావృద్ధిఁబొందుచున్నదియును; రూపయౌవనశాలినీం, రూప = సౌందర్యముచేతను, యౌవన = యౌవనముచేతను, శాలినీం = ప్రకాశించునదియును; యశస్వినీం = మంచికీర్తిగలది

యునగు; తాం = ఆతాటకను; ఝర్ఝపుత్రాయ = ఝర్ఝునికొడుకైన; సుందాయ = సుందునికొఱకు; భార్యాం = భార్యనుగా; దదౌ = ఇచ్చెను.

సుకేతుం, డిట్లు, పుట్టి, పెరుఁగుచు, సౌందర్య యౌవనంబులనొప్పుచు, మంచికీర్తిగలిగియున్న, యాతాటకను, ఝర్ఝపుత్రుండగుసుందునకిచ్చి, పెండ్లిగావించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కస్యచి త్త్వథ కాలస్య యక్షీ పుత్ర మజాయత
మారీచం నామ దుర్ధర్షం యశ్శాపా ద్రాక్షసోభవత్. ౭

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; కస్యచిత్=ఒకానొక; కాలస్యతు=కాలముకాఁగానే; యక్షీ=యక్షస్త్రీయగుతాటక; యః = ఎవఁడు; శాపాత్=శాపమువలన; రాక్షసః=రాక్షసుఁడుగా; అభవత్=ఆయెనో; తం (అధ్యాహృతము)=అట్టి; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁగూడని; మారీచం నామ=మారీచుఁడనెడు; పుత్రం=కొడుకును; అజాయత=కనెను.

అంతఁ, గొంత కాలముగడచినపిదప, తాటక, శాపంబువలన రాక్షసత్వంబుఁబొందిన మారీచుండనియెడునొకపరాక్రమశాలియగుకుమారునిఁగనెను. అని, తాత్పర్యము.

సుందే తు నిహతే రామ సాఽగస్త్య మృషిసత్తమమ్
తాటకా సహపుత్రేణ ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి. ౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! సుందే=సుందుఁడు; నిహతే తు = అగస్త్యునిచేత, చంపఁబడఁగానే; సా=ఆ; తాటకా = తాటక; పుత్రేణసహ=కొడుకుతోఁగూడ; ఋషిసత్తమం = ఋషిశ్రేష్ఠుండగు ; అగస్త్యం = అగస్త్యుని; ప్రధర్షయితుం=ఎదిరించుటకు; ఇచ్ఛతి(భూతార్థమందులట్)=కోరెను.

అగస్త్యునిచేసుందుఁడుచంపఁబ

డఁగానే, తాటకమారీచునింగూడి, కోపించి, ఋషిసత్తముండగునగస్త్యునిధర్షింపఁగోరెను.
అని, తాత్పర్యము.

భక్షార్థం జాతసంరంభా గర్జంతీ సాభ్యధావత

టీక॥ సా=ఆతాటక; జాతసంరంభా, జాత=పుట్టిన; సంరంభా=వేగిర పాటుగలదై; గర్జంతీ=అఱచుచు; భక్షార్థం= భక్షించుటకొఱకు; అభ్యధావత=అగస్త్యునిపైకి, పరుగెత్తెను.

ఆతాటక, వేగముగలదై, యఱచుచు, నాయగస్త్యునిపైకిఁబరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపతంతీంతు తాం దృష్ట్వా అగస్త్యో భగవానృషిః. ౧౦
రాక్షసత్వం భజస్వేతి మారీచం వ్యాజహార సః

టీక॥ ఆపతంతీం=పైకి, వచ్చుచున్న; తాం=ఆతాటకను; దృష్ట్వాతు=చూచినంతనే; భగవాన్=భగవంతుఁడైన; ఋషిః=ఋషియగు; సః=ఆ; అగస్త్యః=అగస్త్యుఁడు; రాక్షసత్వం = రాక్షసుండగుటను; భజస్వ=పొందుము; ఇతి=అని; మారీచం=మారీచునిఁగూర్చి; వ్యాజహార=చెప్పెను.

ఆతాటక, పైకివచ్చుటంజూచినంతనే; భగవంతుండగు నాయగస్త్యమహర్షి, రాక్షసుండవుగమ్మని, మారీచునిశపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

అగస్త్యః పరమక్రుద్ధ స్తాటకామపి శప్తవాన్. ౧౧
పురుషాదీ మహాయక్షీ విరూపా వికృతాననా
ఇదం రూపం విహాయాథ దారుణం రూపమస్తుతే. ౧౨

టీక॥ అగస్త్యః=అగస్త్యుఁడు; పరమక్రుద్ధః= మిక్కిలియుఁగోపించినవాఁడై; త్వం = నీవు; ఇదం=ఈ; రూపం=రూపును; విహాయ=విడిచి; పురుషాదీ=మనుష్యులభక్షించు దానవుగా; మహాయక్షీ=గొప్పయక్ష(స్త్రీ)గా; విరూపా=వికృతరూపముగలదానవుగా; వికృతాననా, వికృత=రోఁతయయిన, ఆననా=ముఖముగల దానవుగా; భవ(అధ్యాహృతము)=కమ్ము. అథ=ఇంకమీఁద; తే=నీకు, దారుణం = భయంకరమగు; రూపం=రూపము; అస్తు= అగుఁగాక. ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; తాటకామపి= తాటకనుంగూడ; శప్తవాన్=శపించెను.

అగస్త్యుండు, చాలఁగోపించి, "నీవీరూపమునువిడిచి, మనుష్యమాంసమునుభక్షించుచు, మహాయక్షివై, వికృతంబగు శరీరంబును ముఖంబునుంగలిగి, యుండుము; ఇంకమీఁద, నీకుభయంకరంబగు రూపముగలుగుఁగాక," అని, తాటకనుంగూడ, శపించెను. అని, తాత్పర్యము.

సైషా శాపకృతామర్షా తాటకా క్రోధమూర్ఛితా
దేశ ముత్సాదయ త్యేన మగస్త్యచరితం శుభమ్. ౧౩

టీక॥ సా=అట్టి; ఏషా = ఈ; తాటకా=తాటక; శాపకృతామర్షా, శాప = శాపముచే, కృత=చేయఁబడిన, అమర్షా= ఓర్వమిగలదై; క్రోధమూర్ఛితా, క్రోధ= కోపముచేత, మూర్ఛితా=వ్యాపింపఁబడినదై; అగస్త్యచరితం= అగస్త్యునిచేసంచరింపఁబడినదియును; శుభం= మంగళకరమయినదియునగు; ఏనం=ఈ; దేశం=దేశమును; ఉత్సాదయతి = నిర్జనముగాఁజేయుచున్నది.

ఆ తాటక, శాపంబు సహింపక, కోపంబువహించి, పూర్వంబగస్త్యునియునికిపట్టయియుండినమంగళకరంబగునీదేశంబునంతయు నిర్జనముగాఁజేయుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏనాం రాఘవ దుర్వృత్తాం యక్షీం పరమ దారుణామ్

గోబ్రాహ్మణ హితార్థాయ జహి దుష్ట పరాక్రమామ్. ౧౪

టీక॥ రాఘవ=రఘువంశమునఁ బుట్టినరాముఁడా! దుర్వృత్తాం=దురాచారము గలదియును; పరమదారుణాం = మిక్కిలిభయంకరురాలును; దుష్టపరాక్రమాం, దుష్ట=దుష్టమైన, పరాక్రమాం= వీర్యముగలదియునగు; ఏనాం=ఈ; యక్షీం =యక్షస్త్రీయైనతాటకను;గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ, గో=ఆవులయొక్కయు, బ్రాహ్మణ=బ్రాహ్మణులయొక్కయు, హిత=మేలనెడు, అర్థాయ = ప్రయోజనముకొఱకు; జహి=చంపుము.

రాముఁడా! గోబ్రాహ్మణుల మేలుకొఱకు,దురాచారయై పరమభయంకరయైదుస్సహమగు పరాక్రమముగలిగియున్న యీతాటకం జంపుము.

అని, తాత్పర్యము.

నహ్యేనాం శాపసంస్పృష్టాం కశ్చి దుత్సహతే పుమాన్
నిహంతుం త్రిషు లోకేషు త్వా మృతే రఘునందన. ౧౫

టీక॥ రఘునందన=రాముఁడా! శాపసంస్పృష్టాం= శాపముచేత వ్యాపింపఁబడినట్టి; ఏనాం=ఈతాటకను;నిహంతుం=చంపుటకు;త్వామృతే=నిన్నువిడిచి; త్రిషు=మూఁడైన; లోకేషు=లోకములయందును;కశ్చిత్ =ఒకానొక;పుమాన్=పురుషుఁడును; నోత్సహతేహి=ఉత్సహింపఁడు.గదా!

రాముఁడా! నీవుదక్క,శాపంబుచేఁగోపించియుండు నీతాటకం జంపుటకు,మూఁడులోకంబులందెవ్వండునుశక్తుండుకాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

నహి తే స్త్రీ వధకృతే ఘృణా కార్యా నరోత్తమ
చాతుర్వర్ణ్య హితార్థాయ కర్తవ్యం రాజసూనునా. ౧౬

టీక॥ నరోత్తమ=మనుష్యశ్రేష్ఠుఁడవైనరాముఁడా! స్త్రీవధకృతే, స్త్రీవధ=ఆఁడుదానిచంపుటయొక్క, కృతే=చేయుటయందు; ఘృణా=జుగుప్స; తే=నీకు; నకార్యాహి = చేయఁదగినదికాదుగదా ! రాజసూనునా = రాచకొమరుఁడగువానిచేత; చాతుర్వర్ణ్యహితార్థాయ, చాతుర్వర్ణ్య=నాలుగవర్ణములయొక్క, హిత=మేలనెడు, అర్థాయ=ప్రయోజనముకొఱకు; కర్తవ్యం= చేయఁబడవలసినది.

రాముఁడా! నీవాఁడుదానిం జంపవలయునని జుగుప్స సేయవలదు, రాజపుత్రుండగువాఁడు, నాలుగువర్ణములకును హితమయినకార్యమునునవశ్యము, సేయవలయు.

అని; తాత్పర్యము.

నృశంస మనృశంసం వా ప్రజారక్షణకారణాత్
పాతకం వా సదోషంవా కర్తవ్యం రక్షతా సతా. ౧౮

టీక॥సతా=ధర్మిష్ఠుఁడైన;రక్షతా=రక్షించునట్టిరాజుచేత; ప్రజారక్షణకారణాత్, ప్రజా = జనులయొక్క, రక్షణ=రక్షించుటయనెడు, కారణాత్=కారణమువలన; నృశంసం=క్రూరమైనదిగాని;అనృశంసంవా =క్రూరముకానిదిగాని; పాతకంవా=మహాపాపమైనదిగాని; సదోషంవా=అపవాదముతోఁగూడినదిగాని; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలయును.

ధార్మికుండై ప్రజలరక్షించునట్టి రాజు, ప్రజలరక్షింపవలసియుండుటంబట్టి,క్రూరమైనదిగాని,క్రూరము కానిదిగాని, మహాపాపముగాని,అపవాదము వచ్చునదిగాని, యేదిప్రజలకుహితమో, దానినవశ్యము, సేయవలయును. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యభారనియుక్తానా మేష ధర్మ స్సనాతనః
అధర్మ్యాం జహి కాకుత్స్థ ధర్మోహ్యస్యా న విద్యతే. ౧౯

టీక॥ ఏషః=ఇది; రాజ్యభారనియుక్తానాం, రాజ్య=దొరతనముయొక్క, భార=భరించుటయందు, నియుక్తానాం= నియోగింపఁబడినట్టివారలయొక్క; సనాతనః=నిత్యమైన; ధర్మః=ధర్మము. కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశమునంబుట్టిన రాముఁడా! అధర్మ్యాం=అధర్మముగల తాటకను; జహి=చంపుము. అస్యాః=ఈతాటకకు; ధర్మః=ధర్మము; నవిద్యతేహి=లేదుగదా!

ప్రజారక్షణనిమిత్తమై, యేకార్యమైనను జేయుట, రాజ్యభారము నువహించియుండువారికి, యెడతెగని ధర్మము; అధర్మములోనుండునీ తాటకం జంపుము; ఈ తాటక కెంతమాత్రమును ధర్మము లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రూయతే హి పురా శక్రో విరోచనసుతాం నృప
పృథివీం హంతుమిచ్ఛంతీం మంథరా మభ్యసూదయత్. ౧౯

టీక॥ నృప=రాజా! పురా=మునుపు; శక్రః=ఇంద్రుఁడు; పృథివీం=భూమిని; హంతుం=చంపుటకు; ఇచ్ఛంతీం=కోరుచున్న; విరోచనసుతాం=విరోచనునికూతురైన; మంథరాం=మంథరను; అభ్యసూదయత్=చంపెను; ఇతి=(అధ్యాహృతము) అని; శ్రూయతేహి=వినఁబడుచున్నదిగదా!

రాముఁడా! పూర్వము, విరోచనునికూతురగు మంథర భూమిం జంపఁగోరఁగ నింద్రుండు దానిం జంపెను; అని వినుచున్నారముగదా! అని, తాత్పర్యము.

విష్ణునాపి పురా రామ భృగుపత్నీ దృఢవ్రతా
అనింద్రం లోకమిచ్ఛంతీ కావ్యమాతా నిషూదితా. ౨౦

టీక॥ రామః=రాముఁడా! పురా=మునుపు; విష్ణునాపి= విష్ణువుచేతను; లోకం=ప్రపంచమును; అనింద్రం = ఇంద్రుఁడులేనిదానిఁగా; ఇచ్ఛంతీ= కోరుచున్న; దృఢవ్రతా=స్థిరమైనవ్రతముగల; కావ్య

మాతా=శుక్రునితల్లియైన; భృగుపత్నీ=భృగుమహర్షి యొక్క భార్య; నిషూదితా=చంపఁబడినది.

రాముఁడా! పూర్వము; ప్రపంచములో, నింద్రుఁడె, లేకపోవుఁగా కయనియింద్రునింజంపఁగడంగుటం బట్టి, శుక్రునితల్లియగుభృగుమహర్షి భార్య, విష్ణుదేవునిచేఁజంపఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతై శ్చాన్యైశ్చ బహుభీ రాజపుత్ర మహాత్మభిః
అధర్మసహితా నార్యో హతాః పురుషసత్తమైః. ౨౧

టీక ॥ రాజపుత్ర=రాచకొమరుఁడవైనరాముఁడా! ఏతైశ్చ=ఇప్పుడు చెప్పఁబడినవారును; అన్యైశ్చ=ఇతరులునగు; బహుభిః=అనేకులయిన; మహాత్మభిః=మహాత్ములగు; పురుషసత్తమైః= పురుషశ్రేష్ఠులచేత; అధర్మసహితాః=అధర్మముతోఁగూడిన; నార్యః=స్త్రీలు; హతాః=చంపఁబడిరి.

ఇప్పుడు, చెప్పఁబడినవారలు, ఇంకనితరులనేకులు, మహాత్ములగు పురుషశ్రేష్ఠులు, అధర్మములు సేయుస్త్రీలంజంపియున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, పంచవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ పంచవింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

షట్త్రింశస్సర్గప్రారంభః.

మునే ర్వచన మక్లీబం శ్రుత్వా నరవరాత్మజః
రాఘవః ప్రాంజలి ర్భూత్వా ప్రత్యువాచ దృఢవ్రతః. ౧

టీక॥ మునేః = విశ్వామిత్రుని యొక్క; అక్లీబం=వ్యర్థముగాని; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; దృఢవ్రతః=స్థిరమైనవ్రతముగల; నరవరాత్మజః, నరవర=రాజుయొక్క, ఆత్మజః=కొడుకైన; రాఘవః=రఘువంశమునందుఁబుట్టినరాముఁడు; ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడు; భూత్వా= అయి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పినయర్థవంతమగుమాటవిని, దృఢమైనవ్రతముగలరాజపుత్రుఁడగురాముండు, చేమోడ్పుగీలించి యిట్లని బదులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పితు ర్వచన నిర్దేశా త్పితు ర్వచనగౌరవాత్
వచనం కౌశిక స్యేతి కర్తవ్య మవిశంకయా. ౨

టీక॥ పితుః=తండ్రియొక్క; వచననిర్దేశాత్, వచన=మాటయొక్క, నిర్దేశాత్=ఆజ్ఞవలనను; పితుః = తండ్రియొక్క; వచనగౌరవాత్, వచన=మాటయందలి, గౌరవాత్=బహుమానమువలనను; ఇతి=ఇట్లు; కౌశికస్య=విశ్వామిత్రునియొక్క; వచనం=మాట; అవిశంకయా = సందేహాభావముచేత; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలయు.

తండ్రిగారియాజ్ఞవలనను, తండ్రిగారియాజ్ఞయందలిగౌరవంబునను, విశ్వామిత్రుం డాజ్ఞాపించినట్లు, ఎంతమాత్రము సంశయముంచక, చేయవలసినది. అని, తాత్పర్యము.

అనుశిష్టో స్మ్య యోధ్యాయాం గురుమధ్యే మహాత్మనా
పిత్రా దశరథేనా హం నావజ్ఞేయం హి తద్వచః. 3

టీక॥ అయోధ్యాయాం=అయోధ్యయందు; మహాత్మనా=పూజ్యమగుస్వభావముగల; పిత్రా = తండ్రియయిన; దశరథేన= దశరథునిచేత; గురుమధ్యే=ఆచార్యులనడుమ; అహం=నేను; అనుశిష్టః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడను; అస్మి = అగుచున్నాను. తద్వచః=ఆదశరథునిమాట; నావజ్ఞేయంహి = అవమానింపఁదగినదికాదుగదా!

అయోధ్యానగరమందు, మహాత్ముండునుదండ్రియునగు దశరథుండు, వసిష్ఠాదిగురుమధ్యంబున, "విశ్వామిత్రుండు సెప్పినట్లు, చేయుము" అని, నాకాజ్ఞాపించెను; ఆయనమాట, నుల్లంఘింప నలవిగాదు గదా! అని, తాత్పర్యము.

సోహం పితు ర్వచ శ్శ్రుత్వా శాసనా ద్బ్రహ్మవాదినః
కరిష్యామి న సందేహ స్తాటకావధ ముత్తమమ్. ४

టీక॥ పితుః=తండ్రియొక్క; వచః=మాటను; శ్రుత్వా = విని; స్థితః=ఉన్న; సః=అట్టి, అనఁగా, పితృవచనపాలనధురంధరుండనగు; అహం = నేను; బహ్మవాదినః, బ్రహ్మ=వేదమును, వాదినః = చెప్పునట్టి విశ్వామిత్రుని యొక్క, అనఁగా, వేదార్థములనుపదేశించువిశ్వామిత్రునియొక్క; లేక, బ్రహ్మ=బ్రహ్మమును, వాదినః = చెప్పునట్టివిశ్వామిత్రునియొక్క, అనఁగా, బ్రహ్మోపదేశముసేయునట్టివిశ్వామిత్రునియొక్క; శాసనాత్ =ఆజ్ఞవలన; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; తాటకావధం=తాటకయొక్క చంపుటను; కరిష్యామి = చేసెదను. సందేహః=సందియము; న=లేదు.

ఇట్లు, తండ్రియాజ్ఞను వినియున్నవాఁడఁగావునఁ, దండ్రియాజ్ఞం బాలించుట నాకు ముఖ్యవ్రతంబగు

టంజేసి, బ్రహ్మవాదియగువిశ్వామిత్రునియాజ్ఞంబట్టి, తాటకంజంపెదను; సందియంబులేదు.

అని, తాత్పర్యము.

గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ దేశస్యాస్య సుఖాయచ
తవ చైవా ప్రమేయస్య వచనం కర్తు ముద్యతః. ౫

టీక ‖ గోబ్రాహ్మణహితార్థాయ, గో=ఆవులయొక్కయు, బ్రాహ్మణ = బ్రాహ్మణులయొక్కయు, హితార్థాయ=మేలనెడుప్రయోజనముకొఱకు; అస్య=ఈ; దేశస్య=దేశముయొక్క; సుఖాయచ=సుఖముకొఱకును; అప్రమేయస్య=కొలతపెట్టరాని; తవచైవ=నీయొక్కయు; వచనం=మాటను; కర్తుం=చేయుటకు ; అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; ఉద్యతః=సిద్ధుఁడనైతిని.

గోబ్రాహ్మణులకు మేలుగల్గుటకును, ఈదేశమునకుసుఖంబుసిద్ధించుటకొఱకును, మహానుభావుండవగునీపనువుచేయుటకుసిద్ధుఁడనైతి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా ధనుర్మధ్యే బధ్వా ముష్టి మరిందమః
జ్యాశబ్ద మకరో త్తీవ్రం దిశ శ్శబ్దేన నాదయన్. ౬

టీక‖ ఏవం= ఈప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి; అరిందమః=శత్రువుల నణఁగఁద్రొక్కునట్టిరాముఁడు; ధనుర్మధ్యే=వింటినడుమ; ముష్టిం=పిడికిలిని; బధ్వా=కట్టి; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; దిశః = దిక్కులను; నాదయన్=ధ్వనింపఁజేయుచు; తీవ్రం=తీక్ష్ణమైన; జ్యాశబ్దం=వింటినారియొక్కధ్వనిని; అకరోత్=చేసెను.

ఇట్లుచెప్పి, శత్రువుల నణఁగఁద్రొక్కునట్టిరాముఁడు, ధనుర్మధ్యంబుపిడికిటంబట్టి, దిక్కులనన్నింటిని ధ్వనింపఁజేయుచు, టంకారంబుగావించెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన శబ్దేన విత్రస్తా స్తాటకావనవాసినః
తాటకాచ సుసంక్రుద్ధా తేన శబ్దేన మోహితా. ౭

టీక॥ తేన=ఆ; శబ్దేన=ధ్వనిచేత; తాటకావనవాసినః=తాటకావనమునందు వసించువారలు; విత్రస్తాః=భయపడిరి. సుసంక్రుద్ధా = మిక్కిలి కోపముగలదియగు; తాటకాచ=తాటకయును; తేన=ఆ;శబ్దేన = ధ్వనిచేత; మోహితా= భ్రాంతినొందినదియైనది.

ఆధ్వనివిని, తాటకావనమునందుండువారలందఱు, భయపడిరి;పరమకోపనయగు తాటకయును, ఆ శబ్దమువిని,సంభ్రాంతయైనది. అని, తాత్పర్యము.

తం శబ్ద మభినిధ్యాయ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
శ్రుత్వా చాభ్యద్రవ ద్వేగా ద్యత శ్శబ్దో వినిస్సృతః. ౮

టీ॥ తం=ఆ;శబ్దం=ధ్వనిని;శ్రుత్వాచ=వినియును;అభినిధ్యాయ= ఆలోచించి; రాక్షసీ=రక్కసియగు తాటక;క్రోధమూర్ఛితా=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినదై;యతః=ఎచటనుండి;శబ్దః = ధ్వని;వినిస్సృతః= బయలువెడలెనో; తత్ర (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; వేగాత్ = వేగమువలన; అభ్యద్రవత్=పరుగెత్తెను.

ఆధ్వనినివిని, కొంతదడవాలోచించి, రక్కసియగు తాటక పరమకోపంబుపూని,యాశబ్దమెందుండి వెడలెనో, అచ్చటికి వేగంబునఁ బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా రాఘవః క్రుద్ధాం వికృతాం వికృతాననామ్
ప్రమాణే నాతివృద్ధాంచ లక్ష్మణం సోభ్యభాషత. ౯

టీక॥ క్రుద్ధాం = కోపించియున్నదియును; వికృతాం=రోఁతగానుం

ముఖదియును; వికృతాననాం = వికారమునొందిన ముఖముగలదియును; ప్రమాణేన=కొలతచేత, పొడవుచేతననుట; అతివృద్ధాంచ=మిక్కిలియునధికమైనదియునగు; తాం=ఆతాటకను; దృష్ట్వా=చూచి; రాఘవః= రఘువంశమునంబుట్టిన; సః= ఆరాముఁడు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిఁగూర్చి; అభ్యభాషత=పలికెను.

చూపఱులకురోఁతపుట్టించుశరీరంబును వికృతంబయిన ముఖంబునుంగల్గి, యత్యున్నతమై, కోపంబునవచ్చునాతాటకంజూచి, రాముండు, లక్ష్మణునితో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పశ్య లక్ష్మణ యక్షిణ్యా భైరవం దారుణం వపుః
భిద్యేరన్ దర్శనాదస్యా భీరూణాం హృదయానిచ. ౧౦

టీక ॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! యక్షిణ్యాః=యక్షస్త్రీయగు తాటకయొక్క; భైరవం =భయంకరమైనదియును; దారుణం=వికృతమునగు; వపుః=దేహమును; పశ్య= చూడుము. అస్యాః=ఈతాటకయొక్క; దర్శనాత్ =చూచుటవలన; భీరూణాం= భయశీలురయొక్క; హృదయానిచ= మనస్సును; భిద్యేరన్=పగులును.

లక్ష్మణుఁడా! ఈతాటకయొక్క-భయంకరంబును వికృతంబునగుశరీరంబుం జూడుము; ఈతాటకంజూచి నట్టియున, భీరువులహృదయంబులుపగిలిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏనాం పశ్య దురాధర్షాం మాయాబలసమన్వితామ్
వినివృత్తాం కరోమ్యద్య హృతకర్ణాగ్రనాసికామ్. ౧౧

టీక॥ దురాధర్షాం=ఎదిరింపఁగూడనిదియును; మాయాబలసమన్వితాం = మాయాబలముతోఁగూడినదియునగు; ఏనాం=ఈతాటకను; వినివృత్తాం=పరాజయమునొందినదానింగాను; హృతకర్ణా

గ్రనాసికాం, హృత=హరింపఁబడిన, కర్ణా = చెవులును, అగ్రనాసికాం=ముందుముక్కును గలదానిఁగాను; అద్య=ఇప్పుడు; కరోమి=చేసెదను. పశ్య=చూడుము.

ఎదిరింపఁగూడనిదియును మాయాబలంబుగలదియునగు నీతాటకనిప్పుడు, చెవులునుముక్కునుంగోసి, పరాజయము నొందించెదను; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

నహ్యేనా ముత్సహే హంతుం స్త్రీస్వభావేన రక్షితామ్
వీర్యం చాస్యా గతిం చాపి హనిష్యామీతి మే మతిః. ౧౨

టీక॥ స్త్రీస్వభావేన=ఆఁడుదియగుటచేతను; రక్షితాం=రక్షింపఁబడిన; ఏనాం = ఈతాటకను; హంతుం=చంపుటకు; నోత్సహే=యత్నింపనుగదా! అస్యాః=ఈతాటకయొక్క; వీర్యంచ=బలమును; గతించాపి=నడకను; హనిష్యామి=కొట్టెదను; ఇతి = అని; మే=నాయొక్క; మతిః=తలంపు.

ఈతాటకయాఁడుదిగనుక, నేనుదీనిఁజంపుటలేదు; దీనిచేతులును గాళ్లునుంగోసి, పరాక్రమంబునుగమనంబును, లేకుండఁజేసెదను. అని, రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణే రామేతు తాటకా క్రోధమూర్ఛితా
ఉద్యమ్య బాహూ గర్జంతీ రామ మేవాభ్యధావత. ౧౩

టీక॥ రామే=రాముఁడు; ఏవం=ఈప్రకారము; బ్రువాణేతు=చెప్పుచుండఁగానే; తాటకా=తాటక; క్రోధమూర్ఛితా=కోపముచేవ్యాపింపఁబడినదై; బాహూ=చేతులను; ఉద్యమ్య=పైకెత్తి; గర్జంతీ=అఱచుచు; రామమేవ=రామునిగూర్చియె; అభ్యధావత=పరుగెత్తెను.

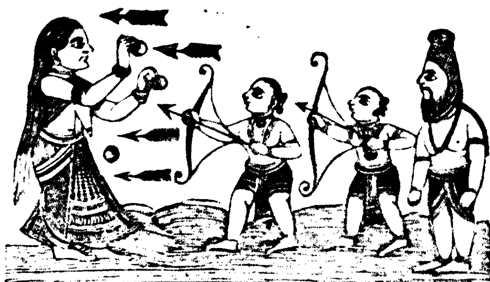
రాముండీప్రకారముచెప్పుచుండఁగానే, తాటక, కోపంబువహించి, చేతులుపైకెత్తి, గర్జించుచు,

లక్ష్మణునితట్టుపోక, రామునిపైకిఁ,బరుగెత్తెను. అని తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రస్తు బ్రహ్మర్షి ర్హుంకారేణా భిభర్త్స్య తాం
స్వస్తి రాఘవయో రస్తు జయం చైవా భ్యభాషత. ౧౪

టీక॥ బ్రహ్మర్షిః=బ్రాహ్మణుం డగు ఋషియునైన; విశ్వామిత్ర స్తు=విశ్వామిత్రుండును; తాం=ఆ తాటకను; హుంకారేణ="హుం" అనుటచేత; అభిభర్త్స్య=అదల్చి; రాఘవయోః= రఘువంశమునం బుట్టిన రామలక్ష్మణులకు; స్వస్తి=మం గళమును; జయం చైవ=గెలుపును; అస్తు=కలుగుఁగాక; ఇతి (అభ్యా హృతము)=అని; అభ్యభాషత=ప లికెను.

బ్రహ్మర్షియగు;విశ్వామిత్రుం డును, తాటకను,హుంకారంబునన దల్చి, "రామలక్ష్మణులకు మంగళం బునుజయంబునుం గల్గుఁగాక" అని యాశీర్వదించెను. అని తాత్పర్యము.

ఉద్ధూన్వానా రజో ఘోరం తాటకా రాఘవా వుభౌ
రజోమోహేన మహతా ముహూర్తం సావ్యమోహయత్. ౧౫

టీక॥ సా=ఆ; తాటకా=తాటక; ఘోరం = భయంకరముగుః

రజః=దుమ్మును; ఉద్ధూన్వానా= వెదచల్లుచున్నదై; రాఘవౌ=రఘు వంశమునఁబుట్టిన రామలక్ష్మణుల ను;ఉభౌ=ఇద్దఱను; మహతా=గొ ప్పదైన;రజోమోహేన, రజః=దు మ్ముచేఁగలిగిన, మోహేన=చీఁక టిచేత; ముహూర్తం=కొంచెము కాలమ... హింపఁజే... మోహయత్=మో...

ఆతాటక,భయ... గాఁబరా గంబుల వెదచల్లుచు, ... రామలక్ష్మ ణులనిర్వురనాదుమ్ముచేఁగల్గినయం ధకారముచేఁ,గొంత కాలంబు మో హపఱచెను.అని, తాత్పర్యము.

తతో మాయాం సమాస్థాయ శిలావర్షేణ రాఘవౌ
అవాకిర త్సుమహతా తత శ్చుక్రోధ రాఘవః. ౧౬

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మటఁ; సా (అధ్యాహృతము) = ఆతాటక; మాయాం = మాయను;సమాస్థా య=పొంది; రాఘవౌ=రఘువంశ మునఁబుట్టిన రామలక్ష్మణులనుగూ ర్చి; సుమహతా=మిక్కిలిగొప్పదై న;శిలావర్షేణ=ఱాళ్లవానచేత; అ వాకిరత్=వెదచల్లెను, తతః=ఆపి మ్మట;రాఘవః = రాముఁడు;చు క్రోధ=కోపించెను.

అంతట,నాతాటక, మాయవ హించి, రామలక్ష్మణుల మీఁదగొ ప్పఱాళ్లవానగురిపించెను; రాముఁ డంతఁగోపంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

శిలావర్షం మహత్తస్యా శ్శరవర్షేణ రాఘవః
ప్రతిహత్యో పధావంత్యాః కరౌ చిచ్ఛేద పత్రిభిః. ౧౭

టీక॥ రాఘవః=రఘువంశము నఁబుట్టినరాముఁడు;తస్యాః = ఆ తాటకయొక్క;మహత్ = గొప్ప దైన; శిలావర్షం=ఱాళ్లవానను;శ రవర్షేణ= బాణములవానచేత; ప్రతిహత్య=కొట్టివేసి; ఉపధావం త్యాః=పరుగెత్తివచ్చుచున్న,తాట కయొక్క; కరౌ=చేతులను; పత్రి

భిః=బాణములచేత; చిచ్ఛేద=నఱికెను.

...ంతాటకగురిపించి రాముం...ను. బాణవర్షము చేవా నఱాళ్లవా

రించి, తనపైకిఁబరులెత్తివచ్చుచున్న యా తాటకచేతులు రెండును, బాణంబుల,నఱికెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత శ్ఛిన్నభుజాం శ్రాంతా మభ్యాశే పరిగర్జతీమ్
సౌమిత్రి రకరో త్క్రోధా ద్ధృతకర్ణాగ్రనాసికామ్. ౧౮

టీక॥ తతః=అపిమ్మట; సౌమిత్రిః=సుమిత్రకొడుకగు లక్ష్మణుండు; ఛిన్నభుజాం, ఛిన్న= ఖండింపఁబడిన, భుజాం= చేతులుగలదియును; శ్రాంతాం=అలసటనొందినదియును;అభ్యాశే = సమీపమందు;పరిగర్జంతీం = అఱచుచున్నదియునగు; తాం(అభ్యాహృతము)= ఆ తాటకను; క్రోధాత్=కోపమువలన;హృతకర్ణాగ్రనాసికాం,హృత=హరింపఁబడిన , కర్ణ=చెవులును,అగ్రనాసికాం=ముందుముక్కునుగలదానిఁగా; అకరోత్=చేసెను.

అంత, చేతులుదెగి, యలసటనొంది, సమీపంబున నఱచుచున్న యా తాటకకర్ణనాసికలను, కోపంబున,లక్ష్మణుండు,కోసివేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

కామరూపధరా సద్యః కృత్వా రూపా ణ్యనేకశః
అంతర్ధానం గతా యక్షీ మోహయంతీవ మాయయా. ౧౯
అశ్మవర్షం విముంచంతీ భైరవం విచచార హ

టీక॥ కామరూపధరా=ఇచ్ఛాధీనమగురూపముధరించియుండు ; యక్షీ=యక్షస్త్రీయగుతాటక; సద్యః=అప్పుడు;అనేకశః = అనేకములుగా; రూపాణి=రూపములను;కృత్వా=చేసి; మాయయా=మాయచేత; అంతర్ధానం=మఱుఁగుపాటును; గతా= పొందినదై;

అశ్మవర్షం=ఱాళ్లవానను; విముంచంతీం=విడుచుచున్నదై; మోహయంతీవ=మోహింపఁజేయుచున్నదివోలె; భైరవం = భయంకరముగా; విచచారహ=సంచరించెను. "హ" అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆతాటక, కామరూపిణి గావున, నప్పుడు అనేకరూపములొంది యు, మాయాబలంబుననంతర్ధానంబునొందియు, ఱాళ్లవానగురియించుచు, మోహముగల్గునట్లు, భయంకరముగాసంచరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్తా వశ్మవర్షేణ కీర్యమాణౌ సమంతతః. ౨౦
దృష్ట్వా గాధిసుత శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సమంతతః=అంతటను; అశ్మవర్షేణ=ఱాళ్లవానచేత; కీర్యమాణౌ=కప్పఁబడుచున్న; తౌ = ఆరామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా = చూచి; శ్రీమాన్=కాంతిగల, లేక, సర్వాతిశాయియైన; గాధిసుతః=గాధికొడుకైనవిశ్వామిత్రుఁడు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, నాల్గుప్రక్కల, ఱాళ్లవానంగప్పఁబడుచున్న రామలక్ష్మణులంజూచి, శ్రీమంతుండగువిశ్వామిత్రుఁడిట్లనిచెప్పెను. అనితాత్పర్యము

అలం తే ఘృణయా రామ పాపైషా దుష్టచారిణీ. ౨౧
యజ్ఞవిఘ్నకరీ యక్షీ పురా వర్ధతి మాయయా

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తే=నీయొక్క; ఘృణయా=దయచేత; అలం = చాలును; ఏషా=ఈ; యక్షీ=యక్షస్త్రీయగుతాటక; పాపా=పాపముగలది, దుష్టచారిణీ=దుష్టముగాసంచరించునది. యజ్ఞవిఘ్నకరీ, యజ్ఞ = యాగములకు, విఘ్న=అంతరాయములను, కరీ=చేయునది. పురా=ముందు; మాయయా=మాయచేత; వర్ధతి = (భవి

ష్యదర్థమందులట్) వృద్ధిఁబొందును రాముఁడా! నీవీతాటకయందు దయయుంచినది చాలును; ఈతాటక, పాపిష్ఠురాలు; దుర్మార్గురాలు; యాగంబులకు విఘ్నముసేయునది; మఱియు, నీతాటక, సాయంకాలమైనంతట, ఇంకంజాల మాయగలదియౌను. అని, తాత్పర్యము.

వధ్యతాం తావ దేవైషా పురా సంధ్యా ప్రవర్తతే. ౨౨
రక్షాంసి సంధ్యాకాలేషు దుర్ధర్షాణి భవంతి వై

టీక॥ పురా = ముందు; సంధ్యా=సాయంకాలము; ప్రవర్తతే (భవిష్యదర్థమందులట్) = ప్రవర్తింపఁ గలదు. తావదేవ=అంతలోనే; ఏషా = ఈతాటక; వధ్యతాం = చంపఁబడుఁగాక. రక్షాంసి=రాక్షసులు; సంధ్యాకాలేషు= సాయంకాలములందు; దుర్ధర్షాణి = ఎదిరింపఁగూడనివారు; భవంతి=అగుచున్నారు. "వై" అనునది పాదపూరణార్థము.

ముందుసాయంకాలమురాఁబోవుచున్నది ; అంతలోనేయీతాటకంజంపుము; సాయంకాలంబునందురాక్షసులనెదిరించుటకష్టము. అని,విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త స్తు తదా యక్షీ మశ్మవృష్ట్యాభివర్షతీమ్. ౨౩
దర్శయన్ శబ్దవేధిత్వం తాం రురోధ స సాయకైః

టీక॥ సః=ఆరాముఁడు; ఇతి= ఈప్రకారము; ఉక్తః=చెప్పఁబడిన వాఁడై; తదాతు=అప్పుడే; శబ్దవేధిత్వం, శబ్ద=ధ్వనిచేత, వేధిత్వం=కొట్టుటను; దర్శయన్=చూపుచు; అశ్మవృష్ట్యా=ఱాళ్లవానచేత; అభివర్షతీం=వర్షించుచున్న; తాం=ఆ; యక్షీం=తాటకను; సాయకైః= బాణములచేత; రురోధ=అడ్డగించెను.

విశ్వామిత్రుం డిట్లుచెప్పినంతటనే, రాముండప్పుడు, ఎదిరికనుపడక

పోయినను ఆతనిశబ్దము నేగుఱి గాఁ బట్టి,యతనిపైఁబడునట్లు, బాణము వేయుటయందుఁ, దనకుంగలసామర్థ్యముచూపుచు,ఆళ్ల వానగురిపించుచున్నయాతాటకను, బాణంబుల నిరోధించెను. అని, తాత్పర్యము.

సా రుద్ధా శరజాలేన మాయాబలసమన్వితా. ౨४
అభిదుద్రావ కాకుత్థ్సం లక్ష్మణం చ వినేదుషీ

టీక॥ మాయాబలసమన్వితా= మాయాబలంబుతోఁగూడిన; సా= ఆతాటక; శరజాలేన=బాణముల గుంపుచేత; రుద్ధా=అడ్డగింపఁబడినదై; వినేదుషీ=అఱచుచున్నదై; కాకుత్థ్సం=రాముని;లక్ష్మణంచ= లక్ష్మణునినింగూర్చి; అభిదుద్రావ= పరుగెత్తెను.

మాయాబలంబుగల యాతాటక, బాణంబులనిరోధింపంబడి,రామలక్ష్మణులపైకిఁ,బరుగెత్తెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మాపతంతీం వేగేన విక్రాంతా మశనీ మివ. ౨౫
శరేణోరసి వివ్యాధ సా పపాత మమార చ

టీక ॥ విక్రాంతాం=పరాక్రమించినదియును; అశనీమివ=పిడుగుంబోలె;వేగేన=వేగముచేత; ఆపతంతీం= వచ్చుచున్నదియునగు; తాం=ఆతాటకను;రామః(అధ్యాహృతము)= రాముఁడు; ఉరసి= ఱొమ్మునందు;శరేణ = బాణముచేత; వివ్యాధ=కొట్టెను, సా=ఆతాటక;పపాత=పడెను. మమారచ=చచ్చెను.

పరాక్రమించి, పిడుగుంబోలె, వేగంబునం బైకిఁ బఱతెంచుచున్న యాతాటకఱొమ్మున, రాముండు బాణంబునంగొట్టెను; అంతనది, నేలంబడిప్రాణంబులువిడిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం హతాం భీమసంకాశాం దృష్ట్వా సురపతిస్తదా. ౨౬

సాధుసాధ్వితి కాకుత్స్థం సురాశ్చ సమపూజయన్

టీక॥ తదా = అప్పుడు; హతాం = చంపఁబడిన; భీమసంకాశాం = భయంకరిగా నున్నట్టి; తాం = ఆ తాటకను; దృష్ట్వా = చూచి; సురపతిః = దేవేంద్రుఁడును; సురాశ్చ = దేవతలును; సాధుసాధు = బాగుబాగు; ఇతి = అని; కాకుత్స్థం = రాముని; సమపూజయన్ = చక్కఁగాఁబూజించిరి.

అప్పుడు, భయంకరా కారయగు నా తాటక చంపఁ బడుటంజూచి, దేవేంద్రుండును దేవతలును, బాగు బాగని, రామునింగొనియాడిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచ పరమప్రీత స్సహస్రాక్షః పురందరః. ౨౭
సురాశ్చ సర్వే సంహృష్టా విశ్వామిత్ర మథాబ్రువన్

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; సహస్రాక్షః = వేయికండ్లుగల; పురందరః = దేవేంద్రుఁడు; పరమప్రీతః = మిక్కిలిసంతసించినవాఁడై; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; ఉవాచ = పలికెను. సురాశ్చ = దేవతలును; సర్వే = అందఱుఁ; సంహృష్టాః = సంతసించినవారలై; అబ్రువన్ = పల్కిరి.

అంత, సహస్రాక్షుండగు, దేవేంద్రుండును, దేవతలందఱును, చాలసంతసించి, విశ్వామిత్రునితో నిట్లని పల్కిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మునే కౌశిక భద్రం తే సేంద్రా స్సర్వే మరుద్గణాః. ౨౮
తోషితాః కర్మణా నేన స్నేహం దర్శయ రాఘవే

టీక॥ మునే = మునివైన; కౌశిక = విశ్వామిత్రుఁడా! తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. అనేన = ఈ; కర్మణా = కార్యముచేత; సేంద్రాః = ఇంద్రునితోఁగూడిన; మరు

ద్గణాః= దేవతలసమూహములు; సర్వే=అన్నియు; తోషితాః=సంతోషింపఁ జేయఁబడినవి. రాఘవే= రామునియందు; స్నేహం= చెలిమి నిఃదర్శయ=చూపుము.

విశ్వామిత్రుఁడా! నీకుమంగళమగుఁగాక ! ఈతాటకంజంపుటచే, దేవేంద్రుండు దేవతలునందఱు ను,సంతసించిరి; నీవురామునియం దనుగ్రహంబునెఱపుము.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపతే ర్భృశాశ్వస్య పుత్రాన్ సత్యపరాక్రమాన్. ౨౯
తపోబలభృతాన్ బ్రహ్మన్ రాఘవాయ నివేదయ

టీక॥ బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడా! తపోబలభృతాన్, తపోబల=తపస్సుయొక్క-బలిమిచేత,భృతాన్= సంపాదింపఁబడిన; సత్యపరాక్రమాన్= వ్యర్థముకానిపరాక్రమముగల; ప్రజాపతేః=ప్రజాపతియగు; భృశాశ్వస్య=భృశాశ్వునియొక్క; పుత్రాన్=కొడుకులను; రాఘవాయ= రామునికొఱకు; నివేదయ= తెల్పుము.

విశ్వామిత్రుఁడా ! నీవుతపోబలంబునసంపాదించిన సత్యపరాక్రమంబులగు, భృశాశ్వప్రజాపతికొడుకులైనయస్త్రంబులరామునకుఁ, జెప్పుము.

అని,తాత్పర్యము.

పాత్రభూత శ్చతే బ్రహ్మం స్తవా నుగమనే ధృతః. ३౦
కర్తవ్యంచ మహత్కర్మ సురాణాం రాజసూనునా

టీక॥ బ్రహ్మన్= బ్రాహ్మణుఁడా!తవ=నీయొక్క; అనుగమనే= వెంబడించుటయందు; ధృతః=నియతుఁడైన ; అయం (అధ్యాహృతము)=ఈరాముఁడు; తే=నీకు; పాత్రభూతశ్చ=ఇవ్వఁదగినవాఁడును; భవతి (అధ్యాహృతము)=అగుచున్నాఁడు.రాజసూనునా=రాచకొ

మరుఁడగు రామునిచేత ; సురాణాం=దేవతలకు; మహత్ = గొప్పదైన; కర్మ=కార్యము; కర్తవ్యం చ=చేయఁబడవలసినదిగాను, అస్తి (అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.

విశ్వామిత్రుఁడా ! ఈ రాముఁడు, నియతంబుగా, నీయాజ్ఞాప్రకారమునడుచువాఁడు కావున, నీకుఁబాత్రభూతుఁడు నగుచున్నాఁడు; మఱియు నీ రాజపుత్రుఁడగు రాముఁడు, దేవతలకుఁగాను, గొప్పకార్యము చేయవలసినదిగానున్నది. అని చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్త్వా సురా స్సర్వే హృష్టా వ జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౩౧
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య తత స్సంధ్యా ప్రవర్తతే

టీక॥ ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్త్వా=చెప్పి; సురాః=దేవతలు; సర్వే=అందఱును; హృష్టా=సంతసించి; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; పురస్కృత్య=పూజించి; యథాగతం=వచ్చినట్లు; జగ్ముః=పోయిరి. తతః=అటుపిమ్మట; సంధ్యా=సంధ్యాకాలము; ప్రవర్తతే(భూతార్థమందులట్)=వచ్చినది.

ఇట్లు, చెప్పి, దేవతలందఱును సంతసించి విశ్వామిత్రుంబూజించి, వచ్చినట్లు, పోయిరి. అంత, సంధ్యాకాలంబు వచ్చినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతో మునివరః ప్రీత స్తాటకావధ తోషితః. ౩౨
మూర్ధ్ని రామ ముపాఘ్రాయ ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మునివరః=మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుఁడు; తాటకావధతోషితః, తాటకావధ=తాటకయొక్క చంపుటచేత, తోషితః=సంతోషింపం జేయఁబడినవాఁడై; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడై; రామం=రాముని; మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు; ఉపాఘ్రాయ=వా

సనచూచి; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత,మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు, తాటకంజంపుటవలన సంతసంబొంది, రామునిశిరంబున మూర్కొని,యిట్లని,చెప్పెను.

అని,తాత్పర్యము.

ఇహాద్య రజనీం రామ వసేమ శుభదర్శన. ౩౩
శ్వః ప్రభాతే గమిష్యామ స్తదాశ్రమపదం మమ

టీక॥ శుభదర్శన= మంగళకరమైనచూడఁ బడుటగలవాఁడవైన, రామ=రాముఁడా! ఇహ = ఇచ్చట;అద్య=ఈ; రజనీం(అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ)=రాత్రియంతయు;వసేమ=ఉండెదను. శ్వః= రేపు; ప్రభాతే=వేకువయందు;మమ=నాయొక్క;తత్=ఆ; ఆశ్రమపదం=ఆశ్రమస్థానమును;గమిష్యామః=పొందెదము.

శుభదర్శనుండవగు రాముఁడా! ఈరాత్రియంతయు,నీతాటకావనమందేయుందము; రేపువేకువను,నాయాశ్రమంబునకుఁబోయెదము.

అని,తాత్పర్యము.

విశ్వామిత్రవచః శ్రుత్వా హృష్టో దశరథాత్మజః. ౩౪
ఉవాస రజనీం తత్ర తాటకాయా వనే సుఖమ్

టీక॥ విశ్వామిత్రవచః= విశ్వామిత్రునిమాటను; శ్రుత్వా=విని;దశరథాత్మజః= దశరథునికొడుకైన రాముఁడు; హృష్టః=సంతసించినవాఁడై;తత్ర=ఆ; తాటకాయాః= తాటకయొక్క; వనే=అడవియందు;సుఖం=సుఖముగా; రజనీం(అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) = రాత్రియంతయు; ఉవాస=ఉండెను.

విశ్వామిత్రుని మాటవిని, రాముండు, సంతసించి, రాత్రియంత

యు, నాతాటకావనంబున, సుఖంబుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ముక్తశాపం వనం తచ్చ తస్మిన్నేవ తదాహని. ౩౫
రమణీయం విబభ్రాజ యథా చైత్రరథం వనమ్

టీక॥ తస్మిన్=ఆ; అహని=దినమందు; తదైవ=అప్పుడు; తత్=ఆ; వనంచ=అడవియును; ముక్తశాపం=విడువఁబడినయుపద్రవముగలదై; చైత్రరథం=చైత్రరథమనెడు; వనంయథా=వనమువలె; రమణీయం=మనోహరమై; విబభ్రాజ=ప్రకాశించినది.

ఆదినమునందప్పుడె, యావనంబునుపద్రవంబులువీడి, చైత్రరథంబనెడు కుబేరుని యుద్యాన వనంబునుంబోలె, మనోహరమైయొప్పెను. అని, తాత్పర్యము

నిహత్య తాం యక్షసుతాం స రామః
ప్రశస్యమానస్సురసిద్ధసంఘైః
ఉవాస తస్మిన్మునినా సహైవ
ప్రభాతవేళాం ప్రతిబోధ్యమానః. ౩౬

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముఁడు; తాం=ఆ; యక్షసుతాం=యక్షునికూఁతురైనతాటకను; నిహత్య=చంపి; సురసిద్ధసంఘైః=దేవతలయొక్కయుసిద్ధులయొక్కయు సమూహములచేత ; ప్రశస్యమానః=కొనియాడఁబడుచున్నవాఁడై; ప్రభాతవేళాం = (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) వేకువయందు; ప్రతిబోధ్యమానః=మేలుకొలుపఁబడుచున్నవాఁడై; మునినాసహైవ=విశ్వామిత్రునితోఁగూడనే; తస్మిన్=ఆయడవియందు; ఉవాస=ఉండెను.

రాముండా తాటకంజంపి, దేవతలచేతనుసిద్ధులచేతనుం గొనియాడంబడుచు, విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, నావనంబుననుండెను , వేకువ

కాగానే, విశ్వామిత్రునిచే మేలుకొలుపఁబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, షడ్వింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ షడ్వింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీ

సప్తవింశసర్గప్రారంభః.

అథ తాం రజనీ ముష్య విశ్వామిత్రో మహాయశాః
ప్రహస్య రాఘవం వాక్య మువాచ మధురాక్షరమ్. ౧

టీక ॥ అథ = అటుపిమ్మట; తాం=ఆ; రజనీం = (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) రాత్రియంతయు; ఉష్య=ఉండి; మహాయశాః= గొప్పకీర్తిగల; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; ప్రహస్య=నవ్వి; రాఘవం = రామునిఁగూర్చి; మధురాక్షరం = మనోహరములయినయక్షరములుగల; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

అంత, నారాత్రియంతయు నచ్చటనుండి, మహాయశుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, చిఱునవ్వుఁజేసి, రామునితో నిట్లని, మధురంబుగాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

పరితుష్టో స్మి భద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః

ప్రీత్యా పరమయా యుక్తో దదామ్యస్త్రాణి సర్వశః. ౨

టీక॥ మహాయశః= గొప్పకీర్తి గల; రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడ వైనరాముఁడా! అహం (అధ్యాహృతము)=నేను; పరితుష్టః=సంతసించినవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. పరమయా=అధికమైన; ప్రీత్యా = సంతసముతో ; యుక్తః = కూడినవాఁడనై; సర్వశః= సాకల్యముగా; అస్త్రాణి = అస్త్రములను; దదామి=ఇచ్చెదను.

మహాయశుండవగు రామా! నేను సంతసించితి; నీకుమంగళ మొదవుఁగాక; నేను బరమ సంతోషంబునొందితింగావున, నస్త్రంబుల నన్నింటినినీకిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

దేవాసురగణా న్వాపి సగంధర్వోరగా నపి
యై రమిత్రాన్ ప్రసహ్యా జౌ వశీకృత్య జయిష్యసి. ౩
తాని దివ్యాని భద్రం తే దదామ్య స్త్రాణి సర్వశః

టీక॥ యైః= ఏయస్త్రములచేత; సగంధర్వోరగానపి=గంధర్వులతోను ఉరగులతోనుంగూడినవారలైనను; దేవాసురగణాన్వాపి= దేవతలయొక్కయు రాక్షసులయొక్కయు సమూహంబులైనను ; అమిత్రాన్=శత్రువులను; ఆజౌ=యుద్ధమునందు; ప్రసహ్య=బలాత్కరించి; వశీకృత్య=స్వాధీనము చేసికొని; జయిష్యసి=జయింపఁగలవో ; దివ్యాని=శ్రేష్ఠములయిన; తాని=ఆ; అస్త్రాణి=అస్త్రములను; సర్వశః= సాకల్యముగా ; దదామి=ఇచ్చెదను. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక.

దేవతలు, రాక్షసులు, గంధర్వులునురగులుంజేరి యొక్కపెట్టనెత్తివచ్చినను, శత్రువుల, నేయస్త్రంబుల, యుద్ధంబునంజక్కడచి , జయింపఁగలవో; అట్టిదివ్యంబులగు నస్త్రంబులనన్నింటిని , నీకొసంగెద

నుఁనీకుమంగళమొదవుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

దండచక్రం మహా ద్దివ్యం తవ దాస్యామి రాఘవ.౪

టీక ॥ రాఘవ=రఘువంశమునఁబుట్టినరాముఁడా! తవ=నీకు; మహత్=గొప్పదైన; దివ్యం=శ్రేష్ఠముగు; దండచక్రం=దండచక్రమనెడు చక్రమును; దాస్యామి=ఇచ్చెదను.

రాముఁడా!నీకు,గొప్పదియును శ్రేష్ఠంబునగు దండచక్రంబునిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మచక్రం తతో వీర కాలచక్రం తథైవచ
విష్ణుచక్రం తథా త్యుగ్ర మైంద్ర మస్త్రం తథైవచ.౫
వజ్రమస్త్రం నరశ్రేష్ఠ శైవం శూలవరం తథా
అస్త్రం బ్రహ్మశిరశ్చైవ ఐషీక మపి రాఘవ.౬
దదామి తే మహాబాహో బ్రాహ్మ మస్త్ర మనుత్తమమ్

టీక॥వీర=పరాక్రమశాలివగు; నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవయిన; మహాబాహో=గొప్పచేతులుగల; రాఘవ = రాముఁడా! తే=నీకు; తతః=అటుపిమ్మట; ధర్మచక్రం=ధర్మచక్రమనెడు చక్రమును; తథైవ=ఆలాగే; కాలచక్రంచ=కాలచక్రమనెడుచక్రమును; తథా= అట్లు; అత్యుగ్రం=మిక్కిలిభయంకరమగు; విష్ణుచక్రం=విష్ణుచక్రమనెడు చక్రమును; తథైవ=అట్లే; ఐంద్రం=ఇంద్రదేవతాకమైన; అస్త్రంచ=అస్త్రమును; వజ్రం=వజ్రమనెడు; అస్త్రం=అస్త్రమును; తథా=అట్లు; శైవం=శివదేవతాకమైన; శూలవరం=శూలశ్రేష్ఠమును; బహ్మశిరః=బ్రహ్మశిరస్సనెడు; అస్త్రంచైవ=అస్త్రమును; ఐషీకమపి=ఐషీకాస్త్రమును; అనుత్తమం=తనకన్నశ్రేష్ఠమైనదిలేనట్టి; బ్రాహ్మం=బ్రహ్మసంబంధియగు, అస్త్రం=అస్త్రమును; దదామి=ఇచ్చెదను.

వీరుండవు, పురుషశ్రేష్ఠుండవుమహాబాహుండవగు రాముఁడా!నీకు,

ధర్మచక్రంబును గాలచక్రంబును అతిభయంకరంబగు విష్ణుచక్రంబును ఐంద్రాస్త్రంబును, వజ్రాస్త్రంబును శైవంబగు శూలంబును బ్రహ్మశిరంబ నెడియస్త్రంబును ఐషీకంబును, బ్రహ్మాస్త్రంబు, నిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

గదే ద్వే చైవ కాకుత్స్థ మోదకీ శిఖరీ ఉభే. ౭
ప్రదీప్తే నరశార్దూల ప్రయచ్ఛామి నృపాత్మజ

టీక॥ నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన; నృపాత్మజ = రాచకొమరుండవగు; కాకుత్స్థ = కకుత్స్థవంశమునం బుట్టిన రాముఁడా! మోదకీశిఖరీ=మోదకి, శిఖరి, యనెడు; ప్రదీప్తే=చాలఁ బ్రకాశించునట్టి; ఉభే=రెండు; గదే=గదలు; విద్యేతే (అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. తే(అధ్యాహృతము)=ఆగదలను; ద్వేచైవ=రెంటిని; ప్రయచ్ఛామి=ఇచ్చెదను.

పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! మోదకి, శిఖరి, యనెడు రెండు మంచిగదలున్నవి; ఆగదల రెంటిని నీకిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మపాశ మహం రామ కాలపాశం తథైవచ. ౮
పాశం వారుణ మస్త్రం చ దదామ్యహ మనుత్తమమ్

టీక॥ రామ = రాముఁడా! అహం=నేను; ధర్మపాశం=ధర్మపాశమును; తథైవ=ఆలాగే; కాలపాశంచ=కాలపాశమును; దదామి(అధ్యాహృతము)=ఇచ్చెదను. అనుత్తమం= తనకన్న శ్రేష్ఠములేనట్టి; వారుణం = వరుణదేవతాకమైన; పాశం = పాశమును; అస్త్రంచ=అస్త్రమును; అహం=నేను; దదామి=ఇచ్చెదను.

రాముఁడా! నీకు, ధర్మపాశంబును కాలపాశంబును వరుణపాశంబును వారుణాస్త్రంబు నిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

అశనీ ద్వే ప్రయచ్ఛామి శుష్కార్ద్రే రఘునందన. ౯
దదామి చాస్త్రం పైనాక మస్త్రం నారాయణం తథా

టీక ॥ రఘునందన= రాముఁడా! శుష్కార్ద్రే=శుష్కంబును ఆర్ద్రంబున నైదు; అశనీ=పిడుగుల ను; ద్వే=రెంటిని; ప్రయచ్ఛామి= ఇచ్చెదను. పైనాకం=శివ దేవతాక మైన; అస్త్రంచ=అస్త్రమును; తథా=అట్లు; నారాయణం=నారాయణ దేవతాకమైన; అస్త్రం=అస్త్రమును; దదామి=ఇచ్చెదను.

రాముఁడా! నీకు, శుష్కాశనిని, ఆర్ద్రాశనిని, పైనాకాస్త్రమును, నారాయణాస్త్రమును, ఇచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆగ్నేయ మస్త్రం దయితం శిఖరంనామ నామతః. ౧౦
వాయవ్యం ప్రథనం నామ దదామిచ తవా నఘ

టీక॥ అనఘ= పాపములేని రాముఁడా! నామతః= పేరువలన; శిఖరంనామ=శిఖరమని ప్రసిద్ధమైన; ఆగ్నేయం=అగ్ని దేవతాకమగు; దయితం= (అగ్నిదేవునకు) ప్రియమైన; అస్త్రం=అస్త్రమును; ప్రథనం నామ=ప్రథనమని ప్రసిద్ధమైన; వాయవ్యంచ=వాయుదేవతాకమయిన యస్త్రంబును; తవ=నీకు; దదామి=ఇచ్చెదను.

అనఘుండవగు రాముఁడా! అగ్నిదేవునకుఁ బ్రియంబయిన శిఖరంబని యెడు నాగ్నేయాస్త్రంబును, బ్రథనంబనెడు వాయవ్యాస్త్రంబును, నీకిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అస్త్రం హయశిరో నామ క్రౌంచ మస్త్రం తథైవచ. ౧౧
శక్తిద్వయంచ కాకుత్స్థ దదామి తవరాఘవ

టీక॥ కాకుత్స్థ=కకుత్స్థవంశంబునఁబుట్టిన; రాఘవ=రాముఁడా;

హయశిరోనామ=హయశిరస్సనెడు; అస్త్రం=అస్త్రమును; తథైవ=అలాగే; క్రౌంచం=క్రౌంచమనెడు; అస్త్రంచ=అస్త్రమును; శక్తిద్వయంచ=శక్తులయొక్క-జంటను; తవ=నీకు; దదామి=ఇచ్చెదను.

రాముఁడా! హయశిరస్సనెడి యస్త్రంబును, క్రౌంచాస్త్రంబును, విష్ణుశక్తియు రుద్రశక్తియు ననెడు శక్తులరెంటిని, నీకిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

కంకాళం ముసలం ఘోరం కాపాల మథ కంకణమ్. ౧౨
ధారయం త్యసురా యాని దదా మ్యేతాని సర్వశః

టీక॥ ఘోరం = భయంకరమగు; కంకాళం=కంకాళమనెడు; ముసలం=రోకలిని; కాపాలం = కాపాలమనెడు ముసలమును; అథ=ఇంక; కంకణం=కంకణమనుముసలమును; యాని=ఏముసలములను, అసురాః=రాక్షసులు; ధారయంతి=ధరింపుచున్నారో; తాని(అస్త్రాతము)=ఆ; ఏతాని=ఈముసలములను; సర్వశః=సాకల్యముగా; దదామి=ఇచ్చెదను.

రాక్షసులుధరించునట్టి, భయంకరమైన, కంకాళముకాపాలముకంకణము, అనుముసలములనన్నింటిని చ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

వైద్యాధరం మహాస్త్రంచ నందనం నామ నామతః. ౧౩
అసిరత్నం మహాబాహో దదామిచ నృపాత్మజ

టీక॥ మహాబాహో=గొప్పచేతులుగల; నృపాత్మజ=రాచకొమరుఁడవగురాముఁడా; వైద్యాధరం=విద్యాధరదేవతాకమైన; మహాస్త్రంచ=గొప్పయస్త్రమును; నామతః=పేరువలన; నందనంనామ=నందనమని ప్రసిద్ధమైన; అసిరత్నంచ = శ్రేష్ఠమైనకత్తిని; దదామి=ఇచ్చెదను.

మహాబాహుండవగు రాముఁడా!

వైద్యాధరాస్త్రింబును, నందనంబనియెడు శ్రేష్ఠంబగు కత్తిని, నీకిచ్చెదను.

అని, తాత్పర్యము.

గాంధర్వ మస్త్రం దయితం మానవం నామ నామతః. ౧౪
ప్రస్వాపన ప్రశమనే దద్మి సౌరంచ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! గాంధర్వం= గంధర్వదేవతాకమైన; దయితం=(గంధర్వులకు)ప్రియమగు; నామతః= పేరువలన; మానవంనామ= మానవంబని ప్రసిద్ధమైన; అస్త్రం=అస్త్రంబును; ప్రస్వాపన ప్రశమనే, ప్రస్వాపన=నిద్రపోవఁజేయునట్టియస్త్రంబును, ప్రశమనే = శాంతిసేయునట్టియస్త్రంబును; సౌరంచ= సూర్యదేవతాకమగున స్త్రింబును; దద్మి = ఇచ్చెదను.

రాముఁడా! గంధర్వులకుఁ బ్రియమైన, మానవము, ప్రస్వాపనము ప్రశమనమునని యెడు గాంధర్వాస్త్రంబులను, సౌరాస్త్రింబును, నీకిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

దర్పణం శోషణం చైవ సంతాపన విలాపనే. ౧౫
మదనం చైవ దుర్ధర్షం కందర్పదయితం తథా
పైశాచ మస్త్రం దయితం మోహనం నామ నామతః. ౧౬
ప్రతీచ్ఛ నరశార్దూల రాజపుత్ర మహాయశః

టీక॥ నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుండవైన; మహాయశః=గొప్పకీర్తిగల; రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడవైనరాముఁడా! దర్పణం=గర్వింపఁజేయునట్టి యస్త్రింబును; శోషణంచైవ=శోషిల్లఁ జేయునట్టియస్త్రింబును; సంతాపనవిలాపనే, సంతాపన=తపింపఁజేయునట్టియస్త్రింబును, విలాపనే=ఏడ్పించునట్టియస్త్రింబును; తథా=అట్లు;

కందర్పదయితం=మన్మథునకుఁ బ్రియంబైన; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁగూడనిదియు; మదనంచైవ=మదింపఁజేయునట్టి యస్త్రంబును; పైశాచం=పిశాచదేవతాకమగు; దయితం=(పిశాచములకు) ప్రియమైన; నామతః=పేరువలన; మోహనంనామ=మోహనమనిప్రసిద్ధమైన; అస్త్రం=అస్త్రమును; ప్రతీచ్ఛ=గ్రహింపుము.

పురుష శ్రేష్ఠుండవు మహాయశుండవగు రాముఁడా! దర్పణము శోషణము సంతాపనము విలాపనము దుర్ధర్షణంబును మన్మథునకుఁ బ్రియంబునగు మదనము పిశాచదేవతాకంబగు మోహనము, అనునీయస్త్రంబులం, బ్రతిగ్రహింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

తామసం నరశార్దూల సౌమనంచ మహాబల. ౧౭
సంవర్తంచైవ దుర్ధర్షం మౌసలంచ నృపాత్మజ
సత్య మస్త్రం మహాబాహో తథా మాయాధరం పరమ్. ౧౮
ఘోరం తేజఃప్రభం నామ పరతేజోపకర్షణమ్
సౌమ్యాస్త్రం శిశిరం నామ త్వష్టు రస్త్రంసుదామనమ్. ౧౯
దారుణంచ భగస్యాపి శితేషు మథ మానవమ్

టీక॥ నరశార్దూల= పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన; మహాబల = గొప్పబలముగల; నృపాత్మజ=రాచకొమరుఁడవగు రాముఁడా! తామసం=తామసమనెడియస్త్రంబును; సౌమనంచ=సౌమనమనెడి యస్త్రంబును; సంవర్తంచైవ= సంవర్తమనెడియస్త్రంబును; దుర్ధర్షం=ఎదిరింపఁగూడనిదియు; మౌసలంచ=మౌసలమను నస్త్రంబును; సత్యం=సత్యమనెడు; అస్త్రం=అస్త్రమును; తథా=అట్లు; పరం=శత్రుసృష్టమైన; మాయాధరం = మాయాధరమనెడునస్త్రంబును; ఘోరం=భయంకరమైన; పరతేజోపకర్షణం, పర=శత్రువులయొక్క, తేజః=పరాక్రమముయొక్క, అపకర్షణం=పోఁగొట్టునదియనఁగు; తేజఃప్రభంనామ=

తేజఃప్రభమనునస్త్రంబును; శిశిరం నామ = శిశిరమనిప్రసిద్ధమైన; సౌమ్యాస్త్రం = చంద్రదేవతాకమయిన యస్త్రంబును; సుదామనం = సుదామనమనెడు; త్వష్టుః = త్వష్టయొక్క; అస్త్రం = అస్త్రమును; దారుణం = భయంకరమైన; భగస్య = భగునియొక్క; శితేషుం చాపి = తీక్ష్ణమైనబాణమును, అస్త్రముననుటు; అథ = ఇంక; మానవం = మానవాస్త్రంబును; ప్రతీచ్ఛ (అధ్యాహృతము) = గ్రహింపుము.

పురుషశ్రేష్ఠుండవుమహాబలుండవుమహాబాహుండవునగు రాముఁడా! తామసము, సౌమనము, సంవర్ధము, దుర్ధర్షంబగుమౌసలము, సత్యము, మాయాధరము, శత్రువుల తేజస్సును బోఁగొట్టునట్టి తేజఃప్రభంబు, చంద్రదేవతాకమగుశిశిరము, త్వష్ట్ర దేవతాకమగు సుదామనము, దారుణంబగుభగాస్త్రంబును, మానవంబుననునీయస్త్రంబులఁ బ్రతిగ్రహింపుము. అని, తాత్పర్యము.

ఏతాన్ రామ మహాబాహో కామరూపాన్ మహాబలాన్. ౨౦
గృహాణ పరమోదారాన్ క్షిప్రమేవ నృపాత్మజ

టీక ॥ నృపాత్మజ = రాచకొమరుఁడవైన; మహాబాహో = గొప్పచేతులుగల; రామ = రాముఁడా; కామరూపాన్ = ఇచ్ఛాధీనమగురూపము గలవియును; మహాబలాన్ = గొప్పబలము గలవియును; పరమోదారాన్ = మిక్కిలి యతిశయించి యున్నవియు నగు; ఏతాన్ = ఈయస్త్రములను; క్షిప్రమేవ = శీఘ్రముగనే; గృహాణ = తెలిసికొనుము.

రాజపుత్రుండవుమహాబాహుండవునగు రాముఁడా! తమకువలయునట్టిరూపముధరింపఁగలిగి, మహాబలంబులై, యన్నిటిని అతిశయించియుండు, నీయస్త్రంబుల, శీఘ్రముగాఁ దెలిసికొనుము. అని, విశ్వామిత్రుఁడు రామునకుఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్థితస్తు ప్రాఙ్ముఖో భూత్వా శుచి ర్మునివర స్తదా. ౨౧
దదౌ రామాయ సుప్రీతో మంత్రగ్రామ మనుత్తమమ్

టీక॥ తదా=అప్పుడు; మునివరః=మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుండు; సుప్రీతః = సంతసించిన వాండై; శుచిః = పరిశుద్ధుండై; ప్రాఙ్ముఖః = తూర్పుమొగము గలవాండుగా; భూత్వా=అయి; స్థితస్తు=నిలిచినవాండై; రామాయ= రామునికొఱకు; అనుత్తమం= తనకన్నశ్రేష్ఠము లేనట్టి; మంత్రగ్రామం=మంత్రములయొక్క సమూహమును; దదౌ=ఇచ్చెను.

అప్పుడు, మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుండు, సంతసించి, పరిశుద్ధుండై, తూర్పుమొగముగానిలిచి, శ్రేష్ఠంబులగు నాయస్త్రమంత్రంబులనన్నిటిని, రామున కుపదేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వసంగ్రహణం యేషాం దైవతైరపి దుర్లభమ్. ౨౨
తాన్యస్త్రాణి తదా విప్రో రాఘవాయ న్యవేదయత్

టీక ॥ తదా=అప్పుడు; యేషాం=ఏయస్త్రములయొక్క; సర్వసంగ్రహణం, సర్వ=సాకల్యముచేత, సంగ్రహణం=తెలిసికొనుట; దైవతైరపి=దేవతలచేతను; దుర్లభం=పొందంగూడనివో; తాని=అట్టి; అస్త్రాణి= అస్త్రములను; విప్రః = బ్రాహ్మణుండగువిశ్వామిత్రుండు; రాఘవాయ=రామునికొఱకు; న్యవేదయత్=తెలిపెను.

ఏయస్త్రంబుల నన్నింటినిం దెలిసికొనుట దేవతలకునశక్యమో, ఆయస్త్రంబులనన్నింటిని, అప్పుడు, విశ్వామిత్రుండు, రామునకుం జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

జపతస్తు మునే స్తస్య విశ్వామిత్రస్య ధీమతః. ౨౩

ఉపతస్థు ర్మహార్హాణి సర్వాణ్యస్త్రాణి రాఘవమ్

టీక॥ ధీమతః=బుద్ధిశాలియగు; తస్య=ఆ; మునేః= బ్రహ్మానుసంధానముసేయువాఁడైన; విశ్వామిత్రస్య=విశ్వామిత్రుఁడు;జపతస్తు=జపించుచుండఁగానే; మహార్హాణి=శ్రేష్ఠములైన; అస్త్రాణి=అస్త్రములు;సర్వాణి=అన్నియును; రాఘవం=రాముని; ఉపతస్థుః=సేవించినవి.

బుద్ధిమంతుండగు నా విశ్వామిత్రమహాముని, యయ్యస్త్రములరామునకు వశ్యములుగాఁ జేయుటకు కొంతజపముసేయఁగానే, శ్రేష్ఠములైన యస్త్రములన్నియు, రామునిసేవించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

ఊచుశ్చ ముదితా స్సర్వే రామం ప్రాంజలయ స్తదా. ౨౪
ఇమే స్మ పరమోదారాః కింకరా స్తవ రాఘవ

టీక॥ తదా=అప్పుడు;సర్వే=అస్త్రదేవతలందఱును;ముదితాః=సంతసించిన వారలై; ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్పుగలవారలై; రామం= రామునిఁగూర్చి; "రాఘవ=రాముఁడా! పరమోదారాః = మిక్కిలియతిశయించిన; ఇమే=ఈ; వయం (అధ్యాహృతము) = మేము; తవ=నీకు; కింకరాః=పరిచారకులము; స్మ=అయితిమి;" ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని;ఊచుశ్చ=చెప్పిరి.

ఆయస్త్రదేవతలందఱును, సంతసించి,చేతులుమొగిడ్చి, "రాముఁడా! సర్వాతిశాయులమగు మేము,నీకుఁబరిచారకులమైతి"మని, రామునితోఁజెప్పిరి.

అని,తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్య చ కాకుత్స్థ స్సమాలభ్య చ పాణినా. ౨౫
మానసా మే భవిష్యధ్వ మితి తా నభ్యచోదయత్

టీక॥ కాకుత్థ్స్యః= కకుత్థ్సవంశమునందుఁబుట్టిన రాముఁడు; ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించియు; పాణినా= చేతిచేత; సమాలభ్యచ = తాఁకియు; మే=నాయొక్క; మానసాః = మనస్సుననుసరించువారలుగా; భవిష్యథ్వం=అగుదురు గాక, ఇతి=అని; తాః=ఆయస్త్రదేవతలను; అభ్యచోదయత్ =ఆజ్ఞాపించెను.

రాముఁడు, ఆయస్త్రదేవతలు సేయుసేవం బ్రతిగ్రహించి, వారలహస్తంబునసంస్పృశించి, "నామనస్సుననుసరించుచునుండుఁడు" అని, వారల కాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రీతమనా రామో విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౨౭
అభివాద్య మహాతేజా గమనాయోప చక్రమే

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావము గల; రామః = రాముఁడు; ప్రీతమనాః= సంతసించినమనస్సుగలవాఁడై; మహామునిం=పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; అభివాద్య=నమస్కరించి; గమనాయ=పోవుటకొఱకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

అంత, మహాతేజుండగు రాముఁడు, సంతసించి, విశ్వామిత్రమహామునికిఁ నమస్కరించి, పయనమగుటకు, యత్నించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, సప్తవింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండసప్త వింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౨౮

అష్టావింశసర్గప్రారంభః.

ప్రతిగృహ్య తతో స్త్రాణి ప్రహృష్టవదన శ్శుచిః
గచ్ఛన్నేవచ కాకుత్థ్సో విశ్వామిత్ర మథాబ్రవీత్. ౧

టీక॥ తతః = అంతట; కాకుత్థ్సః = రాముఁడు; అస్త్రాణి = అస్త్రములను; ప్రతిగృహ్య = స్వీకరించి; ప్రహృష్టవదనః = మిక్కిలిసంతసించినముఖముగలవాఁడై; శుచిః = పరిశుద్ధుఁడై; అథ = అటుపిమ్మట; గచ్ఛన్నేవచ = (భవిష్యదర్థమందు లట్) పోఁబోవువాఁడైయే; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

అంత, రాముండు, అస్త్రంబులఁ బ్రతిగ్రహించి, సంతోషంబునొంది, పరిశుద్ధుఁడై, పయనముకాఁబోవుచు, విశ్వామిత్రునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహీతాస్త్రో స్మి భగవన్ దురాధర్ష స్సురైరపి
అస్త్రాణాం త్వహ మిచ్ఛామి సంహారం మునిపుంగవ. ౨

టీక॥ భగవన్ = మాహాత్మ్యముగల; మునిపుంగవ = మునిశ్రేష్ఠుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా! అహం = నేను; గృహీతాస్త్రః, గృహీత = తెలిసికొనఁబడిన, అస్త్రః = అస్త్రములుగలవాఁడనై; సురైరపి = దేవతలచేతను; దురాధర్షః = ఎదిరింపఁగూడనివాఁడనుగా; అస్మి = అయితిని. అస్త్రాణాం = అస్త్రములయొక్క; సంహారంతు = ఉపసంహారమును మాత్రము; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. భగవంతుఁడవు మునిశ్రేష్ఠుఁడవగువిశ్వామిత్రుఁడా! నేను, అస్త్రంబులఁదెలిసికొనినందున, దేవతలకునెదిరింపఁగూడని వాఁడనైతిని; తాము, అస్త్రములప్రయోగమును

మాత్రమునాకుపదేశించితిరి; ఇప్పుడు, ఉపసంహారమునుపదేశింపఁగోరెదను. అని, రాముఁడు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువతి కాకుత్స్థే విశ్వామిత్రో మహామునిః
సంహారం వ్యాజహారాథ ధృతిమాన్ సువ్రత శ్శుచిః. ౩

టీక॥ కాకుత్స్థే=రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువతి=చెప్పుచుండఁగా; అథ= పిమ్మట; ధృతిమాన్=సంతోషముగలవాఁడును, లేక, జ్ఞాపకశక్తిగలవాఁడును; సువ్రతః=మంచివ్రతములుగలవాఁడును; శుచిః=పరిశుద్ధుఁడును; మహామునిః= పూజ్యుఁడైన మునియునగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; సంహారం=ఉపసంహారమును; వ్యాజహార=చెప్పెను.

రాముండిట్లడుగఁగానే, సంతోషంబునొంది, గొప్పవ్రతములనాచరించిపరిశుద్ధుండైయున్న, విశ్వామిత్రమహాముని, యుపసంహారమంత్రంబుల, రామునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సత్యవంతం సత్యకీర్తిం ధృష్టం రభస మేవచ
ప్రతిహారతరంనామ పరాఙ్ముఖ మవాఙ్ముఖమ్. ౪

లక్షాక్ష విషమౌ చైవ దృఢనాభ సునాభకౌ
దశాక్ష శతవక్త్రౌచ దశశీర్ష శతోదరౌ. ౫

పద్మనాభ మహానాభౌ దుందునాభ సునాభకౌ
జ్యోతిషం కృశనం చైవ నైరాశ్య విమలావుభౌ. ౬

యోగంధర హరిద్రౌచ దైత్యప్రశమనౌ తథా
సార్చిమాలీ ధృతి మాలీ వృత్తిమాన్ రుచిర స్తథా. ౭

పితృసౌమనసం చైవ విధూత మకరా వుభౌ
కరవీరకరం చైవ ధనధాన్యౌచ రాఘవ. ౮

కామరూపం కామరుచిం మోహ మావరణం తథా
జృంభకం సర్వనాభంచ సంతాన వరణౌతథా. ౯
భృశాశ్వ తనయాన్ రామ భాస్వరా న్కామరూపిణః
ప్రతీచ్ఛ మమ భద్రంతే పాత్రభూతోసి రాఘవ. ౧౦

టీక॥ రాఘవ = రఘువంశమునందుఁబుట్టిన; రామ= రాముఁడా; సత్యవంతం= సత్యవంతమనుదానిని; సత్యకీర్తిం = సత్యకీర్తియనుదానిని; ధృష్టం = ధృష్టమనుదానిని; రభసమేవచ= రభసమనుదానిని; ప్రతిహారతరం నామ = ప్రతిహారతరమని ప్రసిద్ధమైన దానిని;పరాఙ్ముఖం=పరాఙ్ముఖమనుదానిని; అవాఙ్ముఖం=అవాఙ్ముఖమనుదానిని; లక్షాక్షవిషమౌచైవ,లక్షాక్ష=లక్షాక్షమనుదానిని, విషమాచైవ=విషమమనుదానిని; దృఢనాభసునాభకౌ, దృఢనాభ=దృఢనాభమనెడుదానిని, సునాభకౌ=సునాభమనుదానిని;దశాక్షశతవక్త్రౌచ,దశాక్ష = దశాక్షమనుదానిని,శతవక్త్రౌచ=శతవక్త్రమనుదానిని; దశశీర్షశతోదరౌ, దశశీర్ష=దశశీర్షమను దానిని, శతోదరౌ=శతోదరమనెడుదానిని; పద్మనాభమహానాభౌ, పద్మనాభ=పద్మనాభమనుదానిని, మహానాభౌ=మహానాభమనుదానిని;దుందునాభసునాభకౌ, దుందునాభ=దుందునాభమనుదానిని,సునాభకౌ=సునాభకమనుదానిని;జ్యోతిషం=జ్యోతిషమనెడుదానిని; కృశనంచైవ=కృశనమనెడు దానిని; నైరాశ్య విమలౌ, నైరాశ్య=నైరాశ్యము, విమలౌ=విమలముననుపేళ్లుగల; ఉభౌ=రెంటిని;యౌగంధరహరిద్రౌచ, యౌగంధర= యౌగంధరమనుదానిని, హరిద్రౌ చ= హరిద్రమనుదానిని;తథా=అట్లు; దైత్యప్రశమనౌ, దైత్య=దైత్యమనుదానిని, ప్రశమనౌ = ప్రశమనమనుదానిని; సార్చిర్మాలీ=(ద్వితీయార్థమందుప్రథమ, ఇట్లుత్తరస్థలంబులందును.) సార్చిర్మాలియనుదానిని; ధృతిః=ధృతియ

నుదానిని; మాలీ=మాలియనుదా
నిని;వృత్తిమాన్=వృత్తిమంతమను
దానిని;తథా=అట్లు;రుచిరః=రుచి
రమనుదానిని; పితృసౌమనసం చై
వ= పితృసౌమనసమనెడుదానిని;వి
ధూతమకరౌ= విధూతమును మకర
మునను పేర్లుగల;ఉభౌ=రెంటిని;క
రవీరకరం చైవ= కరవీరకరమనెడు
దానిని;ధనధాన్యౌచ, ధన=ధనమ
నుదానిని, ధాన్యౌచ=ధాన్యమను
దానిని; కామరూపం=కామరూప
మనుదానిని; కామరుచిం=కామరు
చియనుదానిని; మోహం= మో
హమనుదానిని; తథా = అట్లు;
ఆవరణం = ఆవరణ మను దా
నిని; జృంభకం=జృంభకమనుదాని
ని;సర్వనాభంచ= సర్వనాభమను
దానిని;తథా= అట్లు; సంతానవ
రణౌ, సంతాన=సంతానమనుదా
నిని,వరణౌ=వరణమనుదానిని;భా
స్వరాన్=ప్రకాశించునవియును;
కామరూపిణః=ఇచ్ఛాధీనమగురూ
పముగలవియు నగు;భృశాశ్వ తన
యాన్=భృశాశ్వునికొడుకులైన;
ఏతాన్=: (అధ్యాహృతము) ఈ
యుపసంహార ములను; మమ =
(పంచమ్యర్థమందు షష్ఠి) నావ
లన; ప్రతీచ్ఛ = ప్రతిగ్రహింపు
ము. తే=నీకు; భద్రం = మంగ
ళము; అస్తు= (అధ్యాహృతము)
అగుంగాక. రాఘవ = రాముం
డా! పాత్రభూతః= దానమున
కుందగినవాండవు;అసి=అయితివి.

రాముండా! సత్యవంతమును,
సత్యకీర్తిని, ధృష్టమును,రభసము
ను, ప్రతిహారతరంబును, బరాఙ్ము
ఖంబును, అవాఙ్ముఖంబును, ల
క్ష్యాక్షమును, విషమమును, దృఢ
నాభమును, సునాభమును, దశా
క్షమును, శతవక్త్రమును, దశశీ
ర్షమును, శతోదరమును,పద్మనా
భమును,మహానాభమును, దుందు
నాభమును, సునాభకమును,జ్యోతి
షమును, కృశనమును,నైరాశ్యము
ను,విమలమును, యోగంధరమును,
హరిద్రమును, దైత్యమును, ప్రశ
మనమును,సార్చిమాలిని, ధృతి
ని, మాలిని, వృత్తిమంతమును, రు
చిరమును, పితృసౌమనసమును,వి
ధూతమును,మకరమును,కరవీరకర
మును, ధనమును,ధాన్యమును, కా
మరూపమును, కామరుచిని, మో

హామును, ఆవరణమును, జృంభకమును, సర్వనాభమును, సంతానమును, వరణమును, కామరూపులై ప్రకాశించునట్టి, భృశాశ్వునికొడుకులైన,యీాయుపసంహారములను, నిచ్చెదను, ప్రతిగ్రహింపుము; నీకు మంగళ మొదవుఁగాక; నీవునాకుఁ బాత్రభూతుఁడవైతివి. అని,విశ్వామిత్రుఁడు,రాముఁనకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

బాఢ మిత్యేవ కాకుత్థ్సః ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా

టీక॥ కాకుత్థ్సః= రాముఁడు; ప్రహృష్టేన = సంతసించిన;అంతరాత్మనా = మనస్సుతో;బాఢ మేవ=మంచిదే; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి;ప్రత్యజగ్రాహ(అధ్యాహృతము)=ప్రతిగ్రహించెదను. రాముండు, సంతసించి,"మంచిదే" అనిచెప్పి,యీామంత్రంబులు,బ్రతిగ్రహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

దివ్యభాస్వరదేహా శ్చ మూర్తిమంత స్సుఖప్రదాః. ౧౧
కేచి దంగారసదృశాః కేచి ద్ధూమోపమా స్తథా
చంద్రార్క సదృశాః కేచి త్ప్రహ్వాంజలిపుటా స్తథా. ౧౨
రామం ప్రాంజలయో భూత్వా బ్రువన్ మధురభాషిణః
ఇమే స్మ నరశార్దూల శాధి కిం కరవామ తే. ౧౩

టీక॥ దివ్యభాస్వరదేహాశ్చ, దివ్య=శ్రేష్ఠములైన,భాస్వర=ప్రకాశించునట్టి, దేహాశ్చ=దేహముగలవారును;మూర్తిమంతః = ఆకారములుగలవారును;సుఖప్రదాః=సుఖమునిచ్చువారును; కేచిత్ =కొందఱు; అంగారసదృశాః, అంగార=నిప్పుతో,సదృశాః = సమానులైనవారును;తథా = అట్లు;కేచిత్= కొందఱు; ధూమోపమాః, ధూమ=పొగతో, ఉపమాః=సరివచ్చువారును; కేచిత్ = కొందఱు;చంద్రార్కసదృశాః, చంద్రార్క= చంద్రసూర్యులతో, సదృశాః=సమానులైనవారును; తథా=అట్లు; కేచిత్ (అధ్యాహృతము)= కొంద

యుః; ప్రహ్వాంజలిపుటాః, ప్రహ్వా=న మ్రములైన, అంజలిపుటాః=దొప్పలవంటిచేమోడ్పులుగలవారునైన; తే(అధ్యాహృతము)= ఆమంత్రదేవతలు; ప్రాంజలయః = మంచిచేమోడ్పుగలవారలు; భూత్వా=అయి; మధురభాషిణః=మనోహరముగామాటలాడువారలై; రామం=రామునిఁగూర్చి; నరశార్దూల= పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనరాముఁడా! ఇమే = ఈ; వయం (అధ్యాహృతము)=మేము; స్మ = ఉన్నాము; శాధి=ఆజ్ఞాపింపుము; తే=నీకు; కిం=చేనిని; కరవామ=చేయుదుము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

దివ్యంబులును దేదీప్యమానంబులునునగు దేహములుగల్గి, మూర్తిమంతులై, సుఖప్రదాతలైయుండు, నామంత్రాధిష్ఠానదేవతలందఱును, గొందఱు, నిప్పువంటివారును, గొందఱుపొగవలెనుండు వారును, గొందఱుచంద్రసూర్యులకు సరివచ్చువారును, గొందఱునమ్రములైనచేమోడ్పులుగలవారునుంగావచ్చి, చేతులుమొగిడ్చి, "పురుష శ్రేష్ఠుఁడవైన రాముఁడా! ఇదిగోయున్నాము; ఆజ్ఞాపింపుము; నీకేమిసేయ వలయును" అని, రామునితో, మధురంబుగాఁ, జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

మానసాః కార్యకాలేషు సాహాయ్యం మే కరిష్యథ
గమ్యతా మితి తా నాహ యథేష్టం రఘునందనః. ౧౪

టీక॥ రఘునందనః = రాముఁడు; "యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; కార్యకాలేషు=కార్యముగల్గుకాలములయందు; మానసాః= నామనస్సననుసరించువారలై; మే=నాకు; సాహాయ్యం=తోడుపాటును; కరిష్యథ=చేయఁగలరు. యథేష్టం=మీయిష్టమున్నట్లు; యుష్మాభిః(అధ్యాహృతము)=మీచేత; గమ్యతాం=పోఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; తాన్=వారలంగూర్చి; ఆహ= (భూతార్థమందులట్)చెప్పెను.

"మీరలు, కార్యముగల్గునపుడు,

నేనుదలఁచినప్పుడు, వచ్చి, నాకుసాహాయ్యము సేయుఁడు; ఇప్పుడు, యథేష్టముగాఁబొండు." అని, రాముఁడు, ఆమంత్రాధిష్ఠానదేవతలతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ తే రామ మామంత్ర్య కృత్వాచాపి ప్రదక్షిణమ్
ఏవ మస్త్వితి కాకుత్థ్స ముక్త్వా జగ్ము ర్యథాగతమ్. ౧౫

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; తే=ఆదేవతలు; కాకుత్థ్సం=కకుత్థ్సవంశంబునఁబుట్టిన; రామం=రాముని; ఆమంత్ర్య=వీడుకొని; ప్రదక్షిణం చాపి=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; ఏవం=ఇట్లు; అస్తు=అగుఁగాక; ఇతి=అని; ఉక్త్వా=చెప్పి; యథాగతం=వచ్చినట్లు; జగ్ముః=పోయిరి.

అంత, నామంత్రాధిష్ఠానదేవతలు, రాముని వీడుకొని ప్రదక్షిణంచి, "ఈప్రకారమే యగుఁగాక" యనిచెప్పి, వచ్చినట్లు, వెళ్లిరి.

అని, తాత్పర్యము.

సచ తాన్ రాఘవో జ్ఞాత్వా విశ్వామిత్రం మహామునిమ్
గచ్ఛన్నే వాథ మధురం శ్లక్ష్ణం వచన మబ్రవీత్. ౧౬

టీక॥ సః=ఆ; రాఘవశ్చ=రాముఁడును; తాన్=ఆయుపసంహారమంత్రములను; జ్ఞాత్వా = తెలిసికొని; అథ=పిమ్మట; గచ్ఛన్నేవ=పోవుచునే; మహామునిః=పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రునిఁగూర్చి; మధురం=మనోహరమైనదియును; శ్లక్ష్ణం=స్పష్టమైనదియునగు; వచనం=వాక్యమును; అబ్రవీత్=పలికెను.

ఆరాముండును, ఉప సంహారమంత్రంబుల నెఱింగి, దారినడుచుచు, మనోహరంబును స్పష్టంబునగు నొకమాటచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

కి న్న్వేత న్మేఘ సంకాశం పర్వతస్యా విదూరతః
వృక్షషండ మితో భాతి పరం కౌతూహలం హి మే. ౧౭
దర్శనీయం మృగాకీర్ణం మనోరమ మతీవ చ
నానాప్రకారై శ్శకునై ర్వల్గునాదై రలంకృతమ్. ౧౮

టీక॥ ఇతః = ఇక్కడ; పర్వతస్య = పర్వతమునకు; అవిదూరతః = కొంచెముదూరమునందు; మేఘసంకాశం = మేఘముతో సమానమైనది యును; దర్శనీయం = చూడఁదగినది యును; మృగాకీర్ణం, మృగ = జింకల చే, ఆకీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినది యును; అతీవ = మిక్కిలి; మనోరమం చ = మనోహరమైనదియును; నానా ప్రకారైః = పలుదెఱంగులైన; వల్గునాదైః, వల్గు = మనోహరమైన, నాదైః = ధ్వనిగల; శకునైః = పక్షుల చేత; అలంకృతం = అలంకరింపఁబడినదియునగు; వృక్షషండం, వృక్ష = మ్రాకులయొక్క, షండం = సమూహము; భాతి = ప్రకాశించునది. ఏతత్ = ఇది; కిన్ను = ఏది? మే = నాకు; పరం = అధికమయిన; కౌతూహలం హి = కోరిక గదా!

ఇచ్చట, పర్వతమునకుఁగొంచెముదూరములో, మేఘమువలెదట్టమై, దర్శనీయంబై, మృగములుగల్గి, మనోహరంబై, మనోహరముగా ధ్వనించు నానావిధంబులగుపక్షుల చే నలంకృతంబైయొప్పు, నొక్కవనము ప్రకాశించుచున్నది; ఈవన మేది? నాకుఁజాలఁగోర్కె యున్నది గావునఁజెప్పవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

నిస్సృతాస్స్మ మునిశ్రేష్ఠ కాంతారా ద్రోమహర్షణాత్

టీక॥ మునిశ్రేష్ఠ = మునులలో మేటివైన విశ్వామిత్రుఁడా! రోమహర్షణాత్ = గగుర్పాటుగల్గించునట్టి; కాంతారాత్ = అడవి

నుండి; నిస్సృతాః స్మ=బయలువెడలినాముగదా!

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుఁడా! భయంకరమగటచేగను ర్పాటుగల్గించునట్టి యాతాటకావనమునుదాఁటితిమిగదా!

అని, తాత్పర్యము.

అనయాం త్వ వగచ్ఛామి దేశస్య సుఖవత్తయా. ౧౯
సర్వం మే శంస భగవన్ కస్యా శ్రమపదం త్విదమ్

టీక॥ దేశస్య= ప్రదేశమందు; అనయా=ఈ; సుఖవత్తయాతు= సుఖముఁగల్గియుండుటచేత మాత్రము; ఇదం=దీనిని; ఆశ్రమపదంతు= ఆశ్రమస్థానమునుగా మాత్రము; అవగచ్ఛామి = తెలిసికొనుచున్నాను; కస్య= ఎవ్వనిది; భగవన్= మాహాత్మ్యముగలవిశ్వామిత్రుఁడా! సర్వం=అంతను; మే=నాకు; శంస=చెప్పుము.

ఈప్రదేశమందు, భయములేక సుఖముగానుండుటచే నిది ఋష్యాశ్రమమనిమాత్రము తెలిసి కొంటిని; ఈయాశ్రమమెవ్వనిది? దీనినామూలాగ్రముగా నాకుఁ జెప్పుము. అని, తాత్పర్యము.

సంప్రాప్తా యత్ర తే పాపా బ్రహ్మఘ్నా దుష్టచారిణః. ౨౦
తవ యజ్ఞస్య విఘ్నాయ దురాత్మానో మహామునే
భగవన్ తస్య కో దేశ స్సా యత్ర తవ యాజ్ఞికీ. ౨౧
రక్షితవ్యా క్రియా బ్రహ్మ న్మయా వధ్యాశ్చ రాక్షసాః

టీక॥ మహామునే=పూజ్యుఁడైనమునివగువిశ్వామిత్రుఁడా! తవ= నీయొక్క; యజ్ఞస్య=యాగమునకు; విఘ్నాయ= అంతరాయముకొఱకు; దురాత్మానః=దుష్టస్వభావముగలవారును; పాపాః=పాపముగలవారును; బ్రహ్మఘ్నాః=బ్రాహ్మణులఁజంపువారును; దుష్టచారిణః = దుష్టముగానడచువారునగు; తే = ఆమారీచుఁడుమొదలగు రాక్షసులు; యత్ర = ఏయాశ్రమమందు; సంప్రాప్తాః=వచ్చినవా

రలు; భవంతి(అధ్యాహృతము) అగుచున్నారో; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుడవైనవిశ్వామిత్రుడా! తవ=నీయొక్క; యాజ్ఞికీ=యజ్ఞసంబంధియగు; సా=ఆ; క్రియా=కర్మము; మయా=నాచేత; యత్ర=ఏయాశ్రమమందు; రక్షితవ్యా=రక్షింపఁబడవలసినదో; రాక్షసాశ్చ=మారీచుఁడు మొదలగు రాక్షసులును; వధ్యాః = చంపఁదగినవారలో; భగవన్= మాహాత్మ్యముగలవిశ్వామిత్రుఁడా! తస్య=ఆయాశ్రమముయొక్క; దేశః=స్థానము; కః=ఏది?

మునిశ్రేష్ఠుండవు భగవంతుండవునగువిశ్వామిత్రుఁడా! ఏయాశ్రమమందు, నీవు సేయుయాగమునకు విఘ్నము గావించుటకై, దురాత్ములును, పాపస్వభావులును, బ్రహ్మఘాతుకులును, దుష్టాచారముగలవారునగు రాక్షసులు వత్తురో; ఎచ్చట, నేనా రాక్షసులంజంపి నీయాగకార్యమును రక్షింపవలయునో; ఆయాశ్రమమెచ్చటనున్నది?

అని, తాత్పర్యము.

ఏతత్సర్వం మునిశ్రేష్ఠ శ్రోతుమిచ్ఛామ్యహం ప్రభో. ౨౨

టీక ॥ ప్రభో=సమర్థుఁడవగు; మునిశ్రేష్ఠ= మునులలో మేటివైన విశ్వామిత్రుఁడా! అహం=నేను; ఏతత్=దీనిని; సర్వం=అంతను; శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.

మునిశ్రేష్ఠుండవుఁ బ్రభువునగు విశ్వామిత్రుఁడా! దీనినంతయు వినఁగోరెదను. అని, రాముఁడు విశ్వామిత్రునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

బాలకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండాష్టావింశసర్గ టీక,
ముగిసినది.

౨౯

ఏకోనత్రింశసర్గప్రారంభః.

అథ తస్యా ప్రమేయస్య తద్వనం పరిపృచ్ఛతః
విశ్వామిత్రో మహాతేజా వ్యాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౧

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావముగల; విశ్వామిత్రః=విశామిత్రుఁడు; అప్రమేయస్య=కొలతపెట్టఁగూడనట్టి; తత్=ఆ; వనం=వనమును; పరిపృచ్ఛతః = అడుగుచున్న; తస్య = (చతుర్థ్యర్థమందు షష్ఠి) ఆరామునికొఱకు; వ్యాఖ్యాతుం=వివరించిచెప్పుటకు; ఉపచక్రమే= ఆరంభించెను.

అంత, రాముఁడు, నారాయణావతారరూపుఁడైనను, మనుష్యత్వంబునంజేసి, తన మునుపటివృత్తాంతమును దెలియనట్లు, అడుగఁగానే, మహాతేజుండగు విశ్వామిత్రుఁడు, ఆయాశ్రమమునువివరించి చెప్పనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇహ రామ మహాబాహో విష్ణు ర్దేవవరః ప్రభుః
వర్షాణి సుబహూనీహ తథా యుగశతాని చ. ౨
తపశ్చరణయోగార్థ మువాస సుమహాతపాః

టీక॥ మహాబాహో=గొప్పచేతులుగల; రామ=రాముఁడా! ఇహ=ఈవనమందు; ఇహ=ఈప్రదేశమందు; దేవవరః=దేవతలలో

శ్రేష్ఠుఁడును; ప్రభుః=సమస్తలోకంబులకు,నధిపుఁడును; సుమహాతపాః= మిక్కిలియధికమైనతపస్సు గలవాఁడునగు; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; సుబహూని=అనేకములైన;వర్షాణి= (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) సంవత్సరములును; తథా=అట్లు; యుగశతానిచ=యుగములనూఱులును; తపశ్చరణయోగార్థం,తపః=తపస్సుయొక్క,చరణ = అనుష్ఠానముకొఱకును,యోగార్థం=యోగముకొఱకును; ఉవాస=ఉండెను.

మహాబాహుండవగురామా! ఈవనమందిచ్చట, దేవశ్రేష్ఠుండునుసమస్తలోకనాయకుండునుమిక్కిలియుఁ దపస్వియునగు విష్ణుదేవుఁడు, పెక్కునూఱులయుగంబులు,"తపస్సు, యోగము,"ఇవిసిద్ధించుటకై,వాసముచేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏష పూర్వాశ్రమో రామ వామనస్య మహాత్మనః. ౩
సిద్ధాశ్రమ ఇతి ఖ్యాత స్సిద్ధో హ్యత్ర మహాతపాః

టీక॥ రామ = రామఁడా!ఏషః=ఇది;మహాత్మనః=పూజ్యమైన స్వభావముగల; వామనస్య=వామనావతారరూపుఁడగు విష్ణుదేవుని యొక్క; పూర్వాశ్రమః=మునుపటియాశ్రమము.హి=ఏకారణమువలన; అత్ర=ఈయాశ్రమమందు;మహాతపాః = అధికమైనతపస్సుగల కాశ్యపుఁడు; సిద్ధః = సిద్ధినొందినవాఁడో; తస్మాత్ (అధ్యాహృతము)=ఆకారణమువలన; సిద్ధాశ్రమః=సిద్ధాశ్రమము;ఇతి=అని;ఖ్యాతః=ప్రసిద్ధమైనది.

రామఁడా! నారాయణావతారరూపుండగువామనుఁడు, పూర్వము,అవతరించుటకు మునుపునారాయణుఁడుగానున్నప్పుడును, అవతరించినపిమ్మటనుగూడ,వాసముచేసినయాశ్రమమిది;ఇచ్చట,కాశ్యపుఁడుసిద్ధినిబొందినాఁడుకావున,నిది, సిద్ధాశ్రమమని పేరొందఁబడినది.అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నేవ కాలేతు రాజా వైరోచని ర్బలిః. ౪
నిర్జిత్య దైవతగణాన్ సేంద్రాంశ్చ సమరుద్గణాన్
కారయామాస తద్రాజ్యం త్రిషు లోకేషు విశ్రుతః. ౫

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; కాలేత్వేవ=కాలమందే; వైరోచనిః=విరోచనునికొడుకైన; బలిః=బలియనెడు; రాజా=రాజు; సేంద్రాంశ్చ=ఇంద్రునితోఁగూడినవారును; సమరుద్గణాన్= వాయువులసమూహముతోఁగూడినవారునగు; దైవతగణాన్= దేవతలయొక్కసమూహములను; నిర్జిత్య=జయించి; త్రిషు=మూడైన; లోకేషు = లోకములయందు; విశ్రుతః=ప్రసిద్ధుఁడై; తద్రాజ్యం, తత్=ఆదేవతలయొక్క, రాజ్యం=దొరతనమును; కారయామాస= (స్వార్థమందుణిచ్)చేసెను.

ఇట్లువిష్ణుదేవుఁడిచ్చటతపస్సుసేయుచుండు నపుడే, ప్రహ్లాదపుత్రుండగు విరోచనునికొడుకైనబలిచక్రవర్తి, వాయుగణంబులతోఁగూడినదేవతలనందఱ నింద్రసహితంబుగాజయించి, ముల్లోకంబులందునుంబ్రసిద్ధినొంది, యాదేవతారాజ్యమగు స్వర్గమును, పాలించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

బలేస్తు యజమానస్య దేవా స్సాగ్నిపురోగమాః
సమాగమ్య స్వయం చైవ విష్ణు మూచు రిహాశ్రమే. ౬

టీక॥ బలేః=బలిచక్రవర్తి; యజమానస్యతు= యాగముసేయుచుండఁగానే; సాగ్నిపురోగమాః=ముందునడుచువాఁడైనయగ్నిదేవునితోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలు; స్వయం చైవ=తామే; సమాగమ్య=వచ్చి; ఇహ=ఈ; ఆశ్రమే=ఆశ్రమమందు; స్థితం(అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; విష్ణుం=విష్ణుదేవునింగూర్చి; ఊచుః=పలికిరి.

బలిచక్రవర్తి యాగముసేయుచుండఁగా, దేవతలందఱును, అగ్ని

దేవుని మున్నిడికొని, తామేవచ్చి, యీ యాశ్రమమందుఁ దపస్సు సేయుచున్న, విష్ణుదేవునితో, నిట్లని చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

బలి ర్వైరోచని ర్విష్ణో యజతే యజ్ఞ ముత్తమమ్
అసమాప్తే క్రతౌ తస్మిన్ స్వకార్య మభిపద్యతామ్. ౭

టీక॥ విష్ణో=విష్ణుదేవుఁడా! వైరోచనిః=విరోచనునికొడుకైన; బలిః=బలిచక్రవర్తి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; యజ్ఞం=యాగమును; యజతే (చేయుచున్నాఁడు)= యజించుచున్నాఁడు. తస్మిన్=ఆ; క్రతౌ=యాగము; అసమాప్తే=ముగియనిదిగానుండఁగా; స్వకార్యం=తమకార్యము, దేవకార్యమనుట, ఆశ్రితులగువారికార్యము, స్వకార్యమేయనియభిప్రాయము; అభిపద్యతాం = సంపాదింపఁబడుఁగాక.

విష్ణుదేవుఁడా! విరోచనపుత్రుండగు బలిచక్రవర్తి యుత్తమంబైన యాగము సేయుచున్నాఁడు; ఆయాగముసమాప్తిఁ బొందుటకు మునుపే, మన కార్యమును సంపాదింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యే చైన మభివర్తంతే యాచితార ఇతస్తతః
యచ్చ యత్ర యథావచ్చ సర్వం తేభ్యః ప్రయచ్ఛతి. ౮

టీక॥ ఇతస్తతః= ఒకచోటనుండిమఱియొక చోటికి; గచ్ఛతః (అధ్యాహృతము) = పోవుచున్నట్టి; యేచ=ఎవరు; యత్ర=ఏకాలమందు; యచ్చ=దేనిని; యథావత్=ఎంతమట్టుకు; యాచితారః=యాచించువారలై; ఏనం=ఈబలిచక్రవర్తినిగూర్చి; అభివర్తంతే = వచ్చుచున్నారో; తేభ్యః=వారలకొఱకు; తత్ర(అధ్యాహృతము)= ఆకాలమందు; తత్(అధ్యాహృతము)=దానిని; సర్వంచ=అంతను; ప్రయచ్ఛతి= ఇచ్చుచున్నాఁడు.

ఇటు, అటు, పోవువారలెవ్వరు,

ఎప్పుడు, దేనిని, ఎంతమట్టుకు, ఈబలిచక్రవర్తిని యాచించుచున్నారో; వారలకు, అప్పుడే, దానినంతను, ఇచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సత్వం సురహితార్థాయ మాయాయోగ ముపాగతః
వామనత్వం గతో విష్ణో కురు కల్యాణ ముత్తమమ్. ౯

టీక॥ విష్ణో = విష్ణుదేవుఁడా! సః = అట్టి; త్వం = నీవు; సురహితార్థాయ, సుర = దేవతలయొక్క, హిత = మేలనెడు, అర్థాయ = ప్రయోజనముకొఱకు; మాయాయోగం, మాయా = మాయయొక్క, యోగం = సంబంధమును; ఉపాగతః = పొందినవాఁడవై; వామనత్వం = పొట్టివాఁడవగుటను; గతః = పొందినవాఁడవై; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమైన; కల్యాణం = మంగళమును; కురు = చేయుము.

విష్ణుదేవుఁడా! మున్నెంతకష్టంబుననుమమ్ముఁ దేర్చినట్టిమహాప్రభావుండవగునీవు, దేవతలకు మేలుగల్గుటకై, మాయవహించి, వామనుండవయి, ఉత్తమంబగు మంగళంబొనగూర్పుము. అని దేవతలు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మి న్నంతరే రామ కాశ్యపో గ్నిసమప్రభః
అదిత్యా సహితో రామ దీప్యమాన ఇవౌజసా. ౧౦
దేవీసహాయో భగవాన్ దివ్యం వర్ష సహస్రకమ్
వ్రతం సమాప్య వరదం తుష్టావ మధుసూదనమ్. ౧౧

టీక॥ రామ = రాముఁడా! ఏతస్మిన్ = ఈ; అంతరే = మధ్యమందు; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; అగ్నిసమప్రభః, అగ్ని = నిప్పుతో, సమ = సరివచ్చునట్టి, ప్రభః = కాంతిగలవాఁడునగు; కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు; అదిత్యా = అదితితో; సహితః = కూడినవాఁడై; ఓజసా = కాంతిచేత; దీప్యమానఇవ (స్థితః) ప్రకాశించుచున్నట్లున్నవాఁడై; రామ = రాముఁడా! (ఇప్పుడు రాముఁడుగానుండువిష్ణుఁడేకదాయిన్నికా

ర్యములనుం జేసినది! కాశ్యపాదుల కుం గూడం గష్టసాధ్యమైన యీవిష్ణుదేవుండు, ఇప్పుడు, రామరూపంబున, మనకట్టెదుటం గాన్పించుచున్నాండుగదా! మనపుణ్యమేమి! అని సంతోషంబున, "రామ" అని రెండవనామును, విశ్వామిత్రుండుచ్చరించెను.) దివ్యం = స్వర్గమునందుంబుట్టిన; వర్షసహస్రికం = వెయ్యేండ్లు (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) వ్రతం = వ్రతమును; సమాప్య = ముగించి; దేవిసహాయః = భార్యయైనయదితియేతోడుగాంగలవాండై; వరదం = వరంబులనిచ్చునట్టి; మధుసూదనం = మధువనురాక్షసునింజంపిన విష్ణుదేవుని; తుష్టావ = స్తుతించెను.

రాముండా! యీమధ్యమందు; నిప్పువంటికాంతిగల భగవంతుండగు కాశ్యపుండు, అదితింగూడి, కాంతిచేం బ్రకాశింపుచు, సహస్రదివ్యవర్షంబులు, వ్రతంబుసల్పి, తనకు వరంబొసంగుటకై పొడసూపిన విష్ణుదేవుని, భార్యయునుం దాను, నిట్లని, స్తుతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తపోమయం తపోరాశిం తపోమూర్తిం తపాత్మకమ్
తపసా త్వాం సుతప్తేన పశ్యామి పురుషోత్తమమ్. ౧౨

టీక॥ తపోమయం = తపస్స్వరూపముగాంగలవాండవును; తపోరాశిం = తపస్సులసమూహమైనవాండవును, తపోమూర్తిం, తపః = జ్ఞానము, మూర్తిం = శరీరముగాంగలవాండవును; తపాత్మకం, తపః = (సంధియార్షము) తపస్సే, ఆత్మకం = స్వభావముగాంగలవాండవును; పురుషోత్తమం = పురుషశ్రేష్ఠుండవగు; త్వాం = నిన్ను; సుతప్తేన = చక్కంగాంజేయంబడిన; తపసా = తపస్సుచేత; పశ్యామి = చూచుచున్నాను.

నీవు, తపోమయుండవు, తపోరాశివి, జ్ఞానస్వరూపుండవు, నీకుం దపస్సేస్వభావంబు, నీవు పురుషోత్తముండవు, అట్టినిన్ను, చక్కంగానుష్ఠింపంబడిన, తపస్సుచే జూచు

చున్నాను.

అని తాత్పర్యము.

ఇట్లు, మహేశ్వరతీర్థగోవిందరాజు లిర్వురును వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

విశేషార్థము.—తపోమయం=జ్ఞానమయుండవును; తపోరాశిం, తపః=తేజస్సులయొక్క, రాశిం=సమూహమయినవాఁడవును. ("తపోవీర్యమహాశౌర్య జ్ఞానతేజస్సుకీర్త్యాతే" అని, హలాయుధనిఘంటువు.) తపోమూర్తిం=జ్ఞానము శరీరముగాఁగల వాఁడవును; తపాత్మకం=జ్ఞానస్వరూపుఁడవును; పురుషోత్తమం=పురుషశ్రేష్ఠుండవునగు; త్వాం=నిన్ను; సుతప్తేన=చక్కఁగా ననుష్ఠింపఁబడిన; తపసా=తపస్సుచేత; పశ్యామి=చూచెదను.

నీవు, జ్ఞానమయుండవు, తేజోరాశిస్వరూపుండవు, జ్ఞానశరీరుండవు, జ్ఞానస్వరూపుఁడవు, పురుషోత్తముండవు, నిన్ను సాంగముగా ననుష్ఠింపఁబడినతపస్సుచేతం జూచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

ఇట్లు, మునిప్రభావ ప్రకాశకారులు వర్ణించిరి.

శరీరే తవ పశ్యామి జగత్సర్వ మిదం ప్రభో
త్వ మనాది రనిర్దేశ్య స్త్వా మహం శరణం గతః. ౧౩

టీక॥ ప్రభో=సమస్తలోకనాయకుఁడవైనవిష్ణుదేవుఁడా! తవ=నీయొక్క; శరీరే=దేహమందు; ఇదం=ఈ; జగత్=ప్రపంచమును; సర్వం=అంతను; పశ్యామి=చూచుచున్నాను; (జగత్తంతయు నీవికారంబేయనుట.) త్వం=నీవు; అనాదిః=పుట్టుకలేనివాఁడవు; అనిర్దేశ్యః=నిర్దేశింపఁ గూడనివాఁడవు; అహం=నేను; త్వాం=నిన్ను; శరణం=రక్షించువానిఁగా; గతః=పొందినాఁడను.

సమస్తలోకనాయకుండవయిన విష్ణుదేవుఁడా! నీశరీరమందీజగత్తంతయుఁ గన్పడుచున్నది, నీవు పుట్టుకలేనివాఁడవు, నిన్ను నిర్దేశింప నేరికినలవిగాదు; అట్టినిన్ను, నేను శరణుబొచ్చితిని. అని, కాశ్యపుఁడు

స్తుతించెను. అని తాత్పర్యము.

త మువాచ హరిః ప్రీతః కాశ్యపం ధూతకల్మషమ్
వరం వరయ భద్రం తే వరార్హోసి మతో మమ. ౧౪

టీక॥ హరిః=విష్ణుదేవుఁడు; ప్రీతః=సంతసించినవాఁడై; ధూతకల్మషం,ధూత= పోఁగొట్టఁబడిన,కల్మషం=పాపముగల; కాశ్యపం=కాశ్యపునిఁగూర్చి; “వరం=వరమును;వరయ=కోరుము; తే=నీకు;భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక; మమ=నాకు; వరార్హః = వరమునకుఁ దగినవాఁడవుగా;మతః=సమ్మతుఁడవు;అసి=అగుచున్నావు.

విష్ణుదేవుండును, సంప్రీతుండై, “వరముగోరుము,నీకుమంగళమగుఁగాక, నేను,వరమిచ్చుటకు,నీవుదగినవాఁడవు” అని, నిష్కల్మషుండగు కాశ్యపునితోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

త చ్ఛ్రుత్వా వచనం తస్య మారీచః కాశ్యపోఽబ్రవీత్

టీక ॥ తస్య=ఆవిష్ణుదేవునియొక్క;తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; మారీచః = మరీచికొడుకైన;కాశ్యపః = కాశ్యపుఁడు;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

విష్ణుదేవునిమాటవిని, మరీచి మహామునికొడుకైన కాశ్యపుండావిష్ణువుతోనిట్లనిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అదిత్యా దేవతానాంచ మమచైవానుయాచతః. ౧౫
వరం వరద సుప్రీతో దాతు మర్హసి సువ్రత

టీక॥ సువ్రత=మంచివ్రతములుగల; వరద=వరములనిచ్చునట్టివిష్ణు

దేవుఁడా! త్వం= (అధ్యాహృతము)నీవు; సుప్రీతః= మిక్కిలిసంతసించిన వాఁడవై; యాచమానాయాః(అధ్యాహృతము)=యాచించుచున్నట్టి; అదిత్యాః= అదితికిని; యాచమానానాం (అధ్యాహృతము) = యాచించుచున్నట్టి; దేవతానాంచ=దేవతలకును;అనుయాచతః=యాచించుచున్నట్టి; మమచైవ=నాకును;వరం=వరమును; దాతుం=ఇచ్చుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

సుప్రీతుండవు వరప్రదుండవు నగువిష్ణుదేవుఁడా! నీవు,సుప్రీతుండవయి,నిన్నుయాచించుచున్న,నాకును,నాభార్య యయినయదితికిని, దేవతలకునుంగూడ, వరమునివ్వవలయును. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రత్వం గచ్ఛ భగవ న్నదిత్యా మమ చానఘ. ౧౮
భ్రాతా భవ యవీయాం స్త్వం శక్రస్యా సురసూదన
శోకార్తానాంతు దేవానాం సాహాయ్యం కర్తు మర్హసి.౧౯

టీక॥ అనఘ=పాపములేని; భగవన్=మాహాత్మ్యముగల విష్ణుదేవుఁడా ! అదిత్యాః=అదితికిని; మమచ=నాకును;పుత్రత్వం=కొడుకగుటను; గచ్ఛ=పొందుము. అసురసూదన= రాక్షసులంజంపునట్టి విష్ణుదేవుఁడా!త్వం=నీవు;శక్రస్య=ఇంద్రునకు; యవీయాన్= చిన్నవాఁడైన;భ్రాతా=తోడంబుట్టువుగా;భవ = అగుము. శోకార్తానాం, శోక=దుఃఖముచే, ఆర్తానాం = పీడింపఁబడిన; దేవానాం తు= దేవతలకుమాత్రము; సాహాయ్యం=తోడుపాటును;కర్తుం= చేయుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

భగవంతుఁడా ! నీవు,అదితికిని నాకునుంగొడుకుగాఁబుట్టుము;రాక్షసులంజంపునట్టివిష్ణుదేవుఁడా! నీవింద్రునకుఁదమ్ముఁడవగుము; నీవు, దుఃఖపీడితులగు దేవతలకు మాత్రముతప్పకసాహాయ్యము సేయవలయును. అని,తాత్పర్యము.

స ౹ శ్లో

అయం సిద్ధాశ్రమోనామ ప్రసాదా త్తే భవిష్యతి
సిద్ధే కర్మణి దేవేశ ఉత్తిష్ఠ భగవ న్నితః. ౧౮

టీక॥ దేవేశ=దేవతలకుఁబ్రభువయినవిష్ణుదేవుఁడా! తే=నీయొక్క; ప్రసాదాత్=అనుగ్రహమువలన; కర్మణి=నేనుచేయువ్రతకార్యము; సిద్ధే=సఫలముకాఁగానే; అయం=ఈయాశ్రమము; సిద్ధాశ్రమోనామ=సిద్ధాశ్రమమని ప్రసిద్ధమైనదిగా; భవిష్యతి=కాఁగలదు. భగవన్=భగవంతుఁడవయిన విష్ణుదేవుఁడా! ఇతః=ఇక్కడనుండి; ఉత్తిష్ఠ=లెమ్ము.

దేవవిభుండవగువిష్ణుదేవుఁడా! నీయనుగ్రహంబున నావ్రత కార్యముసఫలమై, యీయాశ్రమముసిద్ధాశ్రమంబనిపొగడొందఁగలదు; నీవు, అవతరించుటకై, యిచ్చట నుండి లెమ్ము. అని, కాశ్యపుఁడువిష్ణుదేవునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ విష్ణుర్మహాతేజా అదిత్యాం సమజాయత
వామనం రూప మాస్థాయ వైరోచని ముపాగమత్. ౧౯

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగల; విష్ణుః=విష్ణుదేవుఁడు; అదిత్యాం=అదితియందు; సమజాయత=పుట్టెను. వామనం=పొట్టిదైన; రూపం=ఆకారమును; అస్థాయ=పొంది; వైరోచనిం=విరోచనునికొడుకైనబలిచక్రవర్తిని; ఉపాగమత్=పొందెను.

అంత, మహాప్రభావుండగువిష్ణుదేవుండదితియందుఁబుట్టి, వామనరూపంబునొంది, బలిచక్రవర్తియొద్దకుఁబోయెను

అని, తాత్పర్యము.

త్రీన్ క్రమా నథ భిక్షిత్వా ప్రతిగృహ్యాచ మానదః
ఆక్రమ్య లోకాన్ లోకాత్మా సర్వభూతహితే రతః. ౨౦
మహేంద్రాయ పునః ప్రాదా న్నియమ్య బలి మోజసా

త్రైలోక్యం స మహాతేజా శ్చక్రే శక్రవశం పునః. ౨౧

అథ=అటుపిమ్మట; మానదః=మానమునిచ్చువాఁడును; లేక, మానమునుఖండించువాఁడును, నిరభిమానుఁడనుట; లోకాత్మా=లోకంబుల కాత్మగానుండు వాఁడును; సర్వభూతహితే, సర్వభూత=సమస్తప్రాణులయొక్క, హితే=మేలునందు; రతః=ఆసక్తుఁడునగువిష్ణుదేవుఁడు; త్రీన్ = మూఁడైన; క్రమాన్ = అడుగులను; భిక్షిత్వా=యాచించి; ప్రతిగృహ్యచ=పుచ్చుకొనియు; లోకాన్=లోకములను; ఆక్రమ్య = ఆక్రమించి; ఓజసా=తేజస్సుచేత; బలిం=బలిచక్రవర్తిని; నియమ్య=బంధించి; పునః=మఱల; మహేంద్రాయ = దేవేంద్రుని కొఱకు; ప్రాదాత్ = ఇచ్చెను. మహాతేజాః = మహా ప్రభావము గలః; సః = ఆవిష్ణుదేవుఁడు; త్రైలోక్యం = మూఁడులోకములను; పునః= మఱల; శక్రవశం = ఇంద్రునియధీనముగా; చక్రే = చేసెను.

అంత, విష్ణుదేవుండు, తానంద ఱకును మానమునిచ్చువాఁడైనను, నిరభిమానుండై, బలిచక్రవర్తినిమూఁడడుగులనేలనుయాచించి, పుచ్చుకొని, సమస్తలోకంబులకునాత్మభూతుండు గావున, సర్వభూతంబులకునుహితంబుగల్గుటకై, సమస్తలోకంబులనాక్రమించి, రెండడుగులకే ముల్లోకంబులునుసరిపోయినందున, మూఁడవయడుగుకు బలిచక్రవర్తిని బంధించి, త్రైలోక్యంబునంతయు, మఱల దేవేంద్రునకొసంగెను; ఇట్లు, మహాతేజుండగునావిష్ణుదేవుండు, మఱల, త్రైలోక్యంబునింద్రాధీనముగాఁజేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

తే నైష పూర్వ మాక్రాంత ఆశ్రమ శ్శ్రమనాశనః
మయాపి భక్త్యా తస్యైవ వామనస్యో పభుజ్యతే. ౨౨

టీక॥పూర్వం=మునుపు; శ్రమనాశనః=సంసారశ్రమమునునశింపఁజే

సిద్ధాశ్రమమందుండు మునులందఱును, ఆవిశ్వామిత్రునింజూచి, భక్త్యతిశయమునంజేసి, వేగమునం బరుగెత్తివచ్చి, యతనింబూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

యథార్హం చక్రిరే పూజాం విశ్వామిత్రాయ ధీమతే
తథైవ రాజ పుత్త్రాభ్యా మకుర్వ న్నతిథిక్రియామ్. ౨౬

టీక॥ తే (అధ్యాహృతము)= ఆమునులు; ధీమతే=బుద్ధిమంతుండగు; విశ్వామిత్రాయ=విశ్వామిత్రునికొఱకు; యథార్హం=యథాయోగ్యముగ; పూజాం=పూజను; చక్రిరే=చేసిరి. తథైవ=ఆలాగే; రాజపుత్రాభ్యాం=రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులకొఱకు; అతిథిక్రియాం = ఆతిథ్యమును; అకుర్వన్=చేసిరి.

ఆమునులు, ధీమంతుండగువిశ్వామిత్రునకు, యథాయోగ్యముగాఁ బూజగావించి, యాలాగే, రాజపుత్రులగు రామలక్ష్మణులకు నాతిథ్యముచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ముహూర్త మథ విశ్రాంతౌ రాజపుత్రౌ పరిందమౌ
ప్రాంజలీ మునిశార్దూల మూచతూ రఘునందనౌ. ౨౭

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; అరిందమౌ= శత్రువులనణఁగఁద్రొక్కువారును; రాజపుత్రౌ=రాచకొమరులునగు; రఘునందనౌ= రామలక్ష్మణులు; ముహూర్తం=స్వల్పకాలము; విశ్రాంతౌ=అలపుదీర్చుకొన్నవారలై; ప్రాంజలీ=మంచిచేమోడ్పుగల వారలై; మునిశార్దూలం=మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వామిత్రుసింగూర్చి; ఊచతుః=చెప్పిరి.

అంత, శత్రువులనణఁగఁద్రొక్కునట్టిరాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు, కొంచెమలసటదీర్చికొని, చేతులుమొగిడ్చి, మునిశ్రేష్ఠుండగువిశ్వా

మిత్రునితో, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్యైవ దీక్షాం ప్రవిశ భద్రం తే మునిపుంగవ
సిద్ధాశ్రమోఽయం సిద్ధస్స్యాత్సత్య మస్తు వచ స్తవ. ౨౯

టీక॥ మునిపుంగవ=మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుండా! అద్యైవ=ఇప్పుడే; దీక్షాం=క్రతుదీక్షను; ప్రవిశ=పొందుము. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుంగాక. అయం=ఈ; సిద్ధాశ్రమః=సిద్ధాశ్రమము; సిద్ధః=సార్థకమగు పేరుగల్గుటచే, సిద్ధిగలది; స్యాత్=అగుంగాక. తవ=నీయొక్క; వచః=మాట; సత్యం=తప్పనిది; అస్తు=అగుంగాక.

మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుండా! ఇప్పుడె దీక్షవహింపుము; నీకు మంగళము గుంగాక; నీయాగము సిద్ధించుటంజేసి, ఈసిద్ధాశ్రమము సార్థకమగు పేరుగలదియై సిద్ధినొందుంగాక; నీమాట సత్యముగుంగాక. అని, రామలక్ష్మణులు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో మహాతేజా విశ్వామిత్రో మహా నృషిః
ప్రవివేశ తదా దీక్షాం నియతో నియతేంద్రియః. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమైన ప్రభావముగలవాండును; నియతేంద్రియః, నియత=నిగ్రహింపంబడిన, ఇంద్రియః=ఇంద్రియములుగలవాండును; మహాన్=పూజ్యుండైన; ఋషిః=ఋషియునగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుండు; ఏవం=ఈప్రకారము; ఉక్తః=చెప్పంబడినవాండై; తదా=అప్పుడు; నియతః=నియమముగలవాండై; దీక్షాం=దీక్షను; ప్రవివేశ=వహించెను.

ఇట్లు రామలక్ష్మణులు చెప్పంగానే, అప్పుడు, మహాప్రభావుండును ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాండునగు

విశ్వామిత్రమహర్షి, నియతుండై, దీక్షవహించెను. అని తాత్పర్యము.

కుమారా వపి తాం రాత్రి ముషిత్వా సుసమాహితౌ
("కుమారావివ" అని మహేశ్వరతీర్థ పాఠము.)
ప్రభాతకాలే చోత్థాయ పూర్వాం సంధ్యా ముపాస్యచ. ౩౧
స్పృష్టోదకౌ శుచీ జప్యం సమాప్య నియమేనచ
హుతాగ్నిహోత్ర మాసీనం విశ్వామిత్ర మవందతామ్. ౩౨

టీక॥ కుమరావపి= పిన్నవాండ్రైనయా రామలక్ష్మణులును (ఇది, గోవిందరాజీయపాఠము). కుమారావివ(స్థితౌ)=స్కందవిశాఖులవలెనున్నట్టి రామలక్ష్మణులు (ఇదిమహేశ్వర తీర్థ పాఠమున కర్థము); తాం=ఆ; రాత్రిం = (అత్యంతసంయోగమందుద్వితీయ) రాత్రియంతయు; ఉషిత్వా=ఉండి; సుసమాహితౌ=చక్కగా ఎచ్చరిక గలవారలై; ప్రభాతకాలే = ప్రాతఃకాలమందు; ఉత్థాయచ = లేచియు; స్పృష్టోదకౌ, స్పృష్ట= తాకఁబడిన, ఉదకౌ = జలముగలవారలై, స్నానముచేసినవారలై యనుట; శుచీ=పరిశుద్ధులై; పూర్వాం=మొదటిదైన, లేక, తూర్పునందలి; సంధ్యాం=ప్రాతస్సంధ్యను; ఉపాస్యచ=ఉపాసించియు; నియమేన=నియతిచేత; జప్యం = గాయత్రీజపమును; సమాప్యచ=ముగించియు; హుతాగ్నిహోత్రం=వేల్వఁబడిన ఔపాసనహోమము గలవాఁడును; ఆసీనం=కూర్చుండియున్నవానినగు; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రుని; అవందతాం=నమస్కరించిరి.

రామలక్ష్మణులును, ఆరాత్రి యుంతయుఁ బరుండి, సమాహితులై, ప్రాతఃకాలంబున మేల్కని, స్నానముచేసి, ప్రాతస్సంధ్యావందనముగావించి, నియమంబున గాయత్రిని జపియించి, కృతాగ్నికార్యుఁడై కూర్చుండియున్న విశ్వామిత్రునినమస్కరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకోనత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండైకోనత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

శ్రీః.

త్రింశసర్గప్రారంభః.

అథ తౌ దేశకాలజ్ఞౌ రాజపుత్రా వరిందమౌ
దేశే కాలే చ వాక్యజ్ఞా వబ్రూతాం కౌశికం వచః. ౧

టీక॥ అథ—అటుతర్వాత; దేశకాలజ్ఞౌ= దేశకాలంబుల నెఱింగినవారును; వాక్యజ్ఞౌ = వాక్యంబులఁ దెలిసినవారును; అరిందమౌ=శత్రువుల నడఁగఁద్రొక్కు వారునగు; తౌ—ఆ; రాజపుత్రౌ— రాచకొమరులగు రామలక్ష్మణులు; దేశే=తగిన, దేశమందును; కాలేచ=తగిన, కాలమందును; కౌశికం=విశ్వామిత్రునిగూర్చి; వచః=మాటను; అబ్రూతాం=చెప్పిరి.

అంత, దేశకాలంబులెఱింగి మాటలాడం దెలిసినవారును, శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కం జాలినవారునగు నా రామలక్ష్మణులు, ఉచితమగు దేశంబున, సరియైనసమయము సూచి, విశ్వామిత్రునితో, నిట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

భగవన్ శ్రోతు మిచ్ఛావో యస్మిన్ కాలే నిశాచరౌ
సంరక్షణీయౌ తౌ బ్రహ్మ న్నాతివర్తేత తత్క్షణమ్. ౨

స ౩౦

టీక॥ భగవన్=మాహాత్మ్యము గలవాఁడా; బ్రహ్మన్=బ్రాహ్మణుఁడవగు విశ్వామిత్రుఁడా; యస్మిన్=ఏ; కాలే=కాలమందు; తౌ=ఆ; నిశాచరౌ=మారీచసుబాహులనెడు రాక్షసులు; సంరక్షణీయౌ=రక్షింపఁదగినవారలో, వారలవలసి బాధలేకుండునట్లు యాగము రక్షింపఁదగినదను ట, లేక, (విపరీతలక్షణచేనిప్పును ముద్దుపెట్టుకొన్నఁ జల్లగానుండును, అన్నట్లు) చంపఁదగినవారలో; తం (అధ్యాహృతము)=ఆకాలమును; శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛావః=కోరుచున్నాము. తత్=ఆ; క్షణం=సమయము; నాతివర్తేత=దాఁటిపోకుండుఁగాక.

భగవంతుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా! ఎప్పుడా రాక్షసులం జంపవచ్చునో, ఆసమయంబు, వినఁగోరెదము; అదిమాకుఁ దెలియక దాఁటి పోవుటకుమునుపే, చెప్పుము. అని, రామలక్ష్మణులు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రువాణౌ కాకుత్స్థౌ త్వరమాణౌ యుయుత్సయా
సర్వే తే మునయః ప్రీతాః ప్రశశంసు నృపాత్మజౌ. ౩

టీక॥ తే=ఆ; మునయః=మునులు; సర్వే=అందఱును; ప్రీతాః=సంతసించినవారలై; ఏవం=ఈప్రకారము; బ్రువాణౌ=చెప్పుచున్నవారును; యుయుత్సయా=యుద్ధముసేయనిచ్ఛచేత; త్వరమాణౌ=వేగిరపడుచున్నవారునగు; నృపాత్మజౌ=రాచకొమరులైన; కాకుత్స్థౌ=రామలక్ష్మణులనుగూర్చి; ప్రశశంసుః=చెప్పిరి.

ఈప్రకారముచెప్పి యుద్ధము సేయనిచ్ఛచేత వేగిరపడుచున్నట్టి రామలక్ష్మణులంజూచి, యామునులందఱునుసంతసించి యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అద్యప్రభృతి షడ్రాత్రం రక్షతం రాఘవౌ యువామ్
దీక్షాం గతో హ్యేష మునిః మౌనిత్వంచ గమిష్యతి. ౪

టీక॥ రాఘవౌ=రామలక్ష్మణులారా! యువాం=మీరలు; అద్య ప్రభృతి = ఇప్పుడు మొదలు; షడ్రాత్రం= (అత్యంతసంయోగమందు ద్వితీయ) ఆఱు రాత్రులు; రక్షతం= రక్షింపుఁడు; ఏషః= ఈ; మునిః=విశ్వామిత్ర మహాముని; దీక్షాం=దీక్షను; గతో హి=పొందినాఁడుగదా! మౌనిత్వంచ= మౌనముగలవాఁడగుటను; గమిష్యతి = పొందఁగలఁడు.

రామలక్ష్మణులారా! మీరలిప్పుడు మొదలుకొని, ఆఱు రాత్రులు రక్షింపవలయును; ఈవిశ్వామిత్రమహాముని దీక్షవహించి మౌనమునొంది యున్నాఁడు కావున, నితండు మాటలాడఁడు; అని, మునులు చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తౌతు తద్వచనం శ్రుత్వా రాజపుత్రౌ యశస్వినౌ
అనిద్రౌ షడహోరాత్రం తపోవన మరక్షతామ్. ౫

టీక॥ యశస్వినౌ=ప్రశస్తమగు కీర్తిగల; తౌ=ఆ; రాజపుత్రౌతు= రాచకొమరులైన రామలక్ష్మణులును; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; షడహోరాత్రం=ఆఱు పవలును రాత్రులును; అనిద్రౌ= తూఁగులేనివారలై; తపోవనం=ఆశ్రమమును; అరక్షతాం=రక్షించిరి.

ఆమునులు చెప్పినమాటను విని, కీర్తిసంపన్నులగు రామలక్ష్మణులు, ఆఱు హోరాత్రములు, నిద్రలేక, తపోవనమును, రక్షింపుచుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపాసాంచక్రతు ర్వీరౌ యత్తౌ పరమధన్వినౌ
రరక్షతు ర్మునివరం విశ్వామిత్ర మరిందమౌ. ౬

టీక॥ వీరౌ= పరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులు; పరమధన్వినౌ, పరమ=శ్రేష్ఠమైన, ధన్వినౌ=విల్లుగలవారలై; యత్తౌ = సన్నద్ధులై; ఉ

స ౩౦

పాసాంచక్రతుః=ఉండిరి. అరిందమౌ=శత్రువులనడంగఁద్రొక్కునట్టిరామలక్ష్మణులు; మునివరం=మునిశ్రేష్ఠుఁడైన; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; రరక్షతుః=రక్షించిరి.

పరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులు, దృఢంబగువిల్లుధరియించి, సన్నద్ధులై యుండిరి; ఇట్లు, శత్రువుల నడంగఁద్రొక్కఁజాలిన రామలక్ష్మణులు మునిశ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుని రక్షించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ కాలే గతే తస్మిన్ షష్ఠేహని సమాగతే
సౌమిత్రి మబ్రవీ ద్రామో యత్తో భవ సమాహితః. ౭

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; కాలే=అయిదుదినములు; గతే = కడవఁగా; తస్మిన్=ఆ; షష్ఠే=ఆఱవదియైన; అహని = దినము; సమాగతే=రాఁగానే; రామః = రాముఁడు; సౌమిత్రిం=లక్ష్మణునిగూర్చి; సమాహితః= ఎచ్చరికగలవాఁడవై; యత్తః=సన్నద్ధుఁడవై; భవ=ఉండుము; ఇతి(అధ్యాహృతము)—అని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, నైదుదినములును గడచి, నాఱవదినము రాఁగానే, రాముఁడు, లక్ష్మణుంజూచి, "నీవెచ్చరికగల్గి—సన్నద్ధుఁడవై యుండుము" అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామస్యైవం బ్రువాణస్య త్వరితస్య యుయుత్సయా
ప్రజజ్వాల తతో వేది స్సోపాధ్యాయ పురోహితా. ౮

టీక॥ యుయుత్సయా= యుద్ధముసేయనిచ్ఛచేత; త్వరితస్య—వేగిరపాటుగల్గిన; రామస్య—రాముఁడు; ఏవం=ఇట్లు; బ్రువాణస్య=చెప్పుచుండఁగా; తతః—అంతట; సోపాధ్యాయపురోహితా— ఋత్విజులతోను పురోహితులతోనుం గూడిన; వేదిః=యాగవేదిక; ప్రజజ్వా

ల=మండెను.

యుద్ధముసేయుటయందలి యాశచేత, రాముండిట్లు చెప్పుచుండఁగానే, ఋత్విజులతోను బురోహితులతోనుం గూడియున్నయాయాగవేదిక, జ్వలించినది. అని, తాత్పర్యము.

సదర్భచమసస్రుక్కా- ససమిత్కుసుమోచ్చయా
విశ్వామిత్రేణ సహితా వేది ర్జజ్వాల సర్త్విజా. ౯

టీక॥ సదర్భచమసస్రుక్కా=దర్భలతోను పానపాత్రలతో హోమపాత్రిలతోనుంగూడినదియును; ససమిత్కుసుమోచ్చయా= సమిధలతోను పుష్పసమూహములతోనుం గూడినదియును; సర్త్విజా=ఋత్విజులతోఁగూడినదియును; విశ్వామిత్రేణ= విశ్వామిత్రునితో; సహితా = కూడినదియునగు; వేదిః=యాగవేది; జజ్వాల=జ్వలించెను.

దర్భలును బానపాత్రలును హోమ పాత్రలునుసమిధలునుఅలంకారార్థంబుగా నునిచినపుష్పంబులునుంగల్గి, ఋత్విజులతోనువిశ్వామిత్రునితోనుంగూడియున్న, యాగవేది, జ్వలించినది.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—ఇట్లు, యాగవేది జ్వలించుటయుత్పాతములలోఁ జేరినదిగావున, రాక్షసాగమనమునుసూచించినది. అని,యభిప్రాయము.

మంత్రవచ్చ యథాన్యాయం యజ్ఞోసౌ సంప్రవర్తతే
ఆకాశే చ మహాన్ శబ్దః ప్రాదురాసీ ద్భయానకః. ౧౦

టీక॥ అసౌ=ఈ; యజ్ఞః=యాగము; మంత్రవచ్చ=మంత్రము గలదిగాను; యథాన్యాయం=యథాశాస్త్రముగాను ; సంప్రవర్తతే= (భూతార్థమందులట్) జరుగుచుండినది. ఆకాశే=ఆకాశమందు; భయానకః =భయముగల్గించునట్టి; మహాన్=గొప్పదైన; శబ్దశ్చ=ధ్వనియును; ప్రాదురాసీత్=పుట్టినది.

యాగంబంతయు, మంత్రవత్తుగ

యథా శాస్త్రముగా జరుగుచుం | మహాధ్వనియుక్తటిగల్గినది.
డఁగా, మింట, భయంకరంబైనట్టి | అని, తాత్పర్యము.

ఆవార్య గగనం మేఘా యథా ప్రావృషి నిర్గతాః
తథామాయాం వికుర్వాణౌ రాక్షసా వభ్యధావతామ్. ౧౧

టీక॥ ప్రావృషి = వర్షాకాలమందు; నిర్గతాః = బయలువెడలిన; మేఘాః = మబ్బు; యథా = ఎట్లో; తథా = అట్లు; రాక్షసౌ = మారీచసుబాహువులను రాక్షసులు; గగనం = ఆకాశమును; ఆవార్య = ఆవరించి; మాయాం = మాయను; వికుర్వాణౌ = చేయుచు; అభ్యధావతాం = పరుగెత్తివచ్చిరి.

ఎట్లు, వర్షాకాలమందు మేఘంబాకాశంబు నావరించి వచ్చునో; అట్లు, మారీచసుబాహువులు, ఆకాశమంతయుఁ గ్రమ్మి మాయసేయుచుఁ బరుగెత్తివచ్చిరి.

అని, తాత్పర్యము.

మారీచశ్చ సుబాహుశ్చ తయో రనుచరాశ్చ యే
ఆగమ్య భీమసంకాశా రుధిరౌఘ మవాసృజన్. ౧౨

టీక॥ మారీచశ్చ=మారీచుఁడును; సుబాహుశ్చ=సుబాహుఁడును; తయోః=ఆమారీచసుబాహువులయొక్క; అనుచరాః=తోటివారలు; యే=ఎవరో; తే(అధ్యాహృతము)చ=వారును; భీమసంకాశాః=భయంకరులైనవారలై; ఆగమ్య=వచ్చి; రుధిరౌఘం=నెత్తురుప్రవాహమును; అవాసృజన్=వర్షించిరి.

మారీచుఁడునుసుబాహుఁడును వారియనుచరులగు రాక్షసులునుభయంకరులైవచ్చినెత్తురు వెల్లువగా వర్షించిరి. అని, తాత్పర్యము.

సా తేన రుధిరౌఘేణ వేది ర్జజ్వాల మండితా
సహసాఽభిద్రుతో రామ స్తా నపశ్య త్తతో దివి. ౧౩

టీక॥ సా=ఆ; వేదిః=యాగవేది; తేన=ఆ; రుధిరౌఘేణ=నెత్తురుప్రవాహముచేతః మండితా=అలంకరింపఁబడినదై; జజ్వాల=మండినది. తతః=అంతట; రామః=రాముఁడు; సహసా=శీఘ్రింబుగా; అభిద్రుతః=ఎదురుగాఁబరుగెత్తినవాఁడై; దివి=ఆకాశమందు; తాన్=ఆరాక్షసులను; అపశ్యత్=చూచెను.

ఆ యాగవెది, నెత్తుటివెల్లువంబోఁగిమందుచుండినది; అంత, రాముందువేగంబున నభిముఖంబుగాఁబరువెత్తి, యాకాశమందు రాక్షసులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తా వాపతంతౌ సహసా దృష్ట్వా రాజీవలోచనః
లక్ష్మణం త్వభిసంప్రేక్ష్య రామో వచన మబ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ రాజీవలోచనః= కమలములవంటికండ్లుగల; రామః=రాముఁడు; సహసా=శీఘ్రముగా; ఆపతంతౌ=వచ్చుచున్నట్టి; తౌ=ఆమారీచసుబాహువులను; దృష్ట్వా=చూచి; లక్ష్మణంతు= లక్ష్మణునిమాత్రము; అభిసంప్రేక్ష్య = ఎదురుగాఁజూచి; వచనం = మాటను; అబ్ర

వీత్ = పలికెను.

వేగంబునవచ్చుచున్నయామారీచసుబాహువులంగని, కమలములవంటికండ్లుగలరాముండు, లక్ష్మణుని మాత్రముచూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

విశేషార్థము.—రాముఁడు, తాను "రాక్షసులంజంపెదఁజూడు" మనిచెప్పఁబోవుటచే, "దీనిఁబూర్వులగుఋషులతోనుం జెప్పినట్లైనవాత్మస్తుతిగాఁబరిణమించును; తమ్ముఁడగు లక్ష్మణునితోఁజెప్పిన, నట్లుకా" దనునభిప్రాయంబున, లక్ష్మణునితో మాత్రముచెప్పెను.

పశ్య లక్ష్మణ దుర్వృత్తాన్ రాక్షసాన్ పిశితాశనాన్
మానవాస్త్రసమాధూతా ననిలేన యథా ఘనాన్. ౧౪

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! దుర్వృత్తాన్ = దురాచారముగలవారును; పిశితాశనాన్ = మాంసమే యాహారముగాఁగలవారునగు; రాక్షసాన్ = రక్కసులను; అనిలేన = వాయువుచేత; ఘనాన్ యథా = మేఘములనువలె; మానవాస్త్రసమాధూతాన్, మానవాస్త్ర = మానవంబనునస్త్రముచేత, సమాధూతాన్ = ఎగురఁగొట్టఁబడినవారినిగా; పశ్య = చూడుము.

లక్ష్మణుఁడా! దురాచారులును మాంసాహారులు నగు నీరాక్షసులను, వాయువుచే మేఘంబులువోలె, మానవాస్త్రంబుచే, పాఱఁదోలఁబడిన వారినిగాఁజేసెదను; చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

మానవం పరమోదార మస్త్రం పరమభాస్వరమ్
చిక్షేప పరమక్రుద్ధో మారీచోరసి రాఘవః. ౧౫

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; పరమక్రుద్ధః = మిక్కిలి కోపించినవాఁడై; పరమోదారం = మిక్కిలి యతిశయించి నదియు; పరమ భాస్వ

రం=మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నట్టిది యునగు; మానవం=మానవంబనె డు;అస్త్రం = అస్త్రమును;మారీ చోరసి= మారీచునిఱొమ్మునందు; చిక్షేప=వేసెను.

రాముండు, మిక్కిలియుఁగోపించి,శ్రేష్ఠంబును బరమభాస్వరంబున గుమానవాస్త్రంబును, మారీచుని ఱొమ్మంట,వేసెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తేన పరమాస్త్రేణ మానవేన సమాహితః
సంపూర్ణం యోజనశతం క్షిప్తస్సాగరసంప్లవే. ౧౬

టీక॥ సః=ఆమారీచుఁడు;సమాహితః=ఎచ్చరికగలవాఁడైనను; పరమాస్త్రేణ=శ్రేష్ఠమైనయస్త్రంబగు; తేన=ఆ; మానవేన=మానవాస్త్రముచేత;సాగరసంప్లవే=సముద్రపుగట్టునందు; సంపూర్ణం = నిండిన; యోజనశతం= (అత్యంతసంయోగమందు ద్వితీయ) నూఱు యోజనములు; క్షిప్తః=త్రోయఁబడెను.

ఆమారీచుండెచ్చరిక గల్గియున్నను, శ్రేష్ఠంబగుమానవాస్త్రము, సముద్రతీరమునవ్వల నీటిలోనూఱు యోజనంబులదూరంబున నతనింబడఁద్రోసెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—"స తేన"అనుచోట"స"అనునది గాయత్రి రెండవ యక్షరము; వెయ్యిశ్లోకములై రెండవ వెయ్యి యారంభింపఁబడినది.

విచేతనం విఘూర్ణంతం శీతేషుబలతాడితమ్
నిరస్తం దృశ్య మారీచం రామో లక్ష్మణ మబ్రవీత్. ౧౭

టీక॥రామః=రాముఁడు; శీతేషుబలతాడితం, శీతేషుబల=మానవాస్త్రముయొక్కబలముచేత, తాడితం= కొట్టఁబడినవాఁడును; నిరస్తం=త్రోయఁబడినవాఁడును; విచేతనం = సంజ్ఞతప్పియున్నవాఁ

దును; విఘూర్ణంతం=తిరుగుచుపరుచున్నవాఁడునగు; మారీచం = మారీచుని; దృశ్య=చూచి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణునిగూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మానవాస్త్రబలంబునం గొట్టఁబడి, సముద్రజలంబులంటఁబడి, తెలివితప్పి, తిరుగుచుపడుచున్న, మారీచునిం జూచి, రాముఁడు లక్ష్మణునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య లక్ష్మణ శీతేషుం మానవం ధర్మసంహితమ్
మోహయిత్వా నయత్యేనం నచ ప్రాణై ర్వ్యయుజ్యత.

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! ధర్మసంహితం= ధర్మముతోఁగూడినదియు; శీతేషుం=చల్లనిబాణమైనదియునగు, (చల్లగాఁగోయుట యన్నట్లు) తీక్ష్ణమైన బాణమనుట; మానవం=మానవాస్త్రమును; పశ్య=చూడుము; ఏనం=ఈమారీచుని; మోహయిత్వా=మోహింపఁజేసి; నయతి= తీసికొనిపోవుచున్నది. మారీచః(అధ్యాహృతము)=మారీచుఁడు; ప్రాణైః=ప్రాణములచేత మాత్రము; నవ్యయుజ్యత=విడువఁబడలేదు.

లక్ష్మణుఁడా! ధర్మసహితమగు నీమానవాస్త్రంబు చూడుము; ఈ మారీచుని, తెలివితప్పించికొనిపోవుచున్నది; మారీచునకుఁ బ్రాణహాని మాత్రముకల్గలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకమునకు మహేశ్వరతీర్థులుమాత్రముదహరించి వ్యాఖ్యానముచేసిరి; ఈశ్లోకములేనట్లే గోవిందరాజులుఁ బ్రాయము పడినట్లున్నవి. కావున దీనికిసంఖ్యవేయలేదు.

ఇమానపి వధిష్యామి నిర్ఘృణాన్ దుష్టచారిణః
రాక్షసాన్ పాపకర్మస్థాన్ యజ్ఞఘ్నాన్ రుధిరాశనాన్.౧౯

టీక॥నిర్ఘృణాన్=దయలేనివారును; దుష్టచారిణః=దుష్టముగాసంచరించువారును; పాపకర్మస్థాన్, పాపకర్మ = పాపముగల్గించు

కార్యములయందు; స్థాః = ఉండువారును; యజ్ఞఘ్నాః=యాగములం జెఱుపువారును; రుధిరాశనాః= రక్తమే ఆహారముగాఁగలవారునగు; ఇమాః=ఈ; రాక్షసానపి=రాక్షసులనుంగూడ; వధిష్యామి=చంపఁబోవుచున్నాను.

ఎంతమాత్రము దయలేక, దురాచారులై, పాపకర్మంబులు సేయుచు, యాగంబులఁ జెఱుపుచు, రక్తంబె యాహారముగాఁగల్గియున్న, యీ రాక్షసులనుం జంపెదను. అని, రాముఁడు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సంగృహ్యాస్త్రం తతో రామో దివ్య మాగ్నేయ మద్భుతమ్
సుబాహూరసి చిక్షేప సవిద్ధః ప్రాపత ద్భువి. ౨౦

టీక॥ తతః=అంతట; రామః=రాముఁడు; దివ్యం=శ్రేష్ఠమయిన; ఆగ్నేయం= అగ్నిదేవతాకమయిన; అస్త్రం=అస్త్రమును; సంగృహ్య=ఎత్తి; అద్భుతం=ఆశ్చర్యముగల్గునట్లు; సుబాహూరసి=సుబాహువుయొక్క ఱొమ్మునందు; చిక్షేప=వేసెను. సః=ఆ సుబాహుఁడు; విద్ధః=కొట్టఁబడినవాఁడై; భువి=నేలయందు; ప్రాపతత్=పడెను.

అంత, రాముండు, దివ్యంబగు నాగ్నేయాస్త్రంబెత్తి, సుబాహుని ఱొమ్మునకై, జూపఱకాశ్చర్యము గల్గునట్లు, వేసెను; ఆ దెబ్బకు సుబాహుండు నేలంబడిచచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

శేషాన్ వాయవ్య మాదాయ నిజఘాన మహాయశాః
రాఘవః పరమోదారో మునీనాం ముద మావహన్. ౨౧

టీక॥ మహాయశాః= అధికంబగు కీర్తిగల వాఁడును; పరమోదారః=మిక్కిలి యుతిశయించినవాఁడు నగు; రాఘవః = రాముఁడు; మునీనాం=ఋషులకు; ముదం=సంతోషమును; ఆవహన్=కల్గించుచు; వా

యవ్యం=వాయవ్యాస్త్రమును; ఆదాయ=ఎత్తి; శేషాన్=మిగిలినరాక్షసులను; నిజఘాన=కొట్టెను.

మహాయశుండు బరమోదారుండునగురాముండు, మునులకండఅకుసంతోషంబు సేయుచు, శేషించినరాక్షసుల, వాయవ్యాస్త్రంబునం గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

స హత్వా రాక్షసాన్ సర్వాన్ యజ్ఞఘ్నాన్ రఘునందనః
ఋషిభిః పూజితస్తత్ర యథేంద్రో విజయే పురా. ౨౨

టీక॥ తత్ర=ఆయాశ్రమమందు; సః=ఆ; రఘునందనః=రాముఁడు; యజ్ఞఘ్నాన్= యాగంబులం జెఱుపునట్టి; రాక్షసాన్=రక్కసులను; సర్వాన్=అందఱను; హత్వా=చంపి; పురా=మును పు; విజయే=అసురజయంబునందు; ఇంద్రోయథా=ఇంద్రుఁడువలె; ఋషిభిః=ఋషులచేత; పూజితః=పూజింపఁబడెను.

ఇట్లు, యాగంబులకువిఘ్నము గావించునట్టి రాక్షసులనందఱుంజంపినరాముని, ఋషులు, పూర్వమసురులజయించినప్పుడు దేవేంద్రునింబోలె, బూజించిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ యజ్ఞే సమాప్తే తు విశ్వామిత్రో మహామునిః
నిరీతికా దిశో దృష్ట్వా కాకుత్స్థ మిద మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; యజ్ఞే=యాగము; సమాప్తేతు=ముగియఁగానే; మహామునిః=పూజ్యుఁడైన మునియగు; విశ్వామిత్రః=విశ్వామిత్రుఁడు; నిరీతికాః=ఉపద్రవములేనట్టి; దిశః=దిక్కులను; దృష్ట్వా=చూచి; కాకుత్స్థం = రామునిగూర్చి; ఇదం=దీనిని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అంత, యాగముసమాప్తింబొందఁగానే, విశ్వామిత్ర మహాముని, యెంతమాత్రము నుపద్రవము లేక శాంతంబులై యుండు దిక్కులం జూచి, రామునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

౹౮ కృతార్థో స్మి మహాబాహో కృతం గురువచ స్త్వయా
సిద్ధాశ్రమ మిదం సత్యం కృతం రామ మహా యశః. ౩౮

టీక॥ మహాబాహో = గొప్పచేతులుగలవాఁడవును; మహాయశః = గొప్పకీర్తిగల వాఁడవునగు; రామ = రాముఁడా! త్వయా = నీచేత; అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; కృతార్థః = నెఱవేఱినపనిగలవాఁడను; అస్మి = అయితిని. త్వయా(అధ్యాహృతము, ఇక్కడయుత్తరస్థలమునందును) = నీచేత; గురువచః = తండ్రియొక్కమాట; కృతం = చేయఁబడినది. త్వయా = నీచేత; ఇదం = ఈ; సిద్ధాశ్రమం = సిద్ధాశ్రమము; సత్యం = నిజమైనపేరుగలదిగా; కృతం = చేయఁబడినది.

మహాబాహుఁడవుగొప్పకీర్తిగలవాఁడవునగురాముఁడా! నీచేత, నేనుకృతార్థుఁడనైతిని; నీవుతండ్రిపనుపుగావించితివి; ఈసిద్ధాశ్రమము, నీచేత, సార్థకమగు పేరుగలదిగాఁ, జేయఁబడినది. అని, విశ్వామిత్రుఁడుచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే, బాలకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ త్రింశసర్గటీక, ముగిసినది.

శ్రీః

ఏకత్రింశసర్గప్రారంభః.

అథ తాం రజనీం తత్ర కృతార్థౌ రామలక్ష్మణౌ
ఊషతు ర్ముదితౌ వీరౌ ప్రహృష్టే నాంతరాత్మనా. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; వీరౌ = పరాక్రమశాలులును; కృతార్థౌ = నెఱవేఱినపనిగలవారును; ముదితౌ = సంతసించినవారునగు; రామలక్ష్మణౌ = రామలక్ష్మణులు; ప్రహృష్టేన = సంతసించిన; అంతరాత్మనా = మనస్సుతో; తాం = ఆ; రజనీం = రాత్రియంతయు; తత్ర = ఆ యాశ్రమమందు; ఊషతుః = ఉండిరి.

అంతట, పరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణులు, కృతార్థులై, సంతోషమున, నా రాత్రియంతయు నా యాశ్రమమునందుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రభాతాయాం తు శర్వర్యాం కృతపౌర్వాహ్ణికక్రియౌ
విశ్వామిత్ర మృషీం శ్చాన్యాన్ సహితా వభిజగ్మతుః. ౨

టీక॥ తౌ (అధ్యాహృతము) = ఆ రామలక్ష్మణులు; శర్వర్యాం = రాత్రి; ప్రభాతాయాం తు = తెల్లవాఱఁగానే; కృతపౌర్వాహ్ణికక్రియౌ, కృత = చేయఁబడిన, పౌర్వాహ్ణిక = ప్రాతఃకాలమందుఁ జేయఁదగిన, క్రియౌ = కార్యముగలవారై; సహితౌ = [illegible] జేసినవారై; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిఁగూర్చియు; అన్యాన్ = ఇతరులైన; ఋషీంశ్చ = ఋషులనుగూర్చియు; అభిజగ్మతుః = పోయిరి.

తెల్లవాఱఁగానే, రామలక్ష్మణులిద్దఱునుంజేరి, ప్రాతఃకాలకృత్యంబులందీర్చికొని, విశ్వామిత్రుఁడు మొదలగు ఋషులయొద్దకు వెళ్లిరి. అని, తాత్పర్యము.

అభివాద్య మునిశ్రేష్ఠం జ్వలంత మివ పావకమ్
ఊచతు ర్మధురోదారం వాక్యం మధురభాషిణౌ. ౩

టీక॥ మధురభాషిణౌ= మనోహరముగా మాటలాడునట్టి రామలక్ష్మణులు; జ్వలంతం=మండుచున్న; పావకమివ(స్థితం)=నిప్పువలెనున్నట్టి; మునిశ్రేష్ఠం=మునులలో మేటి యగు విశ్వామిత్రుని; అభివాద్య=నమస్కరించి; మధురోదారం= మనోహరమును గంభీరమునగు; వాక్యం=మాటను; ఊచతుః=చెప్పిరి.

మనోహరముగా మాటలాడం గలయట్టి రామలక్ష్మణులు, అగ్నిహోత్రునివలె వెలుంగుచున్న విశ్వామిత్రునినమస్కరించి, మధురంబును గంభీరంబునగు నొకమాట చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమౌ స్మ మునిశార్దూల కింకరౌ సముపస్థితౌ
ఆజ్ఞాపయ యథేష్టం వై శాసనం కరవావ కిమ్. ౪

టీక॥ మునిశార్దూల=మునిశ్రేష్ఠుండవగు విశ్వామిత్రుండా! కింకరౌ= పరిచారకులమైన; ఇమౌ= ఈ; ఆవాం(అధ్యాహృతము)=మేము; సముపస్థితౌ= వచ్చినవారలము; స్మ=అగుచున్నాము. యథేష్టం=ఇష్టముండునట్లు; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము.) ఆజ్ఞాపయ=ఆజ్ఞాపించుము. కిం=ఏ; శాసనం=ఆజ్ఞను; కరవావ= చేయుదుము?

మునిశ్రేష్ఠుండవైన విశ్వామిత్రుండా! ఇదిగో కింకరులము వచ్చియున్నాము; మేమేమిసేయ వలయు, యథేష్టంబుగా నాజ్ఞాపింపుము. అని, రామలక్ష్మణులు చెప్పిరి,

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్తత స్తాభ్యాం సర్వఏవ మహర్షయః

విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య రామం వచన మబ్రువన్. ౫

టీక॥మహర్షయః = పూజ్యులైనఋషులు; సర్వఏవ= అందఱునే; తాభ్యాం=ఆ రామలక్ష్మణులచేత;ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవారలై; తతః=అటుపిమ్మట; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; పురస్కృత్య=ముస్నిడికొని; రామం=రామునిఁగూర్చి;వచనం=మాటను; అబ్రువన్=చెప్పిరి.

ఆరామలక్ష్మణులిట్లుచెప్పఁగానే,మహర్షులందఱును,విశ్వామిత్రునిముస్నిడుకొని, రామునితో, నిట్లని చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

మైథిలస్య నరశ్రేష్ఠ జనకస్య భవిష్యతి
యజ్ఞః పరమధర్మిష్ఠ స్తస్య యాస్యామహే వయమ్. ౬

టీక॥నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! మైథిలస్య=మిథిలకుఁబ్రభువైన; జనకస్య=జనకునియొక్క; పరమధర్మిష్ఠః=మిక్కిలియతిశయించినధర్మముగల; యజ్ఞః= యాగము; భవిష్యతి=కాఁగలదు. తస్య=ఆయాగమునకు;తత్ర (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము)=అచ్చటికి;వయం=మేము;యాస్యామహే= పోఁబోవుచున్నారము.

పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన రాముఁడా! మిథిలాధిపతియగుజనకమహారాజు పరమధర్మిష్ఠంబగు నొకయాగము సేయఁబోవుచున్నాఁడు; మేమాయాగమునకుఁబోయెదము. అని, తాత్పర్యము.

త్వం చైవ నరశార్దూల సహాస్మాభి ర్గమిష్యసి
అద్భుతం ధనురత్నంచ తత్ర త ద్ద్రష్టు మర్హసి. ౭

టీక ॥ నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగురాముఁడా! అస్మాభి

స్సహ=మాతోఁగూడ; త్వంచైవ=నీవును; గమిష్యసి=పోఁగలవు, రాఁగలవనుట; తత్ర=అచ్చట; తత్=ఆ, ఎవ్వరికింబూరించుటకలవిగాని దైయట్లుపూరించినవానికిసీతం బెండ్లియగునట్లుప్రసిద్ధమైనదనుట; అద్భుతం=ఆశ్చర్యకరమగు; ధనురత్నంచ(సంధియార్షము)=శ్రేష్ఠమైనవిల్లును;(చకారముచేత) సీతను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

రాముఁడా! నీవునుమాతోఁగూడవచ్చి, యచ్చటి ప్రసిద్ధమైయాశ్చర్యకరమగు శివునివిల్లునుసీతనుంజూడవలయును.

అని, తాత్పర్యము.

తద్ధి పూర్వం నరశ్రేష్ఠ దత్తం సదసి దైవతైః
అప్రమేయబలం ఘోరం మఖే పరమభాస్వరమ్. ౮

టీక॥ నరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైన రాముఁడా! అప్రమేయ బలం=కొలతపెట్టరానిసారముగలదియు; ఘోరం=భయంకరమైనదియు; పరమభాస్వరం=మిక్కిలిప్రకాశించుచున్నదియునగు; తత్=ఆ విల్లు; పూర్వం=మునువు; మఖే=యాగమునందు; సదసి=సభయందు; దైవతైః=దేవతలచేత; దత్తం హి=ఇయ్యఁబడినదిగదా!

రాముఁడా! కొలతపెట్టరాని సారముగల్గి భయంకరంబై ప్రకాశించుచున్న, యావిల్లు, మున్ను, యాగకాలమందు, సదస్సున, దేవతల చే,నివ్వఁబడినది.

అని, తాత్పర్యము.

నాస్య దేవా న గంధర్వా నాసురా నచ రాక్షసాః
కర్తు మారోపణం శక్తా న కథంచన మానుషాః. ౯

టీక॥అస్య=ఈవింటియొక్క; ఆరోపణం=నారినారోపించుటను; కర్తుం=చేయుటకు; దేవాః=దేవతలు; శక్తాః=సమర్థులు; న=కారు. గంధర్వాః=గంధర్వులు; న(శక్తాః)=సమర్థులుకారు. అసు

దాః=అసురులు; న(శక్తాః)=సమర్థులుకారు. రాక్షసాశ్చ=రాక్షసులును; న(శక్తాః)=సమర్థులుకారు. కథంచన=ఎంతప్రయాసమునన్నైనను; మానుషాః=మనుష్యులు; న(శక్తాః)=సమర్థులుకారు.

ఈవింటినారి నారోపించుటకు, దేవతలుగాని, గంధర్వులుగాని, అసురులుగాని, రాక్షసులుగాని; శక్తులుకారు; ఇంక, నెంతశ్రమపడినను మనుష్యులెట్లు, శక్తులగుదురు?
అని, తాత్పర్యము.

ధనుష స్తస్య వీర్యంతు జిజ్ఞాసంతో మహీక్షితః
న శేకు రారోప యితుం రాజపుత్రా మహాబలాః. ౧౦

టీక॥ రాజపుత్రాః= రాచకొమరులును; మహాబలాః=అధికమైన బలముగలవారునగు; మహీక్షితః= రాజులు; తస్య=ఆ; ధనుషః=వింటియొక్క; వీర్యంతు=సారమునుమాత్రము; జిజ్ఞాసంతః=ఎఱుంగఁగోరువారలై; ఆరోపయితుం=ఆరోపించుటకు; న శేకుః=శక్తులుకారైరి.

రాజవంశమునందుఁ బుట్టినవారును మహాబలులు నగురాజులు, ఆవింటిసారము నెఱుంగఁగోరి, తుదకు, ఆరోపించుటకే సమర్థులుకారైరి. అని, తాత్పర్యము.

త ద్ధను ర్నరశార్దూల మైథిలస్య మహాత్మనః
తత్ర ద్రక్ష్యసి కాకుత్స్థ యజ్ఞం చాద్భుతదర్శనమ్. ౧౧

టీక॥ నరశార్దూల= పురుషశ్రేష్ఠుండవగు; కాకుత్స్థ =రాముఁడా! తత్ర=ఆమిథిలయందు; మహాత్మనః=పూజ్యమగు స్వభావముగల; మైథిలస్య= మిథిలాధిపతియగు జనకమహారాజుయొక్క; తత్=ఆ; ధనుః=వింటిని; అద్భుతదర్శనం, అద్భుత=ఆశ్చర్యకరమగు, దర్శనం= చూడఁబడుటగల; యజ్ఞంచ=యాగమును; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు.

పురుష శ్రేష్ఠుండవైన రాముఁడా! మహాత్ముండగు జనకమహారాజు దివ్యమైనయాధనుస్సును, అతఁడు సేయునద్భుతదర్శనంబగు యాగంబును జూడఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

తద్ధి యజ్ఞఫలం తేన మైథిలే నోత్తమం ధనుః
యాచితం నరశార్దూల సునాభం సర్వదైవతైః. ౧౨

టీక॥ నరశార్దూల=పురుషశ్రేష్ఠుఁడవైనరాముఁడా! తేన=ఆ; మైథిలేన=మిథిలకుఁబ్రభువగు దేవరాతమహారాజుచేత; (దేవరాతుఁడుని మిచక్రవర్తికిఆఱవవాఁడు) సునాభం=మంచిముష్టిప్రదేశముగల; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమైన; తత్=ఆ; ధనుః=విల్లు; యజ్ఞఫలం=యాగముయొక్క ఫలముగా; సర్వదైవతైః=(పంచమ్యర్థమందుఁదృతీయ)సమస్తదేవతలవలన; యాచితంహి=యాచింపఁబడినదిగదా!

మిథిలాధిపతియగు దేవరాతుఁడు, తానుయాగముఁజేసినపుడు సమస్తదేవతలను, "యాగఫలముగా, నామంచిమధ్యప్రదేశముగలశ్రేష్ఠమైనధనుస్సునిమ్మని" యాచింపఁగా, నదియతనికివచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.

అయాగభూతం నృపతే స్తస్య వేశ్మని రాఘవ
("అయాగభూతం" అనిమహేశ్వరతీర్థపాఠము)
అర్చితం వివిధై ర్గంధై ర్ధూపై శ్చాగరుగంధిభిః. ౧౩

టీక॥ రాఘవ= రాముఁడా; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆధనుస్సు; తస్య=ఆ; నృపతేః = జనకమహారాజుయొక్క; వేశ్మని = గృహమునందు; వివిధైః=నానావిధములైన; గంధైః=వాసనలచేతను; అగరుగంధిభిః= అగరుచెక్కవాసనగల; ధూపైశ్చ = పొగలచేతను; అర్చితం=పూజింపఁబడినదై; అయాగభూతం(ఇదిగోవిందరాజపాఠము)

అయాఁగభూతం (ఇదిమహేశ్వరతీర్థపాఠము) = ధనుస్సులయుత్సవములోఁ బ్రధానముగాఁబూజింపఁబడుధనువైనది.

రాముఁడా! ఆధనుస్సు, జనకమహారాజుగృహమందు, నానావిధములగుగంధములచేతను అగరుధూపములచేతనుంబూజింపఁబడుచు, ధనుస్సులకుత్సవముసేయునపుడు, ప్రధానముగాఁబూజింపఁబడుధనువుగా, నున్నది. అనిమునులుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్వా మునివరః ప్రస్థాన మకరో త్తదా
సర్షిసంఘ స్సకాకుత్స్థ ఆమంత్ర్య వనదేవతాః. ౧౪
స్వస్తి వోస్తు గమిష్యామి సిద్ధ స్సిద్ధాశ్రమా దహమ్
ఉత్తరే జాహ్నవీతీరే హిమవంతం శిలోచ్చయమ్. ౧౫

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్వా=చెప్పి; మునివరః = మునిశ్రేష్ఠుఁడగువిశ్వామిత్రుఁడు; తదా=అప్పుడు; సర్షిసంఘః = ఋషులసమూహముతోఁగూడినవాఁడై; సకాకుత్స్థః= రామలక్ష్మణులతోఁగూడినవాఁడై; "వః=మీకు; స్వస్తి=మంగళము; అస్తు=అగుఁగాక; సిద్ధః=సిద్ధిఁబొందిన; అహం=నేను; సిద్ధాశ్రమాత్ = సిద్ధాశ్రమమునుండి; ఉత్తరే=ఉత్తరపుదిక్కునందలి; జాహ్నవీతీరే=గంగానదిగట్టునందు; హిమవంతం=హిమవంతమనెడు; శిలోచ్చయం= పర్వతమునుగూర్చి; గమిష్యామి=పోయెదను." ఇతి (అధ్యాహృతము)=అని; వనదేవతాః= అడవిదేవతలను; ఆమంత్ర్య= వీడుకొని; ప్రస్థానం=పయనమును; అకరోత్= చేసెను.

ఇట్లు, చెప్పి, మునిశ్రేష్ఠుఁడగువిశ్వామిత్రుఁడు, ఋషులనురామలక్ష్మణులనుంగూడి, "మీకుమంగళమగుఁగాక; నేనుసిద్ధిఁ బొందితిఁగావున, గంగానది యుత్తరతీరమందు, హిమపత్పర్వతమునకుంబోయెదను" అని, వనదేవతలవీడ్కొని, పయనం బయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదక్షిణం తతః కృత్వా సిద్ధాశ్రమ మనుత్తమమ్
ఉత్తరాం దిశ ముద్దిశ్య ప్రస్థాతు ముపచక్రమే. ౧౬

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాహృతము) = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు; అనుత్తమం=తనకన్న శ్రేష్ఠము లేని; సిద్ధాశ్రమం=సిద్ధాశ్రమము నుగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణము ను; కృత్వా=చేసి; ఉత్తరాం=ఉత్తరపు; దిశం=దిక్కును; ఉద్దిశ్య=కూర్చి; ప్రస్థాతుం=వెళ్లుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

అంత, నావిశ్వామిత్రుఁడు, శ్రేష్ఠమైనసిద్ధాశ్రమమునకుఁ బ్రదక్షిణముచేసి, ఉత్తరపుదిక్కుఁ గూర్చి వెళ్లుటకారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రయాంతం మునివర మన్వయా దనుసారిణమ్
శకటీశతమాత్రంతు ప్రాయేణ బ్రహ్మ వాదినామ్. ౧౭

టీక॥ ప్రాయేణ= బాహుళ్యముచేత; బ్రహ్మవాదినాం=వేదమునుం జెప్పునట్టివారియొక్క; శకటీశతమాత్రంతు=నూఱుబండ్లుమాత్రము; అనుసారిణం=ఉత్తరదిక్కును, అనుసరించుచున్న వాఁడును; ప్రయాంతం=పోవుచున్న వాఁడునగు; తం=ఆ; మునివరం=మునిశ్రేష్ఠుఁడగు విశ్వామిత్రుని ; అన్వయాత్=వెంబడించినది.

ఉత్తరపుదిక్కుఁ గూర్చిపోవుచున్నముని శ్రేష్ఠుండగు విశ్వామిత్రుని, బ్రహ్మవాదులగు మునులు, నూఱు బండ్లవఱకు వెంటఁ బెట్టుకొని, వెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.

మృగపక్షిగణా శ్చైవ సిద్ధాశ్రమనివాసినః
అనుజగ్ము ర్మహాత్మానం విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౧౮

టీక ॥ సిద్ధాశ్రమనివాసినః=సిద్ధాశ్రమమందునివసించునట్టి; మృగ

పక్షిగణాశ్చైవ= జింకలయొక్కయుఁ బక్షులయొక్కసమూహములును; మహాత్మానం=పూజ్యమైనస్వభావంబు గలవాఁడును; మహామునిం=పూజ్యుఁడైనమునియునగు; విశ్వామిత్రం=విశ్వామిత్రుని; అనుజగ్ముః=వెంబడించినవి.

సిద్ధాశ్రమమందుండు జింకలును బక్షులునుం గూడఁ, బయనమైపోవుచుండుమహాత్ముండగు విశ్వామిత్ర మహామునిని వెంబడించిపోయినవి.

అని, తాత్పర్యము.

నివర్తయామాస తతః పక్షిసంఘాన్మృగానపి

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆ విశ్వామిత్రుఁడు; తతః=అటుపిమ్మట; పక్షిసంఘాన్ = పక్షులయొక్కసమూహములను; మృగానపి= జింకలను; నివర్తయామాస = మరలించెను.

అంత, నావిశ్వామిత్రుఁడు, పక్షులను మృగంబులను. వీడ్కొని, మరల సిద్ధాశ్రమంబునకుఁ బోవునట్లుమరలించెను. అని తాత్పర్యము.

తే గత్వా దూర మధ్వానం లంబమానే దివాకరే. ౧౯
వాసం చక్రు ర్మునిగణా శ్శోణాకూలే సమాహితాః

టీక॥ తే=ఆ; మునిగణాః=మునులసమూహములు; దూరం=దూరమైన; అధ్వానం=మార్గమును; గత్వా=పొంది; దివాకరే = సూర్యుఁడు; లంబమానే=వ్రేలాడుచుండఁగా (అస్తమించుచుండఁగాననుట); సమాహితాః= ఎచ్చరికగవారలై; శోణాకూలే=శోణనదముయొక్క గట్టునందు (శోణనదమనునది యొకమగయేఱు; (మగయేఱు, నదమని చెప్పఁబడును), అది యే, యిచ్చట, ఆకారాంతముగాఁ జెప్పఁబడినది) వాసం=ఉనికిని; చక్రుః=చేసిరి.

ఆమునులు, చాలదూరముపోయి, సూర్యుఁడస్తమించునపుడు, శోణనదముగట్టునందు, ఎచ్చరికతో

వాసముగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తేస్తంగతే దినకరే స్నాత్వా హుతహుతాశనాః. ౨౦
విశ్వామిత్రం పురస్కృత్య నిషేదు రమితౌజసః

టీక॥ అమితౌజసః, అమిత=కొలందిలేని, ఓజసః = తేజస్సుగల; తే=ఆమునులు; స్నాత్వా=స్నానముచేసి; దినకరే=సూర్యుఁడు; అస్తంగతే=అస్తమింపఁగా; హుతహుతాశనాః, హుత=హోమము చేయఁబడిన, హుతాశనాః=అగ్నిహోత్రముగలవారలై; విశ్వామిత్రం= విశ్వామిత్రునిః; పురస్కృత్య=ముందిడుకొని; నిషేదుః=కూర్చుండిరి.

కొలందిలేని తేజముగలయామునులు, స్నానముచేసి, సూర్యుండస్తమించినపిమ్మట, నగ్నిహోత్రమునందుహోమముచేసి, విశ్వామిత్రునిఁబురస్కరించికొని, కూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రామోపి సహసౌమిత్రి ర్మునీం స్తా నభిపూజ్యచ. ౨౧
అగ్రతో నిషసాదా థ విశ్వామిత్రస్య ధీమతః

టీక॥ రామోపి=రాముండును; సహసౌమిత్రిః=లక్ష్మణునితోఁగూడుకొనినవాఁడై; తాన్=ఆ; మునీన్=ఋషులను; అభిపూజ్యచ = పూజించి (చకారముచే) నమస్కరించి; అథ=పిమ్మట; ధీమతః=బుద్ధిమంతుఁడగు; విశ్వామిత్రస్య= విశ్వామిత్రునియొక్క; అగ్రతః = ముందఱ; నిషసాద=కూర్చుండెను.

రాముండునులక్ష్మణుండును, ఆ మునులంబూజించి నమస్కరించి, ధీమంతుండగు విశ్వామిత్రుని మెదుటంగూర్చుండిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అథ రామో మహాతేజా విశ్వామిత్రం మహామునిమ్. ౨౨

పప్రచ్ఛ నరశార్దూలః కౌతూహలసమన్వితః

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మహాతేజాః=అధికమైన పరాక్రమముగలవాఁడును; నరశార్దూలః = పురుషశ్రేష్ఠుఁడునగు; రామః= రాముఁడు; కౌతూహలసమన్వితః = కోర్కెతోఁగూడినవాఁడై; మహామునిం = పూజ్యుఁడైనమునియగు; విశ్వామిత్రం = విశ్వామిత్రునిః పప్రచ్ఛ= అడిగెను.

అంత, మహాతేజుండును బురుషశ్రేష్ఠుండునగు రాముండు, కౌతూహలంబున, విశ్వామిత్రమహామునిం జూచి, యిట్లని, యడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

భగవన్ కోన్వయం దేశ స్సమృద్ధవనశోభితః. ౨౩
శ్రోతు మిచ్ఛామి భద్రంతే వక్తు మర్హసి తత్త్వతః

టీక॥ భగవన్= మాహాత్మ్యముగలవిశ్వామిత్రుఁడా! సమృద్ధవనశోభితః, సమృద్ధ=వృద్ధిపొందిన, వన=వనముచేత, శోభితః=అలంకరింపఁబడిన; అయం= ఈ; దేశః=దేశము; కోను = ఏది? అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; శ్రోతుం=వినుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. తత్త్వతః=ఉన్నదియున్నట్లు; వక్తుం=చెప్పుటకు; అర్హసి=తగుదువు.

భగవంతుఁడవైనవిశ్వామిత్రుఁడా! సమృద్ధంబగువనముచే నొప్పుచున్నయీ దేశం బెయ్యది? నేనువినఁగోరెదను; ఉన్నదున్నట్లు చెప్పవలయును. అని, యడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

చోదితో రామవాక్యేన కథయామాస సువ్రతః. ౨౪
తస్య దేశస్య నిఖిల మృషిమధ్యే మహాతపాః

టీక॥ సువ్రతః=మంచివ్రతములుగలవాఁడును; మహాతపాః=అధిక

మైనతపస్సుగలవాఁడునగువిశ్వామిత్రుఁడు; రామవాక్యేన — రాముని మాటచేత; చోదితః— ప్రేరేపింపఁబడినవాఁడై; తస్య=ఆ; దేశస్య=దేశముయొక్క; వృత్తాంతం (అధ్యాహృతము) సమాచారమును; నిఖిలం— అంతను; ఋషిమధ్యే=ఋషులనడుమను; కథయామాస— చెప్పెను.

మంచివ్రతములు గలవాఁడును మహాతపస్వియునగు విశ్వామిత్రుఁడు, రామవాక్యంబునఁ బ్రేరేపింపఁబడి, ఋషిమధ్యంబున, నాదేశవృత్తాంతమంతయుఁ, జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండైక త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౨

ద్వాత్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

బ్రహ్మయోని ర్మహా నాసీ త్కుశో నామ మహాతపాః
అక్లిష్టవ్రతధర్మజ్ఞ స్సజ్జనప్రతిపూజకః. ౧

టీక॥ మహాతపాః— అధికమైన తపస్సుగలవాఁడును; అక్లిష్టవ్రతధర్మజ్ఞః, అక్లిష్టవ్రత=బాధలేనివ్రతముగలవాఁడును (దృఢవ్రతుఁడనుట), ధర్మజ్ఞః= ధర్మముల నెఱింగినవాఁడును; సజ్జనప్రతిపూజకః=మంచివారిని బూజించువాఁడును; మహాన్=శౌర్యాదులచే, అధికుండునగు; కుశోనామ = కుశుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన(కాశేతే, ఇతి, కుశః, భూమి

యందుండువాఁడు, కావున, కుశుం డనఁబడెను, బ్రహ్మలోకమునువిడిచిప్రజాపాలనమందలి యాశచేత భూలోకమునందుండువాఁడు, కావున, కుశుఁడను పేరుగల్గినదనియభిప్రాయము); బ్రహ్మయోనిః=బ్రహ్మదేవుఁడేపుట్టుకకుఁ గారణము గాఁగలవాఁడు,బ్రహ్మపుత్రుఁడు; ఆసీత్=ఉండెను.

మిక్కిలియుఁ దపముగల్గి,దృఢవ్రతుండై, ధర్మజ్ఞుండై,మంచివారిఁ బూజించుచు, శౌర్యాదులనధికుండై,యుండు,కుశుండను,బ్రహ్మపుత్రుండొకఁడుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స మహాత్మా కులీనాయాం యుక్తాయాం సుగుణోల్బణాన్
వైదర్భ్యాం జనయామాస చతుర స్సదృశాన్ సుతాన్. ౨
కుశాంబం కుశనాభంచ అధూర్తరజసం వసుమ్

టీక॥ మహాత్మా=పూజ్యమగు స్వభావముగల; సః=ఆకుశుఁడు; కులీనాయాం=మంచకులమునందుఁబుట్టినదియు; యుక్తాయాం=తనకు,తగినదియునగు; వైదర్భ్యాం = విదర్భదేశపురాజుకూఁతురియందు; కుశాంబం=కుశాంబుఁడనువానిని; కుశనాభంచ=కుశనాభుఁడనువానిని; అధూర్తరజసం= అధూర్తరజసుఁడనువానిని; వసుం=వసువనువానిని; ఇమాన్(అధ్యాహృతము)=ఈ; సదృశాన్=తనకు,సమానులైన; సుగుణోల్బణాన్=మంచిగుణములచే నధికులగు; సుతాన్=కొడుకులను; చతురః=నల్వురిని; జనయామాస=పుట్టించెను.

మహాత్ముం డగు నాకుశునకు, మంచికులమందుఁబుట్టినదియుభర్తకనురూపయు నగు విదర్భరాజపుత్రియందు, గుణాధికులుఁదండ్రికిసరివచ్చువారునగు, కుశాంబుఁడుఁ గుశనాభుఁడు నధూర్తరజసుఁడు వసువనునల్వురు కొడుకులు, పుట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

దీప్తియుక్తా న్మహోత్సాహాన్ క్షత్రధర్మచికీర్షయా. ౩
తా నువాచ కుశః పుత్రాన్ ధర్మిష్ఠాన్ సత్యవాదినః

టీక॥ కుశః=కుశుఁడు; దీప్తియుక్తాన్= కాంతితోఁగూడినవారును; మహోత్సాహాన్=అధికమైనయుత్సాహము గల వారును; ధర్మిష్ఠాన్=మిక్కిలిధార్మికులును; సత్యవాదినః=సత్యమునే చెప్పువారునగు; తాన్=ఆ; పుత్రాన్=కొడుకులంగూర్చి; క్షత్రధర్మచికీర్షయా, క్షత్ర=క్షత్రియులయొక్క, ధర్మ=ధర్మమయిన ప్రజాపాలనమును; చికీర్షయా=చేయనిచ్ఛచేత; ఉవాచ=చెప్పెను.

కుశుండు, ప్రజాపాలనము సేయుటకుఁగాను, మహోత్సాహులై, కాంతిగలిగి, మిక్కిలిధార్మికులై, సత్యవాదులైయున్నకొడుకులంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

క్రియతాం పాలనం పుత్రా ధర్మం ప్రాప్స్యథ పుష్కలమ్. ౪

టీక॥ పుత్రాః=కొడుకులారా! యుష్మాభిః= (అధ్యాహృతము) మీచేత; పాలనం=ప్రజలఁ, బాలించుట; క్రియతాం=చేయఁబడుఁగాక. యూయం=(అధ్యాహృతము) మీరలు; పుష్కలం=అధికమైన; ధర్మం=ధర్మమును; ప్రాప్స్యథ= పొందఁగలరు.

కొడుకులారా! ప్రజలంబాలింపుఁడు; దానంజేసి, పుష్కలంబైనధర్మంబు నొందెదరు. అనికుశుండు కొడుకులతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఋషేస్తు వచనం శ్రుత్వా చత్వారో లోకసమ్మతాః
నివేశం చక్రిరే సర్వే పురాణాం నృపరా స్తదా. ౫

టీక॥ ఋషేః= ఋషియైనకుశునియొక్క; వచనం = మాటను;

శ్రుత్వాతు=వినినంతనే; తదా=అప్పుడు; లోకసమ్మతాః=జనులకందఱకును ఇష్టులైన; చత్వారః=నలువురుకొడుకులు; సర్వే=అందఱును; నృపరాః, నృ = మనుష్యులయందు, పరాః=ఆసక్తులై; పురాణాం=పట్టణములయొక్క; నివేశం=ఏర్పాటును; చక్రిరే=చేసిరి.

ఋషియగు కుశుని మాటవినినంతనే, లోకసమ్మతులగు కొడుకులునల్వురును, ప్రజాపాలనమందాసక్తులై, తమకు రాజధానులుగాఁ బట్టణముల నేర్పరచుకొనిరి.

అని, తాత్పర్యము.

కుశాంబస్తు మహాతేజాః కౌశాంబీ మకరో త్పురీమ్
కుశనాభస్తు ధర్మాత్మా పురం చక్రే మహోదయమ్. ౬

టీక॥ మహాతేజాః= అధికమైన పరాక్రమముగల; కుశాంబస్తు=కుశాంబుఁడు మాత్రము; కౌశాంబీం=కౌశాంబియనెడు (కుశాంబునిచేనిర్మింపఁ బడినదికావున, కౌశాంబియనంబడినది); పురీం= పట్టణమును; అకరోత్ = చేసెను; ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుఁడైన; కుశనాభస్తు= కుశనాభుఁడు మాత్రము; మహోదయం=మహోదయమనెడు; పురం=పట్టణమును; చక్రే=చేసెను.

మహాతేజుండగు కుశాంబుండు కౌశాంబియనెడు పట్టణమును రాజధానిగాఁ జేసికొనెను; ధర్మాత్ముండగు కుశనాభుండు, మహోదయంబను పట్టణమును రాజధానిగాఁ జేసికొనెను. అని, తాత్పర్యము.

అధూర్తరజసో రామ ధర్మారణ్యం మహీపతిః
చక్రే పురవరం రాజా వసు శ్చక్రే మహోదయమ్. ౭

టీక॥ రామ = రాముఁడా! మహీపతిః=భూమికిఁబ్రభువైన; అధూర్తరజసః=అధూర్తరజసుఁడు పురవరం = పట్టణశ్రేష్ఠమైన; ధ

మాగారణ్యం= ధర్మారణ్యమును; చక్రే=చేసెను; రాజా=రాజైన; వసుః=వసువు; మహోదయం=అధికమైనవృద్ధిగలగిరివ్రజమనుపురమును; చక్రే=చేసెను.

రాముఁడా! భూపతియగు నధూర్తరజసుఁడు ధర్మారణ్యమను పట్టణమును రాజధానిగాఁ జేసికొనెను; వసుమహారాజు, మహోదయంబగు గిరివ్రజమను పట్టణమును రాజధానిగాఁజేసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏషా వసుమతీ రామ వసో స్తస్య మహాత్మనః
ఏతే శైలవరాః పంచ ప్రకాశంతే సమంతతః. ౮

టీక॥ రామ = రాముఁడా! ఏషా=ఇది; మహాత్మనః=పూజ్యమైన స్వభావముగల; తస్య=ఆ; వసోః= వసుమహారాజుయొక్క; వసుమతీ= భూమి. ఏతే= ఈ; శైలవరాః=పర్వతశ్రేష్ఠములు; పంచ=అయిదు; సమంతతః = చుట్టును; ప్రకాశంతే=ప్రకాశించుచున్నవి.

రాముఁడా! ఇప్పుడుమనముండునది, మహాత్ముండగునావసుమహారాజుభూమి; ఈపర్వతంబులైదునీభూమినిజుట్టిప్రకాశించుచున్నవి. (గనుకనే, దీనికి, "గిరివ్రజంబు" (పర్వతముల గుంపు) అనుపేరు గల్గినది)అని, తాత్పర్యము.

సుమాగధీ నదీ రమ్యా మగధాన్ విశ్రుతా యయౌ
పంచానాం శైలముఖ్యానాం మధ్యే మాలేవ శోభతే. ౯

టీక॥ విశ్రుతా=ప్రసిద్ధమైన; రమ్యా = మనోహరమైన; సుమాగధీ = మంగళకరమై మగధదేశమందుఁబుట్టిన; నదీ = శోణనది; మగధాన్ = మగధదేశమును; అయయౌ=పొందినది. పంచానాం=అయిదైన; శైలముఖ్యానాం=పర్వతశ్రేష్ఠములయొక్క; మధ్యే=నడుమ

సు; మాలేవ=పుష్పమాలికవలె; శోభతే=ప్రకాశించుచున్నది.

ప్రసిద్ధంబునురమణీయంబునైమగధదేశంబునఁ బుట్టినయీ శోణనది,మగధదేశమందుఁబ్రవహించుచున్నది; ఈనది, పర్వతములలయిుదింటినడుమ, పుష్పమాలికవలెఁ బ్రకాశించుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

సైషాహి మాగధీ రామ వసో స్తస్య మహాత్మనః

పూర్వాభిచరితా రామ సుక్షేత్రా సస్యమాలినీ. ౧౦

టీక॥ రామ = రాముఁడా! సా=ఆ;ఏషా=ఈ;మాగధీ= మగధదేశమునందుఁబుట్టిన శోణనది; మహాత్మనః= పూజ్యమైనస్వభావముగల;తస్య=ఆ;వసోహి=వసువుదిగదా! రామ=రాముఁడా! ఏషా(అధ్యాహృతము)= ఈశోణనది; పూర్వాభిచరితా, పూర్వ=తూర్పుదేశమునుండి,అభిచరితా=ప్రవహించునది. సుక్షేత్రా= చక్కఁగాఫలించెడుభూమిగలది. సస్యమాలినీ=పైరులయొక్కపఙ్క్తిగలది.

రాముఁడా ! అట్టియీశోణనది, మహాత్ముండగు నావసుమహారాజు దేశములోనిది; ఇది,తూర్పుదేశమునుండిపడమరతట్టుగాఁబ్రవహించుచున్నది; దీనిగట్టున నుండుభూములుచక్కఁగాఫలించునవి; దీనిగట్టునసనంతటను,ఎప్పుడును,పైరులుమెండుగానుండును.

అని, తాత్పర్యము.

కుశనాభస్తు రాజర్షిః కన్యాశత మనుత్తమమ్

జనయామాస ధర్మాత్మా ఘృతాచ్యాం రఘునందన. ౧౧

టీక॥ రఘునందన = రాముఁడా! ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావుండును;రాజర్షిః=రాజునుఋషియునైన; కుశనాభస్తు=కుశనాభుఁడు

మాత్రము; ఘృతాచ్యాం=ఘృతాచియనెడుఅప్సరసయందు; అనుత్తమం=తమకన్న శ్రేష్ఠములేని; కన్యాశతం=కొమార్తెలనూటిని; జనయామాస=పుట్టించెను.

రాముఁడా! ధర్మాత్ముండును రాజర్షియునగుకుశనాభుండు, ఘృతాచియందుఁ, బరమసౌందర్యవతులైననూర్వురఁగొమార్తెలం, గనెను. అని, తాత్పర్యము.

తాస్తు యౌవనశాలిన్యో రూపవత్య స్స్వలంకృతాః
ఉద్యానభూమి మాగమ్య ప్రావృషీవ శతహ్రదాః. ౧౨
గాయంత్యో నృత్యమానాశ్చ వాదయం త్యశ్చ సర్వశః
ఆమోదం పరమం జగ్ము ర్వరాభరణభూషితాః. ౧౩

టీక ‖ యౌవనశాలిన్యః=యౌవనముచేఁ బ్రకాశించుచున్నవారును; రూపవత్యః=మంచిరూపముగలవారును; స్వలంకృతాః=చక్కఁగా నలంకరింపఁబడినవారును; వరాభరణభూషితాః, వరాభరణ=శ్రేష్ఠములైన యాభరణములచే, భూషితాః=అలంకరింపఁబడినవారునగు; తాస్తు=ఆకొమార్తెలును; ఉద్యానభూమిం=ఉద్యానవనప్రదేశమును; ఆగమ్య = పొంది; ప్రావృషి= వర్షాకాలమందలి; శతహ్రదా ఇవ (స్థితాః)=మెఱుపులు వలె నున్నవారలై; సర్వశః = అన్నివిధములను; గాయంత్యః = పాడుచు; నృత్యమానాశ్చ= ఆడుచును; వాదయంత్యశ్చ = వీణల, వాయించుచుచును; పరమం = అధికమైన; ఆమోదం = సంతోషమును; జగ్ముః=పొందిరి.

మంచియౌవనంబునురూపంబునుంగల్గి, పుష్పగంధంబులనుశ్రేష్ఠంబులగుభూషణంబులునుం జక్కఁగా నలంకరింపఁ బడియొప్పుచున్న కుశనాభునికొమార్తెలు నూర్వురును, ఉద్యాన వనమునకుఁ బోయి, వర్షాకాలమందలిమెఱుపులుంబోలె మెఱయుచు, నానావిధంబులుగాఁ బాడుచునాడుచు వీణలవాయించు

చు, మిక్కిలియుసంతోషంబునొందిరి. అని,తాత్పర్యము.

అథ తా శ్చారుసర్వాంగ్యో రూపేణాప్రతిమా భువి
ఉద్యానభూమి మాగమ్య తారా ఇవ ఘనాంతరే. ౧౪

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; చారుసర్వాంగ్యః, చారు=సుందరములైన, సర్వాంగ్యః= అన్నియవయవములునుగల్గినవారును; భువి=భూమియందు;రూపేణ=రూపముచే; అప్రతిమాః = సరిలేనివారునగు; తాః= ఆకుశనాభునికూఁతురులు; ఉద్యానభూమిం= ఉద్యానవనప్రదేశమును;ఆగమ్య=పొంది;ఘనాంతరే= మేఘమధ్యమందు;తారాఇవ=నక్షత్రములువలె; బహుః=(అధ్యాహృతము) ప్రకాశించుచుండిరి.

సమస్తావయవంబులును సుందరంబులు గాఁగల్గి,రూపంబున, భూలోకంబుననెందును,సరిలేక, యొప్పుచున్న కుశనాభునికూఁతురులు, ఉద్యానవనమునకువచ్చి, తన్మధ్యమంనుండి, మేఘమధ్యమందలినక్షత్రములుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

తా స్సర్వగుణ సంపన్నా రూప యౌవనసంయుతాః
దృష్ట్వా సర్వాత్మకో వాయు రిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥సర్వాత్మకః, సర్వ=అన్నిప్రదేశములయందును, ఆత్మకః= స్వరూపముగల,సమస్తప్రదేశములయందునుందిరుగువాఁడనుట; వాయుః=వాయుదేవుఁడు; సర్వగుణసంపన్నాః= సమస్తగుణములతోనుంగూడినవారును; రూపయౌవనసంయుతాః= రూపముతోనుయౌవనముతోనుం గూడిన వారునగు; తాః = ఆకుశనాభునికూఁతురులను; దృష్ట్వా=చూచి; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను; అబ్రవీత్ =

చెప్పెను.

సమస్తప్రదేశములయందును సంచరించుచుండువాయుదేవుండు, సమస్తగుణసంపన్నలై రూపయౌవనంబులుగల్గి యొప్పుచున్న కుశనాభుని కూతురులంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అహం వః కామయే సర్వా భార్యా మమ భవిష్యథ
మానుష స్త్యజ్యతాం భావో దీర్ఘమాయు రవాప్స్యథ. ౧౬

టీక॥ అహం=నేను; వః = మిమ్ములను; సర్వాః=అందఱను; కామయే= వలచుచున్నాను. మమ= నాకు; భార్యాః=భార్యలుగా; భవిష్యథ = అగుదురుగాక. మానుషః=మనుష్యునియందలి; భావః=అనురాగము; త్యజ్యతాం=విడువఁబడుఁగాక. లేక; మానుషః=మనుష్యసంబంధియగు; భావః=ధర్మము; త్యజ్యతాం = విడువఁబడుఁగాక. దీర్ఘం=అధికమైన; ఆయుః=జీవితకాలమును; ప్రాప్స్యథ=పొందుదురు

నేనుమిమ్ములనందఱం జూచికామించుచున్నాను; నాకు భార్యలుగానుండుఁడు; మనుష్యునియందనురాగముంచవలదు; దేవతనైననాయందనురాగంబుఁ జేర్పుఁడు; (లేక; దేవతనైన నన్నుఁబెండ్లియైమనుష్యత్వమునువిడువుఁడు) మీకుదీర్ఘాయుస్సు కల్గెడిని. అని, తాత్పర్యము.

చలంహి యౌవనం నిత్యం మానుషేషు విశేషతః
అక్షయ్యం యౌవనం ప్రాప్తా అమర్త్యాశ్చ భవిష్యథ. ౧౭

టీక॥ మానుషేషు=మనుష్యులయందు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; యౌవనం=యౌవనము; విశేషతః=అధికముగా; చలంహి = చంచలముగదా! యూయం = మీరలు; అక్షయ్యం = నశింపనట్టి; యౌవనం= యౌవనమును; ప్రాప్తాః=పొందినవారలై; అమర్త్యాశ్చ=దేవతా(స్త్రీ)

లును గా; భవిష్యథ=కాఁగలరు.

ఎల్లప్పుడును మనుష్యులయౌవనము విశేషముగాఁ జంచలము; మీరలు నన్నుఁ బెండ్లి యైనట్టయిన, నాశము లేనియౌవనమునొంది, దేవతాస్త్రీలును గాఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా వాయో రక్లిష్టకర్మణః
అపహాస్య తతో వాక్యం కన్యాశత మథాబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ అక్లిష్టకర్మణః, అక్లిష్ట=కొట్టువడని, కర్మణః=కార్యముగల; తస్య=ఆ; వాయోః=వాయుదేవునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తతః=అటుపిమ్మట; అపహాస్య = పరిహాసముచేసి; అథ=ఆపిమ్మట; కన్యాశతం = పడుచులయొక్క నూఱును; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పినది.

అప్రతిహతంబులగు కార్యంబులుగల యావాయుదేవుఁడు చెప్పిన మాటనువిని, దానిం బరిహసించి, యంత, నూఱురుకన్యలును, ఇట్లని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అంత శ్చరసి భూతానాం సర్వేషాం త్వం సురోత్తమ
ప్రభావజ్ఞాః స్మ తే సర్వాః కి మస్మా నవ మన్యసే. ౧౯

టీక॥ సురోత్తమ=దేవతలలో మేటి యైనవాయుదేవుఁడా! త్వం=నీవు; సర్వేషాం=సమస్తములైన; భూతానాం= ప్రాణులయొక్క; అంతః=లోపల; చరసి=తిరిగెదవు. వయం(అధ్యాహృతము)=మేము; సర్వాః=అందఱము; తే=నీయొక్క; ప్రభావజ్ఞాః=ప్రభావము నెఱింగినవారము; స్మ=అగుచున్నాము. అస్మాన్=మమ్ములను; కిం=ఎందుకు; అవమన్యసే=అవమానించుచున్నావు

దేవతాశ్రేష్ఠుఁడవైనవాయుదేవుఁడా నీవు సమస్తప్రాణులలోనుం దిరుగుచుండెదవు; మేమందఱము

నీప్రభావము నెఱుంగుదుము; ఎందుకు, మమ్ముల నవమానించెదవు.

అని, తాత్పర్యము.

కుశనాభసుతా స్సర్వా స్సమర్థా స్త్వాం సురోత్తమ
స్థానా చ్చ్యావయితుం దేవం రక్షామస్తు తపో వయమ్. ౨౦

టీక॥ సురోత్తమ=దేవశ్రేష్ఠుఁడవైనవాయుదేవుఁడా! వయం=మేము; సర్వాః=అందఱమును; కుశనాభసుతాః= కుశనాభునికూఁతురులము. త్వాం=నిన్ను; దేవం=నీప్రభువైనయింద్రుని; స్థానాత్=అధికారస్థానమునుండి; చ్యావయితుం=తొలఁగించుటకు; సమర్థాః=శక్తులము. తు=అయితే; తపః=తపస్సును; రక్షామః = కాపాడుచున్నాము. దేవతాశ్రేష్ఠుఁడవైన వాయుదేవుఁడా ! మేమందఱముకుశనాభునికూఁతురులము; నిన్ను,నీప్రభువైనయింద్రుని, మీమీయధికారస్థానమునుండి తొలఁగింపఁగలము; అయితే, శపించినట్టయినఁ, దపస్సు తఱుగునని యెంచి, యూరకున్నాము. అని, తాత్పర్యము.

మాభూత్సకాలో దుర్మేధః పితరం సత్యవాదినమ్
నావమన్యస్వ ధర్మేణ స్వయంవర ముపాస్మహే. ౨౧

టీక॥ దుర్మేధః= దుష్టబుద్ధిగలవాయుదేవుఁడా! సః=మాతండ్రియైన,ఆకుశనాభుఁడు; తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; కాలః=మృత్యువుగా; మాభూత్=కాకుండుఁగాక. సత్యవాదినం=సత్యమునేమాటలాడునట్టి;పితరం=మా,తండ్రిని;నావమన్యస్వ = అవమానింపకుము. ధర్మేణ=ధర్మముచేత; స్వయం=మేమే;వరం = పెనిమిటిని;ఉపాస్మహే=పొందెదము.

దుష్టబుద్ధిగలవాయుదేవుఁడా ! మాతండ్రియగు కుశనాభుండునీకు మృత్యువు కాకుండుఁగాక; నీవతని

నవమానింపకుము; ధర్మంబునఁ, దండ్రియనుమతింబట్టి, మేమే, భర్తను, వరించెదము. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—సః=ఆ, తండ్రిమాటనుదిరస్కరించినీవుచెప్పినట్లు గాంధర్వవివాహంబునఁ బతినివరించుటకు మేమొప్పుకొనునట్టి; కాలః=కాలము; మాభూత్=లేకయేపోవుఁగాక; తండ్రియాజ్ఞనుదిరస్కరించుటవలనం గల్గినధర్మము మాకుఁగల్గకుండుఁగాకయనుట. లేక; సః=ఆ, మాకుఁదండ్రియుండఁగా, తండ్రిలేని వారియట్లు స్వతంత్రముగాఁబతినివరింపవలసివచ్చునట్టి; కాలః=కాలము; మాభూత్=లేకయేపోవుఁగాక. మాకుఁదండ్రియుండఁగా దండ్రిలేనట్లు వ్యవహరించునట్టియమంగళముగల్గకుండుఁ గాకయనుట. ఇట్లుమునిభావప్రకాశికాకారులుమాత్రము వ్యాఖ్యానముచేసిరి.

పితా హి ప్రభు రస్మాకం పరమం దైవతం హి సః
యస్య నో దాస్యతి పితా స నో భర్తా భవిష్యతి. ౨౨

టీక॥ అస్మాకం = మాకు; ప్రభుః=ఒడయఁడు; పితాహి=తండ్రిగదా! సః = ఆతండ్రి; పరమం=ఉత్కృష్టమైన; దైవతంహి=దేవుఁడుగదా! పితా=తండ్రి; నః=మమ్ములను; యస్య=ఎవ్వనికి; దాస్యతి=ఇచ్చునో; సః=అతఁడు; నః=మాకు; భర్తా = పెనిమిటి; భవిష్యతి= కాఁగలఁడు.

మాకుఁ బ్రభువుతండ్రి! తండ్రియే పరమదైవతము; మాతండ్రి మమ్ములనెవ్వనికిచ్చునో, అతండుమాకుఁబతిగాఁగలఁడు. అని, కన్యలుచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

తాసాం తద్వచనం శ్రుత్వా వాయుః పరమకోపనః
ప్రవిశ్య సర్వగాత్రాణి బభంజ భగవాన్ ప్రభుః. ౨౩

టీక॥ తాసాం=ఆకన్యలయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రు

త్వా=విని; పరమకోపనః = అధికమయిన కోపముగల వాఁడును; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగల వాఁడును; ప్రభుః = సమర్థుఁడును నగు; వాయుః = వాయుదేవుఁడు; సర్వగాత్రాణి = సమస్తావయవములను; ప్రవిశ్య = ప్రవేశించి; బభంజ=విఱిచెను.

ఆకన్యలుచెప్పినయామాటనువిని, పరమకోపియైనభగవంతుండగు వాయుదేవుండు, వారిసమస్తావయవంబులనుబ్రవేశించివిఱిచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాః కన్యా వాయునా భగ్నా వివిశు ర్నృపతే ర్గృహమ్
ప్రాపతన్ భువి సంభ్రాంతా స్సలజ్జా స్సాస్రలోచనాః. ౨౪

టీక॥ తాః=ఆ; కన్యాః=పడుచులు; వాయునా=వాయుదేవునిచేత; భగ్నాః=విఱువఁబడినవారలై; నృపతేః= రాజైనకుశనాభునియొక్క; గృహం=ఇంటిని; వివిశుః = ప్రవేశించిరి. తాః (అధ్యాహృతము) = ఆపడుచులు; సంభ్రాంతాః=తొట్రుపాటుగలవారలై; సలజ్జాః=సిగ్గుగలవారలై; సాస్రలోచనాః, సాస్ర=కన్నీటితోఁగూడిన; లోచనాః=కండ్లుగలవారలై; భువి=భూమియందు; ప్రాపతన్=పడిరి.

ఆకన్యలు, వాయువుచేత విఱువఁబడి,యంతఃకుశనాభునిగృహంబులోనికిఁజని, సంభ్రమంబునుసిగ్గునుంజెంది, కండ్లనీరుకాఱఁగా, నేలంబడిరి. అని, తాత్పర్యము.

సచ తా దయితా దీనాః కన్యాః పరమశోభనాః
దృష్ట్వా భగ్నా స్తదా రాజా సంభ్రాంత ఇద మబ్రవీత్. ౨౫

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రాజా=రాజైన; సచ=ఆకుశనాభుఁడును; దయితాః=తనకుఁబ్రీతిగల్గించువారును; పరమశోభనాః = మి

క్రీ—లియుఁబరికాశించువారును; భగ్నాః= విఱువఁబడినవారును; దీనాః = దైన్యముగల వారునగు; తాః=ఆ; కన్యాః=కొమార్తెలను; దృష్ట్వా=చూచి; సంభ్రాంతః=కలతనొందినవాఁడై; ఇదం=దీనిని; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

అప్పుడు, ఆకుశనాభమహారాజు, పరమశోభనలగు తనప్రియపుత్రికలు, భగ్నలై దైన్యమునొంది యుండుటంజూచి, కలతనొంది, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కి మిదం కథ్యతాం పుత్ర్యః కో ధర్మ మవమన్యతే
కుబ్జాః కేన కృతా స్సర్వా వేష్టంత్యో నాభిభాషథ, ౨౨

టీక॥ పుత్ర్యః= కొమార్తెలారా! ఇదం=ఇది; కిం=ఏమి? కథ్యతాం=చెప్పఁబడుఁగాక. కః=ఎవఁడు; ధర్మం=ధర్మమును; అవమన్యతే= (భూతార్థమందులట్) అవమానించినాఁడు. యూయం= (అధ్యాహృతము) మీరలు; సర్వాః=అందఱును; కేన=ఎవ్వనిచేత; కుబ్జాః=వంకరశరీరముగలవారలుగా; కృతాః=చేయఁబడితిరి. యూయం (అధ్యాహృతము)=మీరలు; వేష్టంత్యః=చుట్టుకొనినవారలై; నాభిభాషథ = బదులుపలుకరు.

కొమార్తెలారా! ఇదేమి? చెప్పుఁడు; ఎవఁడుధర్మమునతిక్రమించినాఁడు? ఎవ్వఁడు మిమ్ముల నిట్లుకుబ్జలుగాఁజేసెను? ఎందుకు బదులుచెప్పరు? అని, కుశనాభుండుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం రాజా వినిశ్శ్వస్య సమాధిం సందధే తతః

టీక॥ రాజా=రాజైనకుశనాభుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; వినిశ్శ్వస్య=దుఃఖించి; తతః=అంతట; సమాధిం=సమాధానమును; సందధే=ధరించెను.

కుశనాభమహారాజిట్లుదుఃఖించి

యంతమనస్సమాధానము నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.
ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండ ద్వాత్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.

౩౩

త్ర య స్త్రిం శ స ర్గ ప్రా రం భః.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా కుశనాభస్య ధీమతః
శిరోభి శ్చరణౌ స్పృష్ట్వా కన్యాశత మభాషత. ౧

టీక॥ ధీమతః=బుద్ధిశాలియగు; తస్య=ఆ; కుశనాభస్య=కుశనాభునియొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; కన్యాశతం=కొమార్తెలయొక్క-నూఱును; శిరోభిః=తలలచేత; చరణౌ= అడుగులను; స్పృష్ట్వా=తాఁకి; అభాషత=పలికెను.

ధీమంతుండగు నాకుశనాభుండు చెప్పినయామాటలనువిని, యాకన్యలునూర్వురును, తమతల లతనియడుగులు సోఁకునట్లు ప్రణమిల్లి, యిట్లని, చెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

వాయు స్సర్వాత్మకో రాజన్ ప్రధర్షయితు మిచ్ఛతి
అశుభం మార్గ మాస్థాయ న ధర్మం ప్రత్యవేక్షతే. ౨

టీక॥ రాజన్=రాజైనకుశనాభుఁడా! సర్వాత్మకః, సర్వ=అన్నిటియందును, ఆత్మకః=స్వరూపము గల; వాయుః= వాయుదేవుఁడు; పరిభర్షయితుం= తిరస్కరించుటకు; ఇచ్ఛతి= (భూతార్థమందులట్) కోరెను. అశుభం=అమంగళకరమైన; మార్గం=దారిని; ఆస్థాయ = పొంది; ధర్మం=ధర్మమును; న పశ్యతే= (భూతార్థమందులట్) చూడలేదు.

కుశనాభుఁడా! అన్నిటందియుగులాడెడువాయుదేవుండు, మమ్ము ధర్షింపఁగోరెను; అమంగళకరంబనిత లంపక, మమ్ము బలాత్కరించుట కుంబూని, ధర్మంబు నెంతమాత్రమునుం జూడఁడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.

పితృమన్త స్స్మ భద్రం తే స్వచ్ఛందే న వయం స్థితాః
పితరం నో వృణీష్వ త్వం యది నో దాస్యతే తవ. 3

టీక॥ వయం=మేము; పితృమత్యః=తండ్రిగలవారము; స్మ=అగుచున్నాము. స్వచ్ఛందే= స్వాతంత్ర్యమందు; నస్థితాః=ఉండినవారము కాము; నః=మాయొక్క; పితరం=తండ్రిని; త్వం=నీవు; వృణీష్వ=కోరుము. నః= మమ్ములను; తవ=నీకు; యది దాస్యతే=ఇచ్చునట్టయిన; ("తవ=నీకు; భార్యాః= భార్యలుగా; భవిష్యామః=కాఁగలము అని, అధ్యాహృతముగు చున్నది" "భార్యామమభవిష్యథ" అని వాయువుచేనడుగంబడినందుకు ఉత్తరము; "భార్యలమయ్యెద" మనిచెప్పుట యందు, సాధారణముగా స్త్రీలకుంగల్గుసిగ్గును సూచించుటకై, చెప్పఁబడదయ్యె.) తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

మాకుఁదండ్రియున్నాఁడు కావున, స్వాతంత్ర్యములేదు; నీవు మాతండ్రినడుగుము; అతండు, మమ్ము నీకిచ్చినట్టయిన, మేము నీకుభార్యలమయ్యెదము; అని, మేమతని కిం జెప్పితిమి.

అని, తాత్పర్యము.

తేన పాపానుబంధేన వచనం న ప్రతీచ్ఛతా
ఏవం బ్రువంత్య స్సర్వా స్స్మ వాయునా నిహతా భృశమ్. ౪

టీక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; బ్రువంత్యః = చెప్పుచున్న ట్టి; పయం(అధ్యాహృతము)=మేము; సర్వాః=అందఱమును; పాపానుబంధేన, పాప=పాపముయొక్క, అనుబంధేన = అనుసరించుటగల; (కనుకనే) వచనం=మాటను; న ప్రతీచ్ఛతా= అంగీకరింపనట్టి; తేన=ఆ; వాయునా= వాయువుచేత; భృశం=మిక్కిలి; నిహతాః=కొట్టఁబడినవారము; స్మ=అగుచున్నాము.

ఈప్రకారము చెప్పుచున్న మమ్మందఱనా వాయువు, పాపంబనుసరించువాఁడై, మామాట నంగీకరింపక, యిట్లుకొట్టెను. అని, కన్యలు కుశనాభునితోఁజెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాసాం త ద్వచనం శ్రుత్వా రాజా పరమధార్మికః
ప్రత్యువాచ మహాతేజాః కన్యాశత మనుత్తమమ్. ౫

టీక ॥ తాసాం=ఆకన్యలయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; పరమధార్మికః=మిక్కిలిధర్మిష్ఠుఁడును; మహాతేజాః=అధికమైన పరాక్రమముగలవాఁడునగు; రాజా=రాజైన కుశనాభుఁడు; అనుత్తమం=తమకన్న శ్రేష్ఠములేని; కన్యాశతం=కొమార్తెలయొక్క-నూటినింగూర్చి; ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.

ఆకన్యలుచెప్పినయామాటవిని, మహాపరాక్రమశాలియగు నాకుశనాభుండు, పరమధార్మికుండగుటంజేసి, వాయువుపైఁగోపంబు వహింపక, క్షమయేముఖ్యంబని తలంచి, ఉత్తమలైననూర్వురి కన్యలకునిట్లని, బదులుసెప్పెను

అని, తాత్పర్యము.

క్షాంతం క్షమావతాం పుత్ర్యః కర్తవ్యం సుమహత్కృతమ్
ఐకమత్య ముపాగమ్య కులంచా న్వేక్షితం మమ. ౬

టీక॥ పుత్ర్యః=కూఁతురులారా! క్షమావతాం=ఓర్పుగలవారలకు; కర్తవ్యం=చేయఁదగినది; క్షాంతం=ఓర్చుట. కృతం=చేయఁబడినకార్యము; సుమహత్ = చాల గొప్పది. యుష్మాభిః(అధ్యాహృతము)=మీచేత; ఐకమత్యం=ఒద్దికను; ఉపాగమ్య=పొంది; మమ=నాయొక్క; కులంచ=వంశమును; అన్వేక్షితం=చూడఁబడినది.

కూఁతురులా! ఓర్పుగలవారలు, తమ కెవ్వఁడైననపరాధము చేసినపుడు, చేయవలసిన కార్యమంతయు, క్షమించుటయే; ఇప్పుడు, మీరలుచేసినకార్యము, చాలగొప్పది; మీరలొకరితోనొకరు కలసికొని, యొద్దికనొంది, నాకులంబునుం గూడరక్షించితిరి. అని తాత్పర్యము.

అలంకారో హి నారీణాం క్షమా తు పురుషస్య వా

టీక॥ క్షమాతు= ఓర్పుమాత్రము; నారీణాం=స్త్రీలకుఁగాని; పురుషస్యవా=(జాత్యేకవచనము) పురుషులకుఁగాని; అలంకారోహి=భూషణముగదా!

"ఓర్పు," అనునది, స్త్రీలకుఁగాని, పురుషులకుఁగాని, భూషణము. అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం తచ్చ యత్ క్షాంతం త్రిదశేషు విశేషతః. ౭
యాదృశీ వః క్షమా పుత్ర్యః సర్వాసా మవిశేషతః

టీక॥ క్షాంతం = క్షమయనునది; యత్ (అస్తి) = ఏదికలదో; తత్=అది; దుష్కరం=చేయనశక్యమయినది. తత్ (అధ్యాహృతము)=ఆయోర్పు; త్రిదశేషు=దేవతలయందు; విశేషతః=అధికముగా;

దుష్కరం (అధ్యాహృతము) = చేయనశక్యమైనది. పుత్ర్యః = కొమార్తెలారా! వః=మీకు; సర్వాసాం=అందఱకును; అవిశేషతః=భేదములేక; యాదృశీ=ఎట్టిది; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) — కల్గెనో; తాదృశీ (అధ్యాహృతము) = అట్టిక్షమ ; దుష్కరా (అధ్యాహృతము)—చేయనశక్యమైనది.

సాధారణముగా క్షమించుట యనునదియె కష్టసాధ్యము; అందు రూపైశ్వర్యాదులు గలదేవత లపరాధముసేసినపుడు, వారినిక్షమించుటచాలఁగష్టము; అందును,మీనూర్వురికిని ఏకరీతిగా నోర్పుగలుగుట, మరియుదుర్లభము. అట్టిక్షమ మీకుఁ గల్గినది. అని,తాత్పర్యము.

క్షమా దానం క్షమా యజ్ఞః క్షమా సత్యంహి పుత్రికాః. ౮
క్షమా యశః క్షమా ధర్మః క్షమయా విష్ఠితం జగత్

టీక॥ పుత్రికాః=కూఁతురులా! క్షమా—ఓర్పు; దానం= ఈవి. క్షమా=ఓర్పు; యజ్ఞః=యాగము. క్షమా—ఓర్పు; సత్యంహి=సత్యముగదా! క్షమా—ఓర్పు; యశః=కీర్తి. క్షమా—ఓర్పు; ధర్మః=లౌకికముకానిశ్రేయస్సాధనము. క్షమయా=ఓర్పుచేత; జగత్=ప్రపంచము; విష్ఠితం=ఉన్నది.

కూఁతురులా! దానంబునంగల్గు ఫలముక్షమవలనఁగల్గును; యాగంబులంగల్గునదిక్షమవలనంగల్గును; సత్యంబునం గల్గునదిక్షమవలనంగల్గును; కీర్తివలనంగల్గునదిక్షమవలనఁగలుగును; ధర్మంబునంగల్గునదిక్షమవలనంగల్గును; జగత్తంతయుక్షమచేత నేయున్నది. అని, కుశనాభుఁడుకొమార్తెలకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విసృజ్య కన్యాః కాకుత్స్థ రాజా త్రిదశవిక్రమః. ౯
మంత్రజ్ఞో మంత్రయామాస ప్రదానం సహమంత్రిభిః

దేశకాలౌ ప్రదానస్య సదృశే ప్రతిపాదనమ్. ౧౦

టీక॥ కాకుత్స్థ = రాముఁడా! కన్యాః=కొమార్తెలను; విసృజ్య= విడిచిపెట్టి; త్రిదశవిక్రమః= దేవతలవంటి పరాక్రమముగలవాఁడును; మంత్రజ్ఞః = ఆలోచననెఱింగినవాఁడునగు; రాజా=రాజైనకుశనాథుఁడు; ప్రదానం=కన్యాదానముగూర్చి; ప్రదానస్య=కన్యాదానముయొక్క; దేశకాలౌ=దేశమును గాలమునుంగూర్చి; సదృశే=తనకు సరియైనపాత్రమునందు; ప్రతిపాదనం=చేయుటనుంగూర్చి; మంత్రిభిస్సహ= మంత్రులతోఁగూడ; మంత్రయామాస=ఆలోచించెను.

రాముఁడా! కొమార్తెలనుబంపి, దేవతాసమానంబగు పరాక్రమంబుగలవాఁడును మంత్రజ్ఞుండునగునాకుశనాథుఁడు, కన్యాప్రదానమునుగూర్చి; "ఈకన్యలనెచ్చటనెవ్వరెవ్వనికిచ్చునది;" అని, మంత్రులతోనాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మిన్నేవ కాలేతు చూళీనామ మహాతపాః
ఊర్ధ్వరేతా శ్శుభాచారో బ్రాహ్మం తప ఉపాగమత్. ౧౧

టీక॥ ఏతస్మిన్=ఈ; కాలేత్వేవ=కాలమందే; మహాతపాః=అధికమైనతపస్సుగలవాఁడును; ఊర్ధ్వరేతాః=ఎగువమొగమైనవీర్యముగలవాఁడును, అస్ఖలితవీర్యుఁడనుట; శుభాచారః= మంగళకరమైనయాచారముగలవాఁడునగు; చూళీనామ = చూళియనువాఁడు; బ్రాహ్మం=వైదికమైన; తపః=తపస్సును; ఉపాగమత్ =పొందెను, చేసెననుట.

ఈకాలమందే, మహాతపుండై యస్ఖలితవీర్యుండై మంచియాచారముగల్గియుండుచూళియను నొకమహాముని వేదచోదితంబగు తపముసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తపస్యంతం త మృషిం తత్ర గంధర్వీ పర్యుపాసతే
సోమదానామ భద్రం తే ఊర్మిళాతనయా తదా. ౧౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; తదా=అప్పుడు; తపస్యంతం=తపస్సు సేయుచున్న; తం=ఆ; ఋషిం=ఋషిని; ఊర్మిళాతనయా=ఊర్మిళ కూఁతురైన; సోమదానామ=సోమదయనెడు; గంధర్వీ=గంధర్వస్త్రీ; పర్యుపాసతే=(భూతార్థమందులట్) సేవించెను. రామ=(అధ్యాహృతము) రాముఁడా! తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.

అప్పుడా చూళి తపము సేయుచుండఁగా, ఊర్మిళ కూఁతురైన సోమదయను గంధర్వస్త్రీ, యతని యొద్దకుఁబోయి, యతని సేవింపుచుండెను. రాముఁడా ! నీకు మంగళమగుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సాచ తం ప్రణతా భూత్వా శుశ్రూషణపరాయణా
ఉవాస కాలే ధర్మిష్ఠా తస్యా స్తుష్టోఽభవ ద్గురుః. ౧౩

టీక॥ ధర్మిష్ఠా=మిక్కిలి ధార్మికురాలగు; సాచ=ఆసోమదయును; తం=ఆచూళిని; ప్రణతా=నమస్కరించినదియును; శుశ్రూషణపరాయణా, శుశ్రూషణ=సేవయే, పర=ముఖ్యమైన; అయనా=గతిగాఁగలదియును; భూత్వా=అయి; ఉవాస=ఉండెను. కాలే=కొంతకాలమందు; తస్యాః=ఆసోమదకు; గురుః=ఆచార్యుఁడైన చూళి; తుష్టః=సంతసించినవాఁడు; అభవత్=ఆయెను.

మిక్కిలి ధార్మికురాలగునా సోమదయును, ఆచూళిని నమస్కరించియతని కెల్లప్పుడును శుశ్రూష సేయుచుండెను; అంతఁగొంత కాలమునకు, చూళి, సంతోషంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ తాం కాలయోగేన ప్రోవాచ రఘునందన
పరితుష్టోస్మి భద్రంతే కిం కరోమి తవ ప్రియమ్. ౧౮

టీక॥ రఘునందన = రాముఁడా! సచ=ఆచూళియును; కాలయోగేన= కాలముయొక్క సంబంధముచేత; తాం=ఆసోమదనుగూర్చి "అహం(అధ్యాహృతము)= నేను; పరితుష్టః = సంతసించినవాఁడను; అస్మి=అగుచున్నాను. తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు=(అధ్యాహృతము)= అగుఁగాక. తవ=నీకు; కిం=ఏ; ప్రియం=ఇష్టమును; కరోమి=చేయుదును. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; ప్రోవాచ=చెప్పెను.

రాముఁడా! ఆచూళియును, కాలయోగంబున, "నేను సంతుష్టుఁడనైతిని, నీకు మంగళమగుఁగాక, నీకు నే నేమి ప్రియము సేయవలయును?' అని, యాసోమదతోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరితుష్టం మునిం జ్ఞాత్వా గంధర్వీ మధురస్వరా
ఉవాచ పరమప్రీతా వాక్యజ్ఞా వాక్యకోవిదమ్. ౧౯

టీక॥ మునిం=చూళిమహామునిని; పరితుష్టం = సంతసించినవానిఁగా; జ్ఞాత్వా=ఎఱింగి; వాక్యజ్ఞా= మాటలనెఱింగినదియు; మధురస్వరా=మనోహరమైనకంఠధ్వనిగలదియునగు; గంధర్వీ=గంధర్వ(స్త్రీ)యైన, సోమద; పరమప్రీతా= మిక్కిలియు సంతసించినదై; వాక్యకోవిదం=మాటలయందు సమర్థుఁడైనచూళినింగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పెను.

చూళిని సంతసించినవానిఁగా నెఱింగి, మనోహరంబైనకంఠస్వరము గల్గి చక్కగా మాటలాడుటకుఁ జాలినయాసోమద, మిక్కిలియు సంతసించి, మాటలాడుటయందు సమర్థుఁడైనచూళితో నిట్లని చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మ్యా సముదితో బ్రాహ్మ్యా బ్రహ్మాభూతో మహాతపాః
("దీప్యతే పరయాలక్ష్మ్యా" అని పాఠాంతరము.)
బ్రాహ్మేణ తపసా యుక్తం పుత్రమిచ్ఛామి ధార్మిక. ౧౬

టీక॥ ధార్మిక = ధర్మము సేయునట్టిచూళిమహాముని! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు ; బ్రాహ్మ్యా = బ్రాహ్మణసంబంధియగు; లక్ష్మ్యా = కాంతిచేత, బ్రహ్మవర్చసముచేతననుట సముదితః = శ్రేష్ఠుఁడైనవాఁడవు. ("పరయా = ఉత్కృష్టమైన; లక్ష్మ్యా = కాంతిచేత; దీప్యసే = ప్రకాశించుచున్నావు" అని, పాఠాంతరము). బ్రహ్మాభూతః = బ్రహ్మదేవుఁడైనవాఁడవు, బ్రహ్మదేవునితో సమానుఁడవనుట. మహాతపాః = అధికమైనతపస్సుగలవాఁడవు. బ్రాహ్మేణ = బ్రాహ్మణసంబంధియగు; తపసా = తపస్సుతోఁ; యుక్తం = కూడిన; పుత్రం = కొడుకును; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

ధార్మికుఁడవైనచూళి మహాముని! నీవు బ్రహ్మవర్చసముచేతనంద అనుమించినవాఁడవు ; (నీవు, ఉత్కృష్టంబగు బ్రహ్మవర్చసముచేఁ బ్రకాశించుచున్నావు.) బ్రహ్మదేవునకుసరివచ్చువాఁడవు; మిక్కిలియుఁ దపస్సు గలవాఁడవు; నాకు బ్రాహ్మణశక్తితోఁ గూడినకొడుకు కావలయును.

అని, తాత్పర్యము.

అపతి శ్చాస్మి భద్రం తే భార్యా చాస్మి నకస్య చిత్
బ్రాహ్మేణోపగతాయా శ్చ దాతు మర్హసి మే సుతమ్. ౧౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; అపతిశ్చ = పెనిమిటిలేనిదానను; అస్మి = అగుచున్నాను. తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుఁగాక. కస్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; భార్యా

చ=పెండ్లామును; నాస్మి=కాను. ఉపగతాయాః= శరణుచొచ్చిన; మేచ=నాకును; బ్రాహ్మేణ=బ్రాహ్మణసంబంధియగు తపోమహిమచేత;సుతం=కొడుకును;దాతుం=ఇచ్చుటకు;అర్హసి=తగుదువు.

నేను బెనిమిటిలేనిదానను; నీకు మంగళమగుఁగాక; నేనెవ్వనినిం బెండ్లాడినదానను గాను; నిన్ను శరణు చొచ్చితిని; నాకుఁ, దపోమహిమచేఁ గొడుకునివ్వవలయును. అని, సోమద చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఇచ్చట, "నేను బెనిమిటిలేనిదానను" అను మాటనువినినంతనే "నేనెవ్వానినిం బెండ్లాడలేదు" అనుమాటను వినుటకుమునుపు, చూళి, సోమదను విధవఁగా నెంచి, "ఈవిధవ మనకింత కాలము శుశ్రూష సేయుచుండెను గదా!" అని, జుగుప్సనొందకుండుటకై, మొదలిమాటను జెప్పినంతనే "నీకుమంగళమగుఁగాక"యని, చెప్పఁబడినది.

తస్యాః ప్రసన్నో బ్రహ్మర్షి ర్దదౌ పుత్ర మనుత్తమమ్
బ్రహ్మదత్త ఇతి ఖ్యాతం మానసం చూళిన స్సుతమ్. ౧౮

టీక॥ బ్రహ్మర్షిః=బ్రాహ్మణుఁడునుఋషియునైన చూళి; తస్యాః=ఆసోమదకు; ప్రసన్నః = సంతసించినవాఁడై; చూళినః = చూళియను పేరుగల; స్వస్య = (అధ్యాహృతము) తనయొక్క; మానసం= మనస్సునం బుట్టిన; సుతం=కొడుకైనవాఁడును;బ్రహ్మదత్తఇతి=బ్రహ్మదత్తుఁడని (బ్రాహ్మణునిచేనివ్వఁబడుటంబట్టి, బ్రహ్మదత్తుఁడను పేరుగల్గినది); ఖ్యాతం= ప్రసిద్ధుఁడైన వాఁడును; అనుత్తమం = తనకన్న శ్రేష్ఠుఁడులేనివాఁడునగు; పుత్రం=కొమకును; దదౌ=ఇచ్చెను.

బ్రహ్మర్షియగుచూళి, ప్రసన్నుఁడై, తనమానసంబునఁబుట్టిన, బ్రహ్మదత్తుఁడను నుత్తమపుత్రుని, ఆసోమదకిచ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రాజా సోమదేయస్తు పురీ మధ్యవస త్తదా
కాంపిల్యాం పరయా లక్ష్మ్యా దేవరాజో యథా దివమ్. ౧౯

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సోమదేయః=సోమదకొడుకైన; సః=ఆ; రాజాతు=బ్రహ్మదత్తమహారాజును; పరయా = ఉత్కృష్టమైన; లక్ష్మ్యా=సంపదతో; కాంపిల్యాం=కాంపిల్యయనెడు; పురీం=పట్టణమును; దివం=స్వర్గమును; దేవరాజో యథా=దేవేంద్రుఁడువలె; అధ్యవసత్=అధిష్ఠించియుండెను.

ఆకుశనాభుఁడుకన్యాదానమును గుఱించియాలోచించునపుడు, సోమదకొడుకైన, యాబ్రహ్మదత్తుఁడు, సమస్తసంపదలంగూడి, కాంపిల్యానగరమునందు, స్వర్గమునందు దేవేంద్రుండుంబోలె, వాసముసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స బుద్ధిం కృతవాన్ రాజా కుశనాభ స్సుధార్మికః
బ్రహ్మదత్తాయ కాకుత్స్థ దాతుం కన్యాశతం తదా. ౨౦

టీక॥ కాకుత్స్థ= రామఁడా! తదా=అప్పుడు; సుధార్మికః=మిక్కిలియుధార్మికుఁడైన; రాజా=రాజైన; సః=ఆ; కుశనాభః=కుశనాభుఁడు; బ్రహ్మదత్తాయ= బ్రహ్మదత్తునికొఱకు; కన్యాశతం=కొమార్తెలయొక్కనూటిని; దాతుం=ఇచ్చుటకు; బుద్ధిం=నిశ్చయమును; కృతవాన్=చేసెను.

రామఁడా! అప్పుడు, మిక్కిలియుధార్మికుండగు నాకుశనాభమహారాజు, కొమార్తెలనూర్వురిని బ్రహ్మదత్తుని కిచ్చునట్లునిశ్చయము చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాహూయ మహాతేజా బ్రహ్మదత్తం మహీపతిః
దదౌ కన్యాశతం రాజా సుప్రీతే నాంతరాత్మనా. ౨౧

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమైనప్రభావముగలిగిన; మహీ[illegible]తిః=భూమి

కింబ్రీఘుపైన; రాజా=కుశనాభమహారాజు; తం=ఆ; బ్రహ్మదత్తం=బ్రహ్మదత్తుని; ఆహూయ=పిలిచి; సుప్రీతేన = మిక్కిలిసంతసించిన; అంతరాత్మనా = అంతఃకరణముతో; కన్యాశతం=కొమార్తెలయొక్కనూటిని; దదౌ=ఇచ్చెను.

మహాతేజుండగుకుశనాభమహారాజు, ఆబ్రహ్మదత్తునింబిలిచి, పరమప్రీతంబగునంతఃకరణంబున, నతనికిం, గొమార్తెలనూర్వుర, నిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

యథాక్రమం తతః పాణీన్ జగ్రాహ రఘునందన
బ్రహ్మదత్తో మహీపాల స్తాసాం దేవపతి ర్యథా. ౨౨

టీక॥ రఘునందన=రాముఁడా! తతః=అటుపిమ్మట; దేవపతిర్యథా (స్థితః) = దేవేంద్రుఁడువలెనున్నవాఁడును; మహీపాలః=భూమిం బాలించు వాఁడునగు; బ్రహ్మదత్తః=బ్రహ్మదత్తుఁడు ; యథాక్రమం = వరుసనతిక్రమింపక; తాసాం=ఆకన్యలయొక్క; పాణీన్=హస్తములను; జగ్రాహ=గ్రహించెను.

రాముఁడా! అంత, నైశ్వర్యంబునదేవేంద్రునింబోలిన బ్రహ్మదత్తమహారాజు, వరుసగా, నాకన్యలనందఱఁ, బాణిగ్రహణముచేసి, పెండ్లాడెను. అని, తాత్పర్యము.

స్పృష్టమాత్రే తతః పాణౌ వికుబ్జా విగత జ్వరాః
యుక్తాః పరమయా లక్ష్మ్యా బభుః కన్యా శతం తదా. ౨౩

టీక॥ తతః=అంతట; పాణౌ=(జాత్యేకవచనము) హస్తములు; స్పృష్టమాత్రే= తాఁకఁబడినవిమాత్రమగుచుండఁగానే; తదా=అప్పుడు కన్యాః=(విసర్గలోపమార్షము) పడుచులు; శతం = నూర్వురును;

వికుబ్జాః = వంకరశరీరములేనివారలై; విగతజ్వరాః = పోయినబాధ గలవారలై; పరమయా = మిక్కిలి యధికమైన; లక్ష్మ్యా = కాంతితో; యుక్తాః = కూడినవారలై; బభుః = ప్రకాశించిరి.

అంత, నా బ్రహ్మదత్తుఁడు, హస్తముల నంటినమాత్రముననే, యా పదుచులునూర్వురును, కుబ్జత్వము విడిచి, యెంతమాత్రమును బాధ లేనివారలై, పరమకాంతిగల్గి ప్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

స దృష్ట్వా వాయునా ముక్తాః కుశనాభో మహీపతిః
బభూవ పరమప్రీతో హర్షం లేభే పునఃపునః. ౨౮

టీక॥ వాయునా = వాయువుచేత; ముక్తాః = విడువఁబడిన; కన్యాః (అధ్యాహృతము) = కొమార్తెలను; దృష్ట్వా = [illegible]చి; మహీపతిః = భూమికిఁబ్రభు[illegible]వైన; సః = ఆ; కుశనాభః = కుశనాభుఁడు; పరమప్రీతః = మిక్కిలియు నధికముగా సంతసించినవాఁడు; బభూవ = ఆయెను. పునఃపునః = మాటిమాటికిని; హర్షం = సంతోషమును; లేభే = పొందెను.

వాయుబాధచే విడువఁబడినతనకొమార్తెలంజూచి, యాకుశనాభమహారాజు, మిక్కిలిసంతసించెను; మఱియు, మాటిమాటికిని, సంతోషమునొందుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

కృతోద్వాహంతు రాజానం బ్రహ్మదత్తం మహీపతిః
సదారం ప్రేషయామాస సోపాధ్యాయ గణం తదా. ౨౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; మహీపతిః = భూమికిఁబ్రభువైనకుశనాభుఁడు; కృతోద్వాహం = చేయఁబడినవివాహము గలవాఁడును; సదారం = భార్యలతోఁగూడినవాఁడును; సోపాధ్యాయగణం = ఋత్విజులయొక్క సమూహముతోఁ గూడినవాఁడునగు; రాజానం = రాజైన; బ్రహ్మదత్తంతు = బ్రహ్మదత్తుని; ప్రేషయామాస = పంపెను.

అప్పుడు, కుశనాథమహారాజు, వివాహముకాఁగానే, బ్రహ్మదత్త మహారాజును, అతనిభార్యలనుబు త్రికలనుంగూడఁ, గాంపిల్యా నగర మునకంపెను. అని, తాత్పర్యము.

సోమదాపి సుసంహృష్టా పుత్రస్య సదృశీం క్రియామ్
యథాన్యాయంచ గంధర్వీ స్నుషాః ప్రత్యనందత. ౨౬.
స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా చ తాః కన్యాః కుశనాభం ప్రశస్యచ

టీ॥ గంధర్వీ=గంధర్వస్త్రీయైన; సోమదాపి=సోమదయును; సుసంహృష్టా=మిక్కిలియు సంతసించినదై; తాః=ఆ; కన్యాః=పడుచులను; స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వాచ = తాఁకి తాఁకియు; కుశనాథం= కుశనాభుని; ప్రశస్యచ = కొనియాడియు; పుత్రస్య=కొడుకుయొక్క; సదృశీం=తగిన; క్రియాం=వివాహకార్యమును; తాః=ఆ; స్నుషాః= కోడండ్రను; యథాన్యాయం=న్యాయము నతిక్రమింపక; ప్రత్యనందత=కొనియాడెను.

గంధర్వస్త్రీయైన సోమదయును సంతోషంబున, నాపడుచులను దాఁకిదాఁకికుశనాభుని బ్రశంసించి, తన కొడుకున కనురూపమైనవివాహమును దనకోడండ్రనుం జాల నభినందించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యార్షే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
బాలకాండే, త్రయస్త్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రవ్యాఖ్యానంబునందు, బాలకాండత్రయస్త్రింశసర్గటీక,
ముగిసినది.
